Levent Şahverdi Arşivi

HAYAT MÜCADELELERİ

SELÂHATTİN ADİL PAŞA'NIN HATIRALARI

A. IV
8676

HAYAT MÜCADELELERİ

SELÂHATTİN ADİL PAŞA'NIN HATIRALARI

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

HAYAT MÜCADELELERİ

SELAHATTİN ÂDİL PAŞANIN HATIRALARI

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Yeniköy, Köybaşı Cad. 249
Yeniköy - İstanbul

ZAFER MATBAASI
İSTANBUL — 1982
Telefon : 28 48 34/9

Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Adil Paşa 1882-1961
17.Kolordu Kumandanı İzmir 1917

Levent Şahverdi Arşivi

HÂTIRALAR HAKKKINDA

Bu kitap bir hâtırattır. Bugünkü deyimi ile anılar. Hâtırat, edebiyat biliminde bir edebi türdür. Hayatları, büyük, değişik ve çeşitli yönlü olaylar içinde geçen kişiler, bu olaylar karşısında duydukları, gördükleri ve karşılaştıkları duygu, heyecan, endişe ve sevinçleri, çok arzu etmelerine rağmen yazmak hususunda tembellik gösterirler. Bunda endişe, tereddüd hatta korku gibi (gerçeği yansıtamamak korkusu) faktörlerin yanında en önemli unsur, işin sanıldığı kadar kolay olmadığının çabuk anlaşılmasıdır.

Bu hâtıraların sahibi olan Salahaddin Âdil Paşa bir asker olmasına rağmen bu korku ve endişeyi yenmesini bilen bir kişiliğe sahip olduğu kadar, bir edebiyat müntesibi kadar düzgün yazma yeteneği olan nadir kişilerden birisi olduğu, hâtıralarını okurken daha iyi anlaşılmaktadır.

Paşanın, yetiştiği devrin tabii gereği olarak, üslubu bugünkü yazı tarzımızdan hayli farklı olmasına rağmen, edebiyatta konuların bir düzen içinde ve özüne uygun bir şekilde hikâye edilmesi sanatı olarak nitelendirilen tahkiye sanatı bakımından son derece başarılı olduğu kadar olay-

Levent Şahverdi Arşivi

ların anlatılışı da form bakımından edebi bir karakter taşımaktadır. Eski kitabet veya tahrir alışkanlığı ile cümleler çok sağlam ve mazbut olmasına rağmen çok uzun ve çeşitli bağlarla birbirine eklendiğinden okuyucu adeta nefes darlığına uğramaktadır. Bu durumu, günümüzde uygulanmakta olan kompozisyon kurallarına adapte etmekte oldukça zorluk çektiğimi itiraf etmeliyim.

Eski metinlerin sadeleştirilmesinde karşılaşılan en büyük zorluk da bundan ileri gelmektedir. Eski kitabetimizin (yazı yazma sanatı) kökleşmiş kaideleriyle yazılmış ve yazarın edebi şahsiyetini belirten üslup özelliğini kaybetmemek için gösterilen gayret, eski kitabetimizde kullanılan cümle kuruluşlarının bugün kullandığımız dile intibakta büyük bir zorluk meydana getirmektedir. Paşanın hâtıraları eski kitabet tarzına göre son derece sağlam cümlelerle yazılmış ve yan cümlelerle birbirine bağlanmış olduğundan bunların kısa cümleler haline getirilmesi üslup özelliğinin kaybolmasına sebep olmaktadır. İşte hâtıraları yayına hazırlarken rastlanan en büyük zorluk bundan doğmuştur. «Üslup ayniyle beyan-ı insandır» deyimi ile ifade edilegelen hükmü bozmamaya imkânların elverdiği ölçüde çalıştım.

Salahaddin Âdil Paşanın karakter, anlayış ve olaylara bakışı ve onları değerlendirişi gibi şahsiyetini belirleyen hususlar üzerinde uzun boylu durmaya lüzum görmedim. Zira okuyucu onu bütün şahsi özellikleriyle apaçık olarak hâtıralarında bulacak ve görecektir.

Kendisi ile hayatta iken tanışmak ve dostluğuna kavuşmak mazhariyetine eriştiğim Salahaddin Âdil Paşa, teşhis edebildiğim kadarıyle özel hayatında da son derece alçak gönüllü, gösterişten son derece uzak değil âdeta nefret eden bir şahsiyete sahipti. Bir asra yaklaşan uzun hayatı boyunca Türk toplumunun karşılaştığı bütün hayati olaylarda ve bunların neticesinde meydana gelen büyük

Adil Paşa 1847-1905
Selahattin Adil Paşa'nın babası

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

değişikliklerin hemen çoğunda görevli olarak bilfiil bulunmuş ve hepsinde ön planda yer almış ve aldığı bu görevleri tam bir başarı ile sonuçlandırmış olmasına rağmen yanında bunların konuşulmasından asla hoşlanmaz, hatta bundan son derece sıkılan bir şahsiyete sahipti. 18 Mart Çanakkale deniz zaferinin kazanılmasında, müstahkem mevki kumandanı Cevat Paşanın (General Cevat Çobanlı) o gün birlikleri teftiş için gittiği Geliboluda bulunmasından dolayı sorumluluğu bilfiil üzerine alarak o parlak zaferin kazanılmasında birinci derecede âmil olduğu ve bu husus İngiliz basınında resmî ağızlar tarafından belirtildiği halde hâtıralarında bunu ima edecek bir satır dahi bulunmayışı yukarıdaki hükmümüzün en açık delilidir. Bu konuda Londra'da yayınlanan The Times gazetesindeki bir makale aşağıda aynen verilmiştir. Görevlerinin noksansız şekilde başarılmasını daima beraber çalıştığı görev arkadaşlarının gayret ve kahramanlığında ve Türk askerinin üstün meziyetlerine bağlamak necabeti onun üstün ve yüksek karakterinin en bariz özelliğidir.

Hâtıraların en karakteristik özelliklerinden birisi de askerî görevle bulunduğu yerlerin toplum, tarih ve sanat hareketlerini yakından takibederek bunlar hakkında müşahedeye dayalı verdiği bilgilerdir. Ömrü, Harb Okulundan çıkışı ile beraber büyük Türk İmparatorluğunun en önemli savaş ve siyaset olayları içinde geçmiş olmasına ve bu olaylara bilfiil katılmış bulunmasına rağmen tab'ındaki tabiat, insan, sanat ve tarih sevgisi ve merakı dolayısıyle bu büyük olaylar içinde görevli olarak bulunduğu bölgelerin sanat, tarih ve sosyal yaşamı hakkındaki müşahedeler ve bunlara dayanılarak ileri sürülen fikir ve kanaatler Paşanın dünya görüşünü ve insan sevgisini yansıtan açık örneklerdir. Kudüs'te Kammame kilisesinin en ince detaylarına kadar verdiği bilgiler, bir sanat tarihi uzmanının bile dikkatinden kaçan detayları ihtiva ettiği gibi harp için-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

değişikliklerin hemen çoğunda görevli olarak bilfiil bulunmuş ve hepsinde ön planda yer almış ve aldığı bu görevleri tam bir başarı ile sonuçlandırmış olmasına rağmen yanında bunların konuşulmasından asla hoşlanmaz, hatta bundan son derece sıkılan bir şahsiyete sahipti. 18 Mart Çanakkale deniz zaferinin kazanılmasında, müstahkem mevki kumandanı Cevat Paşanın (General Cevat Çobanlı) o gün birlikleri teftiş için gittiği Geliboluda bulunmasından dolayı sorumluluğu bilfiil üzerine alarak o parlak zaferin kazanılmasında birinci derecede âmil olduğu ve bu husus İngiliz basınında resmî ağızlar tarafından belirtildiği halde hâtıralarında bunu ima edecek bir satır dahi bulunmayışı yukarıdaki hükmümüzün en açık delilidir. Bu konuda Londra'da yayınlanan The Times gazetesindeki bir makale aşağıda aynen verilmiştir. Görevlerinin noksansız şekilde başarılmasını daima beraber çalıştığı görev arkadaşlarının gayret ve kahramanlığında ve Türk askerinin üstün meziyetlerine bağlamak necabeti onun üstün ve yüksek karakterinin en bariz özelliğidir.

Hâtıraların en karakteristik özelliklerinden birisi de askerî görevle bulunduğu yerlerin toplum, tarih ve sanat hareketlerini yakından takibederek bunlar hakkında müşahedeye dayalı verdiği bilgilerdir. Ömrü, Harb Okulundan çıkışı ile beraber büyük Türk İmparatorluğunun en önemli savaş ve siyaset olayları içinde geçmiş olmasına ve bu olaylara bilfiil katılmış bulunmasına rağmen tab'ındaki tabiat, insan, sanat ve tarih sevgisi ve merakı dolayısıyle bu büyük olaylar içinde görevli olarak bulunduğu bölgelerin sanat, tarih ve sosyal yaşamı hakkındaki müşahedeler ve bunlara dayanılarak ileri sürülen fikir ve kanaatler Paşanın dünya görüşünü ve insan sevgisini yansıtan açık örneklerdir. Kudüs'te Kammame kilisesinin en ince detaylarına kadar verdiği bilgiler, bir sanat tarihi uzmanının bile dikkatinden kaçan detayları ihtiva ettiği gibi harp için-

Levent Şahverdi Arşivi

de düşman tarafından istila edilmiş Flandre bölgesi halkının günlük hayatı hakkındaki müşahedeleri ancak bir sosyolog gözü ile görülebilen özellikleri ihtiva etmektedir. Görevle bulunduğu bölgelerdeki tarih ve sanat eserleri hakkındaki müşahedeleri yanında bunların yapılışı üzerinde verdiği bilgiler, geniş bir tarih ve sanat kültürünün dikkat çekici özellikleridir.

Mesleği bakımından bir savaş adamı olmasına rağmen insanlığa ve insanlığın üstünlüğüne karşı duyduğu sıcak ve samimi sevgi ve alâka ne kadar ilgi çekicidir.

İnsanlığa karşı duyduğu bu candan sevgiye rağmen savaş meydanlarında asli görevini yapmakta gösterdiği cansiperane gayret ise onun karakter yapısını ve görev anlayışını belirleyen bir başka beliğ örnektir. Ailesine, yakınlarına ve dostlarına karşı beslediği candan muhabbet ve sevgi onu tanıyanların asla unutamayacakları hasletleridir.

Hâtıralar yakın tarihimizin en önemli olaylarını kapsayan bir devrin hikâyesidir. Türk toplumunun bir ölüm - kalım savaşını günü gününe aksettiren bu olaylar içinde Paşanın üstlendiği görevlerin yerine getirilmesinde, fikir ve kanaatlerine uygun düşmeyişine rağmen, vazife anlayışının dışında bir davranışını görmek mümkün değildir. İnandığı fikir ve kanaatlerini, insanın Allah'ın huzuruna çıktığı zamanki sadelik ve tabiilik kadar açık bir şekilde söylemekten çekinmeyen temiz ve dürüst karakteri onu belki birçok yerlerde müşkil durumlarda bırakmış ve hatta nikbete uğramasına sebep olmuş ise de bu karakterinde en ufak bir tebeddül ve tegayyür meydana getirmemiştir.

İttihad ve Terakki Partisi ve hükümeti ile hiçbir devirde ilişki ve bağlantısı olmadığı halde Türkiye'de meşrutiyet idaresini ikinci defa kuranlar — kendisi de bunlar arasında bulunmasına rağmen — hakkında beslediği sarsılmaz güven, onların gerek şahıslarına gerek icraatlarına olan samimi inancından ileri gelmektedir. Sınıf arkadaşı Enver Paşaya karşı beslediği sonsuz güven ve takdiri, onun memleket ve millet sevgisine olan kuşkusuz sevgisinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Enver Paşanın Türklüğü ve İslâmlığı yükseltmek gayesiyle giriştiği ivazsız fakat pervasız ve dengesiz hareketlerini en azından bir sevgi hâlesi içinde değerlendirmesinden başka birşey değildir. Enver Paşanın, bugün tarih açısından bir çılgınlık olarak nitelendirilen Orta Asyadaki faaliyetlerini elli sene sonra bile büyük bir vatanseverlik örneği olarak görmesini, bu samimi ve candan bağlılığın bir sadakat ve vefa nişanesi olarak kabul etmek lâzımdır.

Kendisi ile aynı görüşü paylaşan o devrin bazı kumandanlarının Millî Mücadeleye iştirake cesaret edemeyişlerine mukabil Paşanın kısa bir tereddütten sonra bütün samimiyeti ile Atatürk'e katılması ve vatanın kurtuluşuna kadar bütün gücü ile bu mücadelede görev alması, onun karakter ve mizacındaki vatan ve millet sevgisinin şahsi iğbirarların ne derece üstünde olduğunu gösterir.

Millî Mücadeleyi takibeden inkılâp hareketlerine ve o hareketi yönetenlere karşı, Atatürk'ün bir kısım arkadaşlarının fiilî muhalefetine rağmen bunlara hiçbir şekilde katılmayışı, 1946'dan sonra başlayan siyasî hayatımızdaki demokratik mücadelede iktidara gelen Demokrat Partiden parlamentoya katılması ile başlayan siyasî hayatında, parlamentodaki politika oyunlarının karşısında uğradığı hayal kırıklığı ile siyasî hayattan, meclisin bir dönemini bile doldurmadan istifa ederek ayrılması onun siyasî ihtiraslardan ne kadar uzak kaldığının açık bir örneğidir.

Türk toplumunun yakın zamanlarda maruz kaldığı büyük sarsıntıları, imparatorluğun yıkılışı, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu gibi büyük olayları kapsayan hâtıralar şüphesiz bu devre ait birçok önemli olaylara ışık tutmak-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

tadır. Bunlar arasında Trablusgarp Savaşına katılan subayların kimlikleriyle buraya gelişleri ve buradaki tutumları, 31 Mart Olayı ile ilgili olarak tarihimizde «Yıldız Yağması» adıyle anılan Yıldız Sarayının işgali, bu olay hakkında Damad Ferid Hükümetinin yaptırdığı soruşturma, Antep savaşları hakkında bugüne kadar gereği şekilde açıklanmamış hususların aydınlatılması, İstanbul'un işgal kuvvetlerinden teslim alınması ve ondan daha önemli olarak Millî Mücadeleye çeşitli sebeplerle katılmamış veya katılamamış olan askerî şahsiyetler hakkında neler düşünüldüğü, son halife Abdülmecit Efendi hakkında Ankara Hükümetinin o sıradaki tutum, davranış ve düşünceleri gibi millî tarihimiz için çok önemli ve henüz açıklığa kavuşmamış hususlar tam bir objektiflik içinde anlatılmakta olduğu gibi Millî Mücadele sonunda Atatürk'le arkadaşları arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda ne gibi faktörlerin âmil olduğu açık, hissi duygulardan uzak tam bir tarafsızlık içinde açıklığa kavuşmaktadır.

Moda : 31 Mayıs 1980
Enver Koray

Salahaddin Âdil Paşa hakkında yabancı basında çıkan bazı yazılar :

Londra'da yayımlanan The Times gazetesinde 2 Mart 1961 tarihinde çıkan yazı :

Ölüm
General Salahaddin Âdil
Gelibolu'da Türk topçusu

Pazartesi günü İstanbul'da vefat ettiği Ankara muhabirimiz tarafından bildirilen General Salahaddin Âdil, 18 Mart 1915 günü İngiliz filosu Boğaza meşhur hücumunu yaptığı zaman Türk sahil bataryalarının kumandanı idi. 1922'de milliyetçi Türk birlikleri İstanbul'u işgal ettikten sonra İstanbul garnizon kumandanlığı yapan general, 80 yaşında vefat etmiş bulunuyor.

1881'de İstanbul'da doğan Salahaddin Âdil, amiral Âdil Paşanın oğludur. Büyük kardeşi Muzaffer, babası gibi bahriyeye intisabetmiş fakat kendisi topçu subayı olarak kara ordusuna katılmıştır. İstanbul Harb Akademisinde tahsil ettikten sonra 1902'de Genelkurmaya girmiş, askerî ataşe olarak birçok yabancı memleketlerde vazife görmüştür.

1914'de harbin patlak vermesi üzerine General Âdil albay rütbesiyle Gelibolu bölgesindeki bütün Türk bataryalarının kumandanlığına getirilmiştir. Çanakkale Boğazının iki yakasında mevzilenen bataryaları İngiliz filosunun

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Boğazlara tevcih ettiği ve İstanbul'un işgaline müncer olabilecek ve harbin seyrini tamamiyle değiştirebilecek olan 18 Mart 1915 taarruzunun püskürtülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Savaşın Türkleri ne kadar kritik bir duruma düşürdüğü, generalin son yıllarda yakın bir dostuna muharebenin sonuna doğru Türk bataryalarının cephane bakımından büyük sıkıntı çektiklerini, durumun muharebeyi uzun müddet devam ettiremeyecek kadar kötü olduğunu itiraf etmesinden anlaşılmaktadır. Bu, o zaman hâtıra defterine «mağlup edilmiş bir düşman karşısında bulunduğumuz hususunda kesin bir intibaa sahiptim» diye yazan Sir Robert Keyes'in kanaatini teyid etmektedir. Türklerin, hücumun ertesi gün neden tekrarlanmadığına hayret etmiş oldukları muhakkaktır.

General Âdil, Atatürk'ün önderliği altında İstiklâl Savaşına parlak bir şekilde iştirak etmiş, Fransızlara karşı Güney cephesindeki kuvvetlere kumanda etmiş ve müttefiklerin mağlubiyetini müteakip İstanbul garnizonunun ilk kumandanı olarak Refet Paşaya halef olmuştur. 1924 yılında ordudan ayrılmıştır.

Daha sonra iş hayatına atılmış, İstanbul'da başarılı bir tel kablo fabrikasının kurucusu olmuş ve son yıllarına kadar bu fabrikayı idareye devam etmiştir. 1950 yılında Menderes Hükümeti iktidara geldiği zaman Ankara Milletvekili seçilmiş fakat üç sene sonra Menderes'in politikasını tasvip etmeyerek istifa etmiştir.

Boğazda güzel bir ahşap yalıda yaşayan General Âdil, İstanbul sosyetesinin çok tanınmış ve sevilen bir siması idi. İyi bir asker olmasına rağmen aynı zamanda yumuşak mizaçlı ve cana yakın bir insandı. Eşi, bir erkek ve iki kızı hayattadır.

The Baltimore Sun gazetesinin (Baltimor - Birleşik Amerika) 28 Şubat 1961 atrihli nushasından :

Birinci Dünya Harbinin seyrini değiştiren General Salahaddin vefat etti

İstanbul — 28 Şubat (Reuter) — 1915 yılında Çanakkale'de I. Dünya Harbinin seyrini değiştiren Türk ordusu kurmay başkanı General Salahaddin Âdil dün Boğazda İstinye'deki evinde vefat etti.

General Âdil, İngiliz ve Fransız kuvvetleri Karadeniz'e geçip Alman ordusu karşısında yalnız kalan Ruslara yardım etmek üzere Boğazı zorladıkları zaman onların karşısında bulunuyordu. 18 Mart 1915'de, üçü kruvazör olmak üzere 15 İngiliz ve Fransız harb gemisi Marmara Denizinden ve Çanakkale'den geçmeye teşebbüs etmişti. Türk sahil bataryaları birçok gemi batırdılar ve İngiliz, Fransız kuvvetlerini çekilmeye mecbur ettiler. Böylece savaş kara muharebelerine dönüştü.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ön ve Son söz

Bu kitap ne bir tarih ne de hatırât fikriyle yazılmamış, ihtiras, üstünlük, şahsi veya milli menfaatler etkisi ile ferd ve milletlerden bütün insanlığı kapsayacak bir derecede genişlemiş hayat mücadelesinin bizzat şahidi olduğum sahne ve olaylarını anlatmaya hasredilmiştir. İçindekileri böyle bir değer ve önem vermeye de lakıy görmediğim için adına «Hayat Mücadeleleri» denmiştir.

Memleketimizin son yarım yüzyıl içinde, tarihin hiçbir devrinde bukadar kısa bir zaman içinde vuku bulmamış devamlı ve birbirini takibeden ihtilâl, harp ve inkılâplara yakından uzaktan dahil ve alakalı bulunmak, askerlik, ticaret, sanayi ve siyaset sahalarının her birinde azçok fiili bir hayat geçirmek, çeşitli değişik olaylar ve vak'alara şahit olmak dolayısıyle bunları gelecek nesillere ulaştırmak bir vazife bilinmiştir.

Gaye, uzunca süren değişik, çalkantılı bir geçmişin, bazı görüşlerin ilavesiyle, bizden sonrakilere anlatılmasından ve kendilerini derinleştirmek ve muhakemeye sevketmekten ibarettir.

Takdir okuyucunundur.

Selahattin Adil

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

ÇOCUKLUK VE OKUL DÖNEMİ

Hayatın bu ilk kısmında kendimden fazlaca bahsetmek zorunluğunda kaldığımdan dolayı özür dilerim. Ancak bundan 50 - 70 sene öncesini belirten bu devredeki sosyal düzenimiz, bazı töreler ve geleneklerimizle meydana gelen olgular ve olayların torunlarımıza genel bir fikir vermesi bakımından faydalı olacağı düşüncesi buna sebep oldu.

İstanbul'un Çarşamba Mahallesinde Fatih - Draman Caddesi üzerindeki evimizde 6 Ocak 1297 - 19 Ocak 1882 tarihinde (1) (ölümü 26 Şubat 1961) doğmuşum. Annem Van ili defterdarı Abdülkerim Efendinin kızı Sadberk Ha-

1 — 1297 senesi hicret yılını gösteriyorsa doğum tarihinin milâdi 1879 veya 1880 yılı olması gerekmektedir. Fakat eski nüfus kâğıtlarında hiçbir tarihî değeri olmayan ve başlangıcı bulunmayan Rumi yıl adı verilen tarihin yazılı olması halinde milâdi 1882 yılına rastlar.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

nım, babam deniz donatım ambarları müdürü, Halid Efendinin oğlu, deniz yarbay — sonra paşa — Âdil Beydir. İstanbul'un kendi halinde orta halli bir ailesi. Kendimden evvelkilerin, özellikle ana ve babanın kanlarını taşıyan çocukların ahlâk ve huylarında pek önemli etkisi olduğuna ve bütün ömür boyunca kişiler üzerinde bu kanın etkisinin devam ettiğine şüphe yoktur. Soyu şüpheli olanlara «sütü bozuk, sütsüz, hayır gelmez, aslı bozuk» demez miyiz? Babam Abdülaziz devrinde İngiltere'den sonra ikinci derecede bir donanmaya sahip bulunduğumuz sırada (2) Hasköy'de haddehane yanında açılmış olan Çarkçı Okulundan mezun olarak diğer dört arkadaşı ile birlikte İngiltere'ye gönderilmiştir. Hemen yalnız pratik bir öğretim görmüş olduğundan Türkçe dil ve dinî bilgilerini, yüksek görüşlü din bilgilerine sahip olan annemden tamamlamıştır.

İşte bu ana babanın hayat ürünü olarak doğduğum günün, Ortodoksların haçı suya atmaları yortusuna rastlaması dolayısıyle büyük İslâm - Türk fatihlerinden Salahaddin-i Eyyubiye bağlanarak Salahaddin olarak adlandırılmışım. Henüz 3 - 4 yaşımda iken annemin ölümü, babamın Bingazi.de bulunan Hilmiye gemisine atanması üzerine yaşlıca bir büyükanne elinde kalmak beni ciddi ve titiz bir ana baba bakımından yoksun bırakmış ve bana bir haşarı çocukluk devri yaşatmıştı. Ben de o zaman tesadüfen mahallemizden geçen şapkalı bir kadın veya erkeğe çirkin sözlerle laf atmak, yoldan geçen faytonların arkasına takılarak arabacıların kırbacını yemek, hemen evimizin karşısına düşen ve Fener'e giden yol üzerindeki Ortodoks Ki-

2 — Sultan Abdülaziz ordu ve donanmanın gelişmesi ve kuvvetlenmesi için özellikle padişahlığının ilk yıllarında, büyük bir gayret göstermiş, iyi bir komutan olan Hüseyin Avni Paşayı Serasker (Millî Savunma Bakanı) yaparak Avrupa'da birçok savaş gemisi yaptırarak Türk donanmasını İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük donanması haline getirmişti.

Selahattin Adil Paşa
Askeri idadi öğrencisi

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

nım, babam deniz donatım ambarları müdürü, Halid Efendinin oğlu, deniz yarbay — sonra paşa — Âdil Beydir. İstanbul'un kendi halinde orta halli bir ailesi. Kendimden evvelkilerin, özellikle ana ve babanın kanlarını taşıyan çocukların ahlâk ve huylarında pek önemli etkisi olduğuna ve bütün ömür boyunca kişiler üzerinde bu kanın etkisinin devam ettiğine şüphe yoktur. Soyu şüpheli olanlara «sütü bozuk, sütsüz, hayır gelmez, aslı bozuk» demez miyiz? Babam Abdülaziz devrinde İngiltere'den sonra ikinci derecede bir donanmaya sahip bulunduğumuz sırada (2) Hasköy'de haddehane yanında açılmış olan Çarkçı Okulundan mezun olarak diğer dört arkadaşı ile birlikte İngiltere'ye gönderilmiştir. Hemen yalnız pratik bir öğretim görmüş olduğundan Türkçe dil ve dinî bilgilerini, yüksek görüşlü din bilgilerine sahip olan annemden tamamlamıştır.

İşte bu ana babanın hayat ürünü olarak doğduğum günün, Ortodoksların haçı suya atmaları yortusuna rastlaması dolayısıyle büyük İslâm - Türk fatihlerinden Salahaddin-i Eyyubiye bağlanarak Salahaddin olarak adlandırılmışım. Henüz 3 - 4 yaşımda iken annemin ölümü, babamın Bingazi.de bulunan Hilmiye gemisine atanması üzerine yaşlıca bir büyükanne elinde kalmak beni ciddi ve titiz bir ana baba bakımından yoksun bırakmış ve bana bir haşarı çocukluk devri yaşatmıştı. Ben de o zaman tesadüfen mahallemizden geçen şapkalı bir kadın veya erkeğe çirkin sözlerle laf atmak, yoldan geçen faytonların arkasına takılarak arabacıların kırbacını yemek, hemen evimizin karşısına düşen ve Fener'e giden yol üzerindeki Ortodoks Ki-

2 — Sultan Abdülaziz ordu ve donanmanın gelişmesi ve kuvvetlenmesi için özellikle padişahlığının ilk yıllarında, büyük bir gayret göstermiş, iyi bir komutan olan Hüseyin Avni Paşayı Serasker (Millî Savunma Bakanı) yaparak Avrupa'da birçok savaş gemisi yaptırarak Türk donanmasını İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük donanması haline getirmişti.

Selahattin Adil Paşa
Askeri idadi öğrencisi

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lisesi meydanında rum çocukları ile taş kavgalarına iştirak etmek gibi eğitim ve öğretim konusunda başıboş bırakılmış sokak çocukları arasına katılmıştım. Hatta bir defa Aksaray'da Horhor'da oturan teyzemin evinden, tırnaklarımı çok derin kesmesinden dolayı kızarak tek başıma Çarşamba yolunu tutmuş, komşumuza kaçarak zavallı büyükannemi telaş ve heyecan içinde bırakmıştım. İnsanlık ve ahlâk kavramına, sosyal görüş ve düşüncelere hiç de uymayan bu gibi hareketlere bazen yaşları on onbeşe gelmiş ve hatta geçmiş, yakın mahalle çocuklarının sopalarla birbirleriyle (Selâ) adlı kavgalarını da eklersek geçen süre içinde büyük anlayış ve yaşayış farkını hayretle karşılamak gerekir.

Ancak, ana-babanın savsaklığı ve ilgisizliği ve bazı zorunlu haller sonucunda çocukların ilk terbiyelerinde meydana gelen bu noksanlık ve geriliğin onların zekâ ve doğuştan yetenekleri üzerinde olumsuz bir etki bırakmadığı zaman, eğitim, sağlam ve dürüst bir okul hayatı ile yavaş yavaş düzeltilebileceği ve tamamlanabileceği de açıktır.

Çok şükür ki bu başıboş hayat uzun sürmemiş ve babam bizleri Bingazi'ye aldırmış ve birkaç ay sonra da İstanbul'a dönerek eğitim çağına girdiğimden Tezgâhçılarda (Haydar ile Şehzadebaşı arasında el dokumacıları, kantarcılar, sandıkçılar, lüleciler gibi şimdi bir kısmı dağılmış veya büsbütün kaybolmuş esnafın topluca çalıştıkları yerlerden biri) bir eve yerleşmiş idik.

Babam beni yakınımızda bulunan ve o zaman için modern özel okullardan biri sayılan ve yalnız gündüzlü öğrenci kabul eden «Mekteb-i İrfani»ye yazdırdıktan bir süre sonra henüz beş yaşımda iken Haydar'daki «Nümune-i Terakki» okuluna yatılı olarak yazdırmıştı. Bu değişikliğe okul müdürü olan Nadir Beyin (memleket kültürüne büyük hizmet etmiş ve Avrupa'ya kaçarak sonradan yurda

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

dönmüş) evvelce deniz subayı olması dolayısıyle babamın dostu olması ve «Mekteb-i İrfani»ye göre daha iyi bir eğitim ve öğretim sistemi uygulaması sebep olmuştu. (3)

Günden güne artan bir ilgi gören Nümune-i Terakki Okulu, bir sene geçmeden yapılan parlak bir ödül dağıtım merasiminden — ki ben de en küçük öğrenci olarak ezberlenen bir söylev vermiştim — sonra Şehzade camiinin Burmalı Mescit kapısı karşısındaki büyük bir konağa taşınarak lise sınıfları açılmış ve kızlar kısmı da ilâve edilmişti. Tanınmış profesörlerden Manastırlı İsmail Hakkı, din bilginlerinden Mevlevi Esat Efendi, Kimyacı - Jeolog Abdi (Trilobit Abdullah adı verilen fosili bulan Abdullah Bey), Habeşistan elçiliğinde iken ölen Mazhar Bey, Ressam Nuri Bey gibi en kıymetli öğretmen ve eğitimcileri almak suretiyle İstanbul'un en yüksek bilim, kültür ve eğitim kaynağı halini alarak gelişmiş ve üne ulaşmıştı. Kız ve erkek öğrenci sayısı dört beş yüzü geçmiş, mezunları resmî okulların son sınıflarına sınavsız kabul edilme üstünlüğünü kazanmıştı.

Okulda öğrencilerin hal ve hareketlerine özel olarak atanmış mubassırlar (gözcü, öğretmen yardımcıları) bakar, hergün yapılan akşam yoklamalarına müdür Nadir Bey kendisi çıkar, o gün kusuru görülen öğrencinin kabahatlerini söyler, bazılarının avuçlarına birkaç değnek vurarak cezalandırır, iyi hali görülen veya ödevlerini iyi yapanları övücü sözlerle taltif ederdi. Koca konağın (galiba Âli Paşa konağı idi) ayrı bir dairesinde yalnız gündüzlü öğrenci olan kızlar kısmında ise piyano, elişleri de gösterilirdi.

Birçok ileri gelen devlet adamının çocukları Nümune-i

3 — Bu okul o zamana göre çok iyi bir öğretim kadrosu olan ve pekçok büyük şöhretlerin yetiştiği bir okuldur. Eğitim tarihimizde önemli bir yeri vardır. — Y.N.

Terakki'ye devam ederlerdi. Bugün yaşayanlardan Semih Mümtaz (Göztepe, gazeteci yazar) Bey de — İstanbul şehreminlerinden (belediye reisi) Reşit Beyin oğlu — sınıfımızda idi.

Tatil zamanlarını Makriköy (Bakırköy)'de tren yolundaki bir evde babamın bakımı altında deniz banyolarına veya ne yazıkki floksera hastalığından sonra yokolan Kartaltepe yamaçlarını kaplayan olağanüstü çavuş üzümleri yetiştiren bağlara giderdik. Kâh uçurtma uçurtarak masumca ve hoş bir hayat sürer, istirahat ederdik. Artık o çocukça yaramazlık ve haşarılığa çoktan veda etmiş bulunuyordum.

Babamın uzun süren bekârlığı, çocukluk devrimizin ilerlemesi yeni bir hayata geçmek ihtiyacını zorunlu kıldığından babam, Rusların Sinop Limanında yaktıkları donanmamızın kumandanı (4) Patrona Osman Paşanın kız torunu ve Japonya'dan dönüşünde bir tayfun sonucunda batan Ertuğrul gemisi kaptanı Osman Paşanın kız kardeşiyle evlenmişti (5). Sonra da onların Küçük Mustafa Paşa'daki konaklarına yerleşmiştik. Babam askerlik mesleğine girmemizi uygun gördüğünden büyük kardeşimi (Seyr-i Sefain «Deniz Yolları» genel müdürü olan emekli deniz albayı Muzaffer Bey) deniz lisesine, beni de o zaman Baytar Mektebi «Veteriner Okulu» ve Eyüp Askeri Rüşdiyesinin bulunduğu İplikhanede usulüne göre yapılan kabul im-

4 — 1853 Osmanlı - Rus savaşı başında olmuş bir olaydır (17 Ekim 1853). Bu olay üzerine İngiliz ve Fransızlarla yapılan ittifak sonucu Sivastopol'a müşterek çıkarma yapılmış ve Ruslarla 1856 Paris Andlaşması akdedilmiştir.

5 — Bu hanım, eski millî eğitim bakanlarından Hasan Âli Yücel'in annesinin halası veya teyzesi olduğunu Hasan Âli Yücel'in annesinden işitmiştim. — Y.N.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

tihanı ile Soğuk Çeşme askeri rüşdiyesine (6) kaydettirmişti (1305 - 1889). Alıştığım öğretim ve eğitim sistemiyle hiç uyuşmayan bir ortama düşmüştüm. Sınıflar, öğretimin parasız olması sebebiyle dershanelerin alabileceğinden fazla her çeşit halktan çocuklarla dolu, eğitim ve öğretim de, içlerinde Efe Kâzım adı ile tanınan Çeşmemeydanlılar da (7) bulunan subaylara bırakılmıştı. Basit bir tekdiri bile haketmediğim bir meseleden dolayı ikinci sınıfta iken tabanlarıma vurulan sopa ve suratıma yediğim şamarlar bütün hayatımca bana büyük bir içacısı olmuştur. Öğrenciler arasında büyük yaş farkları ile yedi sekiz yaşında olanlarla onbeş onaltı yaşındakiler de bulunmakta idi. Bu gibi öğretim ve eğitimde geri kalmış olanların okul içindeki yaşamlarını anlatmak için şu örneği söyliyeceğim. Soğukçeşme'ye oldukça yakın olarak Gülhane'de de bir askeri rüşdiye okulu bulunuyordu. Her nedense ötedenberi birbirine karşıt ve rakip olan bu iki okul öğrencileri akşamları usule göre bölge bölge taburlara ayrılırlar ve böylece gidecekleri bir yere kadar yürüdükten sonra dağılırlardı. Birgün mektebimizin, tamamı elliyi geçen Köprü taburu Yenicami yakınına geldiği zaman Gülhane okulu öğrencileri bize yetişmiş ve iki okulun eli ayağı tutan öğrencileri arasında caminin muslukları önünde müştalar, usturpaçalar da kullanılan büyük bir kavga olmuştu. Tabii biz küçükler çoktan vapurumuzun yolunu tutmuştuk.

İşte bu bukalemun ortamdan dört sene sonra dördüncülükle diploma alarak kurtulmuş ve 1309 - 1891'de 40 kadar istekli arasında yapılan imtihan sonucunda dokuzuncu

6 — Mahmut II. zamanında kurulmuş, ilkokul üzerine dayalı 3-5 sınıflı bir ortaöğretim kurumudur. Bugün Adli Tıp kurulunun bulunduğu Gülhane bahçesi karşısındaki bina. — Y.N.

7 — O zaman Çeşmemeydanı, tulumbacıları Beyoğlu'na hakim olan Hurşit Reisler gibi azılı kabadayılarla şöhretli bir bölge idi. — Y.N.

olarak Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Kara Mühendis Okulu)na kabul edilmiştim (8). Eski Kumbaracılar kışlasında bulunan topçu idadisinin (9) 28 Haziran 1310-1894 depreminde harap olması dolayısıyle binası boşaltılmıştı. Sınıf öğrenci sayısının 30-35 arasında bulunması ve öğrencilerin okul içinde beylikten (10) dağıtılan mes-kundura (11) mecburiyeti gibi bazı özellikleri ve yönetim bakımından diğer askerî liselerden farklı idi. Her akşam yemekten sonra Harb Okulu, Mühendis Okulu ve idadi sınıfları öğrencileri bir arada iç avluda yoklama yapılır ve Perşembe akşamları yoklamasında ise o haftanın dersten veya davranıştan dolayı hapis cezası alanların veya cuma izinlerinden yoksun kalanların isimleri okunur ve dayak cezası hakedenler de divan dayağına çekilirdi. Bunun için meydanın ortasına beylik denilen bir kilim (bir çeşit battaniye) yayılır, yanına bir parmak kalınlığında değnekler konur, nöbetçi subaylarından ikisi kilimin iki tarafına geçer ve beş altı dane borazan da (12) bir tarafa dizilir, mahpushaneden iki palaskalı (13) er arasında meydana getirilen cezalı öğren-

8 — Türkiye'de XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren gelişen batılılaşma hareketleri sürecinde Avrupa tarzında askerî meslek okulları açılmasına başlanmıştı. Bunlardan ilki 1773'de açılan ve adına «Mühendishane-i Bahri-i Hümayun» denilen Deniz Mühendis Mektebi ve ikincisi de Selim III. zamanında 1794 de açılan Kara Mühendishanesi idi.

9 — İdadi, Tanzimat devrinde Rüşdiye okullarına dayalı olarak kurulan ve bugünkü liselere denk sayılan okullar olup sonradan Sultani denmiştir.

10 — Beylik, devlet anlamına olup devlet tarafından verilen demektir.

11 — Abdest almakta kolaylık olmak ve camie girerken fotin çıkarmaya ihtiyaç kalmaması için ince deriden yapılmış bir fotin ile üstüne giyilen kesik bir ayakkabıdan meydana gelir.

12 — Borazan çalan erlere borazan adı verilirdi.

13 — Eski subay ve er elbiselerinde ceketin beline sarılan 8 - 10 santimetre genişliğinde bir çeşit kemerin adı idi.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ci, bu kilimin üzerine yüzü koyun yatar ve borazanlar belirli havaları çalarken subaylar da —ceza durumuna göre— usulüne uygun olarak, omuzu geçmemek şartiyle değneklerle hükümlünün kaba etlerine vururlar ve sonunda her yoklamada olduğu gibi «Padişahım çok yaşa» diye bütün öğrenciler tarafından bağırılmak suretiyle merasime son verilirdi.

Bu «çok yaşa»ları «baş aşağı» diye değiştirerek söyliyenler de az değildi. Tabii belli etmeden.

İdadi üçüncü sınıfa ancak yedincilikle geçebilmiştim. Halbuki babam benim kesinlikle kurmay olmamı ısrarla istediğinden, bu durumumdan memnun kalmamış ve bundan sonra beni ağır ve devamlı bir özel öğretim dönemine sokmuştu.

Tatil zamanında Hasköy'deki Aliyans İsraelit «Allians İsraelite» ilkokulunda ve haftada birkaç gün de Beyoğlu'nda bir Fransız ailesi yanında kalmak veya «Sabah» gazetesi yazarlarından Halid Beyden ders almak ve matbaada küçük tercümeler yapmak suretiyle Fransızcamı ilerletmeye çalışıyordum.

Sabah Gazetesinin sahibi Mihran Efendi Bahriye Nezaretinin (Deniz Kuvvetleri Bakanlığı) bazı ticari işleriyle ilgili olduğundan babamın dostu idi. Sabah gazetesi Selanikli Tevfik, Abdullah Zühtü, Mahmut Sadık Beyler gibi o zamanın en değerli yazarlarını toplamıştı.

Haftada bir gün Ressam Ali Rıza Bey Cibali-kapı civarında babamın satın alarak taşındığımız evimize gelerek ya da Kurbağalı-dere veya Eyup sırtlarında kendisinin pek sevdiği mistik semtlere giderek resim dersleri veriyordu. Okul zamanı gelince babam-tatiller o zaman Şaban ayında başlayan genel sınavlar sonunda Ramazan başından Şeker Bayramının (Ramazan Bayramı) beşinci gününe kadar devam ederdi — idadi üçüncü sınıf derslerinin hemen hepsi için birer özel öğretmen tutmuştu. Bahriye Mektebinden (Deniz Lisesi) iki öğretmen «Felekiyat» (Astronomi) ve «Hendese» (Geometri), Mühendishane (Mühendis Mektebi) öğretmenlerinden Tayyar Beyle de matematik bilgimi Cuma günleri nöbetleşerek geliştirmeye çalışırken geceleri de çoğunlukla Beyoğlu'ndaki aile yanında kalır, Fransızcamı ilerletmeye çalışırdım. Kısacası benim için aralıksız devam eden bir çalışma yılı olan bu sene genel sınavdan sonra ikinci olmuştum (14). Bu defa babamın istediği gibi kurmay olma sırasına girmiştim. O sıralarda Topçu Harbiyesinden (Topçu Harb Okulu) senede üç kişi kurmay ve 3-4 kişi de mümtaz sınıflarına ayrılırdı.

Mesele bununla bitmiyor, Harb Okulu kısmına bizim idadiden başka Kuleli, Şam, Erzurum, Bursa askeri idadilerinden topçu mesleğine girmek üzere Mühendishaneye gelenler arasında bir müsabaka sınavını başarı ile geçirmek gerekiyordu. Bu sebepten yeni tatil süresince de özel derslerim devam ediyordu. Nihayet bu müsabaka sonucunda yerimi korumakla babamı feraha kavuşturmuş fakat bende de önemli bir zafiyet başlamış, sağlığım bozulmuştu. 1314-1897 Osmanlı-Yunan Harbi şehitleri ve yaralı gazilerin ailelerine yardım olmak üzere Yıldız Sarayı karşısındaki bahçede açılan sergi imdadıma yetişti. Ziyaretçiler için Enderun-ı Hümayun (Saray Okulu) ve çeşitli askeri okul öğrencileri nöbetleşerek haftada bir iki gün sergide spor gösterileri yapmaları münasebetiyle mühendis mektebinden ayrılan ekibe katıldım. Bu suretle hergün

14 — O zamanlarda bütün okullarda her sene sonunda bir genel sınav yapılırdı. Üst sınıfa ancak bu sınavda kazananlar geçerdi. Bazı okullarda bu sınavı kazanamayanlar bütünlemeye kalır bazılarında sınıfta kalırdı.

Paşanın dereceye girmek konusundaki bu gayreti bir üstünlük sağlamak hırsından gelmiyordu. O zamanlar Harp Akademisi sınavlarına katılabilmek için lise sınıflarında sınıf geçme dereceleri dikkate alınıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

okulda birkaç saat jimnastik talimleriyle meşgul oluyor, haftada bir gün de Yıldız'a gidiyorduk. Babam da 10 kuruş olan haftalığımı 19 kuruşa çıkarmış olduğundan bunun 10 kuruşu ile 250 dirhem siyah havyar alıyordum. Temiz hava, iyi gıda, jimnastik — bugünkü futbol, tenis gibi sportif oyunlar henüz memlekete girmemişti — genç bünyem üzerinde şifalı etkisini göstermiş ve dört beş ay içinde bünyem normale dönmüştü.

Çocukluk devrini artık geçirmiş, gelişme yoluna girmiştim. Dimağlarımızda millî duygu ve görüşler uyanmış, Ermeni olayları (15), Avrupa'nın içişlerimize karışmaları gibi olayları, padişahlık idaresinin memleketi yıkmaya sürüklediğini görmeye başlamış, bilinmeyen yollardan elimize geçen ve geceleri gizlice okuyabildiğimiz Meşveret, Mizan gibi gazeteler, Mahkeme-i Kübra, Kanun-ı Esasi dergilerinin aşıladıkları fikirlerle de vatanın hür ve bir meşrutiyet idaresine kavuşması fikir ve istekleri doğmuştu. Harb Okulu birinci sınıfında iken Tıbbiye (Yüksek Tıb Okulu), Harbiye (Harb Okulu) ve Mühendishaneden (Mühendis Okulu) 160 kadar öğrenci bir gecede toplanıp sürgün edilmiş olmasına — ki halen yaşayanlardan üstümüzdeki sınıftan Ferit Bey (Ferit Tek, cumhuriyet devrinde çeşitli kabinelerde bakan ve Paris Büyükelçisi olmuştur) bunlar arasında idi — rağmen doğan his ve düşünceler sarsılmamış, gençlik 10 Temmuz 1324 - 24 Temmuz 1908 inkılâbına (16) hazırlanmaktan geri kalmamıştır.

15 — Yüzyıllardır Türklerle Anadolu'da beraber yaşamakta olan Ermeniler, yabancı ülkelerde dış etkilerin tesiriyle kurulan Taşnak ve benzeri adlar taşıyan ihtilal komiteleri kurmuşlar ve bunlar Anadolu'daki Ermeni azınlığı silahlandırarak yer yer ayaklanmalara sebep oluyorlardı. Bu durum İstanbul'da bile mevcuttu.

16 — Bu olay bilindiği gibi Türkiye'de meşrutiyet idaresinin ikinci defa kuruluşudur.

Öğrencilik zamanımızda gençliği çeşitli mesleklerde hayata, vatanın ilerlemesine, geleceğine ve mutluluğuna hazırlamakla yükümlü ne bugünkü üniversiteler, fakülteler gibi yüksek eğitim ve bilim kurumları ne de bu yolda dürüst ve sağlam bir yön gösterecek vasıtalar vardı. Ancak devam edegelen kötü idarenin memleketi günden güne acı bir bunalıma, derin bir uçuruma doğru götürdüğünü görebilen, fakat söylemek ve yazmak imkânından yoksun bulunduğu halde, gördüğünü ve işittiğini doğru inceleyebilecek bir topluluk oluşmuş bulunuyor, bunların aynı hak ve hürriyet duyguları altında sayıları günden güne çoğalıyordu. Memleketin yeni ve uygar bir hayata kavuşmasını sağlamak için gerekli devrime, sessiz sedasız büyük bir tahammülle ve yalnız yurt duygu ve istekleriyle hazırlanıyordu.

Memleketimizin içinde bulunduğu iç ve dış ağır şartlar ve dertler arasında neslimizin genç ve düşünen elemanları birlikler, dernekler gibi çoğunluğu ne yazık ki kurulu bir örgüte sahip olmamakla beraber sabır, bekleyiş ve ümitten aldıkları büyük güçle vatan kaygısı içinde ve doğal bir gelişme ile, gösterilmesi mümkün olmayan kanaat ve amacı ile birleşmek yolunda ilerliyor, her türlü bağlantı ve kişisel dayanaklardan kaçınarak yalnız millî bir ideale faydalı olmaya çalışıyordu.

İşte geçen neslimizin bu aydın, vatansever topluluğudur ki zamanı gelince «İttihad ve Terakki» adı altında bir birlik meydana getirmiş, ne kişiye ne biçime bağlanmamış ve bugün ne yazık ki kıymeti değerlendirilemeyen 1908 esas devrimimizi gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Harb Okulu sınıflarını birincilikle geçerek 26 Aralık 1315 - 1899'da teğmen olarak o sene açılan kurmay adayı sınıfına ayrılmış ve üç sene devam edecek yüksek askerî eğitimimi bitirmek için diğer üç arkadaşımla birlikte Pangaltı Harb Okulundan yetişen 35 arkadaşımıza katılmış ve

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

bu suretle babamın İngiltere'de iken satın almış olduğu vaad edilen altın saati artık hakketmiştim.

Enver, Hafız Hakkı, Kâzım (Diyarbakırlı), Fahrettin (Altay), Mahmut Kâmil (Halepli) (17) gibi ileride ağır ve yüksek görevler yüklenerek memlekete büyük hizmetler yapan kıymetli arkadaşlarla birlikte üç senelik aday sınıflarını da bitirerek 22 Kasım 1318 - 1902'de 12 Arkadaş kurmay yüzbaşı olarak kur'a sonucu ordulara atanmıştık (18). Kur'am IV. orduya (Erzurum) çıkmış ise de vücudumun zayıflığı dolayısıyle babamın istek ve arzusu üzerine yapılan sağlık muayenesi sonucu Şam'da bulunan V. Orduya atandım.

17 — Enver, I. Dünya Savaşı sırasında Türk orduları başkumandan vekili ve Savunma Bakanı olan Enver Paşadır. Hafız Hakkı, aynı dönemde ordunun beslenme işlerinin başında bulunan değerli bir kişi olan Hafız Hakkı Paşadır. Kâzım, İstiklâl Savaşında büyük yararlıkları görülen ve sonra milletvekilliği yapan General Kâzım Sevüktekin'dir. Fahrettin, İstiklâl Savaşında suvari kuvvetleri kumandanı ve cumhuriyet devrinde uzun yıllar I. Ordu kumandanı olan Fahrettin Altay'dır.

18 — O sırada ordumuzda Kurmay teşkilâtı bugünkü gibi değildi. Kurmay subaylar ordu emrine verilmekte idi. Tümen ve kolordularda kurmay başkanlığı yoktu.

I. BÖLÜM

ASKERLİK HAYATIM

Suriye, Filistin ve V. Ordu :

23 Aralık 1318 - 1902 bir Pazartesi günü Nemçe Kumpanyasının (1) Kariolia vapurunda babamın sağladığı birinci mevki bir kamara yolcusu olarak İstanbul'dan hareket ettik. O zaman kabotaj hakkımızın bulunmayışı ve «Seyr-i Sefain» Deniz Yolları vapurlarının yeter sayıda olmamış sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu kara sularında çoğunlukla yabancı gemilerle ulaşım yapılmakta idi.

Çocukken yaptığım Bingazi yolculuğundan sonra bu seyahat ilk deniz yolculuğum olduğundan vapurda bazı zorluklara uğramıştım. Meselâ o akşam saatimi kurmayı

1 — Eskiden Avusturya'ya Nemçe veya Nemse adı verilirdi. Bu denizcilik şirketinin adı Lloyd Triestini olup yabancı şirketlerin en meşhurlarından idi.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

unutmuş ve geminin saatleri de alafranga yani bugünkü gibi olduğundan vapurda vaktimi tayin edememiştim.

Çanakkale'de kısa bir beklemeden sonra 25 Aralık 1318 - 1902'de Midilli Adasına geldik. Vapurumuz gece yarısına yakın hareket edeceğinden karaya çıkarak şehri gezdim. Memurlar ve pekaz kimseden başka halkı genellikle rum olan kasaba, kıyıdaki temiz binaları (2) güzel otel, gazino ve lokantaları, düzenlenmeye başlayan parkı, sokaklarının tamamen havagazı ile aydınlatılmış olması ile uygar bir kasaba hissi bırakmıştı. Çeşitli kilise ve rum okullarına karşın müslümanlar için de bir camii, şehre hakim tepe üzerinde eski bir kalesi bulunan etrafı zeytin ağaçları ile güzel bir manzara görünümündeki kasabada Osmanlı Bankası şubesinden başka bir de Midilli Bankasının bulunması ekonomik hayatının da yolunda ve beldenin bayındırlığına etkili olduğuna şüphe bırakmıyordu. İstanbul'umuzun Tatavla (Kurtuluş) ve Yenimahalle gibi semtlerinde oturan birkaç yüzyıllık Osmanlı uyruklarından rumların Türkçeyi öğrenememelerine karşın Midillililerle pekalâ görüşebilmiş idik.

26 Aralık 1318 - 1902 sabahı İzmir limanına girdik. Karaya çıkarak Luvro rumca levhalı sahildeki bir gazinoda çayımızı içtikten sonra şehrin hemen her tarafını dolaştık. Mağazaların isimleri, halkının çoğunluğunun arabacılarına kadar şapkalı olmaları insana bir islâm-Türk şehrinde olduğuna şüphe uyandırıyor. Ara sıra bellerinde koca kamaları, tabancalarıyla dolaşan efeler ve geniş şalvarlarıyle görülen Giritli göçmenler ne yazık ki «Gâvur İzmir» diye anılan bu güzel şehrimizin beklenen gerçek yüzünü göstermekten çok uzak bulunuyordu. Şehir içindeki bü-

2 — Bu tarihlerde Çanakkale'de olduğu gibi bütün Batı Anadolu şehir ve kasabalarında Rumlar çoğunlukta idiler. Lozan barışı ile Rumlar Yunanistan'a ve oradaki Türkler de Türkiye'ye geldiler.

yük hanlar, depolar, limandaki bir Nemçe (Avusturya), iki İtalyan, iki Fransız, iki Yunan ve bir Rus vapuru, sahildeki büyük otel ve gazinoları, kordon boyunca beyaz boyalı cumbalı, insana yeni yapılmış hissi veren büyüklü küçüklü güzel temiz evleri, iki tiyatrosu ile memleketin bu parçasının devamlı bir çalışma ile huzur, servet ve refah getiren bir yeri olduğunu gösteriyor. Postahanelerine varıncaya kadar okullarıyle, ticarethaneleriyle bu mübarek yurt parçasının sanki biz Türklere değil de ecnebilere, azınlıklara aitmiş gibi bir izlenim uyandırması gerçekten yürekler acısı idi. Hükümetimiz bu altın oluğundan Düyun-ı Umumiyeye (3) ayrılan birçok gelir kaynağımız gibi gümrük vergisini bile alamıyor, müslüman Türklerden yalnız pek küçük bir kısım bu tükenmez kaynağa sahip olanların yardımcılığı ile ve büyük çoğunluğu da işçilik ve hamallıkla ancak hayatlarını kazanabiliyorlardı. İşte İzmir'imizin bu üzücü hali yarım yüzyıl daha devam etmiş ve Lozan Andlaşması ile sona ermiştir.

Vapurumuz gece yarısına doğru pırıl pırıl ışıklar içinde kalan İzmir'den ayrılmış ve ertesi sabah Rodos'a vardığında beyaz fesleri, geniş şalvarları ile hoşa giden müslüman Türk fatihlerinin garip torunları oldukları hatıra gelen kayıkçıların gayreti ile yükünü boşalttıktan sonra yoluna devam etmişti.

28 Aralık 1318 - 1902 Cuma sabahı Kıbrıs Adası sisli ufukta seçilmekte, vapurumuz Mersin'e doğru yol almakta idi. 29 Aralık sabahı bir İngiliz ve bir Fransız mesajeri

3 — Osmanlı Devleti Tanzimat Devrinden itibaren Avrupa'dan aldığı borçları ödeyemediğinden, alacaklılar memleketimizin birçok önemli gelir kaynaklarına el koyarak alacaklarını kendileri toplamaya başlamışlar ve bu işi görmek için de Türkiye'de ayrı bir kurum meydana getirmişlerdir ki bunun adına genel borçlar anlamında Düyun-ı Umumiye demişlerdir. Bu kurum Lozan andlaşması ile kaldırılmıştır. — Y.N.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

şirketinin Segalin vapurlarının bulunduğu ve henüz limanı yapılmamış olan bu önemli güney ihraç iskelemiz Mersin açığına demirledi. Sahilden bir mil kadar açıkta demirleyen vapurdan gidiş - geliş bir kuruş ücretle tuttuğumuz bir sandal ile şehre çıktık. Fransa ve İtalya'nın bütün dünya turistlerini kendisine çeken güney kıyılarına, gerek iklim gerek doğal güzellikleri ve geniş plajları ile rekabete elverişli bulunan Akdeniz kıyılarımızın hemen her türlü uygarlık araçlarından yoksunluğunu Mersin de çekmekte idi. 1951 yılında mebusluğum sırasında bazı bölgelerimizde yaptığım bir inceleme gezisinde bir iki gün de Mersin'de kalmıştım. Tam yarım yüzyıllık bir aralıktan sonra görmüş olduğum fark ne yazık ki doyurucu olmaktan çok uzak, hatta üzüntü verici idi (4). Hatta o tarihte suyu bol diye not etmişken 1951 tarihinde şehri susuz bulmuştum. Mevsim kış olduğu halde bahçelerde güller, yaseminler açmış, bahar çoktan başlamış, etraftaki portakal bahçeleri meyveleriyle süslenmişti. Sahilde büyük Ziya Paşa tarafından yaptırılmış olan bilardolu gazinosu ve lokantası ile temiz oteli ve depoları gibi genellikle kesme taştan yapılmış binalara yeni bir hükümet konağı ilâve ediliyordu. Bir Fransız kumpanyası tarafından idare olunan tren yolu ile Adana'ya bağlı olan şehrin parlak bir geleceğe aday olduğu belli oluyordu. Halkın önemli bir kısmı Arapça konuşuyordu. Suriyeliler gibi giyiniyor, binalarda, lokanta ve dükkânlarda bu durum müşahede ediliyordu (5). İnsan, Arna-

4 — Eğer rahmetli Paşa modern limanı, hareketli rıhtımı, limanı dolduran yerli ve yabancı ticaret ve turist gemileri, geniş ve etrafı palmiye ağaçları ile gölgelenmiş caddeleri, büyük otel ve lokantaları ile bugünkü Mersin'i görmüş olsa idi nasıl bir iç huzuru ve gönül rahatlığı duyardı. Ruhu şad olsun. — E.K.

5 — Antalya, Mersin ve Adana gibi güneyin batı sınırından uzak bölgelerinde halkın bir kısmının arapça konuşması bölgeye 1833 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Mısır'dan gelen fellahların buralara yerleştirilmesinden ileri gelmiştir. — E.K.

vudunun, Kürdünün, Ermenisinin Rumunun hatta göçmen Çerkezinin kendi dili ile kendi âdetleriyle yaşayıp gittiklerini görünce, Adriyatikten Hind Denizine kadar uzanan geniş ülkede azınlık halinde kalmış, yüzyıllar boyunca iç ve dış savaş ve baskılar altında ezilmiş, çöküntüden yıkılmaya doğru giden Türk milleti ve idaresinin ne olacağı hakkında ümitsizliğe düşmemeğe ve üzülmemeye imkân olamıyordu.

Akşam dönüşümüzde Kıbrıs'a gitmek üzere bir çalgıcı kız grubunu vapurda bulduk. Geminin sakin ve monoton hayatını bu oynak dilberler derhal değiştirmiş, herkese neş'e vermiş, güvertede şarkıları, çalgıları ile bize hoş bir gece geçirtmişlerdi.

30 Aralık sabahı İskenderun körfezinde demirledik. Geniş ve muntazam yolları bulunan küçük bir kasaba. Civarındaki bataklık vali Köse Raif Paşanın himmetiyle kurulan dekovil hatları ile kurutulmaya çalışılıyor; fakat Halep, Antakya ve Antep'e kadar uzanan geniş bir hinterlandın iskelesi olmak bakımından genişlemeğe ve gelişmeğe müsait kasaba, Bağdat tren yolunun, doğal ve korunmaya elverişli bir limana sahip olan Yumurtalık'a bağlanacağı sözleri karşısında bir duraklama devresi geçiriyor. Kasaba, acentalar, gümrük, ardiyeler ve otel gibi binalarla az miktarda evden oluşmuş basit bir ticaret iskelesi halinde idi. Hamallar veya develeriyle taşımacılık yapan Türkmenler gibi fakir halk, hasır ve sazdan yapılmış kulübelerde oturuyorlardı. Dil ne yazık ki burada hemen genellikle Arapça. 1951 yılındaki gezimde İskenderun'u hurma ağaçlarıyle süslenmiş sahil yolu, yüksek ve modern binaları ile güzel bri şehir halinde görmekle memnun olmuştum. Pınarbaşı gezisine kadar gittikten ve Latifel-Manzar adlı kıyıdaki küçük otelde de İskenderun'un fırında pişmiş meşhur mercan balığını yedikten sonra vapura döndük.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Geceyi sallantılı bir havada geçirdikten sonra güneşin doğuşu ile Trablusşam'a geldik.

Asıl şehir, Mine denilen sahildeki iskele bölgesinden yarım saat kadar içeride, biri tramvaya mahsus olmak üzere iki şose ile bağlanmış bir tepe üzerinde kurulmuş, gerek kıyıya kadar olan yolun iki tarafı ve gerek şehrin civarı, vapurun demirlediği alanı da kaplayan tatlı kokulu zeytin, portakal ve limon ağaçlarıyle bezenmiş hiş bir kasabadır. En hakim noktasındaki kalenin kapısına Kanuni Sultan Süleyman zamanında mermer levha konmuştur.

Trablusşam, Kuzey Afrika'daki Fas, Cezayir ve Tunus'tan sonra tamahkâr bakışlarını Suriye'ye çevirmiş olan Fransızların etkisi sonucu Beyrut olayından sonra (6) Osmanlı hükümeti tarafından atanan bir hristiyan vali idaresinde bağımsız (7) Sancak namiyle özel bir idare ile yönetilen Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına (8) bağlı olduğundan güvenlik eski Zuhaf kıyafetinde giydirilmiş askerler tarafından sağlanmakta idi.

Halk, müslüman, hristiyan ve yahudi tamamen bütün Suriye ortamı gibi Arapça konuşmakta olduğundan ancak bize eşlik eden tıbbiyeli arkadaşın tercümanlığı sayesinde istediklerimizi anlatmayı başarabiliyorduk. Ertesi günü 1 Ocak sabahı Kıbrıs'ın Larnaka limanına demirledik. İn-

6 — 1860 yılında Lübnan'daki Hıristiyan Marunilerle Müslüman Dürziler arasında çıkan bir çatışma üzerine olayı bastırmak için o zaman dışişleri bakanı olan Keçecizade meşhur Fuad Paşa olağanüstü yetkilerle buraya gönderilmiş ve Fransa'nın bölgeye asker çıkarmasına meydan vermeden acele önlemlerle olayı bastırmıştı. Beyrut olayı bu olaydır.

7 — Bağımsız değil muhtar (Özerk) bir idare şekli kabul edilmişti.

8 — Mutasarrıflık Osmanlı İmparatorluğu zamanında kaza (ilçe)nın üstünde ve vilâyet (il)in altında bir idari bölüm olup adına sancak denirdi. Başında Mutasarrıf bulunduğu için mutasarrıflık da denirdi.

Muzaffer Adil Bey 1878-1940
Deniz Albayı
Selahattin Adil Paşa'nın kardeşi

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

giliz bayrağını taşıyan ve altı fesli kürekçisi bulunan sandalla liman memurları gemiye gelmişlerdi. İngiliz karantina doktorunun muayenesinden sonra serbestçe şehre çıkılabiliyordu. Hatta gemideki çalgıcı kızlarla birlikte İstanbul'dan binen iki Türk de karaya çıkmış fakat gemiye dönmemişlerdi. Bunların kaçak olduklarını tahmin etmiştim. Polisin bütün kayıtlamalarına rağmen çeşitli araçlarla memleketten kaçanlar eksik olmazdı. Vaktin azlığı dolayısıyle şehre çıkmadım. Üç cami, dört kilise ve bir saat kulesi görünüyordu.

Kıbrıs Türklerinin millî duygularını anlamak için bir aralık İngiliz bandırası ile gelen sandalın baş dümencisi ile adanın idaresi, rumlarla ilişkisi hakkında görüştüm. Hal ve durumundan ümit edilmiyen açık ve samimi bir dil ile vatanımıza bağlılıklarını, çoğunluğu oluşturan rumlarla geçinemediklerini anlattı. Öğleyin limandan ayrıldık. Saat 3,30 da Limasol'a demirledik. Adanın zaptı sırasında (9) kolayca ele geçirilen Limasol'dan çıkartma yapılmıştı. Kanuni Sultan Süleyman'ın yerine geçen oğlu Selim II.'nin şanlı veziri Sokullu Mehmet Paşa'nın teşebbüsü ve Kapdan-ı Derya (10) Piyale Paşanın gayretiyle 1571 yılında aylarca süren kanlı savaşlardan sonra ada Venediklilerden alınmıştır. Bayrağımız altına giren bu vatan parçası 4 Haziran 1878 tarihinde dışişleri bakanı olan Safvet Paşa ile İngiltere'nin İstanbul elçisi Henrie Layard arasında imza-

9 — Osmanlılar tarafından Kıbrıs adası, 1571 yılında II. Selim'in vezir-i âzamı Sokullu Mehmet Paşa zamanında kara ve deniz kuvvetlerinin işbirliği ile Venediklilerden zaptedilmiştir. Adaya bu tarihte çıkarma Limasol limanından yapılmıştı. Yaklaşık olarak bu tarihten tam 400 sene sonra yani 1974'de adaya ikinci çıkarma Girne'den yapılmıştır.

10 — Osmanlı Devletinde Tanzimat devrine kadar Kapudan-ı Derya hem başamiral olarak donanmanın başında bulunur hem de deniz kuvvetleri bakanı idi.

TÜRK TARİH KURUMU

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

lanan veni bir Rus saldırısına karşı İngiliz hükümetinin bize yardım edeceğini bildiren andlaşma ki 1 Temmuz tarihli ekinin 6. Maddesinde «eğer Rusya Kars ve son savaşta (11) zaptetmiş olduğu diğer yerleri Osmanlı Devletine geri vermeyi kabul edecek olursa İngiltere'nin de Kıbrıs'ı boşaltacağı» garanti edilmişti. Bu madde adadaki saltanat hukukunun sözde korunması amacını güdüyordu. Otuzbeş sene kadar bu suretle hukuk bakımından hükümetimiz hakimiyetinde gerçekte ise bir İngiliz sömürgesi durumunda olan ada 1923 Lozan Barışı ile millî sınırlarımız dışında kalmıştır.

Gemiye temiz giyinmiş, Kıbrıs'la gaz ticareti yapan sakallı bir Arap gelmiş ve mallarının kazaya uğramadan boşaltılması için gemi kaptanına birtakım ricalarda bulunuyordu. Boşaltmanın sonunda gayet nazik bir şekilde teşekkür eden bu kişiye kaptanın «bu adamlar işleri bitinceye kadar köledir» şeklindeki konuşması bana pek ağır gelmişti. Yabancılara muhtaç olmadan ve onlara eşit güç ve yeteneğe erişmeden bu gibi davranış ve hakaret taşıyan sözlerden kurtulmaya imkân yoktu.

Limasol, Larnaka'dan daha büyük ve zeytin, hurma, harup ağaçlarıyle, yeşil bir vadi tarafından çevrilmiş hoş bir görünüme sahipti. Şehirde birisi büyük üç kilise ve bir cami görünüyordu. Türk, Arap ve zencilerin kullandığı mavna ve kayıklar işlerini bitirip ayrıldıktan sonra vapurumuz da akşam grup vakti demir alarak Beyrut'a yönelmişti.

Ertesi sabah artık bir hafta süren deniz yolculuğuna son vererek Burc denilen hükümet meydanındaki Osmanlı oteline indim.

Beyrut hemen bütün Suriye'nin güzel bir limanı, antre-

11 — 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı ki bu savaşa memleketimizde 93 savaşı denir.

poları ve diğer kuruluşları ile tek idhal ve ihraç merkezi ve Selânik'ten sonra ikinci derecede sayılabilecek bir il merkezi idi. Şehrin gerisinde yüksek ve mağrur Cebel-i Lübnan (Lübnan Dağı) bulunması dolayısıyle İzmir'den yüksek görünüyordu. Bugün artık kaldırılmış olan eski bir kalenin varlığı Burc ile kıyı arasındaki gidiş-gelişi güçleştirmekle beraber diğer caddeleri dikkate değer bir dayanıklığı olan bir sıra yontma taşlarla yapılmış dört beş katlı binaları, mağazaları, otelleri ile zengin bir şehir görünümünde idi.

Biri Tıbbiye olmak üzere iki Fransız mektebinden başka «Külliye» adı verilen 350'si yatılı ve geri kalanı gündüzlü olan 750'yi aşkın Mısırlı ve Ermeni öğrenci arasında 70 kadar da müslüman öğrencisi bulunan bir de Amerikan koleji, yabancı postahaneleri (12) bulunmakta idi. Kolejde Mısırlı öğrenciler tarafından başarı ile oynanan bir temsilde bulunmuş ve o zamanlar okullarımızın durumunu düşünerek kendilerine imrenmiştim.

Fransa hükümeti Beyrut'taki tıb okulunu bitirenlere Fransa'da doktorluk yapma hakkını tanımıştı. Suriye'yi sömürge edinmek fikrini ve emelini besleyen Fransızların Şam Olayı bahanesiyle (13) 1860'da General Dofrou komutasında Beyrut'un hemen kuzeyinde Cuna adındaki gezinti yerinden geçen «Nehr ül-Kelp = Köpek Deresi» ağzına asker çıkarmalarından sonra hükümetimizden sağladıkları haklar sayesinde bu bölgede dil ve diğer kültürel ve ekonomik etkilerini genişletmek için her fırsattan faydalanmış-

12 — Eskiden Osmanlı İmparatorluğunda Kapitülasyon denilen yabancı milletlere verilmiş birtakım özel üstünlük hakları bulunuyordu. Bunlar arasında yabancıların Türkiye'de postahane açma hakkı da bulunmakta idi. — E.K.

13 — 1. Sayfadaki 1 numaralı açıklamaya bak.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lardır (14). Bölge halkı, çoğunluğu fanatik müslüman Araplarla hıristiyan Marunilerden oluşmakta ise de katolik Ermeni ve Rum ortodokslarla beraber çeşitli mezheplerde azınlıklardan meydana gelmiştir. Halk hangi din ve mezhepten olurlarsa olsun tamamen Arapça konuşur. Arap dilinin açıklığı ve berraklığının ve Araplardaki temsil yeteneğinin tesiri belli idi. Türkçe bilenler ne yazık ki pek azdı; Fransız etkisi ve kültürü sebebiyle Fransızca konuşanlar, özellikle aydın tabakada Türkçeden fazla idi. Hâkim millet olmak dolayısıyle Türk toplumu için ne acıklı bir durum değil mi?

Bir taraftan «Darebe fi Kostantaniye» yazılı (15) diğer tarafında padişahın tuğrasını taşıyan (16) paramızın şeklinde ve değerinde bile ne millî bir işaret var ne de bir birlik vardı. İstanbul'da 20 kuruş olan mecidiye (17) İzmir'de 19, Beyrut'ta 23, Şam'da 24 kuruştu.

3 Ocakta dar hatlı trenle Şam'a hareket ettik. Biraz sonra bağımsız mutasarrıflık sınırına (18) girerek dağın sarp yamaçlarına tırmanmaya başladık. Tırmanmak diyorum, çünki normal tren hatlarının yokuş eğilimleri 20/1000'den az olmak gerekirken dağı aşabilmek için arazi ne bu yatık eğilime ne de gereken 1500 metrelik geniş kavislere

14 — Nihayet 1914 - 1918 I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devletinin yenilmesi üzerine Hatay'ı da kapsayan bütün Suriye'yi işgal ederek burayı II. Dünya Savaşı sonuna kadar Milletler Cemiyeti namına Mandater devlet olarak gerçekte bir sömürge halinde idare etmişlerdir. Bu tarihte Suriye ve Lübnan devletleri kurulmuştur.

15 — İstanbul'da basılmıştır manasına gelen bir deyimdir.

16 — Tuğra, padişahların ferman, hatt-ı hümayun ve para üzerindeki imzasıdır.

17 — Mecidiye bir altın liranın 1/5 değerindeki gümüş para birimidir.

18 — Bazı mutasarrıflıklar hiçbir valiye bağlı bulunmazlardı ki bunlara bağımsız mutasarrıflık denirdi.

müsait olmadığından rayların arasına geniş dişli bir ray daha konmuş (karamayer) ve lokomotiflerine de bu dişlere uyacak tertibat yapılmak suretiyle trenlerin patinaj yapması önlenerek bu dişliler yardımıyle dik yokuşlara çıkabilmesi sağlandığı gibi geniş kavislerde Kilosak sisteminin (makas tertibatı ile trenin yol değiştirmesi) uygulanmasına zorunluk duyulmuştu. Dağ arazisi genellikle dik ve taşlık, tarıma uygun olmadığından dar sedler yapılmak suretiyle uzun bahçeler meydana getirilmiş ve buralarda yetiştirilen üzüm, incir, zeytin fidanları ile o çıplak dağlar yeşillendirilmiş, ince ve güzel binalarla köyler süslendirilmiştir.

Beyrut, kışın bile Mısır iklimi gibi sıcak olduğundan dağda yükseldikçe hava serinlemekte ve 2.000 metre yükseklikteki zirveyi aşarken tren karlar arasından geçmekte ve insana çeşitli mevsimleri bir gün içinde göstermektedir. Dağın (19) genel durumu, çalışkan bir halkın neler başarabileceğini gösterdiği kadar bağımsız bir idaresi bulunan, geniş izni ve yetkisi olan bir ilin ilerlemesine ve gelişmesine olan etkisine güzel bir örnek teşkil eder.

Üç saat kadar devam eden dağın çıkışından sonra trenimiz Lübnanın doğu yamaçlarını inerek geniş ve zengin Beka ovasını geçtikten yaklaşık 10 saat sonra güneş batarken Şam'ın, adı Abbasi halifelerinin meşhur vezirlerinden Bermeki soyuna bağlanan Berameki istasyonuna vardı. 3 Ocak 1318 - 1903 günü ben de üstümüzdeki sınıftan kurmay yüzbaşı Aziz Samih (İlter) ve ömer Lütfi (20) beylerle birlikte oturdukları Salihiyye mahallesindeki bir eve yerleştim. Ertesi günü Ordu genelkurmayında resmî ziya-

19 — Burada Dağ deyimi ile bütün Lübnan anlatılmıştır. Çünkü Beyrut ve Lübnan'ın resmi adı Cebel-i Lübnan olduğundan kısaca Cebel denilirdi. — E.K.

20 — Cumhuriyet devrinde Büyük Millet Meclisi üyeliği yapmış, bayındırlık bakanlığında bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

retlerimi yaptıktan sonra Mahfe-i Şerife (21) muhafız alarak atanan ve nişancı taburunun bir bölüğü ile hareket eden üstümüzdeki sınıftan yüzbaşı Trabzonlu Hacı Hamdi Beyi uğurladık.

Her sene biri müslümanların halifesi ve diğeri Mısır Hıdivi (22) namına hazırlanan ve kutsal yerlerle (Mekke ve Medine) oradaki şeyhlere ve arap kabilelerine ayrılmış olan hediyeleri alarak Sürre Emini aracılığı ile biri İstanbul'dan diğeri Kahire'den iki mahfe Mekke şehrine gönderilirdi. Türk Mahfesi, bir kafilesi İstanbul'dan geleneksel merasimle Şam'a gönderilir ve Şevval ayı (23) haftasında Hz. Peygamberin Şam'a geldiği zaman indiği yer olan şehrin kenarındaki Kedem'den Mekke'ye doğru yine merasimle yola çıkar, birçok hacı adayları deve ile veya yaya olarak iki ay kadar süren bir kara yolculuğu ile Der'a, Amman, Maan, Akabe (sahildeki Akabe değildir), Medine-i Münevvere yolu ile Mekke'ye giderdi.

Hicaz kıt'asının (24) Osmanlı ülkesine katıldığı (25) Yavuz Sultan Selim zamanından beri çöl denecek kadar bitki

21 — Buna Surre adı da verilirdi.

22 — Hidiv, Arapça başvezir anlamına gelmekle beraber Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşanın isyanından sonra kendisi ile yapılan anlaşmaya göre ona ve ölümünden sonra yerine geçen çocuklarına protokola göre Osmanlı vezir-i azamına eşit sayılan Hidiv unvanı verilmiştir.

23 — Hicret takvimine göre senenin 10. ayıdır. Bu ayın birinci günü Ramazan bayramının birinci günüdür.

24 — Hicaz bölgesi Kızıl Denizin doğu kıyılarına verilen isimdir. Mekke ve Medine şehirlerinin bulunduğu yer olduğundan Müslümanlarca kutsal sayılır.

25 — Osmanlı İmparatorluğu idare bölümleri bakımından özellikler gösterirdi. İmparatorlukta bugünkü il, ilçe ve bucak taksimatı gibi doğrudan merkeze bağlı olmayan ve değişik statüleri bulunan ülkeler bulunduğundan Osmanlı ülkesi denilmez «Osmanlı Memleketleri» anlamında «Memalik-i Osmaniye» deyimi kullanılırdı.

hatta sudan yoksun bu uzun yolda haccac (Hacılar) kafilesinin su ihtiyacını sağlamak için çeşitli konaklama yerlerinde bütün yıl suların saklandığı büyük havuzlar (Burke) yaptırılmış, şeyhlere ve fakir Araplara çeşitli hediyeler verilmesi gelenek haline gelmişti. Hac muhafızı olan kişi tarafından bu hediyeler kafilenin gelişini bekleyen kabilelere dağıtılır ve hepsi memnun edilmek suretiyle herhangi bir saldırının önü alınmış olurdu. Bununla beraber kafilelere saldırılması halinde koruma için katırlara bindirilmiş bir piyade birliği ve bir dağ bataryası bulunurdu.

Şam'ın birçok özellikleri vardır. Şehrin genel görünümünde, Doğu'nun Müslüman gelenek ve anlayışı göze çarpar. Resmi daireler Hamidiye, Mithat Paşa, Ali Paşa Mahalleleri, kapalı çarşıları, bazı otel ve ticaret kuruluşları dışında hemen tamamen bir veya iki katlı olarak yapılmış evlerin mimari tarzı bizim medreseler gibi ortası havuzlu bir avlu ve kenarı revvaklı, kesme taştan yapılmış bir avluya bakmaktadır.

Sokağa bakan kısımları «Dek» denilen ve çimento yerine kum ve çakıllı taşla karışık toprağın kalıplar içinde betonarme gibi dökülmesiyle meydana getirilmiş duvarla kapanmış olduğundan dış görünüşleri pek çirkin fakat içleri serin ve ferahtır.

Emeviler devrinde Hilâfet ve hükümet merkezi olan Şam'a büyük gayretler harcanmış ve bu arada şehirden kırk kilometre kadar uzaklıkta bulunan pek bol suyu olan «Ayn Fiçe»den çıkan ve Brede nehrini meydana getirip Raboa Boğazından sonra şehir içinden akan su beş büyük kanal ile (Yezid, Tura, Fetavat, Banyas, Dariye) şehrin gerek alçak gerek «Muhiddin-i Arabî»nin mezarının bulunduğu Salihiye gibi yüksek bölgelerine bol su akıtılmış ve daimi akım halinde evlere su verilmiştir.

Çıkmaz sokaklarda yapılmış özel evlerden oluşan birçok mahallelere «Dahle» denilen ve evvelce kapıları olan

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

bir çıkıştan girilir ve mahallenin diğerleriyle bağlantısı yalnız bu girişle olurdu. Suriye'de orman bulunmaması dolayısıyle Akarsulardan faydalanılarak yetiştirilen kavak ağaçları bina yapımı için tek kerestedir denilebilir.

Kudüs'teki Mescid-i Aksa (26) tarzında üstü tahta bir çatı ile örtülmüş uzunca bir dikdörtgen şeklinde şehrin ortasında yapılmış olan Emeviyye camiinde çeşitli mezheplere ait dört mihrap bulunuyordu. İtikadda bir olan dindaşlar küçük uygulama farkları ile namazlarını burada birlikte kılarlardı. Camide Hz. Yahya'nın olduğu kabul edilen bir kol saklandığı gibi cami yakınında Sultan Nurettin (27) ve Selahaddin-i Eyubi'nin muntazam kabirleri vardır. Ömer İbn Abdülaziz (28) ve diğer birçok sahabe (29) burada gömülüdür.

Şamlılar genellikle zeki, ticaret, sedef, mozaik işleri, doğramacılık, ipekli kumaş atelyeleri ile sanata yatkın oldukları kadar keyif ve eğlenceye de düşkündürler. Haftanın her günü için bir gezinti sebebi bulurlar ve akşam olunca o günün gezinti yerine çıkmayı aksatmazlar. 15 Şubattan itibaren septiye adı verilen her cumartesi yedi defa Rabia Boğazı yönüne Merce'ye çıkılır. Pazar ve salı günleri Sukanyaya — Hristiyan mahallesinde — perşembe günleri mezarlıklara ve cuma günleri de Şam'ın zaptı sıra-

26 — Yahudi peygamberi ve hükümdarı Süleyman peygamber zamanında yapılmış meşhur mabedin yerinde Müslümanlar zamanında inşa edilen şöhretli camiin adı olan bu bina, Peygamber Muhammed'in miraç sırasında çıktığı yer olması bakımından da Müslümanlar için kutsal bir yerdir.

27 — Sultan Nurettin Musul Atabeyi olup Haçlı seferleri sırasında Haçlı ordularına karşı büyük başarılar kazanmış ünlü bir Türk emiridir.

28 — Şam'da saltanat süren Emevi halifelerinin üçüncüsü olup bu soyun en âdil halifesi olarak tanınır.

29 — Peygamberin yakın dostları.

sında Yavuz Sultan Selim'in otağının (30) kurulduğu bütün şehre hakim olan Musattiye'ye çıkarlar.

Hemen bütün çadırlarda yaşayan kabilelerin, güney Suriye bölgesi halkı ve Cebel-i Dürüz'ün alış veriş merkezini oluşturması dolayısiyle mühim bir ticaret merkezi olan 300 bin nüfuslu Şam'ın bugün hükümet merkezi olması sebebiyle her yönden büyük gelişmelere kavuşmuş olması doğaldır (31). Türklerle Araplar arasında ne yazık ki bir sempati ve kaynaşma duygusu uyanmamış ve bunda şüphesiz dil farkı önemli bir rol oynamıştır.

Dört gün sonra topçu stajımı yapmak üzere 26. topçu alayı üçüncü bölük kumandanlığına atanma emrimi aldım. Kışlası, Merce denilen ve Raboa boğazına (Beyrut yönünde) kadar uzanan gezi yerinin yolu üzerinde idi. 1315 - 1899 senesinde kabul edilen yeni tüzüğe göre kurmay sınıflarında eğitimin tamamlanmasından sonra bu sınıfa ayrılmış olmakla beraber kesin olarak kurmay görevlerine atanmak ve yakalarımızdaki yıldızı çıkarıp kurmaylara mahsus armayı takabilmek için piyade, topçu, suvari bölüklerinde sekizer ay staj görmek zorunlu idi. Usule göre bu iki sene sonunda kolağalığa (32) terfi edilirdi. Geçici olarak atandığım bölüğün yüzbaşısı ile teğmeni alaylı (33) ve üs-

30 — Padişah çadırına verilen addır.

31 — Bu açıklamalar 1902 yılında Şam için söylenmiştir. Bugün Şam bir milyona varan nüfusu ile çok daha büyük ve hareketli bir şehirdir. Suriye Cumhuriyetinin merkezi olan Şam, bugün Ortadoğunun Kahire, Beyrut ve İskenderiye'den sonra en büyük şehridir.

32 — Eskiden ordu hiyerarşisinde yüzbaşılıktan sonra gelen askeri bir rütbedir. Cumhuriyet devrinde bu rütbe kaldırılmış yerine kıdemli yüzbaşı rütbesi konmuştur. Bugün önyüzbaşı olarak adlandırılmaktadır.

33 — Osmanlı ordusunda Harb Okulundan çıkmayan, orduya er olarak girip gösterdiği yararlık ve üstün yeteneklerinden dolayı subaylığa terfi eden subaylar hakkında kullanılmış bir deyimdir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

teğmeni ise romatizmadan yarı illetli bir mektebli idi. Bölüğümü teslim alarak artık kıt'a görevime başlamıştım. Bölükte Lazikiyeli (34) açıkgöz, okur yazar iyi bir başçavuşum vardı. Kendisi bu havalide oturan Nasrani (hristiyan) yerlilerdendi. Normal olarak acemi eğitim devresini izliyor, alay nöbetçisi olduğum günler iç hizmet yönetmeliğine uygun olarak kendim et ve sebze müteahhitlerine — kendilerine muntazam para ödenmediği için genellikle hile ve dalavereye kaçarlardı — gitmek suretiyle alaya temiz bir gıda sağlıyordum.

Vilâyet ve ordu merkezi olmak dolayısıyle geliri giderini karşılayamayan Şam'da da maaşlar ve diğer hükümet ödemeleri düzensiz ve bazen aylarca aksar, subaylar maaşlarını tedahülden kurtarmak (35) ve ailesinin masraflarını kapatmak zorunluğu dolayısıyle maaşlarını sarraflara kırdırırlardı. İşte ordunun bu mali zorluğunu az da olsa azaltmak için birliklerin hayvanları ilkbaharda çayıra çıkarılır ve bu suretle arpa, saman gibi günlük yiyeceklerinden tasarruf edilirdi. Bu sebeple alay hayvanlarını 25. topçu alayının hayvanlarıyle beraber 31 Mart 1319 - 1903'de Kantara (36) civarındaki «Tell-ül-Fers» denilen çayırlığa götürmüş ve 10 Mayıs tarihine kadar burada çadırlı ordugâhta kalmıştık.

Çayırdan dönüşden birkaç gün sonra koşulu top eğitimine başlayacaktık. Bunun için Müşiriyet dairesinin altın-

34 — Kuzey Suriye'nin Türk hududunda en önemli bir liman şehridir.

35 — Zamanında ödenmeyen maaşlar tedahüle kalırdı. Tedahüle kalan maaşlar ileride maliyenin durumu düzelince ödenirdi. Bu duruma düşmemek için subaylar ve memurlar genellikle maaşlarına ay başından evvel sarraflara bir miktar eksik para almak suretiyle kırdırırlardı.

36 — Şam'ın güney batısında yaklaşık olarak 70 kilometre uzaklıkta bir kasaba.

daki sundurmadaki topların getirilmesi ile görevlendirilmiştim. Topları koşarak şehirden çıkıp Merce şosesine girdikten biraz sonra aylardan beri hareketsiz kalan ve çayırda beslenip haşarılaşan hayvanları koşuma yatırmak maksadiyle bataryaları kısa süratli yürüyüşe geçirmiş ve kışla yakınına kadar bir kilometrelik yolu böylece yürütmüştüm

Eğitim ve öğretimden ziyade eldeki hayvanlar ve lüzumlu eşyanın korunması işini ön planda tutmaya alışmış olan tabur kumandanlarının eleştirilerine uğramam, zaten staj için geçici olarak görev alan bizlerin tutum ve çalışmalarının hoş görülmediğinin her yerde ve her şeyde açığa vurulmasından doğan üzüntümü bir kat daha artırmış idi. Bu gibi haller, askerlik görevinin kudsallığına iman etmiş ve bütün çalışma zamanını bu görevin en iyi bir şekilde yapılmasına bağlamış olanlar için ne kadar acı idi.

Halbuki Şam'da birçok arkadaşlarla birlikte hoş, özel bir hayat geçiriyor, geceleri kâh aramızda eğleniyor, kâh Şam'da mecburi oturmaya gönderilmiş Yarbay İzzet Beyin (37) evinde toplanarak kendisinin tecrübe ve fikirlerinden faydalanıyorduk.

Haziran başlarında evvelce bir İngiliz şirketi tarafından yapılmasına başlanmış olan Hayfa - Bisan demiryolunun hükümet tarafından yapılmasına başlanmıştı. Yol Bahriye Feriki (Deniz Koramiral) Hamdi Paşa gözetiminde bir Alman fen heyeti tarafından yapılmakta idi. V. Ordudan 7 kurmay yüzbaşının ayrılarak 1/3 maaş fazlası ile bu işe atanması hakkında irade-i seniye (Padişah buyruğu) çıkmış ve orduca benim de bunlar arasında gönderilmem kararlaştırılmış olduğundan alaydan ayrılarak 14 Haziran 1319 - 1903'de Şam'dan Beyrut'a ve 24 Haziranda da JULİ Kumpanyasının Beyrut - Yafa arasında sefer yapan birkaç

37 — Birinci Dünya Savaşı sonunda Talat Paşanın yerine bir müddet sadrazamlık yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

teğmeni ise romatizmadan yarı illetli bir mektebli idi. Bölüğümü teslim alarak artık kıt'a görevime başlamıştım. Bölükte Lazikiyeli (34) açıkgöz, okur yazar iyi bir başçavuşum vardı. Kendisi bu havalide oturan Nasrani (hristiyan) yerlilerdendi. Normal olarak acemi eğitim devresini izliyor, alay nöbetçisi olduğum günler iç hizmet yönetmeliğine uygun olarak kendim et ve sebze müteahhitlerine — kendilerine muntazam para ödenmediği için genellikle hile ve dalavereye kaçarlardı — gitmek suretiyle alaya temiz bir gıda sağlıyordum.

Vilâyet ve ordu merkezi olmak dolayısıyle geliri giderini karşılayamayan Şam'da da maaşlar ve diğer hükümet ödemeleri düzensiz ve bazen aylarca aksar, subaylar maaşlarını tedahülden kurtarmak (35) ve ailesinin masraflarını kapatmak zorunluğu dolayısıyle maaşlarını sarraflara kırdırırlardı. İşte ordunun bu mali zorluğunu az da olsa azaltmak için birliklerin hayvanları ilkbaharda çayıra çıkarılır ve bu suretle arpa, saman gibi günlük yiyeceklerinden tasarruf edilirdi. Bu sebeple alay hayvanlarını 25. topçu alayının hayvanlarıyle beraber 31 Mart 1319 - 1903'de Kantara (36) civarındaki «Tell-ül-Fers» denilen çayırlığa götürmüş ve 10 Mayıs tarihine kadar burada çadırlı ordugâhta kalmıştık.

Çayırdan dönüşden birkaç gün sonra koşulu top eğitimine başlayacaktık. Bunun için Müşiriyet dairesinin altın-

34 — Kuzey Suriye'nin Türk hududunda en önemli bir liman şehridir.

35 — Zamanında ödenmeyen maaşlar tedahüle kalırdı. Tedahüle kalan maaşlar ileride maliyenin durumu düzelince ödenirdi. Bu duruma düşmemek için subaylar ve memurlar genellikle maaşlarına ay başından evvel sarraflara bir miktar eksik para almak suretiyle kırdırırlardı.

36 — Şam'ın güney batısında yaklaşık olarak 70 kilometre uzaklıkta bir kasaba.

daki sundurmadaki topların getirilmesi ile görevlendirilmiştim. Topları koşarak şehirden çıkıp Merce şosesine girdikten biraz sonra aylardan beri hareketsiz kalan ve çayırda beslenip haşarılaşan hayvanları koşuma yatırmak maksadiyle bataryaları kısa süratli yürüyüşe geçirmiş ve kışla yakınına kadar bir kilometrelik yolu böylece yürütmüştüm

Eğitim ve öğretimden ziyade eldeki hayvanlar ve lüzumlu eşyanın korunması işini ön planda tutmaya alışmış olan tabur kumandanlarının eleştirilerine uğramam, zaten staj için geçici olarak görev alan bizlerin tutum ve çalışmalarının hoş görülmediğinin her yerde ve her şeyde açığa vurulmasından doğan üzüntümü bir kat daha artırmış idi. Bu gibi haller, askerlik görevinin kudsallığına iman etmiş ve bütün çalışma zamanını bu görevin en iyi bir şekilde yapılmasına bağlamış olanlar için ne kadar acı idi.

Halbuki Şam'da birçok arkadaşlarla birlikte hoş, özel bir hayat geçiriyor, geceleri kâh aramızda eğleniyor, kâh Şam'da mecburi oturmaya gönderilmiş Yarbay İzzet Beyin (37) evinde toplanarak kendisinin tecrübe ve fikirlerinden faydalanıyorduk.

Haziran başlarında evvelce bir İngiliz şirketi tarafından yapılmasına başlanmış olan Hayfa - Bisan demiryolunun hükümet tarafından yapılmasına başlanmıştı. Yol Bahriye Feriki (Deniz Koramiral) Hamdi Paşa gözetiminde bir Alman fen heyeti tarafından yapılmakta idi. V. Ordudan 7 kurmay yüzbaşının ayrılarak 1/3 maaş fazlası ile bu işe atanması hakkında irade-i seniye (Padişah buyruğu) çıkmış ve orduca benim de bunlar arasında gönderilmem kararlaştırılmış olduğundan alaydan ayrılarak 14 Haziran 1319 - 1903'de Şam'dan Beyrut'a ve 24 Haziranda da JULİ Kumpanyasının Beyrut - Yafa arasında sefer yapan birkaç

37 — Birinci Dünya Savaşı sonunda Talat Paşanın yerine bir müddet sadrazamlık yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yüz tonluk Prince George vapuru ile Hayfa'ya hareket ettik. Vapur küçük, yolcu çok kalabalık ve yüklü, hava da çok sıcak ve mehtap, başta gençlik olduğundan geceyi yüzbaşı Sami Beyle (38) birlikte vapurun mataforlarına asılı sandalda geçirmiştik. Sayda ve Sur şehirlerine uğradıktan sonra Hayfa'ya geldik. Benimle birlikte yol işine atanmış olan ve Beyrut'taki birlikte staj görmekte olan üstümüzdeki sınıftan dört arkadaş daha evvel buraya gelmiş ve büyücek bir evde yerleşmişlerdi. Ben de onlara katıldım.

Hayfa, biri Arap mahalleleri, diğeri Alman kolonilerinin oturduğu iki kısımdan meydana geliyordu. Esas şehri meydana getiren ve sahil ve arkasındaki yamaçlarda kurulan hükümet dairesi, pazar yeri, çarşısı ve diğer yerleriyle Arap mahalleleri ne kadar harap ve berbat ise öteki birbirlerine paralel ve dikey, orta kısmı şose ve kenarları selvi ağaçlarıyle gölgelenmiş yaya kaldırımlı yollarla parsellenmiş ve her aile için ön ve arka tarafları bahçeli 200 kadar evleri, kilisesi ve oteli ile temiz ve güzel bir mahalle meydana getirilmişti.

Eski kasabadan iki saat kadar ötede sahile hakim Karmel tepesi hristiyanlarca kudsal sayıldığından Würtenbergli 50 kadar Alman katoliği dinî duygularla 1869 tarihinde Hayfa'ya göç ve Alman uyruğundan ayrılarak hatta fes giymek suretiyle yerli geleneğe uymak istemişler ve bu bölgede yerleşmişlerdi. Fakat zaman geçtikçe gerek idaremizin gerek yerli halkın bazı tatsız hareketlerinden dolayı sonradan bu niyetlerini değiştirmişler ve bir Alman konsolosluğunun kurulmasına sebep olmuşlardır. Parça parça gelen katolik ve protestan göçmenlerle mevcudun artması üzerine son gönderilen tecrübeli ve hareketli konsolos Keller'in girişim ve gayretleri sayesinde Karmel yamaçları satın alınarak 7 sene önce, 10 sene içinde yarısını bağ ve yarısını çamlık haline getirmek şartiyle her göçmen ailesine 30 metre genişliğinde ve 100 metre uzunluğunda olmak üzere 3 bin metre karelik toprak dağıtılmış, çıplak ve taşlık yamaçlar verimli bir hale getirilmiştir. Alman İmparatorunun ziyareti sırasında sahilde beton bir iskele yaptırılmış olduğu gibi Karmel tepesinde de güzel bir otel inşa edilmiştir. İlk göçmenler arasında bulunan bir Almanın burada fesli bir resmini görmüştüm.

Karmel sırtlarında Almanların yerleşmesi üzerine Katolik kuruluşlar da 1894'de dağın kıyıya bakan yamacında ve Hz. Hızır'ın mezarı olduğu söylenen bir mağaranın üstünde somaki ve mermer sütunları, birçok hristiyan azizleri ve Hz. İsa'yı gösteren çeşitli tablolarla süslenmiş bir kilise olan muhteşem bir manastır yaptırmak suretiyle yarış yoluyle sızma politikasına katılmışlardır.

İngilizler tarafından demiryolunun ancak 10 kilometrelik kısmı yapılmış ve Bisan yönünde bir kısım toprak düzeltilmesine ve bir kısım giriş deliklerinin yapılmasına devam edildiğinden bazı arkadaşlar demiryolu boyuna gönderildikleri gibi bir kısmımız da merkezde kalarak resim ve hesap işleriyle uğraşıyorduk.

Bir cuma günü 25 Temmuz 1319 - -903'de tatilden faydalanarak gerek tarihî gerek askerî bakımdan pek yararlı olan Akkâ'yı ziyaret etmiştim.

Hayfa ile Akkâ arasında işleyen altı kişilik yolcu arabalarından biri ile iki kasaba arasındaki geniş koy kıyısını izliyerek Akkâ'ya geldik. Alay subayları, Abbas Efendi tarafından, şehirden bir çeyrek uzaklıkta Şehture'de küçük fakat gayet muntazam ve bakımlı, çeşitli görülmedik çiçekler yetiştirilmiş mükemmel fıskıyeli bir havuzla da süslenmiş olan bahçesine davetli olduklarından kışlada kimseyi bulamadık ve bu fırsattan yararlanarak Abbas Efendiyi tanımış olmak için biz de Şehture'ye giderek kuzu ziyafetine katıldık.

38 — Sonradan Suvari Genel Müfettişliği yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Abbas Efendi İran'da babası tarafından kurulan ve bir çeşit islâm protestanlığına benzeyen ve kendi adıyle anılan Bahai mezhebinin halifesi (39) olduğundan İran'dan çıkarılmış ve hükümetimizce de Akkâ'ya sürgün ve orada oturmaya mecbur edilmiş, tarih, astronomi ve din bilimlerinde derin bilgisi olan, düzgün konuşan, kısa zamanda Akkâ'da kendisine ayakdaşlar bulmuş, Bahailiği Amerika'ya kadar tanıtmış gayet zeki bir adamdı.

Şehire dönüşte Napolyon'un Mısır serüveni sırasında Fransız ordusuna karşı başarılı savunması ile meşhur Cezar Ahmet Paşanın (40) süslemesiz bir kubbeden ibaret türbesini — ölümünden tam yüz sene sonra — ziyaret ettik. Taş ve tuğladan yapılmış 15 - 20 metre genişliğinde bir hendekle çevrilmiş iç kaleyi, harcı toprak olan istihkâmları, Sultan Mahmut II. devrinde Mısırlı İbrahim Paşanın işgali sırasında yaptırdığı kısımları ve bu arada İngiliz donanması tarafından havaya uçurulan cephaneliği (41) ve dışarıda bina yapımı yasak olduğundan kale içinde sıkışmış ve bir kısım halkın bodrumlarda oturmak zorunda kaldığı şehirde dolaştıktan ve bir gece Akkâ'da kaldıktan sonra döndük.

Mühendisler arasında mösyü Foht adında uzun yıllardan beri Suriye'de yerleşmiş, Beyrut ve Halep illerinde çalışmış, Türkçe ve Arapça öğrenmiş, törelerimize alışmış hoş bir kişi de vardı. Ailesi ile kolonide oturuyordu. Bana evinde bir oda verebileceğini öğrenince pek zayıf olan Almancamı kuvvetlendirmek için fırsatı kaçırmayarak 1 Kasım 1903'de kendilerine pansiyoner olarak yerleştim. Hayfa'dan ayrılışıma kadar orada kaldım. Hem muntazam ve sakin bir hayata kavuşmuş hem de dil bakımından faydalanıyordum.

14 Ocak 1319 (27 Ocak 1903) (42) günü Alman İmparatorunun doğum günü olduğundan koloni tamamen bayraklarla donatılmış, öğleden sonra Templier Katolik kilisesine bitişik okulda bir toplantı yapılmış idi. İmparator, İmparatoriçe ve Bismarck (43)'ın büyük boyda fotoğrafları, Alman bayrakları ve çelenklerle süslenmiş salonda okul müdürü ve koloninin en yaşlısı olan birisiyle resmi üniforması ve kılıcı ile gelmiş olan Alman konsolosu ihtiyar Keller de birer nutuk söylediler. Davetli olan Amerikan, Avusturya konsolosları merasim elbiseleriyle gelmişlerdi. Öğrenciler Bandonun katıldığı çeşitli millî ve askerî marşlar söyledikten sonra herkes evinden getirdiği yiyecekleri sofralara koymuş ve 300 kişiye yakın bir topluluk bir aile imiş gibi bunları yiyerek çay ve biralarını içmişler, akşama kadar gülüp eğlenerek vakit geçirmişlerdi. Gece için de bir

39 — Bahai mezhebi XIX. yüzyılda İran'da Babek adlı birisi tarafından kurulmuş olan Bâbi mezhebinin sonradan bu mezhep müridlerinden Bahaullah Mirza Hüseyin adlı bir İranlı tarafından yeni görüşler ilâvesiyle meydana gelen ve taraftarları dünyanın her tarafına dağılmış olan bir dinî mezheptir. Mezhebin esası kimseye fenalık etmemek, birbirini sevmek ve haksızlığa isyan etmeden tahammül etmek gibi insanların iyiliğine önem veren bir inanca dayanmaktadır. — E.K.

40 — Meşhur Osmanlı vezirlerindendir. Bilhassa Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında Akkâ şehrini Napolyon'a karşı yeni kurulan Nizam-ı Cedit askeri ile savunmuş ve Napolyon'u mağlubederek geri çekilmeye mecbur etmiş, sonradan şehri imar ederek burada 1804 yılına kadar vali olarak kalmıştır.

41 — Mehmet Ali Paşanın Mısır'da isyanı sırasında olaya karışan Avrupa devletleri ile Londra'da 1840 yılında yapılan andlaşma kararlarına uymak istemeyen Mehmet Ali'ye karşı âkid devletlerden İngiltere, donanmasını Akdeniz'e göndererek Akkâ ve İskenderiye şehirlerini bombardman etmişti.

42 — Cumhuriyet devrinde 1926 yılında kabul edilen Milad takvimi ile imparatorluk devrinde kullanılan Rumi takvim arasında 13 gün fark bulunduğundan 14 Ocak 27 Ocak gününe rastlamaktadır.

43 — Alman İmparatorluğunun kurulmasında büyük katkısı olan büyük Alman devlet adamı ve başbakanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

tiyatro tertip olunmuş ise de rahatsığlığım dolayısıyle gidememiştim.

Hayfa'da iken Madam Focht aracılığı ile ötedenberi edinmek istediğim büyük Larousse ansiklopedisini getirtmiştim. Posta ile gelmiş ve madam Focht tarafından gümrükten çekilerek eve getirilmiş idi. Sonradan kitapların sansür edileceğini söyleyerek evden kitapları almaları üzerine konsolos, bir Alman evine usulsüz girilmesinden dolayı kaymakamlıkta teşebbüse geçmiş ve ciltler aynen geri gönderilmişti. Her gümrükte başıma bela gelmemesi için ciltlerden bazı kısımları keserek (44) ayrı saklamağa mecbur olmuş ve meşrutiyetin ilanında sayfaları tekrar yapıştırmıştım.

Geçen müddet içinde demiryolu Bisan'a padişah hazinesine ait çiftliklerden ulaşmış ve Şeria nehri üzerindeki Cesr el-Mecami'ye doğru da ray döşenmesine başlanmıştı. Bir ay bu bölgede kaldım. Cesr el-Mecami deniz yüzeyinden 90 metre kadar alçak, havası çok rutubetli, sıtmalı, çok sıcaktır. Mevsim Şubat olmasına ve işçiler iklime alışık bulunmalarına rağmen öğle vakti çalışamıyorlar ve güneş harareti ile ısınan rayları ancak kalın bezlerle tutabiliyorlardı.

40 dereceyi geçen bu sıcaklık ve ağır hava altında şişmanca olan bir arkadaşımız bayginlik geçirmişti. Bugün buralara yerleşip devlet kuran Beni İsrail'in (İsrail oğullarının) bu zahmetlere katlanıp katlanmadıklarını veya bir çaresini bulduklarını bilmiyorum. 29 Şubatta dayanamadığım bu bölgeden tekrar Hayfa'ya geldim. Bu mevsimde çeşitli turist vapurları Hayfa'ya uğrarlar ve Nasıra'yı (45) ziyaret

44 — Abdülhamid II. devrinde dışarıdan getirilen kitaplar da sansüre tâbi idi. Kitapta yasaklanmış bahisler bulunursa bunlara el konurdu. — E.K.

45 — Hz. İsa'nın annesi Meryem'in doğduğu ve büyüdüğü köyün adı.

Selahattin Adil Paşa kurmay sınıfı öğrencisi 1898

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ederler. 4 Nisanda da Alman Elçiliğinin özel vapuru Lorleida (46) Hayfa'ya gelmiş ve koloniden bu sene kur'aya dahil olan 3 Almanı almıştı ki bunun siyasî bir gösteriden başka suretle açıklanması zordur.

Hayfa - Der'a demiryolunun yapılması için Almanya'dan getirilen başmühendis Weiler ve arkadaşları bütün inceleme ve çalışmalarına rağmen Şeria vadisinden Der'a yönünde bir yol tesbit edememeleri ve demiryolu yapımının iki idare elinde bulunmasının gösterdiği bazı sakıncalar sebebiyle Cesr el Mecami'den itibaren yapımının devamı, Hicaz yolunda görevlendirilmiş olan Müşir (Mareşal) Kâzım Paşa idaresine verilmiş ve aynı fen heyeti tarafından üstlenilmişti.

Kısa bir zamanda özellikle Başmühendis Meissner, Paşanın — çeşitli dil bilir, pek çok tecrübe geçirmiş, gerek kültürü ve bilgisi, gerek zekâ ve hoşsohbetliği ile tanınmış ve sevilmiş birisi idi — yardımcısı olan ve İstiklâl Savaşımızdan sonra milletvekili ve bayındırlık bakanlığı yapmış olan kıymetli vatansever şahsın gayreti ile (47) çok sarp ve dolambaçlı Yermuk vadisinde aynı sırtta üst üste iki tünelden geçirilmek suretiyle gerekli meyil bulunarak yol tesbit edilmiş ve kısmen işçi taburları, kısmen de önemli sınai maddelerin varlığı ve Benetti Bogaçi gibi öteden beri demiryolu yapımı ile meşgul olmuş, değişik ekiplere sahip olan İtalyan firmasına bırakılmıştı.

Yermuk vadisi modern bir Babil kulesi hayatı geçiriyordu. Dünyanın hemen her köşesinden gelen Avusturyalı, Fransız, Alman, Kanadalı usta ve işçiler, mavi göm-

46 — İmparatorluğun son zamanlarında İstanbul'daki büyük devletlerin elçiliklerine ait Boğaziçi'nde demirli özel gemileri vardı.

47 — Bu şahsın, Cumhuriyetin ilk yıllarında Bayındırlık Bakanlığı yapan ve demiryollarımızın yapımında önemli katkısı bulunan Behiç Bey olması mümkündür.

TÜRK TARİH KURUMU
Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lekli yerli Araplar, Sudanlı zenciler burada çalışmakta idiler. Müteahhitler merkeze telgraf, telefon hatları ile bağlanmış, çadırlar, barakalar kurulmuş, lokantalar, bakkallar açılmış, adeta uluslararası köycükler oluşmuş, işlerin enaz 1,5 sene süreceği tahmin olunduğundan bazıları ailelerini de getirmişlerdi. Çocuklar doğuyor, eceli gelenler ölüyor, şehirden çağrılan rahiplerle gömme törenleri yapılıyor, yeni evlenenler oluyor, sözün kısası hayatın her devresi görülüyordu.

Yedi tünel, beş büyük köprü, çeşitli çıkış delikleri, derin tranşeleri, yüksek eksaları olan bu gibi trenyolu yapımı ayrı bir âlem.

Arkadaşlardan bir kısmının çeşitli sebeplerle Hayfa'dan ayrılmış olmaları, görevin artık bitmiş olması dolayısıyle ben de büyük yola geçmeye istekli oldum. Hamdi Paşanın da uygun görmesi ile 28 Temmuz 1320 - 1904'de Hayfa'dan ayrıldım.

Henüz 4-5 yaşında öksüz kalıp Madam Foch'da bakılmakta olan oğlu Cevdet'i ziyarete gelmiş olan mühendis ve Yermük bölgesinde çalışan İlyas Beyle birlikte Hayfa'dan trenle Cesr el-Mecami istasyonuna geldikten sonra hayvanlarla bürosunun bulunduğu Şeria Nehri doğusundaki yüksek bir tepede bulunan Mükeys (Kaddare) köyüne çıktık. Yüz kadar bakımsız evden kurulu olan Mükeys, Roma ve İslâm tarihlerinde önemli bir yer tutmuştur. Peygamberin ikinci halifesi, büyük insan, âdil bir hükümdar olan Hz. Ömer el-Faruk'ın, daha yakın senelerde kabul edilmiş olan uluslararası insan haklarına dair 1300 sene evvel gösterdiği bir örnek ve soylu bir eşitlik duygusu ile sırası gelen kölesini bindirdiği devesinin yularını çekerek girdiği Kudüs şehrini ele geçirdikten sonra, Filistin'de Romalılar elinde kalan bu tek önemli merkezde Roma devrinden yalnız dört köşe kesilmiş büyük taşlarla döşenmiş geniş caddelerle büyük bir açık hava tiyatrosunun kalıntıları ve bazı mermer

sütunlar kalmıştı. Mühendislerin büroları çadırlarda bulunuyordu. Halit Bin Velid tarafından kazanılan ve tarihde Yermuk Savaşı adı verilen kanlı savaş sonunda Romalıların bu son dayanak yeri de İslâm ülkesine katılmıştı (48). Anlatılanlara göre savaşın sonunda Mısır fâtihi Amr İbn el-As :

— Ya Halid, ben de iyi bir kumandanım, fakat sen her savaşı kazanıyorsun, başarının sırrı nedir?

Diye sormuş. Hz. Halid «parmağını ağzıma sok» demiş ve kendi parmağını da onun ağzına koyarak «dişlerinle sık» demiş ve kendisi de onun parmağını gittikçe fazlalaştırarak ısırmaya başlamış, bir an gelmiş ki can acısından Amr İbn el-As «aman yeter» demiş. Hz. Halid ise «eğer bir an daha dayanabilse idin ben aman diyecektim» diyerek savaştaki son ana kadar dayanmanın ve azmin başarıya sebep olduğunu anlatmış.

Arkadaşlarla bazen mavs — bugün frap dediğimiz — kâğıt oyunu oynayarak geceyi geçirdikten sonra ertesi sabah bir atlı jandarma ile birlikte yola çıktık. Tekrar Yermuk vadisine inerek, yolu uzatmış olmamak, hem de bir ölçüde serinliği düşünerek sırtları izliyerek yürümeğe karar vermiştik. Fakat ne harita ve ne de yol mevcuttu. Der'a, Mükeys'in tam doğusunda yaklaşık 50 kilometre uzaklıkta olduğundan güneşe göre yön çizerek birkaç saat gittiğimiz halde yalnız bir defa uzaktan hayme denilen çadır grubu görmüş ve tütün istemek için «Duhan, duhan» diye seslenerek yanımıza gelen bedevi bir Araptan başka kim-

48 — Yermuk Savaşı Halife Ömer zamanında 636 yılında Bizans İmparatoru Heraklius ile Müslümanların Suriye ordusu kumandanı Ebu Ubeyde Bin Cerrah arasında olmuştur. Halid Bin Velid daha önce Halife Ömer tarafından başkumandanlık görevinden alınmış ve yerine Ebu Ubeyde tayin olunmuştur. Ancak bu savaşta Halid Bin Velid de bulunmuş ve zaferin kazanılmasında etken olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

seye tesadüf etmemiştik. Öğle sıcağı iyice bastırmış, mataralarımızda su da kalmamıştı. Bir müddet daha gittikten sonra Vadi-i Şelale çıktı karşımıza. Bu isimden kaskadlar halinde akan bol sulu, zümrüdin ağaçlı, latif bir vâdi akla gelir değil mi? Hiç de öyle değil, vâdi bugünkü çöl haline gelmiş Arabistan bölgesinde âni, kısa, devamlı, fakat büyük seller meydana getirecek surette bol bol yağan yağmurlar toprağı yumuşak bulduğu kısımlarda böyle dar ve derin mecra yatakları yapar ve yağmur kesilince kuru bir hendek haline gelirler. İşte Vâdi-i Şelale de yüzyıllardan beri yağmur sularını Yermuk vâdisine akıtan yaklaşık 100 metre genişliğinde ve 50 metre kadar derinliğinde, yamaçları dik bir hendekten başka birşey değildi.

Güneşin bütün sıcaklığını toplamış olduğu bir saatte bir soba borusu içindeki hava kadar dayanılmaz bir sıcaklıkla dolu bu kuru hendeği geçtiğimiz zaman yorgunluktan ne bizlerde ne de altımızdaki hayvanlarda güç kalmamış, tam bir bitkinlik içinde susuzluktan ağızlarımız kurumuş, dillerimiz sert bir cisim haline gelmişti.

Bu cehennem vâdisinin karşı sırtında çölün devamından başka birşey görünmüyor, Der'a yönünü belirlemek gerekiyordu. Ben sağa, jandarma ise sola doğru gitmek fikrinde; durumumuz tehlikeli bir şekil aldığından jandarmaya isterse kendi fikrine göre hareket edebileceğini söyledim. Beni yalnız bırakmak istemedi. Geçtiğimiz yola nazaran Der'a'nın uzak olmaması lâzımdı. Birlikte yola devam ettik. Uzaktan kımıldayan bir cisim farkettik. Atlarımızın son gücünü sarfederek süratli yürüyüşle yaklaştığımız zaman bir kadının merkeple gittiğini ve bunun uçları kamışlı iki keçi tulumu ile yüklü olduğunu gördük. Bu bizim için bir yaşama ve kurtulma işareti idi. Hemen atlardan inerek ağızlarımızı kamış çubuklara dayadık. Doya doya su içtik. Mataralarımızı da doldurduk. Kadıncağız yakındaki haymelere su götürdüğünü ve Der'a'nın yönünü göstere-

rek bir saate kalmadan oraya varacağımızı haber verdi. Yarım saat sonra kasaba görünmüş ve nihayet istasyondaki mühendis barakalarına kendimizi atmış ve kurtulmuştuk.

Kâzım Paşa Hayfa'ya gitmiş ve Meissner Paşa da yol yapımında olduğundan nerede çalışacağım hakkında bir karar olmadığı gibi iş görmek değil, ayakta duracak halim kalmamıştı. Vücudumda yüksek bir ateş duyuyor, dilim ağzımda dönmüyor, kalçalarımda ve bacaklarımda meydana gelen kırıklık ve bereler yürümemi bile engelliyordu.

O akşam bir marşandiz trenine binerek, daha doğrusu bindirilerek tedavi için Şam'a hareket ettim. Okuldan beri tanıdığım ve seviştiğimiz Şamlı bir arkadaşın evine kendimi attım. Ertesi günü gittiğim doktor ağzımı ve özellikle kalın bir deri tabakası ile kaplanmış ve yer yer çatlamış dilimi gördükten sonra kötü bir hastalığa tutulduğumun başlangıcı olduğu kanaatini belirtmiş ve cehennem taşı (gümüş nitrat) ile yıkamak suretiyle tedaviye başlamıştı. Onbeş yirmi gün ağzıma yemek koymak mümkün olmadığından küçük kaşıkla boğazıma akıtılan muhallebi ile gıdalanarak berelerimi de pansuman yaptırarak normal hale gelebildim. Fakat bu rahatsızlığım bende «İdyosenkrazi» meydana getirmiş olduğundan bütün hayatımca birçok ilaçları kullanmak benim için mümkün olamamıştır.

Bir müddet yeni tayinimi bekledikten sonra nihayet Hicaz demiryolunun 495-535 inci kilometreleri arasındaki kısmın harita ve hesaplarını hazırlamakta olan 14. Şubeye tayinim uygun görülmüş olduğundan 6 Kasım 1320 - 1904 Çarşamba günü daha evvel demiryolu yapım taburları kumandanlığına atanmış olan Ahmet İzzet Bey (Müşir İzzet Paşa) ile birlikte Maan'a hareket ettim.

Der'a'dan sonra Nusayyip, Magrik, Hazinettüs Samr'a, Zerka, Amman, Kasir, Cize, Debga, Hanizibib, Katrani, El-Hassa, Aneze istasyonlarından geçerek Cuma gecesi

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ma'ana ulaştık. 14. Şube Şefi Necip (49) ve 13. Şube Şefi Mühendis Cevdet Beyle tanıştık.

Ma'an yaklaşık 1000 metre yükseklikte, mevcut pınarlardan faydalanarak çöl bir platoda Ma'an-ı Şami ve Ma'an-ı Mısrî adlarında iki grup köyden meydana gelmiş bir kasaba olup, hükümet (kaymakamlık) daireleri, çarşı ve pazarı âdi kerpiçten, tavanları çalılar üstüne toprak dökülmek suretiyle yapılmış birkaç yüz evli Mısır Ma'anı olup Şam Ma'anı ise elli kadar evden kuruludur. Gündüz ve gece arasındaki sıcaklık farkı çok yüksektir. Kışın bazen kar bile yağar. Hatta bir sene Süveyş kanalı geçiş parası zorluğundan dolayı Hicaz demiryolu ile ve Ma'an üzerinden Kızıl Deniz kıyısındaki Akabe limanına gönderilen Yemen'e gidecek birliklerden donarak ölenler olmuştu.

13. Şube Ma'an-ı Mısrîde, bizim 14. Şube de Maan-ı Şami'de yerleşmişti. Bizim şubeye ait kısmın etüdleri ve kısmen hesapları yapılmış olduğundan uzunluğuna ve genişliğine kesitlerin bu hesaplara göre harita üzerine aktarılmaları ve yolun geçeceği yerin tesbiti ile uğraşmaya başladık. Şube, Şam'dan gelirken bütün ev ihtiyaçlarını bolca getirmiş ve Hacı Salih adında iyi bir aşçı sağlamış olduğundan yemek, içmek konusunda hayatımız şehirdekinden farklı değildi. Aynı düzeydeki arkadaşlar arasında birbirimizden faydalanıyor, çalışıyor, hem de hoş vakit geçiriyorduk. Geçen bir ay zarfında müsvedde halinde haritalarımızı tamamlamış olduğumuzdan bayramı geçirmek üzere 14 Kasımda Şam'a hareket ettik. Ma'an'a dönüşümüz için bir ay kadar vaktimiz vardı. Bu süreden faydalanarak Filistin bölgesini de görmek maksadı ile on gün sonra Der'a'ya döndük ve Yermuk vâdisini izliyerek endüstri bölgesini

49 — Sonraları İstanbul ili mühendisi olmuştur. Cevdet Bey ise İstiklâl Savaşından sonra Devlet Demir Yolları fen heyeti müdürlüğü yapmıştı.

de görerek 27 Kasımda akşam üstü Hayfa'ya geldim. Beş gün Foch'larda misafir kaldıktan sora 2 Aralıkta yolcu arabası ile Yafa'ya gitmek üzere yola çıktım. Atlit kale harabelerini, büyücek bir şişe fabrikası kurulmuş olan Tanture köyünü geçtikten sonra gece kalacağımız Zemmarin yahudi kolonisine geldik.

İngiliz Başbakanı Balfour'ın himmeti ile kurulan İsrail kolonisinin kısa bir zaman sonra burada bir devlet kuracaklarını belki akıllarından geçirmemekle beraber Baron Rothchild (Roçild)'in ve Amerika siyonist kuruluşunun büyük para yardımları ile yahudilerin bölgede esaslı şekilde yerleşmekte oldukları göze çarpıyordu. Evvelce sağlıklı olmayan bir alandan ibaret bulunan Zemmarinde bataklık kurutulmuş, okaliptus ağaçlarından bir orman meydana getirilmiş, etrafı amber fidanları ile çevrilmiş geniş iki şose ile bağlı bir tepecik üzerinde 500 kadar kâgir binalı bir köy ortaya çıkmıştı. Güzel bir hastane, umumi bahçe, yetiştirilmiş bakımlı bağlardan toplanan üzümlerin işlenmesi için büyük bir şarap fabrikası yapılmış, en yüksek noktada yapılan büyük sarnıçlardan her tarafa su dağıtımı sağlanmış, sözün kısası üzülerek söylenmelidir ki bugün bile memleketimizde benzerini görmediğimiz uygar bir köy.

Fransız, Rus, Alman ve Musevi göçmenleri Yafa'ya kadar kıyıya yakın bölgelerde birçok köyler kurmuşlardı. Bütün toprakları ekmişler; zeytin, dut ağaçları, bağlarla süslemişler ve eski sahiplerini işçi gibi kullanmakta idiler.

Ertesi günü Safire ve Saruna köylerinden geçtik. Aynı hal. Akşam geç vakit arabamız portakal bahçeleri arasından geçerek Yafa'ya girdi; ben de George Oteline indim.

Yafa, Beyrut'a oranla çok küçük, iyice bir kasaba. Ne yazık ki senede binlerce hristiyan ve müslüman hacıların kutsal Kudüs şehrini ziyarete geldiği bir sahil kasabası olmasına rağmen bir küçük limanı bile yok. Sahilin yüz metre ilerisinde bulunan bir sıra kayalık, sert havalarda yük-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lemeğe, ulaştırmaya zorluk vermekte ve ancak kayıkçılarının ustalıkları ile dalgalar üzerinden kayalık aşılmaktadır. Halkının çoğunluğu müslüman Araplardan oluşmakla beraber yahudi mahallelerindeki göçmenlerle günden güne büyüyen Yafa şehrinin şüpheli bir geleceğe gittiği görülmektedir. Burada rastladığım en garip ve üzücü bir husus da Napolyon Mangırı denilen ve on para değerinde olan bakır paranın kullanılmakta olması idi. Aakkâ yenilgisinden sonra Napolyon seferinin tarihlerde vahşice izler bıraktığı Yafa ve Gazze facialarından yüzyıl geçtiği halde parasına değer verilmesi utandırıcı olsa gerektir. Ya Yemen'deki Nemse (Avusturya) riyalleri?

4 Aralık 1320-1904 öğleden sonra saat birde trene bindim. Tren yolu bir süre portakallık ve ekili topraklardan ve Dereban istasyonundan itibaren sarp ve kayalık bir vâdiye girer ve sonuna kadar bunu takibeder. Meyil sebebi ile şehrin uzağında biter. Evvelce geleceğimden haberdar ettiğim üstümüzdeki sınıftan Kudüslü rahmetli Halid Bey tarafından istasyonda karşılandım. Dik bir yokuştan araba ile Bâb-ı Amud kapısından girerek kendisine misafir oldum.

Kudüs şehri tek tanrılı üç büyük dine bağlı toplumlar için kutsal sayılmıştır. Bu durum, müslümanlarca Hz. Peygamberin Mi'raç'ı (50) ve Mekke'den evvel müslümanların kıblesi (51) olması, Mescid-i Aksa'nın burada bulunma-

50 — Müslüman inancına göre Hz. Peygamber daha Mekke'de bulunduğu sırada Allah tarafından göğe davet edilmiştir. Buna Müslümanlar Mi'raç adını verirler. Bu inanca göre Hz. Peygamber evvelâ Kudüs'teki Mescid-i Aksa denilen yere gelmiş ve buradan göğe çıkmıştır. Bu gece kutsal Miraç kandili olmuştur.

51 — Müslümanlar henüz Mekke'de bulundukları sırada namaz kılarlarken yüzlerini Kudüs yönüne çevirirlerdi. Bu sebeple Kâbe'den evvel kıble Kudüs'tü.

sı (52), Hz. İsa'nın son günlerini burada geçirmesi ve çarmıha burada gerilmesi, gömüldükten sonra göğe buradan çıkması ve sonradan İsa namına birçok kutsal mabetlerin burada inşa edilmiş olması, Musevilerin Filistin'den sürülmelerinden evvel (53) şehrin Yahudi Devletinin merkezi bulunması ve Yahudi Peygamber ve hükümdarı Süleyman'ın yaptırdığı büyük mabedin musevilerce kutsal sayılmasından ileri gelmektedir.

Yüzyıllarca dinî ve politik çeşitli olaylara, entrikalara ve karışıklıklara sahne olan Kudüs şehri bugün bir parçası İsrail Hükümetine ait olduğu bütün devletlerce kabul edilmiş olmasına rağmen hâlâ kesin bir statüye sahip olamamış gerçekten incelemeye değer bir dünya şehridir (54).

Harem-i Şerif denilen ve müslümanlarca kutsal tanınan taraf, şehrin sûr içindeki bölümünün üçte birinden fazlasını içine almakta ve yeri bakımından etrafa hakim bulunmaktadır. Kenarları 4 - 5 yüz metreden aşağı olduğunu sanmadığım, tamamen dörtgen taşlarla döşenmiş, etrafı çevrilmiş dikdörtgen şeklinde bir meydan olan bu kısmın ortasında Hacer-i Muallak'ın üzerinde olağanüstü incelik-

52 — Mescid el-Aksa Kudüs'de eski Süleyman mabedinin yerinde Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından yaptırılan camiin adıdır ki bütün Müslümanlarca peygamberin Mirac'a buradan çıkması sebebiyle kutsal sayıldı.

53 — 1949 yılında Filistin sahil bölgesi ile Şeria nehri kıyılarında kurulmuş olan İsrail Devleti ilk zamanlarda Kudüs'ün bir kısmına sahipti. 1967 Arap - İsrail Savaşında Kudüs'ün tamamını işgal eden İsrail burasını hükümet merkezi yapmıştır. Bu durum bütün islâm âlemi tarafından nefretle karşılanmış ve bu işgal kabul edilmemiştir. Mücadele hâlâ devam etmektedir. Bu olay, ölen bir insanın dirilmesi nasıl mümkün değilse ölen bir milletin de yeniden dirilmesinin o kadar imkânsız olmasından ileri geldiği kanısını yansıtmaktadır.

54 — 1967 Arap-İsrail savaşı sonunda bütün Kudüs İsrail'in eline geçmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

te Arap mimarisi tarzında yapılmış ve gerek içten gerek dıştan çok ince ve güzel mozaik ve motiflerle süslenmiş ve Hz. Ömer el-Faruk'un yaptırdığına inanılan ahşap cami vardır (55).

Camiin kubbesi altında Hacer-i Muallak'ın (56) bulunduğu mağara vardırki birkaç basamak merdivenle inilir. Mağaranın tavanını meydana getiren taşın havada kalan köşesi eğik mermer bir direk ile sağlamlaştırılmış olup Hz. Peygambere ait olduğu söylenilen bir mihrap ile bir hücre ve bir de Hz. İlyas hücresi vardır. Hz. Ömer Camiinin (Kubbet el-Sahra) dışında her biri Kudüs mücahitleri anısı için yapılmış altı tane tak vardır. Ayrıca camiin modeli olan bir anıt da yapılmıştır.

Meydanın bir cephesinin orta kısmında bulunan Mescid el-Aksa, bugün yerin altında kalmış olan eski yerinin üstüne Emeviler zamanında yapılmış, küçük bir kubbesi olan tahta çatılı uzunlamasına bir camidir. Girişi karşısında, suyu dört saatlik yerden getirilmiş bir havuz ve yakınındaki bir zeytin ağacı Hz. Muhammed'e bağlandığı gibi mescidin bulunduğu cephenin bir köşesindeki mermer bir tekneye de Hz. İsa'nın beşiği denilmektedir. Karşı tarafın köşesinde Hz. Süleyman'ın mezarı bulunur ve altındaki duvar Musevilerin ağladıkları yerdir.

Kudüs şehrinde yüzyıllardan beri birikmiş pekçok efsane ve batıl söylentilere rastlanır. Hz. İsanın bastığı, yürüdüğü, dinlendiği gibi sebeplerle Kudüs'ün birçok yerleri kutsal sayılmıştır. Bunlar arasında en önemlisi hristiyanlarca İsa'nın gömüldüğü ve bir süre sonra semaya göçtüğü

55 — Bu camie Kubbet el-Sahra adı verilir. Emevi Halifesi Abdülmelik tarafından yaptırılmış olmasına rağmen yanlış olarak Ömer Camii diye anılmıştı.

56 — İbraniler devrinden beri kutsal sayılan bir kaya olup Kubbet el-Sahra'nın altında bulunmaktadır. Cami bunun üzerine bir mahfaza olarak yapılmıştır.

yer olduğu kabul edilen Kammame (Kiyame) kilisesidir. Orta büyüklükte ve oldukça büyük bir kubbe ve kemerlerle örtülüdür burası. Bazı bölümleri iki kat balkonlu olup mozayiklar ve birçok kıymetli resimlerle süslenmiştir. Kilisenin etrafı, büyük bir kısmı Ruslara ait olan, çeşitli manastır binaları ile çevrilidir. Çeşitli mezheplere ait mihrapları bulunan kilisenin iç hizmetleri Ortodoks papazları tarafından yapılıyor ve çeşitli hristiyan mezheplerine bağlı insanlar arasındaki anlaşmazlığı önlemek için kilise anahtarları kilise girişinde özel yeri olan bir imama emanet edilmiştir. Şimdi de böylemidir bilmiyorum.

Kiliseye, Musevilerin geçmesine izin verilmeyen küçük bir meydandan giriliyor. Kapının karşısında çarmıh yeri ve içinde Hz. İsa'nın sığındığı mağara ve mezarı ile genellikle kiliselerde görülen heykel ve resimler bulunmaktadır. Makber yeri tamamen mermerden yapılmış bir hücre içine alınmış ve yüzlerce altın kandillerle süslenmiş olup Assomption gecesi yapılan duada kabirden çıkan nurdan yaktığı bir mumu hücre şebekesinden çıkaran bir papaz, inananların hazırladıkları mumları yakar ve bu mumlar bütün dünya kiliselerine dağılır. Mezar günlerce hristiyanlar tarafından ziyaret edilir. Üzücü olayların tekrar etmesini önlemek için kilise askeri birlikler tarafından korunur.

Hz. Meryem'in büstü, çeşitli çarlar, imparatorlar, kralar ve kraliçeler tarafından gönderilen iri daneli inci, elmas kolyeler, kıymetli taşlarla süslü taç, bütün parmaklarına sığmayacak kadar üst üste takılmış pırlanta, zümrüt yüzüklerle adeta bir hazinedir.

Hristiyanların kilise yakınında bina yapmalarını sınırlamak için kuzey ve güney taraflarında Hz. Ömer tarafından iki cami yaptırılmıştır. Büyük âyin gününde Kudüs'e gelen hristiyan hacılarla nüfus dengesinin korunması için de Beni Musa ziyaret günü yapılmış ve bu suretle birçok müslümanın şehire gelmeleri sağlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Yüzyıllarca iç ve dış pekçok olaylara, siyasi meselelere ve rekabetlere yol açan ve bugün bile devletlerarası bir anlaşmazlık konusu olmakta devam eden Kudüs hakkında faydalı gördüğüm bazı hususları da ekledim.

Kalenin doğu-kuzey köşesinde, şehri Haçlıların elinden kurtaran (57) ikinci fatihi sayılan (58) Selahaddin-i Eyyubi'nin (59) karargâhını kurduğu yerde bir de okul yaptırdığı bölgeye Salahiye adı verilmiş, burası 1264 - 1848'de Fransızlara bırakılmış olduğundan onlar da hatırası, anahtar taşı üzerindeki kitabe ile korunan bir kilise yapmışlardır.

Rusların doğu hristiyanlarının koruyucusu rolünü alarak Kudüs'teki kuruluşlarının ve nüfuzlarının günden güne arttığını ve ortodoksların buradaki üstün durumlarını dikkate alarak siyasî ve dinî rekabetler dolayısıyle yerleştikleri Salahiye'deki bu kilisenin değer ve kutsallığını daha da yükseltmek için Fransızlar ve öteki katolik ülkeler ve milletler harekete geçerek kilise içinde bulunan mağaranın — bunun sonradan yapıldığını ileri sürenler çoktur — Hz. Meryem'in doğum yeri ve Yuhanna (Yahya Peygamber)'nın gömüldüğü yer olduğunu ilan etmek ve burada bir okul ve müze yapmak suretiyle Bab-ı Halil civarında bir Latin kuruluşu meydana getirmişlerdir.

Gerçekten Ruslar burada diğer hristiyan milletlere üs-

57 — 636 yılında Halife Ömer zamanında Bizanslılardan alınan Kudüs şehri, 1099 yılında birinci haçlı seferi sonunda Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmiş ve burada Godfroy de Bouillon idaresinde bir latin krallığı kurulmuş idi.

58 — Kudüs'ün birinci fatihi Ebu Ubeyde bin Cerrah idi.

59 — 1174 yılında Mısır'da Şii Fatımi Halifeliğine son vererek kendi ismi ile anılan Eyyubi Devletinin kurucusu olan Selahaddin-i Eyyubi 1187 yılı 4 Temmuzunda Taberiye gölü civarında Hıttin savaşı ile son latin kralı Guy de Lusignan'ı yenerek Kudüs'ü geri almış ve bu krallığa da son vermiştir.

tün bir kuruluş meydana getirmişlerdir. Şehrin yakınındaki Cebel-i Tur tepesinde Lut Gölünün görülebileceği 60 metre yüksekliğinde bir çan kulesi ile Hz. Meryem'in mezarının — sonradan Ayasluğ'da olduğu kabul edilmiştir — (60) bulunduğu bir kilise Kammame Kilisesine (61) bitişik manastırdan başka ayrıca Moskubiye denilen konsoloshanesi, kilisesi, misafirhaneleri, büyük bahçeleri, İstanbul'un en büyük kışlaları büyüklüğünde rahip ve rahibelere mahsus manastırlarıyle ayrı bir mahalle teşkil edecek genişlikte bir bölgeye yerleşmişlerdi.

Almanlar tarafından evvelce Kammame Kilisesi yakınlarında Abdulhamid II.'nin padişahlığının 15. yıldönümünde açılan Hamidiye Çarşısı bitişiğinde bir Protestan kilisesi varken Alman İmparatorunun Suriye'yi ziyareti dolayısıyle «Cami-i Davud» yakınlarında yeni bir kilise yaptırılmaya başlanmıştı.

Kudüs şehrinin içi hemen tamamen müslüman ve hristiyanlar tarafından iskân edilmiş olması ve halkın museviler aleyhine dinî ve geleneksel duygular beslemesi dolayısıyle şimdiye kadar Mescid-i Aksa yakınındaki Nebi Davud civarında küçük bir mahalleye sıkışmış olan yahudiler de birçoğu hurafelere dayanan dinî tesislere gitmiyerek kendi kuruluşlarında ibadet etmekte idiler.

Amerikalılar da Kudüs'e karşı ilgisiz kalmamışlar, bir kadın başkan tarafından kurulan dernekleri vasıtasıyle kız ve erkek öğrencilere mahsus bir okul açmışlar ve yerli halkla din ve milliyet ayrımı yapmaksızın medeni bir sızma yolu seçmişlerdir.

60 — Bugün Efes dediğimiz, İzmir yakınındaki Selçuk kasabasının bulunduğu ve Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilerek ziyaret edilen yer.

61 — Kamama adı bu kiliseye sonradan Müslüman Araplar tarafından değersiz göstermek için verilmiştir. Manası Arapça süprüntü demektir. Asıl adı ise Kiyama'dır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Uzakdoğunun Buda, Konfiçiyus, Brahman inançları dışında bütün dünyanın din ve mezheplerinin ilgilendiği ve yüzyıllarca çeşitli çekişmeler ve rekabetler yüzünden savaşlara, politik entrikalara sebep olan Kudüs'ün kısa bir zaman sonra İsrailoğullarının hükümet merkezi olacağı hiç de ümit edilmezdi. Acaba henüz kesin bir şekil verilemiyen ve huzur sağlanamayan bu kutsal şehirde devletlerarası bir yönetim kurmak suretiyle bugünkü ve hatta yarınki olayları önliyecek insanca ve medenice bir çözüm yolu bulunamaz mı idi?

Kudüs'ü ziyaretim İsa'nın doğum yortularına (Noel) rastladığından Beytüllahm'i de görmeği ihmal edemezdim (62). 11 - 24 Aralık (63) 1904 günü araba ile Kudüs'ten hareket ve bir saat sonra Beytüllahm'e ulaştık. Halkının çoğunluğu hristiyan olan bu küçük kasaba hristiyanlar için hemen Kudüs derecesinde kutsal sayılmakta ve ziyaret günlerinde bazen kanlı olaylara sahne olmaktadır. Bu sebeple sürekli olarak küçük bir askerî birlik orada bulunmakta idi. Güneşin batmasından bir saat evvel papa vekili Monsenyör'ün Kudüs'ten gelmesi üzerine merasime başlandı. Monsenyör'ü (64) karşılamak için hükümet meydanında iki bölük asker ve okul bandosu hazırlanmış ve etraf hınca hınç her millet ve mezhebe mensup halk ile dolmuştu. Hükümet meydanında arabadan inen monsenyör, evvelce bir papaz heyeti tarafından getirilmiş ve kilisedeki merasimin yapılmasına mahsus kıyafetini burada giydikten

62 — Kudüs'e 9-10 kilometre uzaklıkta bir kasaba olup İsa Peygamberin doğduğu yer kabul edildiğinden Hıristiyanlarca kutsal sayılmıştır.

63 — Eskiden kullanılan Rumi takvime göre Aralık ayının 11'i Miladi takvime göre 24 Aralık olduğundan Paşa her ikisini kullanmıştır.

64 — «Efendim» anlamında olan bu kelime bir asalet unvanı olup burada bölgenin en yüksek din adamı anlamınadır.

ve din adamlarının ilerisinde ağır bir yürüyüşle kilisenin girişine vardıktan sonra diz çökerek dua etmiş ve kutsal su serptikten sonra içeri girmişti. Hz. İsa'nın doğum günü üzerinde Katolik Latinlerle Ortodokslar arasında anlaşmazlık olduğundan ve bugünkü merasim Katoliklere ait olduğundan onlar girdikten sonra diğer mezheplerden olanlarla beraber biz de girdik. Kiliseye süveleri mermer fakat eğilmeden geçilemeyecek kadar alçak bir kapıdan giriliyor. Giriş yerinin solunda koruma birliğinin oturma yeri olan bir oda bulunduğu gibi içeride de ilk bölümün çatısı direklere dayalı tahta duvarlarındaki mozaikler kısmen dökülmüş, boyaları bozulmuş eski hali aynen korunmuş eski kilise bulunmaktadır. Buna bitişik olarak Ayasofya Camii biçiminde kubbesi yaldızlı ve rum ortodokslarına mahsus olan kısım vardırki bunun mihrabı altında Hz. İsa'nın doğduğu mağara bulunmaktadır. On metre kareyi geçmeyen bu yere birkaç basamak merdivenle girilmektedir. Döşemenin köşesinde küçük bir kovuk vardırki bunun İsa'nın beşiği olduğu ve yanında bir hurma ağacı bulunduğu söylenmektedir. Bu mermer döşemenin üzerinde pirinçten yapılmış ve başlı çivilerle mermere birleştirilmiş sekiz köşeli bir yıldız vardır. Bu çivilerden birinin kaybolması vaktiyle önemli bir problem yaratmıştır.

Kilisenin döşemesi gayet eski kilimlerle örtülmüş ve Gregoriyen Ermeniler için de üçgen biçiminde bir yer ayrılmıştır. Kilisenin iç hizmetlerinde bir mezhepten olan rahip diğer mezhebe ait yere ayak basmaz ve el sürmez.

Ortodoks kilisesi bitişiğinde latinler de bir katolik kilisesi yapmışlar; oldukça yeni olan bu kısım org ve çeşitli kürsüleri ve süslemeleri ile bildiğimiz küçük bir ibadet yeridir. Ancak buranın da kutsallığını yüceltmek amacı ile olacak ki beş altı basamak merdivenle inilir bir mağara bu-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lunmuş ve Yusuf Neccar'ın (65) mezarı adı verilmiştir. Genel görünümü ile bir bütün meydana getiren mabedin çeşitli mezheplere ait olduğu kabul edilmiş olan kısımlara diğer mezheplerden kimse karışamaz, el süremez. Hatta İsa'nın doğduğu yer, bütün mezheplere ait olduğundan duvarları tozlu, resimlerden bazılarının camları kırılmış olduğu halde kimse tamir ve temizlemeye yetkili değildir.

Şubemizin Ma'an'a dönme zamanı yaklaşmış olduğundan çok faydalandığım bu geziye son vermek gerekti. Bu sebeple 14 Aralık 1320 - 1904 Salı günü bir Napolyon (66) karşılığında kiraladığım hayvanla bölgeyi iyi bilen ve güvenilir bir jandarma eri ile Kudüs'ten ayrılarak Amman yolunu tuttuk. Geceyi Şeria vâdisindeki Eriha köyünde geçirecektik. Buraya iki saat uzaklıkta güzel bir tepecikte Millî Eğitim Bakanlığına ait binada istirahat ettik. Buranın bir hristiyana kiralanmış lokantası ve yabancı turistlere satılmak üzere çeşitli doğu eşyaları ve silahları sergileyen bir mağazası vardı. Bir saat sonra da Vâdi-i Kil'in sarp ve kayalık yamacında Hz. İsa'nın oturmuş olduğu yerde yapılmış Rus manastırını geçerek yatsı vakti Eriha'ya geldik. Belvü adındaki otelin alt katında bir oda bulabildim. Biraz sonra yemek salonu kadınlı erkekli İtalyan, İngiliz ve Almanla doldu. Kudüs - Eriha yolu Alman İmparatorunun ziyareti dolayısıyle muntazam yapılmış ve Şeria nehri vaftiz inancı ile hristiyanlarca kutsal sayılmış olduğundan dolayı Kudüs'e gelen hemen bütün yabancılar Eriha'yı ziyaret ederler.

Ertesi sabah yabani ağaçlar ve otlarla kaplanmış, pek az bir kısmı ekilmiş olan Şeria vâdisini geçtikten sonra nehrin doğu kısmındaki yolsuz ve sarp dağlık toprakları

65 — Yusuf Neccar Yahudilere göre Hz. Meryem'in kocasıdır. Hıristiyanlara göre Meryem bilindiği gibi bakire kabul edilir.

66 — Bir Fransız lirası demektir.

TÜRK TARİH KURUMU

Selahattin Adil Paşa Şam'da 5.ordu kurmay subayı 1906

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

zorlukla geçerek Seyr vâdisine girdik. İçinden bol su ile akan derenin bu vâdiye bir hayat kazandırdığı görülüyor. Eski devirlerden kalan harabeler, bedevilerin sığındığı mağara ve küçük evler, bahçe ve ekili yerler, kuru ve taşlık bir bölgeden sonra hoşa gidiyordu. Akşama doğru Kafkasyalı Çerkez göçmenlerinin yerleştirildiği Büyükseyir köyüne ve güneş batarken de Amman'a ulaştık. Bugün Ürdün Krallığına merkez olan Amman, o zaman kaza merkezi olmasına rağmen Seyr'den daha küçük ve halkı daha azdı. Fakat buranın bakımlı, ileri, parlak bir devre geçirdiği buradaki büyük anfiteatrlardan, oymalı muntazam dikili mermer direklerden, mabet ve kasr'dan anlaşılıyordu.

Otel aramak boş olacağından doğru istasyona gittim ve gösterdiği nezâket ve ilgi sayesinde memurun odasında birkaç saat uzanarak dinlendikten sonra yeni Yemen'e gidecek erlerin gönderildiği trene sıkışarak Maan'a hareket ettik. 17 Aralık 1320 - 1904'de Maan'daki eski büromuzun kerpiç odacığına kavuştum.

29 Aralık 1320 - 1904'de Türk mahfesi ile hacı kafilesi geldi. İki Maan arasında konaklama yeri kurularak Sürre Emini (67) Şam ileri gelenlerinden Abdurrahman Paşa tarafından Maan ve etrafındaki şeyhlere ve Araplara gönderilen eşyalar dağıtıldı. Bu sene devlet tarafından gönderilen hediyeler kişilere veya mevkilere göre yüzyıllardan beri gönderilegelen maşlah, agel, kefiye, yemeni gibi çeşitli eşyalardı. İki gün kaldıktan sonra kafile Medine'ye hareket etti. 2/3 Ocak gecesi yemekten sonra Ahmet İzzet Beyde toplanmaya (Müşir) karar vermiştik. 13 ve 14. şube mühendisleri ile birlikte görüşüyor, kısmen de oyun oynuyorduk. Bu sırada Hac kafilesinden hastalanarak geri kalmış bir

67 — Hac kafilesinin başında bulunan ve padişah tarafından atanmış olan sorumlu kişiye verilen unvan. Bu kafileye de Sürre alayı adı verilirdi.

TÜRK TARİH KURUMU

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

erin hiç kimseye baş vuramadan bir kenarda unutulup kalması neticesinde ölmüş olduğunu ve gömülmesi için kefenlik bulunamadığını haber verdiler. 13. şube şefi mühendis Cevdet Beyle tavla oynamakta olan İzzet Bey, memleketin fedakâr evlatlarının hayatına hiçbir kıymet verilmediğini, tedbirsizlik, bakımsızlık yüzünden ölüp gittiklerini söyliyerek hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamış, bütün sinirleri bozulmuş ve hepimizi de üzüntüye boğmuştu. Bir çeyrek süresince kendisine kolonya sürmek, limonata içirmek suretiyle avutmaya çalıştık ve meşgul etmek için de frap oyununa başladık. Aradan yarım saat geçmemişti ki yaşlı bir alaylı yüzbaşı bulunduğumuz odaya girerek bölüğünün isyan etmiş olduğunu, teğmenlerini istemediklerini ve her ne kadar erleri çevirmeye çalışmış ise de başaramadığını ve Maan'a doğru gelmekte olduklarını söyledi. Bu sırada dışardan da bağırışmalar ve gürültüler duyuldu. İsyan eden erler karargâh binasının etrafına toplanmışlardı. İzzet Beyle hep beraber dışarı fırladık.

Biraz evvel insanlık ve yurt duygularının kabarması ile üzülen ve kederli göz yaşları döken İzzet Bey gelen erlerin içine dalarak önüne gelen eri yumrukluyor, döğüyordu. Tabii biz de işe karışarak beş on tanesini tuttuk. Erler dağılıp uzaklaştılar. Biz de İzzet Beyi alarak içeri girdik.

Karargâha bağlı suvari yüzbaşısı Tahir Efendi de bizimle beraber olduğundan hemen bölüğü başına giderek kaçışan erleri toplayarak avluya hapis etmiş ve soruşturmaya geçilmişti. Mesele yol yapımında çalışan birliklerin subaylarına metreküp iş üzerine bir ikramiye verilmekte olduğundan erlerin fazla çalıştırılmasından ve çavuşlarının kışkırtmalarından ileri geldiği anlaşıldı. Mühendisler ayrılmış, birkaç kişi kalan bizler de bu iki olay üzerinde konuşuyorduk. Saat 11 sıralarında bir telgraf memuru İzzet Beye bir telgraf getirdi. Bunda kendisinin Yunan Savaşındaki (68) büyük hizmet ve yeteneklerinden parlak sözlerle bahsediliyor. Ferik (69) Rıza Paşa kumandasında Kudüs, Trablusşam redif livaları (70) ile bir nizamiye livasından (71) kurulu olarak Hudeyde'ye gönderilecek birliklere katılması hakkındaki padişah buyruğu bildiriliyordu. Aradan on sene kadar bir zaman geçtiği halde hiç hatırlanmayan, üstünlüklerinden bahsedilmesi şöyle dursun yıllardan beri Şam'da sürgün ve unutulmuş bir hayat geçiren İzzet Beyin bu telgraftan memnun olduğunu hissetmiş, şahsı ve vatan için başarılar dileyerek ayrıldık.

İzzet Bey 1312 - 1313 (1897) Osmanlı - Yunan Savaşı sırasında Edhem Paşa karargâhının (72) en küçük rütbeli bir kurmay subayı iken kesin sonucu sağlayacak Dömeke meydan savaşında saldırı hareketinin sol taraftan yapılması hususunda ısrar ve üstlerini buna inandırmak suretiyle önemli bir rol oynamıştı. Sonradan Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Bakanlığı ve Sadrazamlık makamına getirilmiş ve birçok önemli görevler ve sorumluluklar yüklenmiş olan bu kişinin de ne yazık ki aleyhinde zamanın siyaset fırıldakları yüzünden birçok sözler söylenmiş ve yazılmıştır.

Bu sebeple birkaç saat içinde geçen şu üç çeşit olay paşanın gerçek duygularını, karakterini ve yurtseverliğini açıkça göstermiş ve millet evlatlarına babaca, âsilere şiddetle muamele ve üst emrine itaat etme gereği hakkında bize gerçek bir uyarma dersi vermişti.

---

68 — 1897-1898 Osmanlı - Yunan Savaşından söz edilmektedir.

69 — Osmanlı ordusunda general rütbelerinden birisi olup bugünkü korgeneral rütbesi karşılığı idi.

70 — Osmanlı ordusunda esas askerlik hizmetini bitirenler yedeğe ayrıldıklarında Redif adını alırlardı. Liva bir askerî birlik adı olup bugünkü karşılığı Tugaydır.

71 — Fiili yani muvazzaf askerliğini yapmakta olan erlerden kurulu birliklere verilen addır.

72 — Adıgeçen savaşta Osmanlı orduları başkumandanı olan Müşir (Mareşal) Edhem Paşadır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

7 Ocak gecesi Şam'a hareket edecek olan İzzet Beyi uğurlamak için istasyona gelmiştik. Benim de beraber gelmekliğim arzusunu göstermişti. Şube işleri pek hafiflemiş olduğu gibi yüksek maaş almakta olan mühendisler arasında yalnız yüzbaşılık 1/3 maaş zammı ile geçinmek mümkün olamadığından yol çalışmalarından ayrılmak istiyordum. Birlikte Şam'a geldik ve 29 Ocakta Hudeyde'ye giden Rıza Paşa ile yanındakileri Kadem İstasyonunda uğurladık.

Müşir (Mareşal) Kâzım Paşanın ısrarı üzerine 7 Nisan tarihine kadar Der'a'da yol merkezinde çalıştıktan sonra Paşa istifamı kabul zorunda kaldığından ordu kurmay başkanlığına devama başladı isem de askerlik hayatının çok sönük bir halde bulunduğu bu bölgede kalmayı doğru bulmayarak hareketli bir ortam olan III. Orduya (73) atanmamı istemiştim. Bu isteğim bakanlıkça kabul ve padişah buyruğunun (74) bildirilmesi üzerine 15 Temmuz Cuma günü Kosova vapuru ile Beyruttan İstanbul'a hareket ve 20 Temmuzda İstanbul'a geldim.

73 — Merkezi Selanik'te bulunan III. Ordu, bu tarihlerde Abdülhamid II. istibdadına karşı yapılan gizli çalışmalar bu bölgede yoğunlaşmış olduğundan bütün yurtsever genç subaylar burada toplanmışlardı.

74 — Bugünkü yüksek onay anlamını taşımaktadır. Bugün nasıl yüksek memur atamaları yüksek tasdik için cumhurbaşkanından geçiyorsa o zaman da padişah buyruğu gerekiyordu.

MAKEDONYA VE EŞKİYA TAKİBİ

Haziran 1319 - 1903 tarihinden itibaren Hayfa, Der'a ve Hicaz Demiryolları yapımında iki sene kadar hizmetten sonra ordu genel kurmayına (Şam'da) geçmiştim. 16 Nisan 1321 - 1905. V. Orduda meslek hayatı hiç yok denecek kadar boş ve verimsiz olduğu kadar III. Ordu bizim gibiler için önemli görevler yüklenmeye ve askerlik bilgilerimizin gelişmesine uygun bir eğitim yeri halini almıştı (1). Oradaki arkadaşlara imreniyorduk. Bu sebeple III. Orduya naklimi istemiş ve iki ay sonra da emrim gelmiş olduğundan 15 Temmuz 1321 - 1905 tarihinde Suriye'den ayrılmış idim. 21 Temmuz sabahı sisli bir hava içinde İstanbul'a yaklaştığımız zaman 1293 - 1877 Ayastafanos (Yeşilköy) Andlaşması zafer hatırası olarak Rusların yaptırdıkları büyük anıt göze çarpıyordu (2). İstanbul'da birkaç gün kaldıktan

1 — Bu sırada Türk ordusunu eğitmekte olan Alman subaylarından kurulu eğitim heyetlerinden birisi de Selanik'te bulunmakta idi.

2 — Bu anıt sonradan I. Dünya Savaşı sırasında yıktırılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

sonra Selânik'e hareket kararında idim. Fakat babam, İstanbul'da bir göreve atanmam için girişimde bulunmuş ve bunun sonucuna kadar savunma bakanlığından üç ay kadar izin almıştı. Bu süre geçtiği halde karar alınamadığından ancak 9 Ocakta Uzunköprü - Dedeağaç - Selanik bağlantı demiryolu ile hareket ve 10/11 Ocak gecesi Selanik'te rıhtım civarında Otel Emperyal'e inmiştim. Otel güzel fakat bizim 4-5 liradan ibaret kolağalık (3) maaşımız için uygun değildi. 20 kuruş oda kirasından ayrı ısıtma için üç ve mum bedeli olarak aydınlanma için bir kuruşluk gündelik masrafı gerektirdiğinden ertesi günü hesabı keserek İngiltere oteline taşınmıştım.

Ordu karargâhınca Serez veya Üsküp bölgesine atanmam hakkında henüz karar çıkmadığından bir müddet Selanik'te kalmak gerekmişti. Selanik'te birçok kurmay arkadaşlarla buluşmuştum. Gündüzleri şehir ve civarını gezerek akşamları da Eden tiyatrosunda oynanan Silvester kumpanyasının Sefiller ve Zifaf Gecesi gibi edebi veya komedi piyeslerini seyretmek veya Kristal veya Emperyal adlı büyük gazinolarda vakit geçiriyorduk. Bu arada ağrıyan bir dişimi de 1,5 lira karşılığında doldurtmuştum. Nihayet emrim çıktı. Nevrekop'taki eşkiya takip müfettişliğinde bulunan üstümüzdeki sınıftan İzzet Samih Beyin ordu merkezine alınarak benim onun yerine atanmam anlaşıldığından 29 Ocak 1321 - 1905'de bağlı olduğum 9. Tümen merkezinin bulunduğu Serez'e hareket ettim. Serez'de kaldığım otelde yatarken gece yarısında devamlı silah sesleriyle uyandım. Bu mıntıka Yunan ve Bulgar rekabetleri dolayısıyle ve etki genişletme amacı ile çetelerin çatışmalarına sahne oluyorsa da bu gibi olayların şehir içine kadar yayıldığını tahmin etmemekle beraber heyecan geçirmedim de-

3 — Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe olup bugünkü Önyüzbaşı veya kıdemli yüzbaşı karşılığı idi.

ğil. Biraz sonra bunun İsa'nın doğum yortusu (Noel) dolayısıyle böyle günlerde alışkanlık dolayısıyle halk tarafından atılan tabancalardan ileri geldiği anlaşıldı.

Ertesi gün tümen karargâhına giderek 9. tümen kumandanı Mareşal İbrâhim Paşayı (4) ziyaret ettikten sonra 1 Şubatta karargâhtan emrime verilen altı suvari ve iki mekkâri (5) ile sabah saat ikide (alaturka saat) Nevrekop'a doğru yola çıktık. Kapaklı, Yaniçe karakolları yolunu Randi hanlarına kadar takibettikten sonra Bozdağ yamaçlarını izliyerek kestirme yoldan saat 11,5'da çeşitli yüksek dağların çerçevelediği, birçok derelerin birleştiği geniş bir ovanın batı kıyısında ve halkının çoğunluğu Bulgar olan büyücek İstarçista köyüne geldik. Mevsim dolayısıyle tamamen kar altındaki bu ova özellikle tütünü ile tanınmış zengin bir bölge teşkil ettiği gibi tabiatın garip bir görünüşüne sahiptir. Tamamen dağlarla çevrili olan ovanın bir göl teşkil etmesi gerekirken bu bölgede toplanan sular Kavak Dağı altından geçen dört beş kilometrelik bir tünelden Drama Deresine ve Tahyanos gölü ile Orfano körfezine akar. Serez ve Drama'dan Nevrekop ve Razlık'a giden bütün müslüman yolcular gibi biz de İstarçiste ileri gelenlerinden yaşlıca Hacı İbrahim Efendinin misafiri olarak bu ikramı bol ve konuksever zatın selamlığında (6) kaldık. Kokulu güzel tütünlerden faydalandık. Buradan kuzeye eski Bulgar sınırına kadar köyler ya tamamen veya kısmen Bulgarlardan olu-

4 — İstiklal Savaşında I. Ordu Kumandanı olan Nurettin Paşanın babası.

5 — Eşya ve cephane taşımak için kullanılan ve ekseriya katır olan yük hayvanı.

6 — Eski konak ve büyük evlerde birisi harem ve diğeri selamlık olmak üzere iki bölüm vardı. Haremde kadın ve çocuklar, selamlıkta ise erkekler oturup kalkarlardı. Medeni Kanunun kabulü ile kadın-erkek eşitliği üzerine bu usul kendiliğinden kalkmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

şuyordu. Ertesi sabah hareketle akşam saat 10'da Nevrekop'ta benden evvelki komutan Aziz Samih Beyin birlikte oturduğu Dr. Yüzbaşı Hüsnü Beyin evine yerleştim.

Burası 66. piyade alayı merkezi idi. Nevrekop genellikle Makedonya'nın oldukça sessiz olan bir bölgesi olmakla beraber müfettişliğe dahil bulunan Bulgar sınırı üzerindeki Razlık kasabası ve ayrı ayrı politika izliyen Virhovist ve Santralist Bulgar partilerinin birbiriyle rekabeti yüzünden devamlı çarpışmalara sahne olan Cuma-i bala ve Menlik kazalarına yakın bulunan ve çetelere barınak olan yüksek Pirin dağlarının eteğinde bulunması dolayısıyle eşkiya takibi bakımından önemli bir yerdi. Ancak mevsim henüz dağların misafir kabul etmesine müsait olmadığından her tarafta sessizlik vardı.

Şubat ortalarında Nevrekop güneyinde üç saat uzaklıktaki Teşova'da Bulgarlar tarafından bir toplantı yapılacağını haber aldığımızdan 18 Şubatta bir piyade bölüğü ile (7) Teşova'ya giderek herhangi bir hareketi önlemek ve azınlık olan müslüman halkı korumak ve sakinleştirmek amacı ile bölüğü buraya yerleştirdik. İlkbahar yaklaştığından Drama'ya kadar uzayan bölgemi tanımak için 9 Mart 1322 - 1906'da 65. alay merkezi olan Razlık'a hareket ettim. Bu alaya sonraları general olan Hüsnü Bey adında kıymetli bir subay komuta ediyordu. Birliklerimizin bulunduğu Beçova, Debrenoska, Dragalişte, Berliçe köylerini ve etrafını dolaştıktan sonra 11 Martda Razlık'tan ayrıldım. Nevrekop'taki alayımızın yerleştiği ve tamamen Bulgarların bulunduğu yukarı Dranova'dan geçmeyi tercih ettim. Dağlık ve kapalı bir araziden ve dar patikaları izliyerek sular kararmaya başladığı zaman ancak tepedeki köyün altından

7 — Kumandanı, hürriyet kahramanlarından, İstiklal Savaşından sonra birkaç kere Erzurum milletvekilliğinde bulunan, Hürriyet-i Ebediye şehitliğine gömülen Ohrili Eyub Sabri Bey idi.

geçen Kaynata deresi kenarındaki küçük değirmene varmıştık. Köy görünüyordu. Fakat normal zamanda burada geçit veren dere, kayalar arasından hızla akıyordu. Değirmende sanki kimse yok gibi hiçbir ses duyulmuyordu.

Köyden bir çeyrek uzaklıkta bu dere içinde geceyi geçiremezdik; dereyi geçmek gerekiyordu. Tehlikeyi gördüğüm için tereddüt ediyordum. Yanımdaki atlılardan biri denemek için atını dereye sürdü. Suyun orta kısımlarda derin olmadığı akışından belli idi. Fakat sular yumuşak kıyıyı aşındırmış olduğundan birkaç adım sonra su derinliğinin atın karnını geçtiğini ve akıntıya kapıldığını gördüm. Hayvan üzerindeki Mehmetcik silahını hayatına üstün tutarak filintasını başından yukarı kaldırmak suretiyle koruyarak birkaç metre ileride ağaç dallarına tutunarak kurtulmuş, hayvan da yan yan akıntıyı izliyerek karşı sahile çıkmıştı. Koca Türk neferi fedakârlığını göstermiş ve bir faciaya meydan vermeden yanımıza dönebilmekle hayatını ve beni de büyük bir heyecan ve vicdan azabından kurtarmıştı.

Bu olayın meydana getirdiği gürültü üzerine ortaya çıkan değirmenci bulunduğumuz yerden birkaç yüz metre aşağıda tahta köprü olduğunu söyleyerek hava da iyice kararmış olduğundan bize yolu gösterdi. Biz değirmene inerken karşı taraf yamaçlarından bizi görmüş olan bölükle yolda karşılaştık ve geceyi yukarı Dranova köyünde geçirdik. Ertesi günü Nevrekop'a döndük. Köyleri — halkı çoğunlukla Bulgar veya bir kısmı müslüman ve Bulgar olan — ilce merkezi Nevrekop, bazı esnaftan başka tamamen müslümanlardan oluşan, binaları genellikle tahtadan olan sakin bir kasaba olduğu için hayat monoton ve özellikle yabancılar için sıkıcı idi. Fakat havası güzel ve iki saat kadar uzaklıkta Mestakarasu doğusundaki kükürtlü ve demirli sularıyle meşhur bir kaplıcası vardır. Bu sebeple hayatı aynı kültür ve karakter düzeyinde bulunanlar arasında geçirmek zorunlu bulunuyordu. Arkalarında uzun bir geçmişin

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

insanları bağlayan şartlardan ve bağlantılardan kopmuş, manen ve maddeten ve fikren hür ve bağımsız bir varlığa sahip olan gençler için bu zorunluğu karşılamak mümkün oluyordu. Biz de bundan faydalanacak bir çağda bulunduğumuzdan bütün yokluk ve sınırlılığa rağmen mevcut arkadaşlarla birlikte devrin imkân verdiği hazlardan yararlanıyor, hoşça vakit geçirebiliyorduk.

Gerek nizamiye gerek merkezde bulunan redif bölüklerinin eğitim ve öğretimine titizlik gösterilmekte, atış eğitimleri, arazi üzerinde uygulamalar yapılmakta idi. Öğleden evvel dışarıda talim yapılmakta, eğitim alanının uzaklığı dolayısıyle öğleden sonra koğuşlarda haftanın bir günü din öğretimine ayrılarak diğer günlerde erata teorik dersler verilmekte idi. Haftada iki defa ben de subaylara askerlik bilgilerini genişletecek dersler veriyordum. Bu hayat beni sıkıyorsa da vazife gereği bölgemi tanımak da lüzumlu idi. Bu maksatla 30 Martta Drama sancağını da görmek ve durumu hakkında bir fikir edinmek için Taşova- Karaköy dağ yolu ile bucak merkezi olan Yukarı Rondi'de hükümet konağında geceledikten sonra Serez'e hareket ettim.

Rondi bucağı Rum ve Bulgar üstünlük çekişmesinin sınırını teşkil ettiği ve sarp ve dağlık araziden oluştuğu için çoğunlukla olaylara ve çatışmalara sebep oluyordu. 1319 - 1903 senesi büyük Makedonya ayaklanmasından sonra Rumlara bırakılmış olan büyük Rondi kilisesi yüzünden Bulgar ve Rumlar arasında çatışmalar ortaya çıkıyordu. Bundan dolayı Rondi'de büyücek bir kışla yapılmış, nizamiye ve jandarmalardan kurulu kuvvetli bir birlik burada yerleştirildiği gibi Serez yolunun güvenliği için aralıklı karakollar kurulmuştu. Rondi yakınlarında öteden beri ilkel tarzda işlemekte olan birçok demir ocakları vardı. 1/2 Nisan hristiyanlarca Hz. İsa'nın tekrar dirildiği Assomption (Assompsiyon) kabul edilen gece olması dolayısıyle tabanca sesleri

yine sabaha kadar devam etti. Fakat bu sefer artık heyecan duymadım ve yatağımı terketmedim. Bir gün evvel Müşir Paşaya (Mareşale) gereken ziyareti yapmış olduğumdan 2 Nisanda trenle Dramaya hareket ettim. Trende, jandarma okulundan mezun olan ve Dramaya atanan bir birlik de bulunmakta idi. Erler güzel lacivert kumaştan temiz bir elbise giymişler, her türlü silah ve teçhizatı mükemmel genç ve gürbüz delikanlılardı.

1319 - 1903 ayaklanması, Avrupalıların hükümetimiz üzerinde baskı yaparak sürekli girişimlerde bulunmalarına sebep olmuş ve Makedonya bölgesinde kullanılmak üzere jandarmanın ıslahı için Selanik'de bir okul açılmış, aylıkları artırılmış ve bir Fransız generali bu işle görevlendirildiği gibi III. Ordu bölgesindeki illere yabancı jandarma müfettişleri tayin edilmişti.

Serez bölgesinde de bir Fransız subayı bu görevde idi. Diğer taraftan Makedonya bölgesinde yolların onarımı ve yapımı için de mukaveleler yapılmış ve kısmen faaliyete geçilmiş idi. Bu durum, yabancıların içişlerimize açıkça karışması demek ise de geçmişteki kusurlarımızın, memleketin uğradığı güçsüzlük ve zayıflığın acı durumu karşısında buna boyun eğmek zorunda kalınmıştı.

Drama ve etrafında Rumeli'nin en uyanık, talihli ve zengin bir halkı yaşıyordu, demek hiç de yanlış olmaz. Büyük çoğunluğu Türk ve müslüman ve az bir kısmı da Rum halkla kaplı ve dünyanın misli olmayan kokulu ve kehribar renkli tütünlerini yetiştiren verimli ve bereketli ovaları, ılımlı bir iklimi olan bu bölgede Makedonya'nın dertli ve güvenliği olmayan yaşayışından ayrı ve tarım ve ticaretiyle uğraşan zengin bir halk yaşamakta olduğu her tarafta göze çarpıyordu.

Üç dört katlı kârgir binaları ve temiz boyalı tahtadan yapılmış evleri ile Nusretli bugünkü ilçelerimize bile üstün olan köyleriyle insanda rahatlık duyguları uyandırıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Köylülerinin temiz ve düzgün kıyafetlerinde huzurlu çalışmanın sonuçları göze çarpıyordu. Yarı bağımsızlıkları yarım yüzyıla bile varmayan Bulgarların da, su dolaplarında döğme suretiyle ilkel bir tarzda yapılan İslimiye şayakları, kadınlarının ördükleri beyaz yün çorapları, yine kendilerinin yaptıkları dolak (8) ve çarıkları ve deri kalpakları ile baştan ayağa kadar yerli ürünleri, yamasız, temiz kıyafetlere girmiş olduklarını gördükçe bu durumu fakir ve bakımsız hale gelmiş zavallı Anadolu köy ve köylülerimizin hüzün verici hali ile kıyaslayarak sızlayan kalpler bu bölgede aynı acıyı duymaktan kurtuluyordu.

Bu satırları yazarken aradan elli sene kadar bir zaman geçtiği halde yüzyıllarca dünyayı titreten Türk kahramanlarının torunlarının hâlâ yaralarının sarılmadığını ve en basit hayat ihtiyaçlarına bile kavuşamadığını görmek ne acı ve üzüntü vericidir. Acaba ne için bizler kararlı ve normal bir ilerleme yoluna giremiyor ve şekilden şekile geçerek doğru ve devamlı bir yön bulamıyoruz? Ne basınımızdan devamlı bir uyarma, ne de hükümetimizde aydınlanma ve esaslı bir tedbir görmeyen bu halkımıza «Efendimiz» diyor, fakat şehirler, saraylar kuran bir saltanat devri açarken onu susuz, harap köylerinde fakir ve cahil bırakıyor, yürüyeceği yolu göstermiyoruz. Yüzyıllarca ilkel bir halde ne sağlık, ne insanlık, ne ilerleme kavramını ne de millî ve sosyal hakkını anlamaktan aciz bırakılmış bu erdemli kimseleri eski İstanbul paşazadeleri tarzında bol para ile kalkındırmak istiyor, kendimize bağlamaya çalışıyoruz. Zavallı güçsüz köylümüz kendilerine açılan bol krediler, mali yardımlara güvenerek yalın ayaklıktan kurtulmak için çarık (9) giymeden rugan iskarpin, lastik çizme, daha palas-

8 — Çizme ve bot yerine diz kapağına kadar sarılan bir çeşit kumaş sargı.

9 — Çiğ deriden yapılmış, iplerle ayağa bağlanan basit ve ilkel bir ayakkabı çeşidi.

pare, yarı çıplak kıyafetini yerli bir şayak ve aba elbise ile değiştirmeden çuha elbiseler giymeye, çamurlu pis yollarda yalınayak yürürken, tarla süreceği traktörle kasabaya inip gösteriş yapmaya özenmiş, sözün kısası işi mirasyediliğe vurmuş, asri ve medeni hayatın hazırlanmamış muhakeme, yetiştirilmemiş dimağı ile tabii olarak o da gösterişle sağlanacağına inanmıştır.

Drama'da «Grand Hotel»deki temiz ve noksansız odamdan kasabanın etrafı ağaçlarla çevrilmiş küçük bir havuz etrafında toplanan halkın paskalya dolayısıyle Rumca şarkı söylemelerini, mandolin ve kitar çalmalarını sessiz ve neş'e içinde dinliyerek hoş vakit geçirmelerini bir müddet seyrettim. Serez'de meydan kahveleri kapatılmış iken buradaki durum, güven ve halkın kaynaşma farkının ne açık bir ifadesi idi.

Öğleden sonra ve ertesi gün şehri ve askerî binaları gezerek edindiğim bilgi ile genel durum hakkında aydınlandıktan sonra kasabaya iyi bir şose ile bağlanmış olan Porisçan'a hareket ettim, geceyi bir bölüklü kışlada geçirdikten sonra 4 Nisan 1322 - 1906'da mekkâreye bindirilmiş üç piyade eri yanında Görecik, Zirnova, Lipahoda yolu ile Mesta karasu - Prin dağ sırası arasındaki bölgemin bu kısmını da görerek Nevrekop'a geldim. Burada ziyaret ettiğim alay kumandanından memnunluk verici haberi aldım. 40 kişilik Bakaliçe ve Rizo çeteleri Kresne boğazında Cuma-i Bâla güneyinde İstroma vâdisinde çevrilerek yokedilmişlerdi. Bu yeni senenin ilk başarısı idi. Mevsim gelmiş ve Bulgaristan içinde kurulmuş olan çeteler de memleketimize sızmak için harekete geçmişlerdi.

Nisanın son günlerinde bir gece bazı arkadaşlarla evde görüşürken kasabaya hakim Üçdurak yamaçlarında parlak bir ışığın muntazam aralıklarla açılıp kapandığını gördük. Bize bir helyesto (ışık işaretiyle haberleşme)nun kasaba ile haberleşmekte olduğu kanısını verdiğinden hemen

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

bir birlik gönderdik. Bir müddet sonra bunun orada yakılan bir kireç ocağının ağzı önünden gelip geçen işçilerinin hareketlerinden ileri geldiğini öğrendik. Yaz mevsimi artık gelmiş, karlar ancak sıradağların zirvelerinde kalmış ve dağlar misafir kabulüne, komitecilerin hareket ve faaliyetlerine uygun bir duruma gelmiş olduğundan hergün bir olayın çıkması mümkündü.

Gerçekten birkaç gün sonra albay Yankof'un çok iyi donatılmış ve hazırlanmış 50 kadar yardakçısı ile Razlık ve Cuma-i Bâla arasında sınırı geçtiği ve Menlik birliklerinin bunları izlemeye başladığı öğrenilmişti. Bölgemiz içinde olmak dolayısıyle Razlık kumandanlığına gerekli talimat verildiği gibi Nevrekop'dan da bir birlik hazırlandı. Aynı zamanda Yankof çetesinin de Kresne'nin Ulah mahalleleri denilen ve ayrı ayrı küçük köylerden birinde sarıldığını, şiddetli ve sürekli bir çatışmadan ve inatçı bir mukavemetten sonra çetenin tamamen yok edildiğini öğrendik. İki büyük çetenin sınırımızı geçmesi ve sonra da az zamanda yok edilmesi bu sene içinde önemli olayların çıkabileceğini göstermişti.

Nevrekop'tan takibe katılmak için yüzbaşı Hüsnü Beyin (10) bölüğü görevlendirilmişti. Ben de bunlara katılacaktım. Dolaklarımı, o zamana kadar hiç giymemiş olduğum şaplı çarıklarımı ve daha önce atışlarla alıştığım ve güvendiğim negand tabancam ve sarı abadan yapılmış avcı taburları elbisem ile harekete hazırlanmıştım.

Bulgar çetecilerinin de kullandığı bu toplu tabanca 7 fişenk alması ve 100 metreye kadar sağlıklı atışa müsait, o zamanın en modern silahı idi. Birliğimiz Nisan sonunda Nevrekop'tan hareket ve akşam Pirin sıradağları batı yamaçlarında latif ve ormanlık bir alanda bulunan bir kaşerhane (11) yakınında açıkta geceledik. Kaşer peyniri yapılışını ilk defa görüyordum. Yaylaların temiz, sulak yamaçlarında otlatılan koyun sürülerinden ağıllara gönderilen koyunlardan sağılan yüzlerce kilo süt, kaşerhanedeki büyük kazanlarda kaynatılıyor, kestiriliyor, ham beyaz peynir halini aldıktan ve sıcak su kazanlarında sakızlanmış hamur haline geldikten sonra yoğuruluyor ve tuzlanarak raflarda hazırlanmış olan ince tahta kalıplara dökülüyor ve kuruyarak bildiğimiz Balkan kaşeri meydana geliyordu.

Birbirini izleyen çarpışmalar, gereğinde Menlik takip birliklerine yardım ve onlarla işbirliği yapmak için bizi Kresne boğazı yönüne çekiyordu. Bu sebeple ertesi gün Prin yamaçlarını izleyerek Grançar'a geldik. Burada birliklerimizin uzaklaşması üzerine bir gün evvel Sandaleski'nin çetesi ile birlikte Drakalova mahallelerinden birini bastığını ve bize habercilik yapmış olan bir köylüyü, gebe karısı ile birlikte öldürdüğünü öğrendik. Ertesi günü sabahleyin erkenden bu köye hareket ettik. Çete, cinayeti işledikten sonra çekilmişti. Henüz korku ve heyecan içinde bulunan köylülerden bütün baskılara rağmen «niz nam» bilmem cevabını alıyorduk. Nihayet Sandaleski'nin yardımcısı Paniço ile birlikte çetesi ile köyden üç saat kadar uzaklıktaki Gergeviçe deresindeki hızar (12) binalarına çekildiğini öğrendik. Çeteye ekmek götürecek olan köylüyü rehber alarak ertesi sabah şafaktan evvel kesik ve sarp yamaçlardan geçen patikayı izleyerek hızarların bulunduğu Staniçe dağına hareket ettik. Ortalık iyice ağardığı bir sırada hızar binalarını gördük. Çete de birliğimizi görmüş ve beş altı yüz metreden çatışma başlamıştı. Hüsnü Beyin cepheden Bulgarları yakalamaya çalışması, birliğin diğer bir kısmı ile yandan dolaşarak çeteyi sarmaya karar verildi.

10 — Bir dönem T. B. Millet Meclisinde Konya milletvekili olarak bulunmuştu.

11 — Kaşer peyniri yapılan atelye.

12 — Dere sularından faydalanılarak ağaç kütüklerini tahta haline getiren basit âlet.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Ben bir teğmen komutasındaki takım ile evvelâ dereyi izliyerek ve sonra gayet dik ve ormanlık olan zirveye doğru derinliği artan karlı tarafa tırmanmaya başladık. Çevirme hareketi arazinin ve karların etkisi ile hemen bir saatten fazla sürmüştü. Sırtın üzerindeki kayalıklara 200 metre kala sıkı bir ateşle karşılaştık. Sandaleski hemen daima askeri birliklerimizle çatışmadan kaçındığından ve belki de çevirme hareketini hissetmiş olduğundan cephedeki birliğimizle çarpışarak zirveye kadar çekilmiş ve bizi ateşle karşılamıştı. Karlara gömülerek biz de ateş açtık ve çarpışmaya başladık. Çete ile hemen bir çizgi üzerinde idik. Cephe ile ilişki sağlamak mümkün olmadığından ve Bulgarlara çok yakın bulunduğumuzdan cephedeki birliklerimizin ateşi yandan bizi de tehdit ediyor ve daha tehlikeli duruma sokuyordu. Yavaş yavaş sokulmaya çalışıyor, fakat baş kaldırmaya bile imkân bulamıyorduk. Mecburen borazan ile birkaç defa ateş kes işareti verdirerek varlığımızı bildirmek istedi isem de bir sonuç alamadım.

Kendim cepheye gitmeye karar verdim. Yamaçlardan kaya kaya yarım saat sürmeden Yüzbaşı Hüsnü Beyi buldum ve durumu açıklayarak ateş yönünün düzeltilmesini rica ettim. Gece de pek az uyumuş ve tepeye çıkıp inerek çok yorulmuş olacağım ki biraz dinlenmek için dayandığım kar içindeki bir kaya kenarında dalmışım.

Çatışma öğleye kadar devam etti ve Beltepe'nin 2200 metre yükseklikteki zirvesini işgal ettik. Fakat çete öğleyin basan sisten faydalanarak geçitlerden Şarapçı Boğazı yönünde çekilmiş — çok şükür ölü ve yaralı olmamış ise de — son ele geçirdiği kayalıklar arasında görülen bazı kan lekelerinden başka, çeteden de iz kalmamıştı. Bu benim ilk ateşe girişim idi.

Çeteyi saramamış ve kaçırmıştık. Balkanların her köşesini bucağını iyice bilen yerli çetelerle açık arazide yapılan çarpışmalarda kesin bir sonuç almak, özellikle askerle

çarpışmaktan daima sakınma alışkanlığında olan Sandaleski'yi sarabilmek imkânsız ve raslantıya bağlı idi.

Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasına taraftar olmayan Sandaleski, çetesi ile birlikte 31 Mart olayında Drama gönüllüleri arasında Hareket ordusuna katılmıştır.

Geceyi yakın köylerden birinde geçiren birliğimiz ertesi gün Rumelinin en büyük şarap merkezi olan ve sarp bir derenin içinde falez halindeki yamaçları oyularak büyük şarap fıçıları yerleştirilmiş evleri bu dik yamaçlara yapıştırma gibi dizilmiş garip manzaralı Menlik kasabasına gelmiş ve kışlada misafir edilmiştik. Menlik bölge müfettişi Kurmay Binbaşı Nihad Bey (13) ertesi günü Nevrekop'a döndü.

13 — Askerî Yargıtay Başkanlarından Nihad Paşa.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÖĞRETMENLİK, İTTİHAD VE TERAKKİ VE MEŞRUTİYET

Nevrekop'a geldikten birkaç gün sonra 8 Mart 1322 - 1906'da yayınlanan bir padişah buyruğu ile İstanbul Harb Okulu (1) «ordu ve teşkilât» dersi öğretmen yardımcılığına atama emrim geldiğinden Selanik'e geldim. Manastır'da orduya yeni kabul edilmiş olan hızlı atışlı bataryalarda (14. alay) birçok topçu arkadaşlarım eğitim için toplanmışlardı. Okul öğretmenimiz Hasan Rıza Paşa bu görevde bulunuyordu. Ayrıca pek sevdiğim Enver (2) de burada idi. Bu sebeplerle Manastır'ı görmeden İstanbul'a gitmeyi doğru bulmadım. İki gece Enver'de misafir kaldıktan sonra Selanik'e döndüm. Buradan İstanbul'a hareketle Haziran sonunda yeni görevime başladım.

Askerî okullar müfettişi İsmail Paşa (3)'nın girişimleriyle İstanbul, Edirne, Manastır, Erzincan ve Şam'da olmak üzere beş Harb Okulu açılmış ve bu kuruluşlar için ordudan birçok genç kurmay subay seçilmişti. Bu arada II. Ordu kurmayından Yüzbaşı Kâzım Bey (4) de İstanbul Harb Okulu tâbiye öğretmen yardımcılığına atanmıştı. Aramızda az zamanda derin bir samimiyet başlamış ve memleket davaları üzerinde açıkca yaptığımız görüşmeler karşılıklı bir güven ve dostluk meydana getirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve çalışmaları hakkında yaptığımız görüşmelerde rahmetli kendisinin cemiyete girmiş olduğunu söylemiş ve benim de katılmamı önermişti. Zaten daha idadi sınıflarında iken gizli gizli okuduğumuz Meşveret, Mizan, Kanun-ı Esasi, Mahkeme-i Kübra gibi cemiyetin veya Avrupa'daki hürriyetçilerin yayınladıkları gazete ve broşürleri okuyarak, babamın da bu konudaki aydınlatmalarından faydalanarak psikolojik ve fikir bakımından hazırlanmış bulunduğumdan yapılan öneriyi büyük bir memnuniyetle kabul ettim. Bir cuma tatilinde (5) bana önder olan Kâzım Karabekir'in evine giderek Kur'an-ı Kerim ve silah üzerine el basarak yemin ettikten sonra cemiyete girdim. Durumun pek nazik ve tehlikeli olması sebebi ile İstanbul'da cemiyete girmiş olan kişilerin pek sınırlı olduğunu, Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Fatin Hocanın ve kurmay sınıfından Selanikli Remzi Efendinin (yüzbaşı iken ölmüştür) üye olduğunu öğrenmiş, bir müddet sonra da ailece tanıştığımız Rauf Beye (Orbay) cemiyete girmesinde önderlik etmiştim. Bu suretle memleketin siyasi hayatına atılmış oldum.

Ordu teşkilâtı öğretmeni Yarbay Suphi Bey (6) çok kibar ve bilgili bir kişi olduğundan yanında bulunmaktan hem

1 — O sırada İstanbul'dan başka imparatorluğun beş önemli merkezinde yeni harp okulları açılmıştı.

2 — Hürriyet kahramanı ve sonradan imparatorluk Harbiye Nazırı ve Başkumandanı olan meşhur Enver Paşa.

3 — Zülüflü İsmail Paşa adıyle anılırdı.

4 — İstiklâl Savaşında doğu cephesi kumandanı ve sonradan cumhuriyet devrinde Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Başkanı ve 1946 - 1950 yılları arasında T. B. M. Meclisi Başkanı olan Kâzım Karabekir Paşa.

5 — O sıralarda hafta tatili Perşembe öğleyin ve Cuma günü idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

memnun hem de yararlanıyordum. Öğrenci sayısının çokluğu dolayısıyle altı kısma ayrılmış olan sınıfın üç kısmının derslerini üzerime almıştım. Okul ve öğretmenlik hayatı belli. Bu alçak gönüllü ve sakin hayat iki sene kadar devam etti. 1323 - 1907 senesi genel sınavlar sırasında (9 Cumadi el-ahar 1324-1907) aşk derecesinde sevistiğimiz ve ahlâk bakımından da aydınlatıcım olan babam öldü. Bu yaşa geldiğim halde acısını hâlâ duymaktayım.

Her sene Ramazan ayından evvel başlayan genel sınavlar için İstanbul dışındaki harb okullarına İstanbul Harb Okulundan müfettişler gönderilirdi. 1324 - 1908 senesi imtihanları için ben de Erzincan Harb Okulunda görevlendirildim. Özel olarak da cemiyet propagandasına (7) çalışacaktım. Seyr-i Sefain (8) vapurlarından biri ile Trabzon'a hareket ettim. Burada bir iki gün kaldım. Bir gün Acemin Bahçesi diye meşhur olan parkımsı yerde otururken yanıma düşkün kıyafetli birisi geldi. Kendisinin redif binbaşısı olduğunu ve adının Safvet olduğunu söyliyerek oturdu. İstanbul'dan başlayarak dünyanın durumundan, memleket yönetiminden bahsederek yavaş yavaş birbirimize açıldık. Kendisinin Erzurum'da bulunan Nazım Paşa (9) ile birlikte Trabzon'a sürüldüğünü, İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerini anlattı. İhtilalci bir ruha sahip olduğu anlaşılıyordu. Ben de cemiyetin son zamanlarda Rumeli'de çok kuvvetlendiğini söyliyerek kendisini aydınlattım, teşvik ettim. Bu Saffet Bey sonraları Hürriyet ve İtilaf Partisinin sözü geçen adamları sırasına girmiş, adıgeçen Nazım Paşanın Savunma Bakanlığı zamanında İstanbul Merkez Kumandanlığı yapmıştır.

6 — I. Dünya Savaşında Basra'da şehit olmuştur.

7 — İttihad ve Terakki Cemiyeti namına.

8 — Bugünkü Denizcilik Bankası Deniz Yolları İşletmesi.

9 — Balkan Savaşı sırasında Kâmil Paşa kabinesinde Savunma Bakanı iken İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları (Enver Paşa başta olarak) tarafından yapılan meşhur Bâb-ı Âli baskınında öldürülmüştür.

Mevsim yaz olduğundan güzel bir havada ağır ağır gidiyoruz. Ara sıra küçük Laz çocukları kemençeleri ile yanımızda bizi izliyorlar. Birkaç kuruş bahşiş alarak uzaklaşanların yerine biraz sonra diğerleri geçiyordu.

Trabzon ilinin güney kısmını örten Zigana sıradağlarının Karadeniz'e bakan kuzey yamaçları özellikle çam ormanlarıyle kaplı çok güzel bir manzara teşkil eder. Nüfusu diğer Anadolu illerine nazaran fazla olup kilometre kare başına yaklaşık 40 kişi düşer (10). Arazi sarp ve nüfusa oranla tarıma müsait kısmı sınırlı olduğundan halk ya dışarıda iş bulmak veya özellikle Kocaeli bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır (11). Tarıma müsait kısımlar küçük parçalar, daha ziyade yamaçlarda bulunduğundan genellikle halk toplu bir köy teşkil edemediğinden dağınık bir yerleşim şeklinde yaşarlar. Çevre bol ormanlarla kaplı olduğundan bunlardan faydalanarak evlerinin damlarına varıncaya kadar tamamen kereste kullanırlar.

Yolda ara sıra beli bükük kadınlara rastlıyorduk. Erkekleri genellikle gürbüz ve kuvvetli olmalarına karşın ka-

10 — Her nekadar yurdumuzun bu bölgesinde kilometre kare başına düşen nüfus sayısı diğer bölgelere göre fazla ise de bu bölge nüfusunun gerçekten çok oluşundan değil, arazinin gösterdiği özellikten ileri gelir. Karadeniz'in bu doğu bölgesi, kıyıya paralel uzanan yüksek dağlarla deniz arasında dar bir şerit halinde uzandığından, insanların yerleşmesine müsait bölge çok azdır. Bu dar şerit üzerinde kasabalar çok sık olduğundan kilometre kare başına düşen insan sayısı fazla görünür. Bu yüzden de Paşanın dediği gibi yanlış değerlendirmelere sebep olur.

11 — İleri sürülen sebep dolayısıyle bölge halkının bu göçü cumhuriyet devrinde de devam etmiş, yalnız Kocaeli bölgesi değil, Anadolu'nun iş alanları geniş vilayetlerine de yayılmış ise de bölgede çay tarımının gelişmesi ve çay fabrikalarının çoğalması sonucu göç bugün durmuş gibidir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

dınların bu hali dikkati çekiyorsa da bunun sebebini çabuk anlamıştım. Ne yazık ki bugün de devam eden ve hemen bütün Anadolu köylerimizi kapsayan ve öğretim ile mi kanun yolu ile mi bir an evvel önü alınması gereken kötü bir alışkanlık ve aile hayatı tarzının sonucu idi. Erkeklerimiz genellikle senenin bazı belirli zamanlarından başka çalışmazlar, ya kahvelerde ya cami duvarları kenarında dizlerini bükerek boş laflarla vakit geçirirler ve kendilerine düşen ve beklenilen birçok işleri kadınlara yüklerler. Sırtlarına ağaç dalları, su güğümleri gibi ağır şeyleri yüklenerek mısır veya buğday dövmek, ekmek pişirmek, süt sağmak, yayık sallamak gibi işleri başarmak için uğraşırlar. Bu sebeple kadınların daha genç yaşlarında beli bükülmüş bir hale gelmelerinden tabii bir şey olamazdı.

Erkeklerimiz, bu ağır görevleri kadınlarına yükleyerek kendileri ömürlerinin büyük bir kısmını boş geçireceklerine ölçülü bir işbirliği yolunu tutarak kadınlarını çorap, aba, yün ve bez örmek ve halı dokumak gibi kendilerine yaraşan elişleriyle ailenin bazı ihtiyaçlarını sağlamakla meşgul etseler milletimiz ne kadar daha sıhhatli ve verimli olur; rahat yaşayabilmek imkânını ne kadar çabuk bulurdu. Milletin ilerlemesi zenginliği ve mutluluğu ile görevli ve ilgili olan çeşitli kuruluşlarımızın, aydın gençlerimizin, zahiri ve şahsî olan bir kalkınma yerine esaslı temellere dayandırılan devamlı bir çalışma ve gayret ile milletin bugünkü yaşam ve geleceğine yapmacık şekilde etki yapacak bu gibi zararlı geleneklere son verseler memleketimiz için ne hayırlı sonuçlar sağlanırdı.

Fakat üzülerek açıkca söylemeliyiz ki bizler kendimizin göreceği ve gösterebileceği eserlere kıymet vermekte, sonuçları geç alınan ana işleri sürekli ve değişmez bir program ile takibetmek ve gelecek nesillere devir etmek ilkesini nankör bir işmiş gibi ihmal ederek kişisel başarılar göstererek nam kazanmaya hevesli ve eğilimliyiz.

Geceyi Hamsi köyünde geçirerek ertesi günü Zigana zirvesini aşıp Ardasa'ya doğru saatlerce süren dolambaçlı iniş yolunu izliyerek Zigana hanlarına ve sonra da Ardasa - Gümüşhane yolu ile Kop ve Erzincan kuzeyindeki Palandöken boyunlarını geçerek toplam beş günde yolculuğumuzu bitirip Erzincan'da bir otele yerleştim (12).

Erzincan bütün merkezi ve Doğu Anadolu'yu kapsayan en büyük askerî merkezimiz olup müşir (Mareşal) Zeki Paşanın kumandası altında idi. Çerkezlik dolayısıyle saraya arkasını dayamış olan ve genellikle zamanında iyi bir şahsiyet olarak tanınan paşa uzun zamandan beri bulunduğu makam sayesinde büyük bir otoriteye sahip olduğu gibi özellikle Hamidiye suvari alaylarının kurulmasından sonra bu otoritesi büyük ölçüde artmıştı.

İmtihanlara bir iki gün sonra başlanacaktı. Bu sırada okul hakkında bazı bilgiler edindim. Öğretim kurulu gerçekten değerli kişilerden kurulu idi. Kurmay Yarbay Fuad Ziya Bey (13), Müdür Binbaşı Yakup Şevki (Paşa), Yusuf İzzet (Paşa), Şerif Bey (14) okulun önemli öğretmenlerinden idiler. Ne yazık ki bazı kişisel kusurlar ve çekememezlikler yüzünden bu kıymetli arkadaşlar arasında anlaşmazlık bulunduğu kolayca seziliyordu. İmtihanlara başladığımız günlerde Manastır olayı (15) ve sonra da 10 Temmuz 1324 - 1908 Meşrutiyetin ilanı, İstanbul okullarının

12 — Paşanın aklında bu güzergâh galiba yanlış kalmıştır. Çünkü Trabzon'dan Erzincan'a Gümüşhane - Kelkit yolu ile gidileceğine göre, Kop dağından geçmeye lüzum yoktur.

13 — Cumhuriyet devrinde bir dönem T.B.M. Meclisi üyesi idi.

14 — İstiklal Savaşı sonunda Sarıkamış Savaşları hakkında «Sarıkamış İhata Manevraları» adlı eserin yazarı ve çeşitli konsolosluklarda bulunmuştur.

15 — Abdülhamid II.'nin sadık adamlarından Arnavut Şemsi Paşanın 24 Haziran 1324 - 7 Temmuz 1908'de Manastır'da teğmen Atıf adlı genç bir subay tarafından öldürülmesi olayı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ders ve imtihanları tatil ettikleri haberi Erzincan'a gelmişti. Rejim değişikliğinin öğrencilerle ilgisi olmadığı ve tersine daha ciddi bir eğitim ve öğretime lüzum gösterdiği kanısında bulunan öğretim kurulu ile birlikte imtihanların normal olarak devamı uygun görülmüştü. Ne yazık ki pek haklı ve doğru olan bu kararın uygulanmasına imkân bulunamadı.

Son sınıfın tâbiye imtihanına öğle yemeği için ara verdiğimiz sırada öğrencilerin gürültü ve bağrışmalarla okuldan ayrılarak şehre doğru gittiklerini gördük. Müdürün tutuklama teşebbüsleri de bir sonuç vermemişti. Yarım saat sonra öğrencilerin müşirlik binası önünde toplandıkları ve okul idaresinden şikâyette bulundukları ve müşirin okul öğretim kurulunu çağırdığını öğrendik ve kendileriyle makamında buluştuk. Fuad Ziya Beyin durumu açıklayarak bu davranışın yapılan teşviklerden doğduğunu ve öğrencilerin bu gibi ayaklanma hareketlerinden çekindiklerini ve emir olunduğu takdirde tekrar düzenli bir şekilde okula döndürüleceğini söylemesi üzerine müşirle birlikte dairenin yüksek merdivenlerle çıkılan kapısı önüne geldik. Fuad Ziya Bey bölük subaylarına birliklerini tanzim ve yerlerini almalarını emrettikten sonra hareket komutu verdi. Öğrencilerden meydana gelen taburlar, biz ve etrafta toplanan halk önünden yürüyüş kolu düzeni ile yürüyüşe geçtiler.

Durum tamamen açığa çıkmıştı. Bizde müşirlikten ayrılarak taburu izlemeye başladık. Fakat bir müddet gittikten sonra henüz şehir içinde iken çeşitli kişilerin tabura yaklaşarak onları dağılmaya teşvik etmeleri üzerine öğrenciler de tekrar dağıldılar. Olay öğretim kurulunun güç ve yetkisinden dışarı çıkmış, senelerden beri baskı ve zulüm altında yaşamış milletin, bütün memlekete yayılan taşkın heyecanı karşısında usül ve düzenin uygulanmasının mümkün olamayacağı anlaşılmış ve bu yüzden imtihanlar ertelenmişti.

Topçu okulunda üstümüzdeki sınıfta olması dolayısıyle yakından tanıdığım binbaşı Şerif Beye, kendisini evvelce cemiyete (İttihat ve Terakki) ben kaydettirmiş olduğumdan, Erzincan'da teşkilâta başlamasını rica ettim. Artık göreve devam imkânı kalmadığından İstanbul'a döneceğimi telgrafla bildirdim ve yola çıktım. Vapurda Selanik'ten gelen ve Trabzon'da, Rumeli'deki hareketleri anlatarak cemiyet namına propaganda yapan bir subay arkadaşla tanıştım. Vapurumuz Giresun ve Samsun'a uğradığı zaman buralarda karaya çıkarak dilimiz döndüğü kadar yapılan ihtilalin sebepleri, meşrutiyet yönetiminin memlekete hürriyet ve serbestlik ile beraber ilerleme ve mutluluk yolunu açacağı hakkında birer konuşma yaptık.

Rejim değişikliği ile memleketin gül gülistanlık olacağını sanıyor, insanları henüz yetişmemiş ve kişiliğine sahip olabilecek medeni bir düzeye ulaşmamış, özellikle din ve milliyet farklarından dolayı bir cinsten olmayan, karışık bir halde bulunan milletin, iç ve dış birçok çeşitli ve yüzyıllardan beri devam edegelen dertler ve tutkularla karşılaşmış olan memleketimizin Osmanlılık ülküsünü benimsememesinin ne kadar zor olduğunu ve az zaman sonra içten ve dıştan bizi ne büyük tehlikeler karşısında bırakabileceğini hatıra getirmiyorduk. Bunu düşünsek de memleketi içinde bulunduğu ümitsiz ve karanlık hayat ve gelecekten koruyabilmek için başka bir çare de yoktu.

Milletin ilerleme ve gelişmesini sağlamak için bütün bu tehlikelere rağmen millî bir idarenin kurulması zorunluğu açık ve geleceği hazırlamak bakımından atılması icabeden bir adım idi.

İstanbul'a geldiğim zaman Erzincan'da meydana gelen olayın ve izlenen yolun, istibdat idaresi taraftarlarından ve hemen bir gün içinde hürriyetçi kesilen bazı kişiler tarafından, okulun usule göre her hafta toplanan meclisinde kınandığını öğrenmiştim. Ne yazık ki bizde menfa-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ate bağlanmış, aydın saydığımız kimselerden her devirde bu gibileri türemiş ve hâlâ da türemektedir. Ahlâk erdemliği yetersizliğinin bu gibilerde varlığı gerçekten üzüntü vericidir.

Birçok bölgelerde olduğu gibi pek çabuk kurulmuş olan başkanlığına Şerif Paşayı (Bo Şerif) seçmiş bulunan Pangaltı İttihad ve Terakki Cemiyeti şubesi toplantısına katılmış ve İstanbul merkez kuruluna seçilmiştim. Bir süre cemiyetin genel merkezinin bulunduğu Nur-ı Osmaniye Şeref Efendi sokağındaki kırmızı konakta toplanan ve Muhtar Bey (sonradan dışişleri bakanı ve Vaşington sefiri olan), Av. İsmail Refik Bey ve bir aralık işe bakanlığında bulunup cumhuriyet devrinde idam edilen Kemal Bey (16)'den kurulu heyetle birlikte İstanbul'u ilgilendiren çeşitli konularla bu arada İstanbul milletvekillerinin tesbit ve seçimlerinin sağlanması ile meşgul olduk. Bunun için çoğunlukla geceleri bölge bölge dolaşarak halk ile temas ediyor ve halk-oyunu hazırlıyorduk. Arkadaşlar, Kemal Beyin ileri bir ihtilalci anlayışı ile yaptığı öneri ve girişimlerine engel olacak ılımlı fikirlere sahiptiler.

16 — İzmir'de 1926 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşaya yapılan suikast olayında bulunduğu için idama mahkûm edilmiş, ancak yakalanmamış, sonradan saklandığı yerde tabanca ile intihar etmiştir. Kara Kemal adı ile meşhurdur. — E.K.

II. ORDU VE 31 MART İSYANI

Kıdemim dolayısıyle genel terfi sırasında 4 Kasım 1324-1908 de binbaşılıkla Cesri Mustafa Paşadaki II. Ordu 13 alay III. Tabur kumandanlığına atanmıştım. İhtilal devri geçmiş ve meşrutiyet yönetimi kurulmuştu. Ordu mensuplarının siyasetle uğraşmasının memleket için ne derece zararlı ve tehlikeli olduğu bilindiğinden artık cemiyet ile ilgimi keserek görev yerime hareket etmiştim.

Merkezi «Mustafa Paşa»da bulunan 4. tümenin kurmay başkanlığı ve Bulgaristan sınır komiserliği de boş olduğundan bu vazife de bana verilmişti. Ne yazık ki hiçbir zaman sabit ve düzenli garnizonlara sahip olmayan birliklerimiz gibi 13. alay ve 14. alay da toplu olarak kasaba dışındaki barakalara yerleşmiş olması ve taburumda da yaşlı alaylı bir yüzbaşıdan başka diğer subaylar genç ve atılgan arkadaşlardan olması sayesinde ciddi ve esaslı bir eğitim faaliyetine başlamıştık. II. Ordu kumandanlığına Nazım Paşa atanmış ve kış uygulamalarına kendisi de katılmakta olduğundan ordu da alışkanlık haline gelmiş olan durgunluktan sıyrılmış ve yeni bir ruh ve faaliyet ka-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

zanmıştı. Çok geçmeden Edirne de Nazım Paşa aleyhine bir cereyan doğduğunu ve paşanın bundan dolayı İstanbula gittiğini, Edirnede subaylar arasında baş gösteren anlaşmazlığın önemli bir hale geldiğini öğrendik. Bu sırada Kırkkilise (Kırklareli)de 20. tümen kurmay başkanı Nihad Bey(1) Cesri Mustafa Paşaya gelmiş ve yapılan bir toplantıda Nazım Paşa aleyhinde ileri sürülen iddiaları 20. tümenin kınadığını bildirmiş ve 4. tümenin bu konudaki fikir ve kararını almak üzere delege olarak geldiğini anlatmıştı.

Uzun süren tartışma ve görüşmelerden sonra benim de tümen delegesi olarak Nihad Beyle beraber Edirneye gitmem kararlaşmıştı. O akşam trenle Edirneye hareket ettik. Ertesi günü İsmet Bey(2) ve diğer şahıslarla yaptığım temaslar Edirnede İttihad ve Terakki merkezinin henüz subaylar elinde olduğunu ve Nazım Paşa aleyhinde meydana gelen akımda da particilik zihniyetinin önemli bir rol oynadığını anlamıştım. Akşam Sultan Selim(Selimiye) camii yakınındaki büyük ordu gazinosunda genel bir subay toplantısı düzenlenmiş ve durumun görüşülmesine ve tartışılmasına geçilmişti. Nihad Bey, tümenin Nazım Paşa aleyhindeki hareketini uygun bulmadığını ve diğer tümenlerin görüşleri öğrenilmeden yalnız Edirnedeki bazı subayların aldığı karar ve davranışın doğru olamıyacağını bildirdiği gibi topçu yüzbaşı İhsan Bey (3) de Na-

1 — Çanakkale kara savaşları sırasında kumandanım Weber Paşanın kurmay başkanlığını yaptığım sırada büyük yardımlarını görmüştüm. Cumhuriyet devrinde bir gece Urla'dan İzmir'e teftişden döndüğü sırada nöbetçi bir jandarma eri tarafından yanlışlıkla şehit edilmişti.

2 — İsmet İnönü.

3 — Cumhuriyet devrinde Bahriye Bakanı — Deniz Kuvvetleri Bakanı — iken Yavuz zırhlısının tamiri meselesinden mahkemeye verilen.

zım Paşanın tutum ve davranışlarını eleştirmişti. İstihkâm yüzbaşısı Sabri Bey buna cevap vererek Nazım Paşanın Edirneye dönmesi için harekete geçilmesini ve bir heyetin İstanbula gönderilmesini ileri sürmüştü. Leh ve aleyhte tartışma uzayıp gidiyor, ordu subay topluluğunun birbirine karşıt iki gruba ayrıldığı görülüyordu. Bu durum bende paşa geri dönse bile anlaşmazlığın süreceği ve belki tehlikeli bir duruma girecği kanaatini uyandırmış idi. Tartışma 4. tümenin görüşü ile iki grubun iddialarındaki dengeyi bir taraf lehine tesbit edecek hale gelmişti. Son olarak ben de Nazım Paşanın şahsı, çalışması ve ordu da meydana getirdiği canlılığı överek ve hakkında bazı iyi sözler söyliyerek aleyhindekileri heyecanlandırdıktan sonra ordunun hayat ve geleceğinin ancak subay topluluğunun ayni fikirde olarak askerlik görevleriyle uğraşmalarına bağlı olduğunu, bir babanın tutum ve davranışı oğulları arasında anlaşmazlık ve bozgunculuğa sebeb olur ve aile yuvasının menfaat, huzur ve düzenini bozacak bir duruma geldiği takdirde babanın gözden çıkarılması, aile hayatı için daha akıllıca bir hareket olacağını ve bu sebeple meydana gelen durumun olduğu gibi kabul edilerek anlaşmazlığa son verilmesinin uygun ve memleket için hayırlı olacağını izaha çalıştım.(4) Mesele de bu şekilde kapandı. Eğlenceli bir yemekten sonra ayrıldık. Edirneden dönüşümden birkaç gün sonra tayin olunan asil gelmiş olduğundan kurmay işlerini bırakıp taburun eğitim ve öğretimi ile uğraşmaya başladım. Ne yazık ki az za-

4 — Nazım Paşa, Abdülhamid devrinde Harp Okulunu ve kurmay sınıflarını başarılı bir şekilde bitirdikten sonra Fransa'da Sen Sir askerî akademisinde öğretim görmüş, birçok ülkelerde askerî ataşelik yapmış, zamanın ileri görüşlü ve değerli bir subayı idi. Bu yüzden Abdülhamid tarafından Erzincan'a sürgün edilmişti. Balkan Savaşı sırasında Bâb-ı Âli baskınında İttihadcılar tarafından öldürülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

man sonra terhis zamanı çoktan geçmiş olan erat arasında tezkere isteği sözleri kulağımıza geldi. Abdülhamid devrinde kur'a efradının toplanması bir dereceye kadar düzenli ve zamanında yapılmakta, fakat kanuni süre hizmetlerini tamamlamış olan erlerin terhisi, özellikle Yemen gibi uzak yerlerde bulunanlar daha çok olmak üzere hemen daima gecikir ve çoğunlukla mali imkânsızlıklar yüzünden senelerce geri kalır, birliklerde yedi sekiz senelik erler birikir kalırdı.

Meşrutiyetin ilânı sırasında da durum ayni olduğundan birçok erlerin birikmiş paralarını vermek, nakil masraflarını karşılamak lâzımgelmekte ve malî imkânlar buna müsait bulunmamakta idi. Sansür kaldırılmış ve tam bir serbestlik ile ortalıkta hürriyet havası esmekte olduğundan birliklerde disiplini bozacak olaylar baş gösterdiğinden mecburen İstanbul'da bulunan erlerin parti parti terhisine başlanmıştı. Bu havadis tabii derhal tümenimize de yayıldığından süresini doldurmuş erlerin eğitime çıkmak istemediklerini ve «Terhis isteriz» naralarıyle barakaları terkederek kasabaya ve istasyona indiklerini öğrendik. Durum ciddiyet kazanmıştı. Yalnız son kur'a erleri ile talime çıkmaya ve bir taraftan da adeta isyancı bir davranış gösteren erlere gerekli nasihatlerde bulunarak kendilerini susturmaya çalışıyorduk.

Fakat geceleri de tabancalarımızı yastıklarımızın altına koyarak uyuyorduk. Bir hafta, on gün kadar bu durum devam etti ve nihayet erlerin senelerine göre kısım kısım yollanmalarına başlanmış olduğundan sükûnet sağlandı.

Tümenin yeni merkezi olarak tesbit edilen Dedeağaç'a hareket emri alınmış olduğundan ve alayımız ilk kafilede yollanacağından hazırlığa başlamıştık ki İstanbul'da bulu-

nan Avcı taburlarının (5) 31 Mart 1325 - 1909 günü isyan ederek mebuslar meclisini bastıkları ve birçok kişileri öldürdükleri ve Selânik'te isyanı bastırmak için harekete geçildiği haberini aldık. Ertesi günü alayımız kararlaştırıldığı gibi bir trenle Cesri Mustafa Paşa'dan Dedeağaç'a doğru hareket etmişti. Biraz sonra taburumun birinci bölük kumandanı Hakkı Bey — Tümgeneral Çerkes Mehmet Paşanın oğlu olup sonradan Yemen'de şehit olmuş iyi huylu kıymetli bir subaydı — yanıma gelerek diğer bölük arkadaşları ile görüştüğünü ve Hareket Ordusuna (6) katılmak arzusunda olduklarını söyliyerek fikrimi sordu. Bölüklerine güvenip güvenmediklerini sordum. Bana bazı erleri Dedeağaç'da bırakmak suretiyle taburumuza güvenilebileceğini ve hatta alayın diğer bazı subaylarının da ayni fikirde olduklarını bildirdi. Kendisine bu hareketin benim de emelim olduğu, fakat durumu Edirne'ye geldiğimiz zaman tesbit edebileceğimiz cevabını verdim. Bu kararımızı ayni trende bulunan alay kumandanımızdan gizlemiştik.

Kara ğaç (Edirne'nin istasyonu) geldiğimiz zaman istasyonda, evvelce güvenilir bir arkadaş olarak tanıdığım levazım binbaşısı Rıza Beyi (7) gördüm. Durum ve ordunun bu konudaki kararını sordum.

Nazım Paşanın yerine II. ordu kumandanlığına atanmış olan Salih Paşanın (8) Selanik ile görüşmekte oldu-

5 — 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ikinci defa ilanı üzerine padişahın karşı bir hareketini önlemek için Makedonya'daki III. Ordu birliklerinden teşkil edilip İstanbul'u korumak amacıyle İstanbul'a gönderilen askerî birliklerin adıdır. İstanbul'da 31 Mart hareketini bunlar çıkarmışlardı.

6 — 31 Mart İsyanını bastırmak için Selanik'te hazırlanıp İstanbul'a gelen ordunun adı.

7 — İstiklal Savaşında da orduya birçok top, mermi ve silah temin etmek gibi kıymetli yardımlarda bulunmuştur.

8 — Millî Mücadelenin başında İstanbul'daki Ali Rıza Paşa kabinesinde Bahriye (Deniz Kuvvetleri) Bakanı olarak İzzet

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ğunu ve II. ordu birliklerinin de Hareket Ordusuna katılması hakkında biraz tereddüt edildiğini söyledi. Kendisine derhal kumandanlığa gitmesini ve taburca verdiğimiz kararı kumandanlığa bildirerek trenimizin hareketinden evvel haber vermesini rica ettim. Yarım saat sonra Rıza Bey dönerek trenin Firecik istasyonunda durdurulacağını ve ordudan verilecek talimatı beklememiz haberini getirdi.

Öğleden sonra Firecik'e geldiğimiz zaman telgrafla taburumuzun Dedeağaç'a gidip hazırlanması ve Selanik'ten birinci trenle gelecek olan Muhtar Bey (9) birliğini izliyerek Hadım Köyüne hareketimiz hakkında ordunun emrini aldım. Bütün arkadaşlar sevinç içinde idi. Dedeağaç'ta yapılacak hazırlık ve alayın diğer taburlarından katılacak subay ve erlerin tertibi ile meşgul olduk. Eski erlerin kısmen terhis edilmiş olması ve bazı yorgun ve acemilerin Dedeağaç'ta bırakılması zorunluğu dolayısıyle taburumuzun mevcudu pek düşük oluyordu. Bu sebeple harekâta dolgun bir mevcutla katılmak için müretteb bir tabur kurulması gerekiyordu.

Akşam geç vakit Dedeağaç'a geldik. Durumumuzu gizlemeye artık lüzum ve imkân yoktu. Alay kumandanı Yarbay Yusuf Beye (Anadoluhisarlı) ordunun emrini ve alay subaylarınca aldığımız kararı kendisine bildirdim. Çok sessiz ve iyi huylu olan Yusuf Bey kendisine evvelce haber verilmemiş olmasından müteessir olarak göz yaşları arasında kararımızın uygulanması yolunda yardıma koştu. Kısa bir süre içinde alaydan mevcudu 800'e varan bir tabur tertip edildi. Harekete katılmayacak erler ve bazı subaylar ayrılarak kışlaya gönderildi. Taburu oluşturan erlere

Paşa ile beraber Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gelmiş, İstanbul'a döndükten sonra da Ali Rıza Paşanın yerine sonradan sadrazam tayin edilmiştir.

9 — 31 Mart isyanında önemli bir rol oynamış ve bu sırada şehit olarak Hürriyet Tepesi'ndeki şehitliğe gömülmüştür.

mermi dağıtıldı ve Mustafa Paşa'dan birlikte getirdiğimiz bir cephane vagonu da trene bağlanmak suretiyle harekete hazır bir halde Selanik'ten gelmekte olan ilk trenin gelmesini bekledik.

Gece yarısından evvel Selanik treni geldi. Tam teçhizatlı bir jandarma taburu lacivert temiz kıyafetleriyle istasyona indiler. Taburda er kıyafeti ile birçok subayların bulunduğu görülüyordu. Okulda bizden bir sene sonraki sınıfta bulunması dolayısıyle Muhtar Beyle tanışıyordum. Taburumun ordudan aldığı emri söyledim, kendisinden bilgi istedim. Muhtar Bey İstanbul isyanı (10) hakkında bilgi verdikten sonra Çatalca müstahkem mevki birliklerinin isyana katılmış olduğunu ve bir mukavemet karşısında ilk önce Bahşayiş tabyasının işgali gerektiğinden kendi bulunduğu kademenin durumuna göre hareket edilmesi gerekeceğini ve trenle Hadımköyüne kadar gitmenin tehlikeli olabileceğini ve III. Ordudan tertibedilen çeşitli piyade ve topçu birlik ve gönüllülerin parti parti yola çıkarıldığını ekledi. Bir saat kadar Dedeağaç'ta kalan ilk kademenin hareketinden sonra taburumuz da ikinci kademe olarak İstanbul yolunu tuttu.

Sabahleyin Kabakca istasyonuna geldiğimiz zaman müstahkem mevkide kalmış olan az miktardaki erlerin mukavemet etmeden teslim olduklarını ve Muhtar Bey birliği-

10 — 31 Mart İsyanı (13 Nisan 1909). Daha çok aydın subaylardan oluşan İttihad ve Terakki Derneğinin önayak olduğu meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi hareketine karşı İstanbul'da bazı softa denilen din adamlarının teşviki ile ayaklanan özellikle Taş Kışladaki birliklerden (bugünkü Teknik Üniversitenin Taksime çıkan yol üzerindeki fakültesi)Selanik'te hazırlanarak İstanbul'a hürriyeti korumak için gönderilen Avcı Taburlarının başlattığı isyan. Olay hakkında çok kitap yazılmıştır. Fakat olayın gerçek sebebinin tam açıklandığı henüz iddia edilemez.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

nin Hadımköyünü de işgal etmiş bulunduğunu öğrendiğimizden trenimiz yoluna devam ederek Hadımköyüne gelmiş ve burada trenden inerek ilk kafile tarafından İstanbul'a karşı alınmış olan güvenlik tertibatı gerisinde ordugâh kurduk.

Hareket Ordusuna bağlı birlikler bundan sonraki trenlerle parti parti Hadımköyüne gelmekte idi. Karışıklığa meydan vermemek için ertesi günü ordugâhımızı daha ileri alarak istirahat edip hareket emrini bekledik. Mahmut Şevket Paşa ile III. Ordu birliklerine kumanda eden Hüsnü ve II. Ordu birliklerine kumanda eden Şevket Turgut Paşalar (11) karargâhları ile Hadımköyüne gelmiş, Drama gönüllü taburları ve buna bağlı Rum ve Bulgar çeteleri de gelmek suretiyle toplanmayı tamamlamış olan ordu birlikleri aldıkları emir dairesinde çeşitli kollar halinde İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişti.

Taburumuzun Edirne karayolu kuzeyinden geçen adi toprak yolunu takibederek İkitelli - Kalfaköy - Kavas - Ramiz yönünde ilerleyeceği ve birliğimiz kumandanlığına Kurmay Yarbay Musa Kâzım Beyin atandığı bildirilmiş, III. Ordu birliklerinin büyük bir kısmı, birliğimizin sol yanında Sünet ve Kâğathane köprülerine yönelik idi. Hareket Ordusunun İstanbul üzerinde etkisi şimdiden görülmüş, donanma birlikleri Amiral Vasıf ve Arif Paşalarla Rauf Beyin (Orbay) yardımlarıyle Ayastafanos (Yeşilköy) açıklarına gelerek ordu emrine girmişlerdi.

Daha uzunca yolları takibetmekte olan sol taraf birliklerinin ilerlemesini ve ayni günde şehre çeşitli yönler-

11 — İstanbul'daki ayaklanmayı bastırmak için Selanik'te kurulan Hareket Ordusu Kumandanlığına Hüsnü Paşa ve Kurmay Başkanlığına da Mustafa Kemal (Atatürk) tayin edilmiş ise de ordunun İstanbul'a gelmesinden sonra kumandanlığa Mahmut Şevket Paşa ve kurmay başkanlığına da Berlin'den gelen Enver (Paşa) atandı.

den girilmesini sağlamak için Kavas Köy sırtlarında birliğimiz bir gün beklemiş ve bu sırada Peyk-i Şevket gambotunun kaptanı olan büyük kardeşim Muzaffer'in vurulduğunu öğrenmiştim. Hayatta ailemden, başka kimse bulunmadığından bu haber beni çok üzmüştü.

İki gün sonra 13 Nisan 1325 - 1909 günü çeşitli yönlerden İstanbul'a girileceğinden Rami, Münzevi kışlalarından sonra Edirnekapı yolu ile Fatih Karakolunun işgal ve bu bölgenin disiplinini sağlamak görevi Yarbay Musa Kâzım Bey komutasındaki birliğimize verilmişti.

Kavas Köyden kısa bir yürüyüşle Rami'ye geldik. Mukavemet görmeksizin kışlayı işgal ve sol taraf birlikleri henüz Kâğathane deresine inmemiş oldukları için geceyi burada geçirdik. Ertesi sabah şafakla hareket ve boşaltılmış bulunan Münzevi kışlasını da işgal edip olaysız Fatih karakolunu işgal ettik. Ne kışlalarda ne karakolda hiçbir subaya rastlamadığımız gibi erlerin de büyük bir kısmı dağılmışlardı. Halk yol kenarlarında durarak heyecan ve korku içinde geçişimizi sessizce seyrediyordu. Karakol erleri binayı boşaltarak arka tarafta silahsız olarak dizilmişlerdi. Karakola nöbetçi ve muhafız olarak ayrılan birkaç mangadan başka bütün tabur Fatih Camii avlusunda savaş düzenine geçerek durdurulmuştu.

Binayı gezmek ve üst kattaki kasayı muhafaza altına almak üzere yukarı çıktığım sırada birdenbire ateş başladı. Merdivenin birinci kısım sahanlığına geldiğim zaman Musa Kâzım ve yanındakilerin pencere ve kapıdan gelen kurşunlara karşı korunmak için duvarları siper aldıklarını gördüm. Merdivenin ikinci yarısı tam kapının karşısına rastladığından arka taraftaki koridora atlamayı daha uygun buldum. Bu sırada İstanbul erlerinden birkaçının yandan dışarı fırlamakta olduğunu gördüm. Tabancam elimde idi. Az kalsın ateş ederek masum bir vatandaşı şehit edecektim. Çok şükür kendimi topladım, pencereden kori-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

dora atlayarak Kâzım Beyle buluştum. On dakika kadar devam eden ateş hafiflemiş ve karşılık görülmediğinden boru ile ateş kes emri verilerek sessizlik sağlandı. Cami tarafından birliklerimize doğru atılan birkaç silahın sebep olduğu bu ateş karakol erlerinden yirmi sekiz kadarının, üzerinde, bizim erlerin bilmediği avniye (12) bulunan bir subayın karakola girmek istemesi üzerine süngülenmek suretiyle şehit olmuştu. Halk meydandan uzaklaşmış ve sükûnet geri gelmişti.

Bu sırada Yedikule ve Topkapı yollarından giren birlikler de Harbiye Nezaretini (Savunma Bakanlığını) ve Bayezid bölgesini çatışmasız işgalden sonra Bâb-ı Âli caddesinde top ateşi açmak zorunda kalmış ve neticede İstanbul tarafının tamamı Hareket Ordusu birlikleri eline geçtiği ve yalnız Taksim kışlasına (13) sığınan avcu taburları ile Muhtar Bey birliği arasında uzunca bir çarpışma ve topçu ateşinin devam ettiği öğrenilmişti. Bugün büyük binalarla kapanmış olan ve kışlanın karşısına rastlayan önü taş duvarlı parmaklıkla kapalı bulunan geniş meydan (14) birliğin kışlaya yaklaşmasına engel olmuş ve burada Muhtar Bey ve bazı arkadaşların şehit olmasına sebep olmuştur.

Abdülhamid tarafından Hareket Ordusuna karşı koymamaları hakkında emir verilmiş olduğundan Yıldız ve Beşiktaş bölgelerinde de önemli bir olay çıkmamış ve mem-

12 — Sultan Aziz devrinde serasker Hüseyin Avni Paşa adından alınan, önü haçlı düğmelerle kapanan sof veya hafif kumaştan yapılmış bir çeşit palto.

13 — Bugün Taksim gezisinin bulunduğu yerde idi. Sonradan bir yangın sonucu terkedilmiş ise de uzun zaman stadyum olarak kullanılmıştı.

14 — Bugün, Taksim Gezisinin tam karşısına rastlayan ve apartmanlarla dolmuş olan bölge vaktiyle erlerin talim meydanı olduğundan adına Talimhane denirdi.

leket bakımından gelecek için pek tehlikeli olabilecek gerici bir isyan süratle bastırılmış ve Yeşilköy'de toplanmış olan Âyan (15) ve mebusların oybirliği ile Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilmişti.

Fatih karakolunda dört metre kadar yüksekten atladığım sırada ayağım burkulmuş ve topallamaya başlamıştım. Doktor birkaç gün istirahata lüzum gösterdiğinden, Kâzım Bey de karakolda kalacağını bildirmiş olduğundan akşam Cibali'deki evimize gitmiştim. Kardeşimin isyan üzerine gemisini terketmediğini ve bir hakaret ve saldırıya uğrayacağını hissetmesi sebebiyle intihara teşebbüs etmiş olduğunu öğrendim. Kurşunun kalbine kadar işlemeyerek göğüs kemiğinden kayarak yaralanmakla kalmış olduğunu görerek rahatladım.

Bir heyet tarafından Abdülhamid'e tahttan indirildiği bildirilmiş ve Selanik'te oturmasına ayrılmış olan Alatini köşküne yollanmış, veliahd Sultan Reşat tahta çıkmıştı. Mahmut Şevket Paşanın savunma bakanı olduğu yeni bir hükûmet kurulmuştu. Memlekette normal durum geri geldiğinden Hareket Ordusu birliklerinden bir kısmı yerlerine gönderilmiş bu arada alayın diğer taburlarında görevli subaylar ve erler Dedeağaç'a gönderilmişti. Hareketimiz sırasında orada bırakılmış olan erlerimiz ve eşyalarımız getirtilmek suretiyle Şevket Turgut Paşa kumandasındaki 3. tümene bağlanmış olan taburumuz da on gün sonra Maçka silahhanesi (16) yanındaki kışlaya (17) nakledilmiş ve biraz sonra da Yıldız Sarayı ve yanındaki diğer binaların korunması ile görevlendirilen bir bölüğü ile saray girişindeki binalarla dışarıdaki kısımlara yerleşti.

15 — Senatör ve milletvekilleri.

16 — Teknik Üniversitenin bir kısım fakültelerinin bulunduğu bina.

17 — Akaretler ve Dolmabahçe'ye inen meydanın başında Maden Fakültesi binası.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Abdülhamid'in apar topar hareketi, şehzadeler ve saraylı kadınların ve bazı bekçilerden başka diğer saray halkı ve hizmetçilerin hepsinin saraydan çıkarılması dolayısıyle kıymetli mücevherlere kadar herşey ortada ve odalarda açıkta bırakılmış olduğundan ağır sorumlu bir görev almıştım. Abdülhamid'in özel dairesine ait kıymetli eşyanın tesbiti ve ayrılması için mebuslar meclisince aralarından seçilecek olan özel bir komisyon da kurulmuştu.

Aradan seneler geçtikten ve istiklal savaşına katılmak için Anadoluya kaçtıktan sonra bu görevimden sorumlu tutularak Kürd Mustafa Paşa harb divanı tarafından idama mahkûm edilmiştim.

Üç ay kadar devam eden bu görev sırasında Allaha şükür hiçbir olaya ne resmi ne özel en ufak bir şikâyet ve uygunsuzluğa mahal kalmadan, Abdülhamid'e ait olan ve bir kısmı kasasında ve hatta Selanik'e hareketi sırasında beraberinde alacağı bavullara konmak üzere kalem kutuları gibi bazı önemsiz şeyler içine konmuş çok kıymetli inci tesbihler ve mücevherler bulunmuş ve komisyonca toplanarak mühürlenmiş oniki kadar bavul içinde Osmanlı Bankasına teslim edilmiştir (18).

Tahmini değeri on milyon altın lira (19) olarak takdir edilen bu mücevherler sonradan hükümetçe Paris'te sergilenmiş ve satılmıştır. Saray kadınlarının eşyaları ve daireleri, harem ağalarının ve şehzadelere ait olanlarının da

18 — Sonradan İttihad ve Terakki Partisi hakkında yazılan yazılarda bu olay abartılarak sarayın bütün eşyalarının İttihatçılar tarafından çalındığı ve bir kısım kıymetli ve tarihî eşyaların Paris'te partiye gelir sağlanması için sattırıldığı yolunda ileri sürülen «Yıldız yağması» iddialarının gerçeklere ne kadar aykırı olduğu, dürüstlüğü herkes tarafından kabul edilen Paşanın bu sözleriyle bir kere daha isbatlanmaktadır.

19 — 1979 sonu itibariyle yaklaşık 43 milyar TL değerinde.

kendi beyleri (20) önünde teslim edildiği gibi özel hazineden geçici olarak saraya getirilen, saray kütüphanesine ve müzesinde saklanmış olan parçalar da özel hazine (hazine-i hassa) nâzırı aracılığı ile Topkapı Sarayına geri gönderildi.

Milletin helal edeceği güvencesi ile bu sırada tüpler içindeki güzel Havana sigaralarından içtiğimi ve şehzadelerin beylerinden birinin hediye olarak evimize gönderdiği ipekli ve secde yeri küçük incilerle işlemeli bir namaz seccadesini, geri vermeyi kabul ettiremediğimden ancak Kızılay'ın Şehzadebaşı şubesine vermekle üzüntüden kurtulduğumu itiraf ederim. Bilmem idam kararına değer mi?

Bu suretle saray ve bazı ekleri (kütüphane kısmı dışında) tamamen boşaltıldıktan sonra belirli günlerde halka açılmış ve harem kısmı bahçesinde rahmetli besteci İsmail Hakkı Bey idaresinde saz konserleri verilmişti.

Hareket ordusuna katılan birlikler Hasan İzzet Bey (Harb Okulu eski tâbiye öğretmeni) kumandasında kurulan müretteb tümenden başka diğer birlikler yerlerine gönderilmiş olduğundan bir süre sonra taburumuz da aldığı emir üzerine Dedeağaç'a gitmiş ve tümene katılmıştır. Alay kumandanımız emekliye ayrılmış olduğundan kumandanlık vekâletini de üzerime almıştım.

Rumeli'nin sakin, temiz, deniz kıyısında şirin bir kasabası olan Dedeağaç alayımız için iyi bir garnizon idi. Askerin çamaşır ve silahlarının temizlenmesine ve muayenesine ayrılmış olan perşembe gününden başka günlerde geceleri erlere ve subaylara dersler veriliyordu. Evvelce ordumuzda silah muhafazasına çok önem verilmekte, top ve tüfeklerimizin en ufak bir bozukluğa uğramaması için kamacı ve tüfekçi ustaları yanında her hafta subaylar ta-

20 — Şehzadelere (Padişahın erkek çocukları) efendi ve kendilerine yardımcı tayin edilenlere bey denirdi.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rafından muayeneleri yapılır, en ufak, en küçük değişiklikler silah kütük defterine kaydedilir, bölük yüzbaşılarının değişmesi halinde bu kütüklere göre gelen ve giden arasında devir ve teslim yapılırdı. Siyah elbise bırakılmış ve haki elbise kabul olunarak ordu levazım ve diğer ihtiyaçları bol miktarda sağlanmakta ve askerî kıyafetler de düzeltilmiş bulunmakta idi. Genç subaylar elinde birliklerde düzenli bir dönem başlamıştı.

Beraber tuttuğumuz bir evde tabur subayları hep birlikte karşılıklı hürmet ve samimiyete dayanan meslekî bir aile hayatı geçiriyorduk.

27 Mayıs 1326 - 1910'da mürettep tümenin ikinci alay kumandanlığına atanmış olduğumdan bu tatlı ve canlı ortama veda ederek İstanbul'a geldim. Şimdiki binicilik okulunun bulunduğu alanda çadırlı ordugâha çıkmış olan yeni alayımda da memnunluk verici bir ortam bulmuştum. Fakat taburda, ordunun piyade sınıfında ana ve esas birlik olması, subay ve erleri daha yakından birbirine bağlaması, hazer ve seferde tek vücut olarak görev yapması gibi birçok sebepler ve ilişkiler dolayısiyle daha büyük birliklerde bulunmayan bir ruh hali vardır ve öyle olmalıdır. Bu sebeple birçok hatıralarını unutamadığım taburumdan ayrıldığım zaman büyük bir üzüntü duymuştum.

Mahmut Şevket Paşa merhum ve genel kurmayın gayret ve çalışması ile ordunun hazerde ve seferdeki kuruluşlarında birçok yenilikler yapılmakta ve birçok senelerden beri bırakıldığı durgunluk ve ihmalden kurtulup gerçek güç ve değerini kazanmakta idi.

Bazı reformlar arasında ordu subaylarında öteden beri hoşnutsuzluk yaratan bir konu da bu sırada çözümlenmiştir. Bazı subayların babalarının aracılığı ve etkisi ile ve birbirleriyle yarışırcasına hiçbir kıdem dikkate alınmayarak süratle terfi ettirilmek suretiyle sınıf arkadaşlarından dört beş sene fazla ilerletilmiş olmaları üzüntü yaratırdı.

Bu kanunsuzluktan doğan şikâyetleri ortadan kaldırmak için Savunma Bakanlığında bir «Rütbeleri Eleme Komisyonu» kurulmuş ve burada ben de görevlendirilmiş idim. Hurşit Paşa (Deniz Kuvvetleri Bakanı ve Padişah Yaveri) başkanlığındaki bu komisyonda Çürüksulu Mahmut Paşa (Genel Kurmay Başkanı olarak), II. Ordu temsilcisi olarak Topçu İhsan Bey ve bir arkadaş bulunuyordu. Zat İşleri (Personel) dairesince düzenlenmiş ve hazırlanmış olan çizelgeye göre, tabii olmayan ve ölçüsüz derecede rütbeleri yükseltilmişler arasında Serasker Rıza Paşanın oğulları Şükrü ve Süreyya Paşalar (21), Tophane Müşiri (22) ve askerî okullar nazırı Zeki Paşanın damadı Albay Rıza Bey (23) Aziziye karakolu (24) kumandanı Mustafa Paşanın oğlu Pertev Bey, Mabeyn Müşiri (25) Şakir Paşanın oğlu Cevat Paşa (26), sadrazam Avlonyalı Ferit Paşanın damadı Halil Bey gibi çok kıymetli kimseler bulunuyordu.

Hurşit Paşa prensip olarak, kazanılmış hak tanıdığı rütbelerin indirilmesine taraftar olmuyor, emekli veya istifa yollarını tercih ediyordu. Fakat çeşitli toplantılar sonunda çoğunlukla rütbelerin indirilmesi kabul edilmiş ve bir kanun tasarısı hazırlanarak bakanlığa sunulmuş, bu tasa-

---

21 — Süreyya Paşa, cumhuriyet devrinde birçok fabrikalar kurmuş, Kadıköy Süreyya sineması sahibi olup hayırseverliği ile tanınmıştır.

22 — Ordunun top ve diğer silahlarını hazırlayan kuruluşun başındaki kişi için kullanılan bir deyim olup aynı zamanda Beyoğlu bölgesinin inzibat işleriyle askerî okulların idaresine bakan bir bakanlık mevkiidir.

23 — Balkan Savaşında İşkodra savunması ile şöhret yapmıştır.

24 — Karaköy'deki şimdi Denizyolları idaresinin bulunduğu bina.

25 — Sarayın içişlerine bakan saray nazırı görevi.

26 — Sonradan savunma bakanlığı yapmış değerli bir vatansever kumandan.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rı meclisten de geçerek «Tenzil-i Rütbe Kanunu» adıyle yürürlüğe girmişti. Kanuna göre rütbeleri indirilenlere istifa hakkı verilmiş ise de bir iki kişiden başka bu yolu seçen olmamış, çoğunluğu mesleklerinde kalmayı tercih ettiklerinden sonra normal şekilde terfi ederek eski rütbelerini kazanmış ve memlekete önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

BÜKREŞ ASKERÎ ATAŞELİĞİ

9 Kasım 1326 - 1910'da Romanya askerî ataşeliğine atandığımdan yedi ay kadar bulunduğum mürettep tümenden ayrıldım.

Sultan Aziz zamanında ordumuzda hizmet etmiş olan Blacque Paşanın oğlu Yarbay Edmond Blacque (1) Bey, Şevket Turgut Paşanın yerine Romanya askerî ataşesi bulunuyordu. Blacque Bey Romanya'dan ayrıldıktan sonra ordumuzla ilişiğini kesmiş ve bir İngiliz amiralinin kızıyla evlenerek İngiltere'de yerleşmiş idi. Çeşitli yabancı dilleri bilmesi, tutum ve davranışlarıyle mükemmel bir sosyete adamı olan Blacque Beyden sonra onun sosyal yerini doldurmak, henüz ilk defa Avrupa'ya çıkan ve Avrupa haya-

1 — Blak Bey, Türkiye'de evvelâ İzmir'de sonra da İstanbul'da Moniteure Ottoman adlı gazetenin sahibi olan İngiliz asıllı Alexandre Blacque'in oğlu olan Edouard Blacque olup İstanbul'da yayınlanan Courier de Constantinople adlı gazetenin başyazarlığını yapmış, sonra Blacque Paşa adıyla Matbuat Genel Müdürü olmuş ve en sonra da Osmanlı Devletinin Bükreş elçiliğini yapmıştır. Askerî ataşeliği yoktur. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

tına uyması güç olan benim için hayli zor olacaktı. Blacque Beyin aracılığı ile çeşitli yabancı ataşelerle tanıştık. Sonradan usûl gereğince kral tarafından da resmî olarak kabul olundum. Evvelce genellikle Fenerli Rum Beyler tarafından idare olunan Romanya (2)'da 24 Ekim 1866 tarihinde Avrupa devletleri — Bâb-ı Âli'ye bağlı olarak — tarafından Prens tayin olunan ve 1877 Osmanlı - Rus Savaşında Plevne'de Rus ordusunun imdadına koşmakla, yapılan barış andlaşması gereğince bağımsız bir meşrutiyet hükümeti başkanı olarak kral ilân edilen Hohenzolern Alman hanedanından Charle I. (Karol) hükümdar bulunuyordu.

Bir çeyrek kadar devam eden konuşmamızda memleketimiz hakkındaki bilgisi ve özellikle işletme hakkı Almanlara verilmiş olan Bağdat demiryolu konusunda bilgi alması dikkat çekici idi. Romanya'da âyan (senato) ve mebuslar meclisleriyle bir meşrutiyet yönetimi mevcut olmakla beraber kral şahsen büyük bir otoriteye sahip bulunmakta, biri muhafazakâr diğeri liberal iki partiyi her dört senede bir yapılan seçimlerde sıra ile iktidara getirmek ve memlekette ihtiras ve hükmetmek imkânlarını da bu suretle gidermekle bütün halk tarafından sevilmekte ve saygı görmekte, memleketin genel politikasını üçlü ittifaka (Almanya, Avusturya, İtalya) göre ayarlamakta idi.

Benden evvelki tarafından ne bir dosya ne de tek resmî evrak bırakılmamış olduğundan genel kurmayımız için lüzumlu gördüğüm birçok hususları hazırlamak bana düşüyor ve bu vazife hemen bütün zamanımı dolduruyordu. Boş zamanlarımda ise memleketi tanımak, hem de eski

2 — Romanya, Osmanlılar zamanında iki ülke anlamında Memleketeyn denilen Eflak ve Boğdan eyaletlerinden meydana geliyordu. 1606 tarihine kadar Voyvoda denilen yerli prensler tarafından yönetilirken 1866'da ülkenin bağımsız bir prenslik haline gelmesine kadar, İstanbul'daki Fenerli Rumlardan tayin edilen beyler vasıtasıyle idare edilmiştir. — E.K.

Osmanlı - Rus seferlerindeki büyük meydan savaşı alanlarını görmek için seyahatle geçiriyordu. Bu arada Buza bozgunu adıyle tarihimize geçen Buzeu ve Ploesti bölgesini gezmiş ve bu kasabanın parkında bazı şehitlerin mezar taşlarının muhafaza edilmiş olduğunu, Baltacı Mehmet Paşanin Rus Çarı Deli Petro'ya galip gelerek onu teslime mecbur ettiği Prut meydanını ve Dobruca'da hareket merkezimiz olan Babadağ ordugâhımızı, bir aralık Ruscuk, Varna, Plevne üzerinden Sofya'ya ve buradan Niş yolu ile Belgrad'a gitmiş ve dönüşte Tuna nehri yolu ile Macaristan, Romanya ve Sırbistan sınırlarının birleştiği Demirkapı geçidinde bulunan, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşı sonundaki Berlin Andlaşmasında unutularak kale burcunda Osmanlı bayrağını taşıdığından, iki dereceli seçim usulü uygulanması sebebiyle halkı İstanbul ikinci seçmenleri arasına alınarak parlamento seçimine katılmış olan Adakale'yi de ziyaret etmiştim (3). Bu suretle bütün Romanya'yı bazen tren, bazen vapur ve biraz da araba ile dolaşarak Romanya ve Balkan hükümetleri hakkında genel bir inceleme yapmaya fırsat bulmuştum.

Okuldan çıktığımdan beri eski Osmanlı - Rus savaşlarını incelemeye hevesli olduğumdan bu seyahatlerim benim için ayrıca yararlı olmuştu. Ne yazık ki bu seferlerden Hotin kalesi ve civarında geçen olayları anlatan birincisini Mecmua-i Fünun-ı Askeriyede yazabilmiş ve zamanın gerekleri ve olayları sebebiyle devam edemiyeceğimi görerek elimdeki kaynak belgelerimi tarihçi Ahmet Refik (Altınay) Beye vermiştim.

3 — Burada bir yanlışlık olduğu anlaşılmaktadır. Adakale, Berlin Andlaşmasının 14. maddesinde «doğrudan doğruya Devlet-i Osmaniye idaresinde kalacaktır» denilmektedir. Esasen gerek Ayastafanos ve gerek Berlin andlaşmaları yapıldığı zaman ilk mebuslar meclisi kapatılmış bulunuyordu (14 Nisan 1877). Bu durum belki parlamentonun 1908'de ikinci defa açıldığı dönem için bahis konusu olabilir. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

1911 senesi ilkbaharında biraz tedavi ve biraz ziyaret amacı ile Köstence üzerinden Almanya'ya gidecek olan Veliahd Yusuf İzzeddin Efendinin (4) bir iki gün Romanya'da kalacağı dışişlerinden elçiliğimize bildirilmişti. Kendilerini karşılamak için elçilik heyetiyle Köstence'ye gittik. Ertesi gün sabahleyin Mecidiye kruvazörü limana geldi. Karşılamak için gemiye gittiğimiz zaman veliahdin yoldaşı olan bir kolordu kumandanı ile karşılama birliği rıhtımda hazır bulunuyordu. Başyaver Salih Paşa ile mabeyinci (5) Necip Bey veliahde eşlik etmekte idiler. Protokol gereğince kararlaştırılan müddet geçmekte olması ve Efendi Hazretlerinin henüz kabinelerinde hazırlanmakta bulunması dolayısıyle sıkılıyorduk. Yarım saat kadar bir gecikmeden sonra karaya çıkıldı ve özel bir trenle Sineya'ya hareket edildi. Romanya kralı ve kraliçesi Elizabet Karmen Silva, yazlarını pek sevdikleri ve dinlendikleri Transilvanya sınırı yakınında büyük bir park içinde yaptırdıkları pek zarif ve muhteşem Pels köşkünde geçirirlerdi. Belirli saatte trenimiz Sinaya garına ulaştı. Kral Karol büyük bir nezaket ve konukseverlik olarak Romanya Mareşal üniformasını giymiş ve prensliğe atanmasından sonra efendisi ve veliahdin babası Sultan Abdülaziz'e, İstanbul'a ziyarete gittiği zaman kendisine hediye edilmiş olan süslü bir Türk kılıcını takmıştı. Gerekli merasimden sonra

4 — 1909 yılında Abdülhamid II.'nin tahtından indirilmesi ve yerine ailenin en büyüğü olması dolayısıyle Mehmet Reşat Efendi V. Mehmet adıyle padişah ilan edilmesi üzerine Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi veliahd yani padişah adayı olmuştu. I. Dünya Savaşının sürdüğü senelerde akli dengesinde meydana gelen — tıpkı babası gibi — bozukluk dolayısıyle Yusuf İzzeddin Efendi intihar ettiğinden padişah adayı Vahidettin olmuştur. — E.K.

5 — Lugat anlamı ile ara yer manasına gelen mabeyn sarayla Bâb-ı Âli arasındaki ilişki ve yazışmaları yürüten büronun adıdır. Burada çalışanlara da mabeyinci adı verilirdi. — E.K.

kral, Osmanlı veliahdini sağına alarak misafir edeceği şatoya götürdü.

Sinaya, Karpat dağlarının güney yamaçlarını kaplayan büyük çam ormanları, çeşitli akarsuları, düzgün ve temiz yolları, yazlık hükümet merkezi olmak dolayısıyle elçilik heyetlerinin, Romanya büyüklerinin evleri ve büyük otellerle süslenmiş şirin bir kasabadır.

Akşam, Peleş'te veliahd şerefine 200 kişilik bir ziyafet tertibedilmiş idi. O zamanın en meşhur keman virtiözlerinden biri olan Unesko'nun kemanın kıraliçenin nedimelerinin parlak, ahenkli ve şakrak seslerini — hareket eden bir camla örtülü tavanın açılması ile parlayan yıldızlar altında — dinledik. Ben ilk defa olarak alafranga müziğin ruh üzerinde meydana getirdiği efsunlayıcı gücünü burada duymuştum. Müzik aralarında, yetmiş yaşındaki kral, Yusuf İzzeddin Efendi ile Salih Paşanın tercümanlığı ile görüşüyor ve ona şatonun dairelerini, kütüphanesini, olağanüstü döşenmiş şark odasını gezdiriyor ve bunlar hakkında bilgi vermek suretiyle tam bir konukseverlik gösteriyordu.

Veliahd bir gün sonra Brastuv (Kroniştav) yolu ile Almanya'ya hareket etmişti.

Her sene, özellikle son baharda askerî manevralar yapılır, bunlara bazı yedek tümenler de katılırdı. Bu sene de Moldava'nın Birlad bölgesinde veliahd prens Ferdinand'ın idare edeceği önemli bir manevraya âdet gereğince diğer yabancı askerî ataşelerle birlikte dâvet edilmiştim. Biraz evvel, 16 Eylül 1911'de, İtalya bize savaş ilân etmiş olduğundan bütün manevra süresince İtalyan askerî ataşesi ile birlikte bulunmak oldukça can sıkıcı bir durum meydana getirmişti. Bereket versin yanımızda görevli yol göstericilerimiz temasımızı mümkün olduğu kadar azaltmaya dikkat ediyorlardı. Bu arada beni Birlad'da yerleşmiş bir Ermeni baronun köşkünde ayrı olarak yerleştirmeyi unutmamışlar-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

dı. Vaktiyle bizim idaremiz zamanında Romanya'ya gitmiş ve orada yerleşip büyük servet ve mülk sahibi olmuş Ermenilerden bu çeşit baronlar az değildi.

Manevralar bir hafta kadar devam etmiş ve buna veliahdin karısı Prenses Marie, onursal komutanı bulunduğu bir «Rüştüvi» süvari alayı ile ve eşi Prens Karol da teğmen rütbesi ile manevralara katılmışlardı. Manevralar normal bir şekilde geçmiş ve son günü onar alaydan oluşan iki süvari tümeninin bir gösteri hücumu ile bitmişti. Manevralardan sonra raporumu hazırlamış ve İtalya Savaşına katılmak için izinli olarak İstanbul'a hareket ettim.

Selahattin Adil Paşa Bükreş askeri ataşesi 1328-1911

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İTALYA SAVAŞI

Reval buluşması (1) ile yurdumuz aleyhine hazırlanan yeni bir Avrupa komplosunu, memlekette meşrutiyet yönetimi ilânı suretiyle geçici olarak durdurmayı ve 31 Mart gerici isyanını da kısa zamanda bastırmayı başaran milletimiz bir dış savaş meselesi karşısında kalmıştır. 14 Eylül 1911'de İtalya Hükümeti Trablusgarp'ta bulunan İtalyan uyruklularının yerliler tarafından rahatsız edildikleri dolayısıyle bir protesto notasını Bâb-ı Âliye verdiği gibi, iki gün sonra da yirmi dört saat süreli bir ultimatom ile uzun görüşmelerin faydasız olduğunu ve Trablusgarb işgalinin İtalya için zorunlu ve kararlaştırılmış olduğundan buradaki muhafız askerlerimizin geri alınmasını bildirmiş ve isteğin geri çevrilmesi üzerine de 16 Eylül 1327 - 1911 cuma günü öğleden sonra saat 2,30'da İtalya elçiliği baş-

1 — 1908 ihtilalinin oluşundan kısa bir süre önce Rus Çarı Nikola I. ile İngiliz Kralı Edouard VII. Baltık Denizinde bugün Rusya'nın bir askerî limanı olan Reval şehrinde 9-11 Haziran 1908 tarihinde buluşarak Balkanlardaki Osmanlı toprakları hakkında anlaştıkları ileri sürülmüştür. — E.K.

TÜRK TARİH KURUMU

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

tercümanı M. Kronella, Sadrazam Hakkı Paşayı Dolmabahçe sarayında bularak savaş ilanı notasını vermiştir. Hakkı Paşa istifa ederek sadrazamlığa Said Paşa getirilmiştir.

Halbuki daha 19 Eylül'de Preveze'den diğer savaş gemilerimize katılmak üzere hareket etmiş olan Tokat ve Antalya torpidolarımız beş İtalyan muhribinin saldırısına uğramış ve savaş ozaman başlamıştı. Siraguza'da toplanmış olan Piza, Roma, Napoli, Amalfi zırhlı ve kruvazörlerinden oluşan birinci ve oldukça eski Garibaldi, Ferosio ve Duvare zırhlılarından meydana gelen ikinci filo 25 Eylül 1911'de Trablusgarb ve Bingazi yönünde yola çıkmışlardı.

İtalyanların Afrika kıyılarımıza asker çıkarmak suretiyle ani bir saldırısı karşısında kalmıştık. Hiçbir sebebe dayanmaksızın sırf Avrupalıların bugün bile bir türlü vazgeçemedikleri sömürgecilik yarışının yeni bir eseri olan bu hareket memlekette derin bir direniş ve üzüntü uyandırmış, donanmamızın güçsüzlüğü, daha doğrusu yokluğu, coğrafî durum dolayısıyle her çeşit savunma ve karşı koyma zorlukları, hatta imkânsızlığı, hükümetimizi gerçekten zor bir duruma düşürmüş ve politik entrikaların desteklediği bu saldırıya karşı her türlü yardımdan yoksun bırakmıştı.

Donanmalarının Seddülbahiri bombardmanı maddî bir zarar vermemiş olmasına rağmen İtalyanlar, Trablusgarb ve Bingazi gibi Osmanlı Afrikasının son topraklarının da anavatan ile ilişkisinin kesilmiş olduğunu ilân etmişlerdi.

Ne memleketimizin her tarafında yapılan mitinglerden ne hükümetimizin yaptığı siyasî teşebbüslerden, kuvvetin hak tanındığı bir devirde pek tabii olarak bir netice elde edilememiş ise de, saldırıya uğrayan bu yurt parçalarını da kendi hallerinde bırakmak ve bu trajediye seyirci kalmak da olamazdı.

Bu sebeple Trablus ve Bingazi bölgelerine yapılabilecek en fazla yardım ve imkân yollarını aramak ve uygulamak amacıyla genel kurmay başkanlığımızda Binbaşı Ömer Lutfi Bey (2) başkanlığında özel bir büro kuruldu. Gerek askerî teşkilât, gerek silah, mermi ve barut gibi araç ve gereç bakımından öteden beri ihmal edilmiş olan bu bölgeler meşrutiyetin ilanından sonra uzun süre silah altında tutulmuş olan erlerin de terhis edilmiş olması yüzünden savunma güç ve yeteneğinden hemen tamamen yoksun bırakılmış denebilirdi.

Savaş ilânı sırasında sayıları eğitim kadrolarından bile aşağıya düşmüş olan ve bütün Osmanlı Afrikasına ayrılmış olan 15. tümenin 31 Temmuz 1327 - 1911 genel kuvvet çizelgesine göre durumu şöyle idi :

Trablusgarbde :
42. Nişancı taburu, 125. alaydan I. ve II. taburlar, 125. alaydan III. tabur, 38. suvari alayı, âdi ateşli topları olan bir topçu taburu ve bir kale taburu;
Züvvarede :
126. alaydan I. tabur, Mezrukda 125. alaydan III. tabur;
Kasr-ı Yefrinde :
126. alayın II. taburu, Fizan'da 127. Humsa alayının I. taburu;
Fesato'da : 127. alayın II. taburu;
Bingazi'de : 124. alayın I. ve II. taburları, âdi ateşli bir topçu taburu;
Derne'de : 124. alayın III. taburu;
Silah durumu :
Trablusgarb'de :
10381 büyük çaplı mavzer tüfeği, 12500 küçük çaplı mavzer tüfeği (sonradan gönderilmiştir),

2 — İstiklal Savaşı sırasında Bayındırlık Bakanlığı yapmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

8800 martin, 635 mavzer filintası, 120 martin,
8 makineli tüfek.
Ayrıca son zamanda Griban'a 5000 tüfek ve 3000 sandık fişek gönderilmişti.
Bingazi'de :
2400 büyük çaplı mavzer tüfeği, 1339 martin tüfeği.
Bütün Afrika'daki topcu cephanemiz ise toplam olarak:

5663	dane
11109	şarapnel
49	Peşrev

Birlik mevcutları :

313	Subay
5060	Er
1078	Jandarma eri
26	Jandarma subayı

Genel kurmayca, Afrika'daki güçsüzlüğümüz, halkının mecburi hizmetten affedilmiş olması, malî imkânsızlıklar göz önünde bulundurularak buranın 8 askerlik şubesine bölünmesi ve doğudaki Hamidiye süvari alaylarına nazaran senede iki defa, Mart ve Ağustos aylarında depolardan dağıtılacak olan Şnayder tüfekleriyle eğitilmek suretiyle teşkilâta bağlanması kararlaştırılmış ise de, ne yazık ki uygulanmasına imkân bulunamamıştı.

İtalyan birliklerine gelince : (1 Kasım 1911 tarihli)
Trablus'ta : 11. ve 82. Saglieri alayları, 23, 52, 82, 84, 4, 93, 18, 21. piyade alayları;
Bingazi'de : 4. ve 63. piyade alayları,
Humsa'da : 6. ve 40. piyade alayları,
Tobruk'da : 22. ve 98. piyade alayları.

Önemli bir güçde bulunan İtalyan donanmasının desteklemekte olduğu bu birliklerin karaya çıkarılması, zayıf kuvvetlerimizin kıyı kasabalarını bırakarak donanma ateşinden kurtulmak için içeriye çekilerek kendilerine katılan yerli halk ile birlikte savunmaya çalışmalarını zorunlu kılmıştı. Trablusgarb tümen kumandanı albay Neşet Bey 1200 kadar bir mevcutla Aziziye'ye çekilerek batı dağını ve Guryan yakınlarında savunmaya hazırlandığı gibi Bingazi kuvvetleri, Derne ve Tobruk birliği Mezam el-rezim'e geri çekilmişlerdi. Bu suretle askerî kuvvetlerden başka ayrıca iaşe, para gibi birçok savaş ihtiyaçlarından da yoksun kaldıkları göz önüne alınırsa bu vatan parçasının acı durumu anlaşılır.

Özel büro, bakanlıktan aldığı geniş yetkiye dayanarak ve her türlü vasıtaya baş vurarak çeşitli cephe ve yollardan faydalanmayı düşünmüş ve anavatan ile bağlantısını kaybetmiş olan bu bölgelere yardım için akla gelen her türlü resmî ve özel girişimlerde bulunmuştu. Bir taraftan başlangıçta en önemli husus olan ulaştırma ve haberleşmenin sağlanmasına, diğer taraftan memleket içindeki millî heyecana ve Mısır, Tunus gibi yakın müslüman memleketler halkının dinî duygularına baş vurarak yardım imkânlarını arayarak uygulamasına geçmişti.

Bingazi, Derne - Ümmülzem - Tobruk üzerinden Mısır sınırındaki Sellum'e telgraf hattı ile bağlı olup, Mısır Hidivliği içinde de İskenderiye - Marsamatruh arasında bir telgraf hattı ve buradan Sellum'e kadar Mısır sınır ve kıyı muhafızlarının haberleşmesine ayrılmış bir telgraf hattı bulunuyordu.

Bâb-ı Âli ile (3) Mısır Hükûmeti arasında bir seneden beri devam eden görüşmeler sonuçsuz kalmış olduğundan iki telgraf hattı birbirine bağlanmamış ve telgraflarımızın

3 — Bâb-ı Âli, yüksek kapı anlamında olup Osmanlı Devletinin başbakanlık (Sadrazamlık) binası için kullanılmış bir deyim ise de sonraları Osmanlı hükümeti anlamında kullanılmıştır. Bugünkü İstanbul valiliğinin bulunduğu yerde idi ki bu bölgeye de bu sebeple Bâb-ı Âli denmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kıyı telefon hattından faydalanmasına İngiliz komiserliğince izin verilmediğinden Marsamatruh ile Sellum arasında yaklaşık 200 kilometrelik bir bölüm açık kalmıştı.

Mısır'ın bu sıradaki siyasî ve idarî durumu oldukça garip ve anormal idi. Ârabi olayı üzerine (4) 1883'de İngiltere ile Osmanlı Hükûmeti arasında yapılan bir anlaşma gereğince Mısır eskisi gibi bir hidivlik olarak yarı bağımsız Osmanlı Devletine bağlı kalacak ve Kahire'de bir Osmanlı Komiseri bulunacak; ancak askerî işgal dolayısıyle memleketin idaresi ve asayişi İngiliz hükümeti namına bir İngiliz komiseri elinde bulunuyordu.

İngiliz kuvvetleri İskenderiye, Kahire ve Süveyş gibi mühim merkezlerdeki bazı kışla ve karakolları işgal altında bulundurmakta, görünüşte kendilerini pek hissettirmemekle beraber gerçekte İngiliz komiseri memleketin bütün işlerine hakim ve her türlü güce sahip bulunuyordu.

İtalya Savaşı sırasında ise bu komiserlik görevini Lord Kitchener yapmakta idi. Mehdi isyanı dolayısıyle kısmen Mısır askerî birliklerinin de katılması ile Sudan'ı kanlı bir şekilde ele geçirmeyi başarması üzerine Sudan fâtihi olarak Lord payesi verilen General Kitchener (Kiçner), I. Dünya Savaşında İngiltere savunma bakanı olup savaş sırasında Rusya'ya giderken İskoçya kuzeyinde bindiği savaş gemisinin batması üzerine boğulmuştur.

Savaş ilânından sonra Osmanlı komiserliğinin devamlı girişimleri ve Mısır halkoyunun hükümetimize karşı bağlılığını göstermekten geri kalmamaları sonucunda İskenderiye - Marsa Matruh arasındaki telgraf hattından da faydalanılarak ve Sellum'a kadar olan açık kısımda da Şeyh

4 — Mısırlı bir subay olan Albay Ahmed Ârabi, İngilizlere karşı Mısır halkını ayaklandırarak Mısır'ın bağımsızlığını elde etmeye çalışmış ve bu maksatla İngilizlerle savaşmış bir Arap milliyetçisidir. 11 Temmuz 1882'de İngilizlere mağlûp olarak esir düşmüş ve Seylan Adasına sürülmüştür.

Mehmet Şerif idaresindeki hecin develere binmiş haberciler aracılığı ile 23 Eylül 1327 - 1911 tarihinde birkaç günlük gecikme ile de olsa bağlantı kurulabilmiş ve Derne kaymakamlığından çekilen mahallî durumu bildiren ilk hüzün verici ve telâşlı telgraf 11 Ekimde İstanbul'a ulaşmıştı.

İtalyanların 30 Eylül 1911'de Tobruk limanını da iki alayla işgal etmeleri üzerine Bingazi - Sellum telgraf hattı 28 Ekimde kesilmiş ise de, burada da kısmen haberci kullanılmak suretiyle Kahire ile Bingazi bölgesi arasında haberleşmenin sürdürülmesi mümkün olmuştur. Trablusgarp'la İstanbul arasında da haberleşme Tunus üzerinden kısmen telgraf ve kısmen de haberciler aracılığı ile sağlanıyordu.

Bu suretle o zamanki durum ve şartlara göre bir ölçüde kısa sayılacak bir süre içinde haberleşme yolu açılınca gerek Trablusgarb gerek Bingazi bölgelerinin ve özellikle askerî birliklerimizin zor ve üzücü durumu gelen telgraflardan anlaşılıyordu.

Kıyılardan içeri çekilen savunucular para, sağlık maddeleri, subay, silah ve mermi ihtiyacı karşısında hemen her türlü araçtan yoksun olarak ancak kendi fedakârlıkları ve İtalyan birliklerinin, gemi toplarının koruması dışına çıkmamaları sayesinde tutunabiliyorlardı.

Bir Fransız subayı (yüzbaşı Simon) ile Tunuslu Salih Lebbas ve Kasım Cebbar adındaki tüccarların aracılığı ve yardımı ile Gabis - Cercis - Bengeriden - Aynülnahle (sınır üzerinde) yolu ile Trablusgarb ve İskenderiye'nin 230 kilometre batısındaki Ebulhaccac istasyonuna kadar Mısır Hidivliğine ait tren yolu ve buradan başlayarak Marsa Matruh, Beyricedrani, Seyyid Berrani, Bakbak, Sellum sahil yolunu izliyerek deve ile yapılmak suretiyle Bingazi bölgesi ile ulaşım sağlanmıştı.

Kısmen Mısır komiserliğimizden, önemli bir kısmı da Mısır kızılayı aracılığı ile toplanan yardımlarla sağlanan er-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

zak, öteden beri kullanılan çöl yolu ile Seyve, Cerabub üzerinden Derne'nin 25 kilometre kadar güneyinde Seravil kuyuları yakınında yerleşmiş olan Lemmaş kabilesi Sinusi zaviyesinde (5) kurulmuş olan depoya gönderiliyordu.

Sahil yolu özellikle subay ve para göndermek için kullanılmakta idi. Toplam 50 bin Mısır lirası tutarındaki paranın toplanmasında yardım heyeti başkanı Prens Ömer Tosun Paşa ve Sünusi (6) büyük şeyhi Ahmet Şerif El-Mehdi'ye bağlı bulunan ve hemen bütün Bingazi bölgesine yayılarak 30'dan fazla zaviye kurmuş olan Sünusilerden her alanda büyük yardımlar görülmekte idi.

Bingazi için 150 develik ilk kafile 1 Ekim 1327 - 1911'de Cerabub'e doğru Kahire'den yola çıkarıldığı gibi 4000 lira da sahil yolu ile gönderilmişti. Bu suretle Aralık ayı başına kadar Cerabub depolarına 4100 develik erzak, sağlık malzemesi, elbise, çadır, nal gibi çeşitli malzeme gönderilmiş ve buradan da yavaş yavaş Seravil'e ulaştırılmakta olduğu gibi 15 bin liradan fazla bir para da sahil yolu ile elden Bingazi cephesine yetiştirilmişti.

Kısmen etraftaki müslüman memleketler halkı tarafından hakkımızda gösterilen yakınlık duygularının kabarması dolayısıyle meydana gelebilecek iç olaylardan sakınmak ve kısmen de Avrupa genel politikası bakımından karşı koymaya cesaret edememekle beraber, Fransa ve İngiltere hükümetlerinin 21 Mart 1899 tarihli anlaşma ile Kuzey Afrika üzerindeki siyasî tutumlarını tesbit etmiş olmalarından dolayı İtalya Hükümeti Trablusgarb hakkındaki ilgi ve iddialarını ortaya koymuş ve devamlı politik faaliyetler sayesinde Elcezire Andlaşması sonrasında bu görüşünü Fransa ve İngiltere'ye de kabul ettirmişti.

5 — Sinusi denilen tarikat mensuplarının toplanıp ibadet ve sohbet ettikleri küçük tekkelere verilen ad.

6 — Trablus-garbde Sinusilik bir tarikat olup bunların şeyhlerine sünusi denilmekte idi.

İtalyanların Kuzey Afrika'da geniş ve önemli bir sömürgeye kolayca sahip olmasını hoş bir nazarla görmeyen Fransız ve İngilizler, yapılmakta olan bu gibi yardımlara karşı tarafsız yardımcı bir hareket tarzını tercih ediyorlardı. Bu sayede ilk önemli eksiklikler, zamanla artan çalışmalar sonucu giderilmiş idi. Fakat cephelerin devamlı ve muntazam savunmasını sağlamak, emir ve kumanda ve gerekli teşkilâtı düzenlemek için subaylara olan ihtiyaç da daha az önemli değildi. Şükürler olsun ki nerede olursa olsun vatan savunmasına koşacak millet ferdlerini bulmakta memleketimiz hiç bir zaman zorlukla karşılaşmamış ve cephelere gitmek için özel büroya baş vurmalar devam etmişti. Büro tarafından istekliler arasından uygun bulunanlara birer numara verilerek özel pasaportlar, gereğinde Hatapkapılı Kadri Bey gibi Mısır'la ilişkilerde bulunan Asmaaltı tüccarlarından tavsiyeler bulunarak sivil kıyafette subaylar gönderilmesine de başlanmış ve sonra geri işleri düzenlenmesinden sonra da daha esaslı ve muntazam düzenlemeler ile subayların İskenderiyede vapurlardan alınması, yatak, matara, tabanca, çadır gibi kişisel ihtiyaçları tamamlandıktan sonra demiryolu ve Babül Haccacdan sonra kılavuzlarla Sellum'a gönderilmeleri sağlanmış ve normal bir duruma getirilmiştir.

İlk grupla Mısır'a giden subaylardan sonra tek tek gâh küçük gruplar halinde posta posta gönüllüler çeşitli vapurlarla Mısır veya Tunus yolu ile savaş alanına ulaşmışlardır. Bu arada Paris büyükelçiliği askerî ataşeliğinde bulunan kurmay binbaşı Fethi Bey (Okyar) Trablus'a 5 numara ile, Berlin elçiliği askerî ataşesi binbaşı Enver Bey (Paşa) beraberindeki üsteğmen Recep ve Harb Okulunun son sınıfından politik bir olay yüzünden askerlikle ilişkisi kesilmiş iki kişi — Bunlardan biri sınıfının birincisi olan İsmet Efendi, sonra Sellum kumandanlığını üzerine almış ve önemli hizmetler yapmıştır — bulunduğu halde

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ekim ayı başlarında ve kolağası (önyüzbaşı) Mustafa Kemal Bey (Atatürk) ayrı bir grupla 19 Ekimde Mısır yolu ile Bingazi cephesine gitmek üzere İskenderiye'ye gelmişler ve Kasım ayı sonuna kadar cepheye katılan çeşitli sınıf ve rütbedeki subay sayısı 50'yi bulmuştur ki isimleri aşağıdadır :

1 — Piyade yüzbaşısı Ömer Fevzi (7)
2 — Bahriye kolağası (önyüzbaşı) Rauf Bey (8)
«Kısa bir zaman Mısır'da kaldıktan sonra silah ve cephane temini ve gönderilmesi görevi ile Beyrut'a gitmişti.»
5 — Kurmay binbaşı Enver Bey (9)
6 — Üsteğmen Recep
10 — Kurmay kolağası Mustafa Kemal (10)
23 — Jandarma üsteğmen Ali Şevket
27 — Yüzbaşı Fuad (11)
29 — Makineli tüfek üsteğmen İsmail Hakkı
30 — Makineli tüfek üsteğmen Sadık
40 — Süvari üsteğmen Mustafa Sabri
41 — Süvari teğmen Nuri
42 — Piyade yüzbaşı Ahmet Şükrü
43 — Piyade teğmen Hasan Rauf
47 — Kurmay kolağası Aziz (12)
48 — İstihkâm binbaşı Abdülkadir
52 — Süvari üsteğmen Abdurrahman
53 — Süvari üsteğmeni Abdüsselam

7 — Armatör Haşim Mardin'in babası.
8 — Rauf Orbay
9 — Enver Paşa.
10 — Mustafa Kemal Atatürk.
11 — Rauf Orbayın kardeşi.
12 — Sonradan ordudan ayrılarak Mısır ordusunda genel kurmay başkanı olan.

54 — Süvari üsteğmen Mustafa
55 — Kurmay binbaşı Selahaddin Âdil (13)
57 — Makineli tüfek yüzbaşı Şevket
58 — Makineli tüfek üsteğmen Vehbi
59 — Dr. Yüzbaşı Hakkı
60 — Dr. Yüzbaşı Abdurrahman
61 — Makineli tüfenk teğmen Nurettin
62 — Çavuş Aziz
63 — Onbaşı Halil
64 — Onbaşı Rıza
65 — Onbaşı Mustafa
67 — Süvari binbaşı Reşit
77 — İstihkâm yüzbaşı Hamdi
78 — Jandarma yüzbaşı Abdülhalim
79 — Makineli tüfek yüzbaşı Fazlı
81 — Piyade teğmen Şeref
82 — Piyade teğmen Veli
84 — Yüzbaşı Nuri
86 — Topçu yüzbaşı Şükrü
97 — Yüzbaşı Fuad
98 — Tüfekci Halil
99 — Yüzbaşı Hasan
100 — Topçu teğmen Vasıf
106 — Kamacı ustası Ahmet
112 — Önyüzbaşı Hasan Nuri
114 — Tüfekçi ustası Ahmet

Yukarıda isimleri yazılı olanlardan başka Bingazi milletvekili Yusuf Şetvan Bey, bazı Mısırlı subaylar ve sonra Enver Paşanın savunma bakanlığı sırasında emir subayı olarak ordumuzda çalışan Alman Von Betheim de Bingazi cephesine geçmişlerdi.

13 — Hâtıraların sahibi S. Adil Paşa.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Tunus yolu ile Trablusgarb'e gidenler ise daha azdı. Bunlardan benim tanıdıklarım:

2 — Yüzbaşı Ali Rıza
3 — Eğitimcilerden El-Seyyid Haşim El-Mekki
44 — Teğmen Abdülaziz
45 — Yüzbaşı İbrahim Ethem
46 — Üsteğmen Süleyman İzzet
49 — Süvari yüzbaşı Mahmut
50 — Teğmen Mehmet Kemal
51 — Teğmen Mevlud
130 — Makineli tüfenk yüzbaşı Celal

Efendiler teker teker veya küçük gruplar halinde yavaş yavaş her iki savaş alanına koşmuşlardır.

İtalya Savaşının ilanında Edmond (Edouard) Black Beyin yerine Romanya askerî ataşeliğine atanmış olmaklığım dolayısıyle Bükreş'te bulunuyordum. Romanya Kralı ihtiyar Karol'un 1877 Osmanlı - Rus Savaşından evvel Osmanlı Devletine bağlı bir prenslik iken (14) Plevne Savaşlarına Romanya birlikleri ile katılmış ve Rusları burada yenilme tehlikesinden kurtaran veliahd Ferdinand idaresinde Moldava bölgesinde Birlad civarında yapılacak manevralara katılmak zorunluğu dolayısıyle serbest kalamamış ve fakat manevraların bitiminde izinle İstanbul'a giderek babamın bir müddet görevli bulunduğu sırada bazı çocuk-

14 — XV. Y.Y. başlarında Eflak-Boğdan Voyvodalığı adıyle anılan Romanya, Fatih Sultan Mehmet II. zamanında kesin olarak Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmış ve başlarına İstanbul'daki Fenerli Rumlardan birer Voyvoda atanmıştı. 1866'da Fransa İmparatoru Napoleone III.'ün önayak olması ile Osmanlı tarihinde iki memleket anlamında Memleketeyn denilen bu iki eyalet birleştirilerek Osmanlı hakimiyetinde Romanya Prensliği kurulmuştu. 1878 Berlin andlaşması ile prenslik krallık haline getirilmiş ve Charle (Karol) kral olmuştur.

luk hatıralarımın da bulunduğu Bingazi bölgesinde çalışmaya talip oldum.

Hareket Ordusundaki (15) çeşitli görevlerimden dolayı takdirini kazandığım Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşanın uygun görmesi üzerine kendi ataşelik ödeneğimle Kahire'de kalarak oradaki komiserliğimizle işbirliği yaparak Bingazı savaş alanına ait çeşitli işlerin düzenlenmesi ve yürütülmesi göreviyle 13 Ekim 1327-1911 Perşembe günü Romanya vapuru ile bir tüccar pasaportu taşıyarak İskenderiyeye hareket ve 18 Ekim Salı günü Kahire'de Şarül Huviyyatı da 11 numarada bulunan Osmanlı komiserliğine katıldım.

Bu sırada Mısır olağanüstü komiserliğinde Selanik ve diğer vilâyetlerde başarılı olmuş, saç ve sakalını ağartmiş muhterem Rauf Paşa, Hasan Fehmi Bey — sadrazam Talat Paşanın özel kalem müdürü — gibi kıymetli bir başkâtip ve Babanzade Hikmet Bey (16) gibi iyi huylu bir yardım heyeti ile Kahire'de bir Türk yuvası kurulmuş bulunmakta idi. Bu kıymetli ortam içinde ve Ömer Fevzi Beyin de yardımlarıyle görevime başladım. Gerek komiserlikten gerek sonraki günlerde evvelce meşrutiyetin ilanı sırasında İstanbul'da tanışmış olduğum El-Alem gazetesi başyazarı Abdülaziz Çeviş ve bazı Mısırlı prenslerle iş gereği yaptığım temas ve görüşmeler bende şu tesiri bıraktı. Genellikle Mısır halkoyu bizimle beraber ve Türk ordusuna yardım arzusunu beslemekte ise de İngiliz işgal ve hakimiyeti, memleketteki şahsi tutum ve çıkarlarının korunması sonucu bu yardımların ancak para olabileceği, El-Mahrusa yatı ile silah ve cephane taşıma ve gönderilmesine kadar ileri sürülen görüşlerinin hükümetimizin takdirini kazana-

15 — 31 Mart isyanını bastırmak için Selanik'ten İstanbul'a gelen ordu.

16 — Yazar ve politika adamı Cihad Baban'ın babası.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mak arzusundan ileri gitmeyen ve uygulama alanı bulunmayan teorilerden ibaret olduğu, halk arasında kaynaşma meydana getirecek hareketlerden kaçınarak sessizce Bingazi bölgesine yapılmakta olan sevkiyatın çoğaltılması, silah ve cephane gönderilmesi için esaslı tertibat alınması gerekeceğidir.

Gerçekten bir müddet önce Kahire'ye gelmiş olan Enver Beyin (Enver Paşa) gösterişli bazı temas ve girişimlerinin yararı görülmekle beraber İngilizleri de kuşkulandırmaktan geri kalmamış, sivil elbise ile gelen subaylarımızın kimliklerini meydana koymalarının, şüpheyi çekecek tarzda bazı önemli kişilerle görüşmeler yapmasının ileride devam edecek çalışmalarımıza İngilizlerin engel olacaklarını ortaya koymuştu.

Bu sebepledir ki ikinci grup olarak gelen ve hastalanmasından dolayı İskenderiye'de hastaneye yatmış olan Mustafa Kemal Beyin (Atatürk) hastaneden çıkar çıkmaz İskenderiye'deki Reis el-Vecd sarayında Hidiv (Mısır Valisi) Abbas Hilmi Paşayı ziyaret etmesini gerek memleket çıkarlarına ters düşmesi gerek şahsi görevime karışılma sayarak biran evvel cepheye hareketini Ömer Fevzi Bey vasıtasıyle bildirmeye mecbur olmuştum.

Sonraları vazife dolayısıyle Hidivle yaptığım görüşmeler, yukarıda söylediğim kanaatimi kuvvetlendirmişti.

İngilizler iki yüzlü politikalarıyla erzak, yiyecek ve sivil olarak gelen subaylarımızın Bingazi bölgesine gönderilmesine göz yummakta ve İtalyanların buna engel olmak hususunda yaptıkları siyasi girişimlerini de kendilerinin Mısır sınırını batıya doğru genişletmek arzularına uygun bulmadıklarından ve İtalyanların Mısır'a yaklaşmalarını iyi karşılamadıklarından önem vermemekte idiler.

İngilizler Sellum mevkii ve limanını Mısır namına işgal etmeyi 1321 - 1905 tarihinde bir deve kolu birliği ile Sellum, Tobruk, Bamba'ya kadar sınırımızı geçmekle göstermişlerse de siyasî görüşmeler sonucunda geri çekilmeleri üzerine kıyı ve koy bölgelerinde tarafımızdan karakollar kurulmuştu.

Savaş durumumuzdan İngilizler yararlanmayı ihmal etmiyerek 24 Kasım 1327 - 1911'de sınır kumandanı General Hinter'i küçük bir birlikle Sellum'e göndererek İsmet Beyden, buranın İtalyanlar tarafından bombalanmak istendiğini, halbuki bu yerin 1908'de protesto edildiği gibi Mısır Hidivliği sınırında bulunduğu ileri sürülerek kışlanın boşaltılması ve telgrafhanenin içeriye alınmasını bildirmişlerdi. Bu vatansever genç, bu konuda bir emir almadığını bildirmiş ve Hinter birliği kışla dışında kalmıştı. Durum şifreli telgrafla savunma bakanlığına bildirilmiş ve bir olay çıkarılmasından kaçınılarak yerin boşaltılması cevabı alınmış ve İsmet Bey bu emrin kendisine ulaşmasına rağmen birliğinin dışarıda barınacak yeri bulunmadığını, telgrafhanenin nakli halinde haberleşmemizin bozulacağını ileri sürerek boşaltmayı geciktirmeye çalışmış ve bakanlık kararının, bakanlar kurulunca da onaylanıp kendisine bildirilinceye kadar (5 Aralık 1327 - 1911) eski durum muhafaza edilerek geçen zaman içinde Sellum birliğinin ve haberleşmenin eskisi gibi devamı için gerekli ihtiyaçların sağlanması mümkün olabilmişti.

Yukarıda anlatıldığı gibi Bingazi bölgesinde bazı zorluklara rağmen para, subay, yiyecek ve diğer ihtiyaçlar devamlı bir çalışma sonucunda çeşitli yollardan gönderilmiş ve devamı da sağlanmıştı. Fakat ne yazık ki yapılan çeşitli girişimlere rağmen bu savaş yerinin en önemli eksiği olan silah ve cephanenin sağlanması mümkün olamamış, her girişim sonunda bir engele uğrayarak sözde kalmıştır. Ne doğrudan doğruya ne Mısır yolu ile savaş araç ve gereçleri sokulamamış ve bütün ümitlerimiz Ekim ayı başından beri tam yetki ile Beyrut'ta bu konuda çalışmak-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ta olan Rauf Bey (17) ile haberleşmelerimizde birkaç kere yapılan hazırlıklar da boşa çıkmış, Beyrut rıhtımında depolarda bu amaç için bulundurulan ve karadan gönderilmesi mümkün olacak şekilde hazırlanmış olan silah ve cephane de bir türlü yola çıkarılamamıştı.

Savaşın başında İtalyanların Afrika kıyı gözlemlerini tamamlayamamış olmalarından dolayı yapılacak cesaretli bir girişim belki başarılı bir sonuç verebilecekti. Fakat artık buna da imkân kalmamış ve herşeye rağmen Mısır yolunu denemek zorunlu hale gelmişti.

Bu konuda Mısır'ın kıyı gözlem durumu, çıkartmadan sonra, Bingazi sınırına kadar mevcut yollar üzerinde inceleme yapıldığı gibi, cephanenin gönderilme ve idarenin de tanzim ve sağlanması gerekiyordu.

İngilizler Mısır'a yapılmakta olan afyon kaçakçılığı ile herhangi bir silah sokulmasını önlemek için İngiliz subayları komutasında önemli önlemler almışlardı. İskenderiye ile Sellum arasındaki sahil kısmı denizden çeşitli deniz araçları ile özellikle Abdülmünim adında süratli bir gemi ile gözetlendiği gibi, karada yedi ayrı merkezde her biri 10 - 100 kişilik birlikler kurulmuş ve bu merkezlerin arası daima devriyelerle korunma altına alınmıştı. Marsa Matruh. Seyyid Barani gibi önemli yerler de Mısırlı subaylar komutasına verilmişti. Mısır kıyılarına yanaşabildikten sonra yükün enaz dört beş gün kullanılmayan çöl yollarından geçerek sınırı aşması lâzımdı. Çeşitli Mısırlı ve kaçakçılık işleriyle uğraşan kimselerle ilişki kurmak ve son derece gizlilikle bunu başarmak çok nazik ve büyük önem taşıyordu. İskenderiye'de bulunan ve hemen hergün Kahire'den telefonla görüştüğümüz Ömer Fevzi Bey, bu önemli problemi hazırlamayı başarmış ve Şeyh Abdullah adında

17 — Cumhuriyet devrinde başbakanlık yapmış olan Rauf Orbay.

fedakâr bir Mısırlı kaçakçı ile görüşme sonucunda Beyrut'tan gelecek geminin İskenderiye'nin 50 mil kadar batısında Maryut ile El-Acid feneri arasına gelmesi ve daha evvel hazırlayacağı mavnaların sahilde hazırlanıp boşalmanın hızlandırılması ve kira ile tutulacak devecilere güvenilemediğinden tarafımızdan sağlanacak develerle ve kendi adamlarıyle silahların güven içinde ve kaçak yol ile Taif, Beyrülmelle, Birüsselâse, Birüssebate, Birşefcebel, Tayyibülisim üzerinden Serafil'e götürülmesi kararlaştırıldı.

Bu karar ve durum Beyrutta Rauf Beye şifreli telgrafla bildirilmiş ve kara yolunda gerekli hazırlık tamamlandığı bildirilince geminin yola çıkarılması ve kıyı ile anlaşmak için tesbit edilen parola kendisine haber verildiği gibi savunma bakanlığına da gerekli bilgiler verilmiş, gizlice deve satın alınmasına da başlanmıştı.

Bir hafta, on gün içinde 400 kadar deve, Şeyh Abdullah'ın sağladığı ve genellikle Bingazi çöl Araplarından 70 kadar deveci idaresinde sahil gerisinde Ebul Matamiz yakınlarında toplanmış ve hazırlığımızın tamamlandığı Beyrut'a bildirilmişti. Rauf Beyden de 19 Kasım Cumartesi gecesi geminin Beyrut'tan hareket edeceği cevabı alınmıştı. Durumdan haberdar edilen Ömer Fevzi Bey çıkarma bölgesine giderek develerimizi de kıyıya yaklaştıracaktı.

İki ay kadar süren kâh ümit, kâh heyecan ve üzüntü uyandıran önemli çalışma ve girişimlerin sonucu artık birkaç gün sonra anlaşılacaktı.

21/22 Kasım Salı gecesi Şiralı Yunan uyruklu kaptan Pandeli yönetimindeki 1500 tonluk geminin Rauf Bey ile birlikte, boşaltma mavnaları da yedeğinde olarak çıkarma yerine yaklaştığı görüldü. Parolanın karşılıklı gösterilmesinden sonra boşaltmaya başlandı. İlk partinin kumsala çıkarılması ve develere yüklenmesine başlanmasından biraz sonra bir assubay komutasındaki İngiliz devriye birliği

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

gecenin karanlığına rağmen sahildeki topluluğu görerek üzerlerine ateş açmıştı. Durum tehlikeli bir hal almış, bütün emeklerin havaya uçması tehlikesi baş göstermişti. Şükür ki çıkarılan malzemenin kaçak ve Mısır için olmayıp Bingazi savunması için Türk hükümetine ait olduğu devriye komutanına anlatılak ateş kestirildiği gibi, Mısırlı erlerin de yardımı ile gemi kısa bir zamanda boşaltılmış ve develere düzgün bir şekilde yükletilip değerli ve vefalı Abdullah'ın idaresinde saat 3.30'da çöl yolunu tutmuştu.

Gemi tekrar denize açıldığı gibi, Rauf ve Ömer Fevzi Beyler de İskenderiye'ye döndüler. İşin büyük bir kısmı başarılmış olmakla beraber kafilenin sınırı aşması, özellikle devriyenin önlenmesi sebebiyle bizlere daha bir müddet heyecanlı bir bekleme dönemi yaşattı. Gerçekten devriye komutanı assubayın raporunun Lord Kiçner'e ulaştığı öğrenildi. Şükür ki çeşitli makamlardan geçen bu rapor Lordun eline ancak üç dört gün sonra geçmiş ve birliğimiz gizli yollardan iyice uzaklaşmıştı.

Önemli bir silah ve cephane partisinin bu suretle, İskenderiye'ye bu kadar yakın bir yerde ve bütün gözlem ve önlemlere rağmen çıkarılması, mağrur generali (General Kitçner) son derece hiddetlendirmiş ve Hinter Paşayı bir deve bölüğü ile kafileyi izlemeye ve geri çevirmeye memur ettiği gibi Hidiviyet (Mısır valiliği) üzerinde baskı yapmaya, sorumlular hakkında soruşturma ve kovuşturmaya geçmişti. Bu gibi kaçakçılık işleriyle uğraşan şüpheli kişilerin tutuklanmasına başlanması üzerine Rauf (Orbay) ve Ömer Fevzi (Mardin) Beylerin Mısır'da kalmaları doğru olmayacağından İskenderiye'den Port Said'e gitmişler, 7 Aralık 1327 - 1911 Çarşamba günü Marsilya'ya hareket eden bir kömür şilebine binerek Mısır'dan ayrılmışlardı.

Benim de durumum güven içinde değildi. Tam tersine komiserlikte bulunmam ve orduya ait işleri görmekte ol-

mam bilinmeyen birşey olmadığından hükümetimizi politik bir problem karşısında bırakmam ihtimali de vardı.

Kötü bir raslantı eseri olarak Şam'da hazırlanan ve Elariş yolu ile Mısır'a gönderilen 12 kişilik bir deve kolu birliğimizin kumandanı komiserliğe gelerek birliğinin Kantara'ya geldiğini ve fakat burada tutuklandıklarını bildirerek talimat istemişti. Durumu kendisine anlatarak şu anda Mısır yolu ile Bingazi'ye geçmelerinin mümkün olmadığı ve dönmekten başka çare görmediğimi söyledim. Kendimin de Kahire'de kalmaklığımın şüpheli olduğundan komiserlikçe girişimde bulunulacağını ilave ettim.

Ayni gün Sellum'dan İsmet Bey de kervanın geldiğini bildirmiş ve bize geniş bir nefes aldırmıştı. Artık benim de Kahire'den ve Mısır'dan ayrılmaklığım zamanı gelmişti. Geceleri yatmaya gittiğim otelle hesabımı keserek geceyi komiserlikte geçirmeyi doğru buldum. 8 Aralık 1911 Perşembe sabahı komiser paşa ve komiserlikteki diğer arkadaşlara büyük yardımlarından dolayı teşekkür ederek Süveyş yolu ile Port Said'e giden trene bindim ve ayni gün akşam saat yedide hareket eden Maria Theresa vapuru ile Hayfa'ya doğru Mısır'dan ayrıldım. Kafile ile gönderilebilen cephane ve silahlar Bingazi bölgesinin sürekli bir savunma ihtiyacına elbette yeterli değildi. Fakat ne de olsa bu miktarın savunuculara maddi ve manevi büyük bir yardımı olduğuna şüphe edilemez.

Kafile ile gönderilen silah ve cephane miktarı :

1000	Mavzer ve kasatura
411	Sandık mavzer fişeği
39	Sandık bütün parçalarıyle makineli tüfek
48	Sandık top mermisi
8	Sandık el bombası

Allah'a bin kere şükür ederim ki şahsen istekli olduğum bu görevde memleketime küçük bir hizmet yapmış

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

olmakla vicdanım bakımından rahat olarak bir hafta kadar evvelce görevli olarak bulunduğum Suriye'de kaldıktan sonra 29 Aralık 1327 - 1911'de üçbuçuk ay kadar devam eden geçici görevimden İstanbul'a dönerek birkaç gün içinde savunma bakanlığına rapor ve hesaplarımı verip esas görevim olan Bükreş askerî ataşeliğine döndüm.

Pek sınırlı olmasına rağmen Trablus ve Bingazi cephelerine yapılan yardımlar ve birliklerin dayanma gücünü ve moralini yükseltmiş olması bölge halkının fedakârlıkları sayesinde İtalyan birlikleri ancak sahilde kalmaya ve içerilere doğru yaptıkları her girişimin sonuçsuz kalması İtalya'da siyasi ve mali huzursuzluklar yaratmaya başlamış ve kısa bir müddet içinde savaşı bitireceğini ümit eden hükümetin aylar geçtiği halde kesin bir sonuç alamaması, İtalya hükümetini zor durumda bırakmış olduğundan kamuoyunu oyalamak ve bizi barışa zorlamak amacıyla Nisan ayında savaş filoları ile sahillerimize saldırmaya başlamışlardı.

5 Nisan 1328 - 1912 Perşembe günü 27 parçadan oluşan İtalyan savaş filosu Çanakkale Boğazı giriş istihkâmlarımızı aralıklarla saatlerle sonuçsuz bombardman ettiği gibi aynı günde Sisam Adamızın merkezi olan Vani limanındaki bazı tesislere de ateş açmıştı.

İtalya savaşından bir süre önce Venizelos (18)ın Girit Adasında oynadığı ihtilâl oyununu (19) Sisam Adasında da

18 — Yunan ordularını 1919'da Anadolu'ya göndererek Büyük Yunanistan hayalini gerçekleştirmeye çalışan eski Yunan başbakanı.

19 — Girid Adası uzun savaşlardan sonra Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından 1669 yılında Venediklilerden alınmıştı. 1860 yıllarına kadar Türk idaresinde kaldığı sıralarda yavaş yavaş göç eden Yunanlılar çoğunluğu elde ederek adaya sahip çıkmaya başlamışlar ve Avrupalıların da desteği ile 1378'de özerklik kazanmışlar, 1908'de Venizelos idaresinde Yunanistan'a katılmışlardır.

Sofilos uygulamaya girişmiş ve özerkliğe sahip olan adanın doğrudan doğruya Yunanistana katılması için isyan çıkarılmıştı. İsyancılar kısa zamanda idare merkezi olan Vani kasabasına kadar bütün adaya hakim olmuşlardı. Vali Prens Kupas Efendinin başvurması üzerine Kuşadasından bir askerî birlik (yaklaşık 400 kişi) Vani'ye gönderilmiş ise de adaya çıkmayı başaramamış ve vali, konağında sarılı kalmıştı. Sonradan Vani'ye ve ada güneyindeki Molla İbrahim'e gönderilen donanma tarafından adanın bombardıman edilmesine zorunluk duyulmuş ve valiyi konağından almak üzere donanmadan gönderilen römorköre binmeyi kabul etmeyen vali «böyle bir durumda valinin yerini bırakmasının doğru olmadığını» ileri sürerek bir zaman daha sarılı kalmayı yeğ görmek suretiyle tam bir Osmanlı ruhu ve yüksek bir iradeye sahip olduğunu göstermiş, geçmiş ve gelecek devlet adamlarına parlak bir örnek vermiştir. Kendisine, isyanın bastırılmasından sonra donanma tarafından büyük bir karşılama töreni ve merasim yapıldığı gibi daha sonraki ölümünde de büyük bir üzüntü yaratmıştı.

Boğaza yapılan saldırıda kayıplarımız birkaç askerden ibaret kalmış ve zarar pek az olmuştu. Bunun üzerine boğaz tarafımızdan torpillerle tamamen kapatılmış ise de birçok ticaret gemilerinin girip çıkamaması dolayısıyle Rus elçisinin ısrarlı müracaatleri üzerine, kılavuzlarla geçilebilecek bir yol bırakmak suretiyle 18 Nisan'da biraz açılmıştır.

6 - 7 Nisan tarihlerinde Meğri, Marmaris, Alaçatı (Çeşme) limanları bombardman edildiği gibi 10 Nisan 1912'de ilk olarak Astropolya ve 21 Nisanda Rodos adalarımıza İtalyan birlikleri çıkarılmak suretiyle yavaş yavaş Oniki Adamız İtalyanların eline geçmiştir. Yunanlılar bu durum üzerine adaların özerkliği veya Yunanistan'a katılması girişimlerine başladıkları gibi Balkan Devletlerinin aleyhimi-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ze birleşmeleri ve saldırıları sonucunda Balkan Savaşının başlaması, 6 Ekimde hükümetimizi İtalya ile savaşı durdurmaya ve sonra da barış andlaşması yapmaya mecbur etmiştir.

BALKAN SAVAŞINDA VARDAR ORDUSU

Yüzyıla yakın bir zamandan beri şahsî menfaat ve ihtiraslarından sıyrılarak yurdun yenileşmesini ve yükselmesini kendilerine ülkü edinen aydın ve fedakâr bir Türk kitlesi memleketimizde hür ve millî bir iradenin kurulması, otoriter ve keyfî hükümet şekline son vermek amacı ile memleketin içinde ve dışında devamlı bir çaba sarfediyorlardı. Bu küçük, sayıları sınırlı grupa mensup şahısların teker teker ve bazen topluca uğradıkları zulüm ve takibata rağmen fikir ve kanaatleri yavaş yavaş aydınlar arasında taraftarlar bularak seneden seneye kuvvetlenmekte ve yoğunlaşmakta idi. Yurt içinde koyu bir istibdat idaresi altında birçok tehlike ve imkânsızlık sebebiyle gelişemeyen bu yenilik ve devrim taraftarları nihayet Avrupa'nın hür ülkelerinde «İttihad ve Terakki» adı altında bir derneğin kurulması ve esaslı bir surette çalışmaya başlamasından sonra yavaş yavaş içeride de kuvvetlenmişti.

Abdülhamid idaresinin memleketi günden güne maddî ve manevî bakımdan uçuruma doğru sürüklemesi, özellikle Rusya ve Avusturya devletlerinin Balkanlara hakim

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

olma çekişmesi sebebi ile Makedonya ihtilalleri sonucunda meydana gelen karışıklıklar, Türkiye'nin bölüşülmesi yolunda Avrupa devletleri arasındaki politik görüşmeler, ordu subayları arasında da büyük etki yaratmış ve yurdun ciddi bir tehlikeye pek yaklaştığı açıkça belli olmuştu. Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunun yaşaması ve ölümü bahis konusu edilen Reval görüşmesi (1) kararı İttihad ve Terakki mensuplarına artık kaybedilecek zaman kalmadığını, harekete geçmenin zorunlu olduğunu açıkça göstermişti.

İşte pek kısa olarak özetlediğimiz bu durum ve tutumlar nihayet 10 Temmuz 1324 - 23 Temmuz 1908 ihtilâl ve devrimine sebep olmuş ve otuz sene evvel kaldırılmış olan meşrutiyet idaresi ikinci defa ilân edilmiştir (2). Modern ve uygar bir idarenin kurulamaması, özellikle hıristiyan uyruklular hakkında zalimce bir yol tutulduğu gerekçesiyle işgal ve egemen olma isteklerini ekonomik ve politik etkilerini genişletmek amaçlarını örtmeyi, dünya kamu oyunu Osmanlılık ve Türklük aleyhine çevirmeyi politikalarına esas kabul etmiş ve her fırsattan faydalanmayı hiç-

1 — 9-11 Haziran 1908'de İngiltere Kralı Edouard VII. ile Rus Çarı Nicolas I. arasında Baltık Denizi kıyısında eski Tallin bugünkü Reval limanında yapılan görüşmedir ki burada Türkiye'nin paylaşılmasının görüşüldüğü ileri sürülmüştü. Gerçekte iki hükümdar I. Dünya Savaşı öncesi Almanya'ya karşı kurulan üçlü anlaşmanın esaslarını görüşmüşlerdir. Bu arada Osmanlı İmparatorluğunun durumu ile özellikle Girit meselesi de görüşülmüştür.

2 — Türkiye'de ilk meşrutiyet yani anayasal rejim 23 Aralık 1876'da ilan edilmiş fakat 1877 Osmanlı-Rus Savaşı bahane edilerek 14 Şubat 1878'de Millet Meclisi kapatılmıştır. Ancak Kanun-ı Esasi denilen Anayasa kaldırılmamış, yalnız Mebuslar Meclisi kapatılmış ve faaliyetine izin verilmemiştir. 1908'de meclis tekrar toplanarak faaliyete geçince buna İkinci Meşrutiyet adı verilmiştir.

bir zaman unutmamış olan Avrupa hükümetleri de kansız başarılan bu büyük inkılâbımız karşısında lehimize bir cereyanın meydana geleceğine ve özellikle İngiltere ve Fransa gibi hürriyet taraftarı milletlerin bu inkılâbı destekleyeceklerine bağlanan ümitlerin ne kadar boş olduğu ne yazık ki pek kısa zamanda meydana çıkmıştı.

Cins ve mezhep farkı ayırmaksızın bütün milleti osmanlılık çerçevesine alarak hürriyet, eşitlik ve adalet ilkelerine dayanarak yenileşmemize doğru atılan bu yüksek hamlemize yardım şöyle dursun aleyhimizdeki emellerinin bozulması ihtimali karşısında yeni idaremizi yıkmak için harekete geçilmiş ve İttihad ve Terakki Hükümeti bundan sonra saldırılarla karşı karşıya bırakılmıştı.

Avusturya-Macaristanın Bosna-Herseki kendi ülkesine katması, Bulgaristan emaretimizin - kapı kethüdası (3) Geşov Efendinin elçiler arasında davet edilmemiş olması bahanesiyle, 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra prensliğe bağlanmış olan ve Balkanlarla yaklaşık bugünkü sınırlarımız arasında bulunan ve genel vali adı altında prensliğe verilmiş olan Doğu Rumeli vilayetimizle birlikte bağımsızlığını ve krallığını ilan etmesi (4) inkılâbımıza karşı hazırlanan suikasdin ilk eserleri idi.

3 — Kapıkethudası, Osmanlı İmparatorluğuna bağlı özerk prensliklerin İstanbul'da hükümetle ilişkilerini sürdüren temsilcileri için kullanılan bir siyasi terimdir. Bunlar kendilerini diğer yabancı devletlerin elçileri gibi saymakta idiler.

4 — Bulgaristan XIV. yüzyıl ortalarından beri Osmanlı idaresinde bir eyalet iken 1878 Berlin Kongresi kararı ile Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir prenslik haline gelmişti. 1877 Osmanlı-Rus savaşı sonundaki Ayastafanos Andlaşması ile Bulgar Prensliğine bırakılan Doğu Rumeli Vilayeti de bu kongre kararı ile bağımsız bir eyalet olarak Osmanlı idaresinde bırakılmıştı. Gerçekte Bulgarların Osmanlılarla bağımsızlık bakımından hiçbir ilişkisi daha o zaman kalmamıştı. Son kopma ise basit bir olaydan doğmuş idi. Abdülhamid II.'in doğum

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Uzun yıllardan beri kötü idare ve istibdat altında bunalmış olan halkımız meşrutiyet esaslarına sadık kalmaya çalışan yeni idaremizdeki hürriyet ve serbesti içinde dengesini kaybetmiş ve dış entrikaların etkileriyle iç dertler de başgöstermiş ve 31 Mart, Arnavutluk, Girit, Yemen isyanları birbirini izlemiştir. İdari, mali, siyasi bin türlü meseleler ve zorluklar içinde ve her türlü maddi ve manevi yardım ve hatta destekten yoksun kalan hükümetimiz İtalyanın Osmanlı Afrikasını (Tarblusgarbi) işgala başlaması ile bir dış savaş karşısında bırakılmıştı.

Adriyatik kıyılarından başlayarak Hind Denizine kadar uzayan geniş bir ülke üzerinde kırk milyonluk nüfusu ile yayılmış olduğu, her biri ayrı amaçlar güden cahil ve her türlü kışkırtmaya yatkın milletleri kapsadığını gözönüne getirirsek, Osmanlı İmparatorluğunun idaresi konusunda tam ve örnek bir feragatle ve bütün iyi niyet ve vatansever bir gayret ile çalışan İttihad ve Terakki hükümetlerini bu devamlı ve bir kısmı geçmişin kötülüklerinden doğma olaylar önünde bazı kusur ve hatalarına rağmen başarısızlık ve ümitsizlikle sorumlu tutmak insafa ve hakka uygun olmasa gerektir.

İmparatorluğumuzda genel durum bu kadar tehlikeli bir hal almış iken tarihi düşmanımız ve yüzyıllardan beri her vesile ve fırsattan faydalanarak Türk boğazlarını elde etmeye çalışan, askeri ve siyasi hemen bütün faaliyetlerini bu amaca ve hedefe çevirmiş olan Rusyanın sessiz ve sakin kalmayacağı pek tabii idi. 1293-1877 savaşı so-

günü olan 19 Temmuzda her sene yapılan merasime İstanbul'daki yabancı elçiler davet olunurdu. 1908 senesindeki bu merasime Bulgar kapı kethudası olan Geşov Efendi, elçi sayılmadığından, davet edilmemişti. Bulgar Prensi Ferdinand bunu bahane ederek İstanbul'daki temsilcisini geri çağırdı ve 5 Ekim 1908'de Tırnavide istiklalini ilan etti.

nunda bir aralık hedefe ulaşmış gibi iken Viyana ve Berlin Konferansları kararıyle Rumeli tarafında Romanya, Bulgaristan, Bosna ve Hersek gibi önemli bölgelerin büsbütün veya bazı şartlarla vatanımızdan ayrılmasını başara bilmiş ise de doğrudan doğruya kazançları olan Anadolu tarafındaki Kars ve Ardahanı elde etmek gibi yayılma amaçlarına yeter görmiyeceği çıkarlarla yetindirilmesi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Balkanlardaki etkisinin artması Rusyayı hiç de memnun etmemişti.

1871 de kurulan Alman İmparatorluğunun(5) Avrupa politika âlemine büyük bir güçle karışması Rusları hayal kırıklığına uğratmış; fakat esas amaçlarından ayırmamıştı. Bu tarihten itibaren Rusya ile — Alman İmparatorluğu tarafından desteklenen — Avusturya - Macaristan arasındaki güneye doğru genişleme çekişmesini bir kat daha artırmış; 1882 de Rusya tarafından teşvik gören Bulgaristan ile Avusturya tarafından korunan Sırbistan arasındaki savaşta Bulgaların askerî başarılarına ve Pirut kasabasına kadar ilerlemiş olmalarına rağmen Avusturya po-

5 — Almanya X. yüzyılda İmparator Otto I. tarafından kurulan ve imparatorluk tacı Papa Jean XII. (962) eliyle verildiği için «Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu» adıyle anılan küçük küçük prensliklerden meydana gelmiş feodal bir imparatorluk halinde 1806 tarihine kadar devam etmiş ise de bu tarihte Napoleon Bonaparte tarafından ortadan kaldırılmıştır. 1814'de Napoleone'ın Waterlo'da müttefiklere yenilmesi üzerine 1815 Viyana Kongresi kararı ile Avrupa haritası yeniden düzenlenirken Almanya yine küçük prensliklere bölünerek Rein Birliği adı ile Avusturya'nın idaresine verilmiş ve Almanya'da tek büyük devlet Prusya kalmıştı. Bütün küçük Alman prensliklerini birleştirerek büyük bir Alman İmparatorluğu kurmayı tasarlayan Prens (Bismark) Bismarc 1866'da Avusturya'yı Sadova'da ve 1871'de Fransa'yı Sedan'da mağlûp ederek Alman birliğini gerçekleştirmiş ve birliğin başına da Prusya Kralı Wilhelm I. geçerek Alman İmparatorluğu kurulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

litikasının üstünlüğü sayesinde Bulgarların ancak Pirut kilisesi çanını alıp eski sınırlarına çekilmeleriyle savaşın sonuçlandırılması Rusya politikası için yeni bir darbe olmuştu.

Alman İmparatorluğunun kurulmasından sonra büsbütün yeni bir yön alan Avrupa politikası karşısında Rus dışişleri bakanlığını, Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için başka bir yol izlemeye sevketmiştir.

Reval buluşması projelerinin yarıda kalması, Rus dışişleri bakanı olan İzorleski, bu yolu devletimizi iç isyanlarla yıpratmak ve zaten «Hasta Adam» diye adlandırılan ve günden güne gücünü kaybetmekte olan vatanımızı içinden yıkmakta bulmuş; Makedonya ihtilallerini yaratmıştır.

Meşrutiyetin ilanından sonra devlet yapısını sarsacak bir hale gelen çeşitli iç isyanlara İtalya Savaşının da eklenmesi Rus dışişleri bakanlığı için artık kaçırılmayacak bir fırsat olmuş ve birbirine zıd çıkarlar yüzünden birleşemeyen Balkan devletlerinin hükümetimiz aleyhine birlikte hareketleri sağlanmıştı.

Sırbistan, Karadağ (6) ve Arnavutluk üzerindeki etkisinin devamı için küçük Balkan hükümetlerinin böyle bir hareketine karşı olmayı Avusturya - Macaristan da politikasına uygun görmemişti. Bu sırada memleketin iç durumu şöyle bir görüntü gösteriyordu.

Başta büyük insan Talat Paşa olmak üzere ordunun işe karışması sonucunda tam bir kendini veriş ve yurtsever duygularla devrimi başaran İttihad ve Terakki Cemiyeti ilk zamanlarda dıştan, hür idarelere sahip İngiltere ve Fransa hükümetlerine eğilerek onların yardımlarından faydalanmayı, içten de Osmanlılık çerçevesi içinde serbest ve

6 — Bugünkü Yugoslavya'nın güney-batı bölgesini teşkil etmekte olup hükümet merkezi Çetine şehri idi. Bir krallık olan Karadağ I. Dünya Savaşından sonra kuzeydeki Hırvatlarla Sırpların birleşmesinden meydana gelen Yugoslavya Devleti içinde kalmıştır.

uygar bir devlet kurmayı ilke olarak kabul etmiş ve her türlü iktidar ve nüfuz ihtiraslarından uzak kalarak eşitlik, adalet, hürriyet prensiplerine sadık kalmıştı. Kısmen Avrupa'dan dönen, kısmen cemiyete evvelce girmiş olan veya meşrutiyetin ilanından sonra cemiyete katılmış bulunan kişilerin aşırı fikirlerine karşı koymaktan geri kalmamış ve ılımlılıktan, yurt amaçlarından ayrılmamaya çalışmıştır.

Hemen her devrim ve inkılâpta görüldüğü gibi iktidarda bulunanların şahsî nüfuz ve üstünlük kazanma isteklerinin tam tersine alçak gönüllü bir yol izlediklerine, iktidar görevlerinden uzak kalmaları, memleketteki her çeşit halkı temsil edecek surette bir millet meclisi kurmaları buna açık bir delil sayılabilir. Ne çare ki dışarıdan ümit ettikleri koruma ve yardımdan yoksun kaldıkları gibi, şahsi çıkarları bozulan veya aşırı isteklerini yerine getiremeyen veya eski devirdeki çıkarlarını kaybeden, milletin bilgisizliğinden ve dini duygularından yararlanmak isteyenler özellikle basının tam hürriyetinden güç alarak memleketteki birliği bozacak şekilde kurdukları çeşitli kuruluş ve propagandalarla halk oyunu İttihad ve Terakki Cemiyeti ve meşrutiyet aleyhine çevirmek konusunda birbirleriyle yarışırcasına çalışmış ve kısmen de başarılı olmuştur.

Parlamentonun açılışından henüz dört ay kadar bir zaman geçtiği halde 31 Mart isyanı olmuş ve ordunun işe el koyması, cemiyetin gücünün daha okadar sarsılmamış bulunması sayesinde kısa zamanda bastırılmış ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile İstanbul'un Hareket Ordusu birlikleriyle işgali, geçici bir sükûn devri açmış ise de ekilen tohumlar az zamanda tekrar gelişmiş, mecliste, basında, halk arasında haklı haksız karşı koymalar başgöstermiş ve en zararlısı olarak bu akımlar orduya da sıçratılmış ve subaylar arasında ayrılık başgöstermişti.

Uzun yıllardan beri aralıklarla devam edegelen Yemen isyanı, İmam Yahya idaresinde, Şeyh İdris idaresinde

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Asir (7) karışıklığı, İsa Bolatin, Rıza Yakovalı Bey gibi çete reislerinin bayrakları altında birleşen Kuzey Arnavutluk Gegalarının, Yunanlıların teşviki ile evvelce İtilaf Devletlerinin bakımına ve idaresine bırakılmış olan Girit Adasının çoğunluğunu oluşturan Rumların Yunanistana katılma yolundaki hareket ve girişimleri, devamlı ve birbirini izleyen bir devrim zinciri ile memleketi gerçekten ağır ve geleceği acı olabilecek bir yöne doğru sürüklemiş iken beklenmedik bir anda İtalya hükümetinin Osmanlı Afrikasına saldırması ve 16 Eylül 1327 - 1911'de savaş ilan etmesi genç meşrutiyet idaremiz için dayanılmaz bir darbe oluyordu. Roma büyük elçiliğinden gelen Hakkı Paşa gibi (8) bir hukukçu bu acı aldanma karşısında istifaya mecbur kaldı. Yeni sadrazamlığa atanan Sait Paşa kabinesinde Talat Bey (Paşa) içişleri; Cavit Bey (9) maliye, Mahmut Şevket Paşa Savunma bakanlıklarını üzerlerine almışlardı.

İtalyanlar tahminlerinde aldanmışlardı. Çıkartma kuvvetleri aylar geçtiği halde kesin bir sonuç alamamış ve iç zorluklar karşısında kalmış olduklarından hükümetimizi barışa zorlamak için Çanakkale Boğazından başlayarak 5 Nisan 1328 - 18 Nisan 1912'de Akdeniz limanlarımızı bombardman ve Astropolya küçük adasından itibaren (10 Nisan) oniki adanın (10) işgali suretiyle hükümetimiz üzerinde baskılarını artırmışlardı.

Savaş alanı bu suretle Balkanlara yaklaşırken Yunan-

7 — Arap yarımadasının Kızıl Deniz kıyısında Yemen ile Hicaz arasındaki bölgenin adı.

8 — Hakkı Paşa sadrazam olmazdan evvel Roma Büyükelçisi idi.

9 — İttihat ve terakki idaresinin tanınmış maliye vekili olup İzmir suikasti olayında suçlu görülerek idam edilmiştir.

10 — Trablus Savaşı sırasında İtalyanların işgal ettikleri Ege adalarından Rodos, İstanköy ve Meis adalarından oluşan adalardır.

lıları adalar üzerinde hak iddia etmeye ve aleyhimizde harekete zorlamış oluyordu. Bir aralık Üsküp, Priştine bölgesine kadar yayılan Arnavutluk isyanı Trakya ve Anadolu'dan gönderilen birliklerle kuvvetlendirilen ordu tarafından tamamiyle bastırılamamıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi ile «Halaskâr Zabitan - Kurtarıcı Subaylar» grubu gibi teşekküller hükümet ve onun idaresine karşı olanlar mevcut olan bu ayrılığı körüklüyorlardı.

Berat (11) milletvekili İsmail Kemal Bey (12) Yunan gazetelerine «Arnavutluk'un sınırı hakkında Yunanlıların tasalanmalarına sebep yoktur. Arnavutluk özerklik istemiyor, Arnavutlar bütün Osmanlı kavimlerinin garantisi ile Türkiye'nin korunması yanlıdırlar; eğer zaman gereği bir Arnavutluk kurulmasına lüzum görülecek olursa topraklarını genişletmek fikrinde değillerdir» tarzında açıklamada bulunuyor; bazı subaylar Arnavutlara karşı silah kullanılması aleyhinde propaganda yapıyorlardı. Hükümetin değişmesi, mebuslar meclisinin dağılması girişimleri başlamış bulunuyordu. Hükümet artık tutulamaz bir hale gelmiş ve 26 Haziran 1328 - 1912'de Mahmut Şevket Paşa ve birkaç gün sonra da sadrazam Said Paşa padişaha kabinenin istifasını vermeye mecbur olmuştu.

9 Temmuzda Âyan meclisi (Senato) başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hürriyet ve İtilaf Partisi eğilimli bir kabine kurmuş ve bir taraftan İstanbul Harb Divanı tarafından hüküm giyen kimselerin affı ve Arnavutluk bastırma hareketlerinin durdurulması kararını vermiş ve İtilaf Devletlerinin savaşa izin vermiyeceği şeklindeki yanlış kanaati sonucu ordudan eğitilmiş birçok asker de terhis edilmiştir. Bu eylemler karşısında çoğunluğu İttihad ve

11 — Arnavutluğun önemli şehirlerinden birisidir.

12 — Arnavut asıllı Osmanlı mebusu olup Arnavutluğun imparatorluktan ayrıldığı sıralarda ilk Arnavut prensi olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Terakki Partisinden olan mebuslar meclisi, eski maliye bakanı Cavit Beyin uzun bir konuşması ile süresiz tatil kararı vermiş ise de hükümetçe anayasanın 35. ve 43. maddelerine dayanılarak meclisin tatil edilmesi isteği yüksek tasdike sunulmuştur.

Yukarıda özetlemeye çalıştığım olayların akımı Rusya ve Avusturya'nın aleyhimizdeki politik faaliyetlerini durdurmak değil aksine çoğaltmasına sebep olduğunda şüphe yoktur. Şimdiye kadar çıkarların karşıt olması yüzünden birbirlerine karşı düşman durumda bulunan Balkan Devletleri birleşmiş ve Rumeliden Türkleri atmak amacı ile bir hedefe çevrilmişti.

Karadağlıların sınır karakollarımıza saldırısı ile Balkan Savaşının ilk adımı atılmış ve Bulgar, Sırp ve Yunan seferberlikleri başlamış, 28 Eylül 1328 - 1912'de Karadağ birlikleri tarafından sınır yakınlarındaki Akova kasabamızın işgali ile savaş eylem haline gelmişti.

Avrupa devletleri, Balkan devletlerinin yakaladıkları büyük fırsatın maddi ve manevi yardımlarla siyasi ve askeri alanda yapmış oldukları hazırlığa rağmen bir yenilgi ihtimalini de göz önüne alarak kaçınılması imkânı olmayan savaşa görünüşte insani duygularla engel olmak istediklerini göstermek için savaşın sonu ne olursa olsun siyasi durumun korunacağını ilan etmekten de geri kalmamışlardı. Artık ok yaydan çıkmış, hükümetimiz de seferberlik ilan ederek savaşı kabule mecbur olmuştu.

31 Mart olayı üzerine taburumla katıldığım ve sonra mürettep tümen alay kumandanlığında vazife yaparken atanmış olduğum Romanya askerî ataşeliği görevi ile Bükreş'te bulunduğum sırada aldığım seferberlik emri zarfını açtığım zaman Vardar Ordusu kurmay başkanlığı ikinci şube müdürlüğüne atanmış olduğumu öğrenince hemen ertesi günü İstanbul'a ve oradan da Selanik'e hareket ederek üç gün sonra karargâha katıldım. Balkan Savaşı

süresince bu vazifeye devam etmiş olduğumdan burada özellikle Vardar Ordusu durum ve hareketlerinden bahsedeceğim.

Mahmut Şevket Paşanın Savunma Bakanlığı sırasında ordu teşkilâtımızda değişiklikler yapılmış ve yeni kabul edilen kolordu teşkilâtı üzerinden genel kurmay başkanı İzzet Paşa zamanında seferberlik planları hazırlanmış idi. Balkan devletleriyle çıkacak bir savaş için de biri doğu, diğeri batı ordusu adı ile iki esas grup kabul edilmişti. Padişahın vekili olarak başkumandanlığı savunma bakanı bulunan Nazım Paşa üstlenmişti. Birinci ordu müfettişliği muvazzaf birlikleriyle Anadolu'dan bir kısım nizamiye birlikleri ve hemen bütün Anadolu redif kolorduları, birinci ordu müfettişi Müşir (Mareşal) Abdullah Paşa kumandasındaki doğu ordusuna ve Batı Rumelideki muvazzaf birliklerle redif kur'aları Ali Rıza Paşa (13) kumandasında batı ordusuna ayrılmıştı (14).

Batı ordusu, Sırbistan ve kısmen Bulgar cephesine karşı Vardar ordusu — İkinci Ordu Müfettişi Korgeneral Zeki Paşa idaresinde — ile Karadağ cephesine karşı Mahmut Hayret Paşa kumandasında kurulacak bir grup ve İstroma vadisini Bulgar saldırısına karşı kapayacak bağımsız bir İstroma kolordusundan meydana gelecekti.

Başkumandanlık tarafından uygulanması istenen ve bunda ısrar edilen bu seferberlik planı ogünkü genel duruma ve stratejiye uymuyordu. Bu planda Yunanlıların savaşa katılması, İtalya savaşının devamı dolayısıyle deniz-

13 — Millî Mücadele esnasında bir süre İstanbul hükümeti sadrazamı olmuş ve zamanında İstanbul Mebuslar Meclisinde Millî Misak kabul edilmiştir.

14 — Muvazzaf birlikler, o esnada askerlik görevini yapan erler, redifler ise ilk askerlik görevini yaptıktan sonra yedeğe ayrılanlar olup nizamiye ordusu ise devletin askerlik kanununa göre kurulmuş birlikleridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Terakki Partisinden olan mebuslar meclisi, eski maliye bakanı Cavit Beyin uzun bir konuşması ile süresiz tatil kararı vermiş ise de hükümetçe anayasanın 35. ve 43. maddelerine dayanılarak meclisin tatil edilmesi isteği yüksek tasdike sunulmuştur.

Yukarıda özetlemeye çalıştığım olayların akımı Rusya ve Avusturya'nın aleyhimizdeki politik faaliyetlerini durdurmak değil aksine çoğaltmasına sebep olduğunda şüphe yoktur. Şimdiye kadar çıkarların karşıt olması yüzünden birbirlerine karşı düşman durumda bulunan Balkan Devletleri birleşmiş ve Rumeliden Türkleri atmak amacı ile bir hedefe çevrilmişti.

Karadağlıların sınır karakollarımıza saldırısı ile Balkan Savaşının ilk adımı atılmış ve Bulgar, Sırp ve Yunan seferberlikleri başlamış, 28 Eylül 1328 - 1912'de Karadağ birlikleri tarafından sınır yakınlarındaki Akova kasabamızın işgali ile savaş eylem haline gelmişti.

Avrupa devletleri, Balkan devletlerinin yakaladıkları büyük fırsatın maddi ve manevi yardımlarla siyasi ve askeri alanda yapmış oldukları hazırlığa rağmen bir yenilgi ihtimalini de göz önüne alarak kaçınılması imkânı olmayan savaşa görünüşte insani duygularla engel olmak istediklerini göstermek için savaşın sonu ne olursa olsun siyasi durumun korunacağını ilan etmekten de geri kalmamışlardı. Artık ok yaydan çıkmış, hükümetimiz de seferberlik ilan ederek savaşı kabule mecbur olmuştu.

31 Mart olayı üzerine taburumla katıldığım ve sonra mürettep tümen alay kumandanlığında vazife yaparken atanmış olduğum Romanya askerî ataşeliği görevi ile Bükreş'te bulunduğum sırada aldığım seferberlik emri zarfını açtığım zaman Vardar Ordusu kurmay başkanlığı ikinci şube müdürlüğüne atanmış olduğumu öğrenince hemen ertesi günü İstanbul'a ve oradan da Selanik'e hareket ederek üç gün sonra karargâha katıldım. Balkan Savaşı

süresince bu vazifeye devam etmiş olduğumdan burada özellikle Vardar Ordusu durum ve hareketlerinden bahsedeceğim.

Mahmut Şevket Paşanın Savunma Bakanlığı sırasında ordu teşkilâtımızda değişiklikler yapılmış ve yeni kabul edilen kolordu teşkilâtı üzerinden genel kurmay başkanı İzzet Paşa zamanında seferberlik planları hazırlanmış idi. Balkan devletleriyle çıkacak bir savaş için de biri doğu, diğeri batı ordusu adı ile iki esas grup kabul edilmişti. Padişahın vekili olarak başkumandanlığı savunma bakanı bulunan Nazım Paşa üstlenmişti. Birinci ordu müfettişliği muvazzaf birlikleriyle Anadolu'dan bir kısım nizamiye birlikleri ve hemen bütün Anadolu redif kolorduları, birinci ordu müfettişi Müşir (Mareşal) Abdullah Paşa kumandasındaki doğu ordusuna ve Batı Rumelideki muvazzaf birliklerle redif kur'aları Ali Rıza Paşa (13) kumandasında batı ordusuna ayrılmıştı (14).

Batı ordusu, Sırbistan ve kısmen Bulgar cephesine karşı Vardar ordusu — İkinci Ordu Müfettişi Korgeneral Zeki Paşa idaresinde — ile Karadağ cephesine karşı Mahmut Hayret Paşa kumandasında kurulacak bir grup ve İstroma vadisini Bulgar saldırısına karşı kapayacak bağımsız bir İstroma kolordusundan meydana gelecekti.

Başkumandanlık tarafından uygulanması istenen ve bunda ısrar edilen bu seferberlik planı ogünkü genel duruma ve stratejiye uymuyordu. Bu planda Yunanlıların savaşa katılması, İtalya savaşının devamı dolayısıyle deniz-

13 — Millî Mücadele esnasında bir süre İstanbul hükümeti sadrazamı olmuş ve zamanında İstanbul Mebuslar Meclisinde Millî Misak kabul edilmiştir.

14 — Muvazzaf birlikler, o esnada askerlik görevini yapan erler, redifler ise ilk askerlik görevini yaptıktan sonra yedeğe ayrılanlar olup nizamiye ordusu ise devletin askerlik kanununa göre kurulmuş birlikleridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

lere hakim olamamamız ihtimali gözönünde bulundurulmamış olduğu gibi, birliklerin normal barış zamanı askerlik durumu esası kabul edilmişti.

Yunan cephesinde yalnız savunmak için de olsa bir kuvvet ayırmak gerektiği gibi 5, 6, 7. nizamiye kolorduları ile bir süvari tümeni ve Üsküp, Prezrin, İştip ve bazı Anadolu redif tümenlerinden kurulması gereken ve kısmen tamamlayıcı erlerini Anadolu'dan almak suretiyle mevcudunun 100 bini bulacağı düşünülen Vardar ordusunun savaş düzeninde değişiklik yapılması zorunlu görüldüğünden, Batı ve Vardar orduları karargâh kumandanlarınca ve mahalli durumu çok iyi bilmesi dolayısıyle Vardar Ordusu kurmay başkanlığı birinci şube (harekât şubesi) müdürü Yarbay Fevzi Beyin (15) iştiraki ile Selanik'te birkaç gün devam eden görüşmeler sonucunda plan üzerinde mümkün olabildiği kadar değişiklik yapılmıştı.

Bu değişiklikler sonucunda Yunan cephesine karşı Hasan Tahsin Paşa kumandasında bir kolordu ayrıldığı gibi, VI. kolordunun Arnavutluk isyanı dolayısıyle Debre'de bulunan 18. tümeni ve Karadağ saldırısına karşı gönderilmiş olan iki tümeni ile Anadolu'dan gelecek redif tümenleri Vardar ordusu kuruluşlarından ayrılmış bulunuyordu. Anadolu tamamlayıcı erleri ise seferberliğin ilk iki haftası içinde ve ancak % 10 oranında silah ve hatta giyim eşyasından yoksun olarak Vardar ordusuna katılabilmiş olduğundan Batı Ordusunda en ağır görevi yüklenmiş olan bu ordu mevcudu ne yazık ki plandaki miktarın yarısını ancak geçiyordu.

Vardar ordusunun seferberlik karargâhı Manastır kabul edildiğinden birkaç gün kaldığı Selanik'ten 27 Eylülde trenle Manastır'a hareket etmişti.

15 — Cumhuriyet devri Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak.

Genel kurmayca barış zamanında hazırlanmış ve uygulanması başkumandanlıkça emredilmiş bulunan sefer planında Yunan hükümetinin savaşa katılmayacağı kabul edilmiş olması dolayısıyle seferberlik gibi, Vardar Ordusunun da yerleşme ve yayılma konusunda yeniden incelenmesine ve düzeltilmesine gerek duyuluyordu. Gerçekten bu plan Batı Rumeliye ayrılmış olan kuvvetlerin yalnız savunma görevi yapmaları ve kesin sonucun Doğu Ordusu tarafından alınacağı esası göz önünde bulundurulmuştu. Vardar Ordusu için İştip, Köprülü, Üsküp üçgeni yerleşme bölgesi olarak kabul edilmiş, Komanova, İştip de savunma hatları yapılması ile Bulgar ve Sırp ordularının gözetlenmesi ve durdurulması planda belirtilmişti. Üsküp ve İştip'de bu amaçla bazı savunma yerleri yapılmıştı.

Yunanistan'ın savaşa katılmasına göre bu yığınak Batı Ordusunun esas grubunu teşkil eden Vardar Ordusunu Bulgar ve Sırp sınırlarına doğru fazla yaklaştırma ve müşterek bir Balkan hükümetleri saldırısında Selanik'in zaptı için vakit kaybetmiyerek Yunan ordusunun pek doğru olarak Manastır'a ilerlemesi halinde bu orduyu hareket üssünden yoksun ve birbirine yakın şekilde ilerleyecek üç düşman ordusu karşısında ümitsiz bir durumla karşı karşıya bırakmış oluyordu. Ordu kumandanı Zeki Paşa bu görüşe dayanarak ordusunun Manastır'da yerleşmesini ve Bulgar, Sırp birliklerini durdurmak ve zaman kazanmak için gereken kuvveti Üsküp ve İştip bölgelerinde bıraktıktan sonra Yunan ordusuna saldırılmasının uygun olacağı kanısında idi (16). Fakat başkumandanlıkça bildirilen ve uygulanması emrolunan planın değiştirilmesi de imkânsızdı. Bu sebeple seferberliği Manastır'da başlamış olan Vardar Ordusu karargâhı iki gün içinde eksiklerini tamamlaya-

16 — Zeki Paşanın Balkan Savaşına ait «1912 Balkan Harbine Ait Hatıralarım. İst. 1337. Mecmua-i Askeriye. 25-26. sayıları.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rak 29 Eylülde Pirlepe üzerinden Köprülü'ye hareket etmişti. Ordu birlikleri henüz seferberlikleri ile uğraşıyordu. Balkan devletlerinin 10 - 15 günde seferberliklerini tamamlamalarına karşı hesabımızca bizim birliklerin seferberliği bir, bir buçuk ay sürecekti. Hükümetimizin kısmen iç etkenler, kısmen de Avrupa devletlerinin savaşa engel olacakları yolundaki yanlış düşüncesinden dolayı siyasi bazı sebeplerle bazı sınıfları terhis etmesi dolayısıyle kadrolarda meydana gelen boşluklar da seferberliği geciktiriyordu. Yukarıda bahis konusu olan durum karşısında Vardar Ordusunca izlenmesi en uygun olacak hareketin tayini için yapılan incelemeler ve münakaşalardan sonra ordu kumandanının da onayına sunulan şu karara varılmıştı :

1 — Seferberlik yığınaklarının tamamlanması için sınır birliklerinin güçlendirilmesi suretiyle Kaçana, Köstendil ve Varanya yönlerinden gelecek düşman ilerlemelerinin geciktirilmesi ile vakit kazanılması,

2 — Yunan ordusunun müttefikleri ile müşterek bir plan izlemeleri tabii görüldüğünden ve buna göre pek zayıf kalmış olan güneydeki birliklerimizi mağlup ve Selanik şehrini ayırarak kuzeye doğru hareket edeceği ve bu durumda Manastırı işgali halinde ordumuzun Bulgar, Sırp ve Yunan orduları arasında her türlü kaynaklar ve ulaşımdan yoksun kalacağı göz önüne alınarak Koçana, Köstendil yönünden gelecek biraz daha zayıf Bulgar birliklerini durdurmak ve Sırp ordusu büyük çoğunluğuna karşı hareket edilmesi,

3 — Harekât bölgesinde bu maddelerin uygulanması için gerekli gözlemlerin ve hazırlıkların yapılması.

Bu kararlara dayanılarak karargâhta bulunan kurmay adaylarından Rahmi Bey (17) İdris Hızır adındaki serger-

17 — Cumhuriyet devrinde millet meclisi üyeliği ve C. H. Partisi müfettişliği yapmıştır.

denin emrindeki gönüllüler ve jandarma birlikleri kumandanı Yüzbaşı Hamid Ağanın Geylan havalisindeki faaliyetlerini tanzim amacı ile Geylan ve yine kurmay adaylarından Yahya Hayati ve Mahmut (18) Bey de Koçana ve Köstendil bölgelerine gönderildiği gibi Priştine redif tümeni Padiva yönünde sınıra yaklaştırılmış ve büyük birlikler kumandanlıklarına genel direktifler verilmişti.

Düşman orduları yığınaklarını tamamladıklarından çarpışmalar henüz sınır üzerindeki küçük çatışmalar halinde idi.

3 Ekimden itibaren muntazam düşman kuvvetleri harekete geçtikleri gibi 3/4 Ekim gecesi Batı Ordusu kumandanlığı tarafından Sırbistan ve Bulgaristan'a hücuma geçilmesi hakkında başkumandanlığın emri aynen Vardar Ordusuna da bildirilmişti .

4 Ekimde Podiva bölgesindeki tümenimizle bir Sırp tümeni arasında savaş başladığı gibi, Geylan bölgesinden Sırbistan topraklarına girmiş bulunan birliklerimiz de düzenli Sırp kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür.

5 Ekim, ayni günde Bulgarlar da Çarova'dan saldırıya geçmişler ve buradaki taburumuz üstün kuvvetler karşısında Kalimanca'ya geri çekilmeye zorlandıkları gibi Palanga sınırında da ciddi çarpışmalar başlamış ve Yunanistan'ın savaş ilan etmesiyle beraber saldırıya geçen Yunan birlikleri 6 Ekimde Alasonya'yı ele geçirmişlerdi.

6 Ekimde İtalya ile savaşa son verilmesi, seferberliği kısmen Anadolu askeriyle tamamlayacak olan batı ordusuna bu hususta bir kolaylık sağlayamamış ve bizim Barbaros, Turgut Reis gibi oldukça eski zırhlılara mukabil Yunanlıların Averof yeni kruvazörünü satın almış olması,

18 — İstiklal Savaşı başlarında Bolu isyanı sırasında isyancılar tarafından pusuya düşürülerek Hendek'te öldürülen Yarbay Mahmut Hendek.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ege Denizi hakimiyetinin Yunanlılara geçmesine sebep olmuştu. Gerçekten bir müddet sonra donanmamız Albay Ramiz Bey kumandasında Boğazdan çıkmış ise de Limni adası yakınlarında karşılaştığı Averof gemisi ile kısa bir çatışmadan sonra geri dönmüştür. Yunanlılarla yapılan bu ilk deniz savaşında büyük bir fırsat kaçırılmış denilebilir. Averof mürettebatı bir deniz savaşı için yeterli eğitim ve öğretimden yoksun olması ve silah ve cephanesinin bozuk veya iyi kullanılmamasından dolayı uzun mesafeli toplarından faydalanamamış ve üstün olan torpido filomuzun saldırıdaki duraksaması sonunda yüksek sürati sayesinde savaş alanını bırakarak güneye çekilmişti. Sonradan İngiliz denizcilerinin yardımı ile kısa bir zaman sonra bu eksiklikleri tamamlanmış ve ikinci bir deniz savaşında hız ve top atışı mesafesinin fazlalığından, manevra yeteneği sayesinde Averof'un donanmamızı Ti'ye alması (düşman gemilerini uzunlamasına ateş yönüne getirmesi) karşısında bir miktar kayıp verdikten sonra donanmamız geri çekilmeye mecbur kalmış ve denizlerimizi Yunan donanmasına açık bırakarak bir daha çıkmamak üzere (Hamidiye Kruvazörü hariç) boğazdan içeri girmiştir. Bu yüzden batı ordusu ikmal kuvvetleri için yalnız Uzunköprü, Dimetoka, Selanik yolu açık bulunmakta ve çıplak, perişan halde Anadolu gençleri kısım kısım bu yoldan gönderilmekte idi.

Vardar ordusu ve karargâhının bulunduğu Köprülü'de kaldığı 10 gün içinde Batı ordusu kumandanlığı, Vardar ordusunun Komanova'yı Sırplara karşı örtmesini ve Koçana yönünde ilerleyen Bulgarlara taarruz etmesini bildirmiş ise de, gerek hareket bölgesindeki yollar, gerek düşman yığınakları hakkında alınan bilgiler, Vardar ordusu kumandanlığınca uygun bulunmamış ve ordu büyük kısmının ilkönce Morava vadisinden güneye ilerleyeceği anlaşılan ve eşit kuvvetle karşı konması mümkün olan Sırp ordusuna karşı hareket edilmesi hakkında evvelce verilmiş olan karar daha yerinde ve uygun görüldüğünden Vardar ordusunun Komanova yakınında Sırp ordusunu karşılaması strateji bakımından duruma daha uygun bulunmuştu.

Gerçekten Morava vâdisinden güneye doğru inen yollardan Sırp tümenlerinin aşamalı olarak ikişer tümenle ilerleyebileceği ve ancak meydan savaşı sırasında yayılabilecekleri gibi, Komanova ve doğu sırtlarında yerleşen kuvvetli ve ağır 15 santimetrelik obüslerle ve yoğun bir sahra topçusu ile güçlendirilmiş bulunan VII. kolordumuza karşı bir yan yürüyüş yapmak ve ona karşı yayılmak zorunluğu, Gulema ve Piçinya dereleri boyunca yerleştirilecek V. ve VI. kolorduların güneyden ilerlemeleri halinde de düşman tümenleri Slayta sırtlarından yapılacak saldırı ile dar bir bölgede çevrilmiş durumda meydan savaşını kabul etmek zorunda kalacağından Vardar ordusu strateji bakımından pek uygun bir durumda bulunacaktı.

Eğitim, öğretim ve yönetim bakımından yetiştirilmiş bir ordu tarafından uygulanması halinde bu plan gerçekten kesin ve çok başarılı bir sonuç alabilirdi.

Bu sebeble V. kolorduya Koçanadaki bir tümeni ile (16. tümen) düşmana saldırması ve Karatuva yönüne gönderilen 15. tümeni ile Köstendil yolunda ilerleyen Bulgar kuvvetlerini durdurma ve geri kalan iki tümeni ile de (13 ve İştip Redif tümeni) Bereketli, Balis, Gradisna yolu ile Piniçe suyuna ve Manastırdan gelmekte olan VI. kolordunun Bereketli, Milina, Uraş yolundan Gulema suyuna doğru hareketleri, VII. kolordunun kuzeyden gelen Sırp ordusuna karşı Komanovayı savunması bildirildi.

Bu suretle Vardar ordusu yan gerilerini Bulgar birliklerine karşı kapayacak ve Sırp kuvvetlerinin Komanovaya mecburi dönmeleri sırasında güneyden dört tümenle taarruz imkânı bulacaktı.

VII. kolordu birlikleri Komanova savunma hattında

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yerlerini almış, diğer kolordular da aldıkları emir gereğince ilerlemeye başlamış olduklarından 8 Ekimde ordu karargahı da Köprülüyü bırakmış ve Bereketliye hareket etmiştir.

9 Ekimde Vardar Ordusu şu durumda idi :

Sağ cenahta gönüllüler ile takviye edilmiş bir bulgar tugayına karşı bırakılan 16. tümen, kumandanın durakla-ması ve Kalimançadaki birliğin vaktinde takviye edilmemesi sebebiyle geri çekilmeye mecbur kalarak Koçanaya çekilmişti. Koçananın düşmesi ile İştip yolunun açılması, ordu büyük kısmının gerilerini tehlikeye düşürdüğünden tümen kumandanı (Harp Okulu seferiye öğrenmeni Mehmet Paşa) değiştirilerek yerine enerji ve atılganlığı ile tanınmış olan Albay Kâzım Bey atanmıştı.

Köstendil - Palanga üzerinden ilerleyen Bulgar tümenine karşı gönderilen 15. tümen ise Komanova - Palanga yoluna inememiş ve Karatuva bölgesinde yollardaki zorluk ve arazinin sarplığı, genellikle ahalisi Bulgar olan civar köyler halkının dağlara çekilerek Bulgar ordusuna yardım etmeleri gibi sebeblerle saplanıp kalmıştı.

Morava vâdisini izliyerek güneye doğru ilerleyen Sırp aslî kuvvetleri karşısında Zibefçe ve sınır bölgesine gönderilmiş olan öncü kuvvetlerimizin geri çekilmesi sebebiyle Preşuva boşaltılmış, Podivadaki birliğimiz de Priştineye çekilmişti.

Ordunun büyük kısmına gelince; ordu emri gereğince V. kolordu Piçina, VI kolordu Gulema vâdilerine ve bir kısım birlikler de bölgenin kuzeyine geçmiş, VI. ve VII. kolordular ise kuzey ve doğuya dönük bir cephe üzerinde tahkim edilmiş hatta yerleşmiş, ordu yedeğini oluşturan İştip redif tümeni Kutlucaya ve ordu karargâhı da Uraş köyüne gelmişti.

On onbeş evi geçmeyen savaş hattındaki diğer bütün

Bulgar köyleri gibi halkı etraftaki dağlara çekilmiş bulunan köyün okuluna yerleştiğimiz zaman, bu küçük Bulgar köy okulu dersliklerinin siyah tahtası ile cetvel, gönye ve büyücek pergeli ile kazalarımızda bile eksik olan öğretim araçları ile donatılmış olduğu hayret ve ibretle görülmüştü.

Hiç şüphesiz bu okul da diğerleri gibi öğretimini Bulgaristanda yapmış Makedonyalı Bulgar çocuklarına millî görevlerini öğretmek ve Türkler aleyhine kışkırtılmış ve bağımsızlık yolunu hazırlamak için gönderilmiş genç bir daskalof (okul öğretmeni) idaresine verilmişti. Acı acı itiraf a mecburuz ki tam bir özgürlük, emin bir bağımsızlık ve parlak bir gelecek için bir milletin kültürü esastır. Cedlerimizin yüzlerce senedir kan dökerek yerleştiği koca Rumeliden yoksun kalmamızda bu hususdaki ihmal ve gafletimiz de önemli bir etken olmuştur.

9-10 Ekim gecesi karargahı Dobruşan'da bulunan VI. kolordudan alınan raporda, kolordunun büyük kısmının Gulema suyu kuzeyine alındığı bildiriliyordu.

Harb tarihi öğretmenimiz olarak kurmay sınıflarından beri takdirini kazandığım muhterem ordu kumandanım Zeki Paşa Hazretleri «1912 Balkan Harbi hatıratım» adlı eserinde VI. kolordunun esas kısmı ile kuzeye geçmesini, ordunun bilgisi olmaksızın tarafımdan yapılan bir bildiriye bağlamaktadır. Bunun bir yanlış anlama sonucu olduğuna, adı geçenin de inandığı kanısındayım. Zira, böyle yetkimi aşan bir emir verdiğim yolundaki iddianın, VI. kolordu karargahının yanlış bir anlaması sonucu ortaya çıktığını, paşanın hakkımdaki iyi görüşlerini asla eksiltmemiş olması ve Manastır Savaşları sırasında kendileri cephede bulundukları sırada karargahın bütün işlerini bana bırakmış olması ile ispatlayabilirim.

V. kolordunun öncüleri ve VI. kolordunun büyük kısmı ile Piçina ve Gulema sularını geçmiş bulundukları gö-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

zönüne alınarak 10 Ekim günü için VI. kolordunun Slayka sırtlarını işgal ve sağlamlaştırması ve V. kolordu birliklerinin de Piçina suyunu geçmesi emrolundu. Bu suretle Vardar ordusu kuvvetleri Komanova doğusunda, cephesi doğu ve kuzeye dönük ay şeklinde düşman saldırısına karşı yayılmış bulunacaktı. 10 Ekim sabahı Uraş köyü kuzeyindeki yüksek tepeye çıkan ordu karargahından hemen bütün savaş cephesi (sol taraf dışında) görülüyordu. Saat onbire doğru V. ve VI. kolordu cephelerinden top ateşi açılmış ve birliklerimizin henüz yayılmaya vakit ve imkân bulamayan düşman kuvvetlerine karşı hücuma geçtikleri ve ilerledikleri görülmüştü.

Ordu kumandanlığı özellikle düşmanın genel durumu hakkında açık bilgi edinememiş olması yüzünden birliklerin bekleme ve kısmen savunmada kalmasını tercih etmekte ise de birliklerin zayıf düşman kuvvetlerine karşı giriştikleri durdurma hücumunu doğru bulmayarak orduya genel taarruz emri vermiş ve karargah gözetleme yerinden durumu görülmeyen ve telefon bağlantısı bulunmayan VII. kolorduya karargâhtan kurmay yarbay Hasan Tosun Beyi göndermişti.

Öğleden sonra savaşın şiddet kazandığı ve üstün bir topçu ateşi korumasında piyadelerimizin aldıkları emir gereğince taarruz ve ilerlemede oldukları gözleniyor ve Komanovadan dönen Hasan Tosun Beyden de VII. kolordunun savunma hattına bağlı kalmayarak diğer kolorduların saldırısına katıldığı ve sol tarafımıza bırakılmış olan süvari tümenimizin de Tobanofça yönünde düşman gerilerine gönderildiği öğrenilmiş idi. Birliklerimizin Gulema ve Penice suları arasında Silanya sırtlarını arkada bırakarak Nagoriç sırtlarına ilerledikleri görülmüş ve 10 Ekim akşamına kadar meydan savaşının lehimize geliştiği anlaşılmıştı.

Ordu karargâhında meydana gelen bu kanaat yanlış de-

ğildi. Fakat bu kanaati yaratan etki, gözetleme yerinden yapılan gözlemler ve kolordulardan pek geç alınan raporlar ve sözlü bilgilere dayanıyordu. Küçük birlikler değil, ordu ve kolordular arasında bile telgraf, telefon gibi süratli haberleşme tesisatı yapılmamıştı. Meydan savaşı yapmakta olan ordu, eğitim, öğretim, disiplin ve emir ve kumanda bakımından hazırlanmamış olduğu kadar geri hizmetlere ait ve yönetimde önemli etken olan geri hizmet ve araçlarından hemen tamamen yoksun denecek bir halde idi. Fakat bu noksanlar savaştan kaçınmayı gerektirse bile eldeki araçlarla, gerek strateji gerek yönetim bakımından en uygun surette orduyu savaşı kabul etmekten alıkoyamazdı. Vardar ordusu da başkumandanlık tarafından verilen emir ve direktif içinde mümkün olan ve en uygun görülen bir şekilde Komanova meydan savaşına girişmiş ve iki gün iyi bir sonuç elde etmişti. Gerçekten gece yarısına doğru alınan raporlar da ordunun gözlemlerini ve kanaatlerini kuvvetlendirmişti.

V. ve VI. kolordu birlikleri bazı kısımlarında ele geçirdiği Nagoriç, Bektaş-ı Bâlâ ve VII. kolordu kuvvetleri de Bektaş-ı zir- Orizar hattına kadar ilerledikleri bildirilmiş fakat Koçana ve Karatuva bölgesindeki tümenlerden bir bilgi alınamamış ise de sağ yanımız gerilerinde henüz Bulgar birliklerinin tehlikeli bir ilerleyişi görülmemesinden dolayı 11 Ekim'de birliklere taarruzlarına devam emri verilmişti.

10-11 Ekim gecesi başlayan yağmur bugün de ince ince yağıyordu. Sabahleyin bir gün evvelki gözetleme kulesine gidildiği zaman birliklerimizin Nagoriç kuzeyindeki taşlık sırtlara karşı saldırılarına devam ettikleri ve bazı bataryalarımızın ileriye mevzi değiştirdikleri görülüyordu. Öğleye doğru dürbinlerimize ters görüşler yansımaya başladı. VI. kolordu cephesinde Slatin tepelerinde piyadelerimizin dağınık halde çekildiği, topçularının geriye doğru

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yer değiştirdikleri, görülemiyen VII. kolordu cephesinde ise şarapnellerinin paralanmalarından yavaş yavaş Komanovaya yaklaştıkları görülüyordu.

Ordu yedeğini teşkil eden İştip redif tümeni bir gün evvel sağ yanımızı uzatmak ve düşman sol yanına karşı kullanılmak üzere V. kolordu emrine verilmiş ve cepheye gönderilmiş olduğundan ordu kumandanlığı emrinde hiçbir kuvvet kalmamış, yağan yağmurlarla cephe gerisinde kalan derelerin suları yükselmiş, yollar ve toprak her tarafta batak bir hale gelmiş, ordunun ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bulunduğuna şüphe kalmamıştı. VI. kolordudan alınan rapor da bunu doğruluyordu.

Geri çekilen birlikleri Piçina ve Gulema suları kuzey ve güneyindeki sırtlarda durdurarak akşama kadar vakit kazanmak ve meydana çıkacak duruma göre yeni bir emir vermeye karar veren ordu kumandanlığı, karargahtan çeşitli cephelere kurmay subaylar göndermiş ise de VI. ve VII. kolordularda hemen panik haline gelen geri çekilmenin durdurulmasına imkân bulunamamış ve V. kolorduya da Piçina suyu gerisine çekilmesi emir olunmuştur.

Akşama doğru ordu kumandanı bir kısım karargah subayları ile V. kolordunun Novsel civarındaki karargahına giderek kolordudan olaylar hakkında bilgi almış ve karşılıklı görüşmeler yapmıştı.

Durum şöyle açıklığa kavuşmuştu : Bir gün evvel birliklerimiz tam yayılmış olarak ve mevzilerine girmiş bulunan kuvvetli topçumuz himayesinde Morava vadisi ile Piçina suyu arasında çeşitli kollarla güneye ilerleyen düşman öncülerini mağlup ve geriye atarak Nagoriç-Bektaş-ı Balâ-Orizar hattına kadar ilerlemişlerse de akşama doğru düşman asıl büyük kısmının yayılarak çekilen birliklerini üstün kuvvetlerle takviye etmesi üzerine ilerleme imkânı kalmamış ve harekât ordu karargahının da düşündüğü ve uygulanmasını tasarladığı çevirme şeklindeki stratejik hücum da kendiliğinden cephe savaşına dönüşmüş ve bu suretle inisiyatif Sırp ordusuna geçmiş idi.

Gece yağan yağmur sebebiyle bir kısım birlikler ve erlerin Komanova kasabasına ve etraftaki köylere sığınmaları, Priştine kasabasının düşmesine dair Komanovaya gelen telgrafın açığa çıkması üzerine Priştine tümeni erlerinin cepheyi bırakması, politikaya karışan subayların eğitim ve öğretim, komuta ve disiplin konusundaki ilgisizlikleri, araç ve gereçlerin önemli ve esaslı surette eksik oluşu gibi sebepler ve etkenler altında birliklerin moralleri de bozulmuş ve 11 Ekimde karşı saldırıya geçen Sırp ordusu karşısında acı bir bozguna uğramıştı.(19)

Ordu kumandanlığı bu bölgede durumun düzeltilmesine imkân bulunmadığı kanaatine varmış olduğundan VII. kolordunun ve müstakil süvari tümeninin Üsküp, diğer ordu birliklerinin Berektli-Kiliseli yönünde çekilmeleri emir olunmuş ve ordu karargahı da evrakının yakılmasından ve ağırlıkları taşıyan arabaların da çamur yüzünden yollarda bırakılmasından sonra gece Bereketliye ve 12 Ekimde sabaha karşı Köprülüye gelmişti.

Bütün resmi ve şahsi malzeme ve eşyamızı Uraş ve

19 — Ordu kumandanı Zeki Paşa, Komanova meydan savaşının kaybedilmesi hakkında yukarıda adı geçen kitabında (sayfa 36) 23-24 Ekim gecesi (bu tarih rumi takvime göredir. Miladiye göre 10-11 Ekimdir) Manastır ve Üsküp tümenleri düşman karşısında bulundukları hatları terk ile gecelemek için Komanova'ya çekilmişler ve tümen kumandanları bu durumdan ancak sabaha karşı haber alabilmişlerdir. Kayıplarımız ve yaralılarımız pekaz olduğu halde bu mağlûbiyetimiz subaylarımızın ödevlerine ilgisiz kalmasından, erlerin, savaşta önemli etkisi olan, ruhlarına nüfuz edilmemesinden, savaşın idaresinde gerekli olan savaş tekniği kurallarını bilmediklerinden, özellikle yukarıdan aşağıya kumanda hüküm ve nüfuzunun etkisizliğinden, göreve bağlılıklarından ziyade askerlikten başka işlerle uğraşmaktan doğmuştur» demektedir. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

civarındaki yollarda terketmiş olduğumuzdan üzerimizde bir kaput veya pelerin ile ve yanımıza almış olduğumuz bazı evrak ve vesikalarla büyük bir üzüntü ve ümitsizlik içinde Köprülüye geldiğimiz zaman karargah birçok ağır görevler karşısında bulunuyordu.

Herşeyden önce ordunun durumunu belirlemek ve gereken yeni düzenlemeyi yapmak ve ileride ordunun hareket tarzını kararlaştırmak gibi önemli ve acele meselelerin çözümlenmesi gerekiyordu. Komanova yenilgisi orduda yerine getirilmesi mümkün olmayan bir yara açmıştı.

10 Ekim savaşı üstün topçu ateşimiz sayesinde ve ertesi gün de kesin bir piyade savaşı yapılmadığından, savaş kayıplarımız pekaz olmuş ise de Priştine, İştip ve Manastır redif tümenleri hemen tamamen dağılmış, diğer tümenlerdeki Arnavut ve bir kısım o bölge askerleri görevlerini terketmiş olduklarından mevcutları kadro haline dönüşmüş gibi idi.

Topçu kuvvetlerimize gelince; 15 santimetrelik ağır sahra topçu ve Üsküp yolu ile çekilebilen birkaç bataryadan başka bütün sahra bataryaları, hatta bazı cebel (dağ) bataryaları yerlerinde veya 15. tümeninki gibi yollarda bırakılmıştı. Top kayıplarımız yüzün üzerinde idi. Ordunun elinde ancak 13, tümene ait olanlarla Üskübe getirilebilen birkaç sahra ve bir kısım cebel bataryaları (dağ topları) kalmış bulunuyordu. Ordu 13, 15, 16. tümen ve topcusu ile beraber Üsküpten Vardar nehri kıyısını izliyerek gelmiş bulunan süvari tümeni ile biri Köprülü diğeri Üsküp-Kalkandelen bölgesinde olmak üzere iki gruba ayrılmış bulunuyordu.

Bu sırada bir kısım göçmen grupları ile birleşme hattı ve Selanik yolu ile beyaz donları, palaspare kıyafetleriyle perişan bir halde gönderilen ikmal birlikleri de Köprülüye gelmekte ve trajediyi artırmakta idi. Bu zavallı Anadolu erleri mümkün olduğu kadar geydirilmekte, silahlandırılmakta ve düzenlenmek üzere Manastıra gönderilmekte idi.

Köprülüde geçirilen birkaç gün içinde batı yamaçlarında güvenlik tertibatı alınarak V. kolordu kumandanı Kara Sait Paşanın kurmay başkanı Kâzım Beyin (Kâzım Özlalp) gayret ve faaliyeti ile 13, 15, ve 16, tümenler düzenlenmiş ve kısmen disiplin sağlanabilmiş ise de gerek kasabanın durumu, gerek birliklerin moral ve savaş güçlerinin yetersizliği sebebleriyle Vardar Nehri gerisinde yeni bir savaş kabul etmesi uygun görülmemişti. Güneyden ilerlemekte olan ve Sarıkasım'a yaklaşan Yunan ordusunun ve yine güneyden Üsküb'ü ele geçiren Sırp kuvvetlerinin Kalkandelen, Gostivar yolu ile kuzeydeki kavşak yollarıyle ordunun azçok bir hareket noktası ve dayanığı olan Manastır'ın bir tehlike ile karşı karşıya bulunması da bizi bu yöne çekiyordu. Bu sebeble Vardar Ordusunun birbirinden ayrılmış bulunan iki grubunun da savunmaya uygun yerlerde düşman kollarını durdurmaya çalışarak zorunluk halinde Manastır yönüne geri çekilmeleri kararı verilmiş ve Köprülü batısında Abdi Paşa Hanları yakınındaki geçit ve savunmaya elverişli bulunan mevzilerin kuvvetlendirilmesi de öngörülmüştü.

Ordu kumandanlığınca bu karara dayanılarak gerekli emirler verildikten sonra 15 Ekimde düşman topçusunun Vardar Nehri batısından Köprülüyü bombardmana başladığı sırada kasaba terkedilmiş ve geceyi İzder'de geçirdikten sonra ertesi gün Pirlepe'ye hareket edilmişti.

17 Ekim günü batı ordusu kumandanı da (20) Manastır'dan Pirlepe'ye gelmiş olduğundan orduların genel durumları gözden geçirilmişti. İstroma vâdisini kapatmakla görevli birliklerimiz Siruz üzerine atılmış, Yunan ordusunu

20 — Sonradan mütareke devrinde sadrazam olarak Millî Misakı kabul eden ve mebuslar meclisinden geçirten Ali Rıza Paşa.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

büyük kısmı ile Karaferye'den çekilen birliklerimizi Selanik yönünde, diğer bir kolu ile de Debre'den güneye alınmış olan VI kolordunun 18. tümenini Soroviç'de mağlubetmiş, Karadağ kuvvetleri büyük bir insan ve kumandan olan Rıza Paşa (21)'nın gayreti ile İşkodra yakınlarında durdurulmuş ise de düşman ordularından bir kol Köprülü'yü, diğer kolu Kalkandelen'i ele geçirerek Gostivar - Kırçova şosesi ile güneye ilerlemekte idi.

Batı ordusu bütün cephelerde yenik bir duruma düşmüş olmakla beraber Makedonya ve Arnavutluk'un ve genel durumu ile memleketin iç ve coğrafî vaziyetine rağmen özellikle gerek sayıca, gerek araç ve gereç, gerek hazırlık bakımından kendisinden üstün bulunan dört müttefik Balkan Devleti ordularına karşı mümkün olabileni yapmaya çalışmış ve uzun süre düşman ordularını batıda uğraştırmıştır. Bu suretle memleketin mevcut kaynaklarına sahip bulunan ve kesin sonucu alması beklenilen doğu ordusuna yardıma devam ederek zafer ümidini doğuya bağlamıştı.

Batı ordusuna düşen görevi yerine getirebilmek için bu ordunun gücünü devam ettirmek ve batı ordusu kumandanlığınca takviye edilmeye başlanmış olan Manastır'ın elden çıkarılmaması gerekiyordu. Duruma göre ise, Manastır özellikle güneyden büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulunuyor idi. Bu sebepler ve görüşler sonucunda 16. ve 17. nizamiye tümenleriyle Manastır redif tümeninden meydana gelen VI. kolordunun batı ordusu kumandanlığı emrine verilmesi ve bu kuvvetlerle Yunanlıların Karaferye, Vodina, Filorina üzerinden Manastır'a ilerlemesinin durdurulması kararlaştırıldı.

21 — İşkodra'nın aylarca ve şanlı bir surette savunmasını sağlamış, Arnavutluk prensi olmak iddiasında bulunan Esat Toptani Paşa taraftarı bir Arnavutun kurşunu ile şehit edilmiştir.

Vardar ordusu karargâhı 23 Ekime kadar Pirlepe'de kalmıştı. Geçen bu bir haftalık süre içinde gerek Sırp gerek Yunan kuvvetlerine karşı stratejik bazı başarılar elde edilmişti. Pirlepe ambarlarından bol miktarda yiyecek ve diğer bazı ihtiyaçlarını sağlayan V. kolordu özellikle disiplin ve savaş gücünü devam ettirmekte olan 13. tümenin — kumandanı Jandarma Galip Paşa, kurmay başkanı yüzbaşı Osman Zati Bey (Paşa) — 15. tümenin Prisat tepelerini elegeçirmesi ve biraz da takviye edilmeleri ve Köprülüye inen vâdinin dar bir geçit teşkil etmesi, düşmanın sahra toplarını kullanamamaları sayesinde Abdipaşa Çiftliği gerisindeki mevzilerimize karşı girişilen düşman saldırıları geri çevrilmiş, 23 Ekime kadar Köprülüden gelen düşman kuvvetleri meşgul edilerek durdurulmuş olduğu gibi sol tarafımız gerilerine sarkmak isteyen bir düşman süvari alayı da Desova civarındaki süvari birliğimiz tarafından önemli kayıplar verdirilerek geri atılmıştı.

Güneye karşı sevkedilen VI. kolordu da Filorina'nın güney doğusunda bulunan Paniçe yakınlarına kadar ilerlemiş bulunan bir Yunan kolu bir baskın sonucunda ağır kayıplar verdirilerek geri atılmış ve Soroviç yönünde ilerlemiştir.

Kırçovaya kadar çekilmiş olan VII. kolordu birliklerinden oluşan Faik Bey (22) kumandasındaki tümen de Gostivar'dan güneye doğru ilerleyen Sırp kuvvetlerini durdurmuştu.

Devamı ve gelişmesi beklenmeyen bu yerel ve stratejik başarılar, yukarıda anlattığımız ve her gün yaklaşarak biraz daha ilerleyen üstün düşman kuvvetlerinin, Manastır'ı elegeçirmesi ihtimalini ve tehlikesini gideremiyordu. Nitekim 23 Ekimde V. kolordu birlikleri 15. tümenin yö-

22 — Bir aralık Üsküdar mutasarrıflığında bulunmuş olan Kurmay Yarbay Leskovikli Faik Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

netimindeki gevşeklik sebebiyle (23), VII. kolordu birlikleri de Priliçe'ye geri çekilmek zorunda kaldıklarından, Sırplar Manastır'a kuzeyden ve doğudan süratle yaklaşıyorlardı. Yunanlıların da güneyden ilerlemesi halinde yalnız Vardar Ordusu değil, Karadağ ve Arnavutluk taraflarından çekilmekte olan Mahmut Hayret Paşa ve karargâhlarıyle beraber bütün batı ordusu için esaret bahis konusu idi.

Şükretmeye değer ki Serez'i işgal eden, Bulgarlardan evvel, Selanik'i işgal etmek gibi siyasi bir sebeple Yunan ordusu Manastır'a yürümiyerek Karaferye'den sonra Selanik'in işgalini strateji hedeflerine daha uygun bulmuştu.

Havalar soğumuş, kar ve tipi, araç ve gereçten yoksun birliklerimizin maddi gücünü de sarsmakta idi. 24 Ekimde iki Sırp tümeninin daha evvel Albinice sırtlarına kadar çekilmiş bulunan V. kolorduyu önemli kayıplarla yerlerini bırakmaya mecbur etmesi üzerine Toplucan'daki ordu karargâhı Manastır'a gelmiş ve evvelce alınmış olan karar gereğince Vardar Ordusunun geri kalan kuvvetleri ve kuzey Arnavutluktan Manastır üzerine çekilmekte olan bazı batı ordusu birliklerinin İstroga - Resne yolu ile gelmekte olan 21. tabur ve birkaç dağ topundan oluşan Mahmut Hayret Paşa kuvvetlerinin de katılması ile kısmen hazırlanmış mevzi ve takviye edilmiş yerler gerisinde son bir şans tecrübesi olacak bir meydan savaşını kabul etmek amaeı ile gereken emirleri ve direktifleri vermişti.

VI. kolordunun Paniçe, Kirli Derbent ve Soroviç'de yaptığı başarılı hücumlarla güneydeki düşman kuvvetleri

23 — Pirlepe tümen kumandanı İsmail Hakkı Bey kara mühendishanesinde tâbye dersi veren, kişiliği bakımından çok saygı değer, iyi ahlâklı bir öğretmenimizdi; ağır yapısı ve davranışlarıyla Lenfavi (ağır hareketli, soğukkanlı) lakabı verilmiş olan bu adam diğer birçok benzeri gibi Meşrutiyetin ilanından sonra ogüne kadar hiçbir birlik idare etmemişti.

uzaklaştırılmış ve Yunan ordusu esas kısmı da bir tehlike görülmediği gibi bu kolordudan bazı kuvvetlerin geri alınabilmesi düşünülmüştü.

Manastır öteden beri bu bölgede en önemli bir idare ve askerî merkez olması dolayısıyle ambarları, hastaneleri ve diğer birçok özel kaynaklarıyle ordunun pek muhtaç olduğu araç, gereç ve yiyeceğin tamamlanması ve birliklerin hem takviye edilmesi hem disiplinin sağlanmasına yararlı olduğu gibi arazi durumu da kuzey ve doğudan gelecek düşman kuvvetlerine karşı savunmaya müsait ve başarısızlık halinde Filorina ve Resne yollarıyle bir çevrilmeye uğramadan güneye çekilmek, merkezî vaziyette bulunacak ordumuzun geniş bir yayılma zorunluğunda bulunan düşman kuvvetlerine karşı gezici yedekleriyle bundan sonraki başarılı saldırılar yapması da mümkün görülmekte idi. İşte bu durum ve sebepler dolayısıyle işgal ettiği yerlere kuvvet ayırmak zorunluğunda kaldığından bir ölçüde zayıflamış ve yorulmuş olan düşmana karşı, Vardar ordusunun denemeye giriştiği işde taliin olumlu bir sonuç vermesi hiç de beklenmez değildi.

Ordu emri gereğince cephemiz sağ yanı bataklık Seminiç suyunun üzerindeki Tevak köprüsü yakınlarından başlayarak Trin - Kokorçan - Koçiste - 150 rakımlı tepe sırtlarına kadar devam ederek sol yanı Manastır - Resne şosesine kadar uzanan ve ova kısmı V. ve batı sırtları kısmı ise VII. kolorduya ayrılmış olup birlikler 30 Ekime kadar yerlerine yerleşmiş ve mevcut tahkimatın takviyesi ile meşgul olmuşlardı. Süvari tugayı, iki piyade taburu ve bir dağ bataryası ile güçlendirilerek Şiminiçe suyu kuzeyinde gözetleme ve inceleme görevi ile Petilip hana gönderilmişti. Yaklaşık olarak 20 kilometre tutan cephe, önü kısmen yağan karlarla daha batak bir hale gelen Şiminiçe suyu gibi bir engel gerisinde bulunmak, yavaş yavaş güneyden Soroviç - Manastır treni ile getirilmekte olan ve sağ yan ge-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

risinde Çıkrıkçıda toplanan VI. kolordu birlikleri (16. Nizamiye tümeni) ve 11 tabur piyade ve iki âdi dağ topu bataryası ile Resne'ye yaklaşan ve sol yana getirilmesi kararlaştırılan Fethi Bey tümeninin (Debreden gelen birliklerden oluşmakta idi) de katılması ile mevcudu 40 bin kadar olan ordumuz için yeterli demek mümkün ise de topçu kuvvet ve cephanesi bakımından pek zayıfdık. Gerek V. ve gerek VII. kolordulardan getirtilebilen ve Karaman - Orizibâlâ arasında yerleştirilen toplarımız bir alay bile teşkil edemiyordu. VII. kolordu cephesine verilen bir kısmı âdi ateşli dağ toplarımız da bu sayıyı geçmiyordu. Alınan bilgilere göre iki ayrı yönden (Pirlepe ve Presiç'den) ilerlemekte olan düşman kuvvetleri 3-4 tümen olarak tahmin ediliyordu.

Evvelce başarı ile devam ettiğini öğrenmiş olduğumuz Vize savaşlarının ne yazık ki yenilgi ile sonuçlandığını ve Bulgar ordusunun Çatalca hattına dayanmış olduğu haberinin gelmesi (29 Ekim) bizleri geçirdiğimiz olaylardan daha çok üzmüştü.

31 Ekim ve 1 Kasım günlerinde Sırp birlikleri yerli Sırp komitecilerinden kurulu çeteler ve ileri birlikler himayesinde yavaş yavaş Seminiçe suyu kuzeyine yollanmış olan Süvari tugayı ve güvenlik birlikleri ile jandarma birliklerinden oluşan kuvvetlerimizi geri püskürttükten sonra Ömerli, Akkeçiler, Paşaseriçe, Dirvenik, Üçhanlar, Bohişte köylerini ele geçirmişlerdi. Elde edilen bilgiler düşmanın Seminiçe deresinin V. kolordu cephesine raslayan bataklık kısmını zayıf bırakarak yayılış topluluğunu sol tarafımıza çevirdiğini gösteriyordu. Bu sebeple 2 Kasımda Resne'den Doliçe yakınlarına gelmiş olan Fethi Bey tümeni ile birlikte sol yanımızdan karşı bir saldırı yapmayı tasarlayan ordu kumandanlığı güneyden gelen VI. kolordu birliklerini de Doliçe'ye yollamıştı. Sırplar da bugün Lapatiçe, Çernifha ve Gobeş'i işgal ederek mevzilerimize ve özellikle

Oblakova'ya karşı topçu ateşi açmışlardı. V. ve VII. kolordular cephesinde düşmanın gerek Tevak köprüsü ve gerek Seminiçe suyu boyunca Kokoriçan ve Kolişte mevzilerimize karşı yaptıkları saldırılar başarı ile püskürtülmüş ise de Oblakova ve 1150 rakımlı tepe gibi savunma hattımızın sol yanını sağlayan ve gerek ordu kumandanlığının düşündüğü karşı saldırı için dayanak noktası teşkil edecek bu iki önemli yerden biri Oblakova, karargâhın sözlü olarak yaptığı bildiriye ve VI. kolordunun emrine rağmen 2/3 gecesi boşaltılmıştı.

Özellikle strateji çerçevesine giren hareketlerde bazı küçük birliklerin görevlerindeki ihmal, tedbirsizlik veya idaresizlikleri büyük birliklerin hareketlerini felce uğratabildiği gibi kazanılması mümkün olan bir meydan savaşının kaybedilmesine sebep olabilir.

3 Kasım Oblakova sırtlarının düşman tarafından işgali de ordunun bundan sonraki hareketleri için zararlı bir etki meydana getirmişti. Buradaki birliğin yerini, ciddi bir savaş sonunda zorunlu olarak bırakmamış olduğuna göre herhalde önemli bir hata işlenmiş bulunuyordu. Bunun disiplinsizlik veya idaresizlikten mi ileri geldiği tesbit olunmamış ise de havanın soğuk ve karlı olmasından dolayı, gerekli araç ve gereç yüzünden, askerlerin gece açıkta bırakılmasının da önemli bir etken olduğuna inanıyorum.

Türk ordusunun dünyanın hiçbir ordusu ile kıyaslanamıyacak derecede dayanıklı ve fedakâr olduğuna tarih en birinci şahittir. Fakat nihayet insan olan bu büyük millet ferdlerinin de tabiatın sert ve acı etkilerine karşı dayanıklılığı sınırsız değildir. Milletimizin bu iyi huyu ve yeteneği savrulmadığı ve kötüye kullanılmadığı ve onun hayati ve zorunlu ihtiyaçlarını sorumlu makamlarca zamanında sağlandığı takdirde bu gibi acı örneklerin tekrar etmiyeceğine şüphe edilmemelidir.

3 Kasıma kadar yayılmasını bitirmiş ve piyadelerini

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mevzilerimize yaklaştırmış olan Sırplar bugün esaslı saldırılarına başlamışlardı. Sırpların önemli sayıdaki bataryalarıyle yaptıkları hazırlıktan sonra V. kolordu cephesine karşı giriştikleri saldırıları kayıplar verdirilerek geri püskürtülmüş ve Simeniçe deresini geçme girişimleri yarım kalmış olduğu gibi Kokoreçan - Kolişte sırtlarındaki VII. kolordu mevzilerine karşı yaptıkları saldırılar da geliştirilememişti.

Sinegova'nın yüksek tepesindeki VII. kolordu gözetleme yerinden Batı ve Vardar ordusu kumandanları bütün cephede hareketlerini kendi gözleriyle görmüşler ve tarafımızdan uygun bulunacak hareket hakkında karşılıklı fikirlerde bulunarak, sağ yan ve merkezde savunmaya devam edilmesi ve sol yanda toplanabilecek büyük kuvvetle 1150 rakımlı tepe ve Simeniçe deresi arasından düşman sağ yanına karşı saldırı yapılması uygun görülmüştü. Uygulanacak hareket hakkında Vardar ordusu kumandanlığınca şu hususlar kararlaştırılmış ve buna göre 3/4 gecesi birliklere gereken emirler bildirilmişti.

1 — 15. piyade tümeni ile (kumandanı değiştirilerek süvari albayı Mehmet Ali Bey atanmıştı) Nişancı taburlarından (24) kurulu alay, VI. kolorduya bağlı birliklerden Çıkrıkçı'da Aydoslu Hüsnü Bey kumandasındaki bir alay ve Manastır mevki kumandanlığı görevini yapmakta olan Ziya Paşa (Matlı) kumandasında toplanacak jandarma birliği, V. kolordu cephesinde;

2 — V. kolordunun, emir, kumanda ve disiplin bakımından en iyi vaziyette bulunan 13. tümeni Manastır - Resne şosesini izliyerek VI. kolordu kumandanı emrine girmek üzere Dolençe'ye hareket edecek;

3 — VII. kolordu kendi birlikleriyle cephede savunmada kalarak ayırabileceği yedeklerle sol yandan yapacağımız karşı saldırıya yardım edecek;

4 — Dolençe yakınlarında bu suretle toplanacak (16. tümen, Fethi Bey tümeni, 13. tümen) kuvvetlerin VI. kolordu kumandanı Cavit Paşa kumandasında karşı saldırıya geçecek.

4 Kasım günü sağ yanda hiçbir değişiklik olmamış ve bir gün evvelki saldırıları başarılı olamayan ve Siminiçe suyunu geçmek için yaptıkları saldırılarda önemli kayıplara uğrayan düşman birliklerinin hareketleri oldukça hafif olmuş ve sahra topları yerleştirilmesine imkân olmayan VII. kolordu cephesindeki düşman ilerleyişinde topçu üstünlüklerine rağmen bazı mevzii başarılardan ibaret kalmış olmasına rağmen sol yanda toplanmış bulunan tümenlerimiz karşı saldırılarla düşmanı bir gün evvel ele geçirmiş olduğu 1150 rakımlı tepeyi boşaltmaya mecbur ederek birkaç kilometre geri atmaya muvaffak olmuşlardı. Bugünkü savaşlar lehimize geçmişti. Fakat bu akşam karargâha ulaşan değişik bilgiler Vardar Ordusu kumandanlığını çok önemli ve kesin bir karar karşısında bırakıyordu.

Selanik'in düşmesi üzerine kuzeydeki kuvvetlerini takviye eden Yunanlılar Soreviç'de bırakılmış olan 17. tümenimizi geri atarak Manastır, piyade ve topçu ile takviye edilmiş bir Sırp süvari kuvveti de Siminiçe suyunun sol kıyısını izliyerek Bru yönünde ilerlemekte olduğu, Mahmut Hayret Paşa birliklerinden Fethi Bey tümenine katılmak üzere Resne'den Doliçe'ye gelmekte olan bir alayımız Kisvat boğazında Gobeş'den güneye sarkmış olan Sırp çetelerinin saldırısı üzerine Resne'ye dönmek zorunda kalmıştı. Fakat en önemlisi ordu kumandanının büyük önem ve

24 — Nişancı taburları, 1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı ordusunda yapılan yeni düzenleme ile dört taburdan meydana gelen tümenlere bağlı uzman erlerden kurulu birliklerin adıdır. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ümitle bekleidği sol yanda uygulanan saldırının gereği kadar gelişme gösterememiş olması idi. Buna 3/4 akşamı verilen ordu emrinin uygulanmasında yapılan yanlışlık ve hata sebep olmuştu (25). Hatta VII. kolorduya bildirilmesi gereken bir emrin, üzerinde ince bir bez pelerinden başka birşey bulunmayan karargâh harekât şubesi müdürü Fevzi Bey (26) tarafından karlı bir kış gecesinde kendisi tarafından götürüldüğü olmuştu.

Bu sebebden dolayı 3/4 gecesi verilen ordu emrine aykırı olarak V. kolordu kumandanı 13. tümenden başka nişancı taburlarından oluşan alayını da beraber almış olduğu ve taarruz bölgesine geldikten sonra da iki kolordu kumandanı arasındaki anlaşmazlık yüzünden saldırıya katılmayarak tekrar Resne şosesini izliyerek sağ yana dönmesi ve bu suretle 4 Kasım gününde sonuca etki yapabilecek bir kuvvetten faydalanamadığı ve lüzumsuz yürüyüşle yorulduğu ancak ertesi günü öğrenilmişti.

Bu durumdan haberi olmayan ordu kumandanı 5 Kasım günü için de sol yandan saldırıya devam ederek bir sonuç almaya karar vermiş ve bu maksatla süvari tugayını bataryalarıyle birlikte Filorina yolunu kapatmak göreviyle Kınalı'ya göndermişti.

Durum bu hareketler bakımından nazik bir hale geldiği gibi ordunun elindeki savaş malzemesi ve beslenme maddeleri de pek az kalmıştı. Fakat Yunan ordusu henüz Filorina'ya yaklaşmadan başlanmış olan sol yan saldırısına devam etmek ve başarı halinde sonra Yunan ordusuna karşı yürümek en akılcı ve zorunlu bir yoldu ki ordu kumandanlığı tarafından da bu karara dayanılarak emir-

25 — Ordunun haberleşme teşkilâtı kurulamamış olduğundan bütün emirler ve bilgiler ancak emirsubayları aracılığı ile yapıldığından hem gecikmekte hem de yüksek kademeler arasında telefonla anlaşmak mümkün olamıyordu.

26 — Eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak.

ler verildi. 5 Kasımda Sırp ordusunun da kesin bir sonuç almaya çalıştığı, günün erken saatlerinde belli olmuştu. Çıkrıkçı - Karaman - Turbin - Mogile hattımıza karşı şiddetli bir sahra ve uzun mesafeli topçu ateşleriyle koruduğu piyadeleriyle saldırıya geçmiş olduğu gibi, VII. kolordu cephesini de zorladığı, Orizar gerisindeki tepede bulunan ordu kumandanı ve karargâhı tarafıdan gözetleniyor ve izleniyordu.

Dolaniçe saldırı grubuna katılmayarak geri dönmüş olduğu anlaşılan V. kolordu birlikleri sayesinde sağ yan mevzileri kuvvetlendirilerek düşman saldırıları durdurulabiliyordu. Ordu kumandanlığı sol yandan yapacağı saldırı için elde kalan kuvvetleri kendisinden hiçbir haber alınamayan VI. kolordu emrine vermiş olduğundan 7. tümen cephesine yardım ve onun kuvvetlendirilmesi için de ordu emrinde kalan tek istihkâm taburu Sinegova'ya yollanmış ve durum V. kolorduya da bildirilmişti.

Öğleye doğru ordu karargâhı üzücü bir olay karşısında kalmıştı. Orizar sırtlarında mevzide bulunan sahra bataryalarının geri sıralarındaki askerlerin topçeker hayvanlarına binerek karışık bir halde Manastır'a doğru kaçıştıkları görüldü. Bataryalarımız ve bunları kapatmakta olan piyade birlikleri savaş mevzilerinde bulunduğu sırada bu durumun bir panik sonucu olduğu açıktı ve karargâh yakınlarında yedekte bulunan makineli tüfek bölüğüne kaçanlara ateş açtırıldı ve kaçanlar tekrar yerlerine döndürüldü.

Kaçanlardan alınan bilgiden VII. kolordunun Kokorehan - Koçoste hattını bırakmış ve Sırp kuvvetlerinin Senegova sırtlarına ilerlemiş olduğu, kendisinden hiçbir haber alınamayan VI. kolordu emrindeki saldırı kuvvetlerimizin yan saldırısının ilerleyememiş olduğu ve VII. kolordu cephesinin yarıldığı anlaşılıyordu. Gerçekten akşama doğru bu tahminin doğruluğu ve kolordu kumandanı rahmetli Fethi Paşanın Sinegova'daki gözetleme yerinden ayrılmayı

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

gururuna yedirememeyerek son çekilen askerler arasında şehit olduğu öğrenilmişti.

Evvelce Belgrat askerî ataşeliğinde ve sonradan Manastır'da kolordu kumandanlığında bulunmuş olan bu pek muhterem kişi iki gün evvel ya zafer ya şehit olmayı ordu kumandanının bir önerisine karşı söylemişti (27).

Durumun artık düzeltilmesine ve idaresine imkân kalmadığı anlaşılmış, ordu kumandanlığınca da sol yan birliklerinin Resne ve diğerlerinin Filorina yolunu izliyerek geri çekilmeleri emir olundu. Bu suretle üç gün devam eden ve ordunun son güç ve dayanıklığından faydalanarak yönetilen Manastır savaşları da ne yazık ki aleyhimize sonuçlanmış bulunuyordu.

V. kolordu ve dağınık bazı birlikler sessiz ve muntazam bir şekilde Filorina yönünde çekilmeye başladılar. Ordu karargâhında herkes saygı ve sevgi beslediği kıymetli fakat bahtsız kumandanlarını keder ve üzüntü içinde izliyerek bu harekete katılıyordu.

Birkaç gün devam eden kar ve yağmurlarla etraftaki arazi batak bir hale gelmiş olduğu gibi, Filorina şosesi de yenileme ve onarımı üstüne alan şirket tarafından, kısmen döşemesinin sökülmüş, çukur yerlerine sular dolmuş olması dolayısıyle değil arabaların, atlı ve yayaların bile geçmesine müsait olmayan bir hal almıştı.

Bir grup vakti, Atıf merhumun (28) Abdülhamid'in meşrutiyet hareketini bastırmak için gönderdiği ve görevlendirdiği Şemsi Paşayı büyük bir kalabalık ortasında vurmak suretiyle fedakârlık gösteren ve ölümünde «Hürriyet-i Ebediye» tepesine gömülen bu genç teğmenin hareketi ile

27 — Adıgeçenin piyade kurşunları ile delik deşik olmuş cesedi Resneye getirilerek gömülmüştü.

28 — 1908 Haziranında Manastır'da Şemsi Paşayı öldüren Teğmen Atıf.

Manastır'ın güney sırtlarından büyük beyaz ay yıldızlı sancağımıza göz yaşlarıyle bakarak ecdadımızın büyük kahramanlıklarla biz torunlarına bıraktığı bu yerleri, Rumeliyi terk etmek acısını yüreklerimiz titreyerek duyuyorduk.

Bu sırada «inek kaçıyor, inek kaçıyor» diye bir ağlama kulağımıza geldi. Bunun birkaç hafta ve belki birkaç gün evvel orduya katılmış olan perişan kıyafetli, çelimsiz, Anadolulu bir iaşe erinin kendisine teslim edilen ve yoldan çıkıp tarlaya doğru kaçan hayvanını kaçırmasından doğan üzüntüsü olduğunu gördük. Koca Türk, sana layık olmayan biz sorumlular bir şehri değil, büyük bir ülkeyi bırakmış, daha yarım yüzyıl evvelki çobanlarımız önünde çekiliyor, kaçıyorduk. Hava kararmış, atlarımız bozuk yol üzerinde nereye basacaklarını bilemiyor, karargâh subayları kumandanlarından uzakta kalmamak için bazen birlikler arasından geçerek ilerlemeye çalışıyorduk. Bir defa «manga aralıklarını bozmayınız» sözlerine maruz kaldık. Bir manevrada imişiz gibi yolu büyük bir sessizlik ve intizam içinde izliyen 13. nişancı taburuna bağlı bir teğmenin uyarısı, bakılır ve yetiştirilirse harikalar yaratmaya aday milletin bağırması yüksek bir ders, kalbimize saplanan yeni bir ok idi. Bu küçük rütbeli görevine bağlı subayın haklı şikâyetine boyun eğerek uyduk.

Filorina'ya yaklaşıyorduk. Ordu karargâh subayları bütün gün Sırpların uzun mesafeli top ateşi altında gözetleme yerinde kalmış, birşey yemeğe imkân bulamamıştı. Bir aralık Hasan Rıza Paşa (ordu topçu kumandanı Bağdatlı) «Çocuklar dayanamayacak hale geldim, bir lokma peksimetiniz var mı?» diye seslendi. Daima tedbirli ve beygirinde takılı hurçlarda yolluğunu, sigarasına varıncaya kadar eksik etmeyen merkez şubesi müdürü yarbay Hayrettin Beyin ikramı ile karşılaştı. Fakat azçok ayni halde olan bizlere, hemen her türlü mühim kaynaklardan yoksun bir bölgeye giderken, yakın günlerde ne zorunluk ve ihtiyaçlar

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

karşısında kalacağımızı hatırlatmaya sebeb oldu. Şimdilik esaret tehlikesini gidermiş olmakla teselli buluyorduk. Araştırmaya değer sandığım olayların etkisi altında Filorina'ya girerken oldukça yorgun idik.

Ordu karargâhı 6 Kasım öğle zamanına kadar Filorina'da kalarak yavaş yavaş gelmiş ve gelmekte olan birlikler ve dağınık grupların düzeltilmesi ve doyurulmasını sağlamak gibi hususlar hakkında gereken bildiride bulunduktan sonra Pesudar Ulha köyüne gitmiş ve 6/7 gecesini köylülerin gösterdiği misafirperverlik sayesinde rahatça geçirmişti.

Makedonya ile Arnavutluk arasında pek eski tarihlerden beri yerleşmiş olan Ulahlar daima hükümetimize karşı sessiz ve sadık kalmışlar, milliyet ve ayaklanma olaylarına hiçbir zaman karışmamışlardır.

Bugün V. kolorduya bağlı tümen ve bağlı birliklerden başka Yunan cephesinden çekilen 17. Nizamiye ve Manastır - Redif tümenleri kılıç artıkları da Filorina'ya gelmişlerdir. Bir gün evvel yerini terkeden ve makineli tüfek ateşi ile geri çevrilen topçu erleri, bir kısım sahra toplarını beraber getirmişlerdi. Bundan sonra güneye doğru dağlık ve yolsuz arazide hareket zorluğundan dolayı, kurtulabilmiş olan sahra topları Filorina'da tahrip edilmişlerdir.

Bugün Yunanlılar Gorniçiva'yı, Sırplar da Manastır'ı işgal ve güvenlik birliklerini Filorina ve Resne yönüne sevketmişlerdi.

Vardar Ordusu artık toplu bir halde savaş ve hareket yeteneğini kaybetmiş, hemen her türlü kaynaktan yoksun olarak mevcudu oldukça kabarık ve 30 bini aşkın subay ve erat ile süvari ve dağ topları ve yük hayvanlarının yiyeceklerini sağlamak meselesi karşısında kalmıştı.

Savaşın ilanından beri birbuçuk ay geçmeden siyasî, askerî ve idarî birçok hatalar yüzünden gerek doğu, gerek batı ordularımız mağlup ve perişan bir halde doğuda Çatalca müstahkem mevkiine sığınmak, batıda dağlık ve yolsuz bölgelere çekilmek zorunda kalmışlar, bütün Rumeli kıtasında Edirne, İşkodra, Yanya savunucularının kahramanlıkları ile bayrağımız dalgalanabilmekte idi.

Sultan Osman ve Sultan Murad II. devirleri arasındaki (Gelibolu'ya geçiş 1321, Murad II.nin ölümü 1451) (29) yüz yıllık kısa bir süre içinde Tuna ve Adriyatik kıyılarına kadar Rumeli fetihlerini gerçekleştiren ve genç Osmanlı İmparatorluğunu kuran cedlerimizin kanları ile sulanmış, dörtyüz sene tam bir hakimiyetimiz altında kalmış ve XIX. yüzyılın başından itibaren kısmen Osmanlı Devletinin güçsüzlüğü kısmen Avrupa devletlerinin işe karışması ve yardımları ile bağımsızlıklarını kazanabilmiş küçük Balkan Krallıklarının birleşik orduları karşısında uğradığımız bu felâket sebeplerini son zamanlar idaresine bağlamak ve dayandırmak doğru değildir (30).

Filorina'da Batı ve Vardar Ordusu kumandanlıklarınca müşterek bazı kararlar alındı :

1 — Gerek Resne gerek Filorina yoluyla geri çekilmekte olan birliklerin, bir ölçüde yerleştirme ve beslenme imkânı bulunan Görice bölgesinde toplanması,

2 — Tümen ve bağlı birliklerin mevcutlarına göre yeniden teşkilâtlandırılması ve düzenlenmesi,

3 — Meydana getirilecek düzenli birliklerin yavaş yavaş güneye çekilerek yerleşme ve beslenme bölgelerini

29 — Bir dalgınlık eseri olarak bildirilen bu 1321 tarihi yanlıştır. Osmanlıların Rumeliye geçişleri bilindiği gibi 1321 değil 1356'dır. Bu tarihte Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşa bir miktar askerle Gelibolu'yu fethetmişti.

30 — Balkan Savaşının kaybedilmesinde her nekadar imparatorluğun uzun zamandır devam eden gerileme sebepleri gerçek nedeni teşkil etmekte ise de İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan siyasî partiler arasındaki siyaset ve çekişmelerinin ve bu arada İttihad ve Terakki Partisinin bu çekişmelerde büyük rol oynadığını unutmak mümkün değildir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

genişletmek ve henüz kuşatma altına girmemiş ve dışarıda başarılı savaşlar vermekte olan Yanya müstahkem mevkiine mümkün olan yardımın sağlanması.

İşte bu kararlar gereğince Resne yolu üzerinden bir kısım sahra topları ile Görice'ye gelmiş olan VI. kolorduya Görice'de kalarak Filorina ve Resne'den ilerlemesi muhtemel düşman birliklerini durdurması görevi verilmiş, VII. kolordu kurmay başkanı Faik Bey komutasında 19. tümen ve Aydoslu Hüsnü Bey komutasında iki tümenin de Yanya'ya yollanmak üzere hazırlıklarına başlanmış; V. kolorduya bağlı birliklerin de kısmen beslenme güçlüğünü hafifletmek, kısmen Sırpların Berat yönünde güneye sarkması ihtimaline karşı buraya yollanması emrolunmuştur.

Yine beslenme zorluğunu azaltmak amacı ile yalnız subay kadroları ve perakende birlikleri kalmış olan birlikler ile ihtiyaçtan fazla olan hayvanların Berat ve Fiyeri'ye hareketleri bildirildi.

Batı Ordusu kumandanlığı, henüz işgal edilmemiş olan Drac kablosu ile son durumu Görice'den başkumandanlığa bildirdikten sonra 12 Kasımda Leskovik üzerinden Dulyana'ya hareket etmiştir.

Bugün Arnavutların, merkezi Avlonya olmak üzere bağımsızlık ilân ederek İsmail Kemal Beyin başkanlığı üzerine aldığı haber alınmış ve Kesriye'nin Yunanlılar tarafından ele geçirilmesi üzerine Batı Ordusu tarafından bu bölgeye ayrılmış olan Mahmut Paşa kuvvetleri ve emrindeki gönüllü ve jandarmalarla Grineli teğmen Bekir Bey birliği Görice'ye çekilmişlerdir.

Bekir Bey hem Grineli olmak hem de Kesriye jandarma kuruluşunda çalışmakta olması dolayısıyla bu bölgeyi iyi tanıyan fedakâr, vatansever bir yurttaş olduğunu, birkaç gün Görice'de birliğini düzenledikten ve takviye ettikten sonra Korniçe ve Meçova bölgesinde bağımsız olarak hareketlere girişerek Yunan birliklerini uzun müddet

meşgul etmiş ve çete baskınları ile rahatsız etmek suretiyle göstermişti.

Genel durum Vardar Ordusu karargâhının da daha güneye inmesini ve Yanya bölgesine yaklaşmasını gerektirdiğinden 14 Kasımda Göriceyi bırakarak Kolonya üzerinden Leskovik'e gelmişti.

22 Kasımda Bulgarlarla bir mütareke yapıldığı Batı Ordusu tarafından bildirilmiş ise de Yunanlılar barış anlaşmasından daha uygun şartlar elde etme ve Selanik'teki başarılarına Yanya'nın da katılmasını sağlamak ve Arnavutluk sınırının belirlenmesi sırasında kendilerine daha geniş bir arazi sağlamak gibi amaçlarla mütarekeyi kabul etmemişler; serbest kalan kuvvetleriyle başkumandan Prens Kostantin kumandasında biran evvel Yanya'nın düşürülmesine ve bu bölgeyi ele geçirmeye teşebbüs etmişlerdi. Buna karşılık Vardar Ordusu kumandanlığınca Yanya'nın savunmaya devamını sağlamak ve Yunan birliklerinden bir kısmını üzerine çekmek suretiyle kale üzerindeki baskıyı azaltmak amacı ile her türlü yardım imkânları düşünülmüş ve evvelce Görice'den ayrılmış olanlara ek olarak albay Fethi Bey mürettep tümeni ile kıymetli topçu subay ve erleri Yanya müstahkem mevkii kumandanlığı emrine yollandığı gibi V. kolordunun seçme 13. tümeni de Çamlık (Avlonya ile Preveze arasındaki Adriyatik Denizinin kıyı kısmı olup halkı Türk asıllıdır) bölgesinin örtülmesi amacı ile Delvina'ya sevkedilmişti. Bu tümen Yanya kumandanlığı emrine verilmemekle beraber 24 Kasımda Yunanlıların karaya asker çıkararak ele geçirdikleri Ayasranda ve Aydonat kasabalarını boşalttırmış ve dolaylı olarak müstahkem mevkie yardımda bulunmuştur.

18 Aralık tarihine kadar Leskovik'de kalmış olan Ordu karargâhı VI. kolordunun, Yunanlıların Görice üzerine ilerlemesi ve çevrilme tehlikesi karşısında kasabayı boşaltmak ve güneye çekilmek zorunda kalması ve bu zamana

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kadar elde bulunan yararlanılabilecek esas ve bağlı birliklerini hemen tamamen Yanya'nın takviyesi ve çevrede türeyen Yunan çeteleri ve Koniçe, Yanya bölgelerinde görülen ordu müstahkem mevki arasındaki bağlantıyı tehlikeye düşüren Yunan birliklerinin atılması amacı ile kullanılmak üzere bugün Dolyana'ya hareket etmişti. Ordunun bu mühim yardımları sayesindedir ki Yanya bir süre daha kuşatılmış duruma girmemiş ve müstahkem mevki dışında düşmana karşı yerel kalmakla beraber başarılı saldırılarda bulunulabilmiştir.

Beslenme konusu ordunun önemli bir sorunu olmuştu. Vima nehri kuzeyindeki topraklar hemen tamamen çorak, kayalık ve bitki yetiştirmekten yoksun bulunduğundan gerek geride kalan birlik ve erlerin kısmen satın alma ve kısmen salma yolu ile beslenmesi, gerek Yanya'nın artan ihtiyaçlarının günden güne güçleşmekte olduğu gibi Ergiri bölgesi kaynakları da tükenmekte idi. Avlonya ve Arnavutluk'un en verimli bir kısmını teşkil eden Fiyeri'den başka beslenme kaynağı kalmamış gibi idi. Bu sebeple 16 Kasımda 200 eri kalmış olan Süvari alayı Avlonya'ya gönderilmiş ise de Arnavutluk prensliğinin tarafsızlığı bozulacağı ve düşman kuvvetlerinin saldırılarına sebep olacağı ileri sürülerek alayın silahlarını teslim etmesi istendiğinden ertesi günü Tepedelen'e geri dönmüştü.

Bu durum karşısında ordu kumandanlığı tarafından beslenme meselesinin çözüm ve düzenlenmesini sağlamak maksadıyle benim Avlonya'ya hareket etmekliğim kararlaştırılmış olduğundan karargâhtan, 1907'de Harb Okulundaki Ordu Kuruluş dersi öğretmen yardımcılığım sırasında öğrencim olan değerli kurmay yüzbaşı Celalettin Beyi de (emekli olduktan sonra İstanbul E.T.T. Şirketi müdürlüğünde bulunmuştur) yanıma alarak iki süvari eri ile 28 Kasımda Leskovik'den hareket ederek dağ yollarını takiben Premidi'de kısa bir moladan sonra Viyosa nehrini

izliyerek uzunca bir yürüyüşten sonra olaysız Tepedelen'e geldik. Olaysız diyorum, çünkü bu sırada kısmen Arnavut eşkiyası, kısmen asker kaçakları her tarafa dağılmış olduğundan geçtiğimiz dar ve engebeli yollarda güvensizlik pek tabii idi.

Gerek alay kumandanı ve gerek subaylardan aldığımız bilgi hiç de iç açıcı değildi. Avlonya'ya gittikleri zaman çok sert bir tutumla karşılaştıklarını bütün kasabanın eşkiya yatağı halinde silahlı ve şımarmış Arnavut çeteleri ile dolmuş olduğu ve kendilerine düşman gözü ile baktıkları ve silahlarını bıraktırmaya çalıştıkları, ertesi gün Tepedelen'e dönüşlerinde geceledikleri Kudus köyünde iki erimizi şehit ederek silahlarını aldıklarını anlatarak Avlonya'ya gitmemizin tehlikeli olduğundan uzun uzadıya bahsetmeleri morallerinin pek bozulmuş olduğunu gösteriyordu.

Alay kumandanına ertesi günü hareket edeceğimizi söyliyerek bir subayla on süvari erinin yanıma verilmesini rica ettim. Asaf adında yanıma verdiği teğmene de kuvvetli hayvanlarla on güvenilir süvarinin ayrılmasını ve sabah erkenden hazır olmalarını bildirdim. Bu suretle 29 Kasımda şafakla beraber 19 atlı olarak Tepedelen'den Avlonya yolunu tuttuk. Öğleden evvel Arnavutlarca kabul edilen sınırı biraz geçmiş bulunuyorduk. Tarlalarda çalışan beş on köylünün «dalni, dalni» (dur) sesleri ile bize doğru gelmekte olduklarını gördük. Süvarilere filintalarını hayvanlarının önüne almalarını ve emniyet tetiklerini açmalarını emrettim. Celal Bey tehlikeyi anlamamış ve bana durup ne istediklerini öğrenelim önerisinde bulunmuştu. Halbuki bunlar ayni zamanda sınır koruculuğu görevini yapan ve birkaç gün evvel süvari alayımızdan iki erimizi şehid eden Kudus köylüleri idi. Bunlarla ilişki kurmanın herhalde bir olaya ve belki de sonucu belli olmayan bir çarpışmaya dönüşmesi pek muhtemeldi. Ben ise gürültüsüzce ve ani

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

olarak Avlonyaya girmek istiyor idim. Bu sebeple süratli ile yürüyüşümüze devam ve Arnavutları gerimizde bıraktık.

Öğleden sonra Tepedelen'le Avlonya arasında yaklaşık yarı yolda bulunan han yakınında kasabaya erzak götüren bir köylü grubuna rasladık. Uzun zamandır iyi bir şekilde beslenmemiş olan hayvanlarımız yorgunluk gösteriyordu. Fakat ne han ne hancı ve yolcuları bizim için güven verici olamazdı. Bir baskın karşısında kalabilirdik. Bundan dolayı yolumuza bir süre daha devamdan sonra etrafı açıklık bir tepede hayvanlara yem kestirmeyi ve biraz dinlenmeyi uygun bulduk. Sular kararmış, ince ince yağmur da başlamıştı. Yol başlarına nöbetçiler koyduktan ve biraz birşey yedikten sonra hayvanlarımızın dizginlerini kolumuza takarak ve pelerinlerimize sarılarak yere uzandık. Avlonya'ya daha üç dört saatlik yolumuz vardı. Bir iki saat kadar uyuduk. Geceyi sessiz geçirmiş, biz ve hayvanlarımız biraz ıslanmış fakat iyice de dinlenmiştik.

30 Kasımda daha ortalık ağarmadan çamurlu, kötü ve dar bir patikadan yavaş yavaş Avlonya'ya hareket ettik. Ortalık ağardığı zaman uzaktan Adriyatik Denizi görülüyordu. Biraz sonra da zeytin ağaçları ile örtülü tepeye çıkınca kasaba da karşımıza çıktı. Saat yaklaşık olarak sekize geliyordu. Şehir henüz sessiz ve hareketsizdi. Yollarda bize şaşkın şaşkın bakan tek tük insanlara raslanıyordu. Evvelce alayla birlikte gelmiş olan teğmen Asaf hükümet konağının yerini bildiğinden doğruca eski mutasarrıflık binasının önünde hayvanlarımızdan indik ve kapıcının yol göstericiliği ile Celalettin Beyle birlikte evvelce mutasarrıfımız tarafından işgal edilmiş olan temiz ve genişce bir odaya çıktık.

Biraz sonra geldiğimizi haber alan beyaz keçekülahlı ve fesli bazı adamlar birer ikişer şaşkın bakışları ile bizi süzerek merhaba deyip etrafa yerleştiler. Arnavutluk'un bağımsız olduğundan, İsmail Kemal Beyin prensliğinden,

hangi yoldan, nasıl geldiğimizden söz ettiler. Durumu bildiğimizi, ordu karargâhından İsmail Kemal Beyle görüşmek üzere gönderildiğimi ve beni ne vakit kabul edeceklerini öğrenmelerini rica ettim. Kahvelerimizi içerken havadan sudan bir süre konuştuk. Beklemedikleri bu durum karşısında tutum ve davranışlarında tereddütlü, sözlerinde nazik ve belki biraz heyecan ve merak içinde saygılı bir halleri vardı. Ne de olsa yüzyıllarca egemenliği altında kaldıkları Türk milletinin, yenik durumda da olsa kahraman Türk ordusunun bir temsilcisi idim. Bir saat kadar sonra İsmail Kemal Beyin beni beklediği haberini getiren birisi ile oturduğu eve gittim.

Henüz yapımı tamamlanmamış ve Hasan Şare adındaki bir zeytin yağı tüccarının evinde eski Berat mebusu yeni Arnavutluk prensine ayrılan odaya girdim. Beyaz badanalı, duvar kenarına konmuş birkaç âdi sandalye ile döşenmiş âdeta çıplak denecek küçük bir oda, önündeki beyaz tahtadan yapılmış, portatif ve üzeri beyaz patiska ile örtülü bir masanın arkasında oturmuş olan ak sakallı bu eski Osmanlı vali ve mebusu (31) beni ayakta karşılayarak yanındaki bir iskemleye oturttu. Kendisini ancak ismen tanıyor ve siyasî fikirlerini bilmiyor değildim.

1293 - 1877 Osmanlı - Rus savaşı sonucunda Bosna -

---

31 — İsmail Kemal aslen Arnavut olup 1908 meşrutiyetinden evvel İttihad ve Terakki Cemiyeti ile beraber çalışmış, 1908 de Meşrutiyetin ilânı üzerine Osmanlı Mebuslar Meclisinde Hasan Priştine, Esat Toptani, Müfid ve Süreyya Bey gibi elaltından Arnavutluğun bağımsızlığı için çalışanlarla beraber Draç mebusu olarak bulunmuş, Balkan Savaşında Osmanlı ordularının yenilgisi üzerine daha savaş sona ermeden 28 Kasım 1912'de Avlonya'da Arnavutluğun bağımsızlığını ilân ederek Prens unvanını almıştı. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Hersek ve Taşlıca sancağımızı (32) işgale ve Sırbistan üzerinde kuvvetli bir politik etki kazanmayı başaran Avusturya - Macaristan hükümeti (33) — ki 1882'de Bulgaristan ile Sırbistan arasında çıkan savaşta Sırplıların Slovniça'da yenilgileri ile sonuçlanmış ve Bulgarların Pirut'a girmiş olmalarına rağmen yalnız bu kasabadaki kilisenin çanını almaktan başka hiçbir yarar sağlayamamaları Avusturyanın Sırplara büyük yardımlarından ileri gelmişti — bu etkisini güneye doğru genişletmek amacı ile bir taraftan katolik Malisonları (34) koruma, diğer taraftan Kuzey Arnavutluktaki Gegaları (35) hükümetimiz aleyhine kışkırtmaktan geri kalmamış ve sürekli propagandalarla Arnavutlarda bağımsızlık fikrinin uyanıp yayılmasında önemli bir etken olmuştur.

Meşhur lugat sahibi Şemsettin Sami (36) ve İsmail Kemal Beyler gibi bir kısım Osmanlı aydınları da taraftar ola-

32 — Osmanlı İmparatorluğunda il ile ilce arasında bir idari bölüm olup buna mutasarrıflık da denirdi. Başındaki adama önceleri Sancak Beyi, sonraları Mutasarrıf denilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu uygulama kalkmıştır. — E.K.

33 — Avusturya İmparatorluğu 1866'da Sadovada Prusyalılara yenilince Macarlardan destek görmek için devletin adı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu adını almıştırki bu da 1918'de I. Dünya Savaşı sonunda Avusturya ve Macaristan olarak iki devlet haline gelmiştir. — E.K.

34 — Malisonlar, Arnavutluğun kuzey-batısındaki dağlık bölgede oturan beş katolik kabileye verilen addır. — E.K.

35 — Arnavutluğun iki ana dil grubundan birisine Gega, diğerine de Toska denir. Gegalar kuzey bölgesinde Toskalar ise güney bölgesinde bulunurlar. — E.K.

36 — Şemsettin Sami Bey Arnavutluğun Fraşeri kasabasında doğmuş (1850-1904) öğretimini İstanbul'da yapmış bir gazeteci yazardır. Daha çok Türk dilinin gelişmesi üzerindeki çalışmaları ile tanınan bir Osmanlı aydınıdır. Galatasaray spor kulübü kurucusu ve Türkiye'nin birçok spor işlerinin önderliğini yapan Ali Sami Yen bu adamın oğludur. — E.K.

rak bu fikri ne yazık ki benimsemişler ve gelişmesine çalışmışlardır.

Avlonya'nın da içinde bulunduğu Güney Arnavutluk (Toska bölgesi) kısmında ise yavaş yavaş İtalyan etkisi yayılmakta idi. Hatta bu politika ayrılığı yüzünden olmalıdır ki Avlonya'da Abdülhamid devri sadrazamlarından Ferid Paşanın (37) ihtişamlı konağına Hasan Şara Beyin evi tercih edilmişti.

Genel durumdan biraz bahsettikten sonra ordunun ve Yanya'nın beslenme ihtiyacını ve zorluğunu, yalnız beslenmesini sağlamak maksadı ile Avlonya'ya gönderilen süvari birliğimize karşı yapılan muamelenin orduda husule getirdiği menfi tesiri açıklayarak Arnavutluk istiklalinin esas itibariyle hükümetimiz tarafından kabul edilmiş bulunması dolayısıyle herhangi bir müdahale ve saldırının bahis konusu olamayacağını, fakat ordumuzun da bu mahrumiyete uzun müddet dayanamayacağını ve herhalde ordunun beklediği yardımın yerine getirilmesine biran evvel başvurulmasını ilâve ettim.

İsmail Kemal Bey sakalına damlayan göz yaşları arasında bana cevap olarak: «Ben Osmanlı Devletinin nimeti ile yetiştim. Birçok yüksek vazife ve memuriyetler üstüme aldım. Hükümetin düştüğü bugünkü acı durumdan sizler kadar ben de üzgünüm. Ancak Osmanlı Devletine olan bağlılığımızı korumakla beraber hiç olmazsa Rumelinin bir kısmını Sırp ve Yunan ordularının saldırı ve işgalinden koru-

37 — Ferid Paşa Arnavut asıllı Osmanlı vezirlerinden olup 1852 yılında Arnavutluğun Yanya şehrinde doğmuştur. Valilik ve müfettişlik gibi çeşitli hizmetlerde bulunduktan sonra 1902 yılında Abdülhamit II. tarafından sadrazamlığa atanmış ve 1902 yılından meşrutiyetin ilânı tarihi olan 1908 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Meşrutiyet devrinde âyan (Senato) üyeliği ve başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Tedavi için gittiği İtalya'da ölmüştür. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mak amacı ile bağımsızlık ilân etmek zorunda» kaldıklarını ve «Rumelinde müslüman bir idarenin varlığının Osmanlı Devleti için de yararlı olacağını» söyledikten sonra «Avlonya'da kaldığım takdirde orduya yapılacak her türlü yardıma tanık olacağımı» bildirdi.

Aramızda geçen bu konuşma bana kendisinin de Arnavutluk'un durumundan ve idare şeklinden pek fazla ümitli ve memnun olmadığı kanısını vermişti (38). Kendisine Avlonya'da kalarak orduya yapılacak yardımları takibedeceğimi söylemem üzerine, benim Celal Beyle birlikte evvelce vergi mültezimliği yapmış olan Talip Bey adındaki bir şahsa misafir edilmemi ve beraberimdeki süvari subayı ile erlerin de hükümet yakınında uygun bir yere yerleştirilmesini emretti. Bu suretle ordunun arzusu sağlanmış ve Talip Beyin misafir odasına yerleşmiştik. Tabii silahlarımızın alınması bahis konusu değildi.

Avlonya'nın o sıradaki haline gelince; yeni prenslik Sırp birliklerinin durakladığı İşkombi nehri - Devul vâdileri ve Timur dağlarını takibederek güneye uzanan Tepedelen

38 — Netekim bir müddet sonra 10 Ağustos 1913'de Londra konferansında Arnavutluğun bir krallık olması kararlaştırılmış ve Almanya ile Avusturya'nın etkisi ile Avrupa devletleri tarafından Arnavutluk prensliğine atanan Wilhelm Von Wied Drac'a geldi ise de Arnavutlar tarafından kabul edilmediğinden bir İtalyan savaş gemisi ile kaçmıştı. Bir sene sonra patlayan I. Dünya Savaşında Arnavutluk kısmen Avusturyalılar ve kısmen de Bulgarlar tarafından, savaştan sonra da İtalyanlar, Fransızlar ve Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, Arnavutların himayesini üzerine aldıktan sonra 1920 yılında Arnavut Millî Kongresi, Tiran'da bir hükümet kurarak eski bir Arnavut ailesinden olan Ahmet Zogo 30 Ocak 1920'de Başbakan ve 21 Ocak 1925'de de Cumhurbaşkanı oldu. 1939 yılında İtalyanlar tarafından işgal edilen Arnavutluk II. Dünya Savaşı sonunda tekrar bağımsızlığa kavuştu. Bu tarihten beri Arnavutlukta sosyalist bir hükümet iş başında bulunmaktadır. — E.K.

batısına ve Dukat üzerinden Adriyatik kıyılarında sona eren bir sınır çizgisi olarak kabul edilmiş ve İsmail Kemal Bey başkanlığında bir hükümet kurulmuştu. Eski Ergiri mebusu Sait Bey içişleri, eski tümen kumandanlarımızdan Esat Paşa (Toptani) Milli Savunma ve İşkodralı bir katolik Eğitim bakanlığına, kurmay binbaşı Uhrili Kemal Bey (Edirne kumandanı Şükrü Paşanın damadı) Genel Kurmay Başkanlığını üzerlerine almışlardı.

İtalya'ya meyilli olan Ferit Paşa ailesi ve partisi çekimser kalmışlar idi. Kasaba ve köyleri düşman istilasına uğramış olan ve memleketimizi bu felâkete sürükleyen isyanların sebeplerinden olan Arnavut eşkiya çete reisleri yandaşlarıyla birlikte Avlonya'ya sığınmışlar, İsa Bolatin, Yakovalı Rıza, Toskalardan da Salih Pudkalar gibi eşkiyalarla ordumuz kaçaklarından bazı Arnavut asıllı subaylar ve erler de burada toplanmışlardı. Şehirde görünüşteki sessizliğe rağmen derin bir huzursuzluk hissediliyor ve her an patlak verecek bir ihtilal havası esmekte olduğu görülüyordu. Bu âsi mültecilerin beslenmeleri ve aralarında bir olay çıkarmamalarını sağlamak hükümetin tek düşüncesini teşkil ediyordu. 300 kadar silahlı yandaşlarıyle kasabanın en büyük taş binasını işgal etmiş olan İsa Polatin şehre ve hükümete hakim bulunuyordu.

Kasabada bolluk olmamakla beraber sınırlı ihtiyaçları karşılanmakta, devlete ait olan (Osmanlı Devletine) büyük Fiyeri çiftliği ve civarındaki bol ürün yetiştiren geniş topraklar sayesinde zengin tahıl ambarından fazlası ile faydalanmak mümkün idi.

Arnavutlar esasen paraya düşkün ve Avlonyalıların da ticarete alışık olmalarından dolayı orduya erzak gönderme gecikmeden başlamış ve aylarca hemen hiç durmadan devam edebilmiş, hem ordu birlikleri hem Yanya müstahkem mevkiinin beslenmesine önemli bir yardım sağlanmıştı. Ancak satın almaları batı ordusu kumandanlığı ka-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

sasında günden güne delik açıyordu. Bir aralık Rauf Bey (Orbay) kumandasında Akdeniz'de korsan hareketleri yapan Hamidiye kruvazörünün Avlonya'ya geleceği ve para da getireceği öğrenilmiş ise de günlerce beklenmesine rağmen ne yazık ki bu ümit boşa çıkmıştı.

Ordu, Yanyalı iki hareketli ve kıymetli kumandanın (Vehip ve Esat paşa) idaresi altında canlarını feda ederek savaşan Yanya müdafilerine maddi ve manevi her türlü yardıma devamdan biran geri kalmamış ve şehrin kuşatılmasını önlemek için mümkün olanı yapmaya çalışmıştır. Fakat hemen bütün ordu ve araçlarını bu bölgeye toplayan Yunanlıların sürekli saldırıları karşısında adım adım gerilemek zorunda kalan birliklerimiz nihayet müstahkem mevki kısmına çekilmek zorunda kalmış ve genellikle her kalenin uğradığı sona 20 Şubatta Yanya da uğramış, ancak bazı birliklerimiz yaptıkları bir çıkış hareketi ile esir olmaktan kurtulmuşlardı.

Yanya'nın düşmesinden sonra Yunan kuvvetleri Epir'i ele geçirmek için boş kaldıklarından Tepedelen ve Klisor yönünde ilerlemeye başlamışlardı. Ordu karargâhı Dulyana'dan Ergiri'ye ve sonra da Tepedelen'e çekildiği gibi Çamlık, Koniça, Leskovik bölgelerindeki birliklerimize de bu kasabalara doğru çekilmeleri emri verilmiştir.

Vardar Ordusu için elde kalan birliklerin Viyosa gerisinde toplanıp kısmen Berat, kısmen Avlonya yolu ile Fiyeri bölgesine çekilmekten başka çareleri yoktu. İsmail Kemal Beyle yaptığım konuşmada orduya karşı konmayacağını ve birliklerin Avlonya'ya girmeyerek Fiyeri bölgesine başka yollardan geçmesinin politik ve idari bakımdan daha uygun olacağı teklifinde bulunmuştu. Zaten ordu kumandanlığı da böyle düşünmüş ve yürüyüşü buna göre düzenlemişti. Yalnız Viyosa üzerinde Premedi'den başka yerde büyük köprü bulunmadığından nehri geçit yerlerinden

ve su içinden geçmek zorunluğu vardı ki bu yüzden bazı erlerimiz akıntıya kapılarak boğulmuşlardı.

4 Martda karargâhlar Viyosa sağ kıyısına geçtiği gibi birlikler de Berat'takiler dışında yavaş yavaş nehrin sağ kıyısına alındıktan sonra Fiyeri bölgesine gönderilmiş, karargâhlar da 9 Martda Fiyeri doğusundaki Vukas'a gelerek açık ordugâha girmiş ve Arnavutluk'u terkedinceye kadar burada kalmışlardı.

Batı Ordusunun, Avlonya kablosunun Yunanlılar tarafından parçalanmasından sonra İstanbul ile haberleşme imkânı kalmamış olduğu gibi şimdi de her tarafla ulaşımı kesilmiş, düşman baskı ve saldırısı olmamakla beraber Fiyeri bölgesinde sarılı bir hale gelmişti.

Ordunun durumu hakkında İstanbul'a bilgi verebilmek için bir subayın İtalya'ya gitmesi orduca gerekli görüldüğünden yanımda bulunan Celal Bey, Liman reisi teğmen Sabri ile birlikte Avlonya'da bulunabilen yelkenli sandallardan biri ile Brendizi'ye gönderilmişti.

Yunanlıların Viyosa kenarına geldikten sonra durumları ve hatta bazı yerleri boşaltarak birliklerini geri çekmeleri artık yürüyüşe son verdiklerini göstermesine karşın, Sırpların İşkombi nehrini geçerek Luşte'ye saldırmaları üzerine bu bölge takviye edilmiş ve Cavit Paşa kumandasındaki kuvvetlerimiz burasını boşaltmışlar ve Saman suyu gerisine çekilmişlerdi.

Sırplıların takibetmemeleri yalnız İşkombi suyuna hakim olmak amacı ile yapılan mevzii bir hareketten ibaret olduğu ve Arnavutluk bölgesine girerek ordumuza karşı yapılmak istenen saldırıya bir başlangıç olmadığını göstermekle beraber her ihtimale karşı orduca bazı tahkimata ve savunma hazırlıklarına girişilmişti.

Martın son günlerinden birinde Cavit Paşa tarafından gönderilmiş bir mektup aldım. Bunda Cafer Tayyar Bey

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

(Paşa) (29) ile doktor Âbidin Beyin bir motorla İtalya'dan Saman iskelesine çıktıkları ve şimdi VI. kolordu karargâhında bulundukları bildiriliyor ve kuzey Arnavutluk'ta yapılması öngörülen bir harekete karşı Avlonya'daki Gega reislerinden de faydalanılması düşünüldüğünden, Yakovalı Rıza Beye de bu konuda gerekli bilgi verilmiş olduğundan bahsedilerek tarafımdan gereken girişim ve yardım yapılması bildiriliyordu. Bağlı olduğum ordu kumandanlığından (Vardar Ordusu kumandanlığı) bu konuda bir direktif almamış olduğum gibi böyle bir hareketin uygulanmasını pek garip bulduğumdan mektubu cevapsız bırakmayı uygun bulmuştum. Fakat ertesi gece Celalettin Beyin İtalya'ya hareket etmiş olmasından dolayı yalnız bulunduğum odanın kapısı vurularak üç silahlı Arnavudun «merhaba» diyerek içeri girdiklerini gördüm. 31 Mart olayından sonra Hareket Ordusu ile gelerek Fatih karakolunu işgal ederken az kalsın yanlışlıkla zavallı bir Mehmetçiği öldürmek durumuna düşmüş olduğumdan beri üzerimde silah taşımıyordum. Bu sebeple yanımda bir tabanca bile yoktu. Gelenlere soğukkanlılıkla ne istediklerini sordum. İçlerinden biraz Türkçe bilen birisi Yakovalı Rıza Beyin Cavit Paşadan bir teklif aldığını ve bu konuda benimle görüşmek istediğini bildirerek beni davet ettiğini söyledi. Ne bu davette ne de davet şeklinde hoşa gidecek bir hal yoktu. Fakat gitmemekle hem korkaklık göstermiş olmak hem de belki zorla götürülmek gibi ağır bir muameleye maruz kalmak

39 — Cafer Tayyar Paşa, Millî Mücadele sırasında İstiklâl Savaşının kazanılması uğrunda çalışmış, bu arada «Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»ni kurarak bölgenin Yunanlılar tarafından işgaline mani olmaya çalışmış, sonra Erzurum Kongresine katılarak Birinci ve İkinci T. B. Meclisinde Edirne milletvekili olmuş, 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya yapılmak istenen suikast olayına adı karışarak yargılanmış ise de mahkeme tarafından beraat ettirilmiştir. — E.K.

vardı. Bu yüzden «buyurun gidelim» diyerek pelerinimi arkama aldım ve karanlık dar sokaklardan yürümeye başladık. Biraz sonra bir kapının önünde durduk. Arnavutlardan biri kapıyı çaldı. İçeriden bir ses, kapıyı açmadan Arnavutça birşeyler söyledi. Yanımdakilerle bir süre konuştuktan sonra bizi içeri aldılar. Üst kata çıkarak birkaç silahlı Arnavudun oturmakta olduğu bir odaya girdik. Ben dillerini bilmediğimden bir çeyrek kadar görüştükten sonra buradan çıktık. Sonradan öğrendiğime göre burası Salih Potkanın evi imiş ve Rıza Beyin çağrısını kabul etmemiş, yolumuza devam ederek Rıza Beyin evine uğradık. Abdülhamid tarafından kendisine albaylık payesi verilmiş olan bu başına buyruk adamda biraz medeni ortam görmüş bir hal göze çarpıyor ve Türkçe konuşabiliyordu. Bana karşı nazik davranmaya çalışıyor, sigara ve kahve ikram ederek Cavit Paşadan aldığı mektupdan bahsettikten sonra kendisinin Cavit Paşaya katılmaya taraftar olduğunu, fakat yanında çok sayıda taraftarı bulunan İsa Polatin'in katılmasının sağlanmasının faydalı olacağını söyledikten sonra birlikte gitmemizi söyledi. Artık meseleyi öğrenmiş ve bir serüvene atılmış bulunuyordum. Yanımıza katılan altı kişilik bir koruyucu birlikle İsa Polati'nin karargâhına yollandık. Kapıda ayni konuşma ve tanışmadan sonra yukarı kattaki bir odaya girdik. Odadaki yataklardan bir köşede bulunan, don ve gömleği ile İsa Polatin işgal ediyordu. Rıza Beyle aralarında uzun bir konuşmadan sonra buradan da çıktık. Görüşmenin olumlu bir sonuç vermediğini hissediyordum. Rıza Bey bana ertesi gün tekrar görüşeceğini ve Cavit Paşaya cevap yazacağını söyledi. Kendisiyle, beni Talip Beyin misafirhanesinden alanlara beni tekrar yerime götürmelerini söyledikten sonra ayrıldık. Tehlikeli olduğunu bildiğim bu maceradan gece yarısında kurtulmuştum.

Evvelce Kuzey Arnavutlukta Prezin mutasarrıflığında

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

bulunan ve aslen Priştineli olan Cafer Tayyar Bey (Paşa) Kuzey Arnavutlukta Sırplar aleyhine bir isyan çıkarmak ümidi ile gelmiş ve isyanda iyi bir nam kazanmış olan Cavit Paşa ile birlikte buna atılmış ve Kuzey Arnavutluk sergerdelerinden faydalanmayı düşünmüştü. Fakat durumun tamamen değişmiş olduğunu dikkate almamıştı. Bu sebeple tasavvurları yarım kalmış ve hiç kimse buna katılmamıştı.

Avlonya'da bulunduğum süre içinde birkaç kez Dukas'daki karargâha giderek ordu ile temas ediyordum. Genel duruma göre ordu, yeniden savaşa girişmek zorunda ve tehlikesinde değildi. Fakat dağlarla Adriyatik kıyıları ile Saman ve Viyosa dereleri arasındaki dar bölgeye sığınmış bir vaziyette, mevcudu, hemen tamamen Anadolu çocuklarından ibaret 20 bin boğazın yiyecek sıkıntısı içinde savaştan daha acıklı bir halde bulunuyordu.

Erlerin, özellikle birliklerine katılmamış olan dağınık erlerin durumu yürekler acısı idi. Zavallı askercikler haftalardan belki de aylardan beri bir avuç bazen kavrulmuş bazen haşlanmış, bazen ekmek haline getirilmiş mısırdan başka bir gıda alamamış, en ufak hastalıktan kendilerini kurtaracak ilaçtan yoksun, bütün dünya ile alâkası kesilmiş, eski o meşhur moralinin zerresi kalmamış, benliğini değil, varlığını unutmuş gibi idi. Gıdasızlık yüzünden yarı deli, vücudu bir deri bir kemikten ibaret kalmış ve üzerindeki palaspare elbisesinin omuzlarından bir iskelet veya korkuluk halini almış olduğu görülen, yüzü ve organları bir mumya gibi kararmış ve kurumuş bu memleket çocuklarına yollarda veya açlıklarını gidermek için ot bulmak ümidiyle dolaştıkları sırtlarda sık sık rastlanıyordu. Tam bir yoksulluk içinde ümitsiz bir sefalet ve perişanlığa düşen ve Eyüp sabrına benzer ümitsiz bir tevekkülle sessizce dayanabilen bir toplumu bilmem tarih yazmış mıdır?

3 Nisan 1912 günü kuşatma kalkmış ve Avlonya'ya ilk

posta vapuru gelmiş idi. İskeleye gittiğim zaman Kâzım Bey (40) ile karşılaştım. Kendisi Viyana'dan geliyormuş; elçilik tarafından batı ordusu erlerinin taşesi ve İstanbul'a sevkedilmeleri için tertibat alındığı yolundaki sevindirici haberi verirken memleketin genel durumu hakkında da birçok üzücü olaylar anlattı. Bir gece bende misafir kaldıktan sonra ertesi gün erkenden hareket ederek Büyük Dukas'taki ordu karargâhına gittik. Kâzım Bey birkaç gün sonra batı ordusu için elçilik tarafından yapılan girişimleri takibetmek ve idare etmek üzere İtalya yolu ile tekrar Viyana'ya dönecekti. Benim de artık Avlonya'daki görevim bitmiş idi. Ordu kumandanlığından adı geçenle birlikte gitmeme izin alarak Avlonya'ya döndüm.

Meğer burada hazin bir olaya daha şahit olmadan ayrılmak mümkün değilmiş. Dönüşümden bir iki gün sonra öğleden evvel teğmen Asaf, bir arkadaşı ile hasta olarak gelen Resneli Niyazi Beyin (41) limandaki vapura götürülmek üzere sandala bindiği sırada şehit edildiği haberini getirdi.

Niyazi Beyin Avlonya'ya ne geleceğinden, ne geldiğinden haberim yoktu. Hemen iskeleye gittim. Kâzım Beyi orada buldum. Cenazeyi gümrük kulübesine kaldırmışlar. İçişleri Bakanı (Arnavutluk) Müfit Bey de soruşturma ile uğraşıyordu. Kendisinden kaatil hakkında bilgi istedim. Üzülerek tutulamadığını ve kim olduğunun da bilinmediğini söy-

40 — Cumhuriyet döneminde bir aralık Genelkurmay Başkanlığı (Mareşal Fevzi Çakmak'tan sonra) yapmış olan Enver Paşanın eniştesi bulunan General Kâzım Orbay. — E.K.

41 — Hürriyet kahramanı Niyazi Bey, 1908 ayaklanmasında ön planda rol oynamış olmasına rağmen diğer arkadaşları gibi siyasî hayata atılmamış, memleketi olan Arnavutluk'taki Resne'ye gelerek orda memleketinin kalkınması için çalıştığı sırada yukarıda anlatıldığı gibi Nisan 1913 başlarında yerli halktan birisi tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüştür. Katilin kim olduğu ve neden öldürdüğü anlaşılamamıştır. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ledi. Zaten bilinse de İsa Polatin'in adamlarından biri olduğu söylenen kaatili tutuklamaya kimin gücü yeterdi o sırada Arnavutluk'da.

Meşrutiyetin ilânı sırasında ve onu takibeden aylarda el üstünde taşınan resimlerinin binlercesinin duvarlara asılıp her yerde alkışlanan, adına destanlar yazılan bu insan da böylece göçüp gitmiş, benimle beraber üç kişi ile mezarı başında kılınan namazdan sonra kasaba yakınındaki zeytinlik bir yamaçta gömülmüştü. Ayni akşam Kâzım Beyle İtalya'ya hareket ettik.

Hemen her sene bazen birkaç defa «Hürriyet-i Ebediye Tepesi»ne gider ve birçok hâtıralarla bağlı olduğum şehitleri ziyaret ederim (42). 1954 senesi 10 - 24 Temmuzunda gittiğim zaman esas inkılabımızın bir hatırlatıcısı olan, vatan ve inkılâp şehitlerinin kabirlerinin bulunduğu ve daha o devri yaşayan bizlerin hayatta olduğu sırada terkedilmiş ve unutulmuş bu anıtı artık yıkılmaya yüz tutmuş bir halde görmekle büyük bir acı duymuş ve bizden sonrakilere kötü bir örnek olan bu kadirbilmezlikten doğan hüzün ve acı içinde ayrılmış idim. Hemen hergün bir sebeple törenler düzenlenirken bu büyük günün anısını kutlamaya gelenler genellikle Manastır bölgesi halkından on onbir kişiden ibaretti. Bunlar arasında bulunan rahmetli Niyazi'nin oğlu ile tanıştım (43). Avlonya'daki olayı anlattım. Bana babasının sonradan Avlonya camii mezarlığına taşınmış olduğunu söylediği vakit teselli bulmuş gibi oldum.

42 — İkinci Meşrutiyetin ilanından bir sene sonra İstanbul'da meydana gelen «31 Mart olayı»nda ölenler için Mecidiyeköyü yakınlarında bir hürriyet anıtı dikilmişti. Buraya ondan sonra «Hürriyet-i Ebediye» tepesi adı verilmiştir. Etrafı ağaçlarla çevrili olan anıtın bugün etrafı binalarla çevrili olduğundan uzaktan görülmemektedir. — E.K.

43 — Niyazi Beyin oğlu iki sene evvel vefat eden tanınmış ressamlarımızdan Saim Resneli'dir. — E.K.

Vatan ve milletinin selamet ve geleceğini hayatının amacı bilen Enver Paşa da sevdiği vatanına kavuşmak imkânından mahrum kaldığından Türkistan illerine çekilmiş ve nihayet Buhara'nın Düşenbih bölgesinde 5 Ağustos 1922 tarihinde bir kurban bayramı günü Çegan Tepe yakınlarında Türkistan bağımsızlığı uğrunda kendisine katılanlarla beraber Bolşeviklerin bir saldırısında şehit olmuş, ayrılık acısı içinde bu geçici dünyaya veda etmiş, unutulup gitmiştir (44). Bizler her nedense en yakın geçmişi bile incelemeye yanaşmaz ve yalnız zaman ve zamanın gidişine uyup gideriz. Ümid edelim ki bugünkü rejimimizin temelini atmak uğrunda çalışmış, yurtseverliklerini hareketleriyle göstermiş ve bir kısmı hazin olaylarla hayatlarını kay-

44 — Enver Paşa (1880-1922) bilindiği gibi İkinci Meşrutiyet adı verilen 1908 ayaklanmasının öncülerinden olup genç bir kurmay subay olarak ortaya çıkışından kısa bir süre sonra 1914'de çıkan I. Dünya Savaşında askeri rütbeleri birden aşarak generalliğe yükselmiş ve Harbiye Nazırı (Savunma Bakanı) Türk ordusunun başkumandan vekili (o zamanda anayasaya göre başkumandan padişah idi) olarak bütün savaş boyunca imparatorluğun en yetkili kişisi olmuştur. 1918'de imparatorluğun yenilmesi üzerine yakın kabine arkadaşları olan Talat ve Cemal Paşalarla Almanya'ya kaçmışlardır. Enver Paşa, Almanya'dan Rusya'ya geçerek birtakım siyasî faaliyetlerde bulunmuş, çeşitli yollardan Türkiye'ye dönmek ve millî mücadeleyi kendi idaresinde yürütmek istemiş ise de Mustafa Kemal Paşa buna müsaade etmemiştir. Bunun üzerine Enver Paşa Orta Asya'daki Müslüman Türkleri Ruslara karşı ayaklandırarak orada bir Türk devleti kurmak gibi o devir ve şartlarına göre bir hayal olan işi yürütmeye çalışmış ve bu maksatla giriştiği mücadele sırasında elinde kılıçtan başka silah olmayan küçük birliği ile Rusların makineli tüfeklerinin üzerine saldırmak gibi aklın ve mantığın kabul edemiyeceği bir hareket sonunda ölmüştür. Enver Paşanın bir vatansever kahraman mı, hayalperest bir manyak mı, yoksa basit bir maceracı mı olduğu hakkında kesin bir hüküm vermek ancak ileride yetişecek tarihçilere düşen bir görevdir. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

betmiş bu gibi gönlü tok yurttaşlarımıza borçlu oldukları saygıyı gösterecek bir nesil yetişsin (45).

Kâzım Bey karargâhtan dönünce birlikte Arnavutluk'u terkederek Viyana'ya hareket ettik. 14 Nisan'da Saman iskelesine gelen erzak yüklü bir gemi orduyu besleme darlığından kurtardığı gibi arkasından gelen Nemse (46) ve Seyr-i Sefain (47) idaresi vapurları ile ordunun gözetimi ve idaresinde öncelikle hastalar, halsizler ve diğer birlikler yavaş yavaş İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştı.

3 Mayısta ilk kafileyi (hastalar ve halsizlerden meydana gelen 63 subay ve 2683 er) Saman iskelesinden alan Loid Triestine şirketine ait «Furvens» vapuru görevlileri erlerimize ve diğer yurttaşlarımıza karşı çok insanca bir davranış ve hastalarımıza şefkat göstermişlerse de bundan sonraki normal seferinde yolcular arasında çıkan ve askerlerimizin bıraktığı çeşitli mikroplardan olduğu belli olan çeşitli bulaşıcı hastalıklardan dolayı gerek şirket ve gerek vapur mürettebatı Avusturya - Macaristan basının hücumlarıyle karşılaşmışlar idi.

Rıza Beyin şehit olmasından sonra Esat Paşa İşkodra kalesini 16 Nisanda Karadağlılara teslim ettiğinden Rumelinde Çatalca hattından Adriyatik Denizine kadar bu geniş alanda yüzyıllarca şan ve şerefle dalgalanmış olan Türk bayrağı görünmez olmuştu.

Viyana'da iki gün kaldıktan sonra Bükreş'e geldim. Yerime gelecek kişiye (Kurmay binbaşı Kadri Bey - Paşa) Romanyayı her şekilde tanıtabilecek bir eser bırakmıştım. Balkan Savaşının acı sonu ve memleketimizin uğradığı bu felâketten doğan üzüntü ve ümitsizlik içinde artık askerî ataşelik görevine devam etmek pek zor olacaktı. Hatta istifa ederek askerlik mesleğini bırakmak kararı ile bir gün sonra İstanbul'a hareket ettim.

45 — Adres yanlışlığından dolayı 5 Şubat 1955 tarihinde yazılan ve fakat ancak 15 Şubat 1955 tarihinde elime geçen kongre davetiyesinden «Hürriyetçi Büyükleri ve Şehitleri Anma Cemiyeti» adı ile merkezi İstanbul İkinci Vakıf Hanı 27 numarada olan bir cemiyetin kurulmuş olduğunu öğrendim. Memnun oldum. Fakat kuruluşundaki amaçla yaptıkları arasındaki fark ne üzüntümü azalttı ne de ruhumu doyuruyordu. (Selahaddin Âdil)

46 — Osmanlılar zamanında Avusturya'ya Nemse veya Nemçe adı verilirdi. — E.K.

47 — Bugünkü Deniz Yolları idaresinin eski adı Seyr-i Sefain İdaresi idi. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EVLENME VE SINIR DÜZELTME KOMİSYONU

Balkan savaşının acı sonuçlarının ruhi durumum üzerinde bıraktığı etki sebebiyle İstanbul'a dönüşümden sonra umumi karargâh genel kurmayına atanmam kararlaştırılmış ise de özür dileyerek Vardar Ordusundaki görev hesaplarımı tamamlamakla uğraştığımı bildirerek kabul etmedim. Artık evlenmek ve özel iş hayatına atılmak kararını vermiştim. 11 Eylül 1329 - 1913'de evlendim. 16 - 29 Eylül 1329 - 1913'de Bulgaristan hükümeti ile İstanbul Andlaşması ve buna bağlı bir protokol imzalanmıştı. 1 Ekimde Albay Cevat (1) başkanlığındaki Osmanlı - Bulgar Sınır Düzeltme Komisyonunda görevlendirilmem üzerine Edirne'de toplanacak karma komisyona süratle katılmaklığım bildirilmiş olduğundan Edirne'ye hareket ederek 24 Ekim 1913 tarihinde Cesri Mustafa Paşa istasyonunda Bulgar delegeleriyle buluştuk. Andlaşmanın 1. Maddesinde genel olarak tarif ve 1 numaralı protokol gereğince nasıl yapılacağı be-

1 — Sonradan Genelkurmay Başkanlığı yapan General Cevat Çobanlı.

lirtilmiş olan yeni sınırın bölgelere ayrılması ve her bölgenin komisyonlarda görevli kişilere verilmesi kararlaştırılarak bir tutanak düzenlenmişti. Arda Nehri ile Mandıra arasındaki batı sınırı bölümünde başkanlığımda kolağası (2) Kâzım ve Yüzbaşı Hüsrev (3) Beyle iki harita subayı, Bulgarlardan da Yarbay Naumof ile iki subay ayrılmıştı. Çavuş Köyünde yerleşen 8 alt komisyon 14 Ekimde Arda Nehrinden başlayarak Edirne ve Dimitoka kasabalarının yaklaşık 20 kilometre kadar batısından geçmek ve Edirne müstahkem mevkii ile Edirne - Uzunköprü tren yolunun azçok güvenliğini sağlamak üzere Mandra civarında Meriç Nehrine inen kısmını, bazı anlaşmazlık ve münakaşalara rağmen 15 gün içinde kroki ve haritalarıyla birlikte tamamlamıştık (4).

Balkan Savaşının açılmasında Kâmil Paşa kabinesinin siyasi kusurları ve özellikle başkumandan vekili olup savaşı idare eden Harbiye Nazırı (Savunma Bakanı) Nazım Paşanın (5) büyük sorumlulukları dolayısıyle Hürriyet ve İtilâf Partisi, gerek ordu subayları, gerek halkoyunda tamamiyle değerini kaybetmiş bir duruma düşmüştü. Parlamento toplantı halinde değildi. Hükümet istifa etmiyordu. Bu durum Nazım Paşanın ölümüne de sebep olan «Bâb-ı Âli olayı» (6) ile Kâmil Paşanın sadrazamlıktan çekilmesi-

2 — İmparatorluk devrinde ordumuzda yüzbaşı ile binbaşı arasında bir askerî rütbe.

3 — Kâzım Orbay ve Hüsrev Gerede.

4 — 1914'deki I. Dünya Savaşı dolayısıyle bu sınır geçici olmuştur. Ne yazık ki 1923'de Yunan ordusunun Anadolu'da ezilmesine rağmen Lozan Andlaşmasında bu sınır çizgisini kaptırdık. (S. Âdil)

5 — Enver Paşa ve bazı arkadaşlarının Bâb-ı Âli'ye yaptıkları baskın sırasında öldürülmüştür.

6 — Bâb-ı Âli olayı İttihad ve Terakki Partisinin Enver Paşa gibi ileri gelenleriyle Yakup Cemil ve Mümtaz Bey gibi partinin fedaisi denilen gözü pek adamlarının o günkü hükü-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ni gerektirmiş ve meşrutiyetin ilânından beri parlamentonun büyük çoğunluğuna sahip olmasına rağmen topluca ve tam bir İttihad ve Terakki Hükümeti kurulmasına lüzum görmemiş olan partinin artık doğrudan doğruya sorumluluğu üzerine almasını da zorunlu kılmıştı.

Derneğin (İttihad ve Terakki Cemiyeti) ahlâk sağlamlığı, tuttuğunu koparır ve alçak gönüllülüğü ile herkesçe sevilmekte olan başkanı Talat Bey (Talat Paşa) sadrazamlık makamını üzerine almıştı (7).

Talat Paşa, genç ve hareketli arkadaşlarıyle kabinesini kurarak savaşın acı sonuçlarından doğan yaraları sarmak, inkılâbı korumak ve memleketin yeni bir güç ve canlılık kazanmasını sağlayacak ciddi ve esaslı ıslahat hareketine giriştiği gibi, Bulgarlarla müttefikleri arasında doğan anlaşmazlıktan ve Çatalca önündeki Bulgar ordusunun Sırp ve Yunanlılara karşı hareket etmek üzere geri çekilmesinden faydalanarak (8) Doğu Trakya ve Edirne'nin

meti (Kâmil Paşa kabinesi) devirip iktidarı ele geçirmek için 10 Ocak 1328 (23 Ocak 1913)de ihtiyar sadrazam Kâmil Paşa başkanlığında hükümet toplantısının yapıldığı Bâb-ı Âli'yi (Bugünkü İstanbul vilâyet konağı) basarak harbiye nazırı (savunma bakanı) Nazım Paşa ve yaverlerini öldürerek sadrazam Kâmil Paşayı zorla istifa ettirme olayıdır. — E.K.

7 — Hâtırat sahibinin burada bir hafıza yanlışlığı yaptığı anlaşılmaktadır. 23 Ocak 1913'de yapılan Bâb-ı Âli baskını sonunda Sadrazam Kâmil Paşa istifa ettikten sonra sadrazamlığa 24 Ocak 1913 günü Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir. Talat Paşanın sadrazamlığı çok sonra, I. Dünya Savaşı sırasında Sait Halim Paşanın düşmesinden sonra olduğu gibi parti başkanlığı da yoktur. Zira İttihat ve Terakki Partisinde başkanlık yoktur. — E.K.

8 — Osmanlı Doğu Ordusunu mağlûp ederek Edirne'yi ele geçiren Bulgarlar, İstanbul üzerine yürümüşler ve Çatalca önlerine geldikleri sırada müttefikleri Sırplar ve Yunanlılarla araları açıldığından olay müttefiklerarası bir savaşa dönüşmüş ve Bulgarların kuzey komşusu Romanya da Bulgarların bu derece genişlemesinden kuşkulanarak Sırp ve Yunanlılarla anlaşarak savaşa girmişti. Bu olaya İkinci Balkan Savaşı adı verilmiştir.

geri alınmasında hükümeti moral bakımından desteklemiş ve takviye etmişti.

Hindistan yolları üzerinde kontrol kurmayı ve bu yol üzerinde düzenli bir devlet bulunmasına engel olmayı dış politikasında esaslı bir amaç sayan ve yüzyıldan beri kendi çıkarları açısından gereğinde Osmanlı Devletine bazı geçici yardımlarda bulunmuş olan, fakat esas amacından da ayrılmayarak genellikle aleyhimize bir politika izleyen, bunu gerek meşrutiyet inkılâbımızda, gerek son Balkan Savaşında da uygulamış olan İngiltere ile anlaşmak ümidi koptuğundan dış politikamızın göstergesi mecburen Almanya tarafına çevrilmiş idi. Bunun sonucu olarak ordumuzda yapılması kararlaştırılan yenilikler için Rusya'nın karşı koyma ve bazı korkutma girişimlerine rağmen Almanya'dan Mareşal Liman Von Sanders başkanlığında getirtilen ve ordu kadrosuna alınan reform kurulu arasında bulunan Bronzar Paşa genelkurmay başkanlığına atanmıştı (9). Bakanlıktaki ordu teşkilâtında önemli değişiklikler yapılırken ordunun genç elemanlarla güçlendirilmesi, eğitim, öğretim, seferberlik, lüzumlu araç ve gereçlerin tamamlanması gibi barış ve savaştaki güç ve yeteneğinin yükseltilmesi konusunda önemli ıslahata girişilmişti.

Daha okuldan beri bütün arkadaşları tarafından sevilen, ahlâk ve kültürü, yurt sevgisi ile bütün subayların saygısını kazanan Enver Paşanın (10) memleketin hayat

9 — Türk ordusunu ıslah için davet edilen Mareşal Liman Von Sanders başkanlığındaki Alman heyeti arasında genelkurmay başkanlığına getirilen General Bronzar Von Schellendorf'dan başka Genelkurmay harekât dairesi başkanlığına getirilen General Bronfeld, Türkiye'ye daha evvel gelmiş olan Mareşal Von Der Goltz (Paşa) ile Çanakkale deniz savaşlarını yöneten Amiral Özedumm ve Yıldırım Orduları kumandanı yapılan General Falkenheim gibi subaylar bulunmakta idiler — E.K.

10 — Enver Paşa o sırada Harbiye Nazırı (Savunma Bakanı) idi.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ve geleceğini sağlayacak bu çalışmalarda başarı kazanması için yardımda bazı muhteris ve çıkarcı kimseler dışında kimse kuşku göstermiyordu.

Sınıfımızın çok kıymetli bir öğrencisi olan Hafız İsmail Hakkı Bey (11) Genelkurmay ikinci başkanlığına, yine sınıfımızdan Mehmet Kâmil Bey (Paşa) müsteşarlığa, İsmet (İnönü) ve Kâzım (Karabekir) Beyler (sonra paşa) genelkurmay şube müdür yardımcılıklarına (12) getirilmişlerdi. Bu durum karşısında yurt hizmetinden uzak durmak benim için de doğru olamazdı. Bu sebeple 4 Ocak 1329 (1914) de sahra topçu şubesi müdürlüğüne atanmamı memnunlukla kabul etmiştim.

Bütün ordu silah ve araçları gibi doğu cephesi (13) artıkları sahra toplarımız da hemen tamamen onarılmaya, birçok eksiklerinin tamamlanmasına ihtiyaç vardı. Askerî fabrikalar müdürlüğüne atanmış olan ön binbaşı Necmettin Beyle sıkı bir işbirliği sayesinde yeni örgütlenme gereğince Anadolu'daki doğu cephesine gönderilecek bataryaların her türlü eksikleri savaş kadrosuna göre araç ve gereç bakımından tamamlanarak kısa zamanda gidecekleri yerlere gönderildiği gibi düzenli bir program gereğince diğer birliklerin topçu teşkilâtı da eldeki mevcuda göre yavaş yavaş tamamlanmış ve gönderilmeye başlanmıştı.

Ordumuz Balkan Savaşında gerçekten çok büyük kayıplara uğramış, gerek obüs ve gerek sahra toplarımızın büyük kısmı muntazam yol bulunmadığından düşman eline geçmiş bulunuyordu. Bu sebeple bir taraftan kullanılmış obüs topları satın alınmasına başlandığı gibi ordunun daha modern toplarla da donatımı incelenmiş ve sağlanmasına girişilmişti. Bu arada Balkan Savaşında en fazla

11 – Meşhur levazım reisi Hakkı Paşa. Sarıkamış seferinde tifodan ölmüştür.

12 — Şube müdürlüklerine Alman subaylar atanmıştı.

13— Balkan savaşında doğu cephesi.

top kaybına memlekette yeterli yol olmayışının sebep olduğu ve memleketin birçok kısmının dağlık ve sahra toplarının hareket ve kullanılmasını zorlaştırdığı ve hatta imkânsız hale getirdiği göz önünde bulundurularak yüksek güçte ve sahra topları atış uzaklığı ve etkisi ölçüsünde dağ topları sağlanması düşünülmüştü.

Gerçekten Skoda fabrikası (Avusturya - Çekoslovakya) yapımı yüksek güçlü dağ topları diğer Krup, Schneider ve Rus firmalarının dağ toplarına bir ölçüde üstün vasıfta olmakla beraber istenilen amacı sağlamaya yeterli görülmemiş idi. Krup ve Schneider fabrikalarının Skoda dağ toplarından üstün vasıfta toplar üzerinde deneyler yaptıkları biliniyordu.

İşte bu düşüncelerle ve acı deneylerin tesiri altında çeşitli Avrupa fabrikalarındaki ilerlemeleri görmek ve son yapılan öbüs, sahra ve dağ topları üzerinde yerinde incelemeler yapmak üzere bir heyetin Avrupa'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve başkanlığımda, savaş araçları yapım müdürü Necmettin, ağır topçu şubesi müdürü Talat ve deneme dairesinden yüzbaşı Sıdkı ve ordudan yüzbaşı Hamdi Beylerden kurulu komisyon bu işle görevlendirilmişti.

1330 - 1914 Haziranının ilk günlerinde komisyon Essen'deki büyük Krupp fabrikasını, Liege'de Belçika'nın Kokril imalathanelerini, İtalya'nın Torino ve Spezia silâh ve cephane, Fransa'nın Schneider top fabrikalarını gezerek teknik görüşmelerden ve eleştirilerden başka her birinin atış alanlarında en son değiştirilmiş veya büsbütün yeni prensipler üzerinde deneyleri yapılmakta olan çeşitli cins sahra ve dağ topları üzerinde deneyler yapmıştır.

Skoda fabrikası tarafından komisyonun Ağustos ayında gelmesi istenmiş olduğundan burası dönüşe bırakılarak Schneider fabrikasının Havre'deki atış poligonunda deneylere devam edilmiş, bu arada bir İtalyan firmasının deneyleri de araya girdiğinden on gün kadar bir bekleme zorun-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

luğu çıktığından bundan faydalanarak Londra'yı ziyaret etmiştik. Batı Avrupa'ya ilk seyahatim olmak dolayısıyle bu gezi benim için çok faydalı olmuştu. Özellikle Londra gezimiz benim için, on kelime İngilizcemden başka arkadaşlar içinde bu dili bilen olmaması dolayısıyle çok ilgi çekici olmuştu. Londra'da Kaiser Otel'e inmiştik. Biraz Almanca bilmekliğimiz sayesinde otel içinde hiç sıkılmıyor, fakat kendi dillerinden başkasına, kişilere olduğu gibi, kıymet vermeyen bu egoist ortam içinde yaşamak, özellikle görmek ve öğrenmek istiyenler için çok zor olduğundan otelden aldığımız şehir planı ve yeraltı trenlerinin (metro) tarifelerinden faydalanıyorduk. Hem zamandan hem paradan ekonomi yapmak için, otelde zaten oda ücretine dahil bulunan Ala Angalis (İngiliz usulü) etli, balıklı çeşitli çerezleri sabah kahvaltısı olarak yedikten sonra yola çıkıyorduk. Bu kuvvetli kahvaltı bize bütün gün yetiyordu. Bu sayede şehrin belli başlı meydanlarını, parklarını, müzelerini, mermer sütunlu muhteşem binalarını görebildik.

Birgün kapısını açık gördüğümüz ve müze sandığımız büyük binalardan birine girdik. Sırmalı elbise giyen bir hademe bizi karşıladı ve ayaklarının ucuna basarak bizi bir merdivenden yukarı çıkararak tiyatro localarına benzeyen bir balkon kısmına götürdü. Güzel koltuklara oturduk. Aşağımızda çok süslü ve zengin salon, bir yanda beyaz proklarıyla, siyah cübbeleriyle yer almış dört beş kişi oturmakta ve önlerindeki bir kişinin konuşmasını dinlemekte idiler. Koca salonda çıt yoktu. Manzara insana korku ve saygınlık veriyordu. Buranın bir mahkeme olduğunu anladık ve bizimkilerle kıyasladık. Bugün de üzüntü ile kıyaslayabiliyoruz.

British Muzeum ayrı bir âlem; Doğunun ve Uzakdoğunun bütün güzelsanat eserleri yüzyıllarca toplanmış; bazı mabetlerin asılları veya restore edilmiş şekilde müze içine yerleştirilmişti.

Ayrı zamanlarda gezdiğim Avrupa'nın hemen bütün müzeleri içinde özellikle teknik ve ilmî inceleme için British Muzeum ile mukayese edilebilecek fakat onun tarihî ve dünya çapındaki eserlerinin zenginliği ile mukayese edilemeyecek Münih'teki Alman müzesini gördüm.

Londra'da bulunduğum birgün Kurban Bayramına raslıyordu. Banliyolardan birindeki camii ziyaret ve bayram namazını orada kılmak istedik. Arife günü site yakınlarındaki bir binanın ikinci katındaki konsolosluğumuza başvurarak yerini ve nasıl gideceğimizi öğrendik. Ertesi sabah erkenden otelden çıkarak Viktorya garına gittik; biletlerimizi alarak trene bindik. Belirli saatte belki de bir iki dakika farkla tren hareket etti. Hesapca ineceğimiz istasyon yarım saat sürmeyecekti. Tren büyük bir hızla ve istasyonlarda durmadan geçiyordu. İşin farkına vardık ve yanlış trene bindiğimizi anladık. Benim gibi dil bilmeyen rehberin kusuru, amma çare yok. İlk durakta inmeyi kararlaştırdık ve öyle yaptık. İstasyondan çıkıp ve artık namaz vaktini geçirmiş olduğumuzdan Londra'ya dönecektik. Biletlerin toplandığı turnikeden çıkarken memur, bir biletlerimize ve bir de bizlere baktı ve yanlışlığımızı anlatan birçok şeyler söylüyor, tabii biz birşey anlamıyorduk. Durumu gören heykel gibi bir polis — zaten İngiltere'de 1.80 boyundan ve 100 kilo ağırlıktan aşağı yapıda olan polis yoktur — yanımıza gelerek bizim yabancı olduğumuzu anlayarak tekrar bilet almadan geri ve camiin bulunduğu yere gidecek trene bindirmek üzere perona götürüp kanapelerden birine oturttu ve beklememizi anlatmaya çalıştı. Biz de anladık amma artık camie değil otele dönmek istiyorduk. Polisle anlaşmaya imkân bulamadığımızdan bir aralık gidip Londra için bilet aldım. Gelen trene binerek şehre döndük. Bir daha ne İngiltere'ye gitmek ne de İngilizce öğrenmek kısmet olmadı.

Londradan Havre'a dönüşümüzde deneylere devam

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

edemiyeceğimizi öğrendik. 26 Haziran 1914 de Avusturya veliahdine karşı yapılan suikast üzerine siyasi durum birdenbire değişmiş ve savaş ihtimalleri başgöstermiş ve hatta Fransız hükümeti seferberlik hazırlıklarına girişmişti.(14) Bunun üzerine heyetle Parise geldik. Dönüş ihtimalini düşünerek bakanlıktan telgrafla para istedik ise de bir gün evvel gelen bir havale kâğıdının o sırada Pariste bulunan İsmet Beye ait olduğu askeri ataşemiz Fuad Bey (Paşa) tarafından bildirildiği gibi 27 Temmuz 1914 tarihli aşağıdaki telgraf tarafımıza gönderilmişti. «Görevinizi bitirerek süratle dönmeniz memleketin yüksek çıkarları gereğindendir. Gerekli olmayan deneylerden vazgeçerek hertürlü vasıtaya başvurarak işinizi biran evvel bitirip dönünüz. Kruppe fabrikasındaki incelemenize dair raporunuzu, görüşlerinizi açıklayarak ilk vasıta ile gönderiniz.»

Savunma Bakanı Ad.
Müsteşar
Kâmil

Savaş başlamış ve hiçbir suretle komisyonun görevine devam etmesi imkânı da kalmamış olduğundan biran evvel memlekete dönmek gerekiyordu. Yol parası beklemeye de durum müsait değildi. Genellikle yabancı ülkelerde bulunan temsilciliklerimizin geçirdikleri hayat ve kendilerine başvurmaya mecbur kalan yurttaşlara karşı

14 — Hazırlıkları daha XIX. yüzyıl sonlarından başlayan 1914-1918 I. Dünya Savaşı 28 Haziran 1914'de Avusturya Veliahdı François Ferdinand'ın Sırbistan'ın Saray Bosna kasabasında bir Sırplı tarafından öldürülmesini siyasî bir olay sayan Avusturya'nın Sırbistan'a saldırması (28 Temmuz 1914) ile başlamış ve Üçlü İttifak adını alan Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya karşı Fransa, İngiltere ve Rusya'dan oluşan Üçlü Anlaşma devletlerine katılan diğer devletlerle tam bir dünya savaşı olmuş ve 1918 yılında son bulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

ilgisizlikleri bilinen elçiliğimizden usule göre resmi veya özel bir yardım beklenemiyeceği de anlaşıldığından meselenin aramızda çözümlenmesi gerekiyordu. Bereket versin tutumlu Sıdkı Hocanın, kesesini hesaplayarak hepimizi memlekete kadar götüreceğine dair sözüne güvenerek (15) o gün güney trenine ve Marsilyada hareket etmek üzere bulunan Mesajeri kumpanyasının Mısıra kalkmakta olan bir vapuruna atlamayı başardık. Ertesi günü Cezayir açıklarında iken gemide bir telaş başladı. Goeben'in Akdeniz'e açılmış olduğunu öğrendik.(16)

Vapurumuz esas rotasından ayrılarak mümkün olduğu kadar Afrika kıyılarını takiben üç gün sonra bizi İskenderiye'ye getirdiği zaman geniş bir nefes aldık. Hep birlikte yerleştiğimiz küçük bir otelde her geçen günün yurda dönmemiz ihtimalini zorlaştıracağını ve paramızın da yetersizliği karşısında ne yapacağımızı düşünüyorduk. Bir tâlih eseri olarak bir gün sonra bir Hidiviye vapurunun (17) Pire yolu ile İstanbula kalkacağını öğrenerek sevindik. Biletlerimizi alarak İskenderiyeden ayrıldık. Paramız da sona gelmişti.

Vapurumuz Pireye geddiği zaman İngilterenin de sa-

15 — Sıdkı Bey emekli olduktan sonra Skoda fabrikası mümessilliği ve çeşitli girişim ve çalışmaları sonucu evvelâ Fındıklı'da bir emaye fabrikası açmış ve yerli bezirgânların her zaman yapageldikleri sabotajlara rağmen imal ettiklerini tanıtmış ve şimdi Bakırköy yakınlarında mükemmel bir fabrika kurmuştur. (Selahaddin Âdil)

16 — Almanya'nın ozaman en yeni ve çok modern gemilerinden olan Goeben ve Breslau adlı bu gemiler o sırada Akdeniz limanlarını ziyaret etmekte idi. Bilindiği gibi bu iki gemi savaş çıkması üzerine Türkiye'ye sığınmışlar, Yavuz ve Midilli adlarını alarak Türkiye'nin I. Dünya Savaşına girmesinde başlıca etken olmuşlardı.

17 — Mısır hükümetine ait bir deniz yolu şirketinin o zamanki adıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

vaş ilân etmiş olduğunu ve vapurumuzun ilk emre kadar burada kalacağını öğrenince bizde şafak atmıştı. Limanda bir de İtalyan vapuru gördük ve İzmir'e gideceğini öğrendik ve derhal oraya geçtik. Vapur hınca hınç dolmuştu. Şapkasını altınla doldurmuş olan vapurun acentası yüzümüze bile bakmadı ve lütfen bize birer güverte bileti verdi. Bizde vapurun bir kenarına iliştik. Dolu bir vapurda güverte yolculuğunun ne olduğunu burada gördük. Yanımıza dört beş çocuklu bir aile rastlamıştı. Vapur akşam üzeri limandan hareket ettikten sonra yataklarını serdiler, sofralarını kurdular, sade olan azıklarını dağıtarak karınlarını doyururken bu fakir ailenin hayatına imrenerek bakıyorduk. Kamarotlara baş vurmamız güverte yolcularına yiyecek verilmeyeceği cevabı ile karşılaştı. Yanımızda bir miktar çikolata dan başka birşey olmadığından bunu aramızda paylaşarak gevelemekle açlığımızı körletmeye çalıştık. Birer iskemle üzerinde, ertesi günü İzmir'de bol bir kebab yemeyi hayal ederek sakin, sıcak bir havada güzel mehtap altında yolculuğumuzun son kısmı olduğunu düşünerek avunuyorduk. Sakız Boğazına girdiğimiz zaman ortalık ağarmış ve güverte yolcularının sabah hazırlıkları başlamıştı. Komşumuz olan kalabalık aile de harekete geçmişti. Erkek ortaya bir mastalya (Ağaç gemi koğası)çıkardı, su ile doldurup sabun ve havluyu da hazırladıktan sonra en büyüğü altı yaşından fazla olmayan çocuklarını sırası ile koltuğu altına sıkıştırarak yüzlerini yıkadı ve kuruladı. Karısı kucağındaki yavrusunu emzirmekle uğraşıyor ve zaten kocası da görevini benimsemiş bir tavırla güzelce yapmış olduğundan gah sabun kaçtığından, gah suyun soğukluğundan hırçınlaşıp ağlayan çocuklarının haline bakıyordu. Tuvalet işi bittikten sonra kahvaltı sofrası kuruldu, aile şen ve şakrak zeytin ekmeklerini yediler. Küçük bir hayat mücadelesi olan bu hoş ve

ibret verici manzara bizi epey müddet oyalamış ve vapurumuz da İzmir körfezine girmişti.

Nihayet vatan toprağına ayak basmış, kendimizi kordondaki bir otele atarak hayali ile geceyi geçirdiğimiz kebaba da, rahat bir yatağa da kavuşmuş, ertesi gün de İstanbula hareket etmiştik.

Bizler için çok faydalı olan bu seyahatten ne yazık memleket hesabına kesin, olumlu bir sonuç alamadan dönmüş ve seferberlik için belirli yeni görevler yüklenmiştik. Ben de Müstahkem mevki kurmay başkanı olarak Çanakkaleye hareket etmiştim.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

II. BÖLÜM

ÇANAKKALE SAVAŞLARI

18 Mart Deniz Zaferi :

Çanakkaleye geldiğim zaman müstahkem mevkiin genel durumu şöyle idi : Boğazın özel öneminden dolayı değerli kurmaylarımızdan Albay Cevat Bey (Paşa) barış dönemindeki kumandanın yerini almış, kurmay başkanlığına da Balkan Savaşında Kradağa karşı yapılan savaşlarda İşkodra savunmasında şehit edilen Rıza Paşanın yanında bulunmuş olan Keramettin Bey (General Keramettin Kocaman) atanmıştı. Oraya vardığımda İzmir müstahkem mevkiine atanmıştı.

Ağustos içinde Cezayirden İtalya - Yunanistan yolu ile Akdeniz ve Ege Denizinde İngiliz donanmasının takibinden ustalıkla kurtulan Alman amiral Souschon kumandasındaki Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) kruvazörlerinin boğazdan içeri alınması (10 Ağustos 1914), henüz savaşa katılmamış olmamıza rağmen bir güvenlik önlemi

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

olmak üzere boğazın bir kısmının torpil hatlarıyle kapatılarak 1841, 1871, 1879 Andlaşmaları gereğince ticaret gemilerinin kılavuzlarla geçmesine müsade edilmesi (1); bu maksatla boğazın girişinde bir torpidomuzun nöbetçi olarak görevlendirilmesi; İngilizlerin, Alman gemilerinin teslim edilmesi yolundaki isteklerine, bu gemilerin Osmanlı Hükümeti tarafından satın alındığı ve Türk bayrağı altında donanmamıza katıldıkları cevabının verilmesi Akdeniz ve Ege Denizinde bulunan bazı savaş gemilerimizin, bu arada müttefiklerin Çanakkaleye denizden yaptıkları saldırı sırasında büyük hizmeti görülecek olan Nusret mayin gemimizin İzmirden dönüşünde boğaza girebilmesi gibi çeşitli pürüzlü ve bazen de tehlikeli olaylar yanında Alman amirali Souschon'nın o sırada İstanbul'dan gelen bir transit yolcu vapurunu durdurmaya kalkması kumandanlığı fazlaca meşgul ettiğinden müstahkem mevkiin savunması ile ilgili esas görevini yerine getirmesine engel olmuştu. Halbuki başkent İstanbulun bu çok önemli kapısının gereğinde — ki çok muhtemel görülüyordu — güvenle kapatılması ve savunmasının sağlanması için çok zaman ve büyük çalışmaya ihtiyaç vardı.

Karargahta, müstahkem mevkiin genel durumu ile cephane, silah ve diğer araçlarının mevcudu ve ihtiyaçlarıyle, son yıllarda birbiri arkasından gelen İtalya ve Balkan savaşları dolayısıyle meydana gelen askeri olaylar hakkında hiçbir doküman ve bilgi yoktu.

Balkan Savaşından sonra Almanya'dan getirtilen Ordu Islah Heyeti kararı ile çeşitli askeri sınıflar bağımsız

1 — 1841 yılında Londra'da yapılan Boğazlar mukavelesi ile Boğazların korunması Osmanlı Devletine bırakılmış, savaş gemilerinin önceden haber vermek şartiyle barış zamanında Boğazlardan geçmesi izne bırakılmış, savaş sırasında bütün savaş gemilerine kapalı olması kabul edilmişti. Bu durum en son 1937 Montreu anlaşması ile de tasdik edilmiştir.

Selahattin Adil Paşa Çanakkale Müstahkem Mevkii Kumandanlığı kurmay başkanı 1915

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

olarak kendi müfettişliklerine (ıslah heyetindeki Alman subaylara) bağlanmış ve her sınıf ayrı müfettişlerin emir ve idaresine bırakılmış olduğundan müstahkem mevkiin çeşitli kara ve deniz örgütlerinde yapılması gerekli olan ahenk, belirli bir programa göre düzenlenmesi zorunlu olan işbirliği yapılmamış, ağır topçu müfettişliğinin kararı ile birçok tabyalar tamamen kadro dışı bırakılmış, boğazın giriş kısmından savunması esası kabul edilerek Almanya'ya 30,5 lık obüsler ısmarlanmış, istihkâm müfettişliğince dayanak noktaları yapılması, Na'ra Burnuna kadar tel örgüler konması, torpil gözetleme istasyonlarından vaz geçilerek yalnız torpil döşenmesi gibi bazıları birbirine zıd kararlara varılmış; gezici kuvvetler olarak müstahkem mevki bölgesinde bulunan 9. Piyade tümeni, III. Kolordu emrinde bırakılmış, sonuç olarak eğitim ve öğretim ve diğer bütün işler bağımsız ayrı birer makamla idare edilen çeşitli cüzütamlara bırakılmış savaş zamanında birlikte kullanılması gereken ve tamamına komuta etmek zorunluğu dolayısıyle en ağır sorumluluk altına girecek olan müstahkem mevki kumandanlığına bir gözetleme (murakabe) hakkı bile verilmemişti. Görevi, resmi günlerde ve âdi günlerde top atmak ve boğazdan geçen gemiler hakkında savunma bakanlığına bilgi vermekten ibaret kalmış ve esas görevine tamamen yabancı bırakılmıştı.

İşte göreve başladığım zaman Cevat Bey (General Cevat Çobanlı) ve karargahı bu karmaşık durum içinde bulunuyordu. Allaha şükürki henüz İtilâf Devletleriyle (Rusya, Fransa ve İngiltere) siyasi ilişkilerimiz kesilmemiş, bu dağınık yanlış tutumları düzeltmek ve savaş halinde mevcut vasıtlardan en iyi şekilde faydalanmak için hazırlık ve faaliyete geçmeye vaktimiz vardı. Kumandanlarından acemi erlerine kadar herkes göreceği hizmetin maddi ve manevi değerini, durumun nazikliği ve önemini takdir ederek karşılıklı sevgi, saygı, güven ve istekle çalışmayı ken-

TÜRK TARİH KURUMU
Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

dilerine prensip kabul etmişler ve geceli gündüzlü ayni gayret ve fedakârlıkla görevlerine sarılmış ve devam etmişlerdir.

Mevcut bataryalarla bunlar için gerekli silah ve cephane durumu tesbit edildikten sonra bu mevcudu takviye için, müttefikimiz Almanya ile henüz bağlantımız olmadığından, memleket içinde sağlanabilecek araçlara göre boğazın nasıl savunulacağı etraflıca tetkik ve münakaşa edildikten sonra alınan kararların uygulanma çalışmalarına geçilmişti. Üstün bir atış gücüne sahip bir donanmaya karşı hiçbir özelliği olmayan beton kazamatlı ve toprak siperli çeşitli tabyalara yerleştirilmiş ağır bataryalarımızın atış alanları ve atış mesafeleri dikkate alınarak bölgenin savunma durumunun tanzimine geçilmişti.

Ne girişteki, atış uzaklıkları yedi bin metreyi geçmeyen 22 çapındaki kısa menzilli ağır topların ve ne de ikişer toplu Ertuğrul ve Orhaniye bataryalarının düşman saldırısının makas ateşi karşısında ciddi bir savunma güçleri olamayacağından -ki gerçekler bunu sonradan göstermiştir- savunmanın boğazın içinde yapılması ve bütün savunma vasıtalarının Çanakkale - Kilitbahir hattı ile İntepe - Eski Hisarlık hattı arasında yoğunlaştırılması uygun görülerek bütün çalışmalar bu prensip kararının uygulanmasına harcanmıştı. Bu esasa göre giriş teşkilatı aynen bırakılacak ve zaten mevcut olan Çanakkale - Kilitbahir istihkâmları mümkün olduğu kadar sağlanabilecek büyük çaplı ve uzun mesafeli toplarla takviye edilerek bir merkez grubu (Anadolu savunma hattı) kurulması; Kepez - Soğanlıdere hattının batısındaki torpil hatlarını korumak için de her çeşit hafif ve sahra toplarından faydalanılması; projektörlerle gece atışlarını da sağlayacak bir engel hattı meydana getirilmesi, bunların ilerisinde kısmen engel hattına karşı yapılacak girişimleri uzaktan karşılamak, hem de duruma göre merkez grubunu bombarduman etmek istiyen ağır düşman gemilerinin hareketsiz ve serbestçe ateşine engel olmak ve hem de bir ölçüde zayıf olan güvertelerine karşı dikey atışlarla etkili olabilmeleri için orta çapta (15 santimetrelik)) top, obüs ve havanlarla Karantine - Soğanlı hattı batısındaki sırtlarda, topların fazlaca cephanesinden faydalanılarak bir ileri hat kurulacak idi. Bu sayede müstahkem mevki top atışlarının bu hat üzerinde toplanması suretiyle en yüksek bir atış kuvveti sağlanmış oluyordu.

İşte bu plan çerçevesinde atış uzaklıkları, yeni külahlı mermilerle 14 - 16 bin metreye çıkarılan 35 çapındaki 24 ve 35,5 santimetreliklerin merkez grubunda toplanmasına, Dardanus, Akyarlar, Soğanlı, Domuzderesi bölgelerinde bir kısmı kıyıda ve bir kısmı yamaçlarda Karadeniz boğazı ile savaş gemilerinden çıkarılıp yavaş yavaş gönderilen toplarla, Mesudiye, Cevat Paşa, Muin-i Zafer gibi yeni bataryalar kurulmasına ve Balkan Savaşından sonra satın alınan 15 santimetrelik sahra öbüsleriyle 28 santimetreliğe kadar eski tip havanların Erenköy ve Teker sırtlarına yerleştirilmesine başlanmış, bazı sahte bataryalar - siyah barutla ara sıra kendilerini gösterecek soba borularından yapılmış - kurulmuş, Kilitbahir girişinde telsiz istasyonumuzun bulunduğu Yıldız Tepe de 7,5 santimetrelik ve hastane sırtında 8,8 santimetrelik seri ateşli birer uçak bataryası yerleştirilmiş, Mesudiye zırhlısı güverte topları alındıktan sonra çıkarılamayan alt kat toplarından engel hattında faydalanmak için Sarısığlıkda az bir derinliğe demirlenmiş, Çanakkale ve Kilitbahir kaleleri önünde ikişer koğanlı birer kıyı torpido bataryası da savunma sistemine eklenmişti.

İşte Cevat Paşanın kendisinin devamlı izlemeleri ve teftişleri, diğer taraftan karargah topçu subaylarından yüzbaşı Hakkı Beyle bütün birlik subaylarının gayretli çalış-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

maları sonucunda 5-18 Mart 1916 tarihine kadar geceli gündüzlü çalışılarak zaman ve vasıtalardan hakkıyle faydalanılmış, ne mümkünse yapılmıştı. Bu arada 65 yaşındaki okuma yazma bilmez yüzbaşı Ramazan Ağayı söylemeden geçemiyeceğim. Savaş endüstrisinden (Imalât-ı Harbiyden) «manevr dö fors» ustası olarak müstahkem mevkie gönderilmiş olan bu uzun kır sakallı - gençlerimiz kızmasınlar - ihtiyar birkaç kalas ve birkaç metre halattan ibaret tezgâhı ve 30 kadar yardımcıları ile birçok ağır toplarımızı ve özellikle Çimenlik Burcu üzerindeki 35,5 çapındaki ağırlığı 100 tondan aşağı olmayan topu, 15 metre yükseklikteki eski kaleden aşağı indirmek ve bir şat üzerinde Anadolu Hamidiyesine taşımak ve orada bataryadaki eşlerine kavuşturmak gibi hepimize örnek olacak bir gayret ve güç göstermişti. Kendisinin büyük meylini de unutmayayım. Bu kadar ağır topları tepeden tepeye atlatan rahmetli, top atışından hiç hoşlanmaz, böyle yerlerden daima kaçar ve ancak sakin ve rahatlık içinde çalışmayı tercih ederdi. Aceba yaş ilerledikçe insan hayata daha mı fazla bağlanıyor? Dünyaya geldikleri gibi yine birgün bütün dünyalıklarını bırakıp bir beyaz kefen içinde toprak olacaklarını mı hatıra getiriyorlar?

Gerekli önlemler alınır, lüzumlu hazırlıklar aralıksız sürerken subayların ve erlerin eğitim ve öğretim ve atış güçleri de unutulmamış ve elemanlarının çoğunluğunu Almanların oluşturduğu tek istihkâmımız olan Anadolu Hamidiyesinin kumandanı binbaşı Vosidlo Beyin mesafe tayin ve atış usülleri üzeirnde yaptığı yenilikler, atış talimlerinde önemli ilerlemeler göstermişti.

Ekim ayının son günlerinde müstahkem mevkiin direkt bağlı olduğu başkumandanlıktan, ticaret gemilerinin de boğazdan girip çıkmasının yasaklandığı ve torpil hattında bırakılan gediğin de kapatılması bildirilmişti. Bu sırada amiral Souschon kumandasında Karadenize açılan

donanmamızla Ruslar arasında meydana gelen olay da (31 Ekim 1914) savaş ilanını gerektirmişti.

3 Kasım 1914 sabahı çeşitli gemilerden oluşan bir düşman filosunun Bozca ada - Tavşan adaları üzerinden boğaz istikametinde ilerlemekte olduğu, girişteki gözetleme postalarımızdan bildirilmiş ve alarm emri verilerek evvelce yapılan genelge gereğince karasularımıza girdikleri takdirde ateş açılması bildirildi. Girişe 10 mil kadar yaklaşan üç İngiliz zırhlı ve iki kruvazârü ile iki Fransız zırhlısı (Suffren ve Laverin) iki gruba ayrılarak İngilizler Seddülbahir ve Ertuğrul, Fransızlar Kumkale ve Orhaniye tabyalarımızı 12-14 kilometreden âni olarak açılan ve 20 dakika kadar devam eden şiddetli seri bir bombodrumundan sonra girişi, sürekli olarak gözetlemekte olan İngiliz torpidolarına bırakarak Limni Adası yönünde çekilmişler ve atış mesafelerinin yetersizliği sebebiyle tarafımızdan karşı koyma imkânı bulunamamıştı.

İki sene kadar önce İtalyan donanmasının da bombardumanına uğramış ve önemli hiçbir zarara ve ölüme uğramamış iken bu sefer düşmanın pek kısa bir süre içinde aldığı sonuç gerçekten çok büyük ve bizler için pek acı fakat düşmanlarımızın güç ve yetenekleri hakkında bizlere bir ders ve uyarma sebebi olmuştu. Düşman filosunun makas ateşleri hemen tamamen bataryalarımız üzerinde toplanmış, tabyalara yakın bölgedeki evlere hiçbir zarar verilmemiş olması düşman donanmasının iyi topçulara, sıhhatli bir atış düzenine ve ateş gücüne sahip olduğu anlaşılmıştı.

Seddülbahir tabyası içindeki yedek cephaneliği delen bir merminin patlaması bütün eski toprak istihkâmı tahrip ve beşi subay olmak üzere bir bölük efradını (yetmişten fazla) şehit etmiş, Ertuğrul ve Orhaniye bataryalarımızda da (ikişer adet 24 - 35 santimetrelik) az zamanda onarılabilecek zarar meydana gelmişti.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Bu bombardumandan sonra bir müddet düşman gemilerinin hareketsizliği, bunun savaş ilânı dolayısıyle yapılmış bir deniz gücü gösterisi olduğu hissini vermekle beraber alınan çeşitli haberlerden özellikle denizaltı gemilerinin hareketlerinden, doğu ve batılı müttefikler arasında sağlam ve esaslı bir bağlantı yolu bulabilecek Çanakkale Boğazının uzun müddet sakin kalamayacağı anlaşılıyordu.

Çeşitli torpil hatlarının varlığı, boğazın Ege Denizine doğru, hızı bazen beş mili aşan akıntısı, girintili çıkıntılı bir kıyıya sahip oluşu ve nihayet darlığı düşünülerek denizaltıların geçebileceği ihtimali pek zayıf görülmekle beraber uygun yerlerde ve bazı küçük kıyı bataryalarında denizaltılara karşı gözlemciler koymak ve Nara Burnu ile Kilya arasında bir engel ağı yapmak da unutulmamış, hatta birkaç defa preskop görülmesi ve ateş açılması da olmuştu.

13 Aralık 1914 günü ani bir patlamadan sonra Mesudiye gemisinin alabora olarak Sarı Sığlık kumsallığına gömülmesi acı bir tehlike karşısında bulunulduğunu göstermişti. 11 - B İngiliz denizaltısı, Almanların Scapa Flow (Skapa Flov) İngiliz deniz üssüne yaptığı baskına benzetme olabilecek bu başarılı saldırı(2) sonradan yalnız boğazın değil Marmara ve İstanbul'un da bir müddet rahatını kaçırmış, kara savaşları sırasında gerek insan gerek gemi bakımından bize önemli zararlar vermişti.

Bu arada 1915 yılında Seddülbahir Güney Grubu cephesindeki kanlı savaşlarda fazla kayıplar vermesinden dolayı yorgun düştüğünden Bolayır ile boğaz kıyısı arasında yedeğe alınan 12. tümen ile müttefiklerin Anafarta çıkarması üzerine bu bölgeye hareketimin ertesi günü denizden kara kuvvetlerine aşırtma atışlarıyle yardım amacıyle boğaza gönderilen Barbaros zırhlısını da torpilliyerek batırmıştı. Bu geminin kaptanı ve kumandanı olan kardeşim Muzaffer Bey, belki de birliklerim tarafından denize atılmış olan bir ot minder sayesinde kurtarılabilmişti. Gemi tayfalarının kurtarılmasına derhal başlanmış olduğu gibi, teknenin su dışında kalan kısmına çekiçle vurulmak suretiyle içeride kimse kalıp kalmadığı arandığı sırada içeriden bir noktada cevap verildiğinden bu kısmın derhal delinmesi için İstanbuldan kuvvetli oksijen kaynağı ve burgu âletleri istenildiği gibi dizlerine kadar su içinde üst kat ranzalarına sığınmak suretiyle hayatlarını uzatmaya uğraşan zavallıların morallerini yükseltmek için aralıklarla çekiç vurmaya devam edilmişti. Ertesi sabah İstanbuldan gelen araçlarla evvela kazaya uğrayanların hava almalarını sağlamak için küçük bir delik açılmış ve buradan kendileriyle görüşme imkânı sağlandığı gibi süd verilerek beslenmeleri mümkün olmuştu. Bundan sonra çalışmalara hız verilerek dışarı çıkmaları temin edilmişti. Kurtarılanlar içeride kaldıkları üç gün içinde zamanın nasıl geçtiğini anlamadıklarını söylemişlerdi. Bu da ilâhi kudretin cilvesini gösteren bir hayat mücadelesi idi. Hastaneye kaldırılan bu üç kişiden birisi ertesi günü ölmüştü. Diğer ikisi ise sonra yine Âdemoğullarının başladığı mücadeleye devam etmişlerdi. Bu ağır, zor ve çaresiz sanılan durumlarda bile son ana kadar ümidin kesilmiyerek elde bulunan araçlardan yararlanmanın lüzumlu olduğuna açık bir örnek değilmi?

İngilizlerin bu başarısını kıskanmış olan Fransızlar da Safir adlı denizaltısı ile boğazı geçmeye çalıştılarsa da 15 Ocak 1915 de Na'ra Burnundaki engel ağlarımızın önün-

2 — 1914 yılında I. Dünya Savaşı başında bir Alman denizaltısı İngilizlerin Şimal Denizi kıyısındaki meşhur deniz üssü Skapa Flow'a saldırarak buradaki birkaç İngiliz zırhlısını batırmıştı. Aynı olay II. Dünya Savaşı başında da tekerrür etmiş ve meşhur Arc Roial zırhlısını batırmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

de kumsala düşmüş ve bütün subay ve erleriyle beraber esir edilmiştir.

İki aya yaklaşan bu geçici sessizlik Avrupanın genel savaş durumuna göre daha uzun zaman devam etmiyeceği anlaşılıyordu. Batıda Zigfrid savunma hattına güvenerek, İtilâf ordularının (İngiltere - Fransa - Rusya) kesin bir saldırıya geçebileceklerine ihtimal vermeyen Almanlar doğudan gelen büyük Rus ordularının ilerlemelerini durdurduktan başka karşı saldırılarla önemli başarılar elde etmeye başlamışlardı. Tükenmez insan kaynaklarına sahip olan Rusların Silah, cephane ve diğer savaş araçları bakımından sıkıntıları, Baltık ve Kuzey Denizi yollarından faydalanamaması(3) Alman ordularının Doğuda uğrayacakları kayıpları çıkarlarına uygun bulan İngiliz ve Fransızların biran evvel Rus ordusunun ihtiyaçlarını sürekli bir şekilde ve güvenlik içinde karşılayabilecekleri bir yoldan sağlamaları isteği İtilâf devletleri sorumlularını bir nokta üzerinde durmaya zorlamakta idi ki bu da şüphesiz boğazlardı. Henüz Almanlarla bir bağlantı yolu bulmadan zayıf durumdaki Türkiyeyi aradan çıkarmak ve bu suretle amaçlarını elde etmek için boğazların geçilmesi pek tabii ve zorunlu görünüyordu.

3 Kasım 1914 de kolayca elde edilen başarıdan büyük ümitlere kapılan ve boğazların donanma hücumu ile az zamanda geçilebileceğine kanaat getirmiş olan İngiliz donanma bakanı Churchil böyle bir hareketin baş destekleyicisi ve hatta teşvikcisi olmuştu. 25 Kasımda yapılan savaş kurulunda İngiltere savunma bakanı Lord Kitchener (Kiçner)in karşı koyması ve 8 Ocak 1915 de Mareşal Fritz ve donanma başamirali Fisher ile Churchil arasındaki münakaşadaki etkisi ile 28 Ocak 1915 de görüşünü

3 — Bu denizlere açılan yollar ve boğazlar Almanların elinde veya kontrolünde bulunmakta idi.

kabul ettirmesi üzerine, Balkan Savaşı sonundaki barış andlaşmaları sırasında kime ait olduğu açıklanmamış olan Limni Adasının tıpkı 1878 Berlin Kongresinde Tuna Nehri üzerindeki Adakalenin kime ait olduğu açıklanmadığından Osmanlı Devletinde kalması gibi, kime ait olduğu belirlenmeyen Limni Adasının hareket merkezi olarak seçilmesi ve müttefik donanmasının bu adadaki Mondros limanında ve 29. İngiliz tümeninin, gerektiğinde boğaz bölgesini zaptetmek üzere Mısırda toplanması ve hazırlanması kararına varılmış bulunuluyordu.

Şubat başlarından itibaren İngiliz gözetleme destroyerlerinden başka Nelson ve Majestic tipi zırhlı gemiler de görülmeye ve 6 Şubat 1915 den sonra giriş ve yarımadanın diğer kıyılarına karşı teker teker atışlar başlamıştı. 19 Şubatta müttefikler gayet sakin ve açık bir havada boğaza karşı deniz hücumunun ilk döneminin uygulanmasına girişmişlerdi. Amiral Carden'ın sancak gemisi(4) İnflexible zırhlı kruvazörü, amiral De Robeck'in sancağını taşıyan Vangeance, Triumphe İngiliz zırhlıları ile(5) amiral Kepart'ın sancak gemisi Suffren Fransız zırhlılarıyle toplam yedi zırhlı ve dokuz torpido ve bir taşıt gemisi ve diğer küçük gemilerden oluşan müttefik donanması boğazın girişi önüne gelerek aralıklarla bir kısmı onarılmış ve iyi bir duruma getirilmiş olan giriş bataryalarımızı, yavaş yavaş atış mesafelerini küçültmek suretiyle saatlerce devam eden bombardumandan sonra tamamen susturulduklarına inanarak ilk defa Vengeance zırhlısını birkaç torpido ile beraber Morto Limanına doğru boğaziçine sürmüşler ve akşam üzeri geri çekilmişlerdi. Bugünden sonra

4 — Sancak gemisi, birkaç gemiden kurulu bir filonun başında bulunan komutanın bindiği ve onun özel forsunu (özel sancağını) taşıyan geminin adıdır.

5 — Bunlara İngilizlerin Cornwallis, Albion İngiliz zırhlılarıyle Fransızların Gaulois zırhlısı da dahil bulunuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

müstahkem mevkiin kapısı açık kalmış ve Morto, Karnlık Liman bölgesi küçük, büyük düşman gemilerinin gezinti yeri olmuştu. Ne bu rahatsız edici konukları dışarı atmak, ne de açılan kapıyı kapatmak imkânını bulamadığımızdan çaresiz ve işi kadere bırakarak sabır ile bekliyorduk. Giriştеki istihkâmlarımız ve toplarımız da artık onarımı ve düzeltilmesi mümkün olmayacak kadar harap olduğundan bu bölgelerin gözetlemesini zorunlu olarak müstahkem mevkie bağlı piyade birliklerine bırakmıştık.

21 - 24 Şubat günlerinde devameden sert lodos rüzgârı sebebiyle saldırılarına ara veren düşman 25 Şubat (6) 1915 de tekrar harekete geçmiş bulunuyordu. İlk defa boğazda kendini gösteren İngilterenin en yeni ve en kuvvetli zırhlı kruvazörü Queen Elizabeth amiral gemisi ile İrresistible, Agamemnon, Cornwallis, Vengeanc İngiliz ve Goliath, Charlemagne, Suffren Fransız zırhlıları boğaza doğru ilerliyerek esasen harap olmuş bulunan giriş istihkâmlarını devamlı bir ateşle alt üst ettiler. Bundan sonra da geceli gündüzlü boğazın içinde kruvazörler korumasında bulundurulan torpido ve tarama gemileriyle torpillerimizi toplamak ve hatlarımızı tahrip etmek dönemine geçtiler.

Bu arada birgün Hacı Paşa Çifliği binasındaki karargahımızda (Anadolu Hamidiyesinin güney-doğusundaki yamaçta) kumandandan, ahlaki faziletleriyle herkesin sevgisini kazanmış olan kâtiplik sınıfından yetişmiş teğmen Reşit Beye kadar bütün heyetle hergünkü gibi öğle yemeğinde toplanmış iken pek yakından gelen kuvvetli bir patlama sesi işitmiş ve hemen hepimiz sebebini anlamak için kalkmış ve bazılarımız telefonlara koşmuşlardı. İlkönce bir uçak bombası sanmış isek de havada birşey göremeмiş, yalnız Kilitbahir önlerinde denizde büyük bir su sütunu yükseldiği öğrenilmişti. Aradan üç beş dakika geçtikten sonra ikinci bir patlama duyulmuş ve bu sefer Rumeli Hamidiye istihkâmı (6 tane 24 - 35 santimetrelik topları olan) üzerinde yoğun bir duman görülmüştü. Bir dolaylı top atışı karşısında bulunduğumuzu tahmin ederek kıyı gözetleme merkezi ile yapılan haberleşme sonucunda Queen Elizabeth'in balon gözetlemesi ile Kumtepe - Tekeburnu sahili açığından ateş etmekte olduğunu öğrendik. Bu ateş yaklaşık olarak onar dakikalık aralıklarla 11 defa tekrar edilmişti.

Rumeli Hamidiye tabyası içine ve bir topun döşemesine rastlayan 38 santimetrelik 900 kiloluk mermilerden biri 24 santimetrelik topumuzun geçici olarak bir süre ateş edemiyecek surette kızak rayını parçaladığı ve başka bir zarar olmadığını öğrendik.

Savunmamızın ana hattını oluşturan merkez grubunun bu derece isabetli ve karşı koyma imkânı olmayan bu atışların devamı müstahkem mevki için önemli bir tehlike teşkil ediyordu. Boğaz ile Saros körfezi arasında çeşitli sırtları ve özellikle pek dik olan Kilitbahir yamacını aşıracak bir mermi yörüngesi bulunması topçuluk bakımından gerçekten dikkate değerdi.

Bu tepeden inme belayı uzaklaştırmak çaresini aradık ve gemi atışını bozmak ve mümkün ise atış mesafesi dışına çıkarmak için derhal Kumtepe civarına bir gezegen batarya göndermeyi uygun bulduk. Queen Elizabeth'in bu atışları tekrar etmedi veya edemedi.

25 Şubattan beri düşman esas gayretini torpil hatlarımıza karşı gösteriyor, gece ve gündüz buna inatla devam ediyor, gerek küçük ve gerek bunları koruyan büyük düşman gemilerine karşı merkez grubundaki küçük ve orta çaptaki toplarımız, projektörlerimiz vazifelerini yapmaya sadakatle çalışıyorlardı. Bir hafta kadar karşılıklı çarpışmaların özellikle gece savaşlarının etkisini tayin edememekle beraber en öndeki torpil hatlarımızın bozulduğunu ve düşman tarak gemilerinin Kepez - Soğanlı hattına

6 — 26 Şubat olması lâzımdır. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

yaklaşmakta olduğunu farkediyorduk. Mevcut beş hattımıza dökülen 350 kadar mayından geriye elimizde ancak 30 kadar Alman malı bir miktar küçük yüzücü serseri torpiller kalmıştı. Bunları da son zaman için saklıyorduk.

Gerek haber alma yoluyla aldığımız bilgiler, gerek batı cephesinde düşürdüğü 60 kadar uçakla aslar arasına giren tek pilotumuzun yaptığı gözlemlerde Mondros ve Bozcaada'daki düşman donanmasının önemli sayıda arttığını öğrenmemiz, torpil hatlarımıza karşı devam edegelen saldırıların en son kertesine çıkarılması, düşmanın denizden boğazı zorlayarak geçmesi hakkındaki kararını uygulamaya geçmek üzere olduğunu gösteriyordu. Biz de tabii boş durmuyor, savaş hizmetlerinin özellikle emir, komuta ve yönetimin duraklamasız savaş sırasında devam edebilmesi için Çanakkale - Kilitbahir'e yeni bir deniz kablosu atmak, bataryaların hatlarını çoğaltmak ve santralleri Sarıcaali ve Saraycık köylerine geri çekmek, heliyostaları artırmak, alarm deneyleriyle bütün bataryaların genel bir saldırıdaki görevlerini tekrarlamak, kumanda ve gözetleme yerleri hazırlamak, batarya erlerinin eğitim ve öğretimine ve morallerinin yükseltilmesine yarayacak dersler vermek gibi son tedbirleri alıyorduk.

Geceleri saat 24'e doğru kızışıp bazen güneşin ilk ışıklarına kadar saatlerce durmayan torpil yoketme hücumları âdeta alışkanlık haline gelmişti. Düşman için de meselenin çözümü pek basit değildi.. Bataryalar susturulmadan Boğazın torpillerini toplamak mümkün olmuyor, torpiller de temizlenmeden donanmaya ait sınırlı ve geçici atışlarla bataryaların susturulması mümkün olmuyordu.

Cevat Paşa artık geceleri karargâhtan ayrılmıyor, kendisi pek erkenci olduğundan geceleri erken yatıyor, kurmay başkanlığı birinci şube müdürü Osma Zati (7) Beyin

7 — Sonradan askerî fabrikalar genel müdürlüğü yapmıştır.

odasında toplanarak alışılageldiği gibi torpil saldırısının başlamasını beklerken nasılsa elimize geçen binbir gece masallarını okuyorduk. Bir gece yüksekçe gülmüş ve gürültü etmiş olacağız ki Paşa uyanmış ve haklı olarak kızmasına hedef olmuştuk. Ümit ederim ki bütün günün yorucu çalışmasından sonra geceleri de hemen güneşin doğmasına kadar görev yapacak olan karargâh topluluğuna bu safca zevki kimse çok görmez.

Düşman hazırlıklarının sona ermekte olduğu ve kesin saldırının birkaç gün içinde yapılacağı belli oluyordu. Deniz işlerine bakan ve izleyen tecrübeli, sevimli, uysal bir ihtiyar olan Alman amirali Merten Paşanın teklifine uyularak geride kalan yedek mayınların —ki bunlar Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) gemilerini takiben Boğazdan geçen General yardımcı kruvazöründen alınmışlardı— atılmasına karar verilmiş ve 30 kadar mayın Nusrat gemisinde hazırlanmıştı.

17 Mart 1915'de güneş doğmazdan evvel yoğun bir sis içinde süvarisi Yüzbaşı Hakkı Beyin idaresinde görev alan Nusret gemisi Boğaz girişine doğru ilerlemiş ve müstahkem mevki torpil (mayın) kumandanı Yüzbaşı Hafız Nazmi ve arkadaşları tarafından ekserisi (18 kadar) Karanlık liman ve diğerleri Morto limanı önünde şimdiye kadar düşman zırhlılarının yaklaştığı bölgelerde ayrı iki çizgi halinde ve kıyalara eğri bir durumda mayınlar atılmıştı. Garip bir raslantı eseridir ki ayni gün İngilizlerin Boğaz kıyılarının ele geçirilmesi için hazırladıkları kuvvet birliği kumandanı General Hamilton'ın katıldığı savaş meclisine Londra'dan aldığı «donanma ancak bütün kaynaklarını kullandıktan sonra başarısızlığa uğradığı takdirde askerî birliği kullanabilecektir. İstanbul'a karşı saldırıdan hiç bir şekilde dönülmiyecektir. Böyle bir dönüş büyük tehlikelere sebep olur» anlamındaki son direktifleri vermiş ve toplantıda saldırının ertesi gün yapılması kararlaştırılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

5 (eski Mart) 18 Mart 1915 sabahının ilk saatlerinde Bozcaada yakınlarında toplanmış bulunan birleşik düşman donanmasında bazı hareketler görüldüğü ve bir müddet sonra Boğaza çevrildikleri Kumkale güneyindeki Yenişehir tepesi gözetleme yerinden bildirilmiş ve kesin saldırının başlayacağı anlaşılmıştı. Bütün bataryalara durum haber verildi. Evvelce verilen Alman direktifinde belirtilen görev içinde hareket edilmek üzere savaşa hazır olmaları bildirildi. Subaylar, kumanda ve gözetleme yerlerini, erler de toplarının başına geçmişler, herkes büyük bir azim ve imanla beklenilen saldırının vatan için hayati önemini değerlendirerek görevine sarılmış, birçok noktalardan «Allahu Ekber»le başlayan ezan sesleri göklere yükselmişti.

Pek erkenci olan Cevat Paşa rahmetli, Gelibolu'ya gelmiş olan III. Kolordu kumandanı Esat Paşayı (Yanyalı) ziyaret ve Bolayır istihkâmlarını teftiş etmek üzere Gelibolu'ya hareket etmiş bulunduğundan kendisine durum telgrafla bildirildiği gibi, savunma bakanlığına da ayrıca bilgi verilmişti. Bakanlıktan alınan cevap telgrafında her on dakikada bir düşman ve müstahkem mevki durumunun doğruca sadrazamlığa bildirilmesi emrediliyordu. Hükümetin gerektiğinde Anadolu'ya çekilmek ve acele alınması ve uygulanması gereken önemli kararlar almış olduğu anlaşılıyordu.

Biz de karargâhın asli elemanlarıyle bulunduğumuz binanın birkaç yüz metre ilerisindeki basit bir çukurdan ibaret fakat telgraflar ve telefon telleriyle her tarafa, doğrudon doğruya İstanbul'a bağlanmış, Boğazın ta girişine kadar, hemen bütün bataryaları görmeye müsait tepecikteki gözetleme ve kumanda yerine gelmiş ve makaslı dürbünlerimizin başına geçmiştik.

Açık, sabah güneşinin yavaş yavaş dağıtmakta olduğu hafif sisli bir hava ile süt liman denilecek hareketsiz denizde ağır yol ile yaklaşmakta olan 16 zırhlı, çeşitli yardımcı kruvazör ve birçok destroyer ve diğer yardımcı gemilerden oluşan düşman filosu Boğaz girişi yakınlarında torpillere karşı korunmak amaciyle ileri sürdükleri bir kısım torpido ve motorbotların muhafazasında saat 10'da çoktan yıkılmış olan Seddülbahir ve Kumkale tabyalarımıza birkaç salvo savurduktan sonra başta, bir gün evvel hastalığı sebebiyle görevden ayrılan İngiliz Akdeniz filosu kumandanı amiral Carden — 3 Ocak 1915'de müttefik donanmaya kumandan tayin edilmiş, devamlı bombardmanlarla istihkâmların düşürülebileceğini savunmuş ve fakat torpillerin etkisini unutmuştu — yerine amiral De Robeck'in sancağını taşıyan Queen Elizabeth olmak üzere prova hattında (8) Boğaza girmeye ve savaş nizamı almaya başlamışlardı.

Saat 10.30'u geçiyordu. Queen Elizabeth Rumeli kıyısı tarafında en solda ve onun yanında Anadolu kıyısına doğru Agamemnon, Lord Nelson, en sağda İnflexible olmak üzere donanmanın en kuvvetli gemileri (9) borda nizamında Eskihisarlık - İntepe çizgisinin ilerisinde yer almışlardı. Bu dört gemiyi izleyen amiral Kepart kumandasındaki Fransız filosunu oluşturan dört Fransız zırhlısından amiral gemisi Suffren ve onu takibeden Bouvet, Anadolu kıyısını, Gaulois ile Charlemagne, Rumeli kıyısını izliyerek düşmanın merkez hattının iki yan ve ilerisine yanaşmışlar, ikinci sınıf İngiliz zırhlılarından İrresistible,

8 — Harb gemilerinin arka arkaya sıralanarak ilerlemeleri hakkında kullanılan bir denizcilik terimi olup buna prova nizamı veya borda nizamı da denilir.

9 — Queen Elizabeth 8 tane 38,5 santimetrelik ağır bataryalarıyle en yeni kruvazör, Inflexible 8 Aralık 1914'de Arjantin önlerindeki Falkland deniz savaşında Von Schibe kumandasındaki Alman donanması ile yapılan çarpışmada başarı kazanmış bir gemi, Agamemnon ve Nelson zırhlıları ise 30,5'lik topları ile ağır zırhlılardı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ocean, Anadolu; Vengeance, Albion zırhlıları da Rumeli tarafında prova hattı ile ve İntepe - Hisarlık çizgisinin batısında Fransızların arkasında yedekte yerlerini almışlardı.

Saat 11.15'de Queen Elizabeth uzaktan iyi bir hedef teşkil eden üstündeki bir tane 22 çapında kısa, 33,5'luk topla savunma sistemimizin dışında bırakılmış olan yüksek Çimenlik kalesine karşı 38,5'luklarıyle 16000 metreden ilk salvosunu gönderdi. Düşman merkez hattındaki diğer gemiler de baş taretlerindeki 30,5'luklarla yaklaşık 15000 metreden Anadolu Hamidiye ve Kilitbahir grubumuzu ateş altına aldılar. Fransız filosunun öndeki gemileri de bu ateşe katıldıkları gibi her dört gemi bordalarında orta çaplı toplarıyle karşılık vermeye başlamış olan ileri kıyı, obüs ve havan bataryalarımızı bombardmana başlamışlardı.

Esas savunma hattımızın ağır bataryaları başlangıçta atış uzaklıklarının yetersizliği dolayısıyle düşman ateşlerine karşılık veremediklerinden düşman gemilerinin yaklaşmasını sessizce beklerlerken ileri hattaki topçularımızın ateşe başladıklarını, Dardanos'un hızlı atışları obüs ve havan mermilerinin özellikle merkez grubu yakınlarında meydana getirdikleri su sütunları ile izliyorduk. Öğleden biraz evvel Çimenlikte şiddetli bir patlamadan sonra yangın çıktığı, düşman ağır toplarıyle 3 tane 35 - 35,5 ve 9 tane 24,5 santimetrelik topu ile en kuvvetli bataryamız olan Anadolu Hamidiyesini devamlı olarak ateş altında bulundurmakta ve tabyanın kısa ve tam isabetlerden dolayı su sütunlarıyle duman bulutları arasında sıkışık durumda olduğunu gördük, Rosidler Beyden telefonla durumu sorduğumda «beden siperlerine tam isabetle bazı top döşemelerinin toprakla dolduğu, fakat vakit buldukça temizlendiği ve ciddi bir zarar olmadığı, düşman gemilerinin ateş mesafelerine girince en uzak mesafeden ateş açacağı» cevabını aldım. Biraz rahatlamakla beraber savaşın aleyhimize gelişmekte olduğunu seziyor, pek ümitli olduğumuz

17 Mart son tarpil hatlarımızın da üzerinden geçtiklerini sandığımız halde düşman gemilerinin torpillerimize çarpmamasına üzülüyorduk.

Düşman merkez grubunun yanlarından kıyılarımız boyunca ilerleyen Fransız gemileri Akyar-Soğanlı hattına 5 bin metreye kadar sokulmuş ve bütün topları ile ileri kıyı bataryalarımızı etkili ateş altında bulundururken büyük taret toplarıyla da esas bataryalarımıza ateşe başlamışlardı. Bu suretle Fransız gemileri ateş mesafemize girdiklerinden Hamidiye ve Mecidiye de 35,5 ve 24 santimetrelik toplarımızın karşılık vermeye başladıkları görülmüştü. Saat 13'e doğru savaş son şiddetini bulmuştu. Durum her on dakikada bir telgrafla İstanbul'a bildiriliyordu. Karargâhtan atışlarını pek açık olarak izlediğimiz Dardanos'un telefonu işlemiyordu. Ateş kestiğini, düşmana karşılık vermeye uğraşan Anadolu Hamidiyenin salvolarının seyrekleştiğini üzülerek görüyorduk. Bazı mermi parçaları gözetleme yerimizin etrafına kadar gelmeye başlamış, hatta bunlardan biri III. kolordudan ziyaret ve ilişki kurmak için gelmiş olan kurmay binbaşı Sedat (Paşa)nın hemen önüne düşmüştü. Savaş bu şekilde devam ettiği takdirde esas bataryalarımızın çalışmaları bu bunaltıcı düşman ateşi altında önemli duraklamalara uğrayabilirdi.

Serseri torpillerimiz çoktan akıntıya bırakılmaya başlanmıştı. Cephanesi bir ölçüde bol olan ve örtülü yerleri sayesinde gemi ateşlerine pek az açık olan obüs bataryalarımızı daha canlı harekete geçirmekten başka yapılacak bir önlem bulamıyordum. Sınıf arkadaşlarımdan olan, Tenker sırtlarındaki Obüs taburu kumandanı Rifat Beyi telefonla bularak «denizde gördüğümüz su sütunlarının azlığı, bataryalarımızın atışlarının ağır gittiğini gösteriyor, ana bataryalarımız çok ağır bir ateş altındadır, düşman gemilerini özellikle merkez grubunu daha süratli ateş altına alınız» dedim. Aldığım cevapta «bütün bataryalarının ara-

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

lıksız ateşe devam ettiklerini, denizde az gördüğümüz su sütunlarının, kendi gözlemlerime göre mermilerin gemilerin güvertelerinde patlamakta olmasından ileri geldiğini, düşman merkez grubu gemilerinde önemli zararlar olduğunu, gereken dikkat ve gayretle çalıştığını» söyledi.

Dardanos'un «Âsar-ı Tevfik» zırhlısından çıkarılan hızlı 15 santimetrelik toplarıyla takviye edilmiş olan bu güzel bataryamızın durumunu öğrenmek üzere karargâhtan kurmay adayı Ali Beyi göndermiştim. Adıgeçen sonradan Romanya'da görev yapan tümenimizde şehit düşen hareketli, pek iyi bir arkadaştı. Atı ile bataryaya kadar gidip döndüğü zaman yüzbaşı Hasan ve teğmen Mevsuf'un bataryа başında şehit olduğunu ve topların tamamen harap olduğunu bildirmişti.

Saat 13,30'a doğru durum ciddileşmiş, toplarımızdan bir yardım görmediğimiz takdirde, sonuç savaş talii dediğimiz Allah'ın kaderine bırakılmış oluyordu.

Çok geçmeden düşman donanmasının gerek merkez grubu gemilerinde gerek yanlarında bulunan Fransız zırhlılarının hareket ve ateşlerinde bir duraklama görülmüştü. Biz kendi derdimizle uğraştığımız için atışlarımızın düşman üzerindeki etkisini izlemeye imkân bulamamıştık. Biraz sonra merkez grubundan İnflexible kruvazörü ile Agamemnon zırhlısının hat gerisine doğru çekilmekte olduğunu öğreniyorduk. Rumeli ve Anadolu sırtlarındaki karşılıklı obüs bataryalarının mermileri tesirini göstermiş, aldıkları isabetlerle gerek Agamemnon gerek İnflexible'in güvertelerinde önemli hasar meydana gelmişti. Agomemnon'ın baş tareti de işlemez hale gelmiş, İnflexible'de yangın çıkmış, aldığı bir torpil yarasından su almaya ve dengesini kaybetmeye başlamış olduğundan her ikisinin savaş hattından çekilmesi amiral tarafından emredilmişti.

Fransız zırhlılarından önde bulunan Suffren ve Gaulois 24 ve 35,5'luk mermilerimizin isabetleriyle fazlaca hırpalanmış ve tehlikeli hasara uğradıklarından yerlerini Bouvet ve Charlemagne gemileriyle değiştirmek zorunda kalmışlardı.

Bu yüzden düşman donanması ateşinin duraklamasından faydalanan esas bataryalarımız top döşemelerine dolan toprakları temizlemeye ve bazı ufak tefek bozuklukların onarmaya vakit bulduklarından ateş güçlerini artırmaya ve atış alanı içinde bulunan Fransız gemilerine atışlarını yoğunlaştırmışlardı.

Gaulois'nın baş tarafında açılan bir yaradan dolayı provası denize gömülmüş, önemli hasara uğramış bulunan Fransız gemilerinden artık hayır kalmadığını gören Amiral Robeck sabahtan beri kısmen Boğaz içinde kısmen giriş yakınlarında yedekte bulundurduğu ve obüs bataryalarımızı susturmakla görevlendirdiği İrresistible, Ocean, Triumphe, Magestic, Cornwallis, Vengeance, Albion, Dermouth'dan kurulu ikinci grubundan bazılarının Fransızların yerini almasını emretmiş olduğu görülüyordu. Saat 13,45'de yerlerini İngilizlere bırakmak üzere çekilmekte olan Bouvet'nin müthiş bir patlama ile birkaç saniye içinde büyük bir su sütunu arasında kaybolduğu görüldü. Saat 14'de hemen bütün tayfalarıyla batan Bouvet'nin son ölüm darbesini mayından aldığı kesin ise de top ateşlerimizle taretlerinin harap olduğu ve çeşitli yerlerinde yangınlar çıkarıldığı, çok ağır kayıplara uğradığı, su kesiminden yaralar aldığı ve savaş alanından geri alınması gerektiği de bilinmektedir.

Bu durum karşısında hepimizin yüzünde bir ümit gülümsemesi belirmiş, sabahtan beri yavaş yavaş artan yüreğimizdeki ağırlıkda bir azalma duymuştuk.

Bana gelince, sabahtan beri taşımakta olduğum manevî sorumluluk yükünü, birkaç dakika sonra gözetleme yerine gelmiş olan Cevat Paşaya iyi haberle atmış olmakla hem rahatlamış hem genel durumun ümit verici bir hal

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

aldığını, görevimin de hafiflemiş bulunduğunu görmekle ayrıca memnun olmuştum.

Saat 16 sularında yanımda bulunan amiral Merten'in büyük bir sevinçle ve yüksek sesle «Schif, schif» (gemi, gemi) dediğini duydum. Akyarlar'ın ilerisinde 15 bin tonluk İrresistible zırhlısının ateşini kesmiş, bir yana yatmış durumunu ve etrafını saran birçok küçük gemilerin zırhlının boşaltılması ile uğraştığını farkettik. Ocean'da özellikle Karantina kıyılarına doğru akıntıya kapılarak yaklaşan İrresistible'e yardım etmek için ilerlemek istemiş ise de İrresistible'i batırmak için açtırılan çeşitli bataryalarımızın ateşinden o da çeşitli yaralar almış ve arkadaşını kurtaramadan patlayan bir torpilimizin açtığı büyük bir yara ile sulara gömülmüştü.

Amiral De Rebeck birbirini takibeden bu kayıplar karşısında torpillerimizin de tamamiyle toplanamadığına inandığından zaferden ümidini kesmiş, boşaltılan İrresistible'i Boğaz sularına bırakmak zorunda kalmış olacak ki saat 16.30'da bütün donanması ile girişe doğru çekilmeye başladığını görerek geniş bir nefes aldık. Kalbimiz Allah'ın milletimize sağladığı bu önemli başarıdan dolayı minnet ve şükran duygularıyle dolu olarak hava kararırken karargâhımıza döndük.

Hepimiz bu büyük günün zaferinden dolayı kumandanımızı usule göre tebrik ediyorduk. Gerçek düşünülecek olursa bu ve bu gibi başarılar, kişilerin rolleri ne olursa olsun, katılanların müşterek eseridir. Bunda en büyük pay, şüphesiz en ağır ve en tehlikeli durumlar karşısında kutsal vatan için hayata veda edinceye kadar büyük bir sükûn ve tevazu içinde görevlerini yapmaya çalışmış olan şehitlere aittir. Biz idareciler zaten bütün eğitim ve öğretimimizi, yetiştirilmemizi, rütbe ve mevkilere yükselmemizi, sırasında bir makina gibi kullandığımız bu fedakâr millete borçlu değil miyiz? Hayatımızda bu borcu ödemek fırsatını bulmak ve bundan dolayı duyacağımız vicdan hazzı bizler için yeteri kadar bir mükâfat olmaz mı? Unutmayalım ki bu aziz şehitlerde ne nam ve şan, ne de hükmetme ve büyüklük gibi dünya ihtirası mevcut değildir. Bu gibi milletçe kazanılmış zaferler milletin malıdır; milletin bütününe aittir. Her kişinin bulunduğu mevkie göre borçlu olduğu bir vatan görevinin yapılması ne bir zahmet ne de bir lütuf olmadığı gibi millete de gönül borcu (minnet) yüklemez, yüklememelidir. Şahıslar gelip geçici, millet daimidir.

Karargâhta yapılacak birçok önemli işler vardı. Kayıpların ve yıkılanların tesbiti, geri kalan cephanelerin cinslerine göre ayrılarak bataryalara yeniden dağıtımı, büyük bir kısmı bozulmuş olan telefon hatlarının onarılması, yeniden ortaya çıkacak eksiklerin ve ihtiyaçların öğrenilmesi ve bunların ertesi gün saldırıya devam edileceği düşünülerek hızla çözümlenmesi ve tamamlanması gerekiyordu.

5 (18) Mart zaferinden memnun olmak hakkımız, fakat ertesi güne de hazır bulunmak görevimiz ve borcumuzdu. Bataryalarımızdan yavaş yavaş haberler geliyordu. Kayıplarımızın şehit ve yaralı olarak birkaçı subay olmak üzere 100'ü geçmediğini (bunlara Anadolu Hamidiyedeki 20 kadar Alman eri dahildir) büyük küçük toplarımızdan kaybımızın ise pek az olduğunu öğrendik. Özellikle ağır bataryalarımızdan Anadolu Hamidiyeden bir 24 santimetrelik topun, ara cephaneliğine tam isabet olduğundan, işlemez hale geldiği ve diğerlerinin bazı onarım ve düzeltmelerle ateşe hazırlanabileceği, fakat cephane durumunun hiç de memnunluk verici olmadığını öğrendik. 24 ve 35,5'luk uzun mesafeli toplarımızın atış uzaklıklarını 17 bin metreye yaklaştıran yeni külahlı mermilerimizden top başına ancak birkaç tane kalmıştı. Bu topların kâfi sayıdaki eski mermileriyle ancak on bin metreye kadar atmak mümkün olabile-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ceğinden donanmanın uzaktan yapacağı ateşe karşılık vermek ve yalnız obüs ve küçük, orta bataryalarla devamlı bir saldırıya karşı savunmanın ne kadar ağır şartlara bağlı kalacağı, moralimizin yükselmiş olmasına rağmen düşmanın sınırsız denebilecek kaynakları ve savaş araçları, İngilizlerin tarihten tanıdığımız ısrar ve inadı, bütün kayıplarını yerine getirerek saldırısının küçük bir aradan sonra olsun mümkün olabileceği düşündürücü bir durumdu.

Şükür ki İtalyanların muhariplerden hangisine katılacağı henüz bilinmemesi, Avusturya donanmasının varlığı, ne Akdeniz güvenliğini üstlenen Fransız donanmasının, ne de henüz faaliyeti kesinlikle durdurulamamış olan Alman donanmasına karşı anavatanın güvenliği sağlanamamış olduğundan İngiltere'nin fazla fedakârlığa durumunun müsadesizliği, susturulması mümkün olmayan seyyar bataryalarımızın, gereği şekilde taranıp yok edilemediği görülen ve sayıları bilinemeyen torpillerimizin etkileri, Boğazın coğrafî durumu, donanma Boğazdan geçebilse bile kıyılar işgal edilmediği sürece Marmara'da zor bir duruma düşebileceği, İngiltere başamirali Fisher ve anavatan filosu kumandanı ve Scajarak deniz savaşı galibi amiral Jelicoe (10) gibi önemli uzman kişilerin Churchil'e karşı (11) cephe almaları gibi askerî ve politik sebeplerle Ruslarla bağlantı kurulması hakkındaki herkesin birleşmiş bulunduğu maksada ulaşmanın denizden ve karadan müşterek bir saldırı ile mümkün olabileceği kanısı Boğazın denizden zorlanmasını geri bıraktırmıştı.

10 — Amiral Jelicoe 1916 yılında Almanlarla yapılan Jutland veya Scajerac Deniz Savaşında İngiliz anavatan filosu kumandanı idi. Bu savaşta İngiliz donanması bir zafer kazanamamış ise de Almanlar da bir başarı kazanamamışlardı.

11 — Churchile bu sırada İngiliz hükümetinde denizcilik bakanı idi. Çanakkale seferinin açılmasını isteyenlerin başında bulunuyordu. Fakat sefer bozgunla sona erince bu görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı.

Fakat bilinmezlik içinde bulunan ve geri kalanlarla ertesi günün savunmasını düşünmek zorunda bulunan müstahkem mevki, ağır bataryalar ve bunların mermilerini duruma göre yeniden dağıtmak, ortaya çıkan eksikler ve zararların tamamlanması ve onarımı ile lüzumlu malzemenin temini ve haberleşme teşkilâtını yeniden düzenlemek gibi birçok görevleri hemen bütün gece takibetmiş, şehit Hasan Mevsuf adını hatırlamak için Dardanos'a bu saygı değer şehitlerin adlarını vermeyi bir vatan borcu bilerek bütün müstahkem mevkie genelge ile bildirmeyi ihmal etmemiştir.

Hayat mücadelesinden kanlı bir bölümü meydana getiren bu önemli deniz savaşında düşman kayıplarının ertesi günü savaşa devam edemeyecek derecede ağır olduğu sonradan öğrenildi. Gerçekten birleşik donanmadan batık Bouvet'de İngilizlerin ancak 30 kişi kurtarabildikleri, tayfasının büyük kısmı küçük gemiler tarafından kurtarılmış olan Gaulois heran batacak durumda baştarafı denize gömülmüş, pervaneleri kısmen havada dönerek düşük bir yol ile boğazdan 20 kilometre kadar uzaklıktaki Tavşan Adalarından en yakını olan Drepato adasının kumsalına oturtulmuş, İngilizlerin pek kıymetli İnflexible zırhlısı güvertesinde uğradığı büyük zararlara ilâveten teknesinde açılan geniş yarayı içinde 26 denizcisini feda ederek kapatmak suretiyle kaçabilmiş, Suffren, Agamemnon zırhlıları uzun onarımı gerektiren zararlara uğramış, Ocean da bir torpile kurban olmuş, bütün gece gerek bizim gerek İngilizlerin sonucunu öğrenmeye çalıştıkları İrresistible zırhlısı ertesi sabahki gözlemde Karanlık Limanın kara sularına gömülmüş, hülâsa Churchil'in düzenlediği armada, Allah'ın yardımı ile Türk'ün metanet ve fedakârlığı önünde erimişti. 19 Şubat 1807'de amiral J. Duckworth'ın yelkenli gemilerle boğazı geçerek İstanbul önüne gelebilmesinde-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ki (12) tâli, amiral De Robeck'e gülmemiş ve deniz saldırısının öncüsü olan Churchile de uzun münakaşalardan sonra 29 Mayıs 1915'de bakanlıktan istifa zorunda kalmıştı.

12 — 1798'de Napolyon'un Osmanlı idaresindeki Mısır'a saldırması ve burayı ele geçirmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu Rusya ve İngiltere ile Fransa'ya karşı bir ittifak kurmuştu. Napolyon'un Mısır'dan çekilmesinden sonra Padişah Selim III. yine Fransız politikasını tutmakta devam etmiş, İngiltere ve Rus ittifakından çıkmıştı. Hatta Napolyon'un teşviki ile 1806'da Rusya'ya karşı savaşa girmişti. İngiltere eski andlaşmayı yürürlükte bırakmak için gözdağı vermek maksadıyle 19 Şubat 1807'de Amiral J. Duckworth kumandasındaki Akdeniz filosu Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önüne gelmişti. Boğaz muhafızlarının gafletinden faydalanarak İstanbul önüne gelen İngiliz donanması, o sırada Fransa'nın İstanbul elçisi bulunan General Sebastianie'nin teşviki ile alınan savunma tertibatı üzerine İngiliz donanması hiçbir başarı elde edemeden geri dönmek zorunda kalmış ve dönüşte Boğazdan geçerken bir iki gemileri de tahribedilmişti. Verilen emirlere uymamak ve ilgisizlikten meydana gelen bu olay tarihte ilk defa Boğazın geçilmesine sebep olmuştu.

ÇANAKKALE KARA SAVAŞLARI
SEDDÜLBAHİR VE ANAFARTA CEPHELERİ

18 Mart 1915 günü yaptıkları deniz saldırısından olumlu bir sonuç alamayan ve bir taraftan Alman karşı saldırıları karşısında Rus ordularının özellikle savaş araç ve gereçleri yönünden uğradıkları kayıpların yerine konması, diğer taraftan İngiltere'nin muhtaç olduğu yiyecek ve diğer maddelerin sağlanması lüzumunu gün geçtikçe daha fazla duymakta olan ve Rusya'nın birbirini takibeden istekleri karşısında kalan düşmanlarımız, Boğazlar ve Karadeniz yolu ile biran evvel sağlam ve güvenilir bir gidiş - geliş yolunun sağlanmasını bir zorunluk olarak görmekte ve savaşın başarıya ulaşması için tek çare saymakta idiler. Bu sebeple deniz saldırısı sırasında Limni Adasına getirtmiş oldukları fakat kullanamadıkları seferî kuvveti (29. İngiliz tümeni) Mısır'a göndermişler, burada yeniden tertip ve hazırlayacakları önemli kuvvetlerle ve donanmanın da yardım ve koruması ile Boğazın ele geçirilmesine karar vermişlerdi.

Beklenen böyle bir harekete karşı Genel karargâhça

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

gerekli önlemlerin alınmasına başlanmış ve şimdiye kadar gezici güçleri yalnız müstahkem mevki emrindeki 9. tümenden ibaret olan Çanakkale bölgesi, merkezi Gelibolu'ya taşınan III. kolordunun 11. ve 19. (yeni kurulan 72, 77. alayından oluşan) tümenlerini Beşike kıyılarına karşı Ezine ve Maydos'a gönderilmiş, 7. ve 15. tümenler de Gelibolu yakınlarına alınmış, 9. ve 11. tümenler doğrudan doğruya, 19. tümen ise lüzumu halinde kullanılmak üzere müstahkem mevki emrine verilmişti. Bundan sonra da Boğazın bir çıkartmaya karşı savunmasına 3., 7., 9., 11., 15. ve 19. tümenlerin bağlanması ile kurulan V. ordu (kumandanı Alman askerî ıslah heyeti başkanı Mareşal Liman Von Sanders) görevlendirilmiş, kıyı gözetlemesinde bulunan Çanakkale, Gelibolu, Karesi (Balıkesir), Bursa jandarma taburları da emrine verilmişti.

Bu suretle Nisan başlarında yalnız İstanbul, Beyoğlu gezici jandarma taburları ile 9. tümenin 4. alayı olarak yeni kurulan 64. alaydan bir taburla toplam üç tabur, bataryaların yakından korunması ve bölgenin güvenliği için müstahkem mevkie bırakılmış, giriş bataryalarının boşaltılması sebebi ile Rumeli tarafında Hisarlık ve Anadolu tarafında İntepe'ye kadar Boğazın kıyı kısımları ile bölgesi sınırlandırılmış oluyordu.

V. ordu kumandanlığınca, bir aralık III. kolordu karargâhı Çanakkale'ye nakledilmiş ise de kısmen emir ve kumanda anlaşmazlıkları, kısmen de bazı çekememezlik hislerinin tesiriyle birkaç gün sonra tekrar Gelibolu'ya aldırılmıştı.

V. Ordu karargâhı da 26 Mart 1915'de Plevne vapuru ile İstanbul'dan Gelibolu'ya nakledilmiş ve fakat ilerideki duruma göre Boğazın savunması sorumluluğunu yüklenecek kumandanlığa bağlanmayarak müstahkem mevki eskisi gibi bağımsız bırakılmıştı. Kanaatimce düşmanın karadan ve denizden müşterek bir saldırısı karşısında müstahkem mevkiin de V. Orduya bağlanması doğru ve uygun olurdu. Bu sayede hazırlıklar ve hareketler bir kumanda altında birleştirilmiş olurdu. Bu suretle de müstahkem mevkiin bilgi ve tecrübelerinden fayda ve çalışmalarda açık bir uyumluluk sağlanmış olurdu. Bu husus çıkartma ve kara savaşları sırasında müstahkem mevkiin kendi inisiyatifi ile yaptığı önemli yardımlarla belli olmuştur.

Boğaz mevkiinin savunma görev ve sorumluluğunu yüklenmiş olan V. Ordu kumandanı ne yazıkki Çanakkale bölgesini yalnız bir iki motor veya otomobil gezintisi ile pek sathi bir bakışla görmüş, özel durumlarını iyice görememişti. Savaşlardan önceki yığınak döneminde en önemli problem düşmanın muhtemel esas çıkarma yerlerini doğru olarak belirleyebilmek olduğu halde bu konuda iki karargâhın görüşleri ve kanaatleri birbirinden tamamen farklı bulunuyordu. Liman Paşa (V. Ordu Kumandanı Mareşal Liman Von Sanders) galiba genel kurmayının da görüşlerine dayanarak düşman çıkarmasının Saros Körfezi veya Beşike kıyılarına yapılacağına inanmış ve Anafarta çıkarmasına kadar bunda ısrar etmişti.

Müstahkem mevki ise, düşman için amacın en kısa bir zamanda ve hızla müstahkem mevki gerisine düşerek donanmaya Boğazın yolunu açmak olduğu, bunun için de Seddülbahir - Kabatepe kıyı kısmının en uygun bulunduğu Beşike ve Bolayır kıyılarında yapılacak bir çıkartmanın Boğaz savunma bölgesine etki yapabilmesi uzunca bir zamana ihtiyaç göstereceğinden geçecek bu zaman içinde yetiştirilecek yeterli kuvvetlerle düşmanın durdurulması mümkün olacağı kanaatinde bulunmuş ve emrinde bulunan 9. tümenin yerleştirilmesi buna göre yapılmıştı.

İkincisi, Liman Paşa savunmanın Anadolu tarafından Menderes Çayı gerisine kadar çekilmek ve sonra karşı saldırı ile düşmanın denize dökülmesini düşünüyor ve kıyıların zayıf kuvvetlerle gözetlenmesini yeterli buluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Halbuki müstahkem mevki genellikle savunmanın kıyıdan başlamasını uygun görerek çıkartmayı muhtemel gördüğü kıyı kısımları boyunca piyade siperleri yaptırmış, Kabatepe'de bir dayanak noktası kurmuş ve kumsalları tel örgülerle çevirmiş, bazı topçu yerlerini saptamış ve hazırlamıştı.

En mühimi, Seddülbahir tarafında pek zayıf bırakılmış olan birliklerimizin pek ağır kayıplarla zorla tutunabildiği ilk günlerde, müstahkem mevkiden ağır bataryalarla düşmana ateş açılmasını istemesi, İstanbul'un yazlığı olan Adaları kuvvetlendirmek için buraya kuvvet gönderen ordunun, Boğazı sağlamlaştırmaya ve atış imkânlarına, savunma araçlarına ve gücüne ne kadar az ilgi göstermiş olduğuna bir delildir. Müstahkem mevki, bağımsız bırakılmış olmasına rağmen savunma hakkındaki fikir ve görüşlerini gerek yazılı gerek sözlü olarak orduya bildirmekten ve hiçbir direktif ve emir almadan durumun gerektirdiği her türlü yardımdan geri kalmamıştı. Savunmamızın çok pahalıya mal olmasında bu görüş farkının büyük tesiri olmuştur.

Gerek haber alma, gerek Mondros Limanındaki donanma ve taşıt gemilerinde görülen hareket, düşmanın Boğazın ele geçirilmesi denemesine girişmesinin uzak olmadığını gösteriyordu. Gerçekten 25 Nisan 1915 sabahının sisli ve çok erken bir saatinde aralıksız bir makineli tüfek ateşi gibi devam eden ve sürekli bir gökgürültüsünü andıran bombardmanla uyandık. Çıkarma hazırlığının başladığını anladık. Müstahkem mevkie, lüzum ve ihtiyaca göre yardım veya müdahaleden başka şimdilik yalnız durumu takibetmek görevi kalıyordu.

V. Orduya gelince,

V. ordu ve III. kolordu karargâhları (kurmay başkanı Fahrettin - Orgeneral Fahrettin Altay) Gelibolu'da; III. kolorduya bağlı olarak 5. tümen Şarköy, 7. tümen kısmen kıyı gözetlemesinde Gelibolu - Bolayır'da, 16. tümen Saros körfezi kuzeyinde (kumandanı albay Joden Schnerf), 19. tümen Bigalı'da (kumandanı Yarbay Mustafa Kemal Bey - Kemal Atatürk), bu tümen önce Maydos yakınlarında iken uçakların rahatsız etmeleri üzerine III. kolordu emriyle Bigalı'ya aldırılmış ve hatta son günlerde bu tümenin de Anadolu tarafına geçirilmesi emredilmiş ise de teşekkür olunur ki buna vakit bulunamamıştır. 9. tümen Sarafim Çiftliğinde, 27. alay Kabatepe, 26. alay Kirte, 25. alay yedekte (kumandanı Halil Sami Bey), XV. kolordu; karargâhı Malver Çiftliğinde (Arkaköy batısında) kumandanı Alman Weber Paşa, birlikleri; 3. tümen Kumkale - Beşike arasında, kumandanı Nicolai Bey, 11. tümen (33, 127, 126. alaylar) Beşike - Baba burnu, (kumandanı İstanbul Jandarma kumandanı Refet Bey) Gelibolu, Bursa Jandarma taburları Rumeli tarafında kıyıların gözetlemesinde, Çanakkale ve Karesi (Balıkesir) jandarma taburları Anadolu tarafında kıyıların gözetlemesinde.

Ordunun aldığı şu durum Liman Paşa veya Alman Kurmay heyetinin yukarıda konu ettiğimiz yanlış kararlarının tabii sonucu idi.

Yaklaşık olarak 13,30'da başlayan ve saatlerce devam eden gemi topçu ateşleri himayesinde General Hamilton komutasındaki birleşik seferî kuvvetin Sığındere ile Morto Limanı arasındaki Teke Koyu, Ertuğrul Koyu, Morto Limanı gibi Seddülbahir kıyılarının çeşitli noktalarına İngiliz birlikleri, Kumkale kıyılarına da Fransız kuvvetleri, suların akıntısı ve sis yüzünden Kabatepe, kuzeye kayan şalopelerdeki (çıkarma gemileri) Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetleri de Balıkçı Damları ve Karayürek Deresi arasındaki kıyı kısmına, Arıburnu bölgesine çıkartması başlamış ve kısa sürede saldırganlar kıyının ilk yamaçlarında yerleşmeyi başarmışlardı. Seddülbahir bölgesinde çıkarma

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

için özel tertiple hazırlanan riverklayd'ın (çıkarma gemisi) kumluğa oturtulması — sonradan Fransızların eski Masens zırhlısı da bu işleme katılmıştı — sayesinde İngilizler hafif gözetleme birliklerimizi çekilmeye mecbur ederek Hellas Burnu ile Seddülbahir limancığı arasına daha kolaylıkla ve fazla sayıda kuvvet çıkarabildikleri gibi Anadolu tarafına bir gösteri çıkarması ile görevlendirilmiş olan Fransız tugayı (170. piyade ve 6. Senegal alayları) da Kumkaledeki bölüğümüzü (31. alaydan) Menderes köprüsü ve köyün mezarlığına çekilmeye mecbur etmiş, 31 ve 39. alaylar tarafından karşı saldırılarla atıldıktan sonra Orhaniye tabyası sırtlarına doğru yayılmıştı. Bu durum karşısında Tenker sırtlarındaki obüs bataryalarının 9. tümen ve İntepe'ye sürülen obüslerimizin de XV. kolordu birliklerini desteklemeleri müstahkem mevki tarafından emir edilmişti.

Düşmanın en kuvvetli ve en tesirli ateşinin (Boğaz girişinde 43 çeşitli gemi sayılmış idi) de eklendiği, müstahkem mevkiin en nazik yeri olan Seddülbahir kısmında donanmanın yan ve arka ateşleri karşısında yalnız iki alayı ile (24 ve 26. alaylar) kalmış olan ve 27. alayı Kabatepe kuzeyinde gözetleme görevi ile bırakılmış olduğundan 9. tümen Kirte yönünde yayılmaya başlayan Hafız Kadri Bey kumandasındaki 26. alayın karşı hücumlarla verdiği kayıpları 25. alayla tamamlamaya mecbur kaldıktan sonra tamamen yedek kuvvetsiz bırakmış oluyordu. Çıkarmaya karşı yapılan ilk ve kanlı karşı koymada en büyük fedakârlığı bu tümenin alayları (27. alayın kuzeyindeki hareketleri dahil) göstermiş ve tabur kumandanlarına kadar binlerce şehit vererek düşmanın en kuvvetli bulunduğu cepheden fazla ilerlemesini önlemiştir. Gelibolu'dan 16. tümen gelinceye kadar kendilerini feda ederek düşmanı üç gün, esas hedefleri olan Alçıtepe ve hatta Kirte köyünden uzak tutmuşlardı.

Çeşitli sebepler ve etkiler altında değiştirilen veya nis-

yana bırakılan tarihî gerçeklerin açıklanması maksadiyle Çanakkale kara savaşlarının ilk döneminde en büyük şerefi hakketmiş olması bakımından bazı olayları anlatacağım.

19 Şubat 1915'de giriş tabyalarımızın tamamının harap olmasından sonra İngilizlerin Seddülbahire çıkardıkları askerî birliği beş şehit ve beş yaralı gibi küçük bir kayıpla püskürtmüş — ki bu sırada 10. bölükten Mustafa oğlu Mehmet adındaki bir çavuşun olağanüstü yararlığı görülmüştü — ve ilk ateşe girmiş bulunan 26. alay, 25 Nisan öğleden sonra saat 14'e kadar karaya çıkarılmış olan 87. ve 88. İngiliz tugaylarına karşı, tümenin iki sahra bataryası, 10,5 cm.lik beş toplu obüs bataryası ve müstahkem mevkiin yardımcısı olarak kara savunmasına iştirak ettirdiği 15 cm.lik obüslerle, atış uzunlukları 10 bin metreyi geçtiğinden çıkarma alanlarını da döğebilen ve ne yazık ki ancak 250 mermisi olan Balkan Savaşı sırasında düşmandan alınan 12 cm.lik Bulgar topları himayesinde, karşı hücumlarla çarpıştıktan sonra Zığındere - Harapdamlar-Eskihisarlık genel hattında durmaya ve cephanesinin tamamlanması için topçu erleri ve Beyoğlu jandarma taburundan yardım istemek zorunda kalmış ve yalnız süngüsüne dayanmıştır. Zığındere kumsallığına çıkmış olan ve iki tabur kadar sanılan İngiliz birliklerinin sağ yanına ilerlemesi ve Kirte köyüne yaklaşması üzerine bir kat daha zor duruma düşen alay, ancak 25. alayın yetişmesi ve işe karışması ile düşmanı durdurabilmiştir. Önden ve sağ yandan sıkıştırılan bu güçsüz ve çok kayıp vermiş alayların durumu, Eskihisarlık tepesinin bir Fransız taburu tarafından ele geçirilmesi üzerine büsbütün tehlikeli olmuştur.

Düşmanın, Kirte'nin zaptı ile Alçıtepe'ye ilerlemesi ve müstahkem mevkiin de düşmesine sebep olabilecek tehlikeli bir durum ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Çok ağır bir görev ve sorumluluk karşısında, her türlü ihtiyat kuvve-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

tinden yoksun ve acele muhtaç olduğu bir imdat kuvvetinin gelmesinden ümitsiz, bağlı olduğu III. kolordu ile haberleşme imkânı bulunmayan 9. tümen kumandanı bütün bağlantısını ve yardım ihtiyacını müstahkem mevkiden aramak zorunda kalmıştı.

III. kolordu karargâhı ise ancak 26 Nisan akşamı gece yarısına doğru Maltepe'ye gelmiş ve 64. alayın (10. kolorduya bağlı) Seddülbahir'e geçirilmesi için emir aldığı halde haberleşme imkânsızlığından dolayı o da müstahkem mevkie baş vurmuştu. V. Ordunun kumanda ve bağlantısındaki bu karışıklık birkaç gün devam etmiş ve müstahkem mevki kumandanlığı bütün haberleşme, münakale işleri ile bu konularda ordunun bütün diğer ihtiyaç ve görevlerini üstün bir gayretle takibederek sağlamaya çalışmıştır.

Ordunun önemli bir kısım kuvvetleri yanlış bir kararla Gelibolu, Saros bölgesinde bırakılmış olması, Seddülbahir cephesinin acele takviyesi için gerekli kuvvetlerin yetiştirilmesini zorlaştırmakta olduğundan Alçıtepenin çok önemli olduğunu bilen müstahkem mevki, hem ordunun ilk günlerde geri işlerini yürütmek, hem de Anadolu tarafından Seddülbahir'e geçecek birliklerin taşıma hareketini düzenlemeye ve yönetmeye vakit ayırmak suretiyle müşterek amaç için çalışmıştır.

XV. kolordudan Seddülbahir cephesine gönderilecek olan 64. alay, 26 Nisan sabahı ve sonradan hareket ettirilen 33. alay ise ayni gün akşamı Çanakkale'ye ulaşmışlardı. Donanma ateşi altında, kıyıya doğru meyilli açık bir arazide bir karşı saldırı ile durumu düzeltmeyi mümkün göremeyen 9. tümen kumandanı, 25. alaydan iki tabur ve bir makineli tüfek bölüğü ile sağ ve diğer bir taburu ile sol taraftan bir gece hücumu yapılmasını emretmişti. Bütün güney cephesini — normal olarak iki tümenlik bir alandır — bu zayıf kuvvetiyle örtmeye ve savunmaya çalışan iki yorgun alay subay ve erlerinin fedakârlık, barıştaki disiplin, eğitim ve öğretimin kazandırdığı güven duygularıyle sağ tarafta başarıya ulaşarak Sığındere kuzey sırtlarına ilerlemiş olan İngilizleri dere ağzına kadar geri atmışlarsa da Hisarlık yönündeki hücumları sonuç vermemişti.

26 Nisan günü güney cephesinde bunalımlı durum devam ediyordu. Pek sınırlı deniz aracı ile Rumeli tarafına geçirilmesine başlanılan 64. ve 33. alayların 9. tümene katılma ve savaşa girmelerine hiç olmazsa 48 saat lâzımdı. Bu sebeple düşman baskısını azaltmak için tümen kumandanı birliklerini, Kirte köyü, hattın birkaç yüz metre gerisinde kalacak şekilde Seddülbahir cephesinin aleyhimize bazı küçük farklarla hemen boşaltılma zamanına kadar savunma yeri olan Sığındere - 83 rakımlı Baklatepe hattına kadar bir miktar geri almıştır.

İşte bu hatda birliklerin kısmen gemi ateşlerinden korunması — sol taraf gerisindeki Kerevizdere vâdisi sayesinde — kısmen müstahkem mevki tarafından tümen emrine verilen 10,5, 12 ve 15 santimetrelik obüs ve 12 santimetrelik Bulgar kuşatma toplarının savunmaya daha etkili olarak katılmalarını sağlıyordu.

Savunmaya iştirak ettirilen bu topçu kuvvetinin etkisi 28 Nisan günü müstahkem mevkiin Yıldız telsiz istasyonunca ele geçirilen şu düşman telgrafından anlaşılıyordu: «Amiralliğe; kara bataryaları bizi susturuyor, bütün gemilerle düşman topçularına ateş açınız.»

27 Nisanda henüz ağır topçusunu karaya çıkaramayan ve iki günlük sonuçsuz kalan devamlı saldırıları ile yorulan düşman esaslı bir harekette bulunamamıştı.

Kuzey grupunda düşman denize dökülmemiş olmakla beraber birliklerimiz donanma ateşlerine karşı oldukça muhafazalı ve hâkim sırtlarda kuvvetli yerleşme yerlerine girdiği gibi gerektiğinde takviye edilmesinin Gelibolu üzerinden parça parça gelmekte olan diğer tümenlerle daha kolay olduğunu gören III. kolordu kumandanı, 7. tümen-

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

den 19. ve 20. alaylarla Bursa jandarma taburunu güney grubuna göndermişti.

28 Nisanda 9. tümen yukarıda belirttiğimiz hatta sağdan itibaren şu şekilde yerleşmişti :

20. alay (kumandanı sonradan 7. tümen kumandanı olan İstanbul eski polis müdürü yarbay Halil Bey) sürekli savaşlar sebebiyle birlikleri birbirine karışmış olan 25., 26. ve 19. alaylar, Bursa jandarma taburu ve müstahkem mevkie bırakılmış olan Beyoğlu seyyar jandarma taburu;

Kumkale yönünde 2. ve 3. tümen büyük kısmının savaşa katılması ve 25/26 Nisan gecesi yaptıkları karşı hücumla düşman Kumkale tabyası kenarlarına kadar atılmış ve 26. günü savunmada kaldıktan sonra Fransız tugayı 26/27 gecesi iki subay, 19 er esir ve 4 makineli tüfekle bir miktar silah bırakarak Anadolu kıyısını boşaltmıştır.

Bu suretle gösteri tugayı görevini yapmış, bir kolordumuzu en kritik anda esas çıkartma noktalarından uzakta tuttuğu gibi 17 subay ve 700 erimiz de şehit ve yaralı olarak savaş dışı bırakılmıştı.

Sonradan Kuzey Grubu adı verilen Arıburnu bölgesine gelince; bu kısmın gözetlemesine ayrılmış olan 27. alay (kumandanı Millî Mücadelede İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine başında bulunduğu 57. tümenle Aydın cephesini kurmuş olan isimsiz kahramanlardan yarbay Şefik «Aker») birliklerinin dağınıklığı sebebiyle Anzak kolordusu namını alan Avustralya ve Yeni Zelanda tümenlerinin sahilin ilk sırtlarına yerleşmesine engel olmamakla beraber Kanlısırt ve Kocaçimen gibi esas ve önemli yüksek sırtları hemen akşama kadar elde bulundurmayı başarmıştır. Bigalı ve etrafında toplanmış olan 19. tümenin (1) bu cepheye gelmesi ile çeşitli vâdi ve yamaçlarda dağınık bir halde kalmış olan düşmana karşı yapılan karşı saldırı-

1 — Yarbay Mustafa Kemal Atatürk komutasında.

lar sonucunda Anzaklar, Balıkçıdamları - Haintepe - Çakaldere hattı gerisine ve sahilin ilk sırtlarına kadar atılmıştı. 19. tümen kumandanlığından 25/26 Nisan gecesi müstahkem mevkie gelen bir telgrafta düşmanın tamamının kıyıya atıldığı ve yalnız Aruburnu kısmında kalan zayıf bir bölümün de 26 Nisan sabahı şafakla denize dökülleceği haber veriliyordu. Bunda başarı elde edilememekle beraber birliklerimiz Conkbayırı - Kanlısırt hattında sağlam bir yere yerleşmiş oldular. Oldukça sessiz geçen kuzey grubunda seyrek bir şekilde yapılan saldırı ve karşı saldırılardan meydana gelen bazı değişiklikler ile bu çizgi esas olarak korunmuş ve kısa aralıklarla devam eden en mühim ve en kanlı savaşlar güney grubunda meydana gelmiştir.

27 Nisan günü Alçıtepe etrafını bombardman etmek ve saldırı hazırlıklarında bulunmakla geçiren İngilizler, Kumkale'den çekilen ve kendi sağ taraflarında Hisarlık tepelerinde yerleşen Fransızlarla birlikte ertesi gün Alçıtepe'nin zaptı için, henüz üzerinde tahkimat konusunda tek bir kazma vurulmamış olan savunma hattımızın merkezine yönelik genel bir saldırıya geçtiler. Yapılan üç günlük kanlı savaşlarda mevcudunun yarısından fazlasını kaybetmiş bulunan 25. ve 26. alayları geri çekilmeye mecbur ederek Kirte'yi işgal ve Kanlıdere, Kerevizdere kaynaklarına kadar ilerlemeyi başardılarsa da 19. ve 20. alayların ayak diremesi ve özellikle sonradan geçirdiği bunalımlı günlerden dolayı sinir rahatsızlığına uğrayan Halil Sami Bey yerine 9. tümen komutanlığına atanan ve Alman lakabı ile anılan yarbay Sabri Beyin alayı ile (19. alay) ilerleyen düşman birliklerinin cenahına yaptığı karşı saldırı sonucunda düşman elde ettiği yerleri bırakarak eski mevzilerine çekilmeye mecbur olmuş ve yalnız Kirte köyü harabelerini kısmen koruyabilmişti.

Bu suretle çıkartma birliklerinin ilk kademelerinin yaptığı saldırı hareketlerinin kırıldığını gören ve yavaş yavaş

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

takviye birliklerimizin cephelere yetiştiğini farkeden düşman 29 Nisan öğleden sonra bağlantı yolumuzu kesmek amacıyla Maydos'u endirekt gemi ateşi ile bombardmana başlamış ve yangınlar çıkarmıştı. Kötü bir raslantı sonucu olarak ilk mermiler hastane ve sıhhiye deposuna isabet etmiş olduğundan her iki cepheden gelen ve toplamı binlere ulaşan yaralılarla kasaba halkı ateş altında kalmışlar ve büyük zorluklar içinde bunlardan ancak bir kısmı kurtulabilmişti.

12. TÜMEN VE GÜNEY GRUBU SAVAŞLARI

Ben bugün İzmir'den gelmekte olan ve Erenköy civarında toplanmakta olan 12. tümen kumandanlığını üstlenmek üzere İstanbul'a hareket etmiştim.

Yine bugün birlikleri kuzey cephesine gönderilmekte olan 16. tümen komutanı Zudern Stern Seddülbahir cephesine gelmiş ve 9. ve 11. tümenlerle diğer dağınık kuvvetlerin Güney Grubu adıyle kumandasını üstlenmiş, Arıburnu cephesindeki kuvvetler ise Kuzey Grubu adıyle III. kolordu kumandanı Esat Paşanın emrine bırakılmıştı.

Takviye kuvvetlerinin cephelere yetişmesi, birliklerin belirli ve güvenceli savunma hatlarında yerleşmesi, düşman saldırılarının geçici bir süre için kırılmış olması dolayısıyle önceden kararlaştırılmış sayılabilecek her iki cephe de ordu kumandanlığının emri ile birbirinden ayrılarak başka başka kumandanlığa bağlanmak suretiyle emir ve komutanın da düzenlenmiş bulunması ile 29 Nisanda ilk tehlike atlatılmış ve durum açıklığa kavuşturulmuş bulunuyordu.

Şimdi yapılacak iş, normal olarak eldeki büyük yedek

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetlerimizin gelmesine kadar savunma yerlerimizi sağlamlaştırmak ve kesin güvence altına almak, duruma göre saldırı için gerekli hazırlıkları yapmak iken ne yazık ki ordu kumandanlığının şahsi kanaat ve fikrini uygulaması yüzünden vakitsiz ve her gelen yeni birliğin cepheye sürülmesi suretiyle devamlı saldırılar devresi açılmış ve bu yüzden çok kıymetli ve iyi yetiştirilmiş ordu birliklerinin erimesine ve birçok kıymetli genç subay ve assubayların boşuna yok olmasına sebep olan gece saldırılarına başlanmıştı. Hemen her gece yapılan bu Zundern Stern saldırıları bazen düşman birliklerini kıyıya doğru çekilmeğe mecbur etmişse de, gündüz, arazinin durumu gereği açıkta ve donanma ateşi altında kalan birliklerimizi fazla kayıplar verdikten sonra eski yerlerine çekilmeye mecbur etmişti.

V. kolordu kumandanlığının son derece titizlikle ısrar ettiği ve takibettiği bu vakitsiz saldırı sistemi 1 Mayısta kuzey grubunda da uygulanmış ve bazı yerel cephe düzeltmelerinden başka bir sonuç vermemişti. İlk çıkartma sıralarında kesin bir sonuç alamayan cephelerimizin takviye edildiğini anlayan düşman ise yerinde kararları ile işgal etmiş olduğu mevzilerin kuvvetlendirilmesine ve savunmasına başlamıştı. Gemi ateşlerine dayanan topçu hazırlıkları yapılmadan bu hatlara karşı Balkan Savaşı lekesini silmek ve kesin bir zaferle Çanakkale kara saldırısına da son vermek azmi ile süngü hücumlarıyle saldıran on binlerce vatan evlâdı harcanmıştır. Bütün Çanakkale savaşlarında 300 bini bulan ordumuzun en yetişkin ve kıymetli elemanlarını kaybettiren bu manâsız saldırılar olmuştur. Bunların bir tek faydası belki düşmanı yıldırmak ve ilerideki hareketleri için daha metodlu ve daha tedbirli harekete mecbur etmesidir.

2 ve 4 Mayısta yapılan gece ve sabah saldırıları düşman cephesini yarmış ve önemli kayıplar verdirerek geri

çekilmeye mecbur etmiş ise de ne Hisarlık burnu sırtlarının tepesinden ne Kirte bağlıklarından ne de Kirte güney batısındaki çamlıklardan ileri geçmek mümkün olabilmiş ve gemi ateşlerinin işe karışmasıyla tekrar eski yerlere çekilmek zorunluğu meydana gelmiştir.

Bu saldırılar İstanbul'dan doğruca güney grubuna gönderilen 15. tümen alaylarını da bundan evvelkiler gibi perişan etmiş, çeşitli birliklerin karmakarışık bir halde cepheye dağılmasına — emir ve kumandayı imkânsız duruma getirecek surette — sebep olmuştu. Zunder Stern saldırıları da bu karışıklık içinde sona ermişti.

5 Mayısta Zundern Stern geri alınarak güney grubu komutanlığına 15. kolordu kumandanı Weber Paşa atanmış ve komutanlığı yüklenmiş, ılımlı ve metin bir komutan olan adıgeçen durumu inceledikten sonra bu savurgan saldırılardan vaz geçerek birliklere bulundukları hatlara yerleşmek emrini vermiştir. Cephe yaklaşık olarak Çifte burunlar vâdisi - Harapdam - Kirte Deresi doğusundaki bağlık - 83 rakımlı tepe - Süleymanreis Deresi ağzı hattı idi. Ordu karargâhı da nihayet doğru yolu görmüş ve bulunulan hatları takviye ederek savunmada kalmayı kabul ve bunu birliklere bildirmişti.

Saldırılarımızın durması, hazırlıklarını tamamlamış olan düşmanın, güney cephesinde tekrar harekete geçmesine meydan vermiş olduğundan 7 ve 8 Mayıs günlerinde kuvvetli topçu hazırlığı ile şiddetli bir saldırıya geçmesine sebep olmuştu. Cephenin merkez ve sağ tarafı karşısında bulunan İngiliz birlikleri birkaç yüz metre ilerliyerek hattımızı Kirte tarafında biraz geri attılarsa da Fransızlara karşı olan sol taraf yerlerinde kalmayı başardılar. Bundan sonra Mayısın son haftasına kadar güney grubu cephesinde mevzii küçük hareketlerden başka birşey olmadı.

12/13 Mayıs gecesi akşamdan sonra saat birde (bugünkü saatle 8'de) Muavenet-i Milliye torpidomuz Morto

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Limanında Goliate zırhlısını torpilliyerek batırması üzerine grubun yanı gemi ateşi etkisinden kurtulmuş oldu.

Oldukça daha uygun durumda bulunan Kuzey grubu cephesinde düşmanı denize dökmek ümidi hâlâ devam ettiğinden beş on günlük sessizlikten sonra ordu emrine verilmiş ve pek iyi eğitim görmüş olan 2. tümenin (komutanı Hasan Askeri Bey) İstanbul'dan gelmesi üzerine saldırı fikri tekrar canlanmış ve 19 Mayıs sabahı genel bir saldırı yapılması için ordu tarafından kuzey grubuna emir verilmişti. (1)

Bütün grup cephesinde çok fedakârane yapılan bu saldırı ile sağ tarafımızda bir parça arazi kazanılmış, düşmanın birinci hat siperlerinden bir kısmı ele geçirilmiş ise de, yirmi günden beri pek kesik bir arazinin birçok köşe ve çukurlarıyle kapalı yerlerine yerleşmiş ve arkasını topçu ateşimizin tesirini yokedecek veya azaltacak sarp yamaçlara vermiş olan düşmanı denize dökmeye imkân bulunamamıştı. Esasen arazinin özellikle merkez ve sağ taraftaki hal ve durumu sürekli bir saldırıya uygun değildi. Bugünkü savaşlar iki tarafa da ağır kayıplara mal olmuş ve yaralıları kaldırmak ve ölenleri gömmek üzere Anzak kolordusuna (2) kumanda eden general Birdwood'un teklifi üzerine geçici olarak ateş kesilmişti.

Bundan sonra kuzey grubunda hareketler ve faaliyetler Anafartalar çıkarmasına kadar iki aydan fazla bir süre hemen tamamen durmuş ve yerlerini tahkim etmekle uğ-

1 — Bu saldırı başkumandan vekili Enver Paşanın 11 Mayısta cepheyi gezmesinden sonra V. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders ile görüşmesi sonunda kararlaştırılmıştı. III. Kolordu Kumandanı Esat Paşanın yardımcı kuvvet istemesi üzerine de İstanbul'dan 2. tümen gönderilmişti.

2 — Anzac A. N. Z. A. C. rümuzuyla da gösterilen birlik Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlerden oluşan bir İngiliz askerî birliğinin adıdır.

raşan her iki taraf arasında yalnız nöbetçi ateşi veya mevzii küçük siper çarpışmaları ile geçmiştir.

Güney grubunda ise faaliyet hemen aralıksız devam ediyordu. Müstahkem mevki tarafından yeniden yerleştirilen İntepe bataryalarının, cephanelerinin miktarı ölçüsünde yaptıkları önleme girişimlerine rağmen düşman çıkartması sürmekte idi. 25 Mayısta Kabatepe karşısında Triumphe ve 27 Mayısta Hellas burnu yakınında Majestic zırhlılarının U-51 Alman denizaltısı tarafından batırılması üzerine beş düşman savaş gemisinin uzaklaşması (3) güney grubumuza bir müddet nefes aldırmış olmakla beraber düşman kara bataryalarını fazlalaştırmış ve uzun mesafeli toplar yerleştirmişti. Buna karşılık tarafımızdan da bir taraftan tahkimat güçlendirildiği gibi grubun ağır topçu birlikleri ile de gücü artırılmıştı.

Güney grubu emrine verilmiş olan tümenim (12. tümen) ilk kademesi ile 26 Nisan 1331 (9 Mayıs 1915) Akbaşda yarımadaya çıkarılmaya başlanmış ve 13 Mayıs 1915 tarihinde grup genel yedeği olarak Alçıtepe gerisinde toplanmıştı. Yerine geldiğim Albay Fevzi Bey ve arkadaşları tarafından büyük bir dikkatle eğitilmiş ve yetiştirilmiş olan tümenin alaylarından 35. alay İzmir'de bırakılmış olduğundan yalnız 34. (komutanı yarbay Yümnü) ve 36. (komutanı Yarbay Cemil «Cahit Toydemir» Paşa) alayları gelmiş ve 35. alay yerine de 22. alay verilmişti.

Bu sırada güney grubu biri 9. diğeri 7. tümen kumandanlığına bağlı olarak iki kısma bölünmüş bulunuyorsa da gerçekte bu tümen birliklerinden başka 15. tümen birlikleri tamamen ve 11. tümen birlikleri de kısmen düzensiz

3 — Bu iki zırhlının batırılması üzerine düşmanın büyük savaş gemilerini güvenlikleri dolayısıyle Mondros Limanına çekmesi kuvvetlerimize ağır kayıplar verdiren bombardmanların durmasını sağlamış ve kara kuvvetlerimizin rahat nefes almalarını sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

bir halde bu kısımlara dağıtılmış ve Bursa, İstanbul jandarma taburları ile çeşitli tümenlere bağlı parça parça piyade, topçu, istihkâm birlikleri de karışık bir halde cephede tutulmuş olduğundan grup emir, komuta ve bağlantısı alt üst edilmiş bir asker topluluğu halinde idi. Ne yazık ki 12. tümen henüz toplanmış iken düşman saldırısı üzerine bu da dağılmış ve 22. alay sağ taraf, 34. alay ve sonra 36. alay da sol yan yedeği olarak cepheye gönderilmişti. Bunun sonucunda 20 - 22 Mayıs 1915'de düşman saldırısına karşı 12. tümen alayları da savaşa sokulmuş, 22. alayın Sığındere tarafından yaptığı saldırı ile birinci hat düşman siperlerini ele geçirdiği gibi sol taraftaki iki alayı da bir aralık elden çıkan sol yanın kilidi durumundaki 83 yükseklikli Baklatepenin yeniden alınmasına iştirak ettirilmekle mevcut grup, birlik karışımı bir kat daha karmaşık, içinden çıkılmaz, idaresi imkânsız bir duruma girmiş bulunuyor idi. Weber Paşa cephenin bu durumundan hiç memnun olmadığı halde kurmay başkanı yarbay Tauney ile de anlaşamıyordu. Grup kurmay başkanlığına, Balkan Savaşında Vize'de Mahmut Muhtar Paşanın kurmay başkanı olarak saldırıya katılmış, yaralanarak kolu sakatlanmış olduğundan Çolak deyimiyle anılan rahmetli Selahattin Bey (İstiklâl Savaşında III. Kolordu komutanı) tayin olunmuş ise de henüz İstanbul'dan gelmediğinden, birlikleri toplanamamış olan 12. tümen kumandanı olarak bu görevi geçici olmak üzere benim üstlenmem emredilmişti. On gün kadar devam eden bu görev sırasında grup kurmay heyetinden çok değerli bir arkadaş olan binbaşı Nihad Beyin (İzmirde Urla yakınlarında bir kaza kurşununa kurban gitmiştir) büyük yardımı ile o cepheyi karışıklıktan kurtarma yolları hazırlanmış ve Weber Paşanın onayı alınarak 22 Mayıs 1915 muharebelerinin sona ermesi üzerine derhal uygulanmasına geçilmişti. İki kısma ayrılan grup cephesinin sol kısmına (Kirte deresinden Kereviz dere ağzına kadar) görevlendirilen 12. tümen tam kadrosu ile 23 Mayıs günü, 22. alayı henüz grup sağ yanında kalmış olduğundan 36. alay sağda ve 34. alayı solda olmak üzere ikişer taburu ile grubun sol kısmını çeşitli birliklere bağlı 20 kadar taburdan teslim alarak savunma hattına yerleşmiş ve birkaç gün sonra yedeğe alınan 22. alay da tümene katıldığından cephenin sol yanı yarısı bir kumandana bağlı tek bir birliğe verilmiş ve sağ yarısı da ayni şekilde bölünerek 11. tümen kumandanına verilerek kargaşaya son verilmiş, emir ve komuta sorumluluğu bir yere bağlanmış idi. Bu düzen sayesinde hiçbir yedeği olmayan grup tam bir tümeni yedeğe alabilmiş ve birliklerinin parça parça cepheye sokulması yüzünden açıkta kalan ve ne yapacaklarını bilmiyen birçok alay ve birlik komutanları da birliklerine sahip olmuşlardır. Bu suretle ayni zamanda bir aydır devamlı ateş altında saldırı ve sert savunmalarla yorulmuş ve yıpranmış birlikler geriye alınarak istirahata ve kendilerini toparlamaya fırsat verilmiş oldu.

Güney grubunda 22 Mayıs 1915 savaşlarından sonra on gün kadar geçici bir sessizlik olmuş ise de aralıklarla devam eden piyade ve topçu ateşleriyle gündelik grup kayıpları 200'den aşağı düşmüyordu.

1 Haziran tarihinden itibaren kara topçu ateşi — 25 Mayıstaki denizaltıların saldırısından sonra donanma koruması yalnız küçük gemilere kalmış ve çıkarma kuvvetleri büyük ve orta çapta toplarla takviye edilmiş olduğundan — yavaş yavaş şiddetlenerek 3/4 Haziran 1915 gecesi alışılagelenden biraz daha fazla devam etmiş ve bir saldırının hazırlanmakta olduğu kanaatını vermişti.

Gerçekten 4 Haziran sabahı düşman sağ yanlarını birkaç tarpido ve Lavoisier kruvazörünün himayesine dayalı olarak Fransızlar Hisarlık tarafından, merkez ve sağ yanımıza karşı da İngilizler olmak üzere bütün grup cephesine saldırıya geçmişler, birkaç saat bütün şiddetiyle mev-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

zilerimize ve gerilerine yapılan bombardmandan sonra saat onda piyadelerini süngü hücumu ile hatlarımıza saldırıya kaldırmıştı.

Bu saldırıda düşman 12. tümen bölgesine bütün Fransız tümeni ile (4) İngiliz Royal Naval tugayını sürmüş ve taarruzunu takviye ederek tekrarlamış ise de bu kısımda hemen hiç bir ilerleme kaydememiş, yalnız grubun sağ yanında bazı mevzii başarılar sağlayabilmişti.

12. tümen, bugünkü Seddülbahir grubuna yapılan en büyük saldırıyı, yedekteki alayı işe karışmadan yalnız 34. ve 36. alaylarıyle karşılamış ve geri püskürtmüş olduğu gibi düşmana ağır kayıplar da verdirmiş; 500 kadar silah ve 7 makineli tüfek kazanmıştır. Değerli alay kumandanının elinde yetiştirilmiş ve iyi idare olunmuş olan bu birlikler ne yazık ki bu başarıya kadrolarının 1/4'ünü kaybetmek bahasına elde etmişlerdir. Bu sebeple tümen 31 Mayıs 1331 - 13 Haziran 1915'de dinlenmek için grup yedeğine alınarak yerlerini kuzey grubundan gönderilen 2. tümene teslim etmişlerdir.

8 Haziran 1331 - 21 Haziran 1915 tarihinde düşmanın yeni bir saldırısında esasen kuzey grubunda 19 Mayıs saldırısında hırpalanmış olan bu iyi yetiştirilmiş mükemmel tümen, kurmay başkanı yüzbaşı Kâmil Beyin şehit olması ve merkezde 400 metre kadar bir kısım siperlerimizi bırakmaya mecbur kalması ve bazı Fransız birliklerinin Kerevizdere ağzını işgal ve hatta doğu yamaçlarına geçerek savunma hattımızın gerilerini tehdit etmesi gibi kötü bir durum meydana gelmesi üzerine 12. tümen tekrar eski bölgesinde cepheye alınmıştı.

4 alaylı olan 2. tümen birlikleri bu çarpışmada çok ka-

4 — Fransızların bugünkü savaşa katılan kara kuvveti 20 bin kişiden oluşan bir kolordu olup İngilizler de 31 bin kişilik takviyeli VII. kolordularıyle katılmışlardı. Cepheye toplam 51 bin kişiden meydana gelen bir kuvvetle saldırmışlardı.

yıp vermiş ve birlikleri hemen tamamen birbiriyle karışmıştı. Siper muharebelerinde yoğun piyade kullanmanın büyük bir hata olduğu henüz bazı birlik komutanlarınca bilinmiyordu.

Eski yerlerine girmiş olan 34. alayın 2. taburu ile yaptığı mevzii bir karşı taarruz, Kerevizdereyi geçen Fransız birliğini tekrar Hisarlığa çekilmeye mecbur etmiş ve alayın 1. ve 3. taburları da 9 Haziran 1331 - 22 Haziran 1915 sabahı ilk ışıklarla beraber yaptığı bir taarruz ile eski bulundukları hattı ele geçirmişti.

10 Haziranda 2. tümen birliklerinden arta kalan birlikler geri alınarak 12. tümen eski cephesinin bütününü teslim almış ise de 34. alay gerek 4 Haziran'daki büyük saldırılara, gerek bu defa cephe düzeltilmesi hareketlerinde fazla zayıflamış olduğundan grup kumandanlığınca 12. tümen 17. alayla takviye edilmişti.

4 Haziran 1331 - 17 Haziran 1915 tarihine kadar cephede bir ölçüde sessizlik devam etmiş ve düşman 8 Haziranda elde ettiği başarıyı genişletmeye ve saldırısını devam ettirmeye imkân bulamamıştı.

17 Haziran 1331'de Fransız ve İngiliz birlikleri grup sol yanı mevzilerinin en önemli noktası olan 83 rakımlı tepeye ve her iki yan siperlere baskın tarzında hücuma geçtiler (5).

Bu saldırı tümenin sağ yan siperlerinde bulunan 17. alay tarafından vaktinde karşılanamamış ve düşman bir kısım siperlerimizi ele geçirdikten sonra Kereviz Derenin kaynağına doğru 12. tümen sağ yanını tehdit edecek bir vaziyette ilerlemeye başlamış ise de cephenin bu kısmın-

5 — Paşanın notlarının bu noktasında bir tarih hatası olması lâzım. Zira düşmanın yukarıda belirtilen 83 rakımlı tepeye saldırıları 21 Haziran sabahı başlamıştır. Bu yanlışlığın hicri ve rumi takvim farkından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

da yoğunlaştırılan topçu ateşinden sonra 22. alayın yaptığı parlak bir süngü hücumu ile ileriye atılmış olan İngiliz taburu hemen tamamen yokedilerek kaybedilmiş olan siperler tekrar ele geçirilmiş, gerek tümen ve gerek grup merkezden yarılmak tehlikesini atlatmış ise de siperlerimizden 83 rakımlı tepede 50 metrelik bir kısım düşman elinde kalmıştı. Saldırının ertesi günü siperlerimiz gerisinde bazı düşman erlerinin dolaştıkları, tümen gözetleme yerinden görülerek alayın uyarılması üzerine bunlar esir edilmişlerdi. Birbirine pek yakın olan ve birçok hendeklerle geriye doğru kademeli olarak çeşitli siperlerde, içinde ve yakınlarında insan bulunduğu halde dikkati çekmeyen bu gibi olaylar nadir değildi.

12. tümen 18 ve 19 Haziran 1331 (1 - 2 Temmuz 1915) günlerinde 83 rakımlı tepenin hemen gerisinde yeni siperler yaparak savunma hattını tamamlamak ve genellikle mevzilerini düzeltmekle geçirmişti. 17 Haziran saldırısını grupta bulunan başkumandan vekili Enver Paşa da Alçıtepeden takibetmiş ve 12. tümene olan güvenini açıklamıştı.

12. tümen hareketleri dolayısıyle yazılan yukarıdaki saldırı sırasında grup sağ yanında bulunan birliklerimiz de düşmana fedakârca karşı koymuşlar, ancak Sığındere tarafında biraz gerilemek zorunda kalmışlardı. Bu durum grubun sağ yanını tehdit ile mühim bir tehlike teşkil ettiği düşüncesiyle ordu kumandanlığı tarafından emir olunan Sığındere - Kanlıdere saldırılarımızla birçok birliklerin eritilmesine yol açmıştı. Halbuki ne bir sırtın en yüksek hattının düşman eline geçmesi ne de bir yan siperinin kaybedilmesinin, Çanakkale Savaşı gibi yakın siper savaşlarında önemli bir etkisi olmadığı görülmüş; hatta sırtların en yüksek hatlarının hemen gerisindeki siperler üstün düşman topçusu ateşinden korunma bakımından kısmen fayda sağladığı ve yan siperlerin kaybedilmesi halinde bir kol-

tuk meydana getirmek suretiyle savunmanın eskisi gibi pekâlâ mümkün olduğu denenmiş bir durumdu. Ne yazık ki Kanlıdere saldırıları Zundern Stern hücumlarının tekrarlanması şeklini almış ve 1. tümenin kumandanı Cafer Tayyar Beyin (Paşa) isabetli önlemlerine kadar birçok alayların boş yere ve neticesiz kayıplarına sebep olmuştu.

12. tümenin başarı ile neticelendirdiği savaşlardan sonra kesin bir dinlenmeye ihtiyacı olduğu grupca değerlendirilerek 22 Haziran 1331 - 5 Temmuz 1915 tarihinde yerini gruba yeni katılan 4. tümene teslim ederek grup yedeği olarak Karatepe - Tiryandafil Çiftliği arasındaki kıyı kısmının gözetlemesine memur edilmiş iken ordu tarafından Saros grubuna katılması emir edildiğinden — 22. alay dışında — güney grubundan ayrılmış ve Bolayır'a hareket etmişti.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ANAFARTA SAVAŞLARI

Güney grubundaki devamlı ve kanlı savaşlarda önemli kayıplara uğramış ve bazı birliklerinde % 40 oranında savaş dışı kalmış bulunan 12. tümen de, 7. tümeni takiben geri alınmış ve Saros grubuna katılma emrini almıştı. 27 Haziran 1331 (10 Temmuz 1915)den itibaren parça parça gelen birlikleri ile Bolayır iskelesi yakınlarında çadırlı ordugâh kurmuş ve birkaç gün sonra da evvelce İzmir'de bırakılmış olan 35. alay gelerek tümen savaş düzeni tamamlanmış ise de 35. ve 36. alayların birer taburu Saros körfezi girişi gözetlemesine ayrılmıştı.

Ordu kumandanlığınca öteden beri Saros bölgesine özel bir önem verilmekte ve buradan yeni bir çıkartma beklenmeket olduğundan merkezi Gelibolu'da bulunmak üzere XVI. kolordu kumandanı, görevini aldığım 12. tümen komutanı albay Fevzi ve kurmay başkanı binbaşı Hayri Bey (Paşa) emrinde Saros Grubu teşkil olunarak 6. tümen (komutan vekili Albay Nazif, kurmay başkanı yüzbaşı Nihad (1), müstakil süvari tugayı (komutanı yarbay Hamdi

1 — İzmir'de İstiklâl Savaşından sonra Urla yolunda bir kaza kurşunu ile ölen değerli kurmay subay.

Bey, kurmay başkanı yüzbaşı Kenan Bey (Paşa) ve üç seyyar jandarma taburu — Antalya, Alaşehir, Keşan — ile Bolayır ağır topçu taburu ve yardımcı birlikler kendisine bağlanmıştı. 7. ve 12. tümenlerin de katılması ile grup toplamı 25 bin savaşçıya yükselmişti. Jandarma taburları evvelâ 12. tümen alaylarına dördüncü tabur olarak bağlanmış ise de sonradan 66. alay kurularak, 8-25 Ağustos savaşından birkaç gün evvel Anafartalar cephesinde tekrar 12. tümen emrine verilmişlerdi.

Gerek istihbarat suretiyle elde edilen bilgiler, gerek düşmanın güney ve kuzey gruplarımıza karşı yapmaya başladığı mevzii saldırılar, Saros körfezi kıyılarının savaş gemileri tarafından sürekli gözetleme ve ara sıra yaptığı bombardman ve körfez kuzeyine küçük birliklerle çıkarma girişimleri, yeni bir çıkartma hareketinin uzak olmadığını gösteriyordu. 24 Temmuz 1331 (6 Ağustos 1915) günü ordu tarafından bu çıkartmanın Saros bölgesine yapılması ihtimali olduğu bildirilerek uyanık bulunulması hakkında grup kumandanlığı uyarılmıştı (2). Halbuki 24 - 25 Temmuz 1331 (6 Ağustos 1915) gecesi 11. İngiliz tümeni tamamen Anafartalar liman bölgesine çıkarılmış ve 25 Temmuz sabahı da 10. İrish «Ayriş» İrlanda tümeni ile çıkartma devam etmişti.

Alınan ilk bilgiler üzerine ordu kumandanlığınca tek tek emirlerle yalnız 7. tümen alaylarının Anafartalara gönderilmesi bildirilmiş ve harekete de geçilmiş ise de, çıkartmanın sürmesi, bunun gösteriden ibaret olmadığını ortaya

2 — V. Ordu Kumandanı Mareşal Liman Von Sanders, aralarında Yarbay Mustafa Kemal Beyin de (Atatürk) bulunduğu astlarının çoğunun kanaatlerinin aksine, düşmanın Saros Körfezi ile Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerine çıkartma yapacağını düşünüyor ve ona göre önlemler alıyordu. Bu düşüncesinin yanlışlığını birkaç gün sonra Anafartalar çıkartması başlayınca kendisi de anlamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

koymuş olduğundan, ordunun duraklamasını önlemiş ve 25 Temmuz 1333 (7 Ağustos 1915) saat 6.30'da 7. ve 12. tümenleri ile Anafartalar bölgesine hareketle emir ve kumandayı üstlenmesi Saros Grubu kumandanlığına bildirilmişti.

12. tümen saat 7.15 de aldığı emre uyarak seyyar jandarma taburlarını 6. tümen emrinde Saros bölgesinde bırakmış ve sahil gözetlemesine ayrılmış olan taburlarının toplanmasını beklemeden 34, 35, 36. piyade alayları ve bağlı birlikleriyle yaklaşık saat 12 de Kavaklı - Karaburgaz - Tayfur köyü - Karainebeyli - Tursunköy yönünde 7. tümeni takibederek harekete geçmişti.

Bu sırada Anafartalar bölgesinde binbaşı Wilmer kumandasında Karakoldağ - Kireçtepe kısmında Gelibolu jandarma taburu, Küçük Anafarta batı ve güney kısımlarında (İsmailoğlu tepeleri dahil) Bursa jandarma taburu ile 32. alaydan 1. tabur ve 9. topçu alayından 3. sahra bataryası, bir Alman makineli tüfenk bölüğünden oluşan birlik bulunuyordu.

Birliklere gereken emirlerin iletilmesi ve yürüyüş kolunun tertiplenmesinden sonra kurmay başkanım ve sınıf arkadaşım Süleyman Beyle (güney grubunda iken cephe incelemesi sırasında yaralanmış sonra başka bir cephede şehit olmuştur) beraber yolda birlikleri teftiş ederek akşam karanlığı basarken arazi durumunu görmek üzere Küçük Anafartaya gelmiştik.

Tek tük aralıklı olarak işitilen tüfek seslerinden başka bütün cephe bir sessizlik içinde idi. Liman ve etrafında büyüklü küçüklü birçok gemiler projektörleri ışığında görülmekte idiler. Bu gözetlemelerimiz sırasında Küçük Anafarta köyünde bir taşıma hareketi farkettik. Aldığımız bilgiden bu taraftaki bir bataryanın ağırlıklarını geri göndermekte olduğunu öğrendik. Güney cephesinden tanıdığım ve sonra da Trabzon cephesinde (II. Kolordu) ku-

mandanı iken rastladığım ve daha sonra şehit olduğunu üzülerek öğrendiğim disiplinli bir subay olan Bursa jandarma taburu kumandanı Tahsin Bey ve topçu birliğine haber göndererek tümenin geldiğini ve ertesi gün (26 Temmuz - 8 Ağustos 1915) bölgeyi işgal edeceği cihetle yerlerinde kalmalarını bildirdikten sonra Gelibolu Jandarma taburu ağırlıklarının bulunduğu Tursunköye giderek kumandana bilgi vermesi bildirildiği gibi tümen birliklerine de 8 Ağustos için gereken emirler gönderilmişti. Bu sırada 34. alay Karainebeyliden sonra 7. tümen birlikleriyle beraber Seyitliye ayrılmış, 35. alay kol başına geçerek Tursun Köyüne yaklaşmış bulunduğundan tümence, Anafartalar ovasına hakim olan Kavaktepe - Tekketepe sırtlarının da işgal edilmesi ve 26 Temmuz - 8 Ağustos günü birliklerin mevcut emniyet hattı gerisine alınarak duruma ve gruplardan alınacak yeni emre göre hareket edileceği sabah saat 6.45 de grup kumandanlığına da bildirilmişti.

Öğleden sonra saat 14'de 7. tümen kumandanı ile birlikte Çamtepe grup karargâhına gittiğimiz zaman tümenlerin bugün düşmana hücum etmelerinin ordu kumandanlığınca istendiğini ve 17. tümenin Azmakderesi güneyinden ve 12. tümenin de kuzeyinden ilerlemeleri komutan tarafından bildirildi. Buna karşı, bütün birliklerin 24 saatten fazla bir süre âdi bir yol üzerinde 50 kilometreye yakın bir yol yürümekle yorulmuş ve yürüyüş kollarının bu mecburiyet dolayısıyle normalden fazla derinliği olması bakımından bazı birliklerinin özellikle bütün bağlı birliklerin henüz cephe gerisine yetişmemiş olduklarını, birlik kumandanlarının haritası bile bulunmayan ve tanınmayan bir bölgede gemi ateşleri altında taarruza geçmelerinin olumlu bir sonuç vermemesi ihtimali, düşmanın cephe ilerisinde herhangi bir hareketi görülmediği gibi hakim mevzilerin emniyet birlikleriyle işgal edilmiş olması dolayısıyle derhal

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

bir taarruz yapılmasına da lüzum görmediklerini, bugün asli kuvvetlerin cepheye yanaştırılıp arazi, bölge ve taarruz hedeflerini görüp tanımalarına ve yorgunluklarını gidermeye bırakılıp 27 Temmuzda (9 Ağustosta) şafakla taarruza geçilmesinin uygun olacağını, güney grubunda ilk çıkartmalar sırasında yaptırılan kanlı ve sonuçsuz saldırılardan ders almış bulunan her iki tümen kumandanı birlikte bildirdiler. Grup kumandanı, tümen kumandanlarının bu görüşlerini hal ve duruma uygun bularak saldırının 27 Temmuz (9 Ağustos) sabahı yapılmasını kabul etmiş ve orduya da bildirmişti. Bu karar ve grup emrinin çok yerinde olduğunu uygulama göstermiş ise de, kurmay sınıflarında kendisinden çok faydalandığımız değerli bir kumandan olan Fevzi Beyi, üzerine aldığı bu ağır sorumluluktan dolayı, kötü tâli eseri takdir yerine Liman Paşanın tekdirine uğramaktan kurtaramamıştı (3). İlâhî kader başka türlü olacakmış; Fevzi Bey sonradan Viyana askerî ataşeliğine atanarak savaşın sonuna kadar ordumuzu müttefik Avusturya ordusunda temsil etmiştir.

Grup emrine uyularak bugün 34. alay, arazinin örtülü kısımlarından faydalanarak Bakababa - İsmailoğlu sırtlarına, 35. alay Tekketepenin hemen gerisine, 36. alay Kavaktepesi gerisine sürülmüş ve birliklere 27 Temmuz - 9 Ağustos sabahı yapılacak taarruz için gereken emirler verilmişti.

24 - 27 Temmuz 1331 (6 - 9 Ağustos 1915) günlerinde

3 — Fevzi Beyin bu erteleme kararı bir kısım harp tarihi yazarları tarafından ağır şekilde tenkit edilmiştir. Çünkü adı geçenin haklı gördüğü duruma rağmen birlikleri hücuma geçirmiş olsa idi düşmanın çıkarma kuvvetlerini kıyıda yerleştirmeye vakit bırakmadan ya imha etmeye veya geri çekilmeye mecbur edeceği ileri sürülmüştür. Fevzi Beyin yerine grup kumandanı olarak Albay Mustafa Kemal Bey (Atatürk) atanmıştı.

düşman kuzey grubumuz sağ yanına saldırarak Damakçılık bayırı ile Conk Bayırında bazı ilerlemeler yapmış ve hatta Conk Bayırının yüksek hattından bir kısmını zaptetmeyi başarmış idi. Bunlara karşı yapılan ayrı ayrı karşı taarruzlarımız ne yazık ki sonuçsuz kalmıştı.

İngilizler bu saldırıları ile hem yedek kuvvetlerini bu kısma bağlamak ve mümkün olursa bütün kuzey grup cephesine hakim olan Kocaçimen Tepesini işgal ederek bu cepheyi düşürmeyi ve Anafartalara ayırdıkları taze tümenler ile (10, 11, 53, 54. tümenler) pek zayıf birliklerle korunmakta olan uzunluğu bulunan bir cepheyi kolayca geri atarak V. orduyu çevirmek istemişti. Fakat iki günden beri karaya çıkmış bulunan 10. ve 11. tümen birlikleri sağ yanımızda 30. tugayı ile Karakol Dağını, büyük kısmı ile Anafartalar ovasını ve sol yanımızda Mestan Tepe sırtını işgal ve emniyet tertibatı olarak bu hatda kalma ihtiyatsızlığını gösterdiğinden, Kireçburnundan Kocaçimen bölgesine kadar olan cepheye eldeki yedek birliklerimiz yanaştırılabilmiş olmakla büyük bir tehlike önlenmişti.

9 Ağustos 1915 sabahı saat 4'de Tekketepe'de 35. alay kumandanı ile buluştuğumuz zaman taburlarımız açılmış ve avcı hatlarımız fundalıklı sırtlardan yavaş yavaş sessizce ovaya doğru inmeye başlamıştı. General Hamilton'un kesin emirleriyle nihayet harekete geçen İngiliz birliklerinin sırtlara tırmanmakta olduklarını, ansızın ve yakından atılan tüfek seslerinden anlamıştık. Abbas Bey gibi Balkan Savaşında kendisini tanıtmış tecrübeli bir alay kumandanı elinde yetişmiş ve henüz ateşe hiç girmemiş taze ve dinç bir birliğin karşıladığı yorgun İngiliz taburları 31, 32 ve 53. tümenin 159. tugayı büyük kayıplarla perişan bir halde sırtlardan aşağı atılmış ve iki üç saatlik bir savaştan sonra 53. alay tarafından Anafarta ovasının ağaçlık düzlüğüne kadar atılmışlar, gemilerin devamlı top ateşi korumasına sığınmışlardı. İki taraf hatlarının yakın ve hemen birbirine

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

karışmış bir halde olmaları, fundalıkların örtmesi sebebiyle saldırımız sırasında düşman topçu ateşleri etkili olamamış ve sağ yanını örterek ilerleyen 36. alay birlikleriyle beraber 35. alay pek hafif kayıplarla iyi bir atış alanına sahip olarak Kükürtlüpınardan Sülecik doğusuna uzanan yamaçları ve kısmen düzlüğün ağaçlık kısmını işgal etmişti. Bu sırada Kanlıköprü ve Azmakderesi arasından Turgutçeşme - Mestantepe yönünde 9. ve 12. topçu taburlarımızın Küçük Anafarta gerisindeki kapalı yerlerden yaptıkları yardımla 34. alayımızın da gemi toplarının açmış olduğu İsmailoğlu ve batı sırtlarını sürekli olarak bombardıman etmekte olmasına rağmen taarruzun ilerlediği görülüyordu. Düşmanın 11. tümen kuvvetlerine karşı yapılan sol yandaki taarruzumuz daha şiddetli olarak bütün gün devam etmiş ve Mestantepe yamaçlarındaki fundalıklarda yangınlar çıkmıştı. Akşam alınan raporlarda birliklerimizin hedeflerine vardığı ve 34. alay birliklerinin Mestantepeyi işgal ettiği bildiriliyordu. 35. alaya giderek cepheyi gördükten ve birliklerin yerlerini tahkim etmeleri, elde fazla yedek bulundurmamaları, irtibat kurmaları gibi gereken direktifi ve geceden faydalanarak 35. alayın sol yanı gerisinde bulunmak üzere cepheye yanaşmasını bildirdikten sonra tümenin genel durumunu orduya bildirdim.

Savaşın başarı ile sonuçlanmasından dolayı bir haz içinde bütün savaş alanının göz önünde tutulabildiği Tekketepede geceyi geçirmek niyetiyle çadırımın kurulmasını söylemiş ve yorgunluk çıkarmak için bir de kahve ısmarlayarak portatif masamın yanındaki iskemleye oturmuştum. Çadırın kurulması bitmeden bütün genel savaşta gerek zekâ ve çabuk kavrayışı gerek her hususta becerikliliği ile bana yoldaş olan ve istirahatimi sağlayan gönüllü emir erim Tatar İsmail kahvemi pişirmişti. Daha ilk yudumu zevkle alırken hemen yanımızdaki bir patlama çadırı devirdi. Savaş sessizliğe kavuştuğundan birden anla-

yamadık. Bunu birkaç dakika geçmeden daha uzağımızda ikinci bir patlama takibetti. Limandaki gemilerden birinden kaldırılmış olan balonu gördük ve çadırın gemi toplarına hedef olduğunu anladık. Çadır yıkılmış ve hedef de kaybolduğundan iki üç mermiden sonra ateş kesilmişti. Tehlikeyi atımın parçalanması ve bir neferin yaralanması ile geçirmiş fakat daha koruyucu bir gözetleme yeri seçmek zorunda kalmıştık.

Geceyi karargâhın yerleştiği ve birliklerle telefon bağlantısının da yapılmış olduğu Tursunköyde geçirmiş, kardeşimin kaptanı bulunduğu Barbaros zırhlısının bir denizaltı tarafından batırıldığı haberini almıştım.

Savaşın sonucundan ordu kumandanlığının memnun olacağını beklerken ertesi sabah Liman Paşanın azarlaması karşısında kalmıştım. Paşa, binbaşı Wilmer tarafından kendisine verilen bilgiye dayanarak Mestantepenin işgal edilmemiş olduğunu, bu sebeple raporumuzun doğru olmadığını sert bir dil ile bildirmişti. Acaba ordu kumandanı taarruzumuzun arzu ettikleri günde yapılmamış olmasından veya tek bir tümenle, donanmaya da dayanan düşman kolordusunun denize dökülmemiş veya esir edilmemiş olmasından mı gocunmuştu?

Gerçek şu idi; elimizde büyük ölçekli geniş bir harita olmadığı gibi gözetleme yerinden de Mestantepe ve Pınartepe birbirine izdüşümde (mürtesem) idi. Birliklerimiz donanma bombardmanının meydana getirdiği yangın sebebiyle ele geçirdikleri Mestantepeyi sonradan boşaltmak zorunda kalmışlardı. Bu yüzden tümenin genel durumuna ve stratejik hakimiyetine hiçbir etkisi bulunmayan, fakat elde olmayan bir yanlışlık yapılmıştı (4). Ben ise tümeni-

4 — Yanlışlık, tümen kumandanlığı raporunda ele geçirilen Pınartepe'nin, izdüşümünde bulunan Mestantepe diye bildirilmesinden ileri gelmişti. Grup kumandanlığı bu rapora da-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

min kendisine iki misli üstün düşmanı nisbetsiz bir kayıp farkı ile kıyıya atmış olduğunu ve tamamen hakim bir duruma geldiğini görüyor ve bundan fazla atılgan bir taarruza devamın sonucunun aleyhimize ve tehlikeli olabileceğine inanıyordum. Çok hafif bir topçu kuvvetiyle, sayıca üstün ve arkasında ayrıca kuvvetli bir donanma ateşine dayalı bir düşmana karşı düz ve açık arazide ilerlemenin şimdiye kadar Çanakkale cephelerinde yapılan deneylerle verdiği ters sonuçlardan dolayı zararlı olacağını düşünerek düşmanın fena şartlar altında yapmak zorunda bulunduğu taarruzlara rahatça ve kolayca karşı koymayı tercih etmiştim. Uğradığım bu muameleden derin bir üzüntü ve tümenim namına da acı duymuş, hayatımda şahsım olarak şan ve şeref ihtiraslarından daima uzak kalmaya çalışmış ve hangi vazifede isem onu bütün gücümle ve yalnız vatana karşı bir borç bilerek yapmayı kendime amaç edinmiş ve bu düşünce ile yetişmiş bulunduğum kadar, başkasının lütuf ve himayesine girmeyi onur kırıcı bildiğim, bütün sakin ve çekingen tabiatıma rağmen bu kanaat ve düşüncelerime bütün gücümle sarılmış bulunduğum cihetle bu haksız ve hoş olmayan davranışa dayanamadım.

Yeni kurulan Anafartalar cephesi kumandanlığına atanan Mustafa Kemal Beyin (Atatürk) 10 Ağustos öğleden sonra Çamtepe karargâhında ordu kumandanı ile buluşacağını öğrenmiş olduğumdan günün sakin ve emniyet ve-

yanarak 12. tümenin 2. hattaki birlikleriyle Conkbayırı bölgesindeki savaşlara katılması yolunda bir plan hazırlamış ve bu plan o sırada grup karargâhına gelmiş olan ordu kumandanı tarafından da uygun bulunmuştu. Sonradan yanlışlık anlaşılınca güneye çark için birliğin durma emri zaman kaybettirdiğinden 8-9 Ağustos akşamı düşman da karaya çıkmış olan 53. tümen ve 159. tugayı ile cephesini kuvvetlendirmişti. Ordu kumandanının hiddeti bundan ileri gelmişti.

rici halinden faydalanarak gerek tümen gerek kişisel durumum hakkında kendisine bilgi vermek üzere Çamtepeye gittim. Biraz sonra o da geldi. Conkbayırındaki başarısından dolayı kendisini kutladıktan sonra durumu ayrıntılarıyle açıkladım ve ordu kumandanının güveni kaybolduysa görevi bırakmaya hazır olduğumu söyledim. Biraz sonra Liman Paşa beni de kabul ederek yakında tümeni ziyaret ve teftiş edeceğini bildirdi.

Gerçekten birkaç gün sonra Küçük Anafarta köyünün batı sırtındaki karargâha gelerek gözetleme yerine çıkmış, pek açık görünen cepheyi incelemiş ve verilen bilgileri memnunlukla dinledikten sonra birlikte getirdiği birkaç savaş madalyasını gerekenlere verilmek üzere bırakarak büyüklük göstermişti.

Mustafa Kemal Bey (Atatürk) 10 Ağustos akşamından itibaren kuzey grubu sağ yanına kadar genişletilen Anafartalar cephesinin emir ve komutasını üstlenmiş bulunuyordu. Kurmay başkanı İzzeddin Bey (5) idi. 8 Ağustos 1331 - 21 Ağustos 1915 tarihine kadar, düşman 9 Ağustos savaşında yıpranan kuvvetlerini düzeltir ve takviye ederken biz de siperlerimizi derinleştirmek, irtibat ve ulaştırma hatlarıyle diğer savunma araçlarımızı tamamlamakla uğraştık. Geçen zaman içinde cepheleri değiştirecek ciddi bir hareket olmamış, taraflar güvenlik hatları arasında aralıklı tüfek, makinalı tüfek ve bazı kısa topçu ateşleriyle yetinmişlerdi. Bu arada Bolayır bölgesinde bırakılmış olan Jandarma taburları bir alay halinde birleştirilerek tümene katıldıkları gibi (66. alay) geçici olarak Kireçtepe'ye ihtiyat kuvvet halinde gönderilmiş olan 36. alaya bağlı taburun da katılması ile tümen takviye edilmişti.

9 Ağustos 1915 muharebesinden sonra kısmen Anafarta Ovası ile sahildeki tepecikler arasında sıkışmış kuv-

5 — General İzzeddin Çalışlar.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

vetlerin uzun süre bu durumda kalması düşman için hiç de emniyetli bir hal değildi. Bu sebeple başkumandan General Hamilton 53. ve 54. piyade tümenleriyle hassa süvari tugayının da katıldığı yaya süvari birliklerinden kurulu yeni kuvvetlerle cepheyi takviye etme ve diğer hazırlıklarını yaptıktan sonra hareketleri kendisi sevk ve idare etmek üzere ilk defa karargâh gemisinden karaya çıkmış ve 21 Ağustos sabahı Kireçtepe sırtlarından Damakcılık bayırına kadar uzanan cephede gemilerin ve kıyıya yeniden çıkarılan bataryaların şiddetli bombardmanı ile başlayan genel bir taarruza geçmişti (6).

Güney ve kuzey gruplarımızda meydana gelen güvenceli durumumuzu gözönünde bulunduran Ordu komutanlığı, üç yedek tümenini Anafartalar grubu emrine vermiş olduğundan, 12. tümenin cephesinin genişliği ve düşmanın burada bir başarısı halinde bütün cephenin zor duruma düşeceği düşünülerek iki tümenin Küçük Anafartalar gerisine gönderilerek ordu emrine verildiği cephe kurmay başkanlığından bildirilmişti.

Savaş bütün şiddetiyle devam ediyor; gerek gözetlemeler gerek alaylardan alınan bilgiler, tümen cephesinin hiçbir noktasında en ufak bir sarsıntı olmadığı, 52. alay cephe ve sağ yanına yapılan hücumların da kısmen 66. alayın katılması ile geri atıldığı tesbit edilmişti. Karakol dağından sonra Kireçtepenin bir kısmını işgal eden düşmanın bu tarihten evvelki günlerde yaptığı hücumlar da bu bölgeye gönderilmiş olan takviye kuvvetleri sayesinde durdurulabilmişti. Kireçtepe sırtları Anafarta düzlüğüne hakim kuvvetli bir mevzi olmakla beraber düşmesi, tümenin savunma cephesine yakın bir tehlikeyi gerektirmezdi. Başından beri bu sırtları savunmayı görev bilmiş olan ve birkaç yüz metrelik bir geri çekilmeyi onuruna yediremeyen kahraman tabur kumandanı yüzbaşı Kadri Bey ardcı birliği ile kalarak ölümü ile vatan borcunu ödemişti. Öğle vakti grubun gönderdiği her iki tümen, karargâhımın bulunduğu sırtlar gerisine gelmişlerdi. Savaş lehimize sürmekte, düşman hücumları siperlerimiz önünde kayıplar verdirilerek geri çevrilmekte, şahıslarına karşı muhabbet, görevlerindeki güç ve sağlamlıklarına karşı tecrübe ile büyük güven beslediğim alay kumandanlarından bir takviye isteği olmamasından dolayı, bir lüzum ve ihtiyaç görülmeden bu tümenleri cepheye sürmeyi, hem lüzumsuz kayıplar vereceği hem de cephede muntazam işleyen bir kumanda ve idareyi uğraştıracağı düşüncesiyle uygun görmemiş ve bunu, durumu aralıklı olarak sormakta olan İzzeddin (Çalışlar) Beye telefonla söylemiştim. Üst ve astın birbirlerine karşı karşılıklı samimi sevgi ve güvenleri gerek orduda gerek resmî ve özel diğer teşkilât ve kuruluşlarda ne kadar değerli başarı sebebi, memleketin ilerleme ve yükselmesine ne büyük hizmetler yapılmasına imkân sağlar, hem de böyle bir ortam içinde bütün şahsî ihtiraslardan uzak, yalnız vatan uğrunda çalışılması insan için ne büyük manevî bir zevk ve huzur oluyor.

Düşmanın Çanakkale cephelerinde yaptığı son büyük saldırı da bu suretle 21 Ağustos 1915'de yaptığımız savunma muharebesi ile kendilerine pek ağır kayıplara mal olarak geri atılmış ve başarı ümitlerini tamamen kırmış bulunuyordu. İngiliz kaynaklarında da belirtildiği gibi asîl aile evlatlarından oluşan hassa süvari tugayı da siperlerimiz önünde tam anlamı ile erimiş, varlığı kalmamış, Anafarta

6 — Bazı resmî harp tarihi kaynaklarında bu İngiliz saldırısının 15 Ağustosta yapıldığı yazılıdır. Rahmetli Paşanın bu savaşı 22 Ağustosda Anafartalar saldırısı ile karıştırdığı anlaşılmaktadır. Zira bu tarihteki «22 Ağustos» İngiliz saldırısı Paşanın yönetiminde bulunan 12. tümen tarafından karşı gece saldırılarıyle geri püskürtülmüş ve gündüz kaybedilen topraklar geri alınmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

düzlüğü ve İsmailoğlu yamaçları binlerce düşman cesetleri ile örtülmüştü.

Elde edilen birçok malzeme 66. alay ordugâhında toplanmış, birlikler zevk ve neşe içinde bunlardan bol bol faydalanmışlardı. 7. tümen cephesinde de düşman bir başarı kazanamamış ise de bu bölgede savaşa katılan yedekteki bir piyade tümeni ile Esat Bey kumandasındaki süvari tugayımız bazı kayıplara uğramış, Esat Bey (Hasan İzzet Paşanın kardeşi) yaralanmıştı.

Hamilton'un kendisinin idare ettiği ve seferi kuvvete ayrılan son kuvvetlerle yaptığı bu saldırının da sonuçsuz kalması İngiliz kamu oyunda etkilerini göstermiş, Türk'ün kahramanlık ve fedakârlığı karşısında Çanakkale için fazla kan dökmenin manâsızlığını anlatmış, bu girişime sebep olanları da İngiliz İmparatorluğu için manevî bir yenilgi olmasına rağmen, tahliyeyi başka bir zamana bırakarak, bütün cephelerde savunmada kalmak, mevzii siper savaşlarıyle yetinmek zorunluğuna inandırmıştı.

12 Eylül 1915'de ordu emriyle 13. tümen kumandanı Huyuk Beyle yer değiştirmekliğim bildirilmiş olduğundan az zamanda olağanüstü günlerdeki işbirliği ile beni kalbden bağlayan tümenimden ayrıldım. Bu değişikliğe, karargâhımın savunma hattına yaklaştırılması için kurmay başkanı aracılığı ile ve biraz da ısrarla yapılan tümen sevk ve idaresine müdahaleyi gerekçe göstererek durdurmanın cephe kumandanlığında yarattığı gocunma mı yoksa okuldan beri tanıştığım Vehip Paşanın arzusundan mı ileri geldiğini anlayamadım.

13. tümen, Weber Paşanın yerine gelen Vehip Paşa kumandasında Çanakkale'ye son zamanlarda gönderilen tümenlerden biri olup güney grubuna bağlı bulunuyordu. Bu sırada güney grubu biri sağdan itibaren, birinci tümen (kumandanı Cafer Tayyar Bey «Paşa») ile 10. tümen (kumandanı Hüseyin Selahattin) ve Alçıtepe ilerisinde 13. tümen ve bunun solunda boğaz kıyısına kadar olan bir alanı kaplayan 14. tümen (kumandanı Kâzım Karabekir Bey «Paşa») tümenlerden meydana gelen iki bölgeye ayrılmış bulunuyordu. Soldaki bölge Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak) kumandasına verilmiş, ordu grup karargâhı yine Tenker Deresinde Salim Bey çiftliğinde bulunuyordu. Savunma hatlarımızda önemli bir değişiklik olmamıştı. Sığındere yamaçlarında yaptığımız çeşitli kanlı karşı taarruzların sonuçsuz ve sahile paralel sırtların İngilizler elinde kalması sebebiyle bu yanda bir koltuk hattı meydana getirilmiş, sol yandaki 83 rakımlı tepede Fransız birliklerinin eline geçmişti. Fakat savunma yerlerimiz hiç bir şekilde zayıflamamış, aksine bu cephede önemli savaşların devam etmemesi ve oldukça sessizlik devresine girilmiş bulunmasından faydalanan birliklerimiz savunma hatlarını derinliğine çoğaltmış, bağlantı hatlarını daha güvenli bir şekilde korumak suretiyle daha kuvvetli bir hale getirilmiş idi. Toprak ve kum torbaları kadar ve belki daha fazla insan cesetlerinden meydana gelmiş iki taraf siperleri arasındaki mesafenin azalmış ve hatta sap adı verilen özel ileri sürülmüş çukurlarla hemen birbirine yapışık denecek hale gelmiş artık ilk hatlara topçu ateşi açılması imkânı kalmamış olduğundan çeşitli el veya siper havanlarının, erlerin Karakedi adını verdikleri ağır bombalar meydana çıkmıştı.

Müstahkem mevkiin İntepe sırtlarına yerleştirdiği 8,8 ve 12 santimetrelik uzunca atış mesafeli topların düşman siperlerini ve gerileri döğebilmesi de savunmamıza yardım ediyordu.

Cephenin en büyük eksiği top cephanesinin sınırlı oluşu idi. Vehip Paşa günde dört mermiden fazla harcayan batarya kumandanını sigaya çekiyordu.

Son çıkartmanın başarısızlığı savunma gücümüzü, birliklerin moralini büsbütün yükseltmiş ve düşmanın ümitlerini kırmış olduğundan Çanakkale savaşları artık tavsa-

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

mış sayılabilirdi. Ve bu hal boşaltmaya kadar böylece devam edip gitmiştir.

Çanakkale savaşlarında ileri hatlardaki birliklerin eksiklerini tamamlama, beslenmeyi sağlama gibi konak ve levazım işlerinin de en iyi bir düzen ve gayretle yapılmış olduğunu söylemeden geçemiyeceğim. En öndeki yerlere kadar hergün birlikler taze ekmek ve sıcak yemeklerini yemişler ve hatta fındık üzüme varıncaya kadar gıdalandırılmışlardı.

Çanakkale savaşları, az zamanda yetişitrilen, gerek Balkan Savaşında uğradığı yenilginin verdiği acıdan gelen ve bir kat daha artan duygusal vatanseverlik, gerek durumun memleketin geleceği için doğuracağı tehlikeli ve belki yurdun parçalanmasını gerektirecek haller, bütün ordu mensuplarını en yüksek fedakârlığı yapmaya sebep olmuş, en büyüğünden, en küçüğüne kadar bütün millet birbirine rekabet edercesine görevini yapmaya azmetmiştir. Bu düşünce ile ordumuzun muvazzaf ve yedek sınıfları bu uğurda hayatlarını feda etmeyi seve seve kabul etmişler, millet en seçkin ve yetişmiş evlatlarını Çanakkale siperlerinde bırakmış ve başarımızı sağlamıştır. Bu savaşlarda şehit ve yaralı olarak uğradığımız kayıplar 300 bine yakındır (7). Çanakkale savaşları ayrım yapmaksızın bütün yabancı ülkelerde olduğu gibi, en seçkin bir yerde her zaman önünde saygı ile eğileceğimiz bir Meçhul Asker millî anıtı ihmal edilmiş ve onlara teşekkür borcumuz unutulup gitmiştir. Millî ülkü ve duygular ancak ölmeyen bu gibi millî anıtlarla yükselir ve milleti yükseltir (8).

7 — Çanakkale savaşlarında Türk kayıpları 251309, müttefiklerin ise 47 bini Fransız olarak 252 bin kişidir.

8 — Paşanın bu temiz duygulu isteği sonradan bu savaşlarda kendisinin de büyük yararlıklar gösterdiği yerde arzusuna uygun büyüklük ve ihtişamda bir anıt bütün milletin katıldığı bir yardım kampanyası ile Türk mimarları tarafından gerçekleştirilmiştir.

DOĞU CEPHESİ VE XI. KOLORDU

Vehip Paşa III. ordu kumandanlığına (doğu cephesi) atanmış ve 13. tümen de her biri dört taburlu ve mevcudu 18 bine varan 4, 46, 60. piyade alaylarıyle 13. sahra topçu alayı ve yardımcı birliklerden kurulu olarak, Sarıkamış yenilgisi ve Erzurum bölgesinin düşman tarafından işgali üzerine zayıflamış olan bu cephenin güçlendirilmesi için ayrılan birlikler arasında Çanakkale cephesinden alınmış ve Eylül 1331 - 1915 başında Gelibolu, Keşan, Malkara, Tekirdağ, Silivri yolu ile İstanbul'a gelmiş ve trenlerle Derince'de toplanmıştı. Tümen burada er ve malzeme eksiklerini tamamladıktan sonra Şubat 1916 başlarında ayrı trenlerle Ulukışla'ya yollanmış ve burada kademelerle Kayseri, Sivas, Refahiye üzerinden yaklaşık birbuçuk ay sürecek kara yürüyüşü ile Erzincan'a hareket etmişti.

Niğde'den sonra ilk konak yeri olan Misli rum köyüne — eğer köy demek doğru ise — geldiğimiz zaman rüzgârlı bir hava vardı. Misli, etrafı çorak, kumsal bir arazide evleri genellikle doğu bölgelerimizin yer altı izbeleri gibi bir yerdi. İnsan yerde mi bu perişan evlerin damında mı

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu farkedemiyordu. Yerin bu hali ve rüzgârın sertliği dolayısıyle çadır kurmaya imkân bulamamıştık. Ne gariptir ki bu küçük ve fakir insan topluluğu içinde her kasabada hatta şehirlerde bulunmayan muhteşem bir kilise bulduk. Eski zamanlarda tapınak olarak kullanılan ve sekiz on basamakla inilen bir mağaranın — ki hâlâ ziyaret ediliyordu — üzerine yontma taşlardan, ayni köyden yetişen ve yabancı ülkelerde zenginleşen birisi tarafından yaptırılmış olan, gerek şahsi gayret ve çalışmanın, gerek dinî ve millî duyguların çöl ortasında yarattığı bu anıt ibret verici olsa gerek.

Geceyi karargâh heyeti balkonlarda ve beraberimizde olan tabur da yerde olmak üzere bu tanrı evinde rahatça geçirdik. Sivasa geldiğim zaman tümenin bir kısmı Refahiye yönüne geçmiş bulunuyordu. Suşehrine geldiğim zaman III. ordu kumandanlığından verilen emirle gerideki birliklerle (yedi tabur) Dersim (bugünkü Tunceli) harekâtı için görevlendirildiğimden Malatya'ya hareket için Sivas'a döndüm. Karargâhla Ulaş, Kangal, Alaca (Sultan Han), Hasan Çelebi, Hekimhan yolu ile Malatya'ya doğru hareket ettim. Bu yol üzerinde ve civardaki birçok köylerde Hasançelebi'deki ağaya bağlı Alevi kürd oturduğu gibi yol da çok dik ve arızalı bir bölgeden geçmekte idi.

Biz yolu kazasız belasız geçtik; fakat tümenin topçu taburu sonradan Alacahan ile Hasançelebi arasındaki dar boğazda eşkiya ateşine uğramıştı.

Malatya'da birkaç gün birliklerin gelmesini beklerken tümeni, vekil olarak 4. alay kumandanı yarbay Kâzım Beye (1) devir ederek XI. kolordu kumandanlığını yüklenmek üzere acele Erzincan'a hareket emrini aldım. Tekrar Sivas'a dönerek Refahiye'ye geldim. Hemen bir aydır kış

1 — Cumhuriyet devrinde mebus olan Benli adıyle anılan General Kâzım Sevüktekin.

mevsiminde Şubat ve Mart aylarında at üstündeki yolculuğu dikkate almış olacak ki eski dostum Vehip Paşa burada otomobilinin beni beklediğini bildirmiş ve ben de bundan faydalanmış idim. Ayni gün otomobil ile Erzincan'a hareket etti isem de ovanın batısındaki Sipikör boğazı, etraftaki yamaçlardan gelen sel suları ile kaplanmış olduğundan bir dere içinde saplandık. Şansımıza rastladığımız bir deve kolundan aldığımız iki deveye bağladığımız otomobili güçlükle kurtararak yolumuza devam edebildik. Garip bir düzen amma duruma uygun değil mi? Akşama doğru şehre geldim. Ordugâh Erzincan'ın birkaç kilometre doğusundaki güzel bir köyde bulunduğundan telefonla durumu bildirdim ve hareket ettim.

Paşa, Kerim Paşanın hastalığı ve XI. kolordu birliklerinin sağ taraftan alınarak, Rusların taarruzlarından sonra ele geçirdikleri Trabzon karşısında yeni bir cephe kurmak üzere Gümüşhane yönünde harekette olduklarını bildirdi ve biran evvel cephenin tutulmasını emrettiler. Ertesi gün Palandöken, Erzincan ovasının kuzey geçidi, Kop ve Köse dağlarını aşarak Gümüşhane'de karargâha katıldım (2).

15 Mart 1332 (1916)da doğu cephesi yaklaşık Vakfıkebir doğusunda Yeros burnundan (Fener Burnu) başlayarak Cevizlik batısı, Meryemana manastırı, Secer yaylası kuzey yamaçları, Kazıklı Dağı, Musat, Kop Dağı doğusu, Mamahatun batısı, Kiğı genel yönünde idi.

Kolordu, 33, 34 ve 18. tümenlerle gürcü ve laz gönüllülerden oluşan Hacı Hamdi Bey tugayından (kurmay baş-

2 — Paşanın burada bir karıştırma yaptığı anlaşılıyor. Erzincan'dan Gümüşhane'ye, Kelkit üzerinden giden yoldan başka bugün de başka bir yol yoktur. Bu sebeple güzergâh Erzincan - Sipikür Dağı - Kelkit - Köse Dağları üzerinden geçmektedir. Paşanın Erzurum - Gümüşhane yolu ile Erzincan - Gümüşhane yolunu karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

kanı yüzbaşı Recep Bey) (3) kurulmuş ise de 33. tümen (kumandanı Galatalı Şevket Bey) sağ tarafımızda kalmış, fakat Bayburt cephesindeki kolorduya (kumandanı Fevzi Paşa) (4) bağlanmıştı. B usuretle XI. kolordu (kurmay başkanı binbaşı Hazım Bey) emrinde Trabzon cephesini oluşturan diğer birliklere Mescit (Sultan Mecit) yaylaları kuzeyindeki Ziyaret Dağından başlayarak Karadeniz kıyısına kadar olan elli kilometreyi aşkın dağlık, yolsuz bir bölgeyi kapatmak ve savunmak görevi düşünyordu. Tümen mevcutlarına gelince; tabur iaşe mevcutları 150 - 200 arasında olmak üzere toplam 2000 eri geçmiyordu.

Bu durum ciddi bir muharebeyi kabule imkân vermiyordu. Bereket versin Ruslar da Trabzon'u işgalden sonra bölgenin güvenliğini sağlayacak ikinci hat birliklerinden Plastrof tugaylarını bırakıp muvazzaf tümenlerini geri almışlardı. Bu itibarla cephemizdeki faaliyet münferit bazı küçük keşif çarpışmalarıyle kalmıştı. Kolordu karargâhını Mescit yaylalarıyle Zigana yüksek hattının hemen orta gerisindeki Krom köyünde kurmuştuk. Burası evvelce işletilmiş krom madeni bulunan ve bazı Rum ileri gelenlerinin yazlık yeri olan temiz ve güzel binalarıyle hiç de bu bölgedekilere benzemeyen ve yakınında bir de maden suyu kaynağı bulunan bir köyceğizdi.

Mayıs başlarında Ordu kumandanlığı XI. kolordunun takviyesi ile Trabzon yönünde bir taarruz yapılmasına karar vermiş ve Kop cephesinden bir kısım piyade ve topçu birliklerini kolordunun sağ yanında topladıktan sonra Vehip Paşa, Fevzi Paşayı da yanına alarak harekâtı izlemek için XI. kolordu karargâhına gelmişler ve taarruzun yapılmasına beni görevlendirmişlerdi.

---

3 — Cumhuriyet devrinde mebus ve başbakan olan Recep Peker.

4 — Mareşal Fevzi Çakmak.

Taarruz, Yanbolu Deresi batısından Kazıklı hanları, Gümüşlü han yönünde yapılacağından iki gün evvel Cemil Cahit Beye (General Cemil Cahit Toydemir) alayı ile bir keşif hücumu yaptırılmış ve Rusların bazı ileri karakol yerleri ele geçirilmişti.

Mevcuda göre bütün hazırlıklar yapılmış ve taarruzun başlayacağı gün Rusların Bayburt cephemize saldırdıkları ve bazı yerlerde geri çekilmeler olduğu telgrafı geldi. Bu bölgenin düşman eline geçmesi hem güneyde Erzincan'ı hem de kuzeyde Gümüşhane bölgesini tehlikeye düşüreceğinden büyük bir geri çekilmenin başlangıcı olabilirdi. XI. kolordu emrinde yığınak yapılan bütün birliklerin Gümüşhane üzerinden Bayburt yönünde hareketlerini emir ettikten sonra Paşalar da görev başına döndüler. Kolordu cephesinde durum değişmemiş ve sessizlik bozulmamıştı. Ancak Bayburt'un bırakılması üzerine düşman hareketlerinin 33. tümen ve sonra da XI. kolordu cephesinde etkili olacağı açıktı.

Ordu, kuzeyde kalan birliklerin sağ taraftan itibaren yavaş yavaş güney yönüne kaymasını ve bu suretle Köse dağları doğusunda birleşerek Gümüşhane'yi örtmek ve XI. kolorduyu eski yerinde tutmak istiyordu. Yukarıda belirttiğim tümen mevcudu ile 33. tümenin bu görevi yerine getirmesine imkân yoktu. Bu sebeple sağ tarafından gelen baskı karşısında güneye doğru çekilmeye başlamış ve 34. tümen de buna uymak zorunda kalmıştı. Genel durum düşmanın Harşit vâdisine hakim olacağını, 34. ve 18. tümenlerin geri çekilme hatlarının kesilmiş olacağını gösteriyordu. Bu sebeple bindirilmiş top ve tekerlekli araçların Köse dağı üzerinden güneye gönderilmesine girişildiği gibi 34. tümene Gümüşhane ve 18. tümene Zigana'da toplanarak Ardasa yönünde çekilmelerini emir ettikten ve durumu orduya ve Fevzi Paşa kolordusuna bildirdikten sonra bu iki kasaba arasındaki köprübaşı mevkiine gelerek telefonla

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

hareketleri takibetmeye başladım. Bu sırada Gümüşhane santralı ordu kumandanlığının bir emrini bildirdi. Vehip Paşa özet olarak şöyle diyordu. «33. tümen yerini korurken kolordunuzun geri çekilişini üzülerek öğrendim. Kolordunuz eski yerlerinde kalmadıkları takdirde size karşı olan bütün samimi ve sevgi dolu duygularıma rağmen hakkınızda bana acı verecek bir harekete mecbur kalacağım.»

Bizde ne yazık ki başda bulunan sorumlu kişiler bir felâket zamanında suçu yükleyecek bir kişi veya bir topluluk ararlar; bu, saltanat devrinde sadrazam ve kumandanların başına malolan geleneklerimizden olup bazı farklarla zamanımıza kadar gelen devirlerde de uygulanagelmiştir.

Ordu kumandanının son cümlesi doğrusu bende bu fikri uyandırmaktan geri kalmadı. Pek kelle korkusunu düşünmeden, kanaat ve kararımdaki doğruluk hakkında hiç bir şüphem olmamakla beraber ordunun bu açık emri karşısında birliklerin Mescit yaylası, Zigana yukarı hatlarını yeni bir emir almadan boşaltmamalarını derhal telefonla tümenlere bildirdim ve Gümüşhane'ye geldim. Aradan henüz dört beş saat geçmişti ki Gümüşhane'de Köse boğazının düşman tarafından kesildiğini ve geriye gönderilen sıhhiye bölüğünün düşman tarafından esir edildiğini öğrendim.

En geride bulunan bindirilmiş bir Mantel bataryası Gümüşhane'de kalmıştı; mutasarrıf (5) aracılığı ile gerek bu batarya gerek Trabzon'a karşı yapılacak hareket dolayısıyla toplanmış olan cephane ve götürülmesi mümkün olmayan eşya tamamen patlatılmış ve yokedilmiş, birliklere evvelce verilen emir gereğince geri çekilmeye devam

5 — 1926'da Atatürk'e İzmir'de yapılmak istenen suikasd olayına katıldığı gerekçesiyle tutuklanan ve muhakeme neticesinde suçlu bulunarak idam edilen mümtaz binbaşılıktan ayrılma eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey.

etmeleri bildirilmişti. Bu seferki Rus saldırısı Erzircan'ı ve Gümüşhane sancaklarının (6) düşman eline geçmesine ve 15 Mayıs 1332 (28 Mayıs 1916) tarihinde doğu cephesinin Tirebolu - Kelkit batısı, Kemah doğusuna kadar çekilmesine ve bunun sonucu olarak III. ordumuzun büsbütün zayıflamasına ve yokluğa düşmesine sebep olmuş; güneyde Malazgird, Kiğı bölgesinde toplanmış ve düşman ordusunun sol tarafına karşı hareketi kararlaştırılmış olan İzzet Paşa (Sadrazam) kumandasındaki II. ordudan da ne yazık hiç bir fayda sağlanamamıştı.

Hemen her türlü araç ve kaynaklardan yoksun, ancak uzun bir kara yolu ile bütün lüzumlu malzemesini sağlamak zorunda kalan ordu, çeşitli savaşlar sonucunda maddi ve manevi varlığından % 80'den fazlasını kaybetmiş, orduluktan çıkmış, en küçük bir saldırı karşısında bile geri çekilmeye hazır ve ancak cepheyi gözetleyebilecek bir güçsüzler topluluğu halini almıştı.

XI. kolordu birlikleri düşmanın bir saldırısına uğramadığından bir kısmı Gümüşhane, bir kısmı Ardasa üzerinden patikaları takibederek Alucra yakınlarına çekilmişlerdi. Karargâh da 34. tümen birlikleriyle beraber Gümüşhane'den güneye doğru çekiliyordu. Harşit Çayının güneyindeki bu araziye benzeyeni bütün hayatımda görmedim. Çıplak, kesik ve uçurumlu dik vâdilerle garip şekilde birbirine geçmiş sırt ve tepeler bazen dar bir medhal oluşturacak derecede birbirine yaklaşıyor ve derin vâdiler içinde hiçbir tarafı görmek mümkün olamıyor, «Canpogul« gibi garip adlarla anılan, birbiriyle bağlantı sağlanamayacak derecede dikdörtgen, karmaşık tepecikler üzerinde bir yer bulmak mümkün olamıyordu. Bu dar vâdi girişlerinden birinden geçerken 101. alay kumandanı yarbay Haydar Bey

6 — Sancak, vilâyetle kaza arasında eskiden bir idari bölümün adı olup başında mutasarrıf denilen yönetici bulunurdu. Sancağın diğer bir adı da Liva idi.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

(Gebeş adıyla tanılan Harb Okulu eğitim öğretmenlerinden) sırtına kaputunu çekmiş toprak üzerinde yatmış, benzi sapsarı kesilmiş bir halde buldum. Vaktiyle kurmay sınıflarında iken topçu olmam dolayısıyle, piyade talimlerine katılırken bize de öğretmenlik etmiş olan ve vaktiyle Sultan Hamid devrinin sokak kahramanlarından olan Fehim Paşanın yakın dostlarından olarak hoş günler geçirmiş ve meşrutiyetin ilânından sonra Van'a atanmış olan adı geçenin sıtmadan rahatsız ve perişan hali «bana bir kelime öğretenin hayatımda kulu olurum» sözünü hatırlayarak, beni çok etkilemiş olduğundan kendisine izin vererek geriye hastaneye göndermiştim.

Burada, Vehip Paşaya bir gün evvelki telgrafına bir azizlikle cevap vermekten — tabii henüz toy olmam dolayısiyle — kendimi alamadığımı anlatacağım. Akşam raporlarında 18. tümenden hiç bahsetmedim. Gerçi Ardasa'dan sonra bu tümenle haberleşme ve temasımız kalmamıştı; fakat tümenin olaysız Harşit suyu güneyine geçtiğini ve Ardasa ile Alucra ve Doğu Karahisar (Şebin Karahisar) kasabaları arasındaki patikaları izliyerek Ulyata yönünde güneye çekileceğini ve mecburen kendisinden birkaç gün haber alamıyacağımı biliyordum. İkinci günü Vehip Paşa «18. tümenin sonucundan kuşkulanıyorum» diyor ve bilgi verecek olanı mükâfatlandıracağını bildiriyordu. Karargâhtan emir subaylığında kullanılan bir istihkâm teğmeni arkadaşı irtibat için 18. tümene göndermiştim. Üç gün sonra karargâha dönen teğmen, tümenin bildirilen bölgeye geldiğini haber vermiş ve Vehip Paşadan bir altın saat hediye almıştı. Ben de bu eski okul arkadaşı kumandanıma, bugün doğru olmadığını itiraf ettiğim bir muamelede bulunmuştum. Görmek ve düşünmek yeteneğinde olan gençlerin de ancak hayatın cilveleriyle, tecrübeleriyle insanlığa doğru gelişeceklerine şüphe yoktur.

Düşmanın takip hareketleri Kelkit'in zaptından sonra

durmuş, kolordu karargâhı da yakındaki ilkel surette işlenmiş küçük demir ocaklarının bulunduğu ormanlık Zot köyü kenarında ordugâh kurmuş ve 6. Plaston taburu ve 505, 506, 507, 508. alaylardan oluşan ve Harşit güneyine geçmiş olan Rus kuvvetlerine karşı güvenlik tertibatı alınmış, Gürcü tugayı da bağımsız bırakılmıştı.

Ruslar III. ordu cephesinde artık saldırıya son verdiklerinden sessizlik geri gelmiş ve Bolşevik ihtilâline kadar cephe yukarıki hatta kalmıştı.

30/6/1332 (13/7/1916) tarihli bir emirle birlikler mevcudunun büsbütün azalması, emir ve komutanın işgal edilmesi, birçok karargâh heyetleri, teşkilât ve benzerlerinin savaş alanı dışında fazla subay çalıştırılmasını gerektirmesi sebebiyle ordunun üçer tümenli iki kolordu halinde kurulması ve bütün birlik kumandanlarının eski yetki ve ödenekleri saklı kalmak şartiyle bir derece alt birlik kumandanı olarak görev yapmalarının ordunun başarı ve kurtuluşu için zorunlu görüldüğünü beyandan sonra benim de 2. Kafkas Tümeni kumandanlığını kabul etmekliğim ordu kumandanlığınca bildirilmişti.

Vaktiyle rütbelerin indirilmesini inceleme ve bu konudaki kanunu hazırlayan komisyon arasında bulunduğum, uzunca bocalama ve eleştirilere meydan verdiğini ve yalnız bir defaya mahsus olmak üzere kanuni gerekçesiyle mebuslar meclisinden geçtiğini bildiğim için böyle bir makam indirme şeklini içime sindiremedim. Rütbe indirmesine uğrayan bir makam ve kişi de, ödenek ve eski hakların saklı kalması, makam ve sahibinin değer ve onurunu azaltacak anlamda gördüm. Bu sebeple Vehip Paşaya 4/7/1332 (17/7/1916) tarihli kişiye özel bir şifre ile aşağıdaki telgrafı çekmiş ve kendisinden 6/7/1332 (19/7/1916) tarih ve 176 sayılı şahsa ait şifre ile cevap almıştım.

Bu telgraf üzerine birliklerin kuruluşu ile bir süre uğ-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

raştıktan ve kolorduya yeni bir tümen kumandanı tayin edildikten sonra ordudan ayrılarak döndüm.

Şifreli telgraf — Uzun

Kişiye özel — 4/7/1332

III. Ordu Kumandanı
Vehip Paşa Hazretlerine

31/6/1332 (7) tarihli yüksek yazılarınızla beraber yeni teşkilât hakkındaki emri de bölge kumandanlığından aldım. Okul sıralarından başlayarak bugüne kadar geçirdiğim askerlik hayatı, özellikle doğrudan doğruya yüksek idarenizde bulunduğum son seneye ait tutum ve davranışlarım yüksek komutanlığınızca bilinmekte ise de insanlık dolayısıyle yapılabilecek çeşitli değerlendirme ve anlaşılmadan korunma haklı gereği ile bütün kutsal saydıklarım üzerine yemin ederimki kendimi bildim bileli takibettiğim yolda kişi, mevki ve şöhret bana öncü olmamış, öğretim, eğitim ve tecrübemin ürünü olan resmî ve özel dünya varlığımda ruhen ve fiilen sebep teşkil eden vatan, namus ve aile duyguları, bugünkü mevki ve rütbeme yardımcı olan yüksek kişiliğinize karşı özel saygı ve şükran duygularını daima beslemekle beraber aşağıdaki açıklamalarıma sebep olmuştur.

1 — Üst makam sahiplerinin ast mevkilere — geçici de sayılsa — atanması, her meslekte ve özellikle orduda, ruh ve esası oluşturan bir kanunun bozulması, durum ve şekli ne olursa olsun, makamların istendiği zaman indirilmesi ve kaldırılabilmesi demektir ki bundan pek tabiî olarak meydana gelecek yaraları emre bağlı hukuk ve yetki hiçbir zaman kapatamaz. Hele ödenekler pek acı bir vasıta olur. Yeni teşkilâtta makamların korunmasına dikkat edilmiş olsa idi belki bir şekil ve unvan değişikliğinden ibaret kalırdı. Fakat üst bir makam ve sahibinin ast'a çevrilmesi espri ve esasın yokedilmesi, onur ve şerefin kırılmasıdır.

7 — Bu tarihte bir yanlışlık olması mümkündür. Çünkü 1332 yılının altıncı ayı Haziran olduğuna göre 31 Haziran olmaması gerekir. Fakat metnin iki ayrı yerinde bu tarihin yazılmış olması bir dalgınlıktan ziyade bir daktilo hatasından ileri geldiği kanaatını vermektedir.

2 — Kolordunun yeni teşkilâtla alacağı savaş gücüne gelince;

Evvelâ moral bakımından komuta heyetleri yeni mevkilerinde kesinlikle ne eski gayret ve isteği ne de eski güç ve âmirlik etkilerini koruyamayacakları gibi erlere varıncaya kadar bütün toplulukta düşme, ümitsizlik duygusu uyanacaktır.

Tümen ve kolordu birlikleri, teorik olarak kavraması sınırlı küçük rütbeli subaylar ve erler için moral bakımından ihmali mümkün olmayan bir değer taşımakta idi. Hak ve yetkinin korunacağı kaydı gerçekte meydana gelen bu boşluğu dolduramaz.

İkincisi; sayı bakımından mevcudu devşirme erat ile bir miktar kabartılacak olan savaş birliklerinde komuta, beslenme, haberleşme ve sağlık işleriyle görevlerinin yeni teşkilâta göre atanan kişiler ve tertiplerle bugünkü cephelerde eskisi kadar iyi yürütülmesi ve savaş halinde harekete getirilmesi, yollanma ve yönetimi mümkün olamayacaktır.

Yukarda sunduğum sebeplerden ileri gelen birinci ve ikinci maddelerdeki kanaatim, yeni teşkilât ile samimilik ve fazilet namına verilen, ordu ve memleketin geleceği ile ilgili olan sorumluluğu yüklenmeme engel teşkil ettiğinden affımı diler, en üstün saygılarımla ellerinizden öperim.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Şifre	Sayı	Amasya
Kişiye özel	176	6/7/13332 (19/7/1916)

C. 6 Eylül 1332 (19 Eylül 1916) (8) tarihli önceki telgrafınızla ikinci telgrafınız arasında zıdlık görüyorum. Yalnız unvanın değiştirilmesinde sakınca görmüyordunuz. Emriniz altındaki kuvvet ve cephe değişmedi. Bunu neden bir mesele şekline sokmak istiyorsunuz? anlayamıyorum. Benim size o cephede ihtiyacım var. Siz görevin üstünlüğünü nam ve sanda arayanlardan değilsiniz. Bununla beraber herşeye rağmen fikrinizde ısrar ediyorsanız teşkilâtı tamamladıktan sonra haber veriniz, sizi özlük işlerine vereyim. Şu kadarki sizin yerinize gelecek şahsın, hizmetin yerine getirilmesinde uğrayacağı zorluğun da düşünülmesini rica ederim.

İmza
III. Ordu Komutanı
Mehmet Vehip

8 — Burada tarihler arasındaki tutarsızlığın neden ileri geldiği anlaşılamamakla beraber bunun hatıraların daktilo edildiği sırada meydana geldiğini sanıyorum.

XVII. KOLORDU VE ÇANAKKALE MÜSTAHKEM MEVKİ KUMANDANLIĞI

Doğu cephesinden İstanbul'a dönüşümden sonra 6 Ekim 1332 (19 Ekim 1916)'da Çanakkale bölgesindeki 19. kolorduya ve bir ay sonra da Trohmer Paşa yerine İzmir'de XVII. kolordu kumandanlığına atandım.

Kolordu bölgesi Edremit körfezinden başlayarak Menderes Nehri ağzına kadar olan Didime sahil kısmının gözetlemesinde görevli olup Çanakkale'nin düşman tarafından boşaltılması üzerine karargâhı Bandırma'ya taşınmış olan V. orduya (Liman Paşaya) bağlı bulunuyordu.

Vali Rahmi Beyin (İttihat ve Terakkinin ileri gelenlerinden) kişisel etkisi ve uyguladığı iç politika sonucunda o zaman Batı Anadolu'nun bütün Didime bölümünü kapsayan bölge dahilinde oldukça önemli bir topluma ulaşan ve öteden beri buralarda yerleşip ticaret ve endüstri ile uğraşan yabancılar savaş dolayısıyla memleketten çıkarılmadığı gibi çeşitli milletlerden oluşan azınlıklar da ileri ülkelerde olduğu gibi her türlü baskı ve etkiden arınmış olarak iş ve güçleriyle eskisi gibi uğraşmakta, çeşitli topluluk-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lar arasında tam bir güven ve anlaşma sürüp gitmekte idi. İleri görüşlü bir yönetim sayesinde savaş hali bu ilde hemen hiç duyulmamakta, gerek ordu ve gerek memleket; yurdun bu zengin bölgesinden en geniş ölçüde fayda sağlıyabilmekte idi. Hükümetin güvenini kazanmış güçlü bir valinin üstün yetkiler sayesinde bir sene içinde ne büyük hizmetler yapabileceğine bir delil teşkil ettiği kadar sıkı merkeziyet usulünün işlerin yürütülmesini ne derece zorlaştırdığı ve güçleştirdiği de çeşitli örneklerinde görülmüştür.

Meşrutiyetin ilanında İttihad ve Terakki Partisinin karşısına muhalif olarak çıkan Prens Sabahattin Beyin (1) o zaman savunduğu «Adem-i Merkeziyet» usulü İmparatorluk topluluğu içinde çeşitli bölgelerde yoğunluğunu koruyan ayrı ırk ve dine bağlı olan, içten ve dıştan birçok yabancı etkisi altında bulunan vatandaşların ayrılık duygu ve arzularını kuvvetlendireceği ve imparatorluğun bu yüzden bir ihtilale sürükleneceği korkusu ile o zaman İttihad ve Terakki hükümetince kabul edilmemiş ve bütün Osmanlı vatandaşlarında ırk ve mezhep ayrılığı aranmamak ve bütün Osmanlı uyruğunda bulunanları Osmanlı olarak birleştirmek amacı tercih olunmuştu.

İstiklâl Savaşı sonunda böyle bir sakınca ihtimali hemen kalmamış olmasına ve Anadolu ile Rumelinden yalnız Edirne vilâyeti kalan yurdumuzda genellikle Türk ve müslüman olarak bir birlik meydana gelmiş olmasına rağmen şahsa bağlı, otoriter bir idare zihniyeti, diktatörlük

1 — Prens Sabahattin, Mahmut II.'nin kızı Adile Sultanın torunu olup babası Damad Mahmut Paşa ile beraber Abdülhamid II. devrinde memleketten kaçmış ve Fransa'ya yerleşerek orada öğretim görmüş, August Comte'ın fikirlerinden mülhem olarak «Teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet» adı verilen sosyo-politik bir görüş ortaya koyarak İttihadcılara karşı çıkmış ise de aktif bir politikacı olmamıştır.

fikri ile tam bir merkeziyet yolu tutulmuş ve şimdi de bütün fenalıkları ortaya konmuş olduğu halde bu yolda yürünmekte ısrar edilmiştir.

8 Kasım 1332 (21 Kasım 1917) tarihine kadar bulunduğum İzmir'de ne iç ne dış herhangi bir olay meydana gelmemiş ve halk kendi günlük işleriyle, ordu da eğitim ve öğretimi ile uğraşmıştı. İzmir'de bulunduğum süre içinde bir defa keşif için gelen üç İngiliz uçağı Seydi köydeki uçak alanımızdan kalkan Alman pilotlu bir avcı uçağımız tarafından karşılanmış ve biri yokedilmiş, diğeri Buca yakınlarında inmeye mecbur olarak pilotu İngiliz subayı esir edilmiş ve üçüncüsü geri dönebilmişti. Bu tarihte Çanakkale müstahkem mevki kumandanlığına atandığımdan mütarekeye kadar bu vazifede kaldım.

Müstahkem mevkiin durumunda esas itibariyle önemli bir değişiklik olmamış ise de gerek Seddülbahir cephesindeki kara savaşlarına yardım amacıyle İntepe sırtlarına yerleştirilen çeşitli toplardan başka Seddülbahir ve Yenişehir giriş kısmına da 15 - 24 santimetrelik uzun mesafeli 40 - 45 çapında hızlı ateşli bataryalar kurulmuş ve esas savunma sistemimiz içinde çeşitli bataryalarda gerekli bazı düzeltmeler yapılmış bulunuyordu. Düşman da Boğazı uzaktan torpidolarıyle gözetlemekle yetiniyor, ne karadan ne de denizden yeni bir saldırı ihtimali mevcut değildi.

Sahil topçuluğunun ilerlemelerini görmek üzere iki ay süreyle Flander cephesine hareketim bildirilmiş olduğundan Ağustos 1334 - 1918'de tedaviye ihtiyacı olan karım ve dayısı müstahkem mevki emir subayı Fuat Reşat beyle Almanya'ya hareket ve onları Wisbaden'de bıraktıktan sonra 12/8/1334'de Hollanda sınırı ile İper Nehri arasındaki sahil bölgesinin savunması ile görevli bulunan deniz kolordusu karargâhı olan Burugge'e geldim. Yanıma verilen bir yüzbaşı aracılığı ile kolorduya misafir oldum. Kolordu

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Fransız cephesinin sağ yanını oluşturan İper bataklık bölgesinin gerisine yapılabilecek bir çıkartmayı önlemek ve Brugge ile Zeebrugge arasındaki kanaldan Manş Denizine çıkarılan denizaltıların üssünü korumaktı. Kolordu bölgesinde kaldığım on gün içinde kıyının en önemli kısımlarını, genel teşkilâtı, önemli bataryaları, gözetleme ve komuta yerlerini ve uygulanan en son atış tertibatı, yani o günün kıyı savunmasına ait en modern tertibatını her çeşit kolaylıkla uzmanlarının yardımı ile incelemeye vakit buldum.

14/8/1334 (27/8/1918) sabahı bir romorkör ile Flanderberg'e giderek cephe incelemesine başladım. Kolordu, biri kıyıya yayılmış diğeri yedekte olmak üzere iki deniz tümeni ile bir piyade tümeninden kurulu idi. Topçu kuvveti ise küçük (8,8 - 15), orta (24 - 25), büyük bataryalar ise (28 - 38) santimetrelik toplardan meydana gelmişti. Genellikle hareket etmeyen ve Tripiç adı verilen 4 tane 28-45 santimetrelik, 4 tane 38-45 santimetrelik, 2 Wilhelm, Bertha gibi isimler alan ve 40 çapında, 28 santimetrelik 3 toplu Hassen bataryası gibi beton üzerine yerleştirilmiş olmakla beraber 1,5 saat içinde ekseninden çıkarılarak batarya yanındaki trenin platformlu vagonlarına yüklenmek suretiyle gezegen bir hale getirilmiş büyük toplar, zırhlı kuleler içinde veya beton oturma yerleri üzerinde bulunmakta idi. Tümen emrindeki 50 kilometrelik kıyı savunmasına 150 top ayrılmış olduğu gibi ayrıca gezegen koşulu bataryalar, makineli tüfek ve cephe gerisinde yapılan özel hatla kara cephesine de yardım etmek üzere beş ayrı yerde 28 santimetrelik batarya trenleri yapılmıştı. Gece atışları için aydınlatma mermisi kullanan 15 santimetrelik obüsler bulunmakta idi. Küçük savaş gemileri, bir muhrip filosu, bir torpido filosu ile 24 motorlu araştırma gemisinden oluşan bütün bu araçlar sisli havalarda ve geceleri limanlara alınmakta idi.

Hava üstünlüğünü Almanlar kaybetmiş olduklarından hemen hergün 3 - 5 kere bombardmana gelen 30 - 50 kadar düşman uçaklarına karşı yalnız Brugge etrafında 70 uçaksavar topu ayrılmış bulunuyordu. Buna rağmen şehirde sınırlı olmakla beraber yıkılmış binalara raslanıyordu.

Sahil adeta savaştan önce hazırlanmış bir müstahkem mevki cephesi halini almıştı. Düşman gemilerini 38'lik topların normal 38 kilometreye, özel mermileriyle 45 kilometreye çıkarılmış olan ateş mesafeleri ile çok uzaktan karşılamak mümkün oluyordu. Sisli hava ve gece baskını ve çıkarmalarını önlemek için de bölge en geniş çaplı dinleme âletleri ile beraber çalışan birçok projektörler, yakın savaş birlikleriyle yakından karşılayacak her çeşit aydınlatıcı maddeler ve diğer önleyicilerle düşmanı durdurmaya yarayacak modern araçlar ile donatılmıştı.

Kumanda ve atış tertibatı için genellikle savaş gemilerindeki usul öngörülmüş, Ostend plajının altı yedi katlı binalarının bazıları kaptan kulesi halinde bütün bataryalara çeşitli haberleşme araçlarıyle bağlandığı gibi atış planlarına göre özellikle ağır bataryaların komuta yerindeki yönlerinden hedefe çevrilmesi imkânını sağlamak için komuta yerlerinin bulunduğu bu yüksek binaların bodrumlarında geliştirilmiş Long Passy sisteminde hedef gösterme ve atış planı ve atış kontrol yerleri hazırlanmıştı. Gereğinde bütün bataryaların çeşitli hedeflere çevrilmesi ve atışların yönetimi tek bir komuta yerinden yapılabiliyordu.

15 - 16 Ağustos gecesi kurmay başkanının Berlin'e atanması dolayısıyle Ostend'de bir ziyafette idik. Bu sırada hava hücumu başladı. Bazı kayıp haberleri de geliyordu. Hiç kimsede ne telâş ne kızgınlık vardı. Ziyafet sükûnet içinde devam ediyordu. Bir aralık asansörle binanın çatısına çıktık. Yıldızlı güzel bir havada gördüğümüz manzarayı bir şenlik karşısında imişiz gibi seyrediyorduk. Aşağıda patlayan bombalara karşılık birçok uçaksavar topları

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

havada havai fişekler halindeki patlamalarıyle etrafı aydınlatmakta, birçok batarya izli aydınlatma mermileriyle, projektörler elektrik ışıklarıyle etrafı aydınlatmakta ve bataryalara hedef göstermekte idi. İnsan biran savaş durumunu unutsa gerçekten seyrine doyulmaz bir manzara.

Biraz sonra bulunduğumuz çatıya ve etrafına mermi parçaları düşmeye başladığından seyretmekten vazgeçtik.

O tarihteki duruma göre bu sahile İngilizler bir çıkartma yapmayı düşünemezlerse de Alman denizaltılarının kolayca Kuzey Denizine çıkmalarına ve Britanya adalarıyle Fransa arasındaki kendileri için hayati önemi olan deniz ulaşımının daimi tehdit altında kalmasına karşı da sessiz kalamazlardı. Bu sebeple bu sahili çeşitli savaş gemileriyle daima gözetim altında bulundurdukları gibi birçok mayınlarla da doldurmuşlardı. Almanlar da her fırsattan faydalanarak ve bazı kayıpları göze alarak bu mayınları toplmaktan geri kalmamakta idiler. Manyetik mayınları — ki bunlar deniz üstünden veya su altından kendilerine yaklaşan gemilerin çekimi ile onlara doğru hareket ederler — kullanılmasına başlandıktan sonra bu kayıplar çoğalmış ve denizaltıların serbestliği kısmen önlenmiş olmakla beraber ancak Zeebrugge kanalının kapatılması ile kesin bir sonuç alınabileceğini gören İngilizler benim oraya varışımdan bir müddet önce Zeebrugge geçidine karşı atak bir harekete geçmişler, önceden hazırladıkları bir kruvazörü, kanalın ağzındaki dalgakıran rıhtımına sisli bir havada yanaştırarak batırmayı başararak denizaltıların çıkışını önlemişlerdi. Bu girişim uzun süre devam etmemekle beraber kanalın kapanan kısmı temizleninceye kadar denizaltıların çıkmasını önlemişlerdi. Almanlar da buna karşı Zeebrugge kanalının yeni bir hücuma karşı korunması için dalgakıran üzerindeki ve kanal ağzına yakın yerlerdeki savunma araçlarını kuvvetlendirdikleri gibi ayrıca bir engel ateşi komutanlığını kurmuşlardı.

Almanların geri işlerindeki yönetimlerine gelince; doğuştan, belki daha çok geleneksel, eğitim ve öğretimleriyle çalışkan bir karakter sahibi olan bu milletin her devirde bilim ve tecrübesine, daima organizasyon ve bir programa dayalı muntazam ve otomatik denilebilecek bir hale sokulmuş yönetici teknik ve yönetim elemanları elinde gösterdiği başarı gerçekten örnek olsa gerektir.

«Birlik»de kurulan ve ufak bir dökümhanesi de bulunan atelyeye cephanenin yalnız barutu ile taslak halinde mermileri anavatandan gelmekte ve burada çaplanıp doldurulmak suretiyle atışa hazır hale getirilmektedir. Olağanüstü önemli bozukluklar dışında bütün silahların onarımı yapılmakta, cepheden gelen bozuk silahlar kontrol edilerek onarımı mümkün olanlar düzeltilmekte, mümkün olmayanlar Almanya'ya yollanmakta idi. Torpil ve denizaltı onarımları ve montajı Gand'da yapılmakta idi. Saat, bisiklet, el ve panaromik dürbünlere varıncaya kadar küçük parçalar burada yapılmakta ve hazırlanmakta idi. Dikkate değer bir konu da Almanlar savaş alanı dışında kalan işgal bölgeleri halkını — ki beslenmeleri tamamen rasyonel idi — zorlamak şöyle dursun bunlardan ve çalıştıkları iş yerlerinden faydalanmak yolunu tercih etmişlerdi. Şehirlerde ve bütün istila ettikleri yerlerde Belçikalı memurları ve polisleri görevlendirmişler, fabrika ve diğer iş yerlerine Alman idareci ve teknisyenleri gözcülüğünde bir kısmı da kadın olan Belçikalıları — ki içlerinde birçok sanatçıları da vardı — gündelik 3 - 4 mark ile çalıştırmışlardı.

40 bin nüfusu olan ve birçok kanallarıyle Venedik'i andıran ve eskiden Batı Venediği adını almış olan Brugge'de hayat sessiz, hava hücumları dışında hemen normal sayılacak bir durumda idi.

Kolordu kumandanının gösterdiği nezâket ve konukseverlikten faydalanarak kendisinden Anvers istihkâmlarıyle Heligoland Adasını da görmeme yardımcı olmasını rica

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

etmiş ve Berlin'den bu izni almış olduğundan 21/8/1334 tarihinde trenle Gand üzerinden akşam saat 8'de Anvers'e geldim. İstasyonda bir yüzbaşı ile Mobuj fâtihi olan askeri valinin oğlu Genéve'de öğretim yapmış ve başından yaralı olarak geri hizmette görevlendirilmiş bir teğmen beni karşı ladı. İstasyon halkla dolu, bütün şehirde savaş hali duyulmuyordu. Ekmekten başka herşey serbest. İstasyon yakınındaki Terminal oteline indim ve bir yemek listesinden kendime mükemmel bir ziyafet, sonra da uçak gürültüsü, bomba patlamaları dışında on gündür yoksun kaldığım bir uyku çektim.

Düşman uçakları 1917 Ekiminde yük garına birkaç bomba atmışlar, limanı, belediye binasını ve Ploten Müzesini gezdim. Burada Rubens'in tabloları gibi meshurların eserlerini, Mayans'da ilk defa Gutenberg tarafından basılmış dört incilden bir tanesini, büyük katedrali, borsa binasını gezdim.

Anvers, İspanyollar zamanındaki surların kaldırılması ile açılan bulvarları, güzel binaları, birçok tarihi şahısların anıları için yapılmış heykelleri, Flaman, Avusturya ve İsyanyollar tarafından istilaya uğrayarak birçok yerleri harap edilmiş şehrin eski manzarasını hemen tamamen kaybetmiş ve yeniden yapılan birçok binalarla genel durumu ile modern ve medeni bir şehir olmuştur.(2)

2 — Belçika'nın Atlas Okyanusu kıyısında en önemli bir ticaret ve endüstri şehri olan ve Flander bölgesinin merkezi Anvers, XV. yüzyıl ortalarından itibaren Avusturyalıların idaresine geçmiştir. O sıralarda Almanya ve İspanya, Avusturya hükümdar sülalesi olan Habsburglar elinde bulunduğundan hatıraların sahibi şehrin İspanyollara ait olduğu şeklinde ifade etmiştir. Flander bölgesi, 1815 Viyana Kongresinde alınan bir kararla «Pey-Ba» adıyle Belçika-Hollanda birleşik krallığının kurulmasından sonra 1831'de müstakil Belçika krallığının kurulması ile bu devletin sınırları içinde kalmıştır.

Anvers'in etimolojik bir efsanesi vardır. Yakınındaki bir devin Scarp nehrine gelenlerin ellerini keserek nehre attığı ve bir kahraman tarafından öldürüldüğü mitine dayanarak bilekten kesilmiş bir el, şehrin amblemi kabul edilmiştir.

Öğleden sonra motorla «Schalle» kanalını takibederek Felemenk sınırına yakın, İngilizlere karşı gereğinde mayınlarla Scotto nehri ağzını kapamakla görevli daima hareket halinde bir torpil gemisinin hazır bulundurulduğu ve mayın hatlarının savunmasına ayrılan Blott tabyasını gördük. Evvelce sehpalı 15 santimetrelik toplarla donatılmış olan bu tabya nehrin güney kıyısına konan hızlı ateşli 15 liklerle takviye edilmişti.

Bir konsolosluğumuzun bulunduğu Anvers'de birkaç yüz Musevi ve Ermeni vatandaşı yerleşmiş ve Suriyeli bir Katolik tarafından da güzel bir gazino kurulmuştu.

Ertesi günü yani 23 Ağustosda askerî vali ile birlikte bir kısım istihkâmları dolaştık. General Betzler biri piyade diğeri deniz tümeni olmak üzere iki nizamiye ve bir ihtiyat tümeni ile iki tugaydan oluşan ve yaklaşık 90 bin kişiden meydana gelen bir Alman kuvveti ile Bruxelle karşısına gelmiş ise de 150 bin kişilik savunucuya sahip olan kaleyi kuşatamadığından güneyden Michline yönünden ve ağır topçu bombardmanı ile, piyade savaşına girişilmeden müstahkem mevkiin ele geçirilmesini sağlamış, müdafilerin büyük bir kısmı kaleyi bırakarak batı cephesinden dışarı çıkmış, Belçika'ya yardım amacı ile gelen İngiliz deniz tugayı da kısa bir öncü savaşından sonra çekilip gitmiştir.

Anvers, şehirden 15 kilometre kadar uzakta Brialmon tarafından yapılmış olan dış hattan başka şehre daha yakın iki istihkâm hattı ile çevrilmiş, Avrupa'nın en kuvvetli müstahkem mevkilerinden birisi idi. Geçen yüzyılın saldırı araçları göz önünde bulundurularak istihkâm yapımında kendi adıyle anılan bir sistem kuran Brialmon, daire ha-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

linde çeşitli mesafelerde yapılmış olan tabyalar, yüksek astar ve astar karşılığı yarı sahraları, sulu hendekleri ve blok havuzlarıyle, her biri ayrı ayrı savunmaya yeterli, beton ve betonarme ve önemli kısımlarda 30 - 40 santimetre kalınlığında zırhlı levhalarla güçlendirilmiş kuvvetli bir mevzi oluşturmuştu. 3,7 ve 5,7 santimetrelik yakın savunma toplarından başka 12'lik çifter çifter yerleştirilmiş 15 santimetrelik seri ateşli topları bulunan zırhlı kulelerden meydana getirilmişti.

Fakat 42 santimetrelik Alman ve 30,5 santimetrelik Avusturya obüslerinin eğri yörüngelerle, dikey yapılan ve geciktirme «ta'vik» etkisi ile çok derinlere etki yapan mermilerinin tam isabetleri müstahkem mevkiin en önemli tabyalarından birisi olan Katerina tabyasını kısa bir bombardmanla yıkmış, ne beton, ne çelik, ne de zırhlı kuleler bu ateşe dayanamamıştı. İlk defa adı duyulmuş olan ve ancak altıyüz kadar mermi atmış olan 42 santimetrelilerin muazzam etkisi insana ürperti veriyordu.

Anvers'te fazla kalmama lüzum yoktu. Birgün evvel konsolosumuz Sadettin Beyle general valinin yemeğinde iken Wilhelmshaven ve Heligoland adasını ziyaretim hakkında izin de gelmiş olduğundan öğleden sonra Bruxelle'e hareket ettim. Bükreş'te askerî ataşeliğim zamanında beraber bulunduğum elçilik ikinci kâtibi Nazım İsmail Beyi ziyaretten sonra Köln'den aktarma ile 24 Ağustos 1334/4 Eylül 1918 günü akşam saat 16'da Wilhelmshaven'e geldim. Mevki kumandanının istasyona göndermiş olduğu yaveri bir deniz yüzbaşısı yardımı ile yakındaki bir otele indim. Hazırlanmış olan programa göre ertesi sabah Heligoland'a gidilip dönülecek ve ertesi gün de sahil istihkâmları incelenecekti.

Sabah saat 8,30'da gelen yüzbaşı ile birlikte rıhtımdan bir motorla dış limandaki savaş sırasında yapılmış olan 28 mil hızı bulunan 600 tonluk A 90 torpidosuna binerek

21 mil hızla Heligoland'a, Almanların Baltık donanmalarının Skagerrak (Iskajerak) Boğazı veya Kiel kanalı vasıtasıyle Kuzey denizine çıkmalarını koruyan ve İngilizlerin bir deniz saldırısına karşı sahil istihkâmları ile birlikte deniz taarruz üslerini koruma amacı ile takviye etmiş oldukları zırhlı adaya yollandık.

Heligoland kumandanı amiral Jakob'a vekâlet eden amiral Schroder idi. Saat 11,30'da adanın güneydoğusundaki küçük iki bin kadar nüfuslu yegâne balıkçı köyünün önündeki limana girdik. Ada, yaklaşık ikibuçuk kilometre uzunluğunda ortalama 500 metre genişliğinde ve 50 metre yükseklikte olup yamaçları çok dik ve toprağı kayıcı olmasından (heyelan bölgesi) dolayı çeşitli araçlarla ve vasıtalarla bu durum önlenmeye çalışılmıştır.

Silahları 8 tane 45,5 çapında 30,5 santimetrelik, 4 tane 21 santimetrelik uzun topla 8 tane 20 santimetrelik obüsten oluşan ağır bataryalardan yakın ve hava savunmaları için 3,7 santimetrelikten 15 santimetreliğe kadar birçok bataryalardan meydana geliyor, biri kuzey diğeri güney olmak üzere ayrılan gruplarda ağır toplar ikişer ikişer zırhlı kulelere yerleştirilmiş bulunuyordu.

Adanın doğu güneyinde, hemen ada büyüklüğüne yakın bir yerde meydana getirilen denizaltı, uçak ve torpidolar için her türlü malzeme depolarıyle üç liman ve 130 metre uzunluğunda bir sabit havuz yapılarak birer üs meydana getirilmiş, adanın üç kilometre kadar doğusundaki küçük «Kumadası» da hafif surette silahlandırılmıştı.

Esas adanın hemen bir uçtan bir uca bütün toprak altındaki kısmı oyularak burada kışlalar, çeşitli makineler, iş yerleri, cephane, torpil, malzeme ve beslenme gibi adanın her türlü ihtiyaçlarını sağlayacak araçlar yerleştirilmiş, kısmen beton kısmen zırhtan oluşmuş ve personeli beş bine varan büyük bir savaş gemisi haline getirilmiş, asansörler, müteharrik merdivenlerle bu mağaralar ve

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

uzun koridorların yeryüzü ile bağlantısı sağlanmış olduğu gibi ısıtma ve aydınlatma, iç ve dış telli ve telsiz telgraf ve telefon gibi haberleşme araçları güvenli bir şekilde yapılmıştı.

Heligoland ufkunda daima bir hafif filo nöbet beklemekte ve bütün Alman donanması bu hattın gerisinde hazır bulunmakta idi. Almanlar son Bavyera tipi 28 bin tonluk zırhlılarına çift çift dördü baş, biri orta, diğeri kıç tarafta olmak üzere 10 tane 38 milimetrelik ve Hindenburg tipi 26 bin tonluk zırhlı kruvazörlerine de baş ve kıçta olmak üzere 8 tane 30,5'luk top yerleştirmeyi öngörmüşler, büyük donanmalarını düşman denizaltılarına karşı korumak için çeşitli önleyici ağlar kurmuşlar ve Heligoland ile Vangerick sahil istihkâmlarının makas ateşi ile bunu sağlamışlardı.

Yeraltı yollardan geçerek adanın kuzey ucundaki gözetleme ve komuta mevkilerinden itibaren birçok batarya kuruluşlarını, cephane yetiştirilmesi, atış yönetimi gibi yeni usul ve tertibatı incelemeye fırsat buldum. Öğle yemeğini askerî gazinoda yedikten sonra saat 4,30'da döndük.

Ertesi günü program gereğince Wilhelmshaven batısındaki kıyı bölgeleri istihkâmlarını gezdik. Heligoland ile kuzey sahili arasındaki denizin derinliği büyük gemilerin hareket ve manevrasına yeterli olmayacak kadar sığ olduğu ve yapılacak bir deniz saldırısının güneyden geleceği düşünülerek kıyının bu yönü ve yakınındaki küçük adacıklar — ki hazer zamanında Alman plajlarıdır — tahkim edilmiş olup bunlardan özellikle Vangerock adası önemli idi. 24 ve 28 santimetrelik bataryalarla (bunlardan birisine Falkland deniz savaşında amiral olan Graf Spee adı verilmişti) birçok daha küçük uzun mesafeli top ve uçaksavar bataryalarıyle donatılmıştı. Tertibat genellikle Zeebrugge ve Ostend kıyılarındakilerin ayni idi. Geceyi Wangeruck'da geçirip ertesi günü Wilhelmshaven'e dönerek denizaltı havuzunu ziyaretten sonra resmî geziye son verdim.

28 Ağustos 1334/11 Eylül 1918 günü sabah treni ile hareket ederek Wisbaden'den aldığım eşim ve dayısı ile birlikte birkaç gün kalmak ve müstahkem mevzi levazımı için ısmarlanan değirmen ipek eleklerini satın almak üzere Berlin'e döndük. Münasebet gelmişken bu değirmen hikâyesini de anlatayım. İnsanların her zaman ya ruh ya mide veya daha emin olarak her iki etki altında hayat ve hareket sahibi olduğunu tarihin her devrinde, dünyanın her milletinde yönetimi ellerinde bulunduran veya ellerine geçirmiş bulunanlar gözönünde bulundurularak bu iki etkenden faydalanmayı unutmadıkları gibi bizde de özellikle müstahkem mevkiler gibi savunucuların fedakârlık ve dayanmasına ihtiyaç görülecek yerlerde cami ve değirmen yapmasını unutmamışlardır. Fransız donanmasını Trafalgar'da yokederek İngiltere'nin deniz üstünlüğünü sağlayan amiral Nelson'ın düşman gemileri görülünce donanmasına ilk komut olarak «arya sofra, aç mide ile savaş olmaz» işaretini verdiği meşhurdur.

Çanakkale'de Çimenlik tabyası ile karargâhın bulunduğu bina arasında bir değirmen yapılmış fakat uzun süre terkedilmişti. Rahmetli Cevat Paşa (General Cevat Çobanlı) bu küçük değirmenden faydalanma ihtiyacı olabileceğini düşünerek, âdi bir lokomobil kazanından başka hemen sağlam bir tarafı kalmamış olan değirmenin onarımına girişmişti. Kasabada bu işleri bilen Boğos Ağayı çağırdık. Durumu gördükten sonra 15 - 20 gün içinde değirmenin işlemeye hazır olduğunu haber verince hepimizi hayrete düşürmüştü. Cevat Paşa ile değirmene gittik Boğos, istimi tutmuş, lokomobile can gelmişti. Düdüğünü çekince piston harekete geçti amma, ortada ne buğdayı öğütecek taş, ne unu eleyecek elek ve diğer malzeme yok. Âdeta bize, bir akıl bulup üçünü aramak gerekmişti. Baş-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lanmış iş yarı yapılmış demektir, Fransız atasözüne uyarak müstahkem mevkide bu işi tamamlamayı unutmamış ve böylece değirmen bir müddet sonra birliklerimize yetişecek kadar un çıkarmış ve bizi V. ordunun büyük harcamaları arasında Gelibolu değirmenine muhtaç olmaktan kurtarmıştı. Müstahkem mevki levazımı artık iyice eskimiş olan ve yenisini Türkiye'den temin etmek mümkün olmayan elek için gerekli ipek kumaşların Almanya'dan satın alınmasına bizim yaveri görevlendirmişti. 8/7/1936 tarihinde, 18 sene sonra hesabını soran Millî Savunma Bakanlığı teftiş komisyonuna cevabını da vermiştim.

Bir hafta kadar Berlin'de kaldığımız sırada İstanbul'dan aldığım bir telgrafta küçük kızımın ağır hastalığı sebebiyle hemen İstanbul'a dönmemiz bildirildiğinden büyük bir üzüntü içinde İstanbul'a geldik. Dokuz aylık olan zavallı yavruyu ölüm halinde, doktorlar tarafından ümit kesilmiş bir durumda bulduk. Allahın yardımı ile mucize olarak dönüşümüzden itibaren yavaş yavaş yaşamaya başladı.

Amerikalıların savaşa katılması, çeşitli cephelerde müttefiklerin savaş güçlerinin yıpranmış olması biz ve müttefiklerimize acı günlerin yaklaştığını belirten birçok işaretler daha Temmuz 1918'den evvel kendisini göstermiş idi. Fransa, Makedonya, Filistin cepheleri tutulamayacak hale gelmiş, tek lehimize sonuç Rusya'daki ihtilâl ve Brestlitovsk Andlaşması ile doğu cephesindeki baskıdan kurtulmuş olmamızdı.

MÜTAREKEDEN KURTULUŞ SAVAŞINA KADAR

İzmir'in İşgali — Askerî Fabrikalar Müdürlüğü

Savaşı kaybettiğimize şüphe kalmamış ve takibettiği politikanın uğursuz sonucu karşısında İttihad ve Terakki Partisi iktidarda kalamayacağını anlamış olduğundan Talat Paşa çekilmiş ve 14 Ekim 1918'de Harbiye (Savunma) Bakanlığını da üzerine alan İzzet Paşa sadrazam olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, padişah Vahdettin'e yaverliği dolayısıyle gerek saraya gerek İzzet Paşaya harbiye nazırlığının kendisine verilmesi hakkındaki teklif ve başvurularına rağmen kabineye girememiş ve Liman Von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Kumandanlığına tayin olunmuştu.

Savaşın devamına lüzum ve imkân göremeyen yeni hükümet barış istemeye mecbur olmuş ve müttefik devletlerin Akdeniz filosu kumandanı amiral Galtrop ile delegemiz bahriye nazırı (deniz kuvvetleri bakanı) deniz albay

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey arasında (1) Mondros limanında Agamemnon İngiliz zırhlısında yapılan görüşmeler sonucunda ağır hükümler taşıyan bir mütarekeyi kabul etmek zorunda kalmıştık (30 Ekim 1918).

Mağlup bir memleket olarak imzalamaya mecbur kaldığımız bu mütareke görüşmeleri sırasında İngilizler topraklarımızda bulunan bütün sivil ve asker Almanların kendilerine teslim edilmesini istemişlerse de delegelerimizin ısrarı karşısında bundan vaz geçmişlerdir.

Mütarekenin özel bir maddesi gereğince bataryalarımızın boşaltılarak birliklerimizin Çanakkale kuzeyine çekilmesi, Boğazdaki torpil hatlarımızın tarafımızdan derhal kaldırılması ve gereğinde kendileri tarafından yapılacak girişimlere yardım edilerek İtilaf devletleri donanmasının Boğazdan geçerek İstanbul'a girmesi ve müstahkem mevkiin silah ve cephanesinin gönderilecek bir düşman görevlisine devir ve teslimi gerekiyordu.

Kumandam altında on binlerce şehit verdiğimiz, gerek deniz gerek kara savaşlarında şanlı zaferler kazandığımız müstahkem mevkiin teslimi gibi ağır bir görevin yerine getirilmesi, uğradığımız felâketli sonucun ilk uygulama darbesinin acısı bana düşmüştü.

Elimizdeki vasıtaların pek belirli ve sınırlı, torpil hatlarının, meydana gelen olaylar ve suların akıntısı ile bozulmuş olması ve torpillerin sağlam olarak çıkarılması zorunluğu dolayısıyle üç günlük araştırma ve temizleme çalışmalarımız ile ancak bir kısım torpiller çıkarılabilmişti. Halbuki mütarekenin hemen ertesi günü torpidolarıyle Bo-

1 — Mondros Mütarekesi, İttihad ve Terakki Partisi Başbakanı Talat Paşanın istifası üzerine kurulmuş olan Müşir (Mareşal) İzzed Paşa hükümeti zamanında bahriye nazırı (Deniz kuvvetleri bakanı) bulunan Rauf (Orbay) başkanlığında bir Türk heyeti tarafından Limni Adasındaki Mondros limanında imza edilmiştir.

ğaz girişine gelen galipler tabii olarak biran evvel Boğazı geçmek ve İstanbul'a girmek istiyorlardı. Bu sebeple mayın hatlarımızın haritasını almış olan İngiliz filotilla kumandanı bizim çalışmalarımızın daha uzun zaman devam edeceğinden Boğazı gemilerine açmak için kendilerinin uğraşacaklarını bildirdikten sonra gönderdikleri torpido ve araştırma gemileriyle kısmen taramak, kısmen patlatmak suretiyle bir gün içinde Rumeli kıyısı boyunca savaş gemilerinin tehlikesizce geçmesine müsait geçidi açmışlardı. Bir gün sonra bir torpido ile gelen ve kendini müstahkem mevki kumandanı olarak tanıtan general Krokeri Rumeli Mecidiye tabyasının kışlasında kabul ederek mütareke şartları içinde tabyaların boşaltılması ve erlerin genellikle terhis edilmiş olduklarını ve geri kalanların da şehrin kuzeyindeki bir köye gönderilmiş olduklarını ve yapılması gereken diğer işlerle müstahkem mevki istihkâm subayı albay Şükrü Beyin görevlendirilmiş olduğunu bildirerek kurmay başkanım Osman Zati Bey ve birkaç arkadaşla birlikte Akhisar torpidosuna binerek derin bir hüzün ve teessür içinde savunmasında azçok hizmetim geçmiş olan ve bende kıymetli hatıralar bırakan Çanakkale'den 11 Kasım 1918'de ayrıldım.

Bu hareketimden Savunma Bakanı İzzet Paşanın memnun olduğunu öğrenince müstahkem mevkide herşeyin mütareke şartları içinde yapılmış olduğunu ve bir İngiliz kumandan emrinde çalışmayı millî ve şahsî onura uygun bulmadığımı ve yerime bıraktığım şahsın geride kalan işleri yapmaya yeterli olduğunu bildirmeye mecbur olmuştum.

13 Kasımda İtilaf Devletleri donanması İstanbul'a gelmiş ve Boğazda demirlemişti. Averof zırhlısı da Yunanistan'ı temsilen bunlara katılmıştı.

Mütareke hükümlerinin Osmanlı İmparatorluğunu büsbütün parçalamak amacını gerçekleştirecek şekilde anla-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

şılması ve bu yolda girişimlerin devamı İstanbul'da dayanılmaz bir hava yaratmıştı. Çok geçmeden 30 Aralık 1334 - 1918'de tekrar XVII. kolordu kumandanlığına atandığım zaman sevinmiş ve ailemle beraber İzmir'e hareket etmiştim. Mütareke hükümlerinin uygulanmasını takibetmek üzere İzmir'e atanmış olan bir İngiliz kontrol subayı ile temasa başladık. Bir gün kolorduya emrindeki bir İngiliz teğmeni göndermişti. Kendisini Takor diye tanıtmıştı. Garip bir raslantı eseri olarak bizim süd kardeşimiz değilmi imiş? Deniz kuvvetlerinin satın alma işleriyle uğraşan bir tüccar ve komisyoncu olan babası ile babam arasındaki dostluk dolayısıyle ailece de samimi bir bağlantı meydana gelmiş ve bir zorunluk dolayısıyle annesi bana süd vermiş, bundan sonra da münasebetlerimiz devam etmişti.

Bu raslantı, kontrol subayı ile daha kolay anlaşmamıza sebep olmuştu. Biraz sonra da Nureddin Paşa vali ve bölge kumandanı olarak İzmir'e tayin olunmuştu. Namuslu ve dindar bir kişi olmakla beraber rahmetli gösteriş merakında babasına çok benzeyen ve Küt el-Emmare başarısının (2) verdiği gururla kolordu işlerine de karışmaya başlaması üzerine kendisiyle işbirliği imkânı kalmadığından 22 Şubat 1335 tarihli yazı ile gerekli cevap verildiği gibi durumu İstanbul'da harbiye nezaretine (savunma bakanlığına) de bildirmiştim.

2 — Nureddin Paşa, Irak'ta Küt el-Emmare'de İngiliz generali Tawsend ve birliğini esir almıştı. Bundan dolayı mağrurdu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce 1919 Ocak ayında bölge askerî kumandanı ve İzmir valisi olarak tayin edilmiş ise de vatanseverliği dolayısıyle Damad Ferid Hükümeti tarafından görevden alınmıştı. Paşa İstiklâl Savaşında I. ordu kumandanı idi. İzmir'e ilk giren ordu kumandanı olarak şöhret yapmıştı. Kendisine İzmir fatihi dedirtecek kadar mağrur idi. Saltanat ve hilafetin kaldırılmasına taraftar olmadığından Atatürk'ten ayrılmıştı.

Bu durum üzerine askerlik şubesi reisi albay Süleyman Fethi Bey (3) vekil olarak tayin edilmişti.

İzmir'e tayinim sırasında ailemi ve mevcut beş on parça eşyamı da birlikte götürmüş olduğumdan ve bundan sonraki tayin ve nakiller yüzünden malî gücüm de kalmadığından artık İstanbul'a dönebilecek halde değildim. Her ne bahasına olursa olsun burada kalmaya mahkûm idik.

Bu sırada hükümet istifa etmiş ve Damat Ferit Paşa yeni hükümeti kurmuş (4 Mart 1919) İzmir valiliğine de İzzet Bey ve kumandanlığa Ali Nadir Paşa atanmıştı.

12 Nisan 1335 (1919)'da Harbiye nazırı (Savunma bakanı) Şakir imzası ile gönderilen bir yazıda 17 Nisan 1335 çarşamba günü Çanakkale savaşları hakkında görüşmede bulunmak üzere bir İngiliz heyetinin hareket edeceği ve benimle binbaşı Osman Zati Beyin heyet yanına verildiğimiz ve bir İngiliz deniz aracının bizi Çanakkale'ye götürmek üzere İzmir'e geleceği bildirilmişti. Birkaç gün sonra bir İngiliz torpidosu ile Çanakkale'ye hareket ve akşam heyetin bulunduğu İngiliz gemisine kabul ve misafir edildik.

İngiliz heyetinde bir amiral, bir general olmak üzere yüzbaşıya kadar her rütbeden ve sınıftan onbeş kadar subay bulunuyordu. Bir hafta kadar her gün motorla veya hayvanlarla çeşitli mevkileri dolaşıyor, bazen deniz savaşları hakkında görüşüyorduk. Bize ayrı kamaralar ayırdıkları gibi yemekte de rütbelerimize göre yer ayırmak ve her suretle nazik ve misafirperver davranmakta kusur etmiyorlardı. Yemeklerin sonunda kral adına içilen bir küçük kadeh çeriden başka içki kullanılmıyordu. Biz de bu kadehe padişahımız için — tabii sessizce içimizden — diyerek iştirak ediyorduk.

3 — 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında uğradığı hakaretlere dayanamayarak Yunanlılara silahla mukabele ettiğinden orada Yunan askerleri tarafından süngülenerek şehit edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Subaylar kamaralarında ölçülü olarak içki içebiliyorlardı. Görev sırasında onlar kendi hareket ve ümitlerine biz de kendi araç ve tertibatımız hakkında açık ve serbestçe görüşlerimizi söylüyor ve münakaşalarda bulunuyorduk. Tabii ziyaretimizden birkaç gün sonra birbirimize daha fazla açılmış bulunuyorduk. Hatta bir gün akşam yemeğinde yanımda oturan general, adalar halkının ve özellikle sarp ve dağlık olan ve iklim bakımından oldukça sıcak bulunan bir bölgede yaşamalarına rağmen koca siyah şalvarlarının ne kadar garip ve bu şartlara göre ne kadar uygunsuz olduğunu söyleyerek benden bunun sebebini sordu. Kendilerine her milletin kendisine göre ayrı bir kıyafeti bulunduğunu ve bu topuklara değen şalvarları ağlarından tutup bellerindeki kuşağa sokmak suretiyle ayaklarına tam bir serbestlik verebildiklerini ve yüksek yamaçlara keçi gibi tırmandıklarını ve geleneksel alışkanlıkların her milletçe kolaylıkla bırakılamadığını, esasen bırakılmasının da pek doğru olmayacağını söyledikten sonra İskoçya'nın da Britanya adalarının en dağlık ve soğuk kısmı olduğu halde şimdi bile baldırı çıplak kadın eteklikleri giydiklerini ve bu suretle bizim adalılara benzeyen ve hatta onlardan daha uygunsuz bir elbiseyi millî bir kıyafet olarak kullanmakta olduklarını söylediğim zaman hep birden bir kahkaha koptu. Meğer general İskoçyalı değilmi imiş.

Hoş ve faydalı bir ziyaretin sonunda bir İngiliz torpidosu bizi İzmir'e getirmişti. İtilaf Devletleri arasına girmiş olan Yunanlıların kurnaz ve hareketli diplomatı Venizelos'un politik girişimlerini, ta Yunan bağımsızlık mücadelesinden beri desteklemiş, kendi politik ve ekonomik çıkarlarını Osmanlı İmparatorluğunun güçsüzlüğünde gören, Amerika cumhur başkanı Wilson'ın insancıl ve uygar düşüncelerini hiçe sayan ve İtilaf Devletlerinin liderliğini eline almış bulunan İngiltere de uygun bularak teşvik ettiğinden,

Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi sözleri ortaya çıkmıştı. İzmir limanını dolduran İtilaf donanması himayesinde bütün tarihî, ırkî, insanî ve coğrafî her türlü tabii haklarımıza rağmen 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan birlikleri hiçbir karşılık görmeden ve savunma ile karşılaşmadan şehre çıkmışlardı.

Karşıyaka'da Fikri Beyin evinde (General Fahrettin Altay'ın kardeşi) oturuyorduk. Yunan nakliye gemilerinin limana girdiğini görmüş, biraz sonra tüfek sesleri işitilmeye başlamıştı. Henüz yedi sekiz yaşlarında bulunan kayınbiraderim (4) sabahleyin Karantina yakınlarındaki okuluna gitmiş olduğundan merak ediyorduk. Bir müddet sonra başı açık geldi. Okul tatil edilmiş, yolda yerli Rumlar tarafından fesi yırtılmış olduğundan ağlıyordu. Fes bizler için o zaman millî bir sembol sayıldığından bu harekete çok üzülmüştü. Birkaç kıymetli eşyamızı komşumuz bir Rum ailesine bıraktıktan sonra pancurları kapatarak durumu beklemeye başladık. Çok şükür başka bir saldırıya uğramadık. Yunanlılar karşılık görmeden kışlayı işgal etmelerine rağmen bazı subay ve erlerimizle bir kısım halkı sebepsiz şehit etmişler, birçok taşkınlıklarda bulunmuşlardı. Teslim olan subaylar ve erler genellikle tutuklanmış ve hapsedilmiş, yalnız Seydiköy'de bulunan 57. Tümen kumandanı (5) emrindeki birliklerle Aydın yönüne çekilmişti. Yunan bayrakları altına giren bu anavatan parçası şehir

4 — Siyasal Bilgiler Fakültesi eski Fransızca öğretmeni ve mütercim Ziya İshan.

5 — Emekli Albay Şefik Aker. Yunanlıların İzmir'den sonra Aydın, Denizli gibi bölgenin önemli şehir ve kasabalarını işgale başlamaları üzerine Şefik Bey idaresindeki kuvvetlerle mahalli halktan teşekkül eden millî kuvvetlerle de birleşerek Yunanlılara karşı bölgede ilk mukavemet hareketini başlatmıştı. Bu olayları «Aydın Millî Cidali» adlı kitabında anlatmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ve yakınlarında bir iki gün içinde Yunan birlikleri tarafından işgal olunarak görünüşte bir sükûnet sağlanmıştı. Ben Yunanlılıkla hiçbir ilgi ve ilişkisi olmayan ve ticaretle uğraşan küçük bir azınlıktan başka tamamı Türk ve müslüman halkın oturduğu bu bölgenin Yunanlılar elinde kalabileceğine inanmamış ve hatta bu konuda bahse bile girmiştim.

Bâb-ı Âli ile anlaşarak, Yunanlılar, Patras vapuru ile yavaş yavaş İzmir'deki subay ve erleri Mudanya'ya taşımaya başlamışlardı. Bir hafta kadar sonra bize de tebligat yapılmış olduğundan bir iki parça eşyamızı bir sandala yükleyerek Karşıyaka'dan ayrıldık.

Bu duygu ve üzüntü içinde üçüncü seferini yapacak olan vapura çıktığımız zaman salonun çoğunluğu eski karargâh arkadaşlarımdan olan subay ve aileleri ile dolu ve kamaraları tamamen tutulmuş bulduk. Makam ve rütbem dolayısıyle kimseye utanma hissi verebilecek bir hareketten çekinen bir tabiatta olduğumdan bir kamarottan parası karşılığında bulduğum küçük bir kamaraya kadınları ve birisi hasta olan iki küçük kızımı yerleştirebilmiştim. Mudanya'ya kadar yolculuğumuz yalnız bir geceden ibaret olduğundan nasıl olsa geçirirdik. Vatanın felâketli günlerinde mevki ve koltuk aramak da vicdana ağır geliyordu.

Ertesi gün akşama doğru gönderilmiş olan Seyr-i Sefain (Deniz Yolları) idaresinin küçük bir vapuruna aktarma suretiyle Mudanya'ya çıktık. Konukevi yapılan bir gazinoda bir gece geçirdikten sonra geminin ambarına konan sandıklarımızdan birinin açılarak bir kısım eşyamızın çalındığını gördük. Ertesi gün gelen vapurla İstanbul'a vardık. Burada ne boş bir evimiz, ne paramız, ne de eşyamız olmadığından karımın teyzesinin Bayezit yakınlarındaki evinin bir odasına sığındık.

Memleket bir taraftan mütareke hükümleri dolayısıyle hergün yeni bir dış baskı karşısında iken iktidardaki İtilaf ve Hürriyet Partisi (6) büyükleri de birçok yalan yanlış etkilerle İttihad ve Terakki Hükümeti zamanındaki olanları bahane ederek birçok kimselerin yakalanması, tutuklanması ve cezalandırılması yolunda girişimlerde bulunmuşlardı. «Hesapları ve Yolsuzlukları İnceleme Komisyonu» ve Kürt Mustafa Paşa Divan-ı Harbi gibi (7) kuruluşlarla intikam almak sevdasına düşmüşlerdi.

Bu arada İstanbul şehir emini (belediye reisi) Hazım, kurmay yarbay Aziz Samih (İlter) Beyler, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Yıldız'da kurulan komisyonda bulunmak suçu ile genel hapishaneye atılmışlardı. Bu sırada bana da «Kötülükleri İnceleme ve Hesapları Birleştirme ve Sonuçlandırma Komisyonu» başkanı tuğgeneral Hayri imzası ile 25 Ağustos 1335 - 1919 tarih ve 1721 sayılı yazı ile bildirilen maddelere dair henüz bir cevap alınamadığından işin müstaceliyetinden (ivediliğinden) dolayı durum tekit (yinelenmek) olunur efendim» diye yazılan ve bahis konusu yazının bir kopyası eklenerek 24/9/1335 tarihinde gönderilmişti.

Yıldız Sarayı ve sarayda bırakılan eşyalar üzerinde çeşitli zamanlarda birçok dedikodular çıkarılmış olduğundan hakkımda herhangi bir şüpheye yer bırakmamak için aldı-

6 — I. Dünya Savaşının sona ermesinden kısa bir süre önce 14 Ekim 1918'de iktidardaki İttihat ve terakki Hükümeti istifa ederek çekilmiş ve yerine o zaman muhalefette bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi geçmişti.

7 — İttihat ve Terakki hükümeti zamanında yapılan yolsuzlukları meydana çıkarmak ve yolsuzluk yapanları cezalandırmak için özel bir mahkeme kurulmuş ve bunun başkanlığına da eski generallerden Hayret Paşa getirilmişti. Mahkeme başkanlığına sonradan Süleymaniyeli Mustafa Paşa adında çok sert bir asker geldiğinden bu özel mahkeme daha çok bu generalin adıyle anılmıştır. Bu mahkeme Nemrud Mustafa Paşa Divan-ı Harbi adı da verilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ğım yazı ile buna verdiğim cevabı aşağıya aynen koyuyorum (8).

Harbiye Nezareti
Tetkik-i Hesabat ve
Tasfiye Komisyonu

Sayı : 1926

Erkân-ı Harb Miralayı (Kurmay Albay)
Selahaddin Âdil Beyefendiye

25 Ağustos 1335 (1919) tarih ve 1721 sayılı tezkere ile bildirilen maddeler hakkında henüz bir cevap alınamadığı cihetle işin acele olması dolayısı ile durum bir kere daha bildirilir efendim.

24 Eylül 1335 (1919)
Reis
Tuğgeneral
Hayri

Harbiye Nezareti
Tetkik-i Hesabat ve
Seyyiat Komisyonu

Sayı : 1721

«Tetkik-i Hesabat ve Seyyiat Komisyonu» başkanlığından Üsküdar'da Susuz Bağında Devlet Şurası Temyiz Mah-

8 — Abdülhamid II.'nin tahttan indirilmesinden sonra Yıldız sarayındaki eşyalar özel bir komisyon tarafından sayılarak tesbit edilmişti. Bu eşyaların tarihî değeri olmayan bir kısmı daha evvel de belirtildiği gibi o zamanki hükümet tarafından Paris'e gönderilerek satışa çıkarılmıştı. Tarihimizde Yıldız Yağması adı verilen bu olayın münkaşaları hâlâ sürüp gitmektedir.

kemesi Başkanı merhum Reşat Beyin köşkünde Albay Selahaddin Âdil Beye yazılan 25 Ağustos 1335 tarih ve 1721 sayılı tezkerenin kopyasıdır.

Hareket Ordusunun İstanbul'a gelişinde yüksek şahsınız Yıldız koruma taburu kumandanlığında ve buna ek olarak Yıldız sarayı devir ve teslim komisyonu üyeliğinde bulunduğunuzdan aşağıda belirtilen noktalar hakkında bilgilerinize baş vurulmuştur.

Koruma göreviniz hakkında :

1 — Yıldız padişah sarayının korunması görevini hangi makam veya komutanlığın emri ile aldınız. Eğer bu emrin varsa bir kopyasının verilmesini, o vakit komutanız altında bulunan taburun bağlı olduğu alay ve tümen numarası ile kumandanlarının isimlerini, sarayda taburunuzdan başka bir birliğin görevlendirilip görevlendirilmediğini, görevlendirilmiş ise bunların da numaraları ile kumandanlarının isimlerini ve taburunuz subaylarının adlarını ve künyelerini gösteren bir listenin verilmesini;

2 — Padişah sarayının dışarıdan korunması hakkında ne yolda tertibat alınmış ve içeriden yapılması mümkün suiistimallere karşı ne gibi önlemler alındığını, devir ve teslim komisyonunun emir ve izni olmadan saraydan dışarıya para ve eşya ve benzeri şeyleri çıkaranlar olmuş mudur? Olmuş ise kimlerdir ve ne gibi eşyalar çıkarılmıştır. Devir ve teslim komisyonunda verilen ve kapı nöbetçi subayı ve çavuşluğu tarafından alınan çıkış pusulaları varsa gönderilmesini veya ne olduğunun bildirilmesini;

Komisyon üyeliği görevleri hakkında :

1 — Devir ve teslim komisyonunda bulunduğunuz zaman içinde sarayda mevcut bütün para ve mücevherler ve kıymetli eşya ve benzerlerinin cins ve sayısı tesbit edil-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

miş olacağından bunların yazıldığı defterlerin ne olduğunu,

2 — Komisyonun bir karar ve bilgisi olmaksızın bazı resmî görevli kişiler tarafından herhangi bir unvan ve bahane ile olursa olsun para, mücevher ve kıymetli eşya alınmış mıdır? Alınmış ise alınan şeyler defterde gösterilmiş midir?

3 — Eski şehremini Hazım Beyin başkanlığı sırasında 22 Nisan 1325 (1909) tarihli tutanakta, müze civarında bulunup vaktin müsaadesizliğinden dolayı açtırılmadığından ileriye ertelenen iki kasa sonradan komisyonunuz tarafından açtırılmış olacağından içindekilerle kimlere teslim edildiğinin bildirilmesini,

4 — Komisyon başkanlığını Divan-ı Hümayun Amedcisi Nasır Bey aldıktan sonra, yani göreviniz sırasında yapılan sayım ve teslime ait bilgilerinizin açıklanmasını ve tutanakların nerede kaldığının bildirilmesini,

5 — Sarayın devir ve teslim işleri, komisyonunuzun görevde bulunduğu sırada tamamen sona ermiş midir? Ermemiş ise devamı hangi komisyona bırakılmıştır?

Albay Selahaddin Âdil Beyefendiye

Evvelce tarafımdan yazılıp ulaşamadığı anlaşılan yazının bir kopyası yukarıya çıkarıldığından cevabının biran evvel verilmesi arzu olunur.

28 Eylül 1335
Bütün Yolsuzlukları İnceleme
ve Hesapları Birleştirme
Komisyonu Başkanı
Tuğgeneral
Hayri

Bütün Yolsuzlukları İnceleme ve Sonuçlandırma
ve Hesapları Birleştirme Komisyonu Başkanlığına

25 Ağustos 1335 tarih ve 1721 sayılı yazıya karşılıktır :

1 — Yıldız sarayının korunması görevi, taburum Maçka kışlasında (9) bulunduğu sırada, yaklaşık Mayıs ayı başlarında, usule göre üst makamdan alınan emir üzerine ve kurmay yarbay Zihni Beyin kumandasında bulunan 11. alay birlikleri yerine üstlenilmiştir. Görev emri tabur gazetesinde bulunabilir. Kopyası yoktur. Komutam altındaki tabur, tümen kumandanı korgeneral Ali Paşanın komutan bulunduğu 4. tümenin yarbay Yusuf Bey kumandasındaki 13. alayın III. taburu idi. Bununla beraber Hareket Ordusu savaş düzenine II. ordu birliklerinden kurulu mürettep 2. tümen (Şevket Turgut Paşa komutasında) 4. tümenden katılan tek taburdur.

Taburumdan evvel bu işle 11. alay birlikleri görevli ise de III. tabur zamanında sarayın iç ve dış kısımlarına tamamen şehremaneti ve saray hazinesi memurları konulmuş ve sayım zamanında başka bir birliğe teslim edilmemiştir (Temmuz sonları).

Tabur subayları :
Birinci bölük Yüzbaşı Hakkı Bey, Yemen'de şehit olmuştur.
Birinci bölük Teğmen Cemil Efendi. Bilinmiyor.
İkinci bölük Yüzbaşı Talat Efendi. Bilinmiyor.
İkinci bölük Teğmen Mehmet Efendi. I. Dünya Savaşında şehit olmuştur.
Üçüncü bölük Yüzbaşı Ismail Efendi. Bilinmiyor.
Üçüncü bölük Teğmen Talat Efendi. Bilinmiyor.

9 — Maçka'da bugünkü Teknik Üniversite Maden Fakültesi olan eski Silahhane binasının yanında Akaretler tarafındaki iki katlı binadır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Dördüncü bölük Yüzbaşı Hasip Efendi. Bilinmiyor.
Dördüncü bölük Teğmen Cevdet Efendi. Bilinmiyor.
Dördüncü bölük Haydar Efendi. Bilinmiyor.

2 — Koruma sorumluluğunun sınırlandırılması için yalnız birinci bölük saray korumasına memur edilip diğer bölükler haricteki karakol binasında bırakılmış olup, sarayın iç kısımları ve park içindeki çeşitli köşkler gündüzleri kendi bekçileri korumasına bırakılmış ve geceleri kilitlenerek hiç kimsenin girmesine izin verilmeyerek nöbetçi konmuştur. Gündüzleri de resmi izin olmadıkça veya memur bulunmadıkça gerek dış kısımlardaki müteferrik binalarda, özellikle padişahın şahsı ile şehzadeler ve hareme ait kısımlara hiç kimsenin girmesine izin verilmemiştir.

Binaların anahtarları genellikle eskiden beri mevcut bekçiler yanında kalmış ve gerekli yerler komisyon mührü ile mühürlenerek korunmaları nöbetçilere bırakılmış olup daima bir subay devriyesiyle teftiş ve takip ettirilmiş, çoğunlukla geceleri ben de kalarak korumaya daha fazla önem verilmiştir.

Taburumun işgalinden sonra sarayın gerek iç kısımlarından özel emir ile ve komisyonun müsaadesi olmaksızın hiçbir şey çıkmamıştır. Bununla beraber taburumun gelmesinden önce dış kısımlardan ve kâtipler, tüfekçiler gibi dairelerden bazı eşyanın, sarayın işgali sırasında karıştırılmış ve çalınmış olduğu da duyulmuştu.

Saray Şehremanetine bırakılmış ve yalnız korunması hususu tabura ait olduğundan çıkarılan eşyanın pusulalarının şehremaneti memurları tarafından saklanmış olması tahmin olunabilir. Yalnız kapı nöbetçi subay ve çavuşu, komisyon iznini ya yazılı bir pusula ile veya sözlü olarak alırdı.

Komisyon üyeliği görevleri :

1 — Sarayın korunmasını üzerime aldıktan birkaç gün

sonra âyandan (senatörlerden) Galip, mebuslardan Müftü İmadeddin, İzzet, Ali Cenani Beylerle şehremanetinden Şevket ve süvari yarbay Cevdet ve kurmay yarbaylardan Aziz Beylerden kurulu komisyonda görevlendirildim. Tahttan indirilen padişahın Selanik'e hareketi ve padişah harem inin bir kısmı Selanik ve bir kısmı Topkapı, şehzadelerin diğer saraylara nakli sebebiyle boşalmış olan saray içindeki daireler eşyasının bir kısmı kendileri tarafından bağlanıp hazırlanmış ve bir kısmı dağınık bırakılmış bir halde idi. Padişahtan başkalarının şahsi eşyaları alınacağından bunları birbirinden ayırmak mümkün olmadığından hepsi deftere yazılmamış ve eski padişaha ait dairelerde, verilen emir gereğince araştırma ve inceleme yapılmakta idi.

Bu sebeple gerek harem ve gerek şehzadelere ait şahsi eşyalar, kendi harem ağaları veya beyleri aracılığı ile yavaş yavaş nakledilirken eski padişaha ait odalarda veya dolap ve kasalarda bulunan mücevherler, kıymetli eşyalar, tahviller ve senetler deftere yazılıp mühürlenerek Osmanlı Bankasına veya verilen emre göre maliye nezaretine gönderildiği gibi hazineye ait eşya da Topkapı sarayından gelen kişilere teslim olunmuştur. Birinci derecede kıymetli eşyalar bu suretle çıkarıldıktan sonra Dolmabahçe Sarayının donatılması, polis ve jandarma okulunun kurulması, müzeye ait eşyaların ayrılması hakkında alınan ayrı emirler üzerine de birçok eşya ilgili memurlara teslim olunmuştur.

Komisyona ait bu kâğıtlar ve defterlerin şehremaneti tarafından görevlendirilmiş olan Dr. Muhiddin Beyde bulunması mümkündür. Bununla beraber çıkarılacak eşya bittikten sonra iç mabeynde kalan ve sarayın eski memurlarının aracılığı ile tamamen yerlerine yerleştirilen eşyanın bir listesini taburumla ayrıldıktan sonra 2 Ağustos tarihinde Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşanın önünde

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşaya komisyon tarafından teslim edilmiştir.

2 — Komisyonun göreve başlamasından sonra bilgisi olmaksızın saraydan hiçbir şey çıkmamıştır. Ancak komisyondan önce ve eski padişahın Selanik'e nakli sırasında veya sonra alınmış olup olmadığı belli değildir.

3 — Bunun hangi kasa olduğunu hatırlayamıyorum. Zamanımda açılan kasalar küçük mabeyn denilen kısımda kabul salonunda dolap içinde olan kasalardır ki içindeki eşyalar Osmanlı Bankasına verilmiş ve sonra maliye bakanlığı aracılığı ile Paris'te satışa çıkarılmıştır.

4 — Beylikçi Nasır Beyin komisyon başkanlığı zamanını bilmiyorsam da yaşlı bir kişinin bir iki defa gelip bir daha komisyona uğramadığını hatırlıyorum. Benim bulunduğum süre içinde yukarıda bahsedilen komisyon görev yapmıştır.

5 — Komisyonun görevinin bitmesinden bir süre önce Temmuz başlarında taburumun Dedeağaç esas garnizonuna geri gönderilmesi dolayısıyle ayrılmış olduğumdan kendim bulunmadı isem de görevinin sona ermiş olduğu ve sarayın geçen süre içinde tamamen normal hale dönmüş ve saray hazinesi tarafından teslim alınmış olduğu arzolunur.

Kurmay Albay
Selahattin Âdil

Müttefiklerin İzmir ve sonra da İstanbul'u işgal etmeleri, bütün memlekette «Müdafaa-i Hukuk» gibi isimlerle çeşitli cemiyetler kurulmasına ve yer yer millî mukavemet hareketlerine yol açmıştı. Buna Mondros Mütarekesi hükümlerini kendi emelleri yönünde uygulayan ve günden güne hükümetin idaresine karışan ve etkilerini artıran İtilaf Devletleri sebep olmuştu.

Sadrazam Ferid Paşa düşman emellerine ve arzularına karşı tam bir uysallık göstermiş olmasına rağmen meydana gelen olaylar karşısında istifaya mecbur olmuş (2 Ekim 1919) ve Ali Rıza Paşa kabinesi iktidara gelmişti.

Ferid Paşanın sadrazamlığı sırasında sekiz ay kadar açıkta kaldıktan sonra Harbiye nazırı (Savunma bakanı) Cemal Paşanın (Mersinli Cemal Paşa) teklifi ile 5 Kasım 1919'da emekli olarak çalışan Galip Paşanın görevine son verilerek Harb imalatı genel müdürlüğüne atandım (10).

Fabrikacılık babamın mesleği olmak ve gerek çocukluğumda gerek sonraları çeşitli fırsatlarla fabrikasyon işleriyle ilgilenmek dolayısıyle bu işe büsbütün yabancı değildim. Bir taraftan vatanseverliklerinde şüphe bulunmayan ve evvelce emirlerinde bulunarak kendilerine karşı saygı ve sevgi beslediğim kişilerin iktidar mevkiine gelmesinden doğan ümit, Anadolu Kuva-ı Milliye durumunun belirsizliği, diğer taraftan memleketin azimle çalışmaya muhtaç bulunduğu bir sırada açıkta seyirci kalmanın doğru olmayacağı fikir ve kanaati ile bu yeni vazifeyi memnuniyetle kabul etmiştim.

Memleketin siyasî, malî ve idarî durumu sakatlık ve aksaklıkların, maddî ve manevî huzursuzlukların husule getirdiği karışıklıktan savaş mamulleri de kendini kurtaramamıştı. Mütareke gereğince savaş araç ve gereçleri yapımının durdurulması, bütün atelyeleri hareketsiz bırakmış, işçilerin önemli bir kısmı daimi işçilerden olmak dolayısıyle kendilerine yol verilememiş olduğundan yüzlerce kişi boş ve işsiz halde gündeliklerinin ödenmesini bekle-

10 — İmalat-ı Harbiye «Savaş Mamulleri» Müdürlüğü, Cumhuriyet devrinde Ankara'ya nakledilmiş ve Askerî Fabrikalar Müdürlüğü adı altında görevine devam etmiştir. Bir kısım fabrikaların Kırıkkale'ye nakli üzerine bu teşkilât bugünkü «Makine Kimya Endüstrisi» adı ile yeniden daha ziyade askerî kuruluşlar için gerekli malzemeyi üretmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

diğinden devlete ayrı bir yük teşkil ediyordu. Piyasada yokluğu duyulan birçok maddelerin yapılmasına gereğinde bazı değişiklikler ile başlamak ve fabrikaları ekonomik bir şekle sokmak suretiyle mevcut hastalığı önlemek mümkün olabilirdi.

Bu konuda kişisel inceleme ve çeşitli şubelerin uzmanlarıyle yaptığım görüşmeler sonucunda eldeki araçlar ve elemanlarla birçok ticari işlerin başarılabileceğine kanaat getirerek bir programla faaliyete geçildi. Bakırköy, Zeytinburnu, Tophane fabrikaları ayrı ayrı işler gören üç grup oluşturuyordu. Bir ay geçmeden her üç grup birçok makineleri kullanılmak suretiyle tam bir çalışmaya girmişti. Askerî kimyager Azmi Beyin idaresine verilen birinci gruptaki dumansız barut yapımına yarayan asid fabrikasında mısırdan ispirto çıkarılmaya başlanmış ve Amerika'dan piyasamıza sürülmeye başlanan rengi kötü ve pis ispirtoya gümrük kapısı kapatılmış, barut presleri müslüman bir müteşebbis ile yapılan anlaşma üzerine makarna kara barut yapmak izni alınarak top barutu yerine av barutu yapımına geçilmiş olduğu gibi mümtaz yüzbaşı kimyager Nuri Bey idaresine verilen Zeytinburnu grubundaki fişek fabrikası av fişeği, ağır preslerle, eldeki eskilerden de faydalanmak suretiyle kurşun boru, oldukça yeni bir halde bulunan özel atelyelerde, uzmanlaşmak için Almanya'ya gönderilmiş olan yüzbaşı Abdurrahim Efendinin gayretiyle mevcut tonlarla çelik lamalardan piyasanın alıştığı ve aradığı Sinek marka eğe — daha çok Romanya'ya ihraç ediliyordu — av fişeklerine mahsus saçma, çeşitli metal maddeler yapılmaya başlanmış, Almanya'da staj görmüş olan yüzbaşı Selim Bey idaresine verilmiş olan Tophane fabrikaları da kundak fabrikası, kundura kalıpları ve piyasadan alınan özel siparişlerle faaliyete geçirilmiş, fabrikaların kömür ihtiyacı da Ağaçlı ocaklarından, terkedilmiş olan dekovil hattının onarılması sayesinde sağlanmış,

Galata'da açılan bir satış mağazası ile ürünlerin halka satılması da unutulmamıştı.

Yukarıda adlarını yazdığım ve sonradan her biri Kırıkkale'de askerî fabrikaların müdürlüklerini üstlenen bu üç arkadaşla diğer çalışma arkadaşları, metodlu, müşterek bir idare sayesinde «Savaş Mamulleri İdaresi» normal bir ekonomik çalışmaya sokulmuş, işçiler de gündeliklerini eskisi gibi alın teriyle kazanarak memnun edilmişlerdi. İtilaf Devletleri kontrol memurları da bu işlere hiçbir şekilde karşı çıkmamışlardı. 1919 Şubatında toplanan uzman bir heyet tarafından askerî fabrikaların ileride alması uygun görülen durumu hakkında gerekçeli bir kanun taslağı da 2 Mart tarihinde bakanlığa verilmişti.

Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları, çeşitli cephelerdeki halk direnmelerinin artması gibi olaylar ve Kuva-i Millîyenin kuruluş ve gelişmesi ümit verici olmakla beraber vatansever duygularından şüphe edilemiyecek olan İstanbul hükümeti ile 17 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya gelmiş olan «Temsil Heyeti» arasındaki görüş farkları ve anlaşmazlıkların eksik olmaması birçokları gibi beni de takibedilecek yol hakkında kararsız bırakmıştı. Anadolu'da yer yer girişilmiş olan direnme hareketlerinin başarısızlığı halinde durumun memleket için daha elverişsiz ve geleceğimiz için daha ümitsiz sonuçlar doğurması ihtimali vardı. Bütün iyi niyet ve vatanseverliğine rağmen ne düşmanlarımızı ne de gittikçe kuvvetlenmesine ve Anadolu genel halk oyunu da temsil etmesine rağmen bir kısım Temsil Heyetinde bulunan Anadolu temsilcilerinin de katıldığı Mebuslar Meclisinin İstanbul'da toplanmış olmasından dolayı, resmî hükümete karşı isyan etmiş bir topluluk sayılmasından kurtulamayan «Kuva-i Millîye» yöneticilerini memnun edemediğinden 3 Mart 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa istifaya mecbur olmuş; Salih Paşa yeni kabinesinde Savunma Bakanlığına Fevzi Paşayı (Mareşal Çak-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mak) getirmekle beraber daha zayıf bir toplulukla iş başına gelmişti. Yeni hükümetin de takibetmeye çalıştığı amaç Ali Rıza Paşanınkinin ayni idi. Çeşitli sebepler dolayısiyle güven vermeyen, kuruluşundaki belirsizlik ve başarı da şüpheli görülen Kuva-i Milliyeye karşı bir cephe almamakla beraber Anadolu'da gelişen olaylar etkisi ile İtilaf Devletlerinin hükümet üzerindeki baskılarını artırmalarına ve dolayısıyle de daha ağır şartlar karşısında kalınmasına meydan vermemekti. Özellikle mebuslar meclisinin İstanbul'da toplanmış bulunması hükümetin bu görüşünü kuvvetlendirmekte idi.

İtilaf kuvvetlerinin 16 Mart 1920 sabahı ani olarak İstanbul'u işgali, devlet dairelerini kontrol altına almaları, bir kısım millet vekillerini tutuklamaları ve Malta adasına göndermeleri ne mütareke hükümlerine ne de mağlup da olsa devletler arası hukuka uymakta kendilerini zorunlu görmemeleri artık devletimizin geleceğine ve bağımsızlığına kasdetmiş olduklarını şüphe ve kararsızlığa yer vermiyecek şekilde göstermişti. Bir taraftan İtilaf Devletlerinin hükmetme derecesine varan baskıları, diğer taraftan Kuva-i Milliye ile anlaşmak imkânını bulamayan Salih Paşa hükümeti de onbeş gün geçmeden istifaya mecbur kalarak devletin idaresi yine Damad Ferit Paşa eline geçmişti.

Bu durum karşısında artık İstanbul Hükümeti ile ilişkinin devamına imkân görülemediğinden Anadolu'da bağımsız bir idare kurulmasına ve bunun için Ankara'da mebuslar meclisinin toplanmasına temsil heyeti tarafından karar verilmiş ve hazırlığa başlanmıştı.

16 Mart günü Süleymaniye'de oturan ve ara sıra fikir görüşmesinde bulunduğumuz İsmet Paşa (İnönü) ile tekrar buluşmuş ve Anadolu'ya geçerek Kuva-i Milliyeye katılmak ve işbirliğinden başka türlü memlekete hizmetin mümkün olamayacağında anlaşmıştık. Bana bir müddet evvel Kara Vasıf Bey merhum tarafından Nazilli bölgesine

Demirci Efe kuvvetlerine katılmam hakkında bildirilen teklifi kabul etmemiştim. Normal bir teşkilât bahis konusu olsa idi belki bir an bile tereddüt etmezdim. Sonradan Refet Bey (General Refet Beler) bu görevi kabul etmişti. Kuva-i Milliyeye olan kalbden bağlantıma rağmen topçu kumandanım yarbay Tevfik Beyi kıtır kıtır kestiren, ne kendisi, ne birliği disipline girmeyen bir sergerde ile birleşmeyi kabul etmedim. Son durum artık vatanın kurtulması için tek güç ve ümidin Anadolu harekâtının başarısına bağlı olduğunu açıkça göstermişti.

Hükümet değişmesinden sonra İmalat-ı Harbiye (Savaş sanayii) genel müdürlüğünden ayrılmış olduğumdan ve ailevi durumumu tanzim ettiğimden kaçma işini düzenlemek gerekiyordu.

Uğradığımız acı yenilginin tabii bir sonucu olarak kabule mecbur kaldığımız mütareke hükümlerinin düşmanlarımız tarafından hergün birer suretle aleyhimizde uygulanan saldırgan müdahaleleri ve özellikle anavatanı parça parça birer bahane ile işgal ve bunu genişletmeye başlamaları düşmanlarımızın tarihî ve hukukî varlığımızı yoketmeye karar verdiklerini, hükümetimizin zayıflığını ve güçsüzlüğünü açıkca göstermiş olduğundan Anadolu'da millî bir direnmenin doğması ile bağımsızlık ve geleceğinin kurtarılabileceği kanaati birçok vatandaşlar gibi bende de yerleşmişti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine girenler gibi başlangıçta fikir olarak, İzmir işgali üzerine tamamen bu kanaate dayanan hareketlerine katılmanın bir vatan görevi olduğuna şüphe bırakmamıştı. Ancak, gerek ailevi durumum, gerek bazı şahsi görüş ve düşünüşüm bu duygu ve fikirlerin uygulanmasında kararsızlık ve gecikmeme sebep olmuştu.

Nisan başlarında İsmet Paşa (İnönü) ve sonra Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) karayolu ile İstanbuldan kaçmışlar ve Ankaraya gitmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ferid Paşa hükümeti evvelce başladığı tutuklamalara ve Kuva-i Milliye aleyhine saldırgan eylemlere başlamıştı. Ailemi boşalmış olan Cibali Kapısındaki evimize yerleştirmiş olduğumdan rahatlamış ve Anadoluya geçmek için fırsat ve araç beklemekte idim. Bu sırada XI. kolorduda iken kurmay başkanım olan ve o zaman merkez kumandanlığında bulunan yarbay Hâzım Beyden tutuklanmaklığımın muhtemel olduğunu ve kaçmam için gerekli işlerin yapılacağını öğrendim.

Akrabamızdan olan topçu teğmeni Rifat Beyi Hâzım Beyle temasta bırakarak Altunizadedeki süd kardeşimin (dekoratör ve Güzel Sanatlar Akademisi Öğretim görevlisi Vedat Ar'ın annesi) evinde ve hareketimden iki gün evvel de Kadıköyünde adli tıb müdürü olan Vasfi Beyin yanında kaldıktan sonra görevli olarak 15 Haziran 1336 (1920) de Mudanyaya gidecek olan Sayyad romokörünün su almak bahanesiyle Kadıköy iskelesine geleceği ve bizi almak için talimat verildiği bildirilmiş olduğundan teğmen Rifat Beyle birlikte sabah saat sekizde gemiye bindik. Tabii sivil kıyafetle. Harem iskelesinden, esaretten dönen 300 kadar erleri de aldıktan ve kaptan kamarasının döşemesindeki kapaktan sintineye inerek saklanmak suretiyle Kızkulesindeki İtilaf devletleri kontrol gemisinin aramasını da atlattıktan sonra İstanbulu arkada bıraktık ve geniş bir nefes aldık. Bir savaştan bir savaşa gidiyorduk.

KURTULUŞ SAVAŞI - LOZAN BARIŞI VE İSTANBUL'UN BOŞALTILMASI

Akşam Bursaya gelerek bir otele indik. 16 Haziran 1920 Ramazan Bayramının arefesi idi. Burada bulunan 56. tümen kumandanı albay Bekir Sami Beyi (kurmay okulunda ayni sınıfta idik) ziyaret ederek genel durum hakkında bilgi edinmiş oldum. Anzavur ve Düzce isyanı gibi Kuva-i Milliyeyi içeriden yıkmak hususunda Ferid Paşa Hükümetinin saldırı ve girişimleri, henüz kuruluş halinde bulunan milli teşkilatımıza korkulu günler geçirmiş olmakla beraber sonuç başarılı olmuş ve büyük bir tehlike atlatılmıştı. İtilaf devletlerinin Anadolunun kendi aralarında bölüşülmesi sırasında kendilerine bırakılmış olan Kilikya (Çukurova) bölgesinde yerleşmiş ve Pozantıdan Maraş ve Urfaya kadar ilerlemiş olan Fransızlar da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin vatansever ve fedakâr çalışmaları sayesinde kurulan Kuva-i Milliyenin direnme ve karşı saldırıları ile Antep ve Adanaya kadar geri çekilmek ve sonra da bir mütareke istemek zorunda kalmışlardı.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ve sonra her

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

türlü şahsi ihtiras ve tahakkümü önlemek düşüncesiyle milli hareketin idaresinin verildiği Temsil Heyeti yerine bütün işlerin sorumluluğunu Millet Meclisinin yüklenmesi ve İcra Vekilleri Heyeti adıyle meclis tarafından bir hükümet kurulması üzerine İstanbul Hükümeti ile her türlü bağlantı kesilmiş ve bu suretle yeni bir hükümet şekli tesbit edilmiş bulunuyordu. (2 Mayıs 1336 - 1920)

Gerek milletin büyük çoğunluğunun kararı ile bir hükümetin meydana gelmesi, gerek Anadolunun doğu ve güney cephelerinde sonradan kazanılan başrılar memleketin geleceğine ait ümitlerimi kuvvetlendirmişti. Milletin tek bir vücut olarak vatanı kurtarmak azminden doğan birçok işler başarılmış olmakla beraber henüz dış ve politik birçok tehlikeler karşısında bulunuyorduk.

İzmire çıkarılan muntazam Yunan tümenleri gittikçe artırılmakta ve Denizli, Akhisar cephelerinde baskılarını artırmakta iken Anadolu Hükümeti emrinde doğuda Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki 15. kolordu tümenlerinden başka ne mevcutları ne silahları ve ne de kuruluşları bakımından savaşmaya yeterli bir kuvvet bulunmadığından milli kuvvetler ve çeteler savunmamızın hemen tek dayanağını oluşturuyordu. Bazı ihtiyaçlarımızı sağlamak üzere Bursa da kaldığımız iki üç gün içinde Yunan ordusunun her iki cephede saldırıya geçtiklerini haber almış ve bazı gönüllü birliklerimizin şehre geldiklerini görmüştük.

19 Haziranda araba ile Yenişehir üzerinden Bileciğe geldik. Ertesi gün albay Bekir Sami Bey ve vali Hacim Bey de (1) gece otomobil ile Bileciğe gelmiş olduklarından, İngilizlerle bir çatışmadan dönen Ali Fuad Paşanın (Cebesoy) bulunduğu askeri trene binerek beraber Eskişehire

1 — Cumhuriyet döneminde uzun yıllar Balıkesir milletvekili olan Hacim Çarıklı.

hareket ettik. Gece sivil veteriner Yako Efendinin evinde pansiyoner olarak kalan bir subayın davetine ben de katıldı isem de ne bu içki âlemini ne de bugün ilan edilen bolşeviklik ve yeni kurulan sosyalist fırkası tarafından yapılan gösterileri(2) hoş bulmayarak saat birde beraber inmiş olduğumuz istasyon karşısındaki Osmaniye oteline döndüm.

21 Haziran sabahı Mustafa Kemal Paşa da Eskişehire geldi. Otelde diğer ziyaretçiler arasında bulunarak kendisi ile de görüştüm. Akşam belediye tarafından verilen ziyafette de bulundum. Ertesi günü saat üçte karargah ve süvari bölüğünün de bindirildiği trenle paşalarla beraber Ankaraya hareket ettik. Karşılayıcılar arasında Nurettin,

2 — Burada bir ifade sürçmesi olsa gerek. Zira Türkiye'de ne o zaman ve ne de bugüne kadar bolşevik idaresinin kurulması düşünülmemiştir. Gerçi Millî Mücadelenin ilk yıllarında Türkiye'de sosyalist ve komünist fikirlerin Rus ihtilâli etkisi altında kalan bazı kişi ve çevrelerde oldukça benimsendiği ve bu amaçla Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk İştirakiyun Fırkası, gizli komünist fırkası gibi bazı legal ve illegal kuruluşlar meydana geldiği bilinmekte ise de bu çeşit kuruluşların Birinci İnönü Savaşının kazanılmasından sonra T.B.M.M. Hükümeti ve onun başı olan Mustafa Kemal Paşa tarafından kesin şekilde önlendiği, bu maksatla İstiklâl Mahkemesi kurulduğu ve bu çeşit faaliyetlere katılanların cezalandırıldığı görülmüştür. Paşanın Eskişehir'de gösteriler yapıldığını söylediği hareket, evvelâ Eskişehir'de sonra da Ankara'da yayınına devam eden Yeni Dünya adlı gazetenin sahibi ve yayınlayıcısı olan 1930 yıllarındaki Yarın Gazetesi sahibi Arif Oruç tarafından yürütülmekte idi. Sonradan bu gazetenin yayını durdurulmuş ve hareket de önlenmiştir. Millî Mücadelenin başlarındaki bu çeşit sol hareketlerin nasıl ve ne maksatla kurulduğu, nasıl ve ne için önlendiği, Atatürk'ün bu hareketlere karşı gerçek tutumunun ne olduğu bugün hâlâ kesinlikle açıklığa kavuşmuş değildir. Daha geniş bilgi için bak.: Yakın Tarihimiz Dergisi, I. Cilt, Sayfa : 235 ve müteakip; Sabahattin Selek : Anadolu İhtilâli, S. 579 ve müteakip.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Kâzım ve Nihad Paşalar da bulunuyordu. Ben de onların kaldıkları istasyon oteline indim.

23 Haziranda Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan davet üzerine paşalarla beraber ziraat okuluna gittik. Nihd Paşanın (Anılmış) Diyarbakır (Güney ordusu), Nurettin Paşanın da Konyaya (Merkez ordusu) atanmalarının uygun görüldüğünü öğrendik. İsmet Paşa (İnönü) genelkurmay başkanı olarak bana da, batı cephesi kumandanlığını üstlenmiş olan Ali Fuad Paşanın (Cebesoy) yerine XX. kolorduyu önerdiği zaman durumu bilmiyordum. Düşüneyim dedim. Akşam Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) ile görüştüm, fikirlerini dinledim. Durumda henüz bir kararlılık olmadığını, Kâzım (Karabekir) ve Nihad (Anılmış) paşaların da merkez işlemlerinden memnun olmadıklarını, Nureddin Paşanın da bursaya dönmek istediğini öğrenmiştim. Bir karar vermekte müteredddit idim.

25 Haziranda Yunanlılar saldırıya devam ederek 22 Haziranda Akhisarı ve 24 Haziranda da Somayı işgal etmişlerdi. Karşı taarruzlarımız sonuçsuz kalmış idi. İki gündür Denizli ve Salihli cephelerinde Yunan saldırıları ilerlemiş, Salihli, Alaşehir, Nazilli bugün düşmüş ve Kuva-i Milliye dağılmış olduğundan durum nezaket kazanmıştı. Zile, Yozgat, Boğazlayan bölgelerinde asayişin bozulmasına ve güvenliğin kaybolmasına ilave olarak İngilizler de Karamürsel, Gemlik, Mudanyaya donanmadan asker çıkarmışlarsa da kısa çarpışmalardan sonra çekilmişlerdi.

GÜNEY CEPHESİ KUMANDANLIĞI

1920 senesi başında Fransız kuvvetlerine karşı Kuva-i Milliye teşkilatını kurmak ve Fransızların kuzey ve doğuya doğru yayılma girişimlerini önlemek göreviyle sınıf arkadaşlarımdan topçu binbaşısı Kemal (sonradan paşa), piyade yüzbaşısı Osman (sonradan paşa) ve Ratip Beyler Doğan, Tufan ve Sinan takma adlarıyle Kilikya bölgesinde görevlendirilmişlerdi. Adı geçenler buralarda bulunan subayların ve özellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yardımlarıyle önemli hizmetler yapmayı başarmışlarsa da bölgenin genişliği ve önemi ile mütenasip bir teşkilata ve tek elden idaresine ihtiyaç görüldüğünden 26 Haziran 1336-1920 tarihli bakanlar kurulu kararı ile güney cephesi kumandanı olarak tayinim çıkmıştı.

Mersinden Fırat nehrine kadar uzayan bölgede Fransızlara karşı kurulmuş olan güney cephesinde görevlendirilmiş bütün birlikler ve kuva-i milliye kuvvetleri cephe emrine verilmişlerdi. En yakın ve önemli tehlike batı cephesinde bulunmasından dolayı orta ve batı Anadoluda bulunan kadroları pek zayıf ve hafif bütün birlikler batı

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

cephesine ayrılmış olduğundan Fransızlara karşı güney cephesinde dağınık bir halde bulunan birkaç taburdan başka birlik olmadığından bu cephenin savunması zorunlu olarak hemen tamamen milli kuvvetlere bırakılmış idi. Cephe karargah teşkilatının kurulması subay ve araç eksikliğinden dolayı uzayacağı, ihtiyaçların cephe karargâhı olarak seçilen Kayresiye yavaş yavaş gönderileceği genelkurmay başkanlığı tarafından bildirildiğinden biran evvel vazifeye başlayabilmek için Ankara kumandanına (Nuri Conker) baş vurarak sağlıyabildiğim iki binek atı ile 29 Haziran 1336-1920 de trenle hareket ve Eskişehir-Afyon hattındaki trenlerin düzensizliği ve sık sık duraklamaları yüzünden ancak 1 Temmuz akşamı Konyaya gelebildik.

Yunanlılar Kula'yı da işgal ederek saldırılarına devam etmekte, batı cephesi kumandanı Ali Fuad (Çebesoy) Paşa da Uşakta bulunmakta idi.

Batıdan başlayarak bölgemi görmek, çeşitli birlik ve cephe kumandanları ile temas kurarak durum hakkında genel bir fikir edinmek için Tarsus'a gitmeye karar vermiştim. Ertesi günü cephe topçu kumandanlığına atanmış olan Recep Beyi ve karargaha tayin olunan kurmay yüzbaşı Celil Beyi - kısa bir müddet sonra batı cephesine alınmış ve Çerkes Edhem isyanına katılmış olduğundan asılmıştır - Kayseride karargahın kurulması göreviyle Ereğlide bıraktıktan ve hareketimi cepheye bağlanan kumandanlığın telgrafı ile bildirdikten sonra Pozantıya hareket ettik.

İki gün 41. tümen kumandanı Konyalı Hayri Beyin (bu tümenin yalnız iki taburu Adana cephesinde kalmış, yedi taburu batı cephesine alınmıştı) karargahında kaldım. İlk zamanlarda karargahın bütün yazı işlerini üzerine almak suretiyle bana büyük yardımı dokunan Kilisli makineli tüfek subayı Abdüllatif Beyle Konyadan eski Hamidiye süvari alaylarında teğmenlik yapmış Mehmet Ağayı da alarak, birkaç gün devam edecek yolculuğumuz için lüzumlu bazı eksiklerimizi özellikle yük hayvanlarımızı sağladıktan sonra 5 Temmuzda yola çıktık. Güzel ormanlık bir plato olmasından dolayı I. Dünya savaşında Filistin cephesi için, bazı ilaveler de yapılarak tedavi ve istirahat mahalli olarak kullanılan fakat sıtmalı olması yüzünden pek fazla insan öldüğünden Can Alan denilen «Çamalan»da dinlenerek akşam Yenihan'da geceledik. Ertesi gün akşamı Ulaş da bu bölgenin kumandanı olan topçu binbaşı İsmail Beyde misafir olduk.

7 Temmuzda Ulaş köyü yakınındaki millî kuvvetleri, Tekelioğlu çetesini, yerliler tarafından Asahab-ı Kehf'in uyudukları yer olduğuna inanılan tepeden Fransız mevzilerini teftiş ve tetkikten sonra Tarsus çayını kayıkla geçerek akşam Suphi Paşa çiftliğinde kaldık.

Burada Sadık Paşa, mebus Muhtar ve İsmail Hakkı Beyler ve Sinan Paşa (yüzbaşı Ratip) ile genel durum üzerinde fikir alış verişinde bulunduk. Zayıf kuvvetlerle Kilikya kuzeyine ve doğusuna yayılıp işgal bölgelerini genişletmeye çalışan Fransızlar Maraş (11 Şubat 1336-1920) Urfa (11 Nisan 1336-1920), Pozantı (27 Mayıs 1336) da uğradıkları kesin yenilgi üzerine Kozan ve Kars'ı (Kadirli) da boşaltarak Mersin - Tarsus - Adana - Ceyhan hattına çekildikleri ve milli kuvvetler tarafından sık sık bozulan demiryolunu koruyarak bu bölgede hemen tamamen müdafaa durumunda ve 30 Mayısta kendileri tarafından istenen ve bizim tarafımızdan da kabul edilen 20 günlük mütarekenin sona ermiş olmasına rağmen saldırı hareketlerinden çekinmekte idiler.

Mersin ve İskenderun yollarıyle her türlü ihtiyaçlarını sağlayabilen ve uçaklara, ağır ve hafif silahlara ve bol cephaneye sahip olan, iyi yetiştirilmiş disiplinli birliklere karşı cephanesi sınırlı, çeşitli silahlarla savaşan bir iki bin

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kişilik milli kuvvetlerle, kalbleri ne kadar vatan aşkı ile dolu, fedakâr insanlar olsa da önemli bir taarruza ve kesin bir sonuç almaya imkân olmadığından şimdilik düşmanı bulundukları bölgede durdurmak ve yeni genişleme girişimlerine engel olmaktan başka birşey yapılamazdı.

Suphi Paşa çiftliğinde toplanan, emlak ve arazileri düşman elinde kalan ve geri kalan güçlerini milli kuvvetlerin devamı için gerekli maddi ihtiyaçları olan, milli hareketlerin başarısına inanan ve bu gayretli ve hamiyetli kişilerin hergün üç beş kilometre önlerindeki mal ve mülklerine hasretle, üzülerek bakmak zorunda kaldıklarını görmek gerçekten üzücü olmakla beraber bu durumda yapılabilecek ne bir hareket ve ne de ümit verecek bir ışık vardı. Ertesi günü avutucu sözlerle ayrıldıktan sonra Ratip Bey ve yanındaki atlı bölüğü ile karargahı olan Kraisalı kaza merkezine geldik ve kendisine misafir olduk. Öğleden sonra bunaltıcı sıcak altında oldukça yorulmuş olmamız bizi ertesi gün de Kraisalıda kalmaya mecbur etmişti.

Karaisalı, vaktiyle Menemenden gelen bir derebeyi tarafından kurulmuş bir köy olmasından dolayı Menemenli adını da taşır. Burası mahsulü bol Adana çevresinin kuzey-batı sınırını oluşturan ve ondan sonra doğuya doğru bazı akarsu vâdileri dışında tamamen kurak ve çorak bir bölgedir.

10 Temmuzda Akgeçit üzerinden Seyhan nehri kenarında bir kayık iskelesi olan Tafit köyünde geceledik. Kayığın bozulmuş olması dolayısıyle ertesi gün elli metreden fazla bir genişlik ve oldukça akıntılı Seyhanı atlarımız karınlarına kadar suya gömülerek Allaha şükür olaysız geçtikten sonra Kozan ilçesi sınırına girdik. Bucak merkezi olan Sarıgeçit köyünde biraz dinledikten ve çok sıcak ve ağır bir hava altında dokuz saatlik bir yürüyüşten sonra Kozana geldik. Bugünkü yolumuz âdi bir izden ibaret ve

Sarıgeçit'e kadar tamamen kurak ve hiçbir insan yaşamayan denecek kadar boş ve çorak bir bölgeden sonra Çukurova kuzeyinden geçiyor ve yabani ot ve çalılar hayvanlarımızın karınlarına kadar yükseliyor, bazen geçtiğimiz patikayı tamamen örtüyordu.

Yazın gölgede 40 derece sıcaklıkta Ceyhan nehri ve kollarının sularını çeken ve Kozan yakınlarından İskenderun körfezine kadar devam eden ve üzerinde bulunan eski eserlerle pek eski devirlerde bile büyük bir bayındırlık alanı olduğunu gösteren ve memleketimizin en verimli — bire seksen veren — toprakları olan, fakat şimdi kuraklıktan çatlaklar meydana gelen ve bir kısım yerleri bataklık haline gelmiş bu kıymetli ova bir sıtma yatağı haline gelmişti. Bugün Ceyhan kasabası kuzeyindeki Mercibin, Mercimek gibi devlete ait faydalanılabilen topraklarda yerleştirilen ve toplamı milyonu geçtiği söylenilen Arnavut, Çerkes, Tatar, Nogay, Boşnak, Kürd göçmenlerinin hayatlarına malolmuş ve üzerinde yaşanmaz bir hale gelmiş bulunuyordu. Bu milyonluk topluluktan şimdi ancak birkaç bin kişi kalmıştı. İnsan vaktiyle açılmış kanalları, Anavarza kalesi gibi Roma ve Türk - İslâm devrine ait özellikle Zülkadiriye (Dulkadir) Oğullarının - Maraşta bu aileden Kadri Paşa ile tanıştım - merkezi Kars (Kadirli)deki(1) Asur ve eski Türk eserlerini gördükten sonra eski bayındırlık ve uygarlık yerine bugünkü kamış kulübelerden kurulu köyün, gölgeliğe sığınmış, sıtmadan tir tir titreyen ve bir-

1 — Zulkadiriye veya Dulkadir-oğulları bilindiği gibi Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun 1309 miladi tarihinde yıkılmasından sonra Anadolu'da kurulan Karaman-Oğulları, İsfendiyar-Oğulları, Germiyan-Oğulları gibi birçok Türk beyliklerinden birisi olup Maraş ve Elbistan bölgesinde miladi 1339'da kurulmuş ve 1516'da Yavuz Selim tarafından Osmanlı İmparatorluğuna katılmıştır. Ancak merkezleri hâtırat sahibinin dediği gibi Kadirli'de değil Maraş ve Elbistan'da bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kaç gram kininden de(2) yoksun bulunan zavallı halkına karşı yüzyıllar boyu gösterilen ilgisizlik karşısında lânet okumaktan kendini alamıyor.

Millet vekilliğim zamanında(3) Kilikya ve etrafında halkın ve memleketin ihtiyaç ve menfaati gözönüne alınarak yapılan yolları, açılan kanalları ve bu sıtma yuvasının günden güne artan bir servet kaynağı haline gelmiş ve gelmekte olduğunu görerek «aceba içilecek temiz bir sudan bile yoksun bulunan zavallı Anadolunun ihtiyacına 30 sene evvel olsun ne için başlanmadı» diye insan düşünmekten ve sebeplerini ve sorumlusunu aramaktan kendisini alamıyor.

13 Temmuz Kozan, sonra Ceyhan Cephesi kumandanı olan Tufan Bey (yüzbaşı Osman, sonra Paşa)nında katılması ile Haçin(4) kuşatmasını idare eden Doğan Bey - sınıf arkadaşım Kırklareli'li topçu Kemal Bey (Paşa) tarafından bir taarruzda bulunulacağını öğrendiğimizde sonucu bekliyerek Kozan'da kaldık. Bu arkadaşlar Kuva-i Milliyenin güney bölgesinde de kurulmasını sağlamak için Ali Fuad Paşa (Cebesoy) tarafından başlangıçta Kayseriden gönderilmişlerdi. 3 Temmuz Şarın milli kuvvetler ta-

2 — Eskiden sıtma hastalığına karşı kullanılan çok etkili bir ilaçtır.

3 — Rahmetli Paşa 1950 seçimlerinde Demokrat Partiden İstanbul milletvekili seçilmiş ise de parti yöneticilerinin tutum ve davranışlarını kendi inanç ve prensipleriyle bağdaştıramadığından 1953 yılında partiden ve mebusluktan istifa etmiş ve ölümü olan 1961 yılına kadar tamamen politika dışında kalmıştır.

4 — Eski Haçin bugünkü adıyle Saimbeyli kazası Ermenilerle yapılan çarpışmada şehit düşen kahraman yedek subay Saim Beyin hatırasına izafeten verilmiştir. Halkın büyük bir kısmı Ermenilerden oluşan ve Torosların en dik ve sarp bir bölgesinde bulunması dolayısıyle hükümet kuvvetlerinin etkisinden uzak kalan bu bölgedeki ermeniler sık sık isyan çıkarmışlar ve kasabayı adeta kendi idarelerine almışlardı.

rafından ele geçirilmesi sırasında kurtulmuş olan bir miktar Ermeni isyancısı da Haçinlilere katılmışlardı.

Fransızlar güneye çekildikleri sırada çeşitli kasabalardaki ermenilerin bir kısmını beraber götürmüşlerse de Haçin ve Zeytun'da(5) toplanan Ermeni çeteleri cephemiz gerisinde bir çıban gibi kalmışlar ve ara sıra yaptıkları saldırılarla etraftaki köyleri yağma etmeye ve yıkmaya devam etmişlerdi. Kozan ve Siyis Ermeniler için en önemli kudsal merkezlerden sayıldığından Katagigos(6) eski kalenin bulunduğu sırt üzerinde yapılan kilise ve ek binalarıyle birlikte bir taş duvar (sur) içerisine alınmış olan manastırda oturmakta idi.

Karargâhı Feke'de (7) kurulmuş olan Doğan Bey emrindeki iki âdi dağ topunun sayı bakımından sınırlı ve etkisinin azlığı, arazinin sarplığı ve Ermenilerin inatçı direnmesi dolayısıyle taarruzda başarı elde edememişti. Bu olay bize birkaç şehit ve 20 kadar yaralıya mal olmuştu.

Tufan Beyin bulunmaması dolayısıyle Ceyhan cephesinin teftişini geri bıraktıktan ve kendisine gerekli direktif verildikten sonra ertesi gün Kars'a (Kadirli'ye) hareket ettik. Boğucu bir sıcakta ovayı geçerek beş saatte Kars'a (Kadirli'ye) gelmiştik. Fransızların kısa bir süre işgali sırasında bazı yıkıntılara da uğramış olan Kozan'a oranla daha güzel ve havası da ılıman olmakla beraber sıtması fazladır. Müftü hoşsohbet, zeki birisi idi. Asur ve Roma devrine ait birtakım mozaik döşemeli, fakat bir kısmı harap bir halde bulunan avlulara raslanıyordu. Üç gün sürecek olan Kars (Kadirli) - Maraş yolu çok engebeli, kesik ve oldukça bakımsız, ormanlık bir araziden geçmekte olduğundan yanımıza kılavuz olarak aldığımız jandarma ile 15

5 — Bugünkü Süleymanlı Bucağı.

6 — Ermenilerin en yüksek dinî liderlerine verilen ad.

7 — Kozanla Saimbeyli arasındaki çok dağlık ve engebeli bölgedeki bir ilce merkezinin adı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Temmuzda hareket ettik. Geceyi Soğanlı Yaylası denilen orman içinde güzel bir su kaynağı kenarında kurduğumuz çadırda geçirdikten sonra ertesi günü akşamı Monzur yaylasına geldik. Taşlık ve yüksek bir dağ olan Başkuluş tepesi yamacında Maraşlı Rahime adındaki bir ananın dört evladıyla evleri, hayvanları ve bahçeleriyle onarıp yerleştikleri ve Kars (Kadirli)'den Maraş'a giden yolculardan bir kısmının Rahimeciler adını verdikleri tabii bir konak yeri halini almış olan yaylada kaldık. Maraş kurtuluş hareketleri başkan ve kahramanlarından Hacı Evliya Efendinin kardeşi Hacı Hüseyin Efendiye misafir olduk.

Aşiret usulü bir akşam yemeğinden ve serin bir dağ havası içinde açıkta rahat bir gece geçirdikten ve güzel bir kuşluk ile de (sabah kahvaltısı) doyurulduktan sonra Ceyhan köprüsü yoluyla mülhak yüzbaşı Latif Bey, bir yaver (yüzbaşı Rifat Sadettin Bey) ve bir de Mehmet Ağadan kurulu cephe karargâhı ikindi üzeri samimi bir karşılama ile Maraş'a geldik (17 Temmuz 1336 - 1920) ve askerlik şubesi binasına yerleştik.

Maraş Ahır Dağının çıplak ve dik yamaçlarının eteğinde verimli Ceyhan nehrinden (8) sulanan geniş bir ovaya hakim, Kırkpınar adı verilen bol bir kaynak suyu sayesinde etrafı bağ ve bahçelik, havası ılıman büyücek bir doğu kasabası. Halkı genellikle dindar, gelenek ve âdetlerine bağlı, görünüş ve kıyafet bakımından Türk - Osmanlı aşiret görünümünde olup eski kıyafetlerini korumuş çalışkan insanlar. Herhalde bu bölgede oturan Türkler diğer ırklarla en az kanı karışmış olacak. Cephenin, gerek ogüne kadar ve gerek ondan sonra gördüğümüz halkına — yakınlık ve münasebetler dolayısıyle kısmen Araplık tesirleri karışmıştır — oranla daha Türk ve Osmanlı kalmışlardır.

8 — Maraş ovasını sulayan bu akarsu, Ceyhanın kollarından Aksu adıyla anılır.

Şehrin birçok evleri meydana gelen savaşlar sonucunda yanmıştı. Üzüntü verici gördüğüm husus orta halli fakat mutlu denecek bir yaşama sağlamış olan bu temiz vatansever halk derebeylik artığı ağa ve diğer ileri gelenlerin (Dülkadir oğullarından Kadri Paşa, Kadıoğulları, Çuhadarlar gibi) birbiriyle üstünlük çekişmelerinin etkisinden kendilerini kurtaramamışlardı.

Maraş'ın en büyük gelir kaynağı olan zengin çeltik tarlaları birkaç ailenin elinde bulunduğundan özellikle sulama yüzünden aralarında çatışmalara, kaza idare meclislerine girerek güçlerini hükümet kuvvetiyle çoğaltmak istemeleri de anlaşmazlıklara sebep olmakta idi.

Büyük ders alınacak bir husus da genel savaştan (Birinci Dünya Savaşı) biraz evvel yapılan Ermeni tehcirine kadar paylaşılamayan bu güç ve yetki yarışı gerçekte kasabanın bankeri haline gelmiş olan Agop Ağa hesabına yapılmıştır. Eski aile gelenek ve gösterilerine devam etmek düşüncesi ile yaptıkları büyük masrafları kapatamadıklarından yavaş yavaş mülklerini rehin etmek zorunda kalarak bu Ermeni sarrafın önünde boyun eğmek ve onun arzularına uymaya mecbur kaldıklarından kasabanın servet kaynakları yavaş yavaş Agop Ağanın eline geçmiştir. Bu durumun ne yazık ki Ayıntap için de ayni olduğunu sonradan öğrendim. Bu suretle hemen bütün Anadolunun ticaret ve ekonomik hayatından başka doğudaki nüfus yoğunluğundan memleketin savunma imkânlarını da çok zorlaştırabilecek bu iç yara, hükümetin tehcir (mecburi göç) (9) kararı ile kesin olarak kapatılmış, müslümanların

9 — Tehcir, I. Dünya Savaşı sırasında daha ziyade doğu ve güney bölgelerinde yoğun bir halde bulunan Ermenilerin, dış teşvik ve ayartmalarla savaş halinde bulunan Türk ordularını arkadan vurmaları, savaş dolayısıyle genç erkekleri cephelerde bulunan köylerdeki kadın, çocuk ve ihtiyarları toplu şekilde öldürme olayları karşısında o zamanki İttihad ve Terakki

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

tekrar mallarına sahip olmaları sağlanmış ve memleketimiz için içte ve dışta olumsuz bazı politik cereyanlar önlenmiş ve malî, iktisadî ve askerî tehlikeler giderilmişti. Bu sebeple insanî duygulara mağlup olmayarak Talat Paşa ve Bahattin Şakir Beylerin ruhları şadolsun demek zorunluğunu duyuyorum. Bu duayı bu bölgeler halkından pek çoğundan ve pekçok kere işittim.

Maraş, İngilizler tarafından Fransızlara bırakılmış (10) ve 30 Ekim 1335 - 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Suriye'ye mecburi göç dolayısıyle giden Ermenilerden kurulan gönüllü birliklerle güçlendirilmiş olan Fransız kuvvetleri yalnız Kilikya (Çukurova)'da kalmıyarak Ulukışla, Kozan, Maraş, Urfa'ya kadar doğu ve kuzeye doğru yayıldıkları sırada korudukları Ermeniler bu işgal bölgelerinde birçok zulümler yaptıkları gibi, Şar, Zeytun, Haçin gibi henüz işgal alanları dışında kalan ve öteden beri hükümete karşı çeşitli devirlerde bastırılmaları için üzerlerine asker gönderilmek mecburiyetinde kalınan Ermeni âsiler de güney cephesi gerisinde birer çıban başı oluşturarak Fransızlara öncülük etmişler ve fırsat buldukça ku-

Hükümeti, özellikle başkumandanlığın ısrarlı tedbir kararları alınması talebi üzerine, aldığı bir kararla bu hareketlere katılan ve katılmayan Ermenileri bulundukları bölgelerden çıkararak memleketin başka taraflarına mecburi göç ettirmesi olayıdır. Bu Ermenilerin bir kısmı da dış ülkelere göç etmişlerdi. Bugün, siyasi bir polemik olarak zaman zaman dış ülkelerde yapılan Ermeni gösterileri vaktiyle yapılan bu çok haklı göç hareketini protesto maksadıyle politik bir sömürü konusu olarak kullanılmaktadır.

10 — I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleriyle yapılan Mondros Mütarekesi ile (30 Ekim 1918) Musul, Elcezire «Kuzey Irak Bölgesi» ve İskenderun, Maraş havalisi İngilizler tarafından işgal edilmişti. Sonradan bu iki devlet arasında varılan bir anlaşma ile bu bölgeler Fransızlara bırakılmıştı.

şatıldıkları kasabalardan çıkışlar yaparak bölge halkına saldırmaktan geri kalmmışlardı.

Mraş'ta gerek Fransızların kötü idaresinden gerek mühimce bir yekûna ulaşan yerli Ermenilerle Suriye'den gelen gönüllü Ermenilerin saldırılarından bıkarak dinî, millî ve vatanî duyguları bir kat daha artan halk Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilâtı sayesinde dışarıdan hemen hiçbir yardım görmeden Fransız işgaline karşı ayaklanmış ve bir cuma günü kasabanın büyük camiinde öğle namazından sonra şehrin merkezinde Fransız işgalinde bulunan kaleye hücum ederek Fransız bayrağını indirmiş ve beraber getirdikleri Türk bayrağını çekmek suretiyle mücadeleye başlamışlardı. Etraftaki köylerden teşkil ettikleri millî kuvvetlerle, Fransızların beslenme, bağlantı ve takviye almalarını engellemek amacı ile Bahçe kasabası yakınlarındaki arızalı bölgede tren yolunu tahrip etmişler, bazı Fransız kafilelerini dağıtarak Maraş'ın güney yollarını kesmişlerdi. Bu cesurca ve vatanseverce harekete önayak olan bölge Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Göksunlu Aslan (sonradan milletvekili olmuştur), Hacı Evliya, Yusuf, süvari yüzbaşısı Salim (Yörük Salim), ilkokul öğretmeni Hayri (sonradan şehit olmuştur) Beyler ve arkadaşlarıyle diğer savaşçıları saygı ile anmak ve adlarına anıt dikmek gereken kahramanlardır.

İşte yerli halkın coşkunluğu ile başlayan bu girişim, Fransız karakollarını, Ermeni mahallesini ayrı ayrı kuşatmak, evden eve açılan lağımlarla bazen kendi evlerini yakmak, Fransızların topçu ve makineli tüfek ateşleri altında geceli gündüzlü sokak savaşlarında çarpışmak, eldeki silah ve cephane yetersizliğinden ümitsizliğe düşmiyerek kendilerinin yaptıkları el bombası ve fişeklerden faydalanarak en kötü durumda bütün anlamı ile hayatlarını hiçe sayarak haftalarca çarpışmak sonunda Fransızları ve Ermenileri evvelâ şehrin güneyindeki bölgeye çekilmeye, da-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yanma güçleri günden güne kırılan ve beslenme zorluklarıyle de karşılaşan düşmanı kurtarmak için gönderilen Fransız birliğini de Eloğlu köyü yakınlarında durdurmaya ve nihayet geri çekilmeye mecbur etmişlerdi. Nihayet 11 Şubat 1336 - 1920'de bir kısım Ermenilerle birlikte Maraş'ta tutunamayacaklarını anlayan Fransızlar şehri bırakarak güneye doğru çekilmişlerdi.

Bu suretle Sivas'taki III. kolordu tarafından yapılan küçük ölçüdeki silah ve cephane yardımından başka bir yardım görmeyen Maraş halkının gösterdiği fedakârlık sayesinde düşman işgalinden kurtulan ilk Anadolu şehri olma şerefini kazanmıştır (11).

Yalnız vatan sevgisinin yarattığı bu fedakâr harekete önayak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Göksunlu Aslan, Hacı Evliya, Yusuf, süvari yüzbaşısı Selim ve öğretmen Hayri Beyler gibi, bir kısım şehitler arasına katılan savaşçıları saygı ile anmak ve gelecek nesillere bir örnek olmak için hâtıralarına anıtlar dikilerek bu adsız kahramanların örnek davranışlarını çeşitli yollarla gelecek nesillere duyurmak bir vatan borcudur.

Cephedeki durumu ve halkın psikolojisini inceledikten sonra karargâhın Kayseri'de bulunmasını doğru bulmayarak çeşitli bölgelerle daha yakından ilgilenebilmek için Maraş'ta kalmayı uygun bulmuş ve Kayseri'ye giden arkadaşları buraya getirmeye karar vermiştim.

Cephenin önemli kısımları Adana ve Antep bölgeleri idi. Bunlardan birincisi Toros sıradağlarına ve bir tren yo-

11 — İl komşuları olan Anteb'in kendilerinden sonra kurtuluş mücadelesine girişmelerine ve Fransızları şehirden çıkaramayışlarına rağmen gösterdikleri kahramanca direnmeden dolayı Gazi adıyle anılmalarını yıllarca yadırgayan kahraman Maraşlılar nihayet 1976 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Kahraman unvanı verilmesi suretiyle gerçek haklarını geç de olsa almışlardır.

luna dayanmakta ve Pozantı'da bulunan 41. tümen aracılığı ile gereğinde hızla takviye gibi savunma kolaylıklarına sahip ise de mütareke şartlarına rağmen Fransızlar Antep şehrinin yüksekçe bir yerinde bulunan Amerikan Koleji binasını ve etrafını ellerinde tutmakla Suriye demiryolu ve kaynaklarından faydalanarak henüz kesin bir hakimiyet kuramadıkları Suriye'yi korumak, kuzey ve doğuya doğru hakimiyetlerini yayabilmek imkânını da sağlamaları bakımından Antep bölgesini tarafların ilerideki hareketleri için daha önemli görmüş olmaklığım bu kararı almakta etkin olmuştu.

Maraş'a geldiğimde cephenin merkez ve doğu bölgesindeki durumumuza gelince; Kozan ve Kars'ı (Kadirli) boşaltan Fransız kuvvetleri hem Adana hem de İskenderun ile bağlantılarını sağlamaya çalışırken Ceyhan'da Mercin suyu gerisinde yerleşmiş olan Tufan Bey kumandasındaki millî kuvvetlerimizle aralarında küçük çatışmalar olmakta idi.

Bu bölge gerisinde ve Kozan kuzeyinde toplanmış olan Doğan Bey kumandasındaki millî kuvvetler de sayısı yaklaşık bin kişi kadar olan Ermeni âsilerinin toplandıkları ve ara sıra yaptıkları saldırılarla yakındaki köylere baskın yapan Haçin kasabasını çevirmiş bulunuyordu.

Ceyhan'ın, Osmaniye - Bahçe üzerinden Islahiye ile olan ulaşımı, 9. piyade alayının II. ve III. taburları ve Yörük Selim Bey kumandasındaki millî kuvvetler tarafından yapılan başarılı taarruzlarla kesilmiş, buraları boşalttırılmış olduğundan Ceyhan'daki Fransızların gerek Antep kuvvetleriyle gerek tren yolunun sık sık tahrip edilmesi dolayısıyle Adana ile ilişkisi kalmamış bulunuyordu. Antep, çeşitli sınıflardan oluşan yaklaşık bir alay kadar bir Fransız birliği ile işgal edilmekte ve beslenme ve cephane ihtiyaçlarını Kilis yolu ile güneyden sağlamakta olduklarından bu

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

grupların gelmesi ile savunma birliklerinin gücü geçici olarak artmakta idi.

Mütareke maddelerine uyarak Fransızlar şehirle hemen bütün ilişkilerini kesmiş, şehrin batısındaki hakim tepe üzerinde bulunan Amerikan Koleji ile hastane binalarını ve bunların kuzeyindeki Haraf adı verilen bir çiftlik binasını ellerinde bulundurmakta idiler.

Şehrin müslüman mahallelerinin savunması, merkez heyeti tarafından düzenlenmekte ve beslenmekte olan ve yer yer bölüşülmüş ve görevlendirilmiş bulunan her biri 600 kadar mevcutlu iki millî taburla sağlandığı gibi terhis sebebiyle mevcudu yarıya inmiş bulunan 19. alayın I. taburu ile bir makinalı tüfek bölüğü ve iki dağ topu ve bir 10,5'luk dağ obüsünden oluşan bir askerî birlik de şehrin kuzey batısındaki İbrahimli yakınlarında bulunuyordu.

Süresi çoktan bitmiş olduğu halde devam ettirilen mütareke durumu dolayısıyle Ermenilerle ilişkiler, taraflar kuşkulu davranmakla beraber, hemen normal bir şekil almıştı. Kilis'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine bu taraflardaki millî kuvvetlere kumanda eden Polat Bey Kürd Dağına çekilmiş ve kısmen Fransızlara eğilimli olan bazı köyleri basarak bölgede faaliyet göstermekte idi. Cephenin gerisinde ve Maraş kuzeyinde Sultan Hamid devrinde tekrar eden isyanlarıyle bazen birçok tümenlerin toplanmasına sebep olmuş ve sonra da padişahın affına kavuşan Zeytun Ermenileri buradaki askerî kışlayı ele geçirerek Fransızların gelmesine kadar aralarında bir idare kurup hükümetle ilişkilerini tamamen kesmiş, fakat her türlü saldırı hareketinden de çekinmekte idiler. Urfa geri çekilmesinden bir müddet sonra Fransızlar Sürüç ve Birecik'i de boşaltmak zorunda kaldıklarından Fırat Nehri doğusunda düşman kuvveti kalmamıştı.

Maraş'ta bulunduğum sırada meydana gelen olaylar sırasında delegelik ve yakınındaki binalara sığınan fakat

henüz huzur ve güvene kavuşamamış olan Ermeni ailelerini zaman zaman yaptığım ziyaretler ve delegelik binasında yaptığım konuşmalar azçok sükûnete kavuşturmuştu. Bu olay sonradan Zeytun'a karşı giriştiğimiz hareketleri ve kasabayı ele geçirmemizi kolaylaştırmıştı.

25 Temmuz 1336 - 1920 tarihine kadar Maraş'ta kalarak hem bu bölgenin durum ve halini soruşturma ve incelemeden ve 23 Temmuz 1908 meşrutiyetin ilânı millî bayramını (12) merasimle kutladıktan sonra Arslan Beyle birlikte Antep cephesine hareket ettik. 26 Temmuz 1336-1920.

İngilizler, yüzyıllardan beri Hindistan yolunu kontrolleri altında bulundurmak ve bu yol üzerinde kuvvetli bir hükümetin bulunmasını önlemek ve Osmanlı Hükümetinin güçsüz durumundan faydalanarak Doğuda kendileri için bir çıkar elde etmek amacını güdüyorlardı. Akdeniz bölgesinde yeni sömürgeler kurmak suretiyle politik ve ekonomik etkinliklerini genişletmeyi ve çoğaltmayı unutmayan Fransızlar da ancak Amerika'nın koruması ve yardımı sayesinde I. Dünya Savaşının kendilerine kazandırdığı üstünlükten daha çok faydalanmak için İngilizlerle yaptıkları anlaşmaya dayanarak, yakın doğu ve özellikle Türkiye üzerinde geniş emeller besleyen Rusya'nın geçirdiği ihtilâl dolayısıyle herhangi bir müdahalesi olamıyacağını dikkate alarak, mütareke hükümlerini ve Wilson prensiplerini bir kenara itip, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmayı ve parçalamayı hedef alan bir tutum içine girmişlerdi.

Bunun sonucu olarak Suriye'yi savaşla ele geçiren İn-

12 — 23 Temmuz 1908 meşrutiyetin ikinci defa ilanı günü millî bir bayram olarak her sene Hürriyet Bayramı adıyle kutlanmakta idi. 29 Ekim 1923'de cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyet Bayramı kutlandığından Hürriyet Bayramı kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Bu tarih bugün Basın Bayramı olarak kutlanmaktadır. Zira o tarihte basın üzerindeki sansür kaldırılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

giliz birlikleri mütareke şartlarına aykırı olarak Halep şehrinin güvenliği bahanesiyle 15 Ocak 1334 - 1918'de Antep'i işgal ve sonra da Maraş'a kadar yayılmışlardı. Genellikle Fransızlara oranla sömürge yönetiminde daha yumuşak ve hoşgörülü davranan İngilizler, Maraş'ta bu prensiplerini korumuşlarsa da Antep'te özellikle Ermenilerin teşvikleri ve aldatmalarıyla şiddet yoluna saparak müslümanlar elindeki silahları toplamak, bazı ileri gelenleri Suriye'ye sürmek, gerek kasabadaki gerek Suriye'den dönen Ermenilerin müslümanlara karşı giriştikleri saldırı ve tahrikleri koruyan bir tutum içinde bulunmak gibi birçok ağır muamelelerde bulunmuşlardı. Buna karşılık merkezî hükümetin yalnız yardımından değil, ilgisinden de yoksun kalmış olan Antepliler bir «İslâm Cemiyeti» — sonradan adı «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» olmuştur — kurarak süregelen saldırıları imkânları içinde önlemeye çalışmışlardı.

Antep'te sekiz dokuz ay kadar devam eden İngiliz işgali, aralarında yaptıkları bir anlaşma sonucu şehrin Fransızlara teslim edilmesi dolayısıyle 29 Kasım 1919'da sona ermiş, bu tarihte Fransız kuvvetleri şehre girmişti. Türkiye'nin kolay yutulur bir lokma olamayacağını ilk direnme hareketlerimizle anlamış olan İngilizler evvelâ doğu ve kuzey Anadolu şehirlerindeki işgal kuvvetlerini çektikten ve Ege bölgesine de Yunanlıları saldırttıktan sonra emellerini, fedakârlık etmeden başkaları aracılığı ile sağlamayı daimi politikaları saydıklarından, güney illerimizi de, henüz Suriye'de bile kesin bir hakimiyet kuramayan Fransızlara bırakarak yalnız İstanbul üzerindeki baskı ile Türkiye'deki üstünlüklerini korumayı öngörmüşlerdi.

İzmir'in işgali, üzüntü ve ümitsizliğe düşmek şöyle dursun, kahraman milletimizin vatan duygularını coşturmuş, bütün Anadolu'ya yayılmış olan «Müdafaa-i Hukuk» cemiyetleri teşkilâtı sayesinde saldırgan aleyhine milleti,

vatanın kurtarılması yolunda birleşmesini ve harekete geçmesini sağlamış bulunuyordu.

Antep Merkez Heyeti de bu görevden dışarıda kalamazdı. Erzurum ve Sivas Kongreleri ve buralarda alınan kararlar, saldırganlara karşı alınan tertipler çeşitli bölge ve cephelerde açılan direnme hareketleri ve elde edilen bazı başarılar da bu konuda genel halk oyunu güçlendirmekte ve teşvik etmekte idi. Bu etkiler ve duygular altında «Merkez Heyeti» şehir içinde ve köylerde işgal kuvvetlerine karşı mukavemet imkânlarını hazırlamıştı. Maraş'ta başlamış olan millî hareketler karşısında zor duruma düşen Fransız kuvvetlerini güçlendirmek için Antep'ten yollanan imdat kuvvetlerine Araplar köyü yakınında yapılan baskın hareketi ile işe başlanmıştı. 13 Ocakta Maraş'taki kuvvetlerine yardım için gerek Bahçe yolu gerek Antep'ten gönderilen Fransız kuvvetlerinin uğradıkları başarısızlıklar neticesinde Maraş sokak savaşlarının lehimize gelişmesi, Antepliler için bir örnek teşkil etmişti. Şehir yakınındaki hâkim bir tepe yanında yerleşmiş olan Fransız birliklerinin ihtiyaçlarını sağlamakta olan Katma ve Kilis yolunun kesilmesini kararlaştıran Antepliler, esaretten yeni dönmüş olan Said Beyi bu işle görevlendirmişlerdi. Etraftaki köylerden ve Kilis bölgesinden kendisine katılan gönüllülerden oluşturduğu birlikle Şahin Bey (Said Beyin takma adı) iki ay kadar Katma yolunu Fransız kuvvetlerine karşı kapayarak Antep'teki düşman birliklerini zor durumda bırakmıştı. Diğer taraftan Maraş'ın boşaltılması zorunluğu, kendileri için stratejik önemi büyük olan Antep'in de aynı duruma düşmesi ihtimali karşısında Fransızlar albay Andréa kumandasında, çeşitli sınıflardan kurulu kuvvetli bir askerî birliği şehire yardıma yollamışlardı. Şahin Bey bu birliği üç gün şehire girmekten alıkoymuş ise de Elmalı Köprüsünü savunurken kahramanca şehit olması üzerine Andréa kuvvetleri 28 Mart 1920 günü Antep'e gi-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rerek Fransızları kurtarabilmişlerdi. Bu saygıdeğer şehit kahraman için Antepliler güzel bir anıt dikmişlerdir.

Yapılan savaşlar sonucunda Fransızların Maraş'ı boşaltmak zorunda kalmaları Anteplilerin morallerini yükseltiği bir sırada Şahin Beyin ölümü, şehirdeki Fransız işgal kuvvetlerinin yardım almaları, şehir ve etraftaki halk üzerinde olumsuz bir etki yapmıştı. Bu durum ayni zamanda şehirdeki Ermenileri de hayli şımarttığı gibi bazı kişilerde mukavemet fikrinin lüzumsuzluğu kanısını uyandırmıştı. Bu sırada Ankara'dan gönderilmiş olan Kılıç Ali Bey, Maraş'ta kendisine katılan bir Kuva-i Milliye birliği ile Burç köyüne gelmiş ve Merkez Heyeti üyeleriyle görüşerek şehrin savunması için bazı kararlar almışlardı. 1 Nisan 1920 günü Andréa birliğinin getirdiği cephane ve diğer yardım malzemesini bıraktıktan sonra Kilis yolu ile geriye dönerken yaptığı taarruz şehirde de yayılmıştı. Bu suretle bir süreden beri ayrı evlerden kendi mahallelerine geçmiş olan Ermenilerle millî kuvvetler arasında yer yer meydana gelen çarpışmalara Fransızlar da katılmış ve böylece başlayan ve ara sıra Fransız topçusunun da şehire yaptığı atışlarla devam eden çarpışmalar aralıklarla sonuna kadar devam etmiştir.

Bir taraftan Fransızlar aleyhine Suriye'de gelişen zorluklar ve hareketler, diğer taraftan kuvvetlerinin ve yönetimde yaptıkları hatalar yüzünden Maraş, Urfa ve Pozantı'da millî kuvvetler tarafından uğratıldıkları yenilgiler Fransızları bir mütareke önerisine zorlamış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetince 30 Mayıs 1336 (1920)'da 20 günlük bir mütareke kabul edilmişti. Ankara hükümeti tarafından 16 Haziranda yapılan bir genelge ile de 19 Haziranda itibaren çarpışmaların tekrar başlaması bildirilmişti.

Mütareke esnasında güney cephemizde bu geçici sessizlikten sonra çarpışmalara tekrar başlanması bildirilmesine rağmen Antep'te tarafların yeni çarpışmalara girişmekten çekindikleri, Fransız ve Ermenilerle normal barış halinin devam ettiği görülmüştü.

Sonradan gösterilen büyük fedakârlık ve kahramanlıkla da sabit olduğu gibi Antep halkının vatana olan derin bağlılığından şüphe edilemiyeceğine göre geçen olayların etkisi, Fransızların yönetimde fazla şiddetli davranmayışları, şehrin harap olmasının önlenmesi ve normal hayatın korunmasından doğan haklı istekler, genel durum dolayısıyle Ankara'nın yardımından yoksunluk gibi çeşitli duygusal etkenlerin bu duruma sebep olduğunu kabul etmek gerekir.

Öğle üzeri Aksu'yu geçerek Karabıyıklı hanında — o zaman Maraş'la Antep arasındaki esas yoldu — biraz dinlendikten sonra 26 Temmuz akşamı şehrin kuzeyinde şose kenarında birçok Antep köyleri gibi bereketli ve bol suyu olan küçük Sam köyüne geldik. Antep askerlik şubesi büro şefi ve ayni zamanda mıntaka kumandanı görevini yapmakta olan kurmay yarbay İrfan Bey (Harb Okulunda üstümüzdeki sınıfta idi) merkez heyeti başkanı Ferid Bey ve Özdemir Beyle durum hakkında görüştük. Gelecek nesillere bir örnek miras olmak üzere Özdemir Bey hakkında burada bir parça bilgi vermeyi borç bildim.

Suriye taraflarında yerli Arap mücahitleriyle birlikte Fransızlara karşı millî hareketleri yöneten ve Temsil Heyeti tarafından kumandanlığı onaylanmış olan ve Fransızlarla yapılan kısa mütarekenin bitiminden sonra, Antep etrafındaki Fransızlarla, gerek dışarıdaki birliklerimiz ve gerek şehir içindeki millî kuvvetlerin tekrar savaşa başlamaları, özellikle Antep'in önem kazanması üzerine, o zamana kadar şehir savunmasını yürüten Müdafaa-i Hukuk merkez heyeti, şehrin savunmasını, sağlam karakteri ve Suriye'deki devamlı başarılarıyle sivrilen Ali Şefik (Özdemir) Beye tam yetki ile bırakmıştı. Adıgeçen 8 Ağustos

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

1920'de kumandayı ele almıştı. İşte bu tarihten itibaren Özdemir Bey şehrin her türlü askerî ihtiyaçları, beslenme güçlükleri yüzünden 8 Şubat 1921'de teslimine kadar tam altı ay bin türlü zorluklar, zahmetler ve yoksulluklar içinde meslekten yetişmiş, tecrübeli ve azimli bir kumandan gibi şehri savunmuş ve son günlerinde yaptığı çıkış hareketleriyle de esir olmaktan kurtularak karargâha katılmıştır. Başkumandanlık tarafından da yarbay rütbesi ile taltif edilmiştir.

Antep'in bu şekilde bir müstahkem mevki gibi direnmesinden dolayı şehre Gazi unvanı verilmesine bu adsız kahramanın kişiliği sebep olmuştur (13).

Antep'in düşmesinden sonra Revandız hareketine de görevli olarak katılmış olan Özdemir Bey bir aralık Antep milletvekili seçilmiş ise de sonraları Anadolu demir yolları inşaatı sırasında taşaron olarak çalışmış ve 1950 yılında Ankara'da sıkıntılı bir hayat zorluğu içinde ölmüştür.

Ertesi günü İrfan Beyle birlikte şehire hakim bir durumda bulunan Dulluk Baba'dan mevzileri inceledik ve İbrahimliye giderek 9. alay I. tabur kumandanı Recep Beyle görüştük.

Ankara'nın çarpışmalara tekrar başlanması hakkındaki emrine rağmen Antep'de görülen barışçı tutumun devamı, memleket için maddî ve manevî birçok sakıncalar doğurması mümkündü. Siyasî ve askerî bakımdan önemli olan bu bölgenin zamanla Fransız işgaline eğilimli gibi görünmesi, özellikle Suriye'de aleyhlerine gelişmekte olan fikir ve hareketleri bastırdıktan sonra Fransızların güney illerimize yeniden sızmak için Antep'i hareket üssü olarak

13 — Antep'in bu kahramanca savunması dolayısıyle Fransızlar tarafından «Türk Verdun»ü olarak adlandırılmıştır. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşında Almanlar tarafından kuşatılmış olan Verdune kendisini kahramanca savunmuştu.

kullanmaları muntazam ve üstün Yunan ordusuna karşı ordumuzun henüz ciddi bir mukavemet gösterecek kadar teşkilâtlanmamış ve silahlandırılmamış olmasından ve bunun ne vakit mümkün olabileceği bilinmediğinden, bütün güney cephesinin hiçbir yardım görmeksizin yalnız mahallî teşkilât ile gittikçe güçlenecek Fransız kuvvetlerine karşı zor ve tehlikeli bir duruma düşerek bütün millî hareket üzerinde olumsuz bir etki yapması gibi düşünceler, neye mal olursa olsun, Antep'deki Fransız kuvvetlerine karşı savaşmayı zorunlu kılıyordu.

Bu sebeple 29 Temmuz 1336 - 1920'de, İrfan Bey idaresinde, ovada tek bir vaziyette en müsait görünen Araf binasındaki Fransızların ileri mevzilerinin bir baskınla ele geçirilmesine karar verilmişti.

Araf önünde birkaç makinalı tüfekle savunulan siperlere karşı yaptığımız baskın ne yazık ki başarılı olamamıştı. Baskın sırasında 10,5 luk dağ obüsü ile kolej binasına ateş açılarak burası kısmen tahrip edilmiş ve bu suretle Antep'de savaş tekrar başlamıştı. Bu yeni durum üzerine Fransızlar Antep'deki kuvvetlerini artırarak karşı taarruzlara geçmek üzere Katma'da bulunan ve 22 Temmuz 1336 - 1920'de, Haleb'i mukavemet görmeden işgal ederek serbest kalan 2. Dolamud tümeninden albay Andréa kumandasında bir gezginci kuvvet hazırlanmış ve henüz Elcezire cephesi emrinde bulunan 5. tümen (kumandanı Kena Bey-Paşa)'nın, Fırat batısına geçmiş olan birliği 6 Ağustosta Fransızları Cerablus'tan doğuya attıktan sonra İkizkuyu'dan Sacur vâdisini izliyerek Antep'e hareket etmiş ve onların Nifak boğazındaki taburlarını da geri çekilmeye mecbur ettiğinden şehrin kuzey sırtlarını işgal ederek tahkime başlamıştı.

10 Ağustostan itibaren Fransızlar beş gün aralıklı olarak gece ve gündüz kolej bölgesine yerleştirdikleri toplarla şehri bombardman etmişlerdi. Fakat 4 Haziranda Suriye'den Antep'e gelen ve Kuva-i Milliye merkez heyeti kara-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rıyle 8 Ağustos 1336 - 1920'den itibaren şehrin savunmasını üzerine alan Ali Şefik (Özdemir) Bey ve bölge başkanlarının tedbirleri ve halkın soğukkanlı, azimli mukavemeti karşısında şehre saldıramamışlardı.

11 Ağustosta gezici kuvvetler Antep'deki birlikler kumandanı albay Andréa ve Abadie şehrin teslimini istemişlerse de Müdafaa-i Hukuk merkez heyeti ile Kuva-i Milliye kumandanı Özdemir Bey görüştükten sonra Özdemir imzası ile kendilerine red cevabı verilmişti. 10 - 15 Ağustos arasında şehir kısa bir kuşatma devri geçirmiş ve düşmanın topçu ve piyade ateşlerine inatla karşı koymuştur.

Bu süre içinde cephedeki kuvvetlerimiz Maraş ve Nizip bölgesinden katılan kuvvetlerle takviye edilerek düşman cephesine çeşitli yönlerden yaptıkları baskı üzerine Fransızlar 15/16 Ağustos gecesi Dullukbaba ve sonra da Hacıbaba sırtlarını boşaltarak eski yerlerine çekilmeye mecbur kaldıklarından 18 Ağustosta şehirle irtibat sağlanarak hazırlanan bir kısım yiyecek ve cephane şehre gönderilmiş ve gönüllüler de savunuculara katılmışlardı.

Bu sırada Polat Bey idaresindeki millî kuvvetler de saldırıya geçerek Kilis'in bir kısmını geçici olarak işgal etmişlerdi.

20 Ağustosta İbrahimliden itibaren Hacıbaba, Sıksurat, Acem Kayası tepelerinden Cünud sırtlarına kadar uzayan ve şehrin kuzey ve doğu sırtlarını işgal etmiş olan birlikleri teftiş ve bunların bölgelerini ayırıp tesbit ettikten sonra şehre girerek iki saat kadar Özdemir Bey ve merkez heyeti üyeleri ile durum hakkında görüşmede bulundum ve akşam Beylerbeyi üzerinden Sam'a geri döndüm.

Andréa birliği ile takviye edilmiş olan Fransızlar 21 Ağustosta karşı saldırıya geçerek şehir kuzeyindeki cephemizi dağıtmış ve bir dağ topumuzu zaptetmişlerdi. Bugünkü çarpışmalar sırasında Boynunun Memik, idare-

sindeki bir küçük birlikle şehirden çıkarak Döllük tepesine ilerlemiş ise de cephe kuvvetlerinin dağılması sebebiyle geri dönmeye mecbur olmuştu. Tamamen millî kuvvetlerden oluşan birliklerimizle, düzenli ordu ve iyi silahlandırılmış üstün düşman kuvvetlerine karşı ciddi bir mukavemet imkânı bulunamamış ve yanımdaki birkaç subayla küçük Araplar köyüne çekilmiştik.

Fransızlar çekirge sürüsüne benzettikleri gâh hızla dağılıp ortadan kaybolan ve tekrar süratle toplanan gezginci kuvvetlerimize karşı kesin bir netice alamamaları ve büyük bir cepheye yayılmak ve Antep'ten uzaklaşmaya da cesaret edememeleri dolayısiyle 22 ve 23 Ağustos günleri ele geçirdikleri mevzilerin bir kısmını boşaltmış, fakat şehre yakın tepeleri elde tutmuşlardı. Artık Antep tamamen kuşatılmış duruma düşmüş, biz de elde kalan pek zayıf kuvvetle düşman cephesi karşısındaki noktaları işgal etmekle yetinmeye mecbur olduğumuzdan Antep'i mecburen kendi haline bırakmıştık. Ben de 22 Ağustosta Sam ve 23 Ağustosta Küçük Araplar köyünde kalarak 25 Ağustosta Maraş'a döndüm.

6 Eylülde Kolordu kurmay başkanlığına atanan yarbay Hayri Bey (Paşa) ile Kayseride toplanmış olan karargâh subayları Maraş'a geldiler.

Geçen bir aylık zaman içinde şahsen uğraştığım ve takibettiğim hareketlerin, mevcudiyetine güvenilemeyen, her türlü askerî disiplin, eğitim ve öğretimden yoksun Kuva-i Milliye ile, ne kadar fedakârlık gösterirlerse göstersinler, olumlu bir sonuç almaya imkân olmadığını açıkca göstermiş olduğundan, cephenin yavaş yavaş bir kolordu haline getirilmesi lüzumu genelkurmay başkanlığına bildirilmiş idi. Bu öneri kabul edildiğinden Hayri Bey (Paşa), 9. tümen (başlangıçta Maraş tümeni adı verilmişti) kumandanlığına atanmış ve yerine yarbay Burhanettin Bey (Paşa) getirilmişti. 5. tümenin, Fırat doğusunun artık önemini

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kaybetmesi dolayısıyle Antep bölgesine alınması ve her iki tümenle Adana cephesi adının XII. kolorduya çevrilmesi kararlaştırılmıştı. Bir kısmı görev yapmakta olan ve bir kısmı yavaş yavaş gönderilmekte bulunan subaylarla ilk iş olarak bir depo birliğinde eski ve yeni gönderilen erler toplanarak eğitim ve öğretimleri tamamlandıktan sonra 9. tümene bağlı olarak 25, 26 ve 27. alayların kurulmasına başlanmıştı.

Antep bölgesindeki devamlı savaşlar sebebiyle cephenin diğer kısımları ile yakından meşgul olunamadığı gibi Haçin'deki Ermeniler de son günlerde yaptıkları çıkış hareketleriyle kuşatma kuvvetlerimizi yararak gerekli yiyecek maddesi elde etmek için etraftaki köyleri yağmalamaya başlamışlardı. Gerek Haçin gerek Ceyhan karşısındaki cephe durumunu incelemek üzere 9 Eylül 1336 - 1920'de Kozan'a hareket etmiş ve Hayri Beyi Antep cephesine göndermiştim.

10 Eylül günü Monzur yaylasında ve ertesi günü Andırın'da Yağcızade İbrahim Ağada misafir oldum. Andırın havalisi bol suları, güzel tabii ormanlarıyle İsviçre'yi andıran bir yayla ise de ne yazık ki yolsuz ve bakımsızdı. Halk aşiret hayatı yaşıyor, bir senenin büyük kısmını yaylada çadır içinde geçiriyordu. 12 Eylülde gayet kötü bir patika yoldan 12 saatlik bir yürüyüş ile Kars'a (Kadirli) ve 13 Eylülde Kozan'a gelerek bir gün dinlendikten sonra Haçin kuşatmasını idare eden Doğan Beyin karargâhının bulunduğu Feke'ye geldim. 17 Eylülde Haçin cephesini gezdikten sonra geceyi Gülüşen köyünde geçirdik. Kozanoğullarının merkezi olan ve vaktiyle bayındır bir hale getirilmiş bulunan bu kasaba bugün bir köycük olmuş, içinden Göksu ırmağı geçen kasaba Mart 1336 - 1920 ortalarından beri isyan halinde bulunmakta ve Şar'dan kaçanlarla beraber toplamı bini geçen Ermeni isyancılar tarafından savunulmakta ve ara sıra ailelerinin geçimini sağlamak için etraftaki köylere saldırmakta idi.

Kasaba, etrafı dik yamaçlarla çevrilmiş bir vâdi içinde bulunmakla beraber çoğu binalarının sağlam ve taş yapı olması dolayısıyle âdi dağ topu ve tüfek ateşlerine karşı dayanıklı olduğu gibi vâdiye inmek de saldıranlar için tehlikeli olmakta idi. Bu sebeple taarruzlar başarılı olamamış ve millî kuvvetler yalnız şehri ve etraftaki tepeleri çevirmekle yetinmek zorunda kalmışlardı.

Etraftaki halkın rahatını kaçıran cephe gerisindeki bu çıbanın giderilmesi için 15 santimetrelik bir obüsün gönderilmesi genelkurmaya bildirilmiş ve Develi'den gelen yolun, topun geçmesini sağlayacak kadar düzeltilmesine de başlanmıştı. Obüsün gelmesinden sonra 15 Ekim 1336-1920 de açılan topçu ateşi sonunda yapılan hücum üzerine de 15/16 Ekimde kasaba ele geçirilmiş, isyancılardan bazıları ancak ırmak kenarını izliyerek güney yönünde kaçabilmişlerdi.

19 Eylülde Feke'den Kozan'a dönerek 21-23 Eylül günlerinde Isırganlı, Dedeli, Kürkçüler, Baklalı ve Mercimek köylerinde Tufan Bey kuvvetlerini ve 22 Ağustosta Ceyhan'dan gönderilen Fransız kuvvetlerinin atılması ve çekilmesi ile sonuçlanan Mercin savaşı mevzilerini teftişten sonra 24 Eylülde Kösereli - Araplı ve 25 Eylülde Hasanbeyli yolu ile Islahiye'ye, ertesi günü de buraya iki saat uzaklıktaki Dönek köyünde kalarak 27 Eylülde Keferdiz köyüne gelmiştim.

1285 - 1868 tarihinde Derviş ve Kürd İsmail Paşalar tarafından kurulan ve Osmaniye (Cebel-i Bereket) mutasarrıflığına bağlanarak yerleştirilmiş olan Islahiye halkı, aslen Kürd Milli aşiretinin Delikanlı, Celikanlı, Şıhlar, Okçu İzzeddin kollarından bir kısmı ile bir miktar Türkmen

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

göçmeninden oluşmaktadır (14). Halk doğu illerindeki aynı âdetlere sahip, ağalarına bağlı, onların emir ve işaretleriyle hareket etmektelerdir. Bunlar arasında Mehmet Ağa bir süre hükümete yanaşmak suretiyle gücünü artırmış iken sonradan Okçu İzzeddin ağası Hurşit Ağa bu bölgenin derebeyi olmuş, kazanın hemen yarı topraklarını ele geçirmişti.

Fransız kuvvetlerinin Islahiyenin güneyindeki Tahtaköprü denilen yere kadar yanaşmaları üzerine, buraya ayrı bir askerî birlik göndermek de mümkün olmadığından ağayı idare etmek ve millî kuvvetlere bağlı kalmasını sağlamak gerekiyordu. Bu düşünce ile ağanın davetini kabul ederek Maraş'a öğleden sonra dönmeye karar vermiştim. 28 Eylül 1336 - 1920'de Fransızlar güney cephesinde kesin bir sonuç almak amacı ile 4. Goubeau tümenini getirtmişlerdi. Bu suretle önemli bir güç kazanmışlardı. Ekim ve Kasım aylarında gerek Adana gerek Ceyhan bölgesinde harekete geçmişler ve taarruzlarda bulunmuşlarsa da elde ettikleri başarılar yerel kalmış, geçici bir süre işgal ettik-

14 — Paşanın nereden kaynaklanarak alındığı bilinmeyen bu ifadesi gerçeğe pek uymamaktadır. Birer Kürt kolu olarak ileri sürülen Delikanlı, Şıhlar, Okçu İzzeddin adlarıyle anılan kollar aslında Güney Anadolu bölgelerine dağılmış olan ve Türkmen adı verilen Oğuz boylarından bazı küçük topluluklardan başkası değildir. Kaldıki Anadolu'nun bu iç kısımlarında oturan ve yanlış olarak Kürt denilen bir kısım göçebe boylarının asılları Türkmenler olup halk arasında Kızılbaş, Alevi gibi adlarla anılan şii mezhebine bağlı olmalarından dolayı sünni mezhebinden olan Osmanoğullarının bu mezhep mensuplarına karşı uyguladıkları şiddet dolayısıyle bölgenin kuş uçmaz kervan geçmez sarp tepe ve vâdilerinde yaşamak zorunda kaldıklarından birçok âdet ve gelenekleriyle beraber dillerini de unutmuşlar, sentaksı bile olmayan Türkçe, Farsça ve Arapça karması ve yalnız geniş zaman kipi kullanan bir Türk topluluğundan başkası değildir.

leri yerleri de bir süre sonra boşaltarak çekildiklerinden genellikle cephe durumunda bir değişiklik olmamıştı.

Goubeau tümeni, Adana ve Ceyhan bölgelerinde yaptığı taarruzlarla buradaki birliğimizi geri çekilmeye mecbur ettikten sonra Osmaniye ve Bahçe yolunu takibederek Hasanbeyli üzerinden Islahiye'ye ve Kilis üzerinden de 21 Kasımda Antep'e girmişti.

Goubeau tümeninin Antep'e gelmesine kadar geçen iki aylık bir süre içinde Fransızlar tarafından albay Andrée kuvvetleriyle önemli bir taarruz yapılmadığı gibi, Maraş'taki 9. tümenin silah ve teşkilâtının henüz tek başına harekete geçmesine müsait bir duruma getirilememiş olması dolayısıyle de ciddi bir girişime imkân bulunamamıştı. Bu sebeple kolordu tarafından bir taraftan eldeki birlikler ve millî kuvvetlerle düşmanın yayılmasına karşı konmakta, diğer taraftan da iki değerli süvari subayının (yüzbaşı Bedri Beyle arkadaşı) kumandasında kurulan iki makineli tüfek ve 1000 - 1500 kişiden oluşan iki süvari birliğinin ve İbrahim Hanano'nın Fransızlara karşı topladığı yerli halktan meydana gelen birlikleriyle beraber Suriye kuzeyine yapılan akınlarla Fransızları oyalamak ve Andréa kuvvetlerinin güçlenmesine mâni olmak için çalışılmış, tümenin teşkilât işinin tamamlanması işi ile uğraşılmıştı.

Bazen bir dağ topu ile de takviye edilen bu atlı akıncılar Kilis millî kuvvetlerine dayanarak Suriye sınırını geçip Halep'e ve bir defa da Hama'ya gadar ilerlemişler ve hatta Antakya ile Lazikiye arasındaki Türk köylerinden Burç yakınlarında on gün kadar kalarak Fransızları hayli uğraştırmışlardı. Bununla ilgili olarak Sayhun (15) tarafla-

15 — Paşanın hâtıralarında bazı müphem ve mânâ değiştiren isim ve kelimelere raslanmaktadır. Bunların daha ziyade daktilo hatasından ileri geldiğini sanmaktayım. Bunlar diğer kaynaklarla karşılaştırılarak doğrusu bulunmaya çalışılmış ise de bazılarını orijinal kopyalar veya notlar elde olmadığından düzeltmek mümkün olamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rından Maraş'a gelen bir heyet ile görüşülerek ilişki kurulmuştur.

Goubeau tümeninin albay Andréa kuvvetlerine katılması ile Antep cephesindeki denge büsbütün aleyhimize bozulmuştu. Bu tümen kuvvetlerinin 25 Kasım 1920'de başlayan ve beş gün devam eden saldırısı ile 9. tümen birliklerini kuşatma hattı kuzeyindeki yerlerinden geri çekilmeye mecbur ettiği gibi Antep cephesine yardım için gelmiş olan 5. tümeni de, sonraki savaşlarla Nizip'i işgalden sonra, Birecik'ten Fırat doğusuna atmıştı.

Bu suretle üstünlüğü tamamen elde eden Fransızlar şehri baskı ve tehdide başlamışlardı. Bu kendilerinin faydalanmak zorunda oldukları bir durumdu. Bu zorunluğun birisi bütün yiyecek maddelerini Halep - Cerablus demiryolu ile Akkoyunlu'ya, oradan her onbeş günde bir gruplar halinde ve kuvvetli bir muhafız birliği himayesinde, beslenecek insan sayısının artması dolayısıyle daha da zorlaşmasından, diğeri de kış mevsimi başlamış olduğundan kuşatma hattı üzerinde açıkta bulunan ve çoğunluğu kuzey Afrikalı koloni erlerinden oluşan birliklerin bu iklime alışık olmamasından dolayı sağlık durumlarının bozulması tehlikesinden ileri geliyordu. Buna karşılık şehirdeki Türklerin de bir aylık kadar yiyecekleri kalmış olması da Fransızların lehine bir durum meydana getiriyordu.

Bu sebeple şehri savunanlar Türkiye Büyük Millet Meclisine kadar çeşitli makamlara durumlarından bahsederek biran evvel kuşatmanın kaldırılmasının sağlanmasını istemekte iseler de 1 Aralık 1336 - 1920'den itibaren general Goubeau tarafından yapılan teslim olma önerilerini de kesinlikle red etmekte, Fransız işgaline karşı koymaktan geri durmıyacaklarını vatansever sözlerle belirtiyorlardı.

26 Kasım 1920 tarih ve Özdemir imzası ile kolordu

aracılığı ile T.B.M.M. sine yazılan şikâyet yazısına 1 Aralık 1920'de şu cevap verilmişti :

«Antep cephesindeki durumun düzeltilmesi ve kuşatmanın kaldırılması için gerek genelkurmay başkanlığı ve gerek II. kolordu kumandanlığınca büyük bir alâka ve gayretle çalışılmaktadır. Antep için her taraftan yeni kuvvetler çıkarılmıştır. Allahın yardımı ile pek yakında Antep kuşatması kaldırılacaktır. Savaş tarihimizi büyük bir şerefle süsleyen Antep kahramanlarının moralleri bozulmadan cesaret ve kahramanlıklarına devam etmek suretiyle inşallah hayırlı olacak sonucu beklemelerinin kendilerine duyurulması rica olunur.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Kolordu tarafından da ayni gün durum Genelkurmay başkanlığına bildirilmiş ve izlenecek hareket tarzı hakkında direktif istenmişti. Alınan cevapta, 5. tümenin Fırat batısına geçirilmesine karşı çıkan Elcezire cephesi kumandanına, adıgeçen tümenin derhal Fırat nehri batısına geçirilerek II. kolordu emrine verilmesinin sağlandığı, her iki tümenle düşmana karşı saldırı hareketine devam edilmesi ve şehir savunmasının devam ettirilmesi bildirilmişti.

Durumun bu nazik ve kritik zamanında bir aydan fazla bir süre devam eden ve beni yatağa düşüren hastalığım sırasında, karargâh kurulmuş sayılarak bazı subaylar arasından kolordu kurmay başkanlığına atanan, kıymetli yardımlarını gördüğüm yarbay Burhanettin Bey (sonradan Harb Akademileri kumandanı olan Burhan Paşa) Maraş'a gelmiş, Antep üzerindeki Fransızlarla şehir dışında bulunan ve kuşatma hattı karşısında uygun mevzilerde yerleşmiş birliklerimiz arasında bazı küçük çarpışmalar devam etmiş; kolordunun kurulmakta olan 9. tümeninin subay, erat, silah ve diğer malzemesinin tamamlanmasına çalışıl-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mış ve yavaş yavaş cephedeki kuvvetlerimiz güçlendirildiği gibi 5. tümen de son aldığı emir üzerine tekrar Fırat batısına geçmişti. Kolordu artık gerek mevcutları ve gerek eğitim ve öğretimleri bakımından zayıf ve birçok eksikleri tamamlanmamış olmasına rağmen düzenli bir biçimde çerçevelenmiş olduğundan normal bir kumanda örgütüne sahip ve savaş yapmaya müsait bir duruma gelmiş sayılabilirdi.

Sağlık durumumun da da düzelmiş olması dolayısıyle hareketlerin birleştirilmesi ve cephenin yakından idaresini temin için geri hizmette görevli şubeler Maraş'ta bırakılarak 6 Aralıkta Pazarcık'a hareket ve ertesi günü Koçlu köyüne yerleşerek burası karargâh yapıldı. 10 Aralıkta Şillu'nun obasında 5. tümene ve ertesi gün Hamurkesen üzerinden Akçaburç'a giderek her iki tümenin durumları incelendi ve komutanları ile durum görüşmesi yapıldı.

Güvercin postaları ve savunma hattını birkaç defa aşabilen Burç köylü Mehmet Çavuş vasıtasıyle şehirle bağlantı sağlandıktan sonra Fransızların yiyecek kafilelerinin korunmasına ayırdıkları bir kısım kuvvetin Antep'ten ayrıldığı, bu sebeple bir ölçüde zayıfladığı zamanlarda şehirdeki savunucularla işbirliği yaparak çeşitli cephelerden baskın suretiyle yapılacak saldırılarla kuşatmanın kaldırılmasına çalışılması kararlaştırıldı.

Yalnız 9. tümen teşkilâtı henüz tamamlanmadığı gibi, 5. tümenin birlik mevcutları da ancak kadro denecek durumda idi. Gerek etraftaki bölgelerden toplanmasına çalışılan gerek Pozantı yolu ile gelmekte olan tamamlayıcı erlerle Malatya yolu ile cephe emrine gönderilen topların gelmesini beklemek ve bir taarruz için birlikleri eğitmek konusunda hazırlanmak zorunlu görünüyordu.

Akıncı birliklerimizle İbrahim Hanano emrindeki Arap çetelerinin Suriye kuzeyindeki hareketlerinin ve faaliyetlerinin genişlemesi, Fransız işgal kuvvetlerini zor durumda

Milli Mücadele hâtırası. Alt sırada soldan üçüncü Selahattin Adil Paşa

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

bırakmış olduğundan, Fransızlar Antep'in biran evvel düşürülmesini istiyorlardı. 12 Aralık 1920'de dışarıdaki birliklerimize karşı gösteriler yaparken devamlı bir topçu ateşinden sonra kuzeyden «Magazo başe» cephesine karşı ciddi bir hücum girişiminde bulunmuşlardı. 15 - 16 Aralık gecesi devam eden top ve bomba ateşlerinden sonra sabaha karşı yaptıkları saldırıda başarılı olamamış ve kayıplarla geri püskürtülmüşlerdi. Bu saldırılarının sonuçsuz kalması ve Suriye'deki durumun günden güne aleyhlerine gelişmesi, Fransızları Antep'in kuşatması ile yetinmeye ve Goubeau tümeni birliklerinden bir kısmını güneye almaya mecbur etmişti.

Kolordunun bu süre içinde ciddi bir harekette bulunmayışı, dışarıdaki birliklerin durum ve taarruz yetenekleri hakkında bir fikri olmayan ve düşmanın şehir üzerindeki devamlı baskısından pek tabii olarak üzülmekte olan savunucuların hiddet ve feryatlarını yükseltmeye sebep oluyordu.

Tümenlerin savaşçı er mevcudunun ortalama 1200 civarında olması, düşman topçu ve makineli tüfek sayısının üstünlüğü, yardımcı sınıfların hiç bulunmayışı, düşman hatlarının harice karşı kuvvetlendirilmiş bulunması gibi çeşitli sebeplerle kolordunun saldırıda başarı ihtimalini ancak bir raslantı ve bahta bırakıyordu. Fakat şehrin zor durumuna karşı da hareketsiz durulamazdı.

Kolordu tarafından 19 Aralık 1336 - 1920 sabahı kuzey ve kuzey doğudan Hacıbaba - Çıksurt hattına karşı taarruza karar verilmiş ve tümenlere gereken emirler verildiği gibi Özdemir Beye de bilgi verilerek şehirden kuzeye bir çıkış yaparak yardımda bulunması bildirilmişti. Fakat bu hareketin geç kalması sebebiyle, fazla kayıp vermekten sakınmak için, ertesi güne bırakılan taarruzdan bir sonuç alınamamıştı. Yiyecek kafilesi ile beraber giden ve Antep'ten bu sebeple ayrılmış olan birliğin dönüşünden sonra

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

23 Aralıkta Fransızların yaptıkları karşı saldırı üzerine birliklerimiz Göksuncuk - Bedirköy - Suboğazı hattına kadar, karargâh da Acemhöyüğüne kadar çekilmeye mecbur kalmıştı.

Şehir içinde el bombası ve piyade fişeği yapılmakta olması ve düşmanın ciddi hücum girişiminin başarısızlığa uğraması, muhafazalı yerlere sığınma sayesinde bombardmanlardan da fazla kayıp verilmemesi dolayısıyle şehrin savunmada sebatı mümkün görülmekle beraber, kuşatmanın hemen dört aydan beri devamı sebebiyle yiyecek sıkıntısı yüzünden düşmesi ihtimali kolordu kumandanlığını acı acı düşündürüyor, eldeki kuvvet ve araç yetersizliğine rağmen ümit edilen çeşitli çareleri uygulamaya çalışıyordu.

26 Aralığa kadar Acemhöyüğünde kalan karargâh tarafından düşman yiyecek kafilesinin eskisi gibi İkincikuyu - Akçakoyunlu yolu ile güneye hareket ettiği öğrenildiğinden, 27 Aralık tarihinde yeni bir taarruz emri verildi. Bu emre göre 5. tümen İbrahimli - Dullukdere - Bekirbeke hattından düşman kuşatma hattının kuzey cephesine saldırırken bir gün evvelden Antep batısında Kızıl Hisar bölgesine geçirilen 9. tümen de şehrin güneyindeki Kurbanbaba sırtlarına şafakla beraber saldıracak ve savunucular da şehirden bu sırtlara karşı yapacakları bir çıkış ile harekete katılacaktı. Şehire sokulmak üzere yiyecek maddeleri, ilâç ve bir miktar cephane de hazırlanmıştı. Acemhöyüğünden Karacaören'e gelmiş olan kolordu karargâhı 27 Aralık sabahı saat 3'de hareketleri takibetmek üzere obüs ve dağ bataryalarının yerleştikleri Dullukbabaya gelmişti.

Saat beşte 5. tümen ve saat altıda 9. tümen taarruza geçmiş ve taarruz topçumuz tarafından da takviye edilmişti. Kolordu, Goubeau tümeni birliklerinin bir kısmının Suriye'ye alınması, bir kısım kuvvetlerin de kafilenin korunmasına ayrılması sebebiyle düşmanın zayıf durumun-

dan faydalanmak üzere bu taarruza bütün kuvvetlerini en uygun bir tâbiye vaziyetinde hazırlamış ve savaşa sokmuştu.

5. tümen birlikleri kuzey kuşatma cephesine 200 metreye kadar sokulmuş ise de tümen kumandanının fedakârca saldırıya katılmasına rağmen düşman makinalı tüfek ateşlerine karşı piyadesini hücuma kaldıramamış ve taarruz da durmuştu.

9. tümenin güneyden yaptığı baskın sayesinde bazı tepeler işgal edilmiş ve hatta düşman, Mardin sırtlarına ilerleyen savunucularla birliklerimizin ateşleri arasında zor bir duruma düşürülmüş ise de Kurbanbaba tepesi ele geçirilemiyerek taarruz burada da durmuştu.

Topçumuz da kolej ve civarında önemli tahribat yapmış, bir cephane deposunu havaya uçurtmak suretiyle özellikle 9. tümen taarruzunu desteklemişlerdi. Savaş akşama kadar bütün cephede devam etmiş ve düşmanın İkizkuyu yönüne gönderdiği birliği de geriye çekilmeye mecbur olacak bir baskı karşısında kalmıştı. Taarruz 27/28 Aralık gecesi tekrarlanmış ise de ne yazık ki yine bir sonuç alınamamıştı. Başarısızlıkta ne yönetimin ne de birliklerin önemli bir kusuru yoktu. Siper arkasında yapılan savunma ile saldırgan bir savaş arasında özellikle birliklerin ve erlerin eğitim ve öğretimi bakımından büyük farklar bulunduğu, büyük çoğunluğu acemi ve gönüllülerden kurulu zayıf mevcutlu birliklerle tahkim edilmiş ve iyi yetiştirilmiş birliklerle tutulmuş mevzilere karşı saldırıda başarı ihtimalinin derecesini ancak meslekten olanlar değerlendirebilir.

Bu sebeple ne savunucuların ne de haftalarca şehrin düşmesine kadar kolordu karargâhında bulunan milletvekili Şahin Hoca ile sevimli bir Türk aristokratı olan sayın Dayı Ahmet Ağanın şikâyet ve acı suçlamaları, ne olayları ne de gerçekleri yansıtmadığını, bunun pek normal görül-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mesi gereken duyguların bir tezahüründen ibaret olduğunu söylemeye mecburum.

28 Aralık akşamı birlikler eski yerlerine, kolordu karargâhı da İncesu'ya çekilmişti. 27 Aralık savaşlarında düşmana önemli kayıplar verdirildiği gibi birliklerimizdeki ölü ve yaralı sayısı da mevcuda göre küçümsenmiyecek miktarda idi.

Antep'teki düşman kuvvetlerine karşı saldırı ile bir sonuç almak ümidi özellikle havaların soğumasının ve aralıklı kar yağışının meydana getirdiği zorluğun da eklenmesi ile hemen hemen kaybolmuş gibi idi. Bu sebeple kolordu, işgal kuvvetlerini hem yiyecek sıkıntısına sokmak hem de güçsüz bırakmak amacı ile yapılabilir gördüğü hareketi yapmayı düşündü ve Akçakoyunlu yakınlarında koruma birliğini karşılayarak onu Antep'e sokmama kararını almıştı.

Bu hareketin yapılması için tümenlerin düşmana sezdirmeden üç günlük bir yürüyüşle Antep ile Nizip arasından güneye alınması ve yiyecek kafilesinin dönüşü sırasında cephe ve yandan saldırabilmek üzere uygun bir tâbiye vaziyetine getirilmesi ve bunun için de yolların keşfi, yiyecek kolları ve konaklama yerlerinin düzenlenmesi gibi hazırlıkların yapılması gerekmekte idi.

Düşman yiyecek kafilesine genellikle bir süvari bölüğü, iki piyade taburu ve bir batarya toptan kurulu bir koruma birliği ayrılmış olduğuna göre, hareketler kolordu içinde uygulandığı takdirde başarı şüphesiz görünüyordu.

Şehrin kuzey cephesinde pek zayıf kuvvetler bırakıldıktan sonra 12 Ocak 1337 - 1921'de yürüyüşe geçmek üzere 5. tümen Kömürge Höyük, 9. tümen Bedir Köy yakınına toplatılmış ve 13 Ocaktan itibaren kolordu emri gereğince 5. tümen Körnis - Baltacı değirmen, Urul üzerinden 16 Ocak akşamı Bilemin'e, 9. tümen de Keferbostan - Divebli yolunu takibederek ayni akşam Holman'a, Antep batısından gönderilen altı piyade taburu da Büyükaraplar - Burç

yolunu takibederek Massaraya ulaşmışlardı. Bu suretle hazırlığın yürüyüş kısmı kazasız ve sükûnet içinde uygulanmıştı.

Düşmanın yiyecek treni 16 Ocakta Akçakoyunlu'ya gelmiş ve bir üçağı da Antep'e geçmişti. Tümenler ertesi günü harekete geçmesi beklenilen kafileyi İkizkuyu güneyinde çok müsait bir durumda çevirecek surette hazırlık mevzilerine yerleştirilmişti.

18 Ocak sabahı düşman kafilesinin birliklerimiz önünde yan yürüyüşü ile Sacur vâdisi ve Telliyaşar ovasını takibeden yola çıktığı ve bir müddet yolda mola verdikten sonra yürüyüşe devam ettiği, kolordu karargâhının bulunduğu Zarambi batısındaki tepeden gözlenmiş idi.

Saat 1,30'da İkizkuyu'ya yaklaştığı zaman kafile kuvvetlerimiz arasına girmiş olduğundan savaş başlamış ve özellikle 5. tümenin yan saldırısının ve topçu ateşlerinin etkisi ile bir kısmı dağılmış, fakat ileri ucunda bulunan kısmı İkizkuyu köyüne sığınabilmişti. 9. tümen birlikleri tarafından köye karşı yapılan taarruz durdurulmuş ve karanlık bastığından savaşa devam imkânı kalmadığı gibi Halep arkını geçen ve ıslanan 9. tümen erleri de soğuk dolayısıyle yerlerini bırakarak çekilmişlerdi. Dağılan 27. alay silahlı erleri 27 kişiden ibaret kalmıştı. 19 Ocak 1337 - 1921 günü tümenler saldırıya devam edemiyecek bir duruma ve erat sayısı da 500 - 600'e düşmüş bulunuyordu.

Öğleden sonra saat üçe doğru Nifak Boğazı yolu ile İkizkuyu'da sarılı kalan kafile muhafızlarını kurtarmak için bir Fransız kolunun ilerlemesi üzerine birliklerin geri alınması gerekmişti. Pekiyi hazırlanan ve başarı ümidi hemen hemen kesin olan İkizkuyu hareketi beklenilen sonucu verse idi kolordu güneyden ve doğudan kuşatma hattını yarmayı planlamıştı.

9. tümenden bir subay ve otuz şehit ile üçü subay 70 kadar yaralı; 5. tümenden 10 şehit ile beşi subay 40 kadar

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yaralı mevcut olup düşman kayıpları 400'den fazla olduğu gibi bir ağır, dört hafif otomatik tüfekten başka 40 arabalık yiyecek ile birkaç yüz tüfek ve bir miktar hayvan ele geçirilmiş fakat istediğimiz sonuç elde edilememiş olduğundan 21 Ocak 1337 - 1921'de birliklere eski konak yerlerine dönmeleri emredilmiş, karargâh da Arıl, Battal Değirmen ve Sultan Osman'ın babası Ertuğrul Beyin yeğeni Saveci Beyin aşiretin bir kısmı ile kaldığı — diğer kısmı sonradan Tokat bölgesine göçmüştür — Saveci köyü yolu ile Kömürgehöyük'e gelmiştir.

Antep'te günlük yiyecek sarfiyatının azaltılmasına rağmen 20 binden fazla halkın yiyecek zorluğu son kertesine varmış, acı şikâyetler, sızlanmalar birbirini takibetmekte idi. Bizleri de şehirdekiler kadar üzüntü ve acılar içinde bırakan bu yardım feryatları karşısında hareketsiz kalmaya imkân yoktu. Kolordu 31 Ocak 1921 günü bir kere de kuşatma hattını doğu cephesinden zorlamak kararını vermiş ve 30/31 Ocak gecesi kasabadan çıkan bir kol Çıksurt yamaçlarından kuşatma hattı dışına çıkabilmiş ise de 31. günü sürdürülen saldırıdan da bir sonuç elde edememişti.

Kolordu tarafından durum bütün açıklığı ile genelkurmaya bildirilmiş ve hiç olmazsa savunucuların şehirden çıkmalarına yardım edilmesi ve Antep'i kaderine bırakmaktan başka çare görülmediği yazılmıştı.

Özdemir Beyle de haberleşilerek bu konuda gerekli tertibat alınarak 6-7 Şubat gecesi 5 subay, 450 kadar savunucu güneyden ve 7-8 Şubat gecesi de Özdemir Beyle mutasarrıf vekili ve bir kısım memurlarla 150 kadar savunucu kuzey doğudan çarpışmasız kuşatma hattını aşarak kolorduya katıldılar.

8 Şubat 1921'de Fransızların kasabadan çıkmakta serbest bıraktıkları bir kısım savunucular ve etraftaki köylerden, altı aydan fazla bir dayanmadan sonra, çoğunlukla

müstahkem mevkilerin uğradığı sonuçtan kurtulamayan kahraman Antep'in acı haberini öğrenmiştik.

Antep'in gerek iç savaşları ve gerek kolordunun hareketleri, resmî belgelere dayalı olarak «İstiklâl Savaşında II. Kolordu» adıyle askerî mecmuada çıkan General Mümtaz ile Sahir Üzel Beyin «Gaziantep Savaşının İçyüzü» ve Antep savunucularından yedek teğmen Mustafa Beyin «Gaziantep Müdafaası» adlı eserlerinde (16) bütün ayrıntılarıyle yazılmış olduğundan sorumluluğunu yüklenmiş olduğum Antep'in kurtarılması hususunda ileri sürülen tenkitler ve suçlamalar karşısında kolordunun durumunu ve görevlerinin yerine getirilmesi hakkındaki kanaatlerimi bu eserleri inceleyenlere bırakacağım.

Savaşçı piyade sayısı hiçbir zaman iki bini geçmeyen ve büyük bir kısmı yeni kurulmuş, eğitim, öğretim ve disiplin, araç ve gereçten yoksun asker topluluklarından oluşan kolordunun şehri kuşatmadan kurtarmak için yapılması mümkün olabilen, uygulama ve denemelerde hiçbir şeyin ihmal edilmediği çeşitli girişimlere rağmen Antep'in düşman işgaline geçmesi askerî durumun zorunlu bir sonucu olduğu kanaati ile vicdanım bakımından müsterih olduğumu belirtmek ve kolordunun bazı haberleşmelerini aşağıya almakla yetineceğim.

II. Kolordu Kumandanlığına

7 - 6/I/1337 (1921)

Bugün şu dakikada genel erzakın kaç güne kadar devam ettirilebileceğinin enine boyuna incelenmesi için mer-

16 — Mümtaz : İstiklâl Savaşında II. Kolordu. İstanbul 1935 Askeri Matbaa. 116 S. 8 (Askeri Mecmua tarih ilâvesi).

Üzel, Sahir : Gaziantep Savaşının İçyüzü. Ankara 1952, 324. S.

Mustafa Nureddin : Harb-i İstiklâlin Âbidesi, Gaziantep Müdafaası. İstanbul 1340.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kez heyeti üyeleri, hükümet yetkilileriyle mahalle başkanları ve genel beslenme işleri üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından yapılan incelemelerimizde bütün tahılın genel nüfustan halkın her birine ancak ellişer dirhem (17)den, erlere 300 gramdan ekmek verilmek üzere ancak beş gün yettiğini ve bundan sonra kasabada bulunan üzüm, fıstık, at, katır, sığır da bulunursa verilmek üzere kesin olarak yiyeceğin 15 gün daha yetebileceği mümkün ise de bu süreden sonra bir gün bile fazla yetmesine imkân olmadığı aşağıda adları yazılı imza sahipleri 25 bin nüfusun kaderi için maddî ve manevî sorumluluğu üzerlerine almışlardır. Kasaba halkından bundan fazla bir mukavemet ümidi beklemek kanun ve mantık bakımından haram olduğunu arz ile bu belirli süreden bir hafta önce kesin askerî hareketin yapılmasına karar vermenizi islâmlık, Türklük ve vatan severlik adına niyaz ederiz.

Özdemir — Genel Bölge Başkanı İncezade Hüseyin

Bölge Başkanı Attarzade Abdullah — Bölge Başkanı Hasan

Bölge Başkanı Uncuzade Mehmet — Bölge Başkanı Ali Velizade Ali — Ragıp ve diğerleri

Bu mektuba verilen cevap:

Merkez Heyeti ve Özdemir Beye

Dünkü öğle üzeri tümen ve alay kumandanları beraberimde olarak İbrahimli sırtlarından, bugüne kadar hiçbir yardım yapamadığımız zavallı Antep ile onun fedakâr ve temiz kahramanlarını hasret ve utanarak selamladık. Yapacağımız yeni bir giriş için keşif ve incelemede bulunarak Hacıbaba tahkimatının bazı kısımları üç kat olmak üzere tamamı ile görülmektedir. Buradaki kuvvet evvelkine nisbetle fazladır. Evvelce gördüğümüz çeşitli yerlerdeki birçok ordugâhlarını, düşmanın tahkimatını kuvvetlendirmek hususundaki çalışmalarını ve son teşebbüsümüz üzerine düşmanın bütün dikkat nazarlarını Hacıbaba cephesine çevirdiğini gördük. 27 Aralık 1336 - 1920'deki saldırı her türlü şartların lehimize olarak geçtiği ve düşmanın dalgın yakalandığı ve şaşkın bir duruma girdiği sırada ne yazık ki ileri atılmak cesaretini gösteremeyen ve o fırsattan faydalanamayan piyademiz, sonucu olumsuz yöne çevirmiştir.

Ayni erlerin, ileride ayni şartlarla bir girişimi başaramayacağı kanaati karşısında pek üzülerek ve sevgili Antep'e hasretle bakarak ayrıldık. Ağır topçularımızı ne yazık o cephede kullanamayacağız. Düşman kafilesinin bugün çıktığını öğrendik. Fakat kar yağışı da tekrar başladı. Tümenlerin hazırlıklarını tamamlaması için birkaç gün geçecektir.

Size en önemli yardım yiyecek yetiştirmektir. Bunları yine eskisi gibi bir kişinin taşıyabileceği kadar fırtınalı ve karlı havalarda geceleri şehire sokmaya çalışacağız. Eğer siz şehirden adam gönderebilirseniz İbrahimli'den istediğiniz kadar yiyecek verebiliriz. Size ancak Nifak taraflarından Cunud'a yapacağımız harekete kadar, düşmanın ikinci bir kafilesinin şehirden çıktığı zaman yardımda bulunabiliriz. Düşünüyor, didiniyor ve uğraşıyoruz fakat ne yazık ki bu mevcut ve bu değerdeki erlerle fazla birşey yapmaya muvaffak olamıyoruz. Teşebbüsten geri kaldığımız yoksa da sonuç alamıyoruz. Bununla beraber Antep yakınlarından ve size yardımdan uzaklaşmış değiliz ve ayrılmayacağız da. Ancak bu şekilde uğraşmakla sizin açlığınıza bir yardımda bulunabiliriz. Bugünkü durumda bizim yapabileceğimiz ancak bundan ibaret kalmaktadır. Geçen hafta

17 — Dirhem eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü olan okkanın 1/400'i olup yaklaşık 3 gram ağırlığındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

da yazdığım gibi bu durum karşısında son karar size aittir. Hürmetle cümlenizi selamlar gözlerinizden öperim.

II. Kolordu Kumandanı
Selahaddin Âdil

Kolordu Kumandanlığına

Geçirdiğimiz iki üç denemeye rağmen yine dünkü Pazartesi obüsler ve toplarla içeriye giriş hareketinde bulunacağınıza dair yaptığınız vaadlere güvenerek belirli saatte erlerimizi, öz Türk evlatlarımızı harekete geçirdik. Allahın yardımı ile birkaç siper işgal ederek bir iki saat orada tutunduk. Ne yazık ki beklediğimiz hareketin, yardımlarınızın yüzde birini bile görmedik. Bu bize önemli kayıplara mal oldu.

Şimdiye kadar dökülen Türk kanı yetişmiyormuş gibi önemli ve kıymetli kanlar ilâve etmek suretiyle memleket Pazartesi gününden itibaren matemlere, felâketlere uğradı.

Geldik, geliyoruz, biraz sabredin, kurtaracağız diye öteden beri özellikle son kuşatmanın birinci gününden itibaren 75 gün içinde yaptığınız vaadlerden üzülerek söyleyebiliriz ki en küçük bir fayda bile sağlayamadık. Cephanesizlikten bahsettik, inanmadınız. Açlığın varlığımızı bir kat daha ezmeye başladığını bildirdik, aldırmadınız. Günlerce, haftalarca açlığa katlanarak teklifiniz üzerine, sorumluluğumuza büyük ve önemli görevler verdiğiniz halde büyük bir ümitle beklediğimiz şu pazartesi gecesi bizi kurtarmaktan ziyade felâkete attı. Bundan dolayı kumandan olarak sizi Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şikâyet etmeye ve gerekirse bütün insanlık ve müslüman âlemine, uğradığımız durumu ve gerektiren hususları bildirmeye ve ilan etmeye çalışacağız.

Son bir teşebbüsle memleketi kurtarmaya nihayet üç gün içinde kesin bir azm ile harekete geçmediğiniz takdirde yüksek şahsınıza millî onurumuzla temin ederiz ki demirden oluşacak şu masum, fedakâr, gadre uğramış milletin pençesinden yakanızı kurtaramayacağınızı arzederiz efendim. 31/I/1337 - 1921

Hacıömerzade Mehmet Ali — Kâşifzade Kâmi

Fazlızade Nuri — Hocazade Mustafa

Kepekzade Abdullah — Yüzbaşı Hacı Ömer

İmamzade Halil — Ulemadan Rifat

Zübeyrzade Kâzım — Şamlızade Ökkeş — Hancızade Ali

Bayramzade Hacı Mehmet — Mustafazade Abdülkadir

1 - 2 Şubat 1337 - 1921

Kıymettar Özdemir Beye

Pek ağır ve suçlayıcı şekilde yazılan 31 Ocak 1337 tarihli şifrenize bu defa da yenilerini ilâve ediyorsunuz. Şahsınıza ve arkadaşlarınıza beslediğim derin saygıyı ve içinde bulunduğunuz zor ve acı durum karşısında âciz kaldığımız korkunç ve çaresiz durumdan dolayı cevap vermeyi duygulara yenilme sayarak susuyorum.

Yalnız şunu bildireyimki yetenek ve değerini sizden saklamayarak birçok zaman evvel yazdığım gibi kolorduda 70 gün içinde 15 subay ve 600 ere ulaşan kayıplara 31 Ocak günü de Hacıbabada üç subay ve sayıları henüz belli olmayan erler eklenmiştir.

Düşmandan Antep'i kurtarmaya uğraşan az sayıdaki topluluğun erinden kumandanına kadar herkesin en son gücünü harcadığına emin olunuz. Bir kısmı sizce bilinmeyen çeşitli sebeplerden dolayı ne yazık ki millet, Antep'in

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

gösterdiği fedakârlığa arzu ettiği derecede hizmet ve karşılıklı yardıma zaman ve saha bulamamıştır. Bu sonuçtan suçlu tutulabilecek şahıslar ve erler değildir.

Şehrin düşmesi, Türklük adına pek acı ve üzücüdür. Ne çare ki kaderi değiştirme imkânı yoktur. Millet bugün yapamadığını yarın yapmaya azmetmiştir.

Direnmeyi uzatmak ve savunmadan dolayı sizi ve arkadaşlarınızı suçlamaya kalkışacak belirli sayıdaki kişilere mukabil sizleri takdir ve yücelten koca bir millet; ölmez bir tarih olduğunu unutmayınız.

Plevne Rus topları altında yıkılırken belki rahmetli Osman Paşayı çok yerenler olmuştur. Ne Osman Paşa ne savunmayı uzatmaya çalışanlar neticenin şeklinden lekelenmediler; belki şan ve şerefle anıldılar.

Duşarıdan yapılacak yeni bir teşebbüste yüzde bir başarı ümidi görsem emir vermekte biran duraklamam, ne çareki artık Antep'i şimdiden kadere bırakmaktan başka yapılacak birşey kalmamıştır. Bu acı ve üzüntü veren gerçeği ne dayanılmaz bir vicdan acısı ile yazdığımı takdirinize bırakıyorum. Antep'in düşmesi ile Türklük ölecek değildir. Millet bugün elinde olmayarak yapamadığını yarın yapacağına ve yaşadıkça Antep'i de Türk olarak yaşatacağına şüphe yoktur.

Fransızların kasaba halkına saldırması ihtimalini uzak görürüm. Ermeni mahalleleri geçici olarak kapalı bırakılmak suretiyle kötülükler önlenebilir. Yalnız sizin ve Fransızlar tarafından bilinen ve tanınan en aziz arkadaşlarımız için korkar ve endişe ederim.

Sonsuz saygı ve üzüntülerimle hepinizi selamlarım.

Selahaddin Âdil

Sayın Antep Halkına

Müşterek imza ile gönderilen yazınızı aldım. Bu bölgeye geldiğimden beri kurtarılmasına zamanımı verdiğim

şahsımı ortaya koyduğum Antep'in felâketi halinde en büyük azap ve üzüntüyü duyanlar arasında olacağım. Fakat askerî, millî ve dinî görevden dolayı maddî ve manevî sorumluluk karşısında zerre kadar titremiyerek gerek Allahıma, gerek vicdanıma, gerek üstlerime karşı cevap vermeye hazır olduğumu sizi temin eder ve şimdiye kadar temiz kalan şahsî ve askerî şerefimin millet gözünde lekelenmemesi için meselenin soruşturulmasını Büyük Millet Meclisinden kendim rica edeceğimi ve şikâyetinizi kendi elimle sunacağımı arzederim.

Ancak, aylardan beri yalnız çevresini değil, bütün Anadolu'yu, Türklüğü, kahramanlıklarıyle yükselten, zor durumu ile üzüntülere boğan şehrinizin fedakârlığı, açlıktan doğan acıları karşısında sonsuz derecede üzülen ve acı duyan ve buna çare bulmak için gücü üstünde çalışan kolordunun, yazdığınız suçlamalar altında kalmasını kabul edemem ve kumandanı bulunmak dolayısıyle bu görev de bana aittir.

Durumunu ve gücünü Özdemir Beyin pek iyi bildiği kolordum, her girişimini istediğiniz kesin bir karar ve en son gücü ile yapmıştır. Araç azlığı, zaman yetersizliği, hava şartlarının müsaitsizliğine rağmen mevcudu bazen şehir savunucularının sayısını bulmayan kolordum, şehrin kuşatmada kaldığı 70 gün içinde üçü tabur kumandanı olan beş şehit, ikisi bölük kumandanı olmak üzere 15 subay yaralı vermiş ve erat kayıpları ise 150'si şehit ve 400'den fazlası yaralı olmak üzere 600'ü bulmuştur.

Yapılan hareketlerin gösterişten ibaret olmadığına ve hatta kuşatmayı yarmak için bütün gücü ile çalıştığına şu sayılar en açık birer belgedir. Esef olunur ki kısmen sizce bilinen ve kısmen bilinmeyen çeşitli sebeplerden dolayı millet Antep'in fedakâr evlatlarına layık olduğu hizmet ve yardımı yapmaya vakit bulamamış ve yapamamıştır. Bundaki kusurun kolorduya ait olmadığını zaman ve durum

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

isbatlayacaktır. İnşallah bugün harap hali ile Türklüğe şeref kazandıran kasabanız Türk bayrağı altında yine eski bayındırlığını kazanacaktır.

Antep'in namuslu vatan severleri dışarıda da ayni yürekte millettaşları bulunduğunu unutmamalıdır. Hepinizi saygı ile selamlarım efendim.

Selahaddin Âdil

Bu yazışmalara yüksek makamların görüşlerini, nefis terbiyesi ve vicdanımın temize çıkması için ilâve edeceğim.

Ankara

4479 Grup
10 100 Çok acele

Antep Şehri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Merkez Heyetine

C. 5/12/1337 sayılı şifreye

Türk ve müslümanlığın şanını fedakâr bir şekilde yükselten Antep'li kardeşlerimizin kurtarılması için her türlü girişim ve fedakârlık yapılmış ve yapılmakta devam edegelmiştir. Büyük kuvvetle güçlendirilmesi emir olunan dışarıdaki kuvvetlerimiz pek yakında yeni ve etkili bir girişimde bulunmaya hazırlanmaktadır. Kahraman Antep'in sayın halkına Türkiye Büyük Millet Meclisinin selam ve takdirlerinin bildirilmesini rica ederim.

Bu şifre 2/155 sayılıdır.
7-8/2/1337 - 1921
T.B.M.M. Reisi
Mustafa Kemal

Genelkurmay Başkanlığı
Sayı : 2225 Acele savaş telgrafıdır

C. 2/12/1337 sayılı şifreye

Özdemir Beyin, Antep ileri gelenlerinin yüksek şahsınıza yazdıkları şikâyet mektubu gerçekten pek yersizdir. Bundan dolayı hiç bir suretle üzülmemenizi rica ederim. Antep kuşatılmasının son günlerdeki ümitsizliği ve dış güçlerimizin gerçek durumunu bilememeleri kendilerini böyle bir yanlışlığa düşürmüş olabilir. Özdemir Beye ve arkadaşlarına yazılan aşağıdaki bildirinin kendilerine gönderilmesini rica ederim.

Genelkurmay Başkanı
Vekili
Fevzi (Çakmak)

Bildiri

Antep savunucusu Özdemir Bey ve arkadaşlarına :

Antep savunucularının millî tarihimize gerçekten örneği olmayan bir kahramanlık sayfası eklediklerini bütün memleket gurur ve minnetle takdir ve yüceltmektedir.

Antep'in kurtarılması için bütün ilgililer en büyük azim ve gerçekçilik ile çalışmaktadır. Bu arada II. Kolordu kumandanı Selahaddin Âdil Beyefendi ençok ilgilenmesi dolayısıyle insan gücünün mümkün olduğu en büyük gayreti, en yüksek bir azimle ve tedbir ile göstermiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar Antep'i kurtarmak için yetiştirilebilen kuvvetlerden daha geniş bir başarı elde edilmesi mümkün olamamıştır. Bununla beraber yakında bütün ayrıntılarıyle yeni bir tümen daha Antep bölgesine gönderilecektir. İnşallah bu kadar fedakârlıklarla kahramanca savunan Antep'i kurtarmak mümkün olacaktır. Selahaddin

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Âdil Beyefendi ordumuzun en seçkin ve en temiz kumandanıdır. Adıgeçeni üzecek şekilde yapılmış olan başvurunuzun, pekiyi değerlendirdiğim Antep'in acı durumundan duyduğunuz üzüntünün tek sebebi olduğunu kuvvetle tahmin ediyorum. Antep durumundan sizin kadar vicdanım bakımından üzgün ve sizi kurtarmak için geceli gündüzlü askerin başında gayret gösteren adıgeçenin (şifrede çözülememiş...) bilinen gayretinizden beklerim efendim.

Genelkurmay Başkanı
Vekili
Fevzi (Çakmak)

Bugün Antep savaşlarında verilen ve toplam 5-6 bini geçmeyen kayıplara karşın bütün Kilikya (Çukurova) cephesinde işgal ve yayılma hareketlerinin devamına bir engel teşkil etmiş ve vatanın kurtarılması ve bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakârlığı göze alabilen bir milletin esir ve memleketin sömürge olamayacağını dünyaya ve istilacılara isbat etmiş; Fransızların menfaatlerimize uygun bir mütareke ve andlaşma yapmaya mecbur etmekle hem kendini hem vatanın güney illerini kurtarmış; ülkemizin Milli Misak sınırlarına kadar ilerlemesini sağlamak suretiyle tarihimize şanlı sayfalar eklemiş ve bundan dolayı da Gazi adıyle şereflenmiştir. Bu sonuç Anteplilerin o acı günlerini ve şahsıma karşı yapılan ağır suçlamalarını unutmaya kâfi gelmiş ve beni kalb rahatlığına kavuşturmuştur.

Kolordu Karargahı, bir süre durumu bekliyerek Koçlu'da kalmış ve birlikler uygun yerlere yerleştirildikten sonra 1/III/1337 - 1920 de Maraşa dönmüştü.

Antebin tesliminden sonra Fransızlar bazı kişileri ve subayları tutuklamakla yetinerek halka kötü muameleden ve kuzeye doğru herhangi bir yayılma girişiminden de kaçınmışlardı.

Kolordu, 5. tümen kuvvetlerinin yiyecek işini kolaylaştırmak için Kumakaleye yaklaştırılmış ve cephede bazı güvenlik birlikleri bıraktıktan sonra teşkilatının tamamlanması eğitim ve öğretimini sağlamak ve geliştirmek için 9. tümeni de Maraşa getirmişti.

Şubat 1921 de Londra görüşmeleri(18) sırasında Fransızlar bir mütareke önerisinde bulunmuşlarsa da ileri sürdükleri şartlar tarafımızdan kabul edilmemiş, fakat her iki taraf yeni bir saldırı ve çarpışmadan çekindiklerinden cephede sözde bir mütareke yapılmış gibi sakin geçtiğinden son zamanlarda sayıları iki süvari, iki piyade bölüğü ve iki makineli tüfek ve iki âdi dağ topuna yükseltilmiş olan iki akıncı birliğimiz de büsbütün kesilmeyen mütareke görüşmelerinin akışını bozmamak için Suriyeden geri alınmıştı.

Haziran ayında Kelebek'e gelen dışişleri bakanlığı hukuk müşaviri Münir Bey(19) Adanadaki Fransız tümeni kumandanı tarafından gönderilen bir Fransız memuru ile yarı resmi olarak görüşmüş ve Temmuz başlarında Ankaraya gelmiş olan Franklin Bouillon (Franklen Buyyan) ile devameden resmi olmayan görüşmeler sonucunda Payas, Kilis, Çobanbeyli bölgeleri bizde kalmak ve Bağdat demiryolunun 20 kilometre güneyinden geçmek üzere karar-

18 — 10 Ocak 1921 Birinci İnönü zaferinden sonra Paris'te toplanan müttefik devletler başbakanları Sevr anlaşmasının uygulanmasının mümkün olamıyacağını görerek Türkiye ile 21 Şubat 1921'de bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlar ve bu konferansa Ankara Hükümetini de davet etmişlerdi. 27 Şubat - 12 Mart tarihlerinde yapılan toplantıdan 10 gün sonra (23 Mart 1921) Yunanlılar tekrar İnönü mevzilerine hücum etmişlerdi. İkinci İnönü savaşı.

19 — Cumhuriyet devrinde uzun süre memleketimizin Washington büyükelçiliğini yapmış olan ve orada 1946 yılında vefat ettiğinde Missuri adlı meşhur Amerikan zırhlısı ile cenazesi İstanbul'a getirilen Münir Ertegün.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

laştırılan hattın kuzeyindeki toprakların kayıtsız ve şartsız Türkiyeye ait olduğu ve Fransızlar tarafından boşaltılması esası içinde bir anlaşmaya varılmış ise de Fransız Hükümeti tarafından kabul edilmemişti. Ancak görüşmelere devam edilmiş(20) 19 Ekim 1337 - 1921 de anlaşma imzalanmış ve T.B.M. Meclisi tarafından da onaylandığından 25 Aralık 1921 de Fransızlar Antebi boşaltmışlardır.

Karargahın Maraşa gelişinden Batı cephesine katılmak için yürüyüşe geçtiği 15 Temmuz 1921 tarihine kadar geçen dörtbuçuk ay içinde bütün cephedeki düşman hareketleri sınırlı bazı olaylardan ibaret kalmış olduğundan kolordu gerek teşkilat gerek güvenlik konusunda gereken çeşitli görevlerle uğraştı.

Erlerin birliklerinden kaçmalarını önlemek üzere genelkurmay tarafından verilen karar gereğince batı cephesi bölgelerinin tamamlayıcı erleri yavaş yavaş kolordu emrine gönderilmesinden dolayı 9. tümen alaylarının erat mevcudu gittikçe artırılmış, alaylara sancakları verilmiş ve eğitimlerine çalışılmış olduğu gibi Maraşta açılan ateliye sayesinde elbise ve benzeri ihtiyaçları da tamamlanarak disiplinli, muntazam bir askeri birlik haline getirilmesi ile meşgul olunmuştur.

Ordunun Mondros mütakeresi hükümleri içinde terhis edilmesi sırasında bir çok silah halkın eline geçtiğinden, birliklerin silahlandırılması için bu silahların toplanmasına başlandığı gibi cepheye gönderilen erlere karşın güney bölgelerinden de batı cephesine yedek erlerin yollanmasına başlanmıştı.

Bu konuda girişilen hareketlerden memnun olmayan Kozanlı Gavur Ali bir çete kurarak isyan etmiş ve halkın huzurunu bozmaya başladığından üzerine askeri birlik

20 — Sakarya Zaferini izleyen günlerde.

gönderilerek hareket bastırılmış ve bu arada birçok silah toplanarak askerin silahlandırılmasına çalışılmıştır. Silah altına alınmaktan veya birliklerde çalıştırılmaktan kaçan asker kaçakları için Büyük Millet Meclisi tarafından geniş yetkili İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve bunlar cephelere gönderilmişti. Bu arada Pozantıya da güney cephesi için Abdülkadir Bey başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Kozanlı bir erin askere yollanma işinden dolayı bölge kumandanı yarbay Talat Beye (Paşa) heyet tarafından direkt bir yazı yazılarak Pozantıya gelmesi bildirilmişti. Önemli ve bağımsız bir askeri görevi olan adıgeçenin âdi bir sebepten dolayı yerinden ayrılması kolordu tarafından sakıncalı görüldüğünden durum mahkeme başkanlığına bildirilmiş ve bu defa şahsım hakkında sorumluluğuma karar verilerek B.M. Meclisine bildirilmiş ise de dikkat nazarına alınmamış ve Adana İstiklal mahkemesi kaldırılmıştı.

İstiklal Savaşı sırasında belirli amaçlarla kurulmuş olan bu mahkemelerin barışın ilanından sonra da devamı ve âdi mahkemelere ait dâvaların da bunlara verilmesi bir takım yolsuzluklara sebep olmuştu.

Etraftaki bölgelere saldırılarda bulunarak şimdiye kadar göz yumulmuş olan ve hükümetle ilişkilerini keserek özel bir idare kurmuş olan Zeytun Ermenilerinin de durumlarına bir son verilmesi gerekiyordu.(21)

21 — Zeytun kasabası (bugünkü Süleymanlı bucağı) Maraş'ın dağlık bir bölgesinde bulunmakta olup halkı hemen tamamen Ermenilerden oluşuyordu. Çevre şartları gibi haşin ve sert tabiatlı olan Zeytun Ermenileri Osmanlı hakimiyetine geçtikleri 1545 den beri sık sık devlete isyan etmişlerdir. Bu yüzden bölgenin Türk halkı başka yerlere göç etmeye mecbur kalmıştı. Zeytun Ermenileri Çukurova'nın Fransızlar tarafından işgali sırasında yine ayaklanmışlar ve etrafa saldırmaya başlamışlardı. Dört mahalleden kurulu olan ve her ma-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Şimdiye kadar Maraşın Amerikan okulu(22) yakınlarındaki evlerinde rahat ve sakin yaşayan Ermeni topluluğundan Zeytunlulara öğütlerde bulunmak için bir öğüt heyeti gönderilmesi ve halkının kasabayı bırakarak Maraşa gelmeleri öngörülmüştü. Zeytun halkının bir kısmı bu öğüde uyarak gönderilen araçlarla Maraşa getirilmiş ve yerleştirilmiş ise de bir kismı kışlada karşı koymaya devam ettiklerinden 25. alay kumandanı binbaşı Faik Bey emrine verilen çeşitli sınıflardan meydana gelen bir askeri birlik Zeytuna yollanarak kışla ele geçirilmiş ve yıktırılarak bu çıban da ortadan kaldırılmıştı.

halle başında İşhan adı verilen bir derebeyi tarafından yönetilen Zeytun Ermenilerinin bu durumları 27 Haziran 1921 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte Zeytun, askerî kuvvetler tarafından ele geçirilmiş ve adı da Süleymanlı olarak değiştirilmiştir.

22 — Sonradan uzun müddet ortaokul ve lise olarak kullanılan bina.

BATI CEPHESİ
II. KOLORDUNUN BATI CEPHESİNE HAREKETİ

10 Temmuz 1337 - 1921 de Yunanlılar Bursa ve Uşak bölgelerinden saldırıya geçmişlerdi. Fransızlarla yapılan mütareke görüşmeleri, batı cephesinin İstiklal savaşı sonuçları üzerindeki özel önemini dikkate alan genelkurmay başkanlığı Eskişehir ve Afyon yönünde geliştiği görülen Yunan saldırısına karşı II. kolordunun güneyde kalmasını uygun bulmayarak bir telgrafla kolordunun ne vakit harekete geçebileceğini sormuş ve üç gün sonra (12 Temmuz 1337 - 1920) gerekli cevap verilmişti.

Gerçekten kolordu tabur mevcutları 400 savaşçıdan aşağı olmamak üzere azçok eğitilmiş ve bazı noksanları olmakla beraber kadro, teşkilat, araç ve gereç ile düzenli iki tümenli gezen bir kuvvet haline getirilmiş bulunuyordu.

Alınan emir üzerine ayrı bölgelerde bulunan 9. tümen alayları 15 Temmuzdan itibaren çeşitli yönlerden 22 - 25

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz günlerinde Kelebek istasyonuna ulaşarak(1) hazırlanan trenlerle Afyon yönüne yollandığı gibi sonradan 5. tümenin de gönderilmesine geenlkurmayca karar verilmiş olduğundan bu tümen Maraşa alınmış ve 27 Temmuz 1337 - 1921 den itibaren 9. tümeni takibederek Dömekle - Andırın - Kars (Kadirli) - Kozan - Camili - Emelcik yolu ile çeşitli kademeler halinde Kelebek istasyonuna yollanmış ve Antep bölgesi kumandanlığına yarbay Talat Bey (Paşa) tayin edilerek emrine ayrı bazı birlikler bırakılarak kolordu karargahı da bu tümen karargahı ikinci kademesi ile birlikte 28 Temmuz 1921 de Maraştan hareketle 28 - 29 Temmuzda Yenicekale de kalarak 1/8/1921 de Kars (Kadirli) üzerinden Kozana gelmiştir. Büyük bir misafirseverlikle yiyecek ve yerleştirilmesi Kozan halkı tarafından sağlanarak burada bir gün istirahatten sonra Camili üzerinden Kelebek'e gelmiş ve 6 Ağustosda öğleden sonra Akşehire hareket etmiştir.

5. tümen dışında olmak üzere kolordunun bütün teşkilatı ile bir bütün haline getirilmesine Maraş halkının gösterdiği maddi ve manevi büyük yardım ve gayretlere teşekkür borcunu ifade ederken kolrdunun uğradığı durumu da aşağıdaki telgrafla bildirmeyi İstiklâl Savaşının mali cephesini göstermek bakımından lüzumlu buldum.

26-27/7/1921 Saat 8 den sonra Makine başında

Genelkurmay Başkanlığına

Kolordunun şimdiye kadar hemen bütün ihtiyacını kendisi sağladığı ve merkez dairelerinden en az yardım

1 — O sırada Fevzipaşa - Diyarbakır demiryolu henüz yapılmamış olduğundan Maraş'ta istasyon yoktu. Bu hat Cumhuriyet devrinde yapılmıştır.

isteğinde bulunduğu ve bütün ihtiyaçlarını kendi kaynakları ve gayretleriyle sağlamaya çalıştığı saklanamaz.

Buna karşlık mali durumun ne kadar zorluk içinde yönetildiği ve toplanması mümkün olmayan havaleler gönderilmesinden dolayı şahsi güven ve uygulanan dürüst işlem sayesinde yapılabilen borçlarla savaş hazırlıklarının durmasının önlendiği de bilinmektedir.

Kolordu bir milyonu bulan borçlarıyla buradan ayrılırken eski ödemeleri kabul etmeyi, alacaklılara güven verecek tek çare gördüğü halde maliye bakanlığının ödemelerin durdurulması hakkında kolorduya verdiği son emirle bu dayanak yıkılmış oluyor. Kolordu, subayları, ailelerini sefil, erlerini aç ve çıplak, özellikle borç para veren alacaklılarını teminatsız bırakarak hareket edemez.

Kolordunun eksiklerinin tamamlanması için nakid para yardımı ararken mevcut kaynaklara elkoymak kolordunun hareketini geciktireceği gibi hükümetin güvenini ve onurunu da etkilemekten geri kalmayacaktır. Gösterdiğim tesir ve yaptığım vaadlere karşı da şahsım olarak lekeleneceğim açıktır. Buraya namuslu ve dürüst bir subay olarak geldim. Kolorduyu bu sayede kurdum. Şimdi namussuz bir kolordu kumandanı olarak ayrılamam. Maliye bakanlığı ödeme emri vermediği ve mali yardımda bulunmadığı takdirde subaylar ve erler sefil ve çıplak, müteahhidleri de lânet okuyan bir kolordu buradan hareket eder; fakat onun başında ben bulunmayacağımı arzederim.

II. Kolordu Kumandanı
Selahaddin Âdil

Kolordu karargahı 7/8/1337 - 1921 akşam Akşehire ulaşarak idadi okuluna (Ortaokul) yerleşmiş ve batı cephesi emrine girerek sonradan yapılan teşkilata - kuzey ve güney bölümlerine ayrılmış olan batı cephesi birleştirile-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rek İsmet Paşa (İnönü) emrine verilmiş ve cephe çeşitli cephe kumandanlıklarına ayrılmış idi - uyularak 2. grup adını almıştı.

II. kolordu (grup) 5 ve 9. tümenleriyle 10 Ağustosta Akşehirle Çay arasındaki bölgede toplandığı gibi Dinarda bulunan 6. tümenle Afyon doğusunda Çobanlar - Işıklar hattında bulunan mürettep tümen de 2. gruba bağlanmış ve düşmanın herhangi bir saldırısına karşı Konya yönünün kapatılması ile görevlendirilmişti. Bursadan Eskişehir üzerine yapılan iki Yunan saldırısı İnönü savaşlarında başarısız kalmıştı. Anadolu seferinin biran evvel tamamlanmasını sağlamak için Yunanlılar, İngilizlerin maddi ve para yardımlarıyle dördü Bursa ve üçü Uşak cephesinde olmak üzere toplam yedi tümenden oluşan kuvvetlerine geçen bu süre içinde dört tümen daha eklemişlerdi. Ayrıca uçak ve yüzlerce kamyon, ağır top ve makineli tüfeklerle takviye ettikleri kuvvetlerini yüzbin savaşçıya çıkarmışlardı. Ayni zamanda stratejilerini değiştirerek ordularına yeni katılan bu dört tümeni Dumlupınar bölgesinde toplamışlar ve ağırlık merkezlerini güneye kaydırmışlardı.

ESKİŞEHİR VE KÜTAHYA SAVAŞLARI

10 Temmuzda her iki yandan saldırıya geçen Yunan ordusu Afyon - Eskişehir tren yolu batısındaki cephemizi yarmaya ve özellikle sol yanını çevirme suretiyle kuzeye atmayı başarmıştı. 18 Temmuz tarihine kadar devam eden bu saldırı, henüz kuruluş halinde sayılabilecek olan ve Yunanlıların yarısı kadar bir kuvveti olmayan batı ordusunun Sakarya gerisine alınmasına sebep olmuş ve düşman Alpu - Hamidiye - Mecidiye hattına kadar ilerlemişti.

Ordumuzun bu yenilgisini ve geri çekilmesini pek tabii saymak gerekir. Gerçi Kocaeli bölgesinden Afyon ve Dinara kadar yayılmış olan ordumuzun, cephenin her noktasında zayıf kalması ve düşmanın yine sağ yanımızdan saldırıya geçeceği düşüncesi ile ağırlık merkezini Eskişehir civarında bulundurması da düşmanın başarısını kolaylaştırdığını söylemek doğru olsa gerektir.

Buna mukabil özellikle sayısı çok sınırlı olan, ağır topçu kayıplarımıza rağmen düşmanın gerek Altıntaş gerek Seyidgazi yakınlarında sol tarafımızı çevirip ordumuzu Ankara - Eskişehir tren yolunun kuzeyine atamamış

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

olması ve birliklerimizin bu ağır yenilgi karşısında dağılmadan Sakarya gerisine alınabilmesi bir başarı sayılabilir.

Bu geri çekilme sırasında memnunluk verici olan bir husus da beklenen Yunan saldırısı sonucunda Eskişehirin düşmesi halinde Ankaradan çekilmenin meydana getireceği olumsuz etkilere yer verilmemek amacı ile hükümet merkezinin şimdiden Sivas'a nakli hakkında verilen ve genelkurmay başkanlığı tarafından 2 - 3 Temmuz 1337 - 1921 tarih ve 618 sayılı (kişiye özel) olarak cephe kumandanlarına yapılan tebligatın uygulanmamış olmasıdır.(2) Bu konuda ve bundan sonraki hareketlerde genelkurmay başkanlığına getirilen rahmetli Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak)nın büyük payını söylemek hakseverlik olur.

Esas cephemizin düştüğü bu zor durum, Kurtuluş savaşlarında şimdiye kadar geçirilenlerle kıyaslanamayacak kadar tehlikeli bir ölüm ve kalım meselesi meydana getirmiş olduğundan T.B.M. Meclisi, meclis başkanlığı görevi üzerinde kalmak şartıyle, Mustafa Kemal Paşanın başkumandanlığı yüklenmesini uygun bulmuş olduğundan Paşa, 5 Ağustos 1921 den itibaren genel karargahı ile Polatlıya gelerek göreve başlamıştı.

Yunanlılar saldırılarını doğru bir görüşle ordumuzun büyük çoğunluğuna karşı yaptıklarından Afyon bölgesini yalnız bir tümenlerine bırakmışlar ve Konya yönünde ilerlemiyerek burada savunma durumunda kalmışlardı. Bu se-

2 — Burada bir yanlışlık olduğu anlaşılmaktadır. Eskişehir ve Kütahya savaşlarının kaybından, Eskişehir'in düşmesinden ve düşman kuvvetlerinin Sakarya doğusuna çekilmesinden sonra hükümet merkezinin Ankara'dan daha doğudaki bir şehire (Konya, Sivas, Kayseri gibi) nakledilmesi konusu T.B.M. Meclisinde görüşülmüş ve Kayseri üzerinde karar kılınarak gerekli hazırlıklara girişilmişti. — E.K.

bepie 2. Grup(3) Akşehir bölgesinde tahkimat ve tatbikat talimleriyle uğraşırken cephenin çeşitli değişik emirlerinden sonra 11 Ağustosta Sakarya gerisinde toplanmakta olan batı cephesi sol kanadına katılma emrini almıştı.

Edinilen bilgilere göre Yunanlılar da üç hafta kadar bir duraklama devresinden sonra Sakarya mevzilerimize taarruz amacı ile yayılma hareketlerine başlamış bulunuyorlardı.

3 — Türk genelkurmayı cephe ve ordu durumunu göz önünde bulundurarak ordu birliklerini yeni bir düzene sokmuştu. Bu yeni düzene göre batı cephesindeki tümenlerimiz dört grup halinde toplanmıştı. Bunlardan 1. grup Albay İzzeddin (General İ. Çalışlar) Bey kumandasında İnönü bölgesinde, 2. Grup, Adana bölgesinin Fransızlarla yapılan anlaşma gereğince artık savunma gereği kalmadığından buradaki kuvvetler batı cephesine aktarılmış ve 2. Grup halinde Albay Selahaddin Âdil Bey (Paşa) kumandasında Akşehir - Haymana bölgesinde, 3. Grup Albay Arif (İzmir'de Atatürk'e yapılan suikasd olayı sonunda idam edilen) Bey kumandasında Kütahya bölgesinde, 4. Grup Albay Kemalettin Sami Bey (Paşa) kumandasında Kütahya güneyinde Çekürler bölgesinde, 12. Grup Albay Halid Bey (Paşa) kumandasında Afyon yakınlarında bulunuyordu. Bunların dışında Albay Kâzım Bey (General Kâzım Özalp) kumandasında Kocaeli Grubu Geyve bölgesinde bulunuyordu. 5. Grup da bütün süvari birliklerinden oluşuyor ve Albay Fahrettin Bey (General F. Altay) kumandasında bulunuyordu. — E.K.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

SAKARYA MEYDAN SAVAŞI

2. Grup birlikleri Akşehir kuzeyinde çorak ve susuz bölgeden beş günlük bir yürüyüşle yeni cepheye gidebileceğinden, yiyecek ve özellikle insan ve hayvanlara su temin etmek önemli idi. Bu sebeple tümenleri, yapılan keşifler üzerine en uygun görülen yönlerden ayrı ayrı ve daha ziyade geceleri yürütmek, daha önceden de kuyularda su biriktirmek üzere Akşehir ve yakın köylerden yiyecek sağlamak gerekmişti.

Bu hazırlıkların tamamlanmasından sonra 13 Ağustos akşamı 5. tümen Akşehir gölünün doğusundan, 9. tümen batısından yürüyüşe geçmişler ve daha evvel İshaklı'ya gitmiş olan grup karargâhı da 5. tümeni takibetmiştir.

14 Ağustos sabahı saat üçte Yeniköy civarındaki ordugâha bir düşman uçağı on kadar bomba atmış ve makineli tüfek ateşi açarak bir erimizin yaralanmasına sebep olmuştu. Bu grubun Yunanlılarla ilk teması olmuştu. Tümenler 14 Ağustosta Yeniköy ve Karapınar, 15 Ağustosta Yunak, Aşağı Ağzıaçık, 16 Ağustosta Çeltik, 17 Ağustosta Kürdtacir, grup karargâhı da 14 Ağustosta Yeniköy, 15

Ağustosta Yukarı Ağzıaçık, 16 Ağustosta Çeltik, 17'de Kürdtacir yakınlarında kalmış ve 18 Ağustosta grup Katrancı - İnler üzerinden Sakarya nehrine karışan Ilıca suyunu geçerek Kavakköy - Tanburoğlu arasındaki cepheye girmişti.

Bizim yürüyüşümüzle ayni günde 13 Ağustosta harekete geçen Yunan kuvvetleri de Sakarya cephemizi çevirmek amacı ile güneye doğru yayılmaya başlamış olduklarından Çeltik batısında grubumuzun sol yanı açığında hareket etmekte olan süvari bölüğümüzle düşman arasında temas meydana gelmiş ise de hareketlerimiz bozulmamıştı. Bir günlük zaman farkı ikinci grubun cepheye katılmasına engel olacak ve belki onu tehlikeli bir duruma düşürebilecek idi.

Çeşitli yollardan elde edilebilen bilgiler, Yunan ordusunun güneye doğru kayarak cephemizi sol taraftan çevirmek üzere ağırlık merkezini sağ yanına kaydırdığını gösterdiğinden buna paralel olarak sağ yandaki tümenlerimiz de yavaş yavaş güneye alınmakta olduğundan 19 Ağustosta gelen 8. ve 15. tümenler 2. grup emrine verilmişti. 8. tümen Sapanca deresi ve 15. tümen de Ilıca vâdisi doğusunda ve hakim vaziyette oluşu dolayısıyle cephe bakımından özel bir önem taşıyan Mangal Dağında mevzie girmişlerdi. Evlifakihdeki grup karargâhı da 20 Ağustosta Karapınar, 21 Ağustosta Tabaklı'da kalmıştı. 22 Ağustosta 8. ve 15. tümenler 3. gruba bağlanmış, 4. tümen iki top ve makineli tüfek bölüğü ile takviye edilerek 2. grup emrine verildiğinden Mangal Dağ doğusuna ve gerisine, karargâh da Bayrakbayır köyüne alınmıştı.

Bu suretle 2. grup cephenin sağ gerisine yerleşmiş bulunuyor, Kokar ve Canbaklı yönlerinden düşman kollarının cephemize yaklaştıkları görülüyordu.

Birliklere yeni girdikleri mevzilerde tahkimata başlamaları emri verilmiş ise de arazinin taşlık, eldeki araçların

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

çok yetersiz bulunması, zaman azlığı gibi sebeplerle 23/8/1337 - 1921'de bir baş siperinin izleri bile hazırlanamadan, çeşitli kollarla, kısmen açılmış bir halde önemli düşman kuvvetlerinin cephenin sol yan mevzilerine yaklaşmakta olduğu görüldü. En sol yanına Mangal Dağının doğu bölgesine alınmış bulunan 4. tümenin savunma mevzilerini gördükten sonra saat 4.30 sıralarında Mangal Dağının hemen gerisindeki Yaprakdere'sindeki çadırıma gelmiştim ki ileri hatlarımızda tüfek ateşi ve düşman topçu ateşi başlamıştı. Çok geçmeden tek tük erlerin dereye doğru indiğini ve bunların sayılarının gittikçe arttığını gördüğümden hemen tepeye 5. tümen kumandanının yanına çıktım. Hava akşam karanlığı derecesinde kararmış ve kuvvetli bir rüzgârla cephemiz önündeki ovanın kumlu toprağından oluşan yoğun bulutlar göz açtırmayacak derecede yüzümüze çarpmakta idi. Kenan Bey (tümen kumandanı Kenan Paşa) bütün gücü ile cepheyi bırakan erleri çevirmeye uğraşıyor, fakat bunu başaramıyordu. Subaylar da birliklerine hakim olmaktan âciz kalıyorlardı.

Mangal Dağında cephe tarafından hiçbir savunma mevzii yaptırılamamış olması, düşman kuvvetlerinin ölçüsüz üstünlüğüne katılan aleyhimizdeki hava şartları birliklerin moralini tamamen sarsmıştı. Antep savaşında savaş yeteneklerini yakından gördüğüm ve bildiğim tümenlerimin ilk dönemde kuvvetli bir saldırıya uğramaları halinde düşecekleri durumu tahmin ederek, 5. ve sağındaki 9. tümenin bu şartlar altında elde yedek bulundurulan B. M. Meclisi Muhafız Birliğini de cepheye sokmak suretiyle kesin bir savaşa girişerek grubun dağılmasını ve bunun sonucu ordunun yanını tehlikeye düşüreceğini düşünmüş ve ihtiyat birliği muhafazasında yavaş yavaş Yaprakbayırı gerisine çekilme emrini vermiştim. Bu sırada cepheyi teftiş için Yamak'da bulunan Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak) da durumu görmüştü. Gece karanlığı basıncaya kadar devam eden çatışmadan sonra 5. tümen ve buna paralel olarak 4. tümen Yaprakbayırı deresi kuzeyindeki sırtlara alınmış ve düşman 24 Ağustos sabahı saat onda Mangal Dağını ele geçirmişti.

Daha ilk temasta cephenin özel bir önem verdiği ve sol yanı için bir dayanak ve esas olmasını ümit ettiği bu tepenin elden çıkarılmış olması, ordu karargâhında büyük bir sinirlenme ve üzüntü yaratmış, 5. tümen kumandanı suçlanarak hakkında kovuşturma ve soruşturma yapılması emir edilmişti. Kenan Beyi (tümen kumandanı ve sonradan paşa olan) komuta ve yönetim noksanından dolayı sorumlu tutmayı doğru bulmadığımı ve durumu açıklayarak geri çekilme emrinin de tarafımdan verilmiş olduğunu cevabımda bildirmek suretiyle mesele kapanmıştı. Kenan Bey, ne bilgi, ne kişisel girişim ve enerjisi bakımından harcanacak bir kumandan olmadığını sonradan göstermişti (1).

25 - 27 Ağustos günlerinde 2. gruba karşı düşman herhangi bir harekette bulunmamış, Sakarya doğusuna geçmiş olan kuvvetleriyle bütün cephemize ve özellikle I. kolordusu ile 9. tümeni yerine bağlayarak Ilıca deresi batısından Türbetepe ve uzantısındaki platoda yerleşmiş olan

1 — Yukarıda da belirtildiği gibi 2. grup emrine verilmiş olan ve Mangal Dağı savaşı sırasında grup komutanı tarafından yedekte bırakılan muhafız taburu komutanı İsmail Hakkı Tekçe'nin Milliyet Gazetesinde yayınlanan hatıralarının 13 Kasım 1968 günkü bölümünde Mangal Dağı Savaşı anlatılırken, «Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın bu geri çekilmeye çok kızdığı ve grup komutanı Selahaddin Âdil Paşanın idam edilmesi emrini verdiği, bu emrin Fevzi ve İsmet Paşaların aracılığı ile geri alındığı» yolundaki iddianın gerçekle ilgi olmadığı, olay hakkında yayınlanmış bütün hatırat ve resmî belgelerde belirtilmiş bulunmakta, olayın yukarıda anlatıldığı şekilde cereyan ettiği açıkça belirtilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

3. gruba taarruza geçmiş ve kanlı savaşlardan sonra Türbetepeyi ele geçirmişti.

O gün dürbünümün camları arkasından heyecan ve helecanla takibettiğim binlerce insandan oluşan muazzam iki kütle arasındaki süngü hücumu gözümün önünden gitmez. Askerî rüşdiyeden beri samimi arkadaşım, çok değerli, zeki ve iyi ahlaklı bir kişi olan kurmay yarbay İzmirli Süleyman Bey de bugünün kurbanlarından birisi olmuştu.

Birgün evvel 24 Ağustosta 2. grup emrine verilen 3. Kafkas tümeni (2) Yamak'a gelmiş olduğundan 25 Ağustos 1337 - 1921'de düşmanın Türbetepe'den kuzeye yayılarak cepheyi yarmak ihtimaline karşı 3. gruba yardım etmek üzere tümenin bir alayını (11. alay) yedeğe ayırdıktan sonra Gedikli - Bahçecik yönünde 2. gruba saldıran düşmanın yanına karşı saldırıya geçmesi emredilmiş ve 3. Kafkas tümeninin bu hareketi ile yarma teşebbüsü kırılmıştı. 26 Ağustosta da 3. grup cephesinde savaşlar ayni şiddetle devam ederken düşman II. kolordusu ile Mangal Dağı doğusundan bir çevirme teşebbüsüne geçmiş ise de düşman tümenlerinin doğuya doğru yürüyüşü ve yayılmalarını dikkatle takibeden ordu karargâhımız ileri gelenleri karşı tedbirleri almakta geç kalmamıştı.

2. grubun 4. ve 5. tümenleriyle yedekte bulunan 23. ve 24. tümenler, 1. grup kumandanı İzzeddin Bey (General İzzeddin Çalışlar) emrinde cephenin sol yan açığı gerisinde toplanıyordu. Süvari tümenleri de albay Fahreddin Bey (General Fahreddin Altay) kumandasında eskisi gibi ordunun sol yan açığında idi.

28 Ağustosda çevirme hareketi ile görevli düşman tümenleri kuzeye ilerlemeye başladıkları zaman karşıların-

2 — Kumandanı cumhuriyet devrinde bir aralık Kastamonu milletvekili olan merhum general Halid Akmansü.

Selahattin Adil Paşa Sakarya Savaşları sonunda
2.Kolordu Kumandanı iken Aziziyede 19.5.1338-1922

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

da bu yeni 1. grup tümenlerini buldular. Artık Sakarya Nehri gerisindeki batıya dönük esas cephe önemini kaybetmiş ve ordunun büyük kısmı Sakarya vâdisinden Cihanbeyli ovasının doğu sonuna kadar güneye dönük bir durum almış bulunuyordu.

Meydan savaşının ağırlık merkezi artık tamamiyle sol yanımıza geçmiş, kesin sonuç burada alınacaktı. Bu sebeple sağ yanda mürettep kolordu Albay Kâzım Bey (General Kâzım Özalp) emrinde bulunan 11. ve 41. tümenler de 28 Ağustosta Haymana'ya çekilmiş ve 12. grup adıyle Halit Bey (3) kumandasında 1. grubun sol yanına yollanmıştı.

Üstün düşman kuvvetlerinin saldırısı karşısında evvelce savaşa girmiş ve kısmen yeni kurulmuş ve oldukça zayıf mevcutlu birliklerimiz küçük arazi kayıplarına rağmen genel cephe ile bağlantısını kaybetmiyerek savunma kabiliyetlerini korumuşlardı. Yunanlıların çevirme tehlikesi de kalmamış ve durum tamamen bir cephe savaşı halini almıştı.

3. Kafkas ve 9. tümenlerden ibaret kalmış olan ve düşmanın direkt bir saldırısına uğramayan 2. grup Ilıca vâdisini kapatarak 1. grupla 3. grup arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere cenahların hareketine bağlı kalmıştır.

27 Ağustosta düşmanın 1. grubumuzla 9. tümen sol yanına yaptığı saldırıları sonunda 1. ve 2. grup cepheleri Katrancı kuzeyine ve grup karargâhı da Kızılkuyu'ya alındı.

28 Ağustos akşamından itibaren Yamak sırtlarına yanaştırdığı birlikleriyle düşman 29 Ağustosta Dikilitaş - Haymana yönünde saldırıya geçmişti. 3. grup sol yandaki önemli bir tepenin kaybı üzerine çevrilmeye başlayan 3. Kafkas tümeni de geri çekilmeye mecbur kaldığından er-

3 — Zaferden sonra B. M. Meclisinde öldürülen deli lakabiyle meşhur Halid Paşa.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

tesi gün Yamak köyü kuzey sırtlarına, 9. tümen de Ilıca vâdisini örtmeye devam ve bağlantıyı koruyarak 1. grup sağ yanına çekildiği Kara Süleymanlı sırtları hizasına, grup karargâhı da Karacahoca köyüne alındı.

Yunanlılar kesin bir sonuç elde etmek amacı ile bütün cephede saldırılarına aralıksız devam ediyorlardı. 31 Ağustos akşamı düşman saat dörtte bir saat kadar topçu ateşi ile hazırlık yaptıktan sonra Mezartepeye saldırdı ise de 3. Kafkas tümeninin 11. alayı tarafından yapılan karşı taarruz üzerine geri çekilmeye mecbur kalarak üç otomatik tüfekle altı esir bıraktı. Yunanlılar sol yanımızın gerisinde Kızılkale - Uludağ hattını zapt ve 12. grubu Çalışköy sırtlarına kadar çekilmeye mecbur etmişlerse de bundan sonra saldırılarına devam etmemişlerdi. Çevirme manevralarının sonuçsuz kalması ve ulaşım hatlarının fazla uzaması yüzünden bazı zorlukların da başlaması üzerine sol tarafta saldırıya devamdan vazgeçen Yunanlılar sağ taraf ve özellikle merkez bölgemize karşı baskılarını artırmışlar ve cephemizi özellikle Haymana yönünde yarmaya çalışmışlardı.

Çevrilme tehlikesine karşı sağ taraf ve merkezdeki birliklerden dört beş tümenin sol yana alınması ile zayıflamış olan bu cephe kısımları, düşmanın 30 Ağustostan itibaren başlayan saldırıları ile birçok noktalarda mevzilerini geri çekmeye mecbur kalmışlardı. 1 ve 2 Eylülde devam ettirilen saldırı sonucunda düşman 3. grubu Haymana'nın en hakim yeri olan Çal dağı da işgal edilmiş, Polatlı'ya yaklaşmış, hatta bir aralık Haymana - Polatlı şosesinin kuzeyine geçmişti.

Durumu yakından takibeden ve vaktinde düşmanın yeni manevrasını anlamış bulunan Ordu başkumandanlığı, süvari tümenlerini 1. grup ile müşterek olarak sol tarafın savunmasına bırakarak sol yandan ve diğer gruplardan ayırdığı kuvvetleri Haymana ve Çal Dağı kuzeyine çekerek

cephenin yarılmasına karşı mümkün olan tedbirleri almaya vakit bulabilmişti.

Düşman 1 Eylülde şafaktan biraz evvel 3. Kafkas tümeninin 11. alayı ile bunun sağında ve 3. grup emrindeki 8. tümenin 131. alayına karşı baskınla başlayan bir saldırıya geçmiş ve gerek 131. alayı gerek 11. alayı Mezartepeyi boşaltmaya ve geri çekilmeye mecbur etmişti. 8. alayla yapılan süngü hücumu sonunda düşman geri atılmış ise de Mezartepe geri alınamamıştı. Saat yediye doğru başlayan topçu ateşiyle düşman tekrar saldırıya geçti, fakat top mermisi yetersizliği yüzünden saldırı zorlukla durdurulmuş olmakla beraber cepheyi 800 metre kadar geri almak zorunluğu meydana gelmiş ve 9. tümenden alınan yedek birliği ile korunma mevzileri hazırlanmasına başlanmıştı.

2 Eylül günü cephemizdeki (2. grup) sessizlikten faydalanarak birlikler tahkimat ile uğraştılar. Sağ yanımızdaki 3. grup ve Çal Dağı bölgesinde düşman baskıya devam ediyordu. Solumuzdaki 1. grup cephesinde ise üç dört gündür hiçbir hareket görülmüyordu. On gündür devam eden meydan savaşı her iki tarafı yormuş, düşman da ilk günlerdeki cüret ve azmini kaybetmişti.

3 Eylül gününden itibaren dört gündür düşmanın sağ yanda yaptığı mevzii bazı küçük saldırıları dışında bütün cephede sessizlik devam etmişti.

6 Eylülde 4. gruptan alınan bir haberde düşmanın cephede süvari birliklerini bıraktığı, Sivrihisar yönünde geri çekildiği, Beylikköprü ve Kavuncuköprüsü yönlerinde yürüyüş kolları görüldüğü bildiriliyordu.

Orduca verilen emir üzerine bundan sonraki günlerde çeşitli gruplar kendi cephelerinde keşif saldırıları yapmışlarsa da düşmanla karşılaşmamışlardı. Ancak düşmanın saldırıdan vaz geçmeye mecbur olduğu ve geri çekilmesini örtmek ve korumak, karşı saldırılarımızı durdurmak

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

üzere cephede zayıf kuvvetler bırakarak yavaş yavaş birliklerini Sakarya gerisine almaya başladığı gerçekleşmişti.

10 Eylülde 5. grubun (süvari tümenleri) sol ve Polatlı batısında yoğunlaştırılan piyade tümenlerimizin (mürettep kolordu) sağ yanımızdan başladığı taarruza ertesi günü bütün cephe kuvvetleri katılmış ve düşman 13 Eylülde tamamen Sakarya gerisine çekilmişti. Bu sırada evvelce Afyon karşısında bırakılmış ve Aziziye - Fettahoğlu - Sivrihisar yönünde harekete geçmiş olan mürettep tümen de (kumandanı yarbay Zeki Bey) düşman gerilerine girerek Sivrihisarı ele geçirmiş, 14 Eylüle kadar burada kalmış ise de Hamam Karahisara kadar çekilmiş olan Yunan kuvvetlerinin Sivrihisara hareketi üzerine boşaltmaya mecbur olmuştu.

12 Eylül sabahı 2. grup Deliktaş - Karapınar yönünde genel ileri harekete katılmış ve akşam 3. Kafkas tümeni Sugucalı, 9. tümeni ile de Ulafakılı'ya gelmişti. 5. grup süvarileri sabahleyin Sugucalıda düşman ardcı kolunu yakalamış ise de Sabanca deresi batısına çekilen ardçı topçu ateşiyle Kavuncuköprüsü yönünde Sakarya gerisine çekilmekte olan üç tümenin geri çekilmesini sağlamıştı.

13 Eylülde 2. grup 9. tümeni ile Sarıçal, 3. Kafkas tümeni ile de Toydemir ve Beşköprü'ye kadar ilerlemiş, grup karargâhı Ilıca kuzey batısından geçirilmiştir. Beşköprüdeki düşman, süvari bataryaları ateşiyle sol yanımızda bulunan 5. grup süvari tümenlerimiz ve 3. Kafkas tümeni tarafından ileri sürülen alayımız durdurulmuş ve Kavuncudan başka köprüleri yıkmıştı.

Meydan savaşının idaresi sırasında birçok tümenlerimizin çeşitli bölge ve gruplardan birinden diğerine gönderilmeleri zorunluğundan dolayı ordu savaş düzeni karışmış olduğundan genel karargâh tarafından yapılan yeni teşkilât emri 14 Eylülde 2. gruba da bildirilmişti. Buna göre 9. tümen kaldırılıyor, grup tekrar II. kolordu adı ile Polatlı

yakınlarında bulunan 4, 7 ve 3. Kafkas tümenlerinden oluşuyordu. Bu sebeple II. kolordu karargâhı 3. ve 9. tümenlerle Polatlı'ya hareket ve akşam Krapınar'a (Polatlı kuzey doğusunda) geldi.

Sakarya meydan savaşı bu suretle lehimize sonuçlanmış ve Yunan ordusu maddî ve manevî bakımdan bir daha saldırı denemesine girişemiyecek şekilde hırpalanarak geriye atılmış ve vatanın istiladan kurtarılması için ilk ve kesin adım atılmış bulunuyordu.

Bu başarıda ordunun en küçük erinden en büyük kumandanına kadar her sınıfı etkili ve bütün Türk milleti pay sahibi olmuştu. Cephedekiler araç ve gereç bakımından eksiklere rağmen vatan savunmasında en son güçlerini harcarken komuta heyeti bu fedakâr topluluğu yönetme görevini yüklenenler de gereken tedbirleri vakit ve zamanında almışlar, geri kademelerde bulunanlar da kendilerine düşen yardımlarda hiç bir kusur göstermemişlerdi.

Toplamı 60 bini geçen ordunun muntazam beslenmesi sağlanmış, Yahşihan'da küçük bir atelyede İngiliz fişeklerinin değiştirilmesi suretiyle pek fazla ihtiyacımız olan piyade mermilerinin yapılmasına çalışılmış, memleketin çeşitli bölgelerinden getirtilen cephanenin cepheye yollanması için Ankara ve etrafı halkı orduya bütün gücüyle yardımda bulunmuştur. Yani vatanın geçirdiği hayat ve ölüm savaşına bütün millet birleşerek katılmıştır.

Yunan ordusunun sayı çokluğu, silah ve önemli sayıda diğer araç ve gereç üstünlüğüne dayanarak yolsuz, hemen çöl denecek bir bölgeden uzun bir çevirme hareketine girişmesine karşın merkezî durumumuz dolayısıyle birliklerin ihtiyaç ve zorunluk duyulan noktalara içeriden kısa yollardan hızla yollanabilmesi ordumuz için strateji bakımından önemli bir avantaj sağlamış, Yunan tümenleri nerede yoğunlaştırılmış ise karşısına yeteri kadar kuvvet yetiştirilebilmiş ve zorunlu geri çekilme hallerinde birlikle-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rimiz düzen ve bağlantılarını kaybetmeden adım adım savunmalarla düşmanın taarruzlarını kırarak yıpratmış, ordumuz bir an evvel Eskişehir güneyindeki acı dersten sonra kısa zamanda kendini toplayarak önemli sayıda subay kayıplarıyle (yaklaşık % 35) millete Sakarya zaferini sağlayarak görevini başarı ile yerine getirmişti.

15 Eylülden 20 Eylül tarihine kadar Karapınar'da yeni kolordunun kuruluş ve eksiklerinin tamamlanması ile uğraşılmıştı. Bu sırada Sakarya savaşında tümen kumandanlığı kademesinde bulunan grup kumandanları genellikle T. B. M. Meclisi kararı ile generalliğe terfi ettirilmişti. Her birini ayrı ayrı takdir ettiğim bu arkadaşların terfilerini memnunlukla karşılamakla beraber 1332 senesinden (1916) beri kolordu kumandanı bulunduğum halde terfie layık görülmemekliğim, her türlü ihtirastan kendimi uzak tutmak ve yalnız ne olursa olsun görevimin yerine getirilmesini bir vatan ve millet borcu bilmek alışkanlığı ve anlayışıma mukabil onurum hususunda pek titiz olduğumdan bu olay beni gerçekten kırmış ve bu durumu, yapmakta olduğum göreve layık görülmediğime bir delil sayarak emekliye ayrılma dilekçemi Polatlı'ya giderek İsmet Paşa (İnönü)'ya vermiştim.

Okuldan beri, geçmişin çeşitli hatıralarıyle kurulmuş yakınlığa güvenerek kendisine şahsi duygumu ve üzüntümü açıklamış ve bu sırada Mangal Dağı tahliyesinin hiçbir zaman Altıntaş yenilgisiyle kıyaslanamayacağını da anlatmaya mecbur olmuştum. Bu münkaşa sonunda göreve devamım ve en kısa zamanda terfiimin yapılacağı hususunda anlaşmış ve gerçekten 15 Ekim 1337 - 1921'den itibaren geçerli olmak üzere 20 Ekim 1921'de generalliğe terfiim bildirilmişti.

Yunanlılar bir müddet Sakarya geçitlerini savunduktan sonra Eskişehir genel istikametinde çekilmekte olduğundan bir ölçüde hafif kalmış olan Afyon'a karşı bir taarruz yapılması ordu karargâhınca düşünülmüş ve II. kolordu ile 8. tümen ve V. Süvari kolordusu ve ordu ağır topcusunun bu göreve verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kuvvetin generalliğe terfi etmiş olan Fahrettin (Altay) Paşa kumandasına verilmesi, rütbesi itibariyle uygun olmakla beraber adıgeçenin tevazu eseri olarak süvari birliklerinin genellikle piyade kolordularına bağlanması usulüne uyarak kolordusunun II. kolordu emrine verilmesi ve iki sınıf arkadaşının (4) işbirliğinde kararsızlığa yer verilmemesi yolundaki sözleri üzerine hareketin II. kolordu kumandanlığı tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştı.

Bu karar üzerine Kargalı, Karapınar bölgesinde bulunan II. kolordu tümenleri çeşitli yollardan ordunun sol yanına hareket ettirilmesi için gereken emir verilmişti.

Kolordu karargâhı da 21 Eylülde Polatlı üzerinden Toydemir'e hareket etmiş ve henüz durumun gelişmesini ve hareketlerin düzenlenmesini bekliyerek 22 Eylülde Toydemir'de kalmış, 3. Kafkas tümeni Toydemir, 4. tümen Sapanca, 7. tümen de Ördekoğlu bölgesinde toplanmıştı. Bu sırada III. ve IV. kolordular ileride I. kolordu merkez gerisinde olmak üzere Sakarya batısına (5) geçirilmiş ve Sivrihisar bölgesine ilerlemesi bildirilmiş olduğu gibi V. süvari kolordusu da Sakarya güneyinden Seyidgazi yönünde ileri sürülmüştü.

II. kolordu ise 24 Eylülde Kürdtacir, 25 Eylülde Gökpınar, 26 Eylülde Kaldırım - Kürtuluğu - Piribeyli hattında gecelemiştir. Kolordunun Akşehir'den Sakarya savaşına

4 — Selahaddin Âdil Paşa ile Fahreddin Altay Paşa Harbokulunda aynı sınıfta idiler.

5 — Metinde nehirin doğusuna geçirildiği yazılmış ise de bunda bir yanlışlık olmalıdır. Zira bu sırada Türk ordusunun büyük kısmı Sakarya doğusunda bulunduğundan yer değiştirmenin ancak batı yönünde olması lâzımdır.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

katılmak için geçmiş olduğu bu bölge köyleri tamamen Yunanlılar tarafından yakılmıştı.

Yunanlılar da Eskişehir batı ve güneyine çekilmiş ve öncülerini Seyidgazi - Kırgız Dağı - Hamidiye hattında bırakmışlardı.

27 Eylülde Pınarbaşına gelen kolordu burada bir gün dinlendikten sonra 29 Eylülde Aziziye - Çoğul ve 30 Eylülde de Bayat yolu ile Doğanlı - Seyidler hattına varmıştı.

1 Ekimde bir gün evvel Kümbet'de bir düşman tümeninin bulunduğu öğrenilmiş ve Gazlıgöl deresi doğusundaki düşman saldırısının tehlikeli olacağı hakkında ordunun dikkati çekilmiş ve ertesi gün için yapılacak taarruz geriye bırakılmıştır.

Afyon yönünde yapılacak bir taarruz sırasında henüz büyük çoğunluğu ile Eskişehir güneyinde bulunan düşmanın II. kolordu sağ yanına karşı yapması mümkün ve muhtemel gördüğü bir karşı taarruzu gözönünde bulundurarak iki süvari tümenini sağ yanı açığında bulundurduğu gibi 3. Kafkas ve 7. piyade tümenini en güneyde sol yanda bulundurmayı ve Aziziye - Afyon yolunu takibeden ağır topçu taburunu da bu yan gerisinde bulundurmuştu.

13 Ekim 1337 - 1921 günü sağ yanı 7. tümenden bir alayla kapatılan 3. Kafkas tümeni Çıkrık'a ilerlemiş, 4. ve 8. tümenlerle, topçu hazırlığından sonra saat 14'de Bostanlı - Güzelimdağı hattına taarruza geçildi ise de düşmanın dayanması ve 8. tümen sol yanında karşı taarruza geçmesi üzerine 7. tümenle sol yan takviye edilerek saldırı geri püskürtüldü.

Kolordu, Gazlıgöl deresine hakim yamaçların üst tepelerini işgal etmiş ise de her iki yanlardan daha batıya ilerlemek mümkün olamamıştı.

3. tümen mevzilerinden, demiryoluna paralel yollardan devamlı olarak düşman birlik ve yiyecek kollarının Afyon yönünde güneye yollandığı görülüyor idi.

4. Ekimde cephede savaş devam ederken öğleden sonra düşmanın kolordu sağ yanına yaptığı baskı üzerine 7. tümen tekrar sağ yana alınmış ve 3. süvari tümeni ile beraber durdurulmuş ve önemli tepelerin elde tutulması başarılmıştı.

5 - 6 Ekim günleri düşman bütün kolordu cephesine karşı saldırıya devam etmiş ve ileri mevzilerimizden bazılarını ele geçirmeyi başardığı gibi 3. tümenin esas mevzii olan Sivridere tepesine kadar ilerlemiş ise de bomba ve süngü hücumu ile geri atılmıştı. 7 Ekim bir ölçüde sakin geçmiş ise de akşam bir düşman tümeninin Yapıldak - Akhisar yönünden ilerlediği, diğer bir tümenin de İmer yönünde görüldüğü haber alınmıştı.

Yunanlıların Seyidgazi batısından güneye yönelttikleri tümenleri ile kolordunun sağ yanını çevirmek ve ordu ile bağlantısını keserek güneye atmak istedikleri anlaşılmakta idi. Bu durum karşısında Afyon yönünde saldırıya devam uygun olmadığı düşüncesiyle 4. tümen karargâhı ile Selimiye'ye hareket ettirilmiş, 7. ve 8. tümenlerden alınan birer alayla güçlendirilerek Bavurdu - Selimiye arasında sağ yanımız açığında kuvvetli bir yedek toplanmıştır. Durum ordu kumandanlığına bildirilmiş ve I. kolordunun savaşa katılması istenmediği ve II. kolordunun geri alınması cevabı alınmıştı.

8 Ekimde akşama kadar cephemiz düşmana sezdirmeden Bavurdu - İzcekarahisar - Gebeciler doğusu hattına alınmıştı.

9 Ekimde yalnız 4. tümen düşmanla sıkı ilişki kurmuş ve Bavurdu köyünü düşman ele geçirmiş ise de Aizziye, Bayat yollarını kapayan Doglat geçidi 4. tümen tarafından sovunularak korunmuş, dağlık ve ormanlık arazide ilerleyemeyen düşman bir gün sonra Bavurdu köyünü boşaltmıştı. Kolordu karargâhı da bugün Emirali Köyüne alınmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

10 - 11 Ekim günleri sessiz geçmiş ve ordu emri gereğince V. kolordu süvari tümenleri Akçay güneyine ve Savran bölgesine aktarıldığı gibi II. kolordu karargâhı da Bolvadin kuzeyinde Akpınar'a alınmıştı.

Sakarya savaşları her iki taraf için büyük kayıplara mal olmuştu. Üç kol orduya ayrılmış tam teşkilâtlı 12 piyade ve bir süvari tümeni ile sayısı 100 bini aşan Yunan kuvvetleri mevcutlarının % 50'sini, biz de savaşın sonuna kadar gerek doğu cephesinden çekilen ve gerek yeniden kurulan birliklerle mevcutları zayıf, teşkilât, araç ve cephanesi eksik 22 tümene ulaşmış ve toplamı 70 bine yaklaşan ordumuz mevcudunun % 35'ini kaybetmiştik. Subay kaybımız da % 40 civarında idi. Yalnız kumandam altında bulunan 3. Kafkas, 4, 7 ve 9. tümenlerin subay kaybı 65 şehit ve 250 yaralı idi.

Her iki ordu yorulmuş ve yıpranmış, özellikle bizim cephane, araç ve gereç eksiklerimiz sebebiyle yeni ve ciddi bir taarruza girişmemiz maddî ve manevî imkândan yoksun bulunuyordu. Her iki tarafın önemlice bir sessizlik devresine kesin ihtiyaç vardı. Bu sebeple Yunan ordusu Eskişehir ve Afyon üslerini elde bulunduracak şekilde bir müdafaa cephesinde kalmayı ve tarafımızdan da Lefke'den itibaren güneye doğru bu cepheye paralel bir hatta durmamız zorunlu görülmüş, her iki taraf sıkı bir temastan kaçınmayı ön görmüşlerdir ki bu hatlar 26 Ağustos 1338 - 1922 tarihinde başlayan Afyon taarruzumuza kadar hemen bir sene olduğu gibi korunmuştur.

10 Ekim 1337 - 1921'den itibaren başlayan bu devamlı sessizlikten faydalanılarak evvelâ ordunun yeniden düzenlenmesine baş vurulmuş, dalgalanan gruplar yerine tümenlerin 6 kolordu halinde birleştirilerek batı cephesi kumandanlığı emrinde iki orduya ayrılması uygun görülmüştü. Bu teşkilâta göre merkezi Çay olmak üzere 2 piyade ve V. süvari kolordularıyle Dinar bölgesindeki 6. tümenden oluşan Ali İhsan Paşa (Sabis) kumandasında I. Ordu ve merkezi Bolvadin'de olmak üzere diğer kolordular da Yakup Şevki Paşa kumandasında II. orduyu teşkil edecek ve cephenin en sağ yanında bir piyade tümeni ve iki süvari alayından meydana gelecek Kocaeli Grubu ile bazı tümenler bağımsız olarak cepheye bağlı kalacaktı. 15 Ekimde I. ordu kumandanı tarafından bir alayımız teftiş edilmiş, ben de 17 Ekimde kolordu sağ yanında Dugıat bölgesinde bulunan 4. tümeni ziyaret etmiştim.

20 Ekimde İsmet, Ali İhsan Paşalarla birlikte Seyidler ve batısındaki mevziler görülmüş ve Sakarya savaşından sonra Afyon üzerine II. kolordu emrinde yapılan hareket hakkında kendilerine izahat vermiş ve 7. tümenin bazı birliklerini teftişten sonra Akpınar'da bulunan karargâha dönmüştük.

O akşam, Maraş'ta biri yatmaya diğeri çalışmaya mahsus olmak üzere kumandanlık için levazım tarafından yaptırılmış olan çadırda İsmet Paşa misafir kalmış ve çoktan beri yoksun kaldığı rakıdan da birkaç kadeh içerek epeyce dertleşmiştik. Bu arada Ali İhsan Paşanın bazı hal ve hareketleri de bahis konusu edilmişti. Her ikisi de Mühendishaneden (İstanbul'da Halıcıoğlu'ndaki Topçu Okulu) yetişmiş olduklarından hemen çocukluk devri sayılacak bir zamandan beri kendilerini yakından tanıdığım gibi kişisel karakterlerine de yabancı değildim.

Ali İhsan Paşa (Sabis) İsmet Paşadan (İnönü) bir iki sene sonraki sınıftan olmakla beraber I. Dünya Savaşında İsmet Paşanın genelkurmayda kalmasına mukabil Ali İhsan Paşa birlik kumandanlığı ve bu sırada İran içinde Kirmanşah ve sonra Irak ordusundaki atılgan ve müteşebbis hareketleri dolayısıyle generalliğe yükseltilmiş ve ordu kumandanlığında bulunmuş olmak itibariyle İstiklâl Savaşına son zamanda katılabilmiş olmasından dolayı İsmet Paşayı küçük görme eğiliminde idi. Daha ilk zamanda

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

cephe kumandanlığı ile anlaşmazlıklar yaratan durumlara yol açmıştı.[1] Kıymetli bir strateji uzmanı olduğunu savaş alanlarında açıkca göstermiş olan Ali İhsan Paşanın üstünlük iddiası da bunun ve kişisel ahlâkının tabii bir sonucu idi. O geceki karşılıklı görüşmede İsmet Paşa'ya hak vermiş ve I. ordu kumandanlığı Nurettin Paşa tarafından kabul edildikten sonra yüksek harb divanınca yapılan soruşturma sırasında bana da yazılan 15 Mart 1339 - 1923 tarihli tezkereye şu cevabı vermiştim :

«Ali İhsan Paşanın batı cephesine ilk atanmasında II. kolorduda kısa bir süre adıgeçen emrinde bulunmuştur. Yaptığı teftişlerde Sakarya ve sonra da Afyon savaşlarından yeni çıkmış ve bu sebeple henüz birçok eksiklerini tamamlayamamış olan kolorduyu çeşitli konularda eleştirmiş ve eksiklerin birliklerce tamamlanamayan kısımları hakkında da cephe komutanlığını tenkit sayılabilecek ifadelerde bulunmuş ise de İsmet Paşa Hazretlerinin ordudan ayrılması konusunda bir sözünü hatırlamıyorum.

Millî kuvvetler teşkilâtından düzenli bir ordu meydana getirmek için bütün cephelerde devamlı, pek heyecanlı, hatta tehlikeli zamanlar geçirilmiş ve bu önemli olayın başarı ile sonuçlanmasında özellikle büyük birlik kumandanları arasında mevcut samimiyet ve karşılıklı saygı duygularının büyük etkisi olmuş iken bu durumu göremeyen ve hazır bir orduya kumandan olan adıgeçenin (Ali İhsan Paşa) genel tutum ve davranışlarını bu birliği yaralayacak mahiyette gördüğümü arzederim.» 31/III/1339 - 1923

İstanbul Kumandanı
Selahaddin Âdil

I. orduya bağlanması dolayısıyle 21 Ocak 1338-1922'de 4. kolordu birlikleri tarafından cephesi teslim alınan II. kolordu 22 Ocak günü İshaklı - Çay bölgesine hareket etmiş ve karargâhı İshaklı'da yerleşmiş ise de 27 Şubat 1338 de I. kolordunun I. orduya, II. kolordunun II. ordu emrine alınması üzerine II. kolordu 1 Marttan itibaren I. kolordunun Aziziye (Emirdağ) batısındaki mevzilerine yerleşmişti. Bütün cephede genel sessizlik devam etmekte, birlikler bir taraftan eksiklerini tamamlama ve savunma işleriyle, bir taraftan da eğitim, öğretim ve tatbikatla uğraşıyorlardı.

Nisan ayı süresince düzenli bir programla küçük birlikler, tümenler ve kolordu manevralarıyle uğraşıldı. Bu günlerden birinde Sakarya savaşı sonunda B. M. Meclisi tarafından Müşirlik (Mareşallik) rütbesi ve Gazi unvanı verilmiş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa (6), Aziziye (Emirdağ) üzerinden geçerek I. ve II. ordu karargâhlarını ziyaretten sonra geç vakit dönüşünde bana da uğramıştı. O sırada böbreklerinden rahatsız olduğundan, cepheye gelişlerinde, çoğu kez olduğu gibi, henüz sivil tıb okulunda (İstanbul Tıb Fakültesi) öğrenci iken yakından tanıdığım, ciğerleri zayıf ve öksürükten rahatsız bulunan, yüksek bir insan ve büyük bir vatanperver olan Dr. Adnan Bey (Halide Edib Adıvar'ın kocası Dr. Adnan Adıvar) kendisine eşlik ediyordu. Mevsim dolayısıyle hava oldukça soğuk, Gazi Paşaya (Atatürk'e) ise içki yasak bulunuyordu. Konyak içmesine doktor karşı koyduğundan bir çay içmekle yetinmiş ve bir saat kadar dinlendikten sonra otomobil ile Ankara'ya dönmüşlerdi.

Yakup Şevki Paşa rahmetli, alışkanlığı dolayısıyle birliklerin en küçük kademelerinin işlerine ait önemsiz hususlara, meselâ dağıtılan beş on deve veya eşeğin bir bölükten diğerine göre bir fazla veya eksik olmasına, kolordu kumandanının haklı, zorunlu bir sebep üzerine bir subaya

6 — Mustafa Kemal Paşa Sakarya zaferinden sonra T.B.M. Meclisi tarafından çıkarılan 19 Eylül 1921 tarih ve 153 sayılı kanunla Gazi unvanını almıştı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

verdiği birkaç günlük izin işini mesele yapmaya kadar titiz davranışlarının sürüp gitmesi, dayanılması zor bir hale geldiğinden, başka bir göreve atanmayı istemek zorunda kalmıştım.

MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI MÜSTEŞARLIĞI

Bu isteğim uygun bulunarak 22 Mayıs 1337 - 1921'de Ali Hikmet Bey (Paşa) ile yer değiştirmemizin yapıldığı bildirilmişti. Bunun üzerine 25 Mayısta I. ve II. ordu ve etraftaki kolordu kumandanlarını ziyaret ettikten sonra ertesi günü de kolorduya bağlı tümen kumandanlarını ziyaretten sonra göreve başlamış olan Ali Hikmet Beye (Paşa) de veda ederek Sivrihisar'a hareket ettim. Burada III. kolordu kumandanı Arif Beye (1) bir gece misafir olduktan sonra Hamamkarahisar üzerinden Bolicere geldim. 30 Mayıs 1332 - 1922'de trenle Ankara'ya vardım. Yeni görevim olan Millî Savunma Bakanlığı müsteşarlığına başladım.

Mudanya mütarekesinden sonra müsteşarlık görevi üzerimde kalmak suretiyle geçici olarak atandığım İstanbul kumandanlığına kadar Ankara'da kalarak özellikle ordunun eksiklerinin tamamlanması ve büyük taarruza hazırlanması işleriyle uğraştım.

1 — İzmir'de Atatürk'e yapılmak istenen suikasde iştirak ettiğinden İstiklâl Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılan Aycı lakabı ile tanınan.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'ya atanmış olduğumu aileme bildirdiğimden onlar da Geyve, Nallıhan yolu ile ve bir kamyon içinde bazı eşyalarla Ankara'ya gelmiş, Kavaklıdere ile Çankaya arasında şimdi postahane olarak kullanılan tuğladan küçük bir eve yerleşmiştik.

O zaman Millî Savunma Bakanlığı idadi okulu binasında (2) olduğu gibi bakan da Kâzım Paşa (Özalp) idi. Ordunun yüksek kademelerinde bulunan üst dereceli kumandanlar genellikle B. M. Meclisi üyesi olarak birliklerde görev yapmakta idiler. Sonradan alınan bir kararla iki görevden birisini seçmeleri gerektiğinden bir kısmı askerliği bırakarak yalnız meclisteki görevlerinde kalmayı öngörmüşlerdi (3). Kâzım Paşa da askerlik görevinden ayrılmış ve Millî Savunma Bakanlığına seçilmişti.

Bakanlıkta üstümüzdeki sınıftan müsteşar yardımcısı Şefik Bey (Paşa), ordu dairesi başkanı Taşköprülü Hüsnü Bey (4), savaş aletleri yapım dairesi (İmalat-ı Harbiye Dairesi) müdürü Asım Paşa gibi kıymetli çalışma arkadaşları bulmuştum. Esas işlerimiz batı cephesinin erat, silah, malzeme ve diğer araçlar ile yiyecek işlerinin tamamlanması ve sağlanması, içten ve dıştan elde edilmesi mümkün olabilenlerin biran evvel batı cephesinin kesin ve başarılı bir taarruz yapabilmesi için gücünü ve kuvvetini en kısa zamanda mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmaya yönelik di.

Bu amaçla ve Sakarya başarısının millete getirdiği moral ve güvenin de etkisi ile birliklerin savaşçı sayısı

2 — Eski Ankara Lisesi olup Taş Mektep adı ile anılan ve şimdiki Yüksek İhtisas Hastanesinin yapıldığı yerde idi.

3 — Bu kararın alınması İstiklâl Savaşının bitmesinden hayli zaman sonra olup 1925 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kurulmasından sonradır.

4 — Cumhuriyet devrinde Abdullah Paşa adıyle 1938'deki Dersim (Tunceli) isyanını bastıran kişi.

Dr.Adnan Adıvar. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul Mümessili.Resmin altındaki yazı "Selahattin Adil Paşa Kardeşime,sıkıntılı müşterek mesai günleri hâtırası. İstanbul Kânun-ı evvel 1922-Teşrin-i evvel 1923"demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yavaş yavaş normal kadrolarına yükseltilmeye çalışılıyordu. Bunun için gerek şahıslar elinde gerek doğu ve Elcezire (Güneydoğu Anadolu) cephelerindeki arta kalan silah ve araçların bu cepheye yollanmasına çalışıldığı gibi İstiklâl Savaşının başlangıcında kurulmuş olan Felah ve M.M. grupları (5) aracılığı ile İstanbul depolarından kaçırılan silah ve cephanenin batı cephesine yollanmasına çalışılıyordu. Mevcut silaha göre cephane yetersizliğinden dolayı, Sakarya savaşlarında sıkıntısı çekilen Alman fişekleri ihtiyacını karşılamak ve bozuk topların onarılması için Yahşihan ve Ankara'da kurulan atelye ve tamirhanelerin (6) çalışmalarının hızlandırılması ve geliştirilmesi sağlandığı gibi Almanya'dan fişek ve uçak satın alınması için Saffet (Arıkan) ve Nuri (Conker) Beyler Rusya yolu ile Almanya'ya gönderilmişlerdi. Ne yazık ki hemen bir milyon altın liraya (7) mal olan bu girişim beklenilen sonucu vermemişti. Büyük fedakârlıklarla Rusya üzerinden getirtilen bu cephane ve savaş malzemesinin ancak 1/10'inden faydalanılabilmiş, birçok sandıkların Almanya'daki bir hangarın terkedilmiş eşyalarıyla doldurulmuş olduğu görülmüştü.

Ordu erat sayısı günden güne yükselmekte olduğun-

---

5 — İstiklâl Savaşının başlamasından büyük taarruza kadar geçen zaman içinde Anadolu'daki millî mücadelenin silah ve cephane ihtiyacını karşılamak ve millî mücadeleye katılacak kişileri Anadolu'ya geçirmek için işgal altındaki İstanbul'da bazı subay, memur ve halktan kurulu gizli kuruluşlar vardı. Bunlar düşman nöbetçileri tarafından korunan cephane ve silah depolarını basarak bunları taka ve motorlarla Anadolu'ya geçiriyorlardı. Bunlar arasında özellikle M M Grupu (Millî Müdafaa Grubu) en önemlisini teşkil ediyordu.

6 — Bunlar, bugünkü Kırıkkale ve Ankara'daki askerî fabrikalardan oluşan «Makine ve Kimye Endüstrisi Kurumu»nun esasını meydana getirmiştir.

7 — O zamana göre Türkiye için çok büyük bir para idi. 1980 rayicine göre 10 milyar Türk lirası idi.

TÜRK TARİH KURUMU

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

dan yiyecek ve para sıkıntısı da baş göstermişti. Bolşevik Rus yönetiminin para yardımları kısmen bu ihtiyacı karşılamış ise de iç kaynakların yetersizliği büyük sıkıntı yaratmakta idi. Her nekadar bu sıralarda Hind müslümanları tarafından yardım maksadiyle Mustafa Kemal Paşa namına gönderilen 200 bin altın liranın harcanmamasına dikkat edilmesi maliye bakanlığını da zor durumda bırakmıştı (8). Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey (9) yüksek bir maliyeci olmamakla beraber memleketimizin özellikle o günkü zor durumuna çare bulmak hususunda büyük bir gayret göstermiş ve başarılı da olmuştur. Bu Hind altınları son büyük Türk taarruzuna kadar sarfedilmemiş, ancak pekaz bir kısmı sonradan yerine konmak üzere kullanılmıştır. Bu paranın savaş sonunda İş Bankasının hisse senetlerine yatırıldığını duydum.

Özet olarak sunduğum bu düzenli ve bir düziye çalışmalar sonucu olarak batı cephesi kumandanlığı Sakarya savaşından bir sene sonra Ağustos 1338 - 1922 taarruzuna başladığı zaman eğitim, öğretim ve disiplin bakımından hazırlandığı gibi malzeme ve savaş güçleri bakımından şimdiye kadar hemen hiçbir savaşta toplayamadığımız bir sayıda — top başına bin ve tüfek başına 500 mermi — cephaneye sahip, maddî ve manevî yönden Yunan ordusuna üstün düzenli teşkilâtı bulunan bir orduya kavuşmuş bulunuyordu.

Her iki ordu, mevcutlarıyle uygun olmayacak derecede geniş bir cepheye yayılmış bulunduklarından belirli bir cephe bölümü üzerinde üstün bir topluluk yaparak hazırlanan ve saldırıya geçmek inisiyatifini alan tarafın karşı taraf cephesini yarması pek tabii ve normaldir.

Yunanlıların ise Sakarya savaşında uğradıkları maddî ve manevî kayıplara iç politikalarındaki karışıklığın da katılması, ordularının yabancı bir arazide memleket kaynaklarından uzaklaşmış bulunmaları sebeplerine ek olarak evvelki saldırılarının olumsuz sonuçları düşünülürse yeni bir saldırıya geçmeleri imkânsız bulunuyordu. Buna mukabil morali yükselmiş, kurtuluş ümidi parlamış, bir sene kadar süren zamandan faydalanarak ordumuzun eksiklerinin tamamlanmasını ve güçlendirilmesi imkânı son kerteye ulaştırılmış bulunduğundan, gerek henüz düşman işgali ile sızlayan vatan parçasının biran evvel kurtarılması amacı, gerek malî ve idarî zorunluklar taarruzun tarafımızdan yapılmasını doğal ve mecburî kılıyordu. Genel Kurmayın gözlemlerinden ve incelemelerinden sonra stratejik düşüncelerle taarruz bölgesini belirlemek ve ona göre ordu yayılmasını düzenlemek, Millî Savunma Bakanlığı ile işbirliği yaparak hazırlanılmış olması, birliklerin de azim ve imanı sayesinde saldırımız parlak bir sonuçla başarılmıştı. Kesin bir yenilgiye uğratılan düşman kılıç artıkları da bütün Anadolu'yu hızla boşaltmak zorunda kalmıştı. Yunan ordusu-

8 — Türkiye müslüman halkının emperyalist hristiyan batı devletlerine karşı giriştiği kurtuluş savaşına Hindistan müslüman halkı 125 bin İngiliz altını bir yardım göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa namına gönderilen bu paranın, Ankara Hükümetinin mali bakımdan son derece sıkıntılı bir durumda bulunduğu Sakarya savaşları sırasında bile harcanmamış olması, Atatürk'ün Türkiye Devletinin ileride alacağı rejim bakımından bilhassa islam âlemine karşı zor bir duruma düşmemesi fikrinden ileri geldiğini söylemek mümkündür. İslam halifesinin korunması ve kurtarılması için Hindistan müslümanlarının gönderdiği ve bir kısmının yollarda şunun bunun elinde kaldığı söylenilen bu paranın harcanması halinde 3 Mart 1924'de halifeliğin kaldırıldığı sırada Türklerin ve özellikle Mustafa Kemal'in islam âlemine karşı zor bir duruma düşmesi mümkündü. Bu maksatladır ki millî mücadelenin bir hayat ve ölüm kavgası halini aldığı zamanlarda bile pekaz bir miktarı, Yunan işgali sırasında evleri yakılan ve yıkılan müslüman halka dağıtılmış ise de savaştan sonra maliye bakanlığına devir edilmiş olan paraya sarfedilen miktar tekrar eklenmiştir.

9 — Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Aytaç.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

nun başında Eskişehir'de olan Kral Kostantin de 27 Eylülde Mudanya'dan bir hastane gemisine binerek yanındakilerle memleketine dönmeye mecbur kalmıştı.

İngilizlerin teşviki ile İzmir bölgesinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden canları sıkılan İtalyanlar, Kuşadası bölgesini, Fransızlar da Kilikya'da uğradıkları başarısızlık ve süregelen direnme karşısında hiç olmazsa Suriye'de egemenliklerini sağlamak amacıyle Ankara Anlaşması ile güney illerimizi boşaltmışlardı. Millî hareketlerin günden güne olgunlaşarak güç kazanmak yolundaki önemli gelişmesi dolayısıyle evvelce Londra konferansında B. M. Meclisi delegeleriyle görüşmeyi kabul etmiş olan İngiliz hükümeti de Yunanlıların bu yenilgisi üzerine artık Mondros mütareke ve Versay Andlaşması hükümlerinin uygulanmasına ve yeni bir savaş açmaya da imkân göremediğinden B. M. Meclisi Hükümeti ile yeni bir mütareke yapılması zorunluğuna inanmıştı. Bu etkenler altında 3 Ekim 1338 - 1922 tarihinde Mudanya'da delegelerimizle İtilaf Devletleri temsilcileri arasında görüşmeye başlanmış ve bir kısmı Yunan işgalinde bulunan Doğu Trakya'nın boşaltılması konusunda meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle kısa bir duraklamadan sonra İngiliz işgal kuvvetleri kumandanı ve delege general Harrington'ın uzlaştırıcı çalışmalarıyle bir anlaşma şekli bulunarak 11 Ekim 1922'de mütareke şartları saptanmış ve taraflarca kabul edilerek imzalanmıştı.

Bu anlaşmaya göre Çorlu bölgesine kadar yayılmış bulunan Yunan birlikleri üç gün içinde tamamen Meriç Nehri batısına çekilecekler, başlangıçta müttefikler tarafından geçici olarak işgal edilecek olan bu bölge Anadolu'dan geçirilecek olan jandarma kuvvetlerimize teslim olunacaktı.

Bu sırada Doğu politikasında ikinci bir Gladiston rolü oynamakta olan İngiliz başbakanı Lloyd George, (Loyd Corc)'un İngiltere'deki durumu gittikçe kötüleşerek istifa-

ya mecbur olmuş ve Banar Law kabinesi iktidara geçmiş olduğu gibi padişah Vahidettin'in millî hareket aleyhindeki eğilim ve eylemlerinden dolayı millet gözünde nefret duyulan bir duruma düşmüş olması, memleketimizde yeni bir rejim kurulmasına yol açmıştı. Bu sebeple 29 Ekim 1923'de T. B. M. Meclisi tarafından saltanatın kaldırılması ile Cumhuriyetin ilânı ve hilafet makamına veliahd Abdülmecid Efendinin seçilmesi karar altına alınmış idi.

Esasında billî mücadeleye taraftar ve bunu Londra konferansında da göstermiş olan Tevfik Paşa (10), 4 Kasımda bu makamdan istifa ederek çekildiği gibi padişah Vahideddin de İstanbul'u terketmekle (11) memleketteki iki hükümet şekli kalkmış ve 5 Kasım 1922'den itibaren bütün memleket Millî Misak sınırları içinde B. M. Meclisi Hükûmeti idaresine geçtiğinden vatanımızda yeni bir devir açılmış bulunuyordu.

Bu önemli kararla, evvelce bir ucu Adriyatik Denizine diğer ucu Basra Körfezine dayanan koca imparatorluğumuz topraklarını kaybettiği gibi ayni zamanda bu bölgelerde oturmakta olan ve gerileme devrimizde yüzyıllardan beri daima bize dertler yaratmaya sebep olan çeşitli ırk ve dinden yabancı milletler zorunlu olarak ayrıldıktan sonra 600 senelik bir saltanatı da ortadan kaldırmış bulunuyorduk.

Vatan bütün anlaşmazlık ve kargaşa elemanlarını atmakla Türk - Müslüman çoğunluğunu dayanılmaz görev-

10 — Tevfik Paşa, Abdülhamid devrinden beri Osmanlı İmparatorluğunun birinci plandaki devlet adamlarındandır. İmparatorluğun son sadrazamı millî mücadeleye karşı gelmemekle beraber görevinden de ayrılmamıştı. 1935'de İstanbul'da vefat etmiştir.

11 — Son Osmanlı padişahı olan VI. Mehmet Vahidettin 17 Kasım 1922 günü kendisini İstanbul'da emniyette görmediğinden İngilizlere sığınmış ve onların Malaya zırhlısı ile İstanbul'dan kaçmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

lerle yıpratan ezici ve zararlı bir yükten kurtulmuş ve yalnız Anadolu ve küçük bir Rumeli toprağını kapsayacak derecede küçülmüş, fakat bütünleşmiş bir kütlenin malı olmakla dirilik kazanmış, idaresi kolay, ilerlemeye ve medeni bir gelişmeye aday olacak bir duruma gelmişti. Saltanatın kaldırılması ile de egemenlik hakkı tamamı ile Türk milletine geçmiş bulunuyordu. Bundan sonra asıl mesele bu yeni durumdan faydalanmak için takibedilecek yolu bulmak ve memleketi doğru bir yöne götürmek idi.

Önemli bir inkılap demek olan bu devrin başlangıcında içişlerimizi ilgilendiren, tarih ve siyasetle uğraşan ve uğraşacaklar tarafından meclis tutanakları gibi resmî ve gerçek kaynakların incelenmesi lüzumludur. Bu dönemde hepimiz için dikkate değer ve ibret verici münakaşalar ve olaylar meydana gelmiş; millî hakimiyet esasına dayanarak idarî ve kanunî bütün devlet sorumluluklarını yüklenmiş bulunan B. M. Meclisinde memleketin hayat ve geleceğine etki yapacak değişik fikirler ileri sürülmüştür. Hatta bu şiddetli tartışmalar sırasında öteden beri sinirli, heyecanlı ve sert konuşmalarıyle tanınmış olan Trabzon milletvekili Ali Şükrü (bahriye yüzbaşılığından emekli) Beyin ortadan kaybolması hükümeti de zor bir duruma düşürmüştü. Hükümet başkanlığında bulunan Rauf Bey (Rauf Orbay) meclisin güven ve sevgisini kazanmış olması sayesinde meydana gelen kaynaşmayı yatıştırabilmiş ve yaptırdığı ciddi araştırmalar sonucunda Kavaklıdere'de Şükrü Beyin cesedi bulunmuş; ölüm olayının, çoğunluğu Karadenizlilerden oluşan Muhafız birliği (12) kumandanı olup Pontüs olayları (13) sırasındaki şiddetli ve kanlı hareketleriyle

12 — Sonradan cumhurbaşkanlığını koruma göreviyle evvelâ Muhafız Taburu ve bir müddet sonra da Muhafız Alayı haline getirilen askerî birlik.

13 — İstiklâl savaşı sırasında Samsun'dan başlayarak Rize ili sınırlarına kadar uzayan sahil bölgesinde eski Trabzon Rum

tanınmış Giresunlu Osman Ağa (14) ve ayakdaşları tarafından yapıldığı anlaşılmış olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşanın istasyondaki başkanlık binasına (15) taşınması ile Topal Osman'ın Çankaya köşküne karşı giriştiği baskının da önü alınmış ve adı geçen hakkında gerekli ceza işlemi yapılmıştı (16).

Artık ne Millî Misak andlaşması, ne Sivas Kongresi kararları ne de dünyadaki rejimlerden hiçbirisine uymayan fakat «biz bize benzeriz» formülü ile tesbit edilmiş ve zamanla bütün gücü başkanlığa geçmiş olan «B. M. Meclisi Hükümeti»ne son verilerek cumhuriyet ilan olunmuştu. 29/X/1923.

Bütün millî hareketler sırasında meydana gelen olayları, değişiklikleri izlemekten doğan fikir ve kanaatlerim sebebiyle şahsi hakimiyetle yönetimin birleşmesinden ürkmüştüm. Öteden beri, özellikle Latin Amerika devletlerinde görülen ve bugüne kadar devam eden kişisel ihtiraslar sonucu kişisel tahakkümlere yolaçan bir rejimden ziyade İngiltere'de yüzyıllardan beri uygulanan veya çok kısa bir zamanda memleketi ilkel halinden büyük ve kuvvetli bir devlet durumuna geldiğine tanık olduğumuz Japonya'daki hükümet şekline benzer bir meşrutiyet idaresinin sosyal, moral, dinî ve geleneksel birçok cihetlerden milletimize daha uygun olduğu fikrinde idim. Hatta ogünlerde genelkurmay başkanlığı binasında (17) kendilerine karşı

İmparatorluğunu yeniden kurmak amacıyla harekete geçen bu bölgedeki Rumların çıkardıkları isyan ve baskın hareketleri.

14 — Topal Osman adıyle ün kazanmıştı.

15 — Bugün Ankara garı içinde bulunan ve Atatürk'ün millî mücadeleyi idare ettiği yer olarak bir müze haline getirilen iki katlı küçük bina.

16 — Topal Osman Çankaya yakınlarındaki bir bahçe içindeki evinde teslim olması hakkındaki teklifleri kabul etmiyerek güvenlik kuvvetleriyle giriştiği silahlı çatışma sonunda öldürülmüştür.

17 — Ankara eski tarım okulu binası.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

büyük saygı ve sevgi beslediğim Fevzi (Mareşal Fevzi Çakmak) ve Kâzım (Karabekir) Paşalarla yaptığımız bir görüşmede bu görüşümü açıkca ve etraflı bir şekilde tartışmıştık.

Vatanın hayat ve geleceğinden başka herhangi bir kişisel düşüncenin etkili olmadığı bu görüşme sırasında her iki rejimin fayda ve zararları ve tarihteki örnekleri bahis konusu olmuş ve ben sonunda «Allah millet için hayırlı etsin, isterseniz beni gerici sayınız» diyerek kendilerinden ayrılmıştım (18).

Mudanya Mütarekesi hükümlerine uyularak henüz Yunan birlikleri tarafından işgal altında bulunan Edirne vilâyeti ve etrafını, İtilaf kuvvetleri aracılığı ile boşaltmak ve Anadolu'dan geçirilecek jandarmalarımıza teslim etmek, barışın yapılmasına kadar işgal altında kalacak olan İstanbul'un içişlerinin de Ankara'dan idare edilmesi gerektiğinden, başlangıçta Trakya Müfettişi adıyle Refet Paşa (Refet Bele) bu işle görevlendirilerek İstanbul'a gönderilmiş ve burada parlak bir karşılama töreni yapılmıştı.

Emellerini ve düşüncelerini büyük bir dikkat ve titizlikle derece derece uygulamaya hazırlanan Mustafa Kemal Paşa, hilafetin de saltanatla beraber kaldırılmasının uygun olmadığını görmüş, Sinop milletvekili Rıza Nur Bey ve diğer bazı milletvekillerinin düşünceleri üzerinde de meclis kararı alınamamış olduğundan veliahd Abdülmecid

18 — Türk toplumunun yüzyıllar boyu devam eden, gelenekleri ve âdetleriyle toplumda yerleşmiş ve alışılagelmiş bir yönetim sisteminden, tanımadığı ve alışık olmadığı yeni bir sisteme geçişinde, bu sistem için gerekli olan maddî ve manevî müesseselerin kurulmamış olmasının ne kadar sakıncalı olduğu, 1923'de ilkokul sıralarında bulunan ve olayların akışını günü gününe izleme imkânı bulan bizim yaştaki insanlar için bugünkü duruma baktıkça, rahmetli paşanın birçokları için belki biraz yadırgama hissi yaratan bu düşünce ve kanaatine saygılı kalmamak elde değil gibi görünüyor.

General Harington.İstanbul işgal kuvvetleri İngiliz kumandan'ı
Alttaki yazı "Barış ve dostluk için mutlu çalışmamızın hâtıras
25.9.1923"demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

General Charpy Istanbul İşgâl kuvvetleri Fransız kumandanı

TÜRK TARİH KURUMU

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Efendinin (19) halifeliğe seçilmesi B. M. Meclisi tarafından uygun görülerek 21 Kasım 1922'de (20) kendisine meclisin kararı resmen bildirilmiş ve meclisi temsil etmek üzere 18 kişilik bir heyetin Kırşehir milletvekili Hoca Müfid Efendi başkanlığında halifelik merasiminde bulunmak üzere İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

---

19 — 1868'de İstanbul'da doğmuş olan Abdülmecid Efendi, Sultan Abdülaziz'in küçük oğlu olup son Osmanlı padişahı VI. Mehmet Vahidettin'in veliahdi idi.

20 — Bilindiği gibi 1 Kasım 1922 tarihinde padişah Vahidettin'in, İstiklâl Savaşında millî mücadeleye karşı çıkması ve hilafet ordularıyle bu hareketi durdurmaya çalışması ve itilaf devletleriyle bu konuda işbirliğine girişmesi dolayısıyle zaferden sonra padişahlığı kaldırılmış ise de Osmanlı padişahlarının Yavuz Sultan Selim I.'den itibaren aynı zamanda Halife olmaları sebebiyle bu unvanı devam ediyordu. Fakat İstanbul'da kendini güven içinde göremediği bahanesiyle bir İngiliz gemisine binerek 17 Kasım 1922 tarihinde memleketi terketmesi üzerine T.B.M. Meclisi son Osmanlı veliahdi bulunan Abdülmecid Efendiyi 18 Kasım 1922 tarihindeki toplantısında Halife ilan etmiştir.

TÜRK TARİH KURUMU
Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

İSTANBUL KUMANDANLIĞI

İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanlarıyle temas ve işbirliği yapmak, kaldırılan İstanbul'daki savunma bakanlığı işlerini temizlemek ve düzenlemek görevi ile, Millî Savunma Bakanlığı müsteşarlığı görevi üzerimde kalmak üzere İstanbul kumandanlığına atanmış olduğumdan, bakanlık çeşitli şubelerinden seçilen görevlilerle ve meclisi temsilen gelen heyetle ayni trende Ankara'dan hareket ederek 22 Kasım 1922'de İstanbul'daki savunma bakanlığı binasında (1) göreve başlamıştım.

Daha önce Trakya'ya geçmek üzere İstanbul'a gelmiş olan Refet Paşa (Beler) tarafından gerekli hazırlıklar yapılmış olduğunda nertesi gün alışılmış olan eski usule göre

1 — Sultan Abdülaziz devrinde Bâb-ı Seraskeri yani Savunma Bakanlığı olarak yaptırılan ve imparatorluğun sonuna kadar Harbiye Nezareti (Savunma Bakanlığı) olarak kullanılan Bayezid'de bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası olarak kullanılan bina.

biat merasimi (2) yapılmıştı. Dolmabahçe sarayından Topkapı sarayına gelen Abdülmecid Efendiye buradaki Bağdat Köşkünde Heyet başkanı Müfid Efendi tarafından söylenen kısa bir konuşmadan sonra meclisin seçim mazbatası kendisine verilmiştir. Bab el-Saade (Babüssaade) önünde (3) büyük bir kalabalık karşısında biat merasimi yerine getirilmiş, cuma namazı Fatih camiinde kılınmış ve Müfid Efendi burada bir hutbe söylemiştir. 9 Rebiyülahır 1341 akşamı halife tarafından Dolmabahçe sarayında büyük bir ziyafet verilmiş ve 9 Aralık 1922 günü heyet Ankara'ya dönmüştü.

Mudanya Mütarekesinin barış andlaşması ile sağlamlaştırılması için bakanlar kurulu başkanı (başvekil) Rauf Beyin (Rauf Orbay) kabul etmemesi dolayısıyle dışişleri bakanlığına getirilen İsmet Paşa (İsmet İnönü)'nın hükümetimizi temsil yetkisi ile atanması uygun görüldüğünden 9 Kasım 1922'de bir heyetle beraber Lozan'a hareket etmiş ve 20 Kasımda da barış görüşmeleri başlamıştı.

Ancak Boğazların durumu, malî meseleler, kapitülasyonlar ve Musul meselesi gibi en önemli konular üzerinde anlaşma mümkün olamadığından 4 Şubat 1922'de görüşmeler kesilmiş ve delege heyetimiz 16 Şubatta Köstence yolu ile ve Gülcemal vapuru ile İstanbul'a dönmüştü.

Son yüzyıllarda küçük büyük hemen bütün Avrupa devletlerinin, güçlerine dayanarak zayıf milletleri, askerî ve ticarî yollardan hakimiyetlerine almış ve dünya üzerin-

2 — Biat merasimi, yeni padişahın tahta çıktığı vakit yapılan dinî bir merasim olup şeriat hükümlerine göre biat bir çeşit seçim olup, seçimin tamamlanması «Ehl hall-i akid» denilen seçmenlerin padişaha biat etmeleri yani onun padişahlığını kabul etmeleri ile mümkün olurdu.

3 — Babüssaade, Topkapı sarayının dışarıdan içeriye doğru üçüncü ve son kapısı olup bundan sonra asıl saraya girilmiş olurdu.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

de ırk ve milliyet kavramları hiç dikkate alınmayarak sömürü politikasını değişmez bir ilke olarak kabul etmiş olmaları dolayısıyle kendi bağımsız bir devlet olarak yaşamak hakkımızı kabul ve onaylatmak tabii ki kolay olamazdı. Ancak geniş imparatorluğu kendisi tasfiye ettikten sonra Millî Misak sınırları içinde hür ve bağımsız bir devlet olarak yaşamak kesin azminde olan ve bu amaç için kanını döken milletimiz bu kesilmeye 8 Şubat 1922'de İzmir ve İzmit limanlarının yabancı gemilerine kapatıldığını ilan etmekle karşılık vermişti.

Esas barış görüşmeleri Lozan'da yapılmakla beraber İstanbul'da bulunan elçiliklerle yakından ilişki kurabilmek ve dışişlerine ait meselelerle uğraşmak üzere B. M. Meclisi ikinci başkanı bulunan Adnan Bey (Adnan Adıvar) de temsilcilik görevi ile 16 Aralık 1922'de İstanbul'a gönderilmiş ve eski Bayındırlık bakanlığı binasında (4) yerleşmişti.

Anadolu'ya geçerek millî harekete doğrudan doğruya katılmamakla beraber İstanbul'daki M.M. ve Felah gruplarıyle işbirliği yaparak birçok insan, silah, cephane ve diğer lüzumlu araçların Anadolu'ya kaçırılmasını sağlıyarak İstiklâl savaşının kazanılmasında büyük yarar sağlamış olan Emniyet Genel Müdürü Albay Esat Bey (5) İstanbul vilâyet işlerini yürütmekle görevlendirilmiş idi. Bu suretle dışişleri, askerlik ve idare işleri düzenlenmiş, fikren ve kalben samimi duygularla birbirine bağlı ve birbirlerini uzun zamandır tanıyan üç arkadaşın müşterek çalışmalarıyle, yabancı işgal askerlerine rağmen devlet işleri sessizlik, rahatlık içinde yürütülmeye başlanmıştı. Refet Paşa da esas görevi olan Doğu Trakya işlerini sonuçlandırmak üzere 24 Aralıkta Bab-ı Âli'deki karargâhı ile (Kur-

4 — Bugün Cağaloğlu'nda İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğü binası.

5 — Son Osmanlı sadrazamlarından Müşir İzzet Paşanın kardeşi, sonra paşa oldu.

may başkanı sonradan general ve genelkurmay başkanı olan Abdurrahman Nafiz Gürmen) Tekirdağına hareket etmişti.

Yukarıda adlarını saydığım üç arkadaşın her hafta yaptıkları toplantılarla gerek iç gerek dış çeşitli ve bazıları işgal ordusu kumandanlarıyle şiddetli tartışmalara sebep olan işlerin, dürüst bir yönetim sistemi ve iyi ilişkilerin devam ettirilmesi yolundaki çalışmalar sayesinde memleket çıkarlarına uygun bir şekilde çözülmesi başarılmıştı.

Ara sıra ortaya çıkan olaylar dolayısıyle kendisi ile yaptığım görüşmelerde tercümanlık yapan deniz yüzbaşısı Fahri Bey (6) aracılığı ile sık sık görüştüğüm İsatnbul'daki işgal kuvvetleri komutanı general Harrington'ın iyi niyet ve barışçı tutumu bu konuda önemli bir rol oynadığını söylemek hakseverlik olur (7).

Bu buluşmalardan birinde General Harrington, Anadolu'dan Tekirdağına, Mudanya mütarekesi hükümlerine aykırı olarak asker ve hatta birkaç batarya top geçirilmiş olduğunu söyliyerek uçaktan alınan fotoğrafları göstererek dikkatimi çekmişti. Bu durum beni çok zor durumda bırakmış olmakla beraber kendisine verdiğim güvence üzerine hoşgörü göstererek bir problem yaratmamayı tercih etmişti.

Eski savunma bakanlığı teşkilâtının kaldırılması ve özellikle subayların durumunu tesbit etmek konusunda bir-

6 — İkinci Dünya Savaşı sırasında ulaştırma bakanı olup savaş sırasında Türk deniz subaylarını taşıyan Refah adlı geminin Akdeniz'de batırılması yüzünden yargılanan Amiral Fahri Engin.

7 — İstanbul'un Türk idaresine geçmesindeki bu iyi tutumundan başka Harington'ın bu sırada Çanakkale'nin askerlerimiz tarafından işgali konusunda gösterdiği olağanüstü çabanın İngilizlerle yeni bir savaşa girmemizi önleyen en önemli işlerinden biri olduğunu hatırlamak yerinde olur.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

çok zorluklara uğramış bulunuyordum. Ankara'da bunlar aleyhindeki şiddetli akım sonucu olarak millî harekete katılmayan subay ve komutan ve memurların maaşları kesilmiş ve hepsinin ordudan atılması ve bir kısmının Anadolu'da kurulmuş olan harb divanlarına verilmesi istenmişti.

Halbuki millî hareket taraftarı olmakla beraber büyük çoğunluğu kişisel durumları veya çeşitli sebepler dolayısıyle Anadolu'ya geçememiş olan ve ordumuza değerli elemanlar verecek olan bu askerler hakkında duygusal olarak toptan ve kesin bir karar alınmasını doğru bulmadığımdan yapılacak soruşturma sonucunda millî hükümet aleyhinde hareketleri görülenlerin Adapazarı Harb divanına gönderilmesi ve orduda hizmetine ihtiyaç görülmeyenlerin emekliye çıkarılması veya açıkta bırakılması, ileride kendilerinden faydalanılacak değerli kişilerin gerektiğinde orduda çalıştırılmaları mümkün olacaktı. Emekliye ayrılanlarla beraber sayıları 50 bini aşan çeşitli rütbe ve sınıftan ordu mensuplarının, İstanbul defterdarlığı tarafından maaşlarının verilebilmesi için maliye tarafından yardım yapılması gibi hususlar millî savunma bakanlığına bildirilmişti. Bu teklif uygun bulunduğundan bugün veya yarınki durumları için duydukları endişe ve ıztırapları giderilmişti.

Bu karara dayanılarak kumandanlık özlük işleri ve hukuk müşavirliğinin müşterek incelemeleri sonucunda harb divanlarına pek az sayıda subay yollanmış olduğu gibi pek fazla üzülmüş olan Pertev (Demirhan), Ali Fuad (Erden) Paşalar gibi birçok kıymetli kişiler tekrar orduya alınmış ve faydalı hizmetler yapmışlardır. Bu suretle ölçülü ve hoşgörülü hareket etmekle ileride yeni kurulacak askerî teşkilâtımıza lâzım olacak elemanlar kaybedilmediği gibi ordu mensupları arasında memnun olmayan bir sınıfın meydana gelmesi de önlenmiş oldu.

İstanbul'da silahlı askerî birlik olarak az mevcutlu yarbay Nedim Bey kumandasında yalnız 81. piyade alayı bu-

lunmakta idi. Bu da Davutpaşa kışlasında kenara çekilmiş bir durumda bulunuyordu. İşgal kuvvetleri tarafından yapılan çeşitli gösteri yürüyüşlerine, özellikle Balkanlardaki askerî hareketleri yönetmiş olan Fransız general Franchet D'Esperey (Franşe Desperey)'in İstanbul'a gelmesi dolayısıyle yapılan büyük karşılama merasimi ve geçit resimleri karşısında, Türk süngüsünü yıllardan beri bir arada görmekten yoksun kalmış olan müslüman halkın üzüntüsünü giderecek ve millî duygularımızın uğradığı acıyı gidermek amacıyle eğitimlerine ve giyimlerine gayret edilmiş olan bu alay 25 Mart 1339 - 1923'de başlarında bandosu bulunduğu halde Topkapı - Aksaray yolu ile Bayeziddeki sovunma bakanlığı meydanına (8) gelmiş ve burada teftişleri yapılarak coşkun gösteriler arasında kışlalarına gönderilmişti.

Lozan konferansının kesintiye uğraması ve Topkapı Sarayında bulunan hazinenin acele Anadolu'ya götürülmesi kararı üzerine imparatorluğumuzun pek kıymetli bu tarihî hazinesi kethuda Refik Bey merhumun ilgi ve gayretiyle yüzlerce sandığa yerleştirilerek ve hiçbir kayıba meydan verilmeyerek sessizce Konya'ya gönderilmişti.

Barış görüşmelerinin tekrar başlamasını sağlamak için süregelen politik ilişki ve haberleşmelerin gösterdiği lüzum üzerine 9 Nisanda Adnan Bey (Adıvar) Ankara'ya gittiğinden 21 Nisanda dönüşüne kadar kendisine İstanbul kumandanlığınca vekâlet edilmiş ve bu sırada Anadolu demiryolu için hükümete yapılan Çester önerileri hakkında Fransa'nın görüşü 11 Nisan 1339 - 1923'de büyükelçi General Pelle tarafından sözlü bir nota ile bildirilmişti (9).

---

8 — Bugün Bayezid veyahut yeni adıyla Hürriyet Meydanı.

9 — Çester anlaşmazlığı Lozan konferansında Türkiye ile Fransa arasındaki bir anlaşmazlıktır. I. Dünya Savaşı çıkmadan önce Osmanlı Hükümeti Fransa Hükümeti ile yaptığı bir istikraz (borçlanma) anlaşması ile Regie General adlı bir Fransız şirketine Sivas - Samsun ve uzatması Karadeniz demiryolu

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Geçen iki aylık zaman içinde yapılan görüşmeler sonucunda taraflar görüşmelere devamı kabul etmiş olduklarından İsmet Paşa 17 Nisan 1339 - 1923'de İstanbul'a gelerek ertesi günü ikinci defa Lozan'a hareket etmiştir.

Kumandanlıkça yukarıda yazdığım çeşitli görevlerin yapılmasına ve yürütülmesine kudretim ölçüsünde çalıştığım sıralarda rastladığım bazı özel meseleleri de anlatmadan geçemiyeceğim.

İstanbul'a geldiğimden beri savunma bakanlığının eski yaverler odasında kalmakta olduğumdan ailemi Ankara'dan getirtebilmek ve bu suretle kişisel masraflarımı da azaltmak amacı ile ucuzca bir ev arıyordum. Millî hareketler sırasında İnebolu'da bulunan ve İstanbul'daki gizli kuruluşların Ankara'ya gönderdiklerine aracılık eden, sonra Millî Savunma Bakanlığı özlük işlerine tayin edilen ve İstanbul kumandanlığı görevlileri arasında İstanbul'a geldiğinden beri resmî ve özel işlerimde çok samimi alâkasını koruyarak bana yardımlarını eksik etmeyen Bican Bey (İstanbul Belediye Meclisi üyesi Bican Yağcıoğlu) aracılığı ile emval-i metrukeden (terkedilmiş mallardan) bir yer bulmuş idim. Çeşitli nakiller dolayısıyle bir iki yatak ve portatif birkaç iskemleden ibaret kalmış olan şahsi eşyamı Ayaspaşa'da eski Alman elçiliği (bugünkü Alman konsolosluğu) arkasındaki, eski Sabah Gazetesi sahibi Mihran

---

hattı yapma imtiyazını vermişti. Fakat I. Dünya Savaşı dolayısıyle bu inşaat durmuştu. İstiklâl Savaşı sonunda Türkiye'nin yeniden imarı konuları ortaya çıktığında Birleşik Amerika Devletleri de bu işle yakından ilgilendi. Çester adlı bir Amerikan şirketi bu işi almak için hükümetle görüşmelere giriştiler. Fransa bu hattın eski bir imtiyazla kendisine verilmiş olduğunu Lozan Konferansında ileri sürdü. Konferansın ilk kesintiye uğramasında bu konu önemli bir rol oynadı. Konferansın ikinci defa açılışında Amerika'nın müdahalesi ile Fransa bu yersiz isteğinden vazgeçti. Adıgeçen hat bilindiği gibi Türk sermaye ve mühendisleri tarafından tamamlandı.

Selahattin Adil Paşa 2. Ekim 1923'de İstanbul'da Dolmabahçe Rıhtımında işgal kuvvetleri kumandanlarını uğurlarken

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

Selahattin Adil Paşa İstanbul Harbiye Nezaretinde çalışma odasında
1922-1923

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Efendiye ait bir apartmanın üç odalı normal şekilde düşenmiş dairelerinden birine, envanterini tesbit ettirerek ilgili resmî daireden kiralamıştım. Kumandanlıktan ayrıldıktan sonra ailemle yerleştiğim apartman katına çıktıktan sonra, tesbit edilen kira bedelini muntazam surette ödemiş olduğum gibi envanterde yazılı eşyaları da bu işle görevli memura teslim etmiş, hatta zedelenen bir muşamba perde ile kaybolan bir yemek kaşığı bedelini de sonradan komisyona ödemiştim.

Ailemin İstanbul'a gelmesi sırasında Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşanın (General Kâzım Özalp) emir subaylarından birisinin ailemin yanına görevlendirildiğini bildirdiği 22 Ocak 1339 - 1923 tarihli özel mektubunda hakkımdaki övücü cümlelerden sonra şu satırlar ekleniyordu : «Halife Hazretleriyle beraber bir arabaya binmekten mümkün olduğu kadar çekinmek, şayet bir arabaya binmek gerekirse karşısında oturmamak hususuna önem vermenizi rica ederim. Çünkü burada bu yolda bir münakaşa olmuş ve Anadolu ordusundan bir kumandanın halife hazretlerinin karşısında oturması uygun görülmemiştir. Sağlık ve esenlik ve başarılar dilerim efendim.»

Bu konuda Rauf Bey (Orbay) tarafından da dikkatim çekilmişti. Ben hayatımda ne saltanat ne hilafet makamları ile yakından ve uzaktan hiçbir suretle ve herhangi bir amaçla ilişki ve bağlantı kurmaya önem vermemiş ve daima vatan görevi ve millete hizmet esası ile kişisel çalışma ve gayretime dayanmak prensibi ile yaşamış ve bundan ömrüm boyunca ayrılmamış olduğumdan doğru bulmadığım bu sözden üzülmüştüm.

Gerçekten Halifenin cuma namazlarını kılmak için gittiği camilerde küçük bir merasim birliği bulundurmakta olduğum gibi bunlardan bazılarında ben de bulunmuştum. Bir defasında yapılan çağrı üzerine arabasına binmiştim. Geleneksel bir görgü, ahlâk ve dinî terbiyem mâni olduğu

TÜRK TARİH KURUMU
Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

gibi, Gazi Osman Paşa, Rauf Paşa gibi milletçe çok sayılan kişilerin şerefle kabul ettikleri bu yeri aşağılık görerek halifenin yanına oturmayı, aksini düşünenler mazur görsünler; kendini bilmezlik sayacak bir düşünceye sahiptim.

Yoksa artık devlet işlerinde hiçbir etkisi kalmamış olan halifeden ne kordon, ne rütbe ve mevki hırsı böyle bir hareketime sebep olamazdı. Abdülmecit Efendi ile tek buluşmam, İstanbul'un yabancı askerlerden boşaltılmasından az evvel Dolmabahçe sarayında bir defa ve ancak onbeş dakikadan ibaretti.

Dikkate ve ibrete değerki aradan üç ay geçmeden Yenigün Gazetesinin (10) 29 Nisan 1339 - 1923 tarihli sayısında, yeni meclis seçimleri dolayısıyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Gazi Mustafa Kemal imzası ile yayınlanan seçim programında açıklanan ilkeler arasında birinci ilke «Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü, halkın kaderini kendisinin yürütmesi esasına dayanmaktadır. Milletin gerçek ve tek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi dışında hiç bir kimse, hiç bir kuvvet ve hiç bir makam millet mukadderatına hakim olamaz» dendiği gibi ikinci ilke olarak da «Dayanağı Büyük Millet Meclisi olan hilafet makamı bütün müslümanlar için yüksek bir makamdır» diye halka ilan ediliyordu. Acaba hilafetin geçici olarak bırakılması, yeni seçimlerde halk oyunun kazanılması, bu satırların yazılmasına mı bağlı idi? Değilse, bu ilkelerin ömürleri neden bu kadar kısa kalmış ve yeni meclis kararı ile ortada ne halife, ne hilafet bırakılmıştı? Ya birinci ilke?

Yapılacak yeni millet meclisi seçimleri için Ankara'da başlamış olan çalışmalar İstanbul'a da geçmiş bulunuyordu. Ordunun politikaya karışmasının memlekete getirdiği

10 — Ankara'da sonradan Ulus adını alan Hakimiyeti Milliye adlı gazeteden önce yayınlanan ilk gazete.

zararları tecrübe ile görmüş olduğumdan bu konuda çok çekingen bulunuyordum.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Beyin İstanbul seçimleri hakkında yaptığı ihbarlar üzerine (11) Afyonkarahisar milletvekili Ali Bey (12) Mustafa Kemal Paşa tarafından hükümet lehinde propaganda çalışmaları yapmak üzere İstanbul'a gönderilmişti. Ali Bey beni ziyaret ederek halkoyu ve özellikle İttihad ve Terakki mensuplarının faaliyetleri hakkında benden bilgi istediği zaman kendisine seçim işleriyle hiç ilgilenmediğimi ve subaylar arasında da bu konuda bir hareket bulunmadığını söylemiştim. Millî Savunma bakanlığından ve genelkurmay başkanlığından istenilen açıklamalara da halkoyu ve basının genellikle hükümet ve Birinci Grup (13) eğiliminde olduğunu, bazı gayret güdenlerin muhalif görüşlere karşı ağır ve suçlayıcı açıklamalarının ters etki yaptığı, subayların olumlu olumsuz akımların dışında kaldığı, İkinci Grubun henüz bir faaliyet göstermediği, esasen İstanbul'da aydınlara varıncaya kadar çoğunluğun Anadolu'nun duygu ve düşüncesini tamamıyle anlamadıkları, ileri sürülen ihbarların güvenilir olmadığı yolunda cevaplar vermiştim. Bir kısım İttihad ve Terakki mensuplarının bir hafta kadar devam eden toplantılarında ise, seçimler ve mebuslar meclisinde izleyecekleri hareket tarzı ve hükümet şekline dair görüş beyanından başka bir görüşme olmadığını, hükümet mümessili

11 — O sırada İstanbul'da yayınlanmakta olan Akşam Gazetesinde seçim işleri hakkında Yakup Kadri Karaosmanoğlu bazı makaleler yayınlamakta idi. Bunlar bir ihbar sayılmıştır.

12 — İzmir İstiklâl Mahkemesi Başkanı ve Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya.

13 — O sırada Millet Meclisinde siyasi parti bulunmamakla beraber mecliste mebuslar arasında kendiliğinden meydana gelmiş ve hükümet icraatını çok şiddetle tenkit eden muhalif zümreye İkinci Grup denilmekte, hükümeti tutanlara da Birinci Grup denmekte idi.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Adnan Beyin (Dr. Adnan Adıvar) bu hususlarda daha geniş şekilde hükümete bilgi verebileceğini eklemiş ve bu karışık işlerime ait yazışmalara son vermiştim.

İstanbul'da devam eden basın yasağının, idaresi kumandanlığa bağlı olması dolayısıyle ayrı ve nazik bir mesele teşkil ediyordu. Basın, ara sıra şehirdeki işgal kuvvetleri tarafından millî duygularımızı incitebilecek ve kumandanlık tarafından yapılan temaslarla iyi bir şekilde çözümlenen veya edilebilecek hareket ve işleri eleştirme veya kötüleme mahiyetindeki havadislerin, barış görüşmeleriyle iç politikamıza dair tartışmalara yol açacak yazıların çıkmasına engel olunduğundan ve tam bir serbestlikten yoksun olduklarından dolayı sıkıyönetimden ve basın yasağından (sansür) şikâyetçi olmakla beraber ara sıra basın mensuplarıyle yapılan — Necmeddin Sadık (Sadak) ve Edhem İzzet (Benice) gibi — toplantılarda anlaşarak müşterek bir çalışma ile hem vatandaşlarımızın yabancı işgalinden daha fazla üzülmelerine meydan verilmemiş, hem de sükûnetin, huzurun sürdürülmesine çalışılmış ise de ne yazık ki İtilaf Devletlerinin İstanbul'u boşaltması ve sansürün (basın yasağının) 4 Ekimden itibaren kaldırılmasından sonra bugüne kadar da istenilen özgürlüğe kavuşamamıştı.

İstanbul'da boş kalmış olan birçok askerî binaların, alınan yeni tertibat ile boşaltılmasından sonra da boş kalacağı gözönünde bulundurularak bunların iyi bir şekilde korunması veya lüzumlu kuruluşlara devredilmesi gerektiğinden kaldırılan Harbiye Nezareti (Savunma Bakanlığı) binasının (14) darülfünuna (Üniversiteye) ayrılması kararlaştırılmış — ben şahsen bu binanın tarihî bir hatıra olarak orduda kalması taraftarı idim — olduğu gibi Gümüşsuyu kışlasının (15) Mühendis Mektebine (Teknik Üniversite) devri yapılmıştı. Fakat Topkapı Sarayı dış avlusu içinde bulunan Latin kililsesinde (16) çürümeye terkedien şanlı askerî tarihimizin birçok kıymetli eserlerini kurtarmak amacı ile, boş bir halde bulunan ve silahhane olmak dolayısıyle bölümleri bakımından müze olmaya pek uygun bulunan Maçka kışlasına (17) nakledilmesi önerim ne yazık ki çatısının 15 bin liraya onarımı yüküne gidilmeyerek nedense uygun görülmemiş ve kahraman cedlerimizin bu kıymetli eserleri bugüne kadar sahipsiz kalıp harap olmaya mahkûm bırakılmış ve birçokları çürüyüp gitmiştir (18).

Mevcut bakanlık teşkilâtının kaldırılması sırasında kara ve deniz itfaiye alaylarının kaldırılması ve İstanbul belediyesine devri uygun olacağı yolundaki teklifimizin bakanlıkça kabulü üzerine gerekli yardımlar sağlanarak 24 Eylül 1339 - 1923'den itibaren itfaiye teşkilâtı görevleriyle beraber vilâyete bırakılmıştır.

İki ay kadar devam eden özel temas ve görüşmeler sonucunda taraflar barış görüşmelerinin yeniden açılmasında uyuştuklarından 17 Nisan 1339 - 1923'de İstanbul'a gelmiş olan İsmet Paşa heyeti ertesi günü Lozan'a hareket etmiş idi. Tekrar başlayan görüşmeler uzun tartışma-

14 — Bayezıt'taki bugün Üniversite merkez binası olarak kullanılan eski Bâb-ı Seraskeri binası.

15 — Gümüşsuyu bölgesinde bugün Teknik Üniversitenin merkez binası.

16 — Bugün yine Topkapı sarayı dış avlusundan girince sol taraftaki kilisenin eski adı Lâtin kilisesi idi. Latinler tarafından yaptırıldığı söylenen bu bina bugün Saint İren kilisesi adını taşımaktadır. Bir müddet askerî müze olarak kullanılmıştır.

17 — Silahhane adını taşıyan bugün Teknik Üniversitenin Maçka'daki bir kısım fakültelerinin bulunduğu bina.

18 — Rahmetli Paşanın bu üzüntüsü pek yerinde değildir. Çünkü cumhuriyetin ilanından sonra, Saint İren kilisesinde saklanan askerî ve tarihî değer taşıyan eşyalar buradan kaldırılarak eski Harbokulu yanındaki yine tarihî bir binaya nakledilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

lardan sonra bağımsızlığımızın esasları dışında kalan bazı haklarımızdan fedakârlık etmemize mukabil Lord Curzon (19) da Avrupa halkoyunun artık doğuda barışa kavuşmak isteği karşısında birçok isteklerinden vazgeçmesi ile 23 Temmuz 1923'de bütün maddeler üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Andlaşma ertesi gün yani 10 Zilhicce 1341 (24 Temmuz 1923) salı günü imza edilmiştir. Ayni gün İstanbul'da general Harrington kurmay başkanı ile kumandanlığa gelerek tebriklerini sunmuş ve 81. alayımız makineli tüfekleriyle birlikte eski Harbiye Nezareti meydanına gelerek bir geçit resmi ile merasim yapılmıştı.

11 Ağustos 1923'de yeni seçimler sonunda belli olan milletvekilleriyle T. B. M. Meclisi açılmış ve Rauf Beyin başbakanlıktan istifası üzerine yeni kurulmuş olan bakanlar kurulu tarafından meclise sunulan barış andlaşması 23 Ağustosta kabul edilmiştir.

Genelkurmay başkanlığından 10 Temmuz 1339 - 1923 tarihinde İstanbul'da bir Harb Akademisinin kurulmuş olduğu ve kolordu kumandanlığı yetkisi ile akademinin kumandanlığını kabul edip etmiyeceğim hususu sorulduğundan kısa bir gerekçe ile kabul edemiyeceğimi genelkurmay başkanlığına şifre ile cevap verdiğim gibi müsteşarı bulunduğumdan durumu Millî Savunma Bakanlığına da bildirmiştim.

Genelkurmay başkanlığı 23 Ağustosta bir yazı ile yarbay Nihad Beyin (20) bu göreve tayin ve İstanbul'a hareket ettiğini bildiriyor ve kendisine gerekli yardımların yapılmasını istiyordu. Buna rağmen Millî Savunma Bakanlığı müsteşarlığına da vekil olarak Sadullah Beyin atandığı ve

19 — Lozan konferansının ikinci toplantısına Lord Curzon katılmamıştır. Bu dönemde İngiliz başdelegesi Horas Rumbol'dır.

20 — İzmir'de kazara bir jandarma tarafından şehid edilen kıymetli subay.

benim Harb Akademisi kumandanlığına tayinimin kararlaştırıldığı bakanlıktan bildiriliyordu.

Son zamanlarda meydana gelen olaylar ve yeni bir tahakküm ve zorbalık devrinin hazırlıklarını gösteren gidişatı memleket için hayırlı bir yön olarak görmüyor, yeni görev ve sorumluluklar almayı uygun bulmuyordum. Barışın yapılması ile rahata kavuşacak vatanın geleceğine duacı olarak İstanbul'un boşaltılma işinden sonra ordudan ayrılmaya karar vermiş bulunuyordum.

Millî Savunma Bakanlığının bu olup bitti emri, duygu ve tahminlerimi doğrulamış ve kişisel gururumu incitici mahiyette gördüğümden emekliliğimi istemekte ısrar etmiştim. 7 Ekim 1339 - 1923 tarihli yazı ile «isteğiniz üzere emekliliğiniz 29 Eylül 1339 - 1923 tarihli kararname ile yüksek tasdike sunulmuştur efendim» cevabını ve genelkurmay başkanlığından da şu telgrafı almıştım :

Telgraf sureti

İzmir Merkez Kumandanlığı aracılığı ile
Selahaddin Âdil Paşa Hazretlerine

İstanbul'un nazik ve hassas bir anında İtilaf Devletlerinin siyasî ve askerî baskıları altında bir seneye yakın bir süre içinde epeyce engeller ve zorlukları büyük bir yetenek ve azimle yenerek T. B. M. Meclisi Hükümetinin istekleri yönünde hizmete ve onun muzaffer ordusunu hakkı ile temsile muvaffak olan yüksek kumandanlığınızı, şu mutlu günlerde tebrike muvaffak olduğumdan dolayı gerçekten mutluyum. Olgun başarılarla arkadaşlarınızla birlikte yapmış olduğunuz önemli görevlerinizden dolayı hepinize tebrik ve teşekkürlerimi sunar, kutsal yatanımızın mutluluğu uğruna sarfedilecek değerli çalışmalarınızın bundan böyle

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

de daima başarı ile taclandırılmasını Allahtan dilerim efendim. 9/X/1339 - 1923

Genelkurmay Başkanı
Mareşal
Fevzi (Çakmak)

Barış andlaşması hükümlerine uyularak 25 Ağustostan itibaren yabancı işgal kuvvetleri İstanbul'un boşaltılması hazırlıklarına ve işgal ettikleri binaların yavaş yavaş tarafımıza teslimine başlamışlardı. Bu konuda İstanbul kumandanlığı ile İtilaf Devletleri kumandanları arasında boşaltmanın 1,5 ayda tamamlanması için hazırlanan program herhangi bir anlaşmazlığa meydan verilmedeı yerine getirildiği gibi boşaltmanın son gününde dostane bir merasim düzenlenmesi de kararlaştırılmıştı.

General Harrington tarafından İtilaf Devletleri orduları namına 29 Ağustosta Türk ordusu için Sumer Palas'ta bir çay ziyafeti verilerek İstanbul'daki askerî, sivil birçok kişi çağrılmış ve kumandanlıkça da 19 Eylül 1923'de Beykoz Parkında bir garden parti ile buna karşılık verilmişti.

Boşaltma işleri düzgün bir programa göre uygulanırken ordumuzun İstanbul'a girmesi hazırlıkları da yapılmakta idi. Bunun için Şükrü Naili Paşa kumandasında bulunan III. kolordunun 6 Ekimde İstanbul'a girmesi sırasında T. B. M. Meclisi tarafından da İstanbul'a özel bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmış bulunuyordu. Bunlar için yapılacak karşılama merasim programı da hazırlanmıştı.

Eylül sonuna kadar yabancı kuvvetler İstanbul'daki binaları hemen tamamen boşaltarak bize teslim ettikleri gibi, karargâh heyetleriyle gidecek küçük birliklerden başka bütün diğer askerî birlikler vapurlarla memleketlerine yollanmış olduklarından 2 Ekim 1923'de Galata rıhtımındaki Arabic transatlantiğinde, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) hükümleri gereğince İtlaf kuvvetleri tarafından el

Selahattin Adil Paşa İstanbul Kumandanı iken 1922-1923

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Adil Paşa İstanbul'da işgal devletleri kumandanları ile

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

konmuş olan bütün cephane ve savaş malzemesinin Türk Hükümetine teslim edildiğine dair hazırlanan bir belge, işgal kuvvetleri kumandanları ve tarafımdan imza edilmek suretiyle son işlem de yerine getirilmişti. Tam beş sene süren ve bizlere çok acı günler yaşatan bu ölüm kalım mücadelesi de son buluyor ve milletimize geleceğin ümit kapıları açılıyordu.

2 Ekim günü, evvelce taraflarca hazırlanan program gereğince Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinden ayrılan birer birlik belirli saatte Dolmabahçe meydanında yerleşmiş ve yapılan geçit merasiminden sonra İtilaf Devletleri kumandanları tarafından büyük bir seyirci topluluğu önünde alkışlar arasında şanlı bayrağımız selamlanarak yabancı kumandanlar cami rıhtımına kadar uğurlanmış ve ve burada rıhtıma yanaşan bir motorla Fındıklı açıklarında beklemekte olan Arabic vapuruna gitmişlerdi. Bu suretle de İstanbul işgaline kesinlikle son verilmişti.

Ne garip bir kader ve Allahın bir cilvesidir ki genel savaşta (I. Dünya Savaşı) kurmaybaşkanı olarak Çanakkale savunmasını, saygı değer kumandanı Cevad Paşa (General Cevad Çobanlı) yanında hazırlamış ve 18 Mart 1915 deniz meydan savaşını, öğleden sonra saat bire kadar en heyecanlı ve savaşın sonucunu belli eden bölümünü kendisi idare den ve sonra Mondros Mütakeresi hükümleri gereğince de — bu sırada müstahkem mevki kumandanı olarak — Boğaz istihkâmlarını İngiliz kumandanı general Kroker'e teslim etmek bahtsızlığına uğramışken bu defa da bu galip devletlerin memleketlerine hiç bir şey elde edemeden dönmelerine yakından tanık oluyordum.

Bütün İstanbul artık büyük bir sevinç içinde ordumuzun gelmesini bekliyordu. Ordunun karşılanmasında hazır bulunmak üzere B. M. Meclisi 3 Ekim toplantısında başkan yardımcısı Sabri Bey (21) başkanlığında 14 kişilik bir

21 — Eski Tarım Bakanlarından Sabri Toprak.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

heyet seçmiş ve bu heyet ertesi günü İstanbul'a hareket etmişti.

6 Ekim sabahı III. kolordu birlikleri yavaş yavaş Sarayburnu rıhtımına çıkarak Gülhane Parkında toplanmış ve İstanbul halkının coşkun gösterileri arasında buradan hareket ederek Köprü, Şişhane, Beyoğlu İstiklâl caddesi yolu ile Taksim Meydanına gelerek bir geçit resmi ile merasime son verilmiş ve aşağıdaki son emrimi vermiştim.

> İstanbul Kumandanlığı, birlikler ve bağlı makamların alacağı durum aşağıda gösterilmiştir.

1 — III. kolordu karargâhının gelişi ve göreve başlamalarıyle beraber kumandanlık kurmay şubeleri, topçu, istihkâm, nakliye ve makineli tüfek kumandanlıkları, yazı işleri bürosu, karargâh kumandanlığı ve karargâh muhafız takımları tamamen kaldırılacaktır. Yalnız :

a — Kumandanlık I. şubeye bağlı askere alma (askerlik şubesi) görevleri, yeni kurulacak asker alma bürosuna devir edilecektir. Büronun kurulmasına kadar bu kısım III. kolordu I. şubesine bağlı olarak görevine devam edecektir.

b — III. kolordunun inşaat heyeti kurulmamış ise kumandanlık inşaat şubesi III. kolordu karargâhına katılacaktır.

c — İşgal bölgesindeki bütün silah ve cephane depolarına ait işlemler ile uğraşmak üzere ve kadroyu aşmamak şartıyle kumandanlık topçu birliğinden Anadolu'dan gelmiş veya Millî Savunma Bakanlığı kadrosuna eskiden beri dahil bulunan subaylardan iki subay gereken dosya ve belgelerle birlikte Millî Savunma Komisyonu harbiye kısmına verilecektir.

2 — Kumandanlığa doğrudan doğruya bağlı birlikler ve kuruluşlardan :

a — Basın sansür heyeti, savaş sıkıyönetimi, boşaltmanın sonu olan 4 Ekim akşamından itibaren kaldırılmıştır. Haber alma heyeti ve merasim bataryası 1 Ekimde kaldırılmıştır.

Y 81, III. kolordu birliklerinin gelmesinden sonra adı geçen kolorduca kaldırılacaktır.

b — Er ve komutan divan-ı harbleri III. kolordunun harb divanını meydana getirecektir.

c — Bütün askerlik şubeleri olduğu gibi kolordu emrine girecektir.

d — Nokta kumandanlığı, İstanbul yollama müdürlüğüne ve emrindeki kuruluşlar (er misafirhanesi ve yollama bölüğü) haline dönüşecek ve genel levazım emrinde olacaktır.

e — Merkez kumandanlığı, tümen kumandanlığı yetkisinde, askerî adliyesi olmayarak kalacak ve emrindeki inzibat taburu 1 Ekimde kaldırılarak 120 kişilik bir inzibat bölüğü kurulacaktır.

Merkez kumandanlığına bağlı bulunan itfaiye alayı da 1 Ekimde kaldırılacaktır. Askerî binaların korunması için İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu'nda birer subay komutasında 20'şer kişilik birer itfaiye birliği düzenlenecek ve Daire-i Umur-ı Askeriye (22) Selimiye ve Taşkışla (23) kumandanlarına bağlı olacak ve kadro mevcudu içinde kalacaktır.

Âyan Meclisi (Senato) ve mebuslar meclisi koruyucularının olduğu gibi Millet Meclisi bütçesine geçmesi işlemi yürütülmektedir.

f — Çatalca Bölge Kumandanlığı, ayrı bir emirle kaldırılmıştır. Çatalca depa heyeti, müstahkem mevki kuru-

22 — Bayezid'deki şimdi Üniversite merkez binası olan bina.

23 — Taşkışla, bugünkü Teknik Üniversitenin Dolmabahçe Stadyomu üstündeki binası.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

luncaya kadar görevine devam edecek ve ondan sonra cephane deposu haline getirilecektir.

g — Kumandanlık muhabere bölüğü İstanbul telefon konuşmalarını idare edecek şekilde düzenlenecek ve Merkez Muhabere Bölüğü adı ile anılacaktır.

h — Ağaçlı hattı işletme müdürlüğü, ambar ve depoları, Ekim ayı içinde kaldırılacağından şimendifer bölüğü bir üsteğmen ile 30 erden oluşan bir birlik halinde düzenlenecek ve bu birliğin yedek malzemesi ve kullandığı araçlar depolara getirtilmiş olacak ve demiryolunun muhafazası ile görevli olacaktır.

i — 1 Ekimden itibaren inşaat bölüğü, poligon muhafızlığı kaldırılacak ve sanayi takımları genel levazımın sanai birlikleri haline getirilecektir. Kışla kumandanları aynen kalacaktır.

3 — İstanbul'daki depo ve ambarlar aşağıda kurulması kararlaştırılan birlikler ve kuruluşlara dönüşecektir :

a — Harbiye dairesi için, bir piyade ve bir topçu deposu bulunacaktır.

b — Genel levazım için, terzi ve saraç bölüklerinden oluşan sanai takımları ve transit ambarı,

c — III. kolordu için, mezbaha ve fırınlar idaresi, erzak ambarı, Sultanahmet eşya ambarı kolorduya devredilecektir.

d — Fazla kalanlar, İstanbul'daki kolordunun bağlı birlik ve kuruluşlarını oluşturacaktır.

e — Çanakkale komisyonu ve şehit kabirleri düzenleme birliği, Karadeniz depo heyeti, istihkâm ambarı, nakliye ve muhabere depoları, inşaat ambarları kaldırılıncaya kadar kolordu emrinde bulunacaklardır.

4 — Geçici olarak kumandanlığa bağlı birlik ve kuruluşlardan :

a — Sonradan bir piyade bölüğü ve bir süvari takımı

halinde düzenlenmiş olan Hilafet makamı koruma birliklerinin halifenin bütçesine geçirilmesi işlemi yürütülmektedir.

b — Millî savunma komisyonunun durumu 24 Eylül 1339 - 1923 tarih ve 7323 sayılı emirle tesbit edilmiştir.

c — Yayın müdürlüğü genelkurmayın 4. şube 4. kısmını oluşturmak üzere yerinde bırakılmıştır.

5 — Kaldırılan kuruluşlardan açıkta kalacak subay, erat, nakil aracı, silah, malzeme, evrak ve benzerleri hakkında ayrıca emir verilecektir.

6 — Bu bildiri kumandanlığın bütün birlik ve kuruluşlarına ve bilgi olarak Millî Savunma Bakanlığına ve Genelkurmay Başkanlığına, III. Kolordu Kumandanlığına.

İstanbul Kumandanı
Selahaddin Âdil

İstanbul teşkilâtına ait görevimi III. kolordu kumandanına devir ve esasen emekliliğimi istemiş olduğumdan özel hayat mücadelesine atılmak üzere iki gün sonra seneler-den beri çeşitli ağır sorumluluklardan yüzaklığı ile kurtulmanın verdiği kalb rahatlığı ile yeni işlere girişmek üzere 9 Ekim 1923 günü İzmir'e hareket etmiştim.

Sonbaharın ılık güneşi altında Çanakkale'ye doğru yol alan vapurumuzun güvertesinde misli olmayan muhteşem İstanbul'u seyrederken yakın geçmişin acı günlerini de düşünüyor, bazı eksiklerine rağmen Lozan Barışının vatanın kurtuluşu ve geleceğinde açtığı yeni ufukların ne kadar ümit verici olduğunu düşünüyordum. Yüzyıllardan beri üzerimizde her fırsattan faydalanarak iç işlerimize karışan ve baskılarını gittikçe artıran Avrupa, Genel Savaştan yorgun ve kendi yaralarını sarmaya muhtaç durumda, Rusya gibi geleneksel düşmanımız geçirmekte olduğu ihtilâl ile zayıf ve perişan durumda, yeni maceralara atılmaktan çekinmekte ve kaçınmakta, sakin, rahat ve uzun bir barış dönemine muhtaçtı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Bize gelince, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl aşkı ile gösterdiği millî birlik ve kahramanlık, döktüğü kanlar bahasına elde ettiği başarı sayesinde geçmişin birçok dert ve kötülüklerinden kurtulmuş bulunuyorduk.

İmparatorluğumuza veda etmiş, anavatanımızın sınırlı alanına çekilmiş, milyonlarca vatandaşımızı yabancı ülkelerde bırakmış isek de bütünleşmiş bir millet haline gelen bir toplulukla güçlenmiş, kapitülasyonlar gibi memleketin hayat ve geleceğini engelleyen bağlardan kendimizi kurtarmıştık. İstiklâl savaşımızda olduğu gibi her türlü fedakârlığa katlanarak vatanın kurtulması amacı ile bir ideal uğrunda birleşen, şahsî çıkar ve etkiden uzak kalmasını bilen bir heyetin çizeceği yönde yüksek bir yetenek, büyük bir ahlâk üstünlüğü ve aklıselim sahibi olan saygılı Türk milletinin yakın bir gelecekte ulaşamıyacağı kültür düzeyi ve uygarlık olamazdı. Yeterki her türlü anlaşmazlıklara meydan vermeksizin dengeli ve ölçülü dinî ve sosyal noksanları millî gelenekler içinde ılımlı, devamlı ve esaslı bir çalışma ile ahlâk, bilim ve tecrübe prensipleriyle düzeltmeye ve tamamlamaya yardımcı, devamlı ve demokratik bir yönetim kurulmuş olsun.

Aradan otuz seneden fazla bir zaman ile çeşitli inkılâplar geçirildikten sonra bugün maddî ve manevî neler kazandığımızı, neler kaybettiğimizi mukayese ve sebepleriyle onları meydana getiren faktörleri araştırmak zorunlu ve memleket için faydalı olsa gerek.

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARET VE SANAYİ HAYATI

Memleketin düşman istilâsından kurtulmuş olması ve vatanî vazifemi yerine getirmiş olduğum kanaatiyle ordudan istifa ederek ayrılmıştım. Mevcut param ancak 34 liradan ibaret; harp zamlarıyle birlikte 38 seneyi bulan askerlik hayatımın emekli aylığı olarak bana tahsis edilen maaş ise 52 liradan ibaret idi. Kardeşimle hissedar bulunduğum Cibali'deki ev ile küçük bir akar ise bana ayda 15 - 20 liradan fazla birşey temin edemiyordu.

Eşimle, beş ve sekiz yaşlarında olan iki kızımın, her sene artacak olan ihtiyaçlarını hiç olmazsa vasati bir standart ile bu gelirle karşılamak mümkün değildi. Henüz 43 yaşında, olgun bir enerjiye sahip bulunuyordum. Bu sebeple bir taraftan kemerleri kısmak, diğer taraftan da malî vaziyete bir çare bulmak için biran evvel şahsî teşebbüs ve devamlı bir mesaiye atılmak mecburiyetinde bulunuyordum. Yeni atılacağımız hayatı büyük bir sükûn ve inançla kabul eden hayat ortağım eşimin de muvafakati ile Gümüş-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

suyu'nda Sabah Gazetesi sahibi Mihran Efendi'ye ait olup Millî Emlakten kira ile kumandanlık zamanımda ikamet ettiğim apartmanın dördüncü katını eşyası ile birlikte aynen defterdarlığa teslim ettikten sonra — ki sonradan noksan bulunan bir demir kaşık ile yırtılan bir perdeyi ödemiştim — kâtiplerden bir dostumuzun Şehremini'nde Baruthane yokuşundaki küçük evinin iki odadan ibaret üst katına, zaten eşya namına birkaç portatif iskemleden başka birşeyimiz kalmamış olduğundan, kolayca yerleşmiş ve mühim bir tasarruf yolu bulmuştuk. Çocukların mürebbiyesine izin vermiş olduğumuzdan yere serdiğimiz iki yatak ve bir minderle yetinerek ve ev sahiplerinin gösterdikleri nezaket ve konukseverlik sayesinde sakin ve kaygısız yaşamaya başladık. Bu hayat tarzı tabii ne benim ve ne de ailemin görgü ve arzusu ile bağdaşacak durumda değildi. Bu sebeple ticaret yolunda hemen hiçbir tecrübe ve fikrim olmadığından kabzımallıktan komisyonculuğa kadar muhtelif değişik iş sahalarını tetkike ve ufak da olsa becerebileceğim bir meslek teminine çalışıyordum.

Askerî, daha doğrusu mecburî vatan görevimi yapmak gayesiyle atıldığım İstiklâl Savaşı son bulmuş olduğundan henüz kumandanlıkta iken emekliliğime karar vermiş bulunduğumdan ticaret hayatına girebilmek için mevcut imkânları da düşünmüştüm.

Enver Paşa merhumun harbiye nezareti sırasında işgal etmiş olduğum topçu şubesi müdürlüğü zamanında Krup fabrikası mümessili M. Huber'in arkadaşı Devlet Beyle ve onun akrabası olan Vensan Jermak Beyle tanışmış idim.

Almanya, Barış Andlaşması gereğince artık savaş malzemesi yapmaktan menedilmiş ve bir kısım partilerini ve yapım projelerini bir mukavele ile İsveç'teki Bofors mühimmat ve çelik fabrikalarına devretmiş ve bunun da Türkiye'de bir mümessili bulunmuyordu. Bu sebeple Devlet

TÜRK TARİH KURUMU

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

General Monbelli İstanbul İşgal kuvvetleri İtalyan kumandanı

Selahattin Adil Paşa İstanbul 1945

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Beyle birleşerek Bofors Fabrikası ile temas etmek, diğer taraftan İstiklâl Harbi sırasında Zeytinburnu fabrikalarımızı işgal etmiş olan İtalyan askerî heyetiyle iyi ilişkiler kurmak sayesinde Anadolu'ya birçok mühimmat kaçırılmasına hizmet etmiş olan ve ticaret işlerinde de tecrübesi bulunan Kuzeni Jermak Beyle iş ortaklığı imkânları mevcuttu.

Devlet Bey de ailesi ile Paris'te yerleşmiş, yaşlanmış ve zengin olmuş bulunduğundan az zaman sonra memleketi terketmiş ve başladığı Bofors Fabrikası mümessilliği işini yürütmekte ihmalkâr davrandığından bu işi bizzat takibederek elde etmeyi düşünüyordum. Kardeşim Muzaffer Bahriye Nezaretinin kaldırılması üzerine İstanbul Deniz kumandanlığında görevli olduğundan dolayı ordu ve donanmamızın top ihtiyacını biliyor ve buna yardımcı olmak üzere emekliliğimden sonra derhal Bofors fabrikası ile doğrudan muhabereye başladığım gibi Jermak Beyin mensup olduğu şirketle de çalışmaya karar vermiş ve kauçuk ve hurda demir işleriyle uğraşan şirketin İzmir yangınından kalan demirleri satın almış olması ve bana ihtiyaçlarını bildirmeleri üzerine 9/10/1923'de İzmir'e hareket etmiştim.

Şirket hurda demirlerin toplanması ve vapura yükletilmesi için Galata'da yazıhanesi bulunan Giritli Fazıl Bey namında birisi ile mukavele yapmış, bir müddetten beri işe başlanmış ise de adıgeçenin taahhüdünü yerine getirememesi sebebiyle işi kendi idareye karar vermiş ve Fazıl Beyin belediye ile yaptığı mukavelenin bana devrini teklif etmişti. İzmir Belediyesinin de muvafakati ile ayni şartlarla bu mukavele adıma çevrilmiş ve fakat aramızdaki bir anlaşma ile bütün muamelât ve işlerin yürütülmesine Dışişleri Bakanlığında bulunan Giritli Ahmet Nesimi Beyin kardeşi memur edilerek ben de Metegum Şirketi idare heyetine kabul edilmek suretiyle mesele halledilmişti. Bu su-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

retle kendime diğer sahalarda çalışmaya mâni olmayacak bir gelir temin etmiştim. Kasım 1923.

İtalya Harbi münasebetiyle Mısır fevkalâde komiserliğinde çalıştığım sırada iki kıymetli arkadaşla dostluk kurmuştum. Bunlardan biri sonradan sadrazamlığı sırasında Talat Paşanın özel kalem müdürlüğünde bulunmuş olan komiserlik başkâtibi çok terbiyeli ve bilgili merhum Ali Fehmi Bey, diğeri ise ikinci kâtip merhum Babanzade Hikmet Beydi. Halen mebus ve gazeteci yazar olan Cihat Baban Beyin babası olan adıgeçen Manukyan hanında bilhassa madenkömürü işleriyle meşgul bulunuyordu. Birgün kendisini ziyaretimde kömür tevziatının bir bahriye heyetince yapılması gerektiğini, bu yüzden vapurlara kömür sağlanması için zorluk çekildiğini bildirmişti. Ben bu komisyon reisi Binbaşı Şerafettin Beyi tanıdığımı ve tavassut edebileceğimi söyledim ve teşebbüse geçtim. Kısa bir zamanda Hikmet Bey müessesesine bir miktar kömür tahsis ettirdim. Bu hizmetime mukabil verilen elli lira benim ilk ve uğurlu komisyonum olmuş ve beni çok memnun bırakmıştı.

Ailece yaşadığımız pek basit ve iktisadî hayat sayesinde yavaş yavaş sıkıntılı vaziyetten kurtulmaya başlamış olmakla beraber birçok tabii ihtiyaçlar karşısında ve kendimize münasip devamlı ve muntazam bir gelir bağlayacak esaslı bir iş bulmak gerekiyordu.

Bofors fabrikası vekâletini alabilmek imkânı bulunursa hem bana daimi ve şerefli bir vazife hem de ailemi huzur ve rahat içinde yaşatacak bir kaynak elde etmiş olacaktım. Ancak ilk teşebbüslerime bir cevap çıkmamış idi. Bu sırada Bahriyeden, Turgut Reis zırhlısından çıkarılan topların İzmit'de kurulmasına başlanan müstahkem mevkie yerleştirilmesi için gerekli görülen planlar ve bazı çeşitli mühimmat nümunelerinin fabrikaya gönderilip imali hakkında bir teklif verilmesi istenmişti.

Bu fırsattan istifade ederek nümuneleri posta ile Bofors fabrikasına göndermiş ve şahsî vaziyetimde meslekî bilgi ve tecrübelerimden bahsederek vekâletin bana verilmesi hakkında müracaatta bulundum. Ne yazık ki bir kötü talih eseri olarak gönderdiğim nümunelerin fabrikaya varması gecikmiş ve tarafımdan verilecek cevabın uzamış olmasından titizlenen bahriye dairesi İsveç elçiliğine başvurarak bir başka aracı aranmasına sebep olmuştu. Elçilik ise bilhassa kâğıt ve motor gibi İsveç mamulatı maddelerin ithali ticaretiyle uğraşan bir yabancı firmanın sahibi olan M. Jonsonı tavsiye etmiş ve evvelce tarafımdan yapılan başvuru adıgeçen tarafından da Bofors'a bildirilmişti. Bir müddet sonra fabrikadan bu iki talep karşısında kati bir karar verilemediğinden yakında gönderilecek bir temsilci tarafından vekâlet meselesinin çözümleneceği cevabını almıştım. Bu teşebbüsten ümidimi kesmemekle beraber durum şüpheli bir hale gelmiş bulunuyordu.

Suikast teşebbüsü (Atatürk'e 1926'da İzmir'de yapılmak istenen suikast) sebebiyle İzmir İstiklâl Mahkemesinin şahsî ihtiras ve menfaatlere dayalı kararları ile suçlu sayılan günahsızlardan biri olarak Paris'te kalmaya ve senelerce büyük hizmetler yaptığı sevgili vatanından uzak yaşamak zorunda kaldıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından beraati değil suçsuzluğu tasdik ve ilân edilebilmiş olan Rauf Orbay'a da kendisi ile haberleşmem sırasında vaziyetimi bildirmiş idim.

Kendisinden aldığım mektupta Adnan Beyle (Adnan Adıvar) birlikte İstanbul Elektrik, Tünel ve Tramvay Şirketinin idare meclisi murahhas azası M. Weille ile görüştüklerini ve yakında İstanbul'a gelecek olan adıgeçenin şirkette bana münasip bir vazife vereceğini vâdetmiş olduğunu bildiriyordu. Gerçekten az zaman sonra M. Weille gelmiş ve 3/11/1923'de 200 lira maaşla Elektrik Şirketinde müşavir unvanı ile vazife almıştım.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Gerek şirket müdürlerinin bana karşı gösterdikleri nezaket ve iyi muamele, gerek şirketin Bayındırlık Bakanlığı ile olan bazı işlerini halletmiş olduğumdan dolayı — bu sırada hükümet gayri müslimlerden olan müstahdemlerin çıkarılması hususunda ısrar etmekte idi — vaziyetten memnun idim. Ancak hükümetle olan temaslarımın iyi karşılanmadığını ve bu vaziyetin uzun süre devam edemiyeceğini hissettiğimden yedi ay kadar sonra elektrik şirketinden istifa ettiğim gibi İzmir'deki iş de son bulmuş olduğundan Menagum şirketinden ayrıldım. Muhtelif iş takibatım sırasında Dühan tütün şirketi sahibi merhum Hayri Beyle de tanışmış ve adıgeçenin teşebbüsü ile kurulan ve 1 Ocak 1925'de statüsü tamamlanarak resmî izni alınmış olan 50 bin lira sermayeli «İnkişaf-ı İktisadi» adlı şirkete ortak olarak katılmıştım. İzmir suikasdi ile ilgili görüldüğünden Ankara İstiklâl Mahkemesi kararıyle asılan Avrupaca da mali işlerde memleketin en kuvvetli bir elemanı olduğu kabul edilen Cavit Bey merhumdan başka diğer hissedarları da memleketin on kadar tanınmış maliyeci ve iktisadcılarından oluşan şirketin amacı, Lozan Barışı ile memleketin iktisadi gelişmesini engelleyen kapitülasyonların kalkması üzerine içte ve dışta kazanılan prestij ve güvenlik sayesinde mali ve ekonomik istiklalimizin sağlanmasında önderlik etmekti. Ne çareki çeşitli sanayi, ticaret ve maden işlerinin memleketimizde kurulması maksadıyle birçok Avrupa firması ile temas ve müzakerelere girişmiş olan şirket, iç politikamızın, İttihatçılığın kökünden kazınması yoluna gidildiğini gösteren durumlar karşısında herhangi bir iftiradan sakınmak üzere kendisini tasfiye etmeye mecbur kalmıştı.

Şirketin hissedarları Cavit (eski maliye nazırı), Sabri (Duhan), Tevfik (eski maliye vekillerinden), Dr. Nihat Reşat (Belger), Dr. Hikmet, Dr. Muhtar, ben ve isimlerini şimdi hatırlayamadığım birkaç kişiden mürekkepti. Kâtipliğini

de Dühan Şirketi memurlarından, sonradan dil inkılâbı sırasında Güneş-Dil teorisi öncülerinden olan Necmi (İbrahim Necmi Dilmen) Bey üstlenmişti.

Büyük bir iyiniyetle ve azimle geleceğin iktisadî ana programını oluşturacak bir statü ile ve her türlü siyasî fikir ve emellerden uzak olarak kurulan bu teşekkül de bu suretle ne yazık ki politikaya kurban gitmişti.

Yukarıda işaret ettiğim çeşitli teşebbüsler ve çalışmalar sırasında bana hem şahsî, hem millî menfaat sağlayacak ve eski mesleğime de uygun olan ve devamlı bir iş mahiyetinde bulunan Bofors Şirketi vekâletini elde etmek esas hedefimi de gözden kaçırmıyor, Ankara'ya gittikçe Millî Savunma Bakanlığı ve Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ile temas ve ihtiyaçlarını etüd etmekten geri kalmıyordum.

I. Dünya Savaşından arta kalan malzeme ve savaş gereçlerimiz de, İstiklâl Savaşımızda yapılan pek yıpranmış veya hemen tamamen bitmiş bir durumda olduğu gibi ordu ve donanmanın yeniden kurulması ve donatılması için pek çok ihtiyaçları bulunduğunu ve bütçeye konmuş ödenekle bunların temini konusunda, Almanya kaynaklarının artık mevcut olmaması yüzünden zorluk çekilmekte olduğunu gördüğümden ve inceleme ve izlemelerim sırasında Bofors firmasının silah ve diğer araç ve gereçlerimizin tamamlanması için en iyi durumda bulunduğunu ve esasen bu hususta teşebbüse de geçilmiş olduğunu ilgililere anlatmaya çalışıyordum. Nihayet 1924 senesi Nisanında Bofors Fabrikasının mümessili top işleri servis müdürü M. Dubron İstanbul'a gelmiş ve Sutkonun Tahtakale'de Menaşe Kanzak Hanındaki yazıhanesinde yapılan görüşmelerden sonra vekâlet hakkında dönüşünde karar verilmek üzere adıgeçenle birlikte 5 Mayıs 1924'de Ankara'ya hareket ettim.

Gerek kendisine verdiğim çeşitli bilgilerden ve gerek

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

müsteşarlığım sırasında hepsini tanımış olduğum daire müdürleriyle yapılan temaslardan memnun kalan M. Dubron ordunun pek muhtaç olduğu Nitrogliserini istenilenden daha üstün kalitede olarak çok kısa bir zamanda, Alfred Nobel'in buluşu olan bu patlayıcı maddenin Nobel Frod Fabrikasından — Bofors Firması ile müşterektir — teslimini kabul ederek şartnamesini ve 150 tonluk mukavelesini 30 Mayıs 1340 (1924) tarihinde imza etmek suretiyle hiç beklenmedik bu sonuçtan bir kat daha memnun kalarak İstanbul'a dönmüştük.

M. Jonson'ın hiç de haberi olmadığı bu ilk siparişin tarafımdan sağlanması müessese karşısında durumumu kuvvetlendirmişti. Ancak benim de meslekî bilgi ve şahsî temaslarımdaki başarıya mukabil vekâlet meselesinde zayıf taraflarım olduğu açıktı. İş yalnız mukavele akdedilmekle kalmıyor, uygulamadaki formalitelerden başka banka, taşıma işleri, gümrük işlemleri ve gereğinde çeşitli yabancı dil ile haberleşmenin idaresi ve bunlar için de kurulu ve düzenli bir büroya, azçok bir sermayeye de ihtiyaç vardı. Halbuki ben ne bu gibi işlemleri biliyor ne de bu işleri yürütmeye alışmış bir büro teşkilâtına, ne de aracı bir geçim işi temin etmiş olmakla beraber, gerekli sermayeye de sahip bulunuyordum.

Halbuki Johnson senelerden beri İstanbul'a yerleşmiş, her türlü ithalat işlerini bilen, birkaç yabancı dilde haberleşmeye alışmış, sekreterleri bulunan kurulu bir büroyu idare eden bir ticari işe ve yeterli sermayeye sahip bulunuyordu.

Bu durum karşısında İstanbul'a dönüşte yaptığımız görüşmede benimle işbirliği yapmak kaydı ile ve alınacak komisyonlardan üçte birini bana ve üçte ikisini her türlü hazinane, vergi vesair masraflar — şahsi seyahat masraflarım hariç — kendisine ait olmak üzere vekâletin Sutko

tarafından yürütülmesi şartiyle Jonson'a verilmesini kabulde tereddüt etmedim.

Bu anlaşma neticesinde Bofors ve Nobel Frott müesseseleri 30 Haziran 1931 tarihine kadar geçerli olmak üzere M. Dubron ile Jonson arasında bir vekâlet ve benimle Jonson arasında bir işbirliği mukavelesi imzalanmış idi.

Artık devamlı, faydalı ve esaslı bir iş elde etmiş ve müstakil olarak mümessillik hedefime doğru sağlam bir adım atmış bulunuyordum.

Azçok zahmetli ve müşkül geçen sekiz on aylık bir geçiş döneminden sonra olumlu sonuçlar almaya başlamış olduğumdan Şehremini'nde sığındığımız yerden Osmanbey'de bulduğumuz orta halli bir apartmana taşınmıştık.

Allah 24 Haziranda bir de erkek evlat ihsan etmekle mesut ve emin bir hayata erişmiş sayılabilirdik.

Millî Savunma ve Bahriye Bakanlıklarıyle Askerî Fabrikalar ve PTT müdürlüklerinden çeşitli değişik silah ve savaş malzemesi veya araç istekleri gelmekte olduğundan ben dairelerle sık sık temas ve ilişki kurarak işleri inceler ve izlerken Sutko da bu isteklerle ilgili çeşitli İskandinav firmalarıyle ilişki kurarak vekâletlerini temin ve teklifler hazırlamaktan geri kalmıyordu. Bu müşterek faaliyet sayesinde Bofors fabrikasını takiben Erikson telefon işleri, Javfos (Norveç'te piyade mühimmatı), Nilsen Viser (Danimarka'da savaş malzemeleri fabrika tesisatı), Salmuede (İsveç) savaş gemileri yapım tezgâhları gibi en mühim siparişlere girebilecek çeşitli firmaların vekâletlerini almış bulunuyorduk.

Bu durum üzerine temsil ettiğimiz firmaların ve imalâtları hakkında daha yakından esaslı bilgi almak üzere kuzey Avrupa memleketlerine bir seyahat yapmayı lüzumlu gördüğümden 17 Şubat 1925'de İstanbul'dan hareket ettim.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

O tarihte ne pasaport çıkartma zorluğu ne de döviz sınırlaması ve kontrolü ve ne de karaborsa belası olmadığından herkes yeterli parası olunca bugünkü kanuni kayıtlardan kurtulmuş olarak seyahat imkânını buluyor ve doların 189, markın ise 46 kuruş olması gibi paramızın yüksek kıymeti sayesinde ağır yükler yüklemiyordu. 150 Türk lirası karşılığında Sofya, Belgrad, Peşte, Prag yolu ile birinci mevkide trenle Berlin'e kadar gidilebiliyordu. Yolda Lozan Barışının bir maddesi gereğince Meriç Nehri sağ kıyısı tamamen mağlup Yunanistan'a terkedildiğinden, hinterlandı büsbütün küçülmüş ve önemli askerî garnizonu da kaldırılmış olan Edirnenin - İstanbul ile direkt şimendifer bağlantısının kesilmesinden faydalanan Yunanlılar da ücretleri yükseltmiş olduğundan - iktisadî durumu daha zor ve acınacak bir hale gelmişti. I. Dünya Savaşında topraklarına, Almanya ile ittifakından birçok maddi faydalar da sağlayan ve ordumuzca yapılan askerî yardıma rağmen Makedonya cephesinde ilk defa mütarekeye girişen Bulgaristan'da ise bütün yol boyunca hızlı bir çalışma ve faaliyet göze çarpıyordu.

Sırbistan'da (Yugoslavya) ise kasabaların ve özellikle Belgrad'ın henüz pek ağır savaş tahribatı izlerinden kurtulamadığı görülmekle beraber Petervaradin ve Snoviçe gibi eski bayındır Macar şehirleriyle mühim bir kısım verimli Macar ormanlarının Lloyd George (Loyd Corc) ve Clemenceau (Klemenso)'nun barış andlaşması ile çizdikleri harita sayesinde memleketlerine katılmasını sağlamış olmakla, orduları, kralları ile birlikte Alman birliklerinin seri darbeleri karşısında Adriyatik sahillerini kâmilen bırakmak mecburiyetinde kalmış olmalarına rağmen memleketin büyük bir gelişmeye aday olduğu açıkca görülüyordu. Gerçekten Yugoslavya bugün değil birinci, hatta daha ağır darbelere uğradığı İkinci Dünya Savaşı yaralarını çoktan sarmış, Hırvatistanın da katılması ile büyük bir Yugoslavya Devleti olmuş, Doğu ve Batı anlaşmazlık ve rekabeti arasında takibettiği oynak siyaseti ve ticari, sınai vücuda getirdiği gelişme hamleleri neticesinde Avrupa'da mühim bir mevki sahibi olmuştur.

Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorluklarının dünya haritasından silinmesi, uğradıkları maddî ve manevî düşüş ve yenilginin acı sonuçlarıyle her iki memlekette siyasî denge kurulamamış, bu kayıplarının giderilmesine imkân bulunamamış olduğu göze çarpıyordu.

İki gece Berlin'de Steiner Banhof karşısındaki Nordland otelinde kaldıktan sonra Bofors ve Nobelford fabrikalarının bulunduğu Karlskoga'ya hareket ettim. Saznik Baltık istasyonunda enaz beş bin tonluk bir feribota giren trenimiz dört, beş saatlik bir yolculuktan sonra şehire yanaştı. Tren taşıyan bu güzel İsveç bandıralı vapurda her türlü istirahat ve ihtiyaçlar düşünülmüş, temizlik ve intizam temin edilmişti.

İsveç hükümeti tarafsız kalmak ve savaşın devamı esnasında özellikle Almanya'ya büyük ölçüde ihracatta bulunmak sayesinde yüksek kazançlar elde etmiş, halkın hayat seviyesi yükselmiş olduğu ve huzur ve refahın mevcudiyeti görülmekte, gıpta edilmekte idi.

İsveç'te geçirdiğim on gün içinde ziyaret ettiğim birçok şehir, kasaba ve köylerdeki gözlemlerim, resmî ve özel kişi ve kuruluşlarla temaslarım bende İsveç'in dünyanın en mutlu hayata kavuşmuş terbiyeli, nazik ve çalışkan bir milletle meskûn olduğu inancını bırakmış ve sonradan ailemle birlikte iki sene kadar (1929 ve 1930) kaldığım bu kuzey ülkesindeki incelemelerim, ilk ziyaretimdeki bu kanaatimi takviye etmişti.

Coğrafî durumu, asırlardan beri savaştan uzak kalmış, değişmez meşruti, demokratik bir krallık sistemi sayesinde İsveçliler iklim ve topraklarının elverişli olmamasına rağmen memleketlerini en medenî milletler derecesine yük-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

seltmişler ve özel, sosyal her manası ile ve geniş bir refaha kavuşmuşlardır. Bende bu fikri yerleştiren sebeplere gelince; bir kere milletin yükselmesinin en mühim olan maarifin ulaştığı yüksek seviye, memlekette okuyup yazma bilmeyen bir kişi bulunmayışı kadar her mesleğin çeşitli basamaklarında uzman kıymetli kişiler yetiştirmiş olmasıdır.

İklimin tesiriyle soğukkanlı, ağırbaşlı olan millet, yetişkin aydın kişilerin hürriyetsever idareleri altında sosyal hayatın en uygar seviyesine erişmişlerdir. İsveç topraklarının büyük bir kısmının tarıma elverişli olması, batıda zengin ve yüksek kaliteli demir madenlerinin bulunması memleketin tabii servetlerini teşkil etmiş ve bunlardan iyi idare ve en yüksek yararlanma yolunu izlemek suretiyle halkın diğer ihtiyaçlarını sağlayacak işletmeler kurulmuş ve bu iki ana ham madde birçok çeşitli sanayiin memlekette yerleşmesine ve evrensel gelişmesine sebep olmuştur.

İsveç ormanları üretimi memlekete devamlı bir servet kaynağı olmuştur. Kanunlar ve nizamlar ile düzenlenmek suretiyle kesilen her ağacın yerine yenisinin yetiştirilmesi ve senede ancak % 1 oranında kesim yapılabilmesi gibi bu tükenmez kaynak yolu ile İsveç dünyanın en büyük kereste, sellülöz ve kâğıt sanayii merkezi olmuştur. Kışın bol miktarda yağan karların yazın husule getirdiği su yollarıyle sahillere doğru inen milyonlarca ağaçlar fabrikalarda kereste, sellülöz, muhtelif cins kâğıt balyalarıyla dünyaya dağılır ve satılır.

Demir madenleri de fennî ve iktisadî işletmeler yüzlerce çelik fabrikalarının kurulmasına ve bunların üretimleri ile hem memlekette muhtelif madeni bıçkılar, gemiler ve savaş malzemesine kadar her çeşit yapım ve inşaat sanayiinin kuruluşuna ve gelişmesine yaramış ve diğer ülkelere yapılan ihracat ile İsveç'in refah ve servet yolu açılmıştır. İşte ilim ile çalışmanın dürüst bir hükümet idaresinde birleşmesiyle İsveç milleti fakirlik ve sefaletten çoktan kurtulmuş, huzur ve mutluluğa kavuşmuştur.

Yüzelli seneden beri İsveçliler kendilerine hükümdar olarak seçtikleri Napolyon Bonapart'ın mareşallerinden Bernadot ve evlatlarının yabancı bir milletten olmalarına rağmen bütün şahsi üstünlük ve kudretlerini her türlü şahsi ve gösteri iddialarından uzak ve sırf kendilerine vatan kabul ettikleri İsveç'in dahilî ve haricî politikasını da bu milletin sulh ve sükûn içinde ve kendilerinin de uydukları ve prensip edindikleri tam demokratik bir zihniyetle ve meşruti bir idarenin ilim ve tecrübeye dayalı yönetimine ve bu yolda milletin eğilim ve ihtiyaçlarını daima hedef alarak memleketin refah ve bugünkü mevkie yükselmesine sebep olmuşlardır.

Bugün de devlet adamlarından Harding'in kurduğu Sosyal Demokrat Partisinin ayni esaslar dairesindeki vatansever çalışmaları sayesinde memleket ilerlemekte ve yükselmektedir.

Mevcut sosyal nizamlar ve kanunlar sayesinde hangi sınıfa mensup olursa olsun her İsveçli tam bir serbestlik içinde başkasına muhtaç olmak şöyle dursun gıpta etmiyecek bir derecede insanca yaşamak imkânına malik ve geleceğinden her şekilde emin bulunmaktadır. Her tabakaya mensup insanın yaşam ve ailevî hayat standardının yüksekliği göze çarpmaktadır.

İsveçte işsizlik yoktur. Palaspare kıyafetli bir kişiye hatta büyük birkaç şehirden başka istasyonlarda hamala bile tesadüf edilmez. Her sınıf esnaf işinin başında, mesleğinin müsaadesi ölçüsünde temiz giyinir, vazifesi dışında ise tam bir hanım veya efendi kıyafetinde, dinî ve hususi merasimlerde erkekleri siyah elbise ve silindir şapkasıyle, kadınları siyah kürk mantolarıyle görürsünüz.

Her İsveçli genel aile sigortasından başka çalıştığı kurumca hayat sigortasına yazılıdır. Bu suretle ihtiyarlığın-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

da yokluk ve sefalete uğramayı aklına getirmez. İşçi çalışması ile haftada ençok 48 saat ve enaz gündelik saat başına 1,25 kron olmak üzere tesbit edilmiştir.

Memleketimiz için örnek olmaya değer muhtelif yönleri bulunan sosyal durumu üzerinde biraz daha duracağım.

Din : Çoğunluğu protestan olan İsveçliler arasında Hristiyanlığın Kalvenist, Evanjelik gibi mezheplerine bağlı olanlar da vardır. Din ve mezhep insanların vicdanî ve ruhî kanaatlerinden dolayı her türlü müdahale ve münakaşadan uzak olarak kendi tabii hakkıdır. En küçük kasabalarda dahi böyle çeşitli mezheplere bağlı insanlar kendi ibadetlerine sahip ve burada âyinlerini yapmakta serbesttir. Halk taassuptan uzak olarak umumiyetle dindardır.

Dil : En kuzey mıntakasında bulunan küçük bir Lapon cemaatinden başka bütün İsveç,te, Norveç ve Danimarkalıların dillerine pek benzemeyen İsveççe konuşulur. Aydın tabakada İngilizce ve Almanca ile Fransızca yaygındır.

Ahlâk : Tahsil, terbiye, görgü neticesi belki biraz da iklimin tesiriyle sinirli olmayan İsveçliler dürüst, başkasının haklarına daima saygılı, medeni insanların nitelik ve üstünlüklerine sahip, namuslu, halûk kimselerdir. Menfaatlerini bilmekle beraber kendilerinde hiyle, aldatma, rüşvet, fesat, hırsızlık, vazifeyi kötüye kullanma gibi hallere, kavga, saldırı gibi sosyal terbiye noksanlıklarına raslanmaz.

Ailemle iki sene kaldığımız bu memlekette bir defa olsun gürültülü bir olaya değil, değil yüksek sesle konuşma ve ayıplamaya şahit olmadık. Küçük orman gruplarının arasındaki düzlüklerde dağınık bir halde oturan ailelerin çocuk ve genç kızlarının gündüz ve gece rahat ve serbestçe dolaşmalarında hiçbir endişe mevcut değildir. Şehirler hariç olmak üzere genellikle pekaz göze görünen polise

asayiş ve inzibat değil, halka kolaylık gösterecek müracaata hazır bir makam vazifesi kalmıştır.

Şahidi olduğum olaylardan birkaçını misal olarak göstereceğim. Eşimin kaybettiği Eskişehir taşından yapılmış bir papatya iğneyi birisi bulmuş, sahibini aramış ve yabancı bir madde olduğunu anlayarak ecnebi olan bizlere ait olabileceğini tahmin ederek geri vermek için bahçe kapımızın tahta parmaklığı üzerine bırakmış, ertesi gün orada görüldüğünden tarafımızdan alınmıştı.

Birgün fabrikaya gidiyordum. Genellikle fabrikaya giden işçilerin birer bisikleti vardır. Öğle yemeğini teşkil eden sandöviçlerini koyduğu muntazam, kapalı alüminyum tas ve pastörize süt şişesini bisiklete asarak vaktinde işine gider. Yanımızdan geçen böyle bir işçinin biraz ilerimizde şişesinin düştüğünü ve kırıldığını gördüm. Adamcağız derhal indi, şişe kırıklarını dikkatle topladı ve yolun kenarındaki çukura attı ve sonra yoluna devam etti. İşte şahıs ve cemiyet terbiyesinin İsveçteki ilerlemenin birer küçük örneği. Mukayeseyi ve takdiri sizlere bırakıyorum.

İsveçte insanların huzur ve serbestliğini bozabilen her türlü yabani ve zararlı hayvanlar yokedilmiş olmasına mukabil insanlara faydalı hayvanların da muhafaza ve nesillerinin devmına ve çoğalmasına dikkat edilir. Uzun gür kuyruklu güzel sincaplar bahçelerde, ormanlarda zevkle ve korkusuzca gezerler, ağaçlara tırmanırlar, av mevsimi haricinde kimse avlanmaz ve bilhassa kuzey bölgelerinde nesli sınırlı dört beş yüz kilo ağırlığındaki iri geyiklerin avlanılması sınırlandırılmıştır. Nehirlerin soğuk sularında yetişen nefis alabalıkları dinamit patlatarak avlamak kimsenin aklından geçmez. Aksine bunların yumurtlama zamanlarında denize doğru inmeleri ve tekrar kaynaklarına doğru dönebilmeleri için kanalların baraj yerlerinde hususi yollar bırakılır.

Sonuç olarak memleketin servet ve tabii kaynakları-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

nın iyi korunması ve istifadeleri dikkate alınmış ve halk bunu bir millî görev kabul etmiştir.

İklimin tesiriyle İsveçlilerin ispirtolu maddelere tabii ihtiyaçlarını kötüye kullandıkları görüldüğünden pek sulu ve hafif yapılan biradan başka alkollü içkiler kanunla sınırlandırılmıştır. Her aile ayda ancak muhtelif cinsten toplam üç kilo alabilecek surette karneye tâbi tutulmuştur. Otel ve lokantalarda ancak sofrada yemek sırasında içki alınabilir. Geceleri saat onbirde bütün eğlence yerleri kapalıdır. Bu tedbirler sayesinde sarhoş bir kimseye rastlanmaz.

Bu tarzda yetiştirilmiş ve yetişmiş bir toplumda soygunculuk, öldürme, kavga gibi insanlığa yakışmayacak olaylar görülmez. Hapishaneler lüzumsuz ve boş kalmaya mahkûm binalar haline gelmiştir. Kroker gibi büyük kibrit fabrikaları ve başka imtiyazları olan fakat zekâ ve malî gücünü kötüye kullanmak yüzünden dolandırıcı mevkiine düşen ve bunun sonucu milleti tarafından hayret ve nefretle karşılanan olursa intiharla hayatına son vermek mecburiyetinde kalır. Hemen her medeni memlekette olduğu gibi hükümet ve güvenlik teşkilâtı halkın yardımcısı ve koruyucusu olarak görev yapar ve hiçbir suretle varlığını duyarmaz, hükmetmeye, karışmaya yeltenmez. Şehirler ve kasabalar hariç olmak üzere her yerde polis görülmez. Görülenler de halkın normal hayat ve serbestçe hareketlerine, kanun ve başkasının hak ve hürriyetine aykırı bir olay olmadıkça, daima gözlemci ve seyirci ve istenince isteği ve ihtiyaçları yerine getirmeye hazırdır.

İsveç'in parlamento çoğunluğu olan Sosyal Demokrat Partisi Başkanı Branig'in cenaze merasiminde Stokholm'de bulunuyordum. Mevsim kış, hava gayet soğuk, ısı derecesi herhalde sıfıraltı beşten az değil, memleketine büyük hizmetler etmiş olan kişiye son bir saygı duruşu borcunu ödemek için şehir halkı ile memleketin çeşitli yerle-

rinden gelen heyetlerden oluşan yüzbinlerce insan cenazenin geçeceği yollarda bekliyordu. Ben de kral sarayının önündeki köprünün iki tarafında yer alan dört beş sıranın arasında bulundum. Herkes bu buz kesen havada ayaklarını yere vurarak saatlerce sessizce cenazenin geçmesini sabir ve tahammülle bekliyor, tek tük görülen polislerin karışmasına ihtiyaç görülmeden yol açık tutuluyordu. Nihayet sarayı dolaşarak geçen ve merasime dahil olan binlerce insan tarafından takibedilen cenaze saygı duruşunda olan bizlerin önünden de ağır ağır mezarı yoluna doğru geçti. Saygı görevini yerine getiren halk yavaş yavaş dağıldı. Biraz sonra da şehir normal haline girdi. En ufak bir uygunsuz harekete şahit olmadım. Eski tarihî dostumuz ve Moskof Çarlığına karşı bir müttefikimiz olan bu yüksek milletin ulaştığı medeniyet ve insanlık seviyesine gıpta ile hayran kaldım.

Mesele ne rejimde, ne şekilde. Milletlerin terakki ve insanlığa doğru yükselmesi ancak idareciler ve aydınlarının kendilerinin insanlık sıfat ve üstünlüklerini taşıyan, her türlü şahsî gurur, hükmetme ve ihtiras hislerinden arınmış kalarak sırf vatan aşkı ile doğru bir yolu takibetmelerinde ve beraber samimi bir anlayışla fedakârca işbirliği yaparak milleti sevk ve idarede kabiliyet gösterebilmelerindedir.

Ne yazık ki İstiklâl Harbindeki muvaffakiyetimizle gerek dahilen, gerek haricen her türlü dertlerden arınmış olarak elimize geçen büyük fırsattan faydalanma imkânını sırf kişisel amaçlar yüzünden kullanamadık ve aradan otuzbeş sene geçtiği halde, cumhuriyetimize, doğru bir yön veremedik. Ne için? Sorumlusu kim?

İsveçteki izlenimlerimi ve bu memleketin hayatından edindiğim ders ve fikirleri kâfi derecede duyurduğumu ve açıkladığımı tahmin ederek seyahatime devam ediyorum.

Bir hafta kadar misafir edildiğim Bofors Fabrikası ote-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

linde kaldığım süre içinde Bofors'ın bütün çelikten yapılmış işleriyle mamullerini ve Nobelfrotd patlayıcı madde kuruluş ve üretimlerini inceleyebildiğim gibi Langbani gölünün civarındaki manganezle karışık bir halde bulunan ve İsveç çeliğini dünyada birinci sınıfa yükseltmiş, 400 seneden beri işletilmekte olan 250 metre derinlikteki en modern şekilde tertibatı bulunan demir maden ocaklarını da ziyaretle faydalandım. Yüzyıllarca evvel bu ocaklardan çıkarılan demirleri su cereyanı ile hareket eden ağır ilkel şahmerdanlarla işlemiş olan eski Bofors müessesesi, tarihî bir hâtıra olmak üzere hidrolik elektrik santrali bulunan barajların yanında muhafaza etmektedir. Böyle tarihî bir hâtırayı da binlerce işçi çalıştıran Paris yakınlarında Pierrefort'da büyük Fransız Renault fabrikası müdürlük binalarının ortasındaki meydanda gösterişsiz âdi bir demirci dükkânı halinde görmüştüm.

İsveç'ten ayrılmadan Stokholm, Göteburg, Malmö gibi memleketin kültür, ticaret, sanayi merkezlerini de gördükten sonra Danimarka'yı da ziyaret etmek görev ve program gereği bulunuyordu.

Saltanat devrimizde hemen bütün askerî kurumlarımız gibi bütün savaş endüstrimiz de İstanbul'da Tophane, Zeytinburnu ve Bakırköy'de ki fabrikalarda toplanmıştı. Ankara hükümet merkezi olmuş ve İstanbul şehri coğrafî durumu bakımından emniyetli görülmediğinden yavaş yavaş Anadolu'ya nakillerine başlanmış ve İmalat-ı Harbiye Umum Müdürü (Askerî Fabrikalar Genel Müdürü) olan Asım Paşa merhumun başkanlığındaki bir komisyon tarafından tesbit ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye (Genel Kurmay Başkanlığı) tarafından kabul edilen bir program gereğince Kırıkkale'de yeni fabrikalar kurulmasına karar verilmişti. Sutko Firması top mermileri yapım yeri için teklifte bulunduğu gibi ayni firma aracılığı ile Kopenhag'taki bir firma da bu işe istekli olduğunu bildirmişti. Bu sebeple İsveç savaş ve

Selahattin Adil Paşa hanımı ve çocukları ile İstanbul 1928

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ticaret gemileri yapımına ait havuz ve kızakları ve her türlü tesisleri bulunan Malmö'yü gördükten sonra buradan Danimarka'ya geçecektim. Sonradan hükümetimiz tarafından ısmarlanmak istenilen denizaltı tekliflerine Malmö'de bulunan Bofors firmasını temsilen katılmıştık.

4 Mart sabahı yat tipi güzel vapurlardan biriyle Kopenhag limanına gelmiş ve beni bekleyen şirket direktörü M. Kartoft ile kurumun bürosunda başmühendis M. Kristiyansen ile fabrikalarını gezdim ve mermi fabrikası teklifi üzerinde müzakerede bulundum.

Baltık Denizinin girişine hakim olabilecek mühim bir stratejik, coğrafî durumu bulunan ve memleketlerinin ancak tarımsal imkânlarından başka ekonomik geliri bulunmayan Danimarkalılar, deniz ticareti ve sömürgecilik yolu ile diğer kuzey Avrupa memleketlerinden üstün bir vaziyette iken İngilizlerin rekabet ve yayılma politikaları sonucu ve 1864'te Prusyalılarla yaptıkları savaş sonunda güney vilâyetlerini kaybederek (Holstein ve Schlezwig) zayıflamışlarsa da parlak geçmişlerinin izlerini 700 bin nüfuslu başkentlerinde göstermektedirler. Genellikle tarım endüstrisiyle, porselen yapımı ve gemi yapımı ve deniz ticaretine dayalı iktisadî bir millî denge sağlamış olan Danimarkalılar alçakgönüllü, sakin, barışsever bir millet olarak geleneksel krallık sistemine bağlı kalarak demokratik bir idareye sahip bulunmaktalardır.

Genel nüfusunun hemen üçte birini içinde toplamış olan başkentleri (bugünkü nüfusu 1.220.000) halkı refah içinde, temiz, medenî büyük bir şehir manzarası görünümündedir.

Şehrin ortasında bulunan ve özenle bakılmak suretiyle bir park haline gelmiş olan oldukça büyük mezarlık şehre ayrı bir özellik kazandırmıştır. İnsanın bunu gördükten sonra yüzyıllarca terkedilmiş gibi kalmış olan ve Ayaz-

TÜRK TARİH KURUMU
Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

paşa kabristanlarımızın birçok tarihî hâtıralarıyla birlikte yok olmasına acıması kabil olmuyor.

Nedense bizde genellikle imar zihniyeti tahrible bir tutulmakta, Roma Bizans devirlerinin toprak altındaki eserlerini meydana çıkarmak şöyle dursun kendi imparatorluk devrimizin tarihî artıkları da bugün birer birer yıkılıp gitmektedir. Bugüne kalanları da yabancı arkeologların gayretine borçlu bulunuyoruz.

Öğle yemeğini sahil istihkâmlarının birinin bahçe haline getirilmiş iç avlusunda yapılmış Motomanyal yat kulübünde ve akşam yemeğini meşhur Tivoli Bahçesinin bitişiğindeki mükemmel büyük gazinoda yedikten sonra Scala Theatherde oynanan Kontes de Mariça operetini seyrettik. Hayatın tadını etikete feda etmiyen Danimarkalılar opera hariç olmak üzere tiyatrolarında sigara içerler ve içki alırlar.

Kopenhag'da bir malî işlem de dikkatimi çekti. Yanımda bulunan gümüş İsveç kronlarını kullanamadım. Sebebini sordum; vaktiyle İsveçliler Danimarkanın gümüşlerini toplamışlar, Danimarkalılar da gümüş para kıymetini kâğıt paralarından aşağı tutmak suretiyle mukabele ederek gümüş paraları kıymetsiz bırakmışlar. İki günlük bu ziyaretten sonra Almanya'ya hareket ettim.

Danimarka güney adalarını birbirine bağlayan Avrupa'nın en uzun köprüsü muazzam geçidin yapımı o zaman öngörülmüş olduğundan feribot vasıtasıyle Almanya'nın kuzey plajlarından birisi olan ve meşhur Heinkel uçaklarının yapım merkezi bulunan Rostok şehri kıyısındaki Wernemönde üzerinden Berlin'e geldim, yine Nordland oteline indim.

Artık İstanbul'a dönecektim. Fakat hesabederek elimdeki paranın yol masraflarına yetmiyeceğini anladım. Sefir Paşa (Kemalettin Paşa) ile olan eski ordu arkadaşlağı ve şahsî dostluğu düşünerek kendisinden borç para isteyi düşünerek ertesi günü saat 10'da sefarethaneye gittim. Kimseler yok. Bu bizim sefaret ve konsoloshanelerde ne yazık bütün vatandaşların uğradığı zorluk ve ihmalin normal bir örneğidir. Kapıcıdan Kemalettin Sami Paşanın gece pek fazla meşgul olması dolayısıyle henüz dairesini açtırmamış olduğunu öğrenerek otele döndüm. Bofors'daki komisyonuma karşılık Nordischbank'dan aldığım çeki % 4 eksiğine oteldeki Reisebüroda marka çevirmeye mecbur oldum. Bu da bana seyahat için ders oldu.

180 mark karşılığında Prag, Peşte, Belgrad, Sofya yolu ile tren biletimi alarak 9 Mart 1341 (1925)'de İstanbul'a geldim. Taahhüd işlerimiz günden güne gelişiyordu. Günden güne artan Millî Savunma Bakanlığı siparişlerinden Bofors ve Nobelfort fabrikaları namına hemen daima tercihan aldığımız savaş malzemesi işlerinden başka Norveç'teki Rafors fabrikasından piyade fişeği, Danimarka'daki Nilsen Vinjen firmasından Kırıkkale mermi atelyesi, İsveç Erikson müessesesinden telefon işleri gibi Sutko mümessiliği ile başarılan işlerden başka 1926 tarihinde Paris'e yaptığım seyahatimde Hamit Bey (Osmanlı Bankası hükümet komiseri) yardımıyle Vilye uçakları ve Reno müessesesinin tayyare motorları ve Nihad Reşat (Belger) Beyin aracılığı ile de Fransız firmalarının vekâletini kendi namıma temin etmek suretiyle Menegum ve İstanbul Elektrik Şirketiyle ilişiğimi kesmeme karşılık geniş bir çalışma alanı meydana gelmişti.

Bu münasebetle 1926 Paris seyahatimden bahsedeyim. Geçen iki seneye yakın zaman içindeki mümessillik işlerindeki tecrübe ve kazancım hem malî bakımdan ailemi refaha kavuşturmuş hem de artık bu işleri kendime meslek kabul ederek bağımsız çalışmak hevesi uyandırmıştı. Bir taraftan bu düşünce diğer taraftan biraz da memleket haricinde istirahat hem de kardeşi Nihad Reşad (Belger) Beyin bakımında tedavi altında bulunan kayınvalidemi zi-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yaret etmek gayesiyle 1926 senesi 18 Aralığında eşimle birlikte 250 lira karşılığında Orient ekspres treninde aldığım iki biletle Viyana, Kolonya (Köln), Brüksel yolu ile Paris'e hareket etmiştim. Mevsimin kış olması, kuzeye gittikçe kar ve soğuğun şiddetlenmesine rağmen seyahatimiz rahat geçiyordu. Belgrad'da vize muamelesi için pasaportlarımızı alan Sırp (Yugoslav) polisinin iade sırasında bizimkileri çantasında unutmuş olması bizi biraz telâşlandırdı ise de kondoktörün yardımı ile trenin hareketinden evvel pasaportlarımız bulundu. Gümrüklerde hiçbir rahatsızlık ve zorlukla karşılaşmamıştık. Brüksel'de Fransa'ya giden trenler güney istasyonundan kalktıkları için merkez garından bir otomobil ile güney istasyonuna giderek Paris trenine bindik. Gideceğimiz yol üç saatlik olmasına rağmen trenin pek kalabalık olması ve çok hızlı gitmesi sebebiyle rahatsız bir yolculuk oldu. I. Dünya Savaşının bu bölgede bıraktığı tahribatı ve tahkimatı görmek kabil olmadığı gibi Fransız gümrük memurlarının şımarık tavır ve hareketleriyle yaygaraları da sıkıntımıza eklendi. Yanımdaki bir miktar Türk sigaraları için 25 frank vergi vermekle bu gürültüden kurtulmuş ve 22 Aralık 1926 akşamı Paris'e ulaşarak kayınvalidemin bulunduğu Gustave Flaubert caddesindeki pansiyona indik.

20 Ocak 1927 tarihine kadar devam eden Paris'teki ikametim sırasında resmî görev işleri dolayısıyle 1914 senesinde tanıdığım Paris'in tarihî, sınaî, kültürel kurumları ve mühim eserlerini incelemeye ve ticarî münasebetler kurmaya imkân bulmuştum. İnvalide askerî müzesini ziyaretten sonra genellikle Fransızların göğüs kabartıcı saydıkları stratejik kudret ve kabiliyeti ile meşhur olan ve askerlik derslerimizde de ordular sevk ve idaresinde örnekler ve misaller bırakmış olan Napoleone'in kubbeli ebedi evini ziyaret ve karşısında derin derin düşünmüştüm. Gurur ve ihtiras ile dünyaya sığmayan ve nihayet Sainte Helen

adasındaki esaret devriyle hayata gözlerini kapayan, Akkâ'daki yenilgisi ile Yafa facialarına sebep olan ve kısa bir zaman Mısır fatihi sayılan bu büyük kumandanın hayat safhaları birer birer gözlerimin önünden geçti.

1789 ihtilaliyle dünyaya ibret dersi veren ve bu uğurda liderleriyle birlikte binlerce vatanseverin kanını dökmek suretiyle hürriyetini elde eden ve cumhuriyeti kuran Fransız milletine, açtığı harplerde milyonlarca insanı kendi şahsî şöhreti uğruna feda eden bu haşmetli diktatörün yaptıkları ne kadar incelemeye değerse, ihtilâl kahramanlarının henüz çürümeyen kemikleri üzerinde imparatorluğa yükselmesi ve Fransız milletinin ruh ve hissiyatında kısa zamanda hasıl olan değişiklik de o kadar dikkat çekici ve uyarıcıdır.

Ya 1870/71'de Alman İmparatorluğunu kuran Fransız yenilgisi ile sona eren Üçüncü Napoleone'in da imparatorluk kurmasına ne demeli? Allah muhteris mevki düşkünlerinden memleketlerini korusun deyip hayat mücadelemize devam edelim.

Renault kuruluşları Paris civarında Beyanfor'da geçen yüzyılda küçük dükkânında işe başlayan azimkâr bir şahsın ve çocuklarının devamlı çalışması ile kurulmuş, I. Dünya Savaşında çalıştırdığı işçi toplamı altmış bini geçen ve orduya yetiştirdiği birçok motorlu araçlar ve tanklar sayesinde vatanının savunmasında önemli rolü olmuş, küçük demirci dükkânını tünelle birbirine bağlamış muazzam bina ve tesisatın ortasında aynen çalışma ve sebat sembolü olarak saklanmış bir sanat âbidesi idi. Ben bu muhteşem ve çeşitli branşlarda çalışan bu önemli kuruluşun yalnız uçak motorları kısmının vekâletini almış ve o zamanlarda Fransız Loren motorlarıyla donatılmış Breke uçakları kullanmakta olması dolayısıyle nümune ve tecrübe olarak yalnız bir motor verebilmiştim.

Hükümetimizin bu sıradaki imar projeleri dolayısıyle

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Bagnole (Banyol) firması ile ilişkim bana daha geniş ve devamlı bir iş sağlıyordu. Hükümet bir taraftan Ankara şehrinin umumi planlarının hazırlanması, diğer taraftan Samsun, Zonguldak, Mersin limanlarının yapımı işlerine girişmişti. Samsun limanı için evvelce yapılmış olan bazı ön etüdler hakkında yapılan istek üzerine şirketten gelen bir mühendisi Samsun'da bulunan emekli kurmay arkadaşlardan Şefik Beye — sonradan galiba belediye reisi de olmuştu — göndermiş ve adıgeçenin yardımıyle istenilen bilgiyi sağlamıştım. Bu sırada bir taraftan savaş tahribatına uğrayan Warşova'nın yeniden imar ve tenzimi diğer taraftan Yunanistan'da Atina ve Pire şehirlerinin mecralarını yapmakla uğraşan Amerikan Yulen şirketi de, savaş sırasında İstanbul'da elçi bulunan, memleketimiz ve milletimiz hakkında iyi düşüncelere sahip olan Amiral Bristol de Türkiye'de bir eser bırakmak niyetiyle adıgeçenin teşvikiyle Ankara şehrinin planlarını ve imarını üzerine almak istemiş ve her iki şirket işbirliği yapmaya karar vererek hükümetimize teklifte bulunmuşlardır. Banyol limanların, 90 milyon dolar şahsi sermayesi bulunan Yulen de Ankara'nın imarı işlerini üstlenmişlerdi. Bu teklif tarafımdan bayındırlık bakanlığına (Behiç Bey) verilmiş ve görüşmek üzere Ankara'ya gelmeleri cevabı alınmıştı. Biraz sonra Banyol müdürü M. Lobel Yulen'in Atina'daki işleriyle uğraşan mümessili ile birlikte Ankara'ya gittik ve müzakereye başlandı. İki ay kadar süren görüşmeler sırasında her iki şirket de tam bir iyiniyetle geniş ölçüde hükümet isteklerine yaklaşmaya çalıştılar. Limanlar için aklımda kaldığına göre 12 milyon TL.sı, Ankara'nın imarı için de kendileri tarafından hazırlanacak planın uygulanmasına diğer istekli firmalarla ayni şartlar dahilinde katılmak ve yapılacak mukavelelerde Kayseri tren hattı inşası için kabul edilmiş bulunan esaslar dahilinde tanzim edilmek hususunu öngörerek teklif ettiler. Son zamanda M. Yulen de

Ankara'ya gelmiş ise de hükümetçe bugün yarın ile sürüncemede bırakılan görüşmelerin biçim üzerine kesin tekliflerini adeta ültimatom gibi bir mektupla Bayındırlık Bakanlığına takdimden sonra trene binerek gittiler. Gerek limanlar gerek Ankara şehir işleri de bugünkü haline bırakıldı (1). Herşey gibi sebep ve sorumlusu gizli? Amerikalılar sonradan Nişantaşı'ndaki hastaneyi yapmak ve kurmak suretiyle Amiral Bristol'ü hâtırasız bırakmadılar. Fransızlarla olan işbirliği de böylece sona ermiş ve ancak bu yoldaki masraflarımı kısmen kapatmakla kalmıştı.

Memleket için kaybedilmiş bir fırsat saydığım ve aradan birçok seneler geçtikten sonra yüz milyonlara ulaşan ve henüz tamamlanamayan bu limanlar işinde (2) uğradığım bir hadiseyi memleketin idaresi bakımından söylemeden geçemiyeceğim.

Bayındırlık bakanı ile yaptığım üçüncü görüşmeden otele dönüşümüzde M. Lobel'in bana karşı düşünceli tavrı dikkatimi çekmişti. Hele ertesi günü bakanlığa giderken benim beraber olmamamı söylemesi beni kuşkulandırmıştı. Bakanlıktan dönüşlerinde kendisini sıkıştırarak sebebini sordum; nihayet adamcağız Behiç Beyin evvelce sadaret müsteşarlığında bulunmuş yakınlarından Emin Bey adında yaşlı birisini işlerinin bitmesine kadar ayda 500 lira vermek garantisi ile benim yerime tayin etmekte ısrarı ve hatta ifadesine göre yazılı isteği üzerine bunu kabul ettiğini 24 Nisan 1927 akşamı söylemek zorunda kalmıştı. Üstümüzdeki sınıftan olması dolayısıyle kurmay okulundan beri kibar ve dürüst bir insan olarak tanıdığım Behiç Beyin böyle bir hareketi hiç beklemediğimden mem-

1 — Bu plân sonradan meşhur mimar Jansen tarafından hazırlanarak bugünkü yeni Ankara şehri meydana gelmiştir.

2 — Adıgeçen Zonguldak, Samsun ve Mersin limanları 1950-1960 yılları arasında diğer limanlarla beraber yapılarak bitirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

leket hesabına beni cidden meyus etmiş, Emin Bey memnun edilmiş, fakat teşebbüs yine sonuçsuz kalmıştı.

1925 yılında, savaşın Lozan Barışı ile sona ermiş bulunması, yeni bir savaş çıkmasından düşman devletlerin sakınmaları, Türk milletinin işlerine geçici olarak da olsa karışmaktan çekinmeleri sayesinde dış dertlerden uzak kalan cumhuriyet hükümeti, İstiklâl Savaşının gerekli araç ve gereç ihtiyacını parça parça dışarıdan sağlamaya giriştiği sırada İstanbul'daki İmalat-ı Harbiye (Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü) artıklarından faydalanabilinen makine ve tezgâhları Ankara'ya naklederek şehir yakınında piyade fişenk fabrikasını kurmaya başlamış ve Genelkurmayın uygun bulması ile bir heyet tarafından seçilen Kırıkkale civarında Anadolu ortasında yeni fabrikalar kurmayı öngörerek plân ve projelerini hazırlamaya teşebbüs etmişti.

Başbakanlıkta bulunan İsmet Paşa (İnönü) — topçu sınıfındandır — geçen savaşlardaki sarfiyatı ve uğradığımız zorlukları düşünerek günde 1500 mermi yapabilecek kapasitede proje yapılmasını istemiş ise de bu miktara ne mali ne idari gücümüzün yetmiyeceğinden, yapılan münakaşalardan ve görüşmelerden sonra günlük üretimin şimdilik 500'e göre tanzimi, imkân ve lüzuma göre yavaş yavaş artırılması kararlaştırılmıştı. Bu sırada Bulgaristan da bu yolda teşebbüse girişmiş ve genişletilebilecek şekilde günde 100 mermi yapılması kabul edilmişti.

Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünce mermi kovanları için ham madde hazırlığına mahsus bir pirinç haddehanesi günde 500 sahra ve 200 10,5 santimetrelik toplara mahsus mermi imalathanesi için ön şartnameler üzerinden çeşitli yabancı fabrikalardan ayrıntılı projelerin hazırlanması ve teklifleri istenmiş; bu arada Nissen Viter firmasınca da mermi yapımı için teklif yapılarak uzun müzakereler ve incelemelerden sonra fiyatı diğerlerine nazaran

ucuz görülmüş ve mukavele esasları üzerinde yapılan bazı görüşme ve münakaşalardan sonra anlaşmazlık noktaları da hallolunarak ikiyüz altmış dokuz bin ikiyüz seksenbeş İngiliz ve yüzyirmi dört bin Türk lirası fabrika kuruluşlarına ve 915 bin Türk lirası da inşaata ait olmak üzere mümessili bulunduğumuz bu firmaya bırakılmış ve inşaat kısmı için de Ankara'da yerleşmiş bulunan Rella şirketiyle uyuşulmuştu.

Önemli bir taahhüde girecek olan firmaca henüz fabrikanın yeri görülmemiş olduğundan bu maksatla Nilsen direktörü M. Kartoft ve başmühendis M. Kristiyansen Askerî Fabrikalar Genel Müdürü Osman Zati Paşa ve Fen İşleri Müdürü Yarbay Nuri Bey ile 11 Ekim 1925 günü otomobillerle Yahşihan'a hareket edildi. Bu yolculukta meydana gelen olayları Allahın kudretine bir misal olarak arzedeceğim.

Ankara - Kırıkkale tren yolu henüz işletmeye açılmamış olduğundan, âdi bir araba yolu olan Âsiyozgat - Kılıcgediği yolu ile uygun bir havada üç açık taksi ile gidiyorduk. Kılıcgediği vâdiden yaklaşık 150 metre yüksek olan bel noktasına doğru dar, dik ve sürekli kısa virajları izliyerek yükseliyorduk. Yol emniyetli olmadığından bulunduğumuz ilk otomobilden sık sık ve her virajı geçtikçe geridekileri takibediyordum. Yamacın hemen yarısını geçmiştik ki arkamızdaki arabayı kaybettim ve bir feryat duydum. Tabii derhal durduk; bizi takibeden otomobil virajı dönerken arka tekerlekleri boşa gitmiş ve aşağıdaki vâdiye uçmuştu. Koşarak vâdiye indiğimizde otomobilin devrilmeden havada gittikten ve yere çarparak içindekileri etrafa fırlattıktan sonra yirmi otuz metre giderek bir hendeğe dayanıp durduğunu ve içindekilerin dağınık bir halde yerde yattıklarını gördük. Direktör ve mühendis yerdeki kayaların üzerine düşmüş olduklarından birinin omurgasından üç santim kadar sağ tarafında iki omurga kemiğinin

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

çatlamış, ağır vücutlu iriyarı bir kişi olan mühendisin ise çarptığı taşlardan başından ve göğsünden derince yaralanmış olarak yattıklarını, Nuri Beyin tesadüfen bir çalı üzerine düşmüş olmasından bazı hafif yara ve sıyrıklarla kurtulduğunu gördük. Şoför ise hiç yara almadan tehlikeyi atlatmış idi.

Mühendisin vaziyetinin ağır olduğu ve hareket edemiyeceği anlaşıldı. Ankara'ya dönmek zorunda kaldık. Mühendisi ilk istasyon mahalline kadar bir arabaya yatırarak götürdükten sonra Osman Zati Paşaya telefon ederek durumdan Askerî Fabrikalar Müdürlüğüne haber vererek bir imdat treni gönderilmesini ve hastanede yer hazırlanmasını söyledik. Biraz sonra Ankara'dan bir sıhhi imdat treninin yola çıkarıldığını, bir müddet sonra da trenin, bulunduğumuz istasyondan bir evvelkine gelmiş olduğunu öğrendik. Aradan bir saat geçtiği ve sabırsızlıkla beklediğimiz trenin bu istasyondan hareket etmiş olduğu halde henüz bulunduğumuz istasyona gelmiş olmaması bizleri endişeye düşürmüş idi. Nihayet tren geldi; fakat sıhhi imdat yerine bir yaralılar treni karşısında kalmıştık. Bize gelen tren bir evvelki istasyondan kalktıktan sonra işlerini bitiren yol işçilerinin bindiği bir hat arabası ile rampa üzerinde karşılaşmış ve parçalanan arabada bulunan yedi sekiz amelinin hepsini etrafa fırlatmış, bunlardan ikisi ölmüş ve diğerleri de ağır yaralı olarak trene alınarak yola devam etmiş.

Üzüntümüzü bir kat daha artıran bu ikinci üzücü olayın acısıyle kadere başeğerek Ankara'ya döndük. 15 gün kadar Cebeci Hastanesinde bir taraftan tedavi edilirken bir taraftan da mukavelenin hazırlığı ile meşgul olunduktan sonra geri kalan işlemler tamamlanarak 11 Kasım 1925 de mukavele imza edilmiş ve direktörle mühendis Danimarka'ya dönmüşlerdi.

Bir taraftan Kırıkkale'de savaş malzemesinin içeride

yapılması için gerekli tesisat birer birer ihale edilirken bir taraftan da Millî Savunma Bakanlığınca ordunun pek muhtaç olduğu hafif ve ağır çeşitli sahra toplarının siparişi için gerekli incelemelere ve hazırlıklara başlanmıştı. En sonmodel çeşitli tiplerin Bofors, Şnayder, Skoda ve Vikers fabrikalarında görülmesi ve deneylerinin yapılması için, komiserlik kurularak Avrupa'ya gönderilmesi 1927 yılında kararlaştırılmış ve topçu sınıfının en kıymetli ve tecrübeli subaylarından kara, sarı diye birbirinden ayırdığımız Emin Paşalarla İstiklâl Savaşı sırasında M.M. Grubu ile işbirliği yapan Kemal Paşa teknik danışman olarak da Binbaşı Cevdet Beyden oluşan bir heyet 17 Ocak 1928'de İstanbul'dan ekspresle hareket etmişlerdi. Evvelâ Bofors'a gidecekleri için tabii ben de kendilerine katıldım. 24 Ocakta Jasiç - Treyleborg yolu ile İsveç'e geçtik. Berlin'den telgrafla geldiğimizi fabrikaya bildirmiş olduğumuzdan ertesi günü Stokholm'de öğleden evvel istasyonda fabrikanın topçu şubesi müdürü M. Hesle tarafından karşılandık. Bir müddet şehri ve Kraliyet, millî ve askerî müzeleri gezdik. Topçu müzesi oldukça zengindi. Gece, otele pek yakın bir parkın içinde orta büyüklükte zarif opera binasında oynayan hissî bir oyunu seyrettik.

Öğleden sonra, İsveç'te kömür madeni bulunmadığından genellikle hidroelektrik santrallerinden dağıtılan enerji ile işleyen trenle Bofors fabrikasının bulunduğu Karlstog'dan 20 dakika uzaklıktaki çelik atelyeleri istasyonuna indik. Nobel Frodt'a sipariş edilmiş olan barutların kontrol ve teslim alınmasına memur olan albay Şevki ve Yüzbaşı Osman Beyler karşılamaya gelmiş olduklarından birlikte otomobillerle hareket ve misafirlerimizi fabrikanın oteline getirdik. Yakınlarında Bofors ve Nobel Frodt fabrikalarının kurulmuş olduğu Karlstog 15 bin nüfuslu olup ahalisi ekseriyetle savaş malzemesi yapımı için birbirini tamamlayan bu iki kardeş şirketin memur ve işçileridir.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

31 Ocak 1928 gününe kadar fabrika ve atelyeler gezilmiş, çeşitli silah ve mühimmat hakkında görüşmeler yapılmış, atış denemelerinde bulunulmuş ve komisyon tarafından istenen bazı ufak tefek değişiklik teklifleri kabul edilmiştir. Komisyon I. Dünya Savaşının son devresinde kısmen Almanya'dan nakledilip tezgâhlarla Holanda'da kurulmuş olan denizaltı ve savaş malzemesi H.İ.H. atelyelerini de görmek arzusunu gösterdiğinden 5 Şubat 1928'de Malmöe, Kopenhag ve Warnemunde yolu ile Hamburg'a gelindi. Bu muazzam şehir ve limanını dolaştıktan sonra akşam Almanya'nın önemli endüstri merkezlerinden biri olan Osmarbrück üzerinden geçen Hamburg - Lahey trenine bindik.

Holanda hükümeti, Bofors'ın kibar ve önemli müşterilerinden olup bilhassa sömürge orduları için önemli miktarda savaş malzemesi ve mühimmatını Bofors'a sipariş etmekte olduğundan hemen daimi olarak bir muayene ve kabul heyeti fabrikada yerleşmiş bulunmakta idi. Özellikle Bofors yapımı en modern uçaksavar toplarını bu ziyaret sırasında Türk komisyonuna göstermek maksadı ile M. Hesle, Berlin üzerinden gelerek trende bize katılmıştı. Akşam saat 10'da Lahey istasyonunda Bofors'ın Holanda vekilleri M. Greve ve yardımcısı tarafından karşılanarak Santral Otele indik. 7 Şubatta Uçak alayının bulunduğu Utrecht (Utreht) civarındaki garnizona gittik. Alaydan bir batarya Türk komisyonu için hazırlanmış bulunuyordu. Bofors fabrikasının çok değerli başmühendisi M. Hammer'in buluşu olan özellikle yerinde hareket eden bir kürsü üzerine yerleştirilerek hem normal atışlarda hem de yüksekten uçan uçaklara karşı kullanılmaya müsait olacak surette yapılmış olan bu tip toplar yavaş yavaş muhtelif memleketlerden patentleri alınarak büyük devletlerin orduları tarafından da kabul ve kullanılmaya başlanmıştı.

Komisyonumuzun teftiş ve incelemesine hazırlanan bu

batarya, top, erat ve mühimmat kısmı motorlu araçlarla çekilmekte ve tam motorize bir kıta halinde yürüyüşle mevzi almak, numara erlerinin görevlerini göstermek gibi hareketleri yapmış ve atışlar, diğer bir güne bırakılmıştı. Bu gösterilerden sonra alayın kışla, sundurma ve benzeri gibi temiz ve mükemmel bir halde bulunan barınak ve diğer yerleri gezildi. Bizim senede harcanan milyarlara rağmen hâlâ büyük bir kısmı çadır, baraka, zeminlik içinde hizmet gören mehmetcikleri düşünerek müteessir olmamak elde değil. Eratın kıyafet ve malzemesi tam ve mükemmel bir halde ise de talim ve terbiye ve disiplin bakımından noksanları göze çarpıyordu.

Komisyonumuz 8 ve 9 Şubat günleri Roterdam'daki H.İ.H. kurumuna davetli olduklarından bataryanın çeşitli atışları sahilde yapıldı. Topçuların atışlardaki sessizliği ve top hizmetlerinin kolaylığı memnunluk verici görüldü. Komisyon öğleden sonra Anvers - Brüksel yolu ile Şnayder müessesesini ziyaret için Paris'e hareket ettiklerinden ben de akşam treni ile Berlin'e doğru Holanda'dan ayrıldım.

İlk defa gitmiş olduğum Holanda hakkında bazı düşüncelerimi ekliyeceğim.

Birinci Dünya Savaşının felâketlerinden kurtulmuş olan ve nüfusu birkaç milyonu aşmayan Holandalılar, çeşitli ve özellikle II. Dünya Savaşından sonra bugün istiklâllerine kavuşmuş bulunan Endonezya'nın 40 milyondan fazla ve büyük çoğunluğu müslüman olan geniş, zengin sömürgesinin tarım ve maden kaynaklarını sömürmek sayesinde dünya ticaret âleminde önemli bir mevki sahibi olmuşlar ve kendilerine büyük servetlerle müreffeh bir hayat temin etmişlerdir. Sömürge halkının iş ve emekleriyle kolayca elde ettikleri bu hazineler, memlekette israf ve eğlence yolunu da açmış, dans ve eğlenceye ilgi artmış, hatta iptila derecesine varmış görülmektedir. Hemen her caddede görülen barlar, iş zamanından sonra dolar, saat

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

sekize doğru kapanır; yemekten sonra lüks, kibar kısımları açılır ve gece yarısını geçinceye kadar devam eder. Saat 12.30'da kanunen kapatılmak, genellikle kumar oyunları da yasaklanmak suretiyle sefahatin sınırlandırılmasına hükümetçe çalışılmaktadır.

Hayatın tadını her bakımdan çıkarmaya eğilimli ve buna imkân bulan ve servetlerini kolayca sağlayabilenler yemek yemeği de Romalıların yükselme devirlerindeki duruma çıkarmışlardır. Her türlü teşkilât ve konforu olan muhteşem ticaret kulüplerinden biri olan Lâhey Kulübünün «Restaurant Royal» inde eşsiz bir Macar orkestrasının çaldığı latif melodiler arasında komisyona verilen ve hayatımda kral ve padişah sofralarında bile benzerini görmek değil işitmediğim ziyafeti misal olarak yazıyorum. İstiridye, çeşitli balık ve mezelerle verilen değişik aperatiften sonra çorba, balık, ördek, çeşit çeşit sebzeli etli yemekler, tatlılar, istakoz, peynirler, meyveler haricinde istek ve arzuya göre garsonların dolaştırıp istiyenlere sundukları çeşitli balıklar, kanatlı hayvanlar, mevsimi olmamasına rağmen özel pamuklu kutular içinde çeşit çeşit, görülmemiş yaz ve kış meyveleri, iyi cins şaraplar, likörler. Hollandılar herhalde ikram sever insanlar. Genellikle ağırbaşlı, sakin, medeni bir millet olan Holandalılar kendi topraklarının denizden doldurulmak suretiyle kazanılmış olması, bu toprakların her çeşit ekime elverişli bulunması dolayısıyle ticaret, denizcilik, balıkcılık, çiftçilik ve mer'aları sayesinde peynir ve yağ gibi tarım endüstrisi ile hayatlarını kazanırlar. I. Dünya Savaşından sonra bir kısım endüstri kuruluşlarına da önem verilmiştir.

Lâhey Holanda'nın resmî hükümet merkezi; birçok dünya borsalarına merkez olan Amsterdam ve Hamburg limanlarına rekabet edebilecek kadar işlek bulunan Roterdam şehirlerinden daha küçük olmakla beraber kraliçeler tarafından başkent olarak tercih edilmiştir. Temiz, muntazam caddeleri, geniş ve büyük plajı, sahil boyunca yükselen büyük otelleri, gazinoları, devletlerarası adalet sarayı, kraliçenin şehir içindeki gösterişsiz sarayı, civarındaki iyi bakılmış çeşitli köşklerle süslenmiş büyücek ormanı ile insana huzur ve sükûn veren bu şehir zengin sınıf tarafından da ikametgâh olarak tercih edilmiş olup Amsterdam ve Roterdam'daki iş bürolarına girip gelmektelerdir.

Birinci ve ikinci kamera denilen Âyan (Senato) ve mebuslar meclisleri ile diğer kuzey memleketleri gibi meşruti bir hükümet tarzını kabul etmiş olan Holandalıların beşte ikisi protestan ve diğerleri katolik mezhebinde olup bu dinî farklarla beraber muhafazakâr ve sosyalist olarak siyasî partilere de ayrılmışlardır.

Bu seferki seyahatimde birkaç gün Berlin'de kalarak hem bazı ziyaretlerimi ve hususi işlerimi yapmak, hem de biraz dinlenmek istiyordum. Bu maksatla evvelce Hayfa'da yanlarında pansiyoner olarak kaldığım ve çoktandır görmediğim Tiergarten karşısındaki bir apartmanda oturan ve hürmet ettiğim kıymetli bir mürebbi olan Madam Foht'a misafir olmayı tercih ettim. Apartmanın hemen yakınında bir kilise, bunun karşı tarafında da Tiergarten içinde bir gazino bulunuyordu. Halkın zevk ve istirahatine yarayan bu güzel binada müziğin, mâbedin yakınlığı dolayısıyle yasaklanmış olduğunu öğrendim. Dinî duyguların incitilmemesi amacıyla alınan bu tedbir karşısında bizim İstanbul'da Parkoteli karşısındaki camiin durum ve maruz kaldığı emri düşündüm (3).

Almanlar gibi medeniyetin zirvesine yükselmiş bir milletin, katoliklerin gösterdikleri birlik sayesinde seçimleri

3 — Vaktiyle İstanbul'un bir iki büyük otelinden birisi olan Parkotel'in arkasında bulunan küçük bir mescit, Atatürk'ün emriyle «eğlence ile ibadet bir arada olmaz» diye kapatılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kazanmakta olmaları ve ayrılık yapılmadan kilise vergisi adı altında senede yüzde beşe kadar vergi ödemekte olduklarını da dikkate değer buldum.. Katolik mezhebinin inanç ve âyinlerine nazaran dinimizin manevî ve yüksek prensiplerinin en kısa bir bakışla farkları meydanda iken cahillik ve bilmezlik sonucu olarak meydana gelen taassup ve yanıltıcı uydurmaları karşılayacak, halkımızı uyaracak ve aydınlatma yolu ile bâtıl inançları yıkacak vasıtalara başvurmak gibi önemli görevini ihmal ederek dinimizi medeniyete engel gibi bir düşünceye meydan vermek aydınlarımız için utanılacak bir durumdur.

Berlin'de şahsi ziyaret ve işlerimi gördüğüm sırada Simens ve diğer bir firmanın müşterek çalışmalarıyla çok sanatkârca yapılmış olan dürbünle planeteryum binasında ay ve zührenin gökteki durum ve hareketlerini takip ve buna dair verilen faydalı bir kozmografya konferansı dinlemek fırsatını da bulmuş, 16 Şubatta Berlin'den hareketle 19 Şubat 1928'de İstanbul'a dönmüş idim.

Komisyonun incelemeden dönüşünden sonra Millî Savunma Bakanlığı tarafından dağ topları ve malzemesi için Bofors, Şneider, Skoda ve Vikers fabrikaları teklifte bulunmaya çağırılmışlardı. Bofrs tarafından evvelce Hollanda için yapılmış olan ve komisyona gösterilen ve tecrübeleri genellikle iyi sonuç verdiği görülen ve komisyonun bazı değişiklik ve düzeltmeler gerektiği yolundaki görüşleri de uygun bulunmuş olduğundan bu yarışmada muvaffak olacağımızda büyük ümitler besliyordum. Bu siparişi almak benim için iki bakımdan çok önem taşıyordu.

Evvelâ Sutko müessesesi sahibi M. Johnson'ın 1926 tarihinde Bofors ile yaptığı mukavele 30 Haziran 1931 tarihine kadar geçerli olup bu tarihten sonra mukaveleyi bozmaya ve dolayısıyle yeni bir vekil tayinine fabrika yetkili oluyordu. Eğer bu mühim işte muvaffak olursak Bofors yanında durumum çok kuvvetlenecek ve vekâletin bana geçmesi ihtimali sağlamlaşmış olacaktı.

İkincisi, toplam dört milyon dolara yakın bir para tutan bu sipariş bana önemli bir komisyon hissesi de sağlayacağından yüksek bir menfaat elde edecektim.

1914 senesi Harbiye Nezareti (Savunma Bakanlığı) topçu şubesi müdürü iken başkanlığımda bu dağ topları için Avrupa'ya gönderilen komisyon tarafından yapılan inceleme ve deneyler sonunda bunlarda bakanlığın aradığı vasıflar görülmediğinden alınmamıştı. Aradan geçen 14 sene içinde top yapımında meydana gelen gelişmeler sayesinde bu vasıflar sağlandığından, ordunun muhtaç olduğu bir silahın aracılığımla getirilmesi benim için manevî bir haz olacaktı.

14 Eylül 1928'de teknik görüşmelere başlamak üzere fabrikanın topçu şubesi elemanlarından M. Salin ve evvelce Krup Fabrikasında çalışırken bu toplar üzerinde uğraşmış olan, Krup ve Bofors müesseseleri arasındaki mukavele gereğince halen Bofors'ta çalışmakta olan mühendis Daver'le birlikte Ankara'ya hareket ettik. Fen ve Sanat Müdürlüğü ile gerek top gerek mermi vasıfları üzerinde anlaşmış olmakla beraber Skoda ve Şnayder fabrikalarının vekili bulunan Babanzade Fuad Beyin öncelikle Şnayder firması teklifini ve bir İngiliz mühendisi ile Vikers sistemini müdafaa ve müzakere ile istenilen vasıfları kabul etmiş olduklarından, sipariş için bu üç rakip firma arasında eksiltme yapılması bakanlıkça kararlaştırılmış ve üç firma da ayrı ayrı fiyat indirimi hususunda üst üste yapılan baskıdan sonra nihayet kapalı zarf usulü ile son ve kesin fiyatların verilmesi ve en ucuz bulunacak teklifin tercih ve kabul edileceği bildirildi. Belirli gün ve saatte her üç firma zarfları müsteşarlığa verilmiş ve Bakan Abdülhalik (Renda) Beye bırakılarak fabrika mümessillerinin de hazır bulunduğu bir heyet önünde zarflar açılarak okunmuş ve

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Bofors Fabrikası fiyatı diğerlerine nazaran ucuz görülerek evvelce yapılan bildiri çerçevesinde siparişin Bofors'a verildiği bildirilmişti (24 Aralık 1928). Gerek bakan bey gerek rakip firmalar mümessili tarafından tebrik ve muvaffakiyetler dileklerine teşekkürlerle mukabeleden sonra tam bir memnunlukla bakanlıktan ayrıldık. Bir iki gün önce Ankara'ya gelmiş olan Direktör Holm ile o akşam, sonradan arsasına Sümerbank binası yapılan Taş Han'ın altındaki Baba Karpiçin o zamanın bol havyarı ve şampanyası ile başarımızı kutladık. Sevinçli bir huzur içinde geceyi geçirdik. Meğer çektiğimiz zorluklar ve heyecanlı devir henüz son bulmamış; ertesi sabah erkenden Harbiye dairesinden acele bakanlığa gelmekliğim için telefon ettiler. Bu daveti hayra yormak kabil değildi. Bir münasebetsizlik karşısında kaldığımızı tahmin ederek sanat okulundaki bakanlık binasına gittim ve doğru bakan beye çıktım. Abdülhalik Bey merhum çok halûk ve efendi bir kişi idi. Mütessir ve üzüntülü bir dil ile bakanlık ihaleye karar vermiş ve firma mümessilleri önünde bunu bildirmiş ise de ihalenin yazılı olarak bildirilmemiş olması bahanesiyle fiyatımızdan 40 bin lira kadar bir indirim yapmayı kabul ettiğini Şnayder mümessilinin İsmet Paşaya söylediğini, onun da ihaleyi ertelediğini, şahsen ihalenin kesin olarak bakanlıkça yapıldığını ve hakkımızın saklı bulunduğunu, icabederse Millet Meclisi önünde de savunacağını söyledikten sonra yeni münakaşalara meydan vermemek için Şnayderin son teklifinden bir miktar daha indirim yaptığımızı bildirirsek meselenin hallinin kolaylaşacağını ilâve ettiler. Kendilerine direktör Holm ile görüşeceğimi ve bu indirimi de kabul ettireceğimi ümit ettiğimi söyliyerek yanından ayrıldım. Biraz sonra da durumu direktöre açıklayarak onayını aldıktan sonra bakanlığa bildirdim. Ertesi gün sabah erkenden bahriye müsteşarlık dairesinde buluşup ihaleyi yazılı olarak bildirmek suretiyle bu yakışıksız pürüzü de ortadan kaldıracak idik. Holm ile birlikte ertesi sabah gittiğimiz zaman bahriye müsteşarlığında bakan beyle ilgili bakanlık subaylarının resmî muamele evrakını hazırlamış bulduk. Eski teklifimizden 50 bin lira daha indirim yaparak Şnayder'in son teklifinden bir miktar daha düşük bir parayı kabul ve bu konudaki tutanağı imza etmek suretiyle meseleyi sonuçlandırdık. Birkaç gün içinde mukavele maddeleri üzerinde de anlaşarak bütün techizat ve mühimmatı mükemmel ve hemen sahra topları ayarında yüzü aşkın dağ topunu, karşılığı beş — sonradan değiştirileaek yedi seneye çıkarılmıştır — senede taksitle ödenmek şartiyle (2.700.000) dolar karşılığında teslimi taahhüt ederek mukaveleyi doğum günüme rastlayan 6 Ocak 1929 tarihinde imza ettik.

Bizdeki eksiltme ve artırma usulleri daima hazine yararı gözönünde bulundurularak, müteahhide hiç bir hak bırakmayacak surette ve her çeşit satın alma için bir düzen ve basılı formülle yapılır. Yiyecek maddeleri ve savaş malzemesi satın almalarında da şekil aynıdır. Bu yüzden ordu en mühim savaş araçlarını satın almada da ucuzluk esas prensip kabul edilmiş ve savaş gücü, kullanma kolaylığı, malzeme standardı, öğretim ve eğitim, cephane temini gibi çeşitli faktörler genellikle fiyat faktörü karşısında dikkate alınmaz. Bu yüzden ordumuz çeşitli fabrikaların, çeşitli sistemi ile âdeta bir silahlar müzesi halini almıştır. 1950 seçimlerinde mebus olarak bir müddet bulunduğum Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bu durumu anlatmaya çalıştı isem de «varak-ı mihr-i vefayı kim okur kim dinler.»

Bir sene sonra Bofors fabrikasının bütün dünyaca patenti alınmak suretiyle ordularına kabul edilmiş uçaksavar topları da yüzbin liralık bir fiyat farkından dolayı reddedilmiş ve gemi topları tipindeki ağır Vikers toplarının satın alınması tercih edilmiş idi. Hatta bir sene sonra patenti

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

alınan Bofors tipi uçaksavar topundan bir örnek, siyasi durum dolayısıyle, İstanbul'a gönderilmiş ve hükümetimizin izniyle tarafımdan mavna üzerinde Ocak 1929'da Andriyef adındaki Rus memuruna devir ve teslim edilmişti. Amerikan yardımı sayesinde ordumuz şimdilik standart ve modern malzemeye sahip olmuştur.

Bofors'ın gerek miktar gerek teknik bakımından bu siparişe fazla önem vermesi ve mukavele gereğince yapımı izlemek ve kontrol etmek üzere bir subay heyetiyle askerî fabrikalardan seçilen yirmi kadar ustanın fabrikaya gönderilmesi sebebiyle Sutko ile müşterek işlerdeki hakkım mahfuz kalmak ve büro şefliği vaziyetinde 1000 Kron maaş ve bir ikametgâh tahsis edilmesi şartiyle geçici olarak teslimat sonuna kadar Bofors'ta bulunmaklığım kararlaştırıldı.

Bu fabrikanın vekâletini üstlenebilmem için atılmış ümit verici bir adımdı.

Geçen iki sene zarfında birçok tecrübelerle bağımsız olarak iş görmeye tamamen hazırlanmış olduğum gibi son büyük taahhütlerle de maddî vaziyetim emin bir hale gelmişti. Bu sebeple kazancımdan bir kısmını sanayie ayırmak ve bu yolda memlekete bir hizmet etmeyi de düşünüyordum.

İzmir'de Kâzım Karabekir Paşanın başkanlığında toplanan bir heyet aracılığı ile hazırlanan Sanayii Teşvik Kanunu bu koudaki düşünceme kuvvet verdi. İmalât-ı Harbiye Genel Müdürü (Askerî Fabrikalar Genel Müdürü) iken tanıdığım Yervant Çizmeciyan Efendi ile ara sıra görüşüyor ve kurşun boru ve kablo telleri üzerine süplon geçirmekte olduğu Galata'da Mumhane Caddesindeki mağazasına gidiyordum. Adıgeçen, kablolarını Almanya'nın kuzey batısındaki Aachen (Ahen) civarındaki Eşoill fabrikasından getirttiğini, onlara gittiği zaman durumu tetkik ettiğimi ve tamamen dışarıdan getirilen bu elektrik kablolarının içeride yapımının mümkün olacağından bahsetmiş, ben de Avrupa seyahatlerim sırasında hem Eşoiler fabrikasını hem de Trelleburg'daki İsveç kablo ve lastik fabrikalarını gezmiştim. Oldukça mühim ve ince bir iş olduğunu gördüğümden Yervant Efendinin fikrine pek de iştirak etmemekle beraber adıgeçenin sanatçığılığına da güvendiğimden işine bir miktar para bağlamayı nihayet kabul etmiş ve bazı müzakere ve münakaşalardan sonra 21 Şubat 1929 tarihinde on bin lira sermaye ile bir komandit şirket kurmuştuk. Başarırsak memleket için yeni ve mühim bir sanayi dalı meydana getirmiş olacaktık. Ben 3 Nisan 1929 da M. Holm ile yapılan anlaşma gereğince geçici olarak Bofors fabrikasında çalışmak üzere, kızlarımın yatılı olarak Dam de Sion Fransız kız lisesinde öğretimlerine devam etmekte olmaları dolayısıyle eşim ve beş yaşındaki oğlum ile İsveç'e hareket ve 10 Nisandan itibaren fabrikada vazifeye ve Millî Savunma Bakanlığından Edib Bey başkanlığında gönderilen 18 kişilik heyetle 22 Nisanda müştereken tesbit olunan program çerçevesinde işbirliğine başlamış olduğumdan kablo fabrikası tesisat işlerini tamamiyle Yervant Efendiye bırakmıştım. Adıgeçen bir taraftan İstanbul'da müsait bir fabrika yeri aramaya başlamış, diğer taraftan Berlin'e gelerek Almanya'dan esaslı tezgâhları sağlamaya koyulmuştu. Bir talih eseri olarak gazete ilânları arasında hacizli ve küçük ölçüde bir kablo fabrikasının toptan satışa çıkarıldığını görmüş ve işimize yarayacağını görerek yaklaşık 15 bin liraya alınabileceğini bana bildirmiş ve benden uygun cevap aldığından fabrikaya talip olmuştu. Yoksa yeni bir kablo fabrikası için gerekli makineleri almaya mali durumum müsait değildi.

Yine iyi bir tesadüf eseri olarak Fındıklı'da emekli bir arkadaşımın boşaltmak istediği büyücek bir otomobil garajını da kiralamak mümkün olduğundan Almanya'dan getirtilen tezgâhların yerleştirilmesi ve bazı noksanların ta-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mamlanmasına hız verilerek Mayıs 1930 sonunda Alman Hükümetinin kablo yapımında kabul etmiş olduğu teknik esaslar ve formları ihtiva eden V.D.E. (Verein Deutscher Electric Geselschaft) tüzüğü gereğince tecrübelere başlanmıştı.

İşin önem ve büyüklüğü, kablo ithalatı ile uğraşan ticarethanelerin gülümseyerek aleyhimize yaptıkları olumsuz propagandalar karşısında manen ve ilk tecrübelerimizin iyi sonuç vermemesi maddeten üzüntülerimi mucip oluyordu.

Diğer taraftan Sanayi Teşvik Kanunundan faydalanarak ham madde olarak dışarıdan gümrüksüz getirttiğimiz elektrolitin %99,9 tasfiye edilmiş bakır tellerin ve henüz memlekete hiç girmemiş olan ham kauçuğun ithalinde gümrüklerce birçok itiraz ve engellere uğruyor, bazen memleketimizde bol bakır madeni olmasına rağmen bugüne kadar henüz elektrolit olarak tasfiye edilmeyen bakır çıplak tellerimizin parlaklığına bakarak sırma işlemeleri için olduğunu, bazen ham kauçuk denklerinin mamul bulunduğu iddiaları karşısında gümrük idaresi ve kimyagerlerini aydınlatma ve inandırma ile uğraşıyor, bazen de bunaltıcı ve yeis getirici durumlarla karşılaşıyorduk. Ne yazık ki memleketimizde özellikle şahsî teşebbüs yolunda atılan her adıma yardım yerine zorluk çıkarmak idare teşkilâtımızca gelenek, bu teşebbüsün memleket için lüzumlu ve faydası hemen hiç dikkate alınmamak usul olmuştur.

Bu satırları yazarken hükümet ve belediyenin ve halkoyunun teşviklerine güvenerek Beşiktaş'ta kurduğu pastörize süt fabrikası müteşebbisinin nihayet bunalıp fabrikayı satması ve % 30 oranında ucuz olarak yabancı sermayesi ile açılan Gislavt fabrikası yapımı yerli otomobil lastikleri yapan — halen yüz milyonlar sarfı ile dışarıdan getirmek zorundayız — müessesesinin tasfiye mecburiyetinde kalması hatırıma geliyor.

Ben de bu sene sonlarında Bofors işleri için bir iki ay kadar İstanbul'da bulunduğum sırada bu zorluklarla uğraşmış, birkaç kez tezgâhları bir mavnaya doldurup denize dökmeyi bile düşündüm. Bereket versin henüz asabımızın, yaşın ilerlemesiyle kuvvetini kaybetmemiş olması sayesinde dayanarak aylarca deneylere devamdan sonra imalat dönemine geçmek ve mallarımızı piyasaya çıkarmak mümkün oldu.

İlk defa Galatasaray sergisine katılarak gerek Teknik Üniversiteden gerek İstanbul Elektrik Şirketinden Avrupa kabloları niteliğinde olduklarına dair aldığımız tasdiknamelerle sergilemeyi başardık.

Fabrikanın güvenle çalışabilmesi için bazı noksanlarının tamamlanması, Avrupa'dan satın aldığımız ham maddenin sağlanması, günden güne büyüyen masrafların kapatılması gibi ihtiyaçlar yavaş yavaş benim mali gücüm dışına çıkmış ve beni borçlanmaya mecbur etmişti.

Mallarımız piyasada tutulmaya başlamış ve üretimimiz günden güne fazlalaşmasına rağmen rulman sermayenin yetersizliği yeni bir ortak bularak yeni bir sermaye artırması yapmak kesin zorunluğu karşısında kaldım. Bofors'daki görevim son bularak İstanbul'a dönmüş olduğumdan Sânizade Murad Beye durumu anlatarak şirketi kollektif yaptık (1 Haziran 1931). Bu suretle şirkete 50 bin lira girmiş oldu ve anlaşma gereğince fabrikanın yönetimini de kendi üzerime aldım. Üretimin artması, piyasa isteklerinin yoğunlaşması üzerine bir sene geçmeden kollektif şirketin sermayesi de gelişmenin gereklerine yetmemeye başladığından Murad By aracılığı ile Hayri Beyin (İpar) iştiraki sağlanmış ve 150 bin liralık bir anonim şirket kurularak esas mukavelesi 22 Haziran 1932 tarihinde yüksek tasdike gönderilmişti.

1930'dan itibaren İkinci Dünya Savaşı münasebetiyle 1939 senesi sonunda terkettiğim şahsî ticarethane çalış-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mama geçmeden kauçuk ve kablo fabrikasının hikâyesine devam edeceğim.

Fabrikamız yeni şekliyle ve büyük sermayesiyle kapasitesini artırmış ve her suretle gelişmeye başlamış ve gerek ilk yerleştiği garaj kısmını ve gerek altındaki yer katını satın alarak genişlettiği gibi ısmarladığı bazı yeni makinelerle de üretim gücünü artırmış bulunuyordu.

1935 senesinde Millî Savunma Bakanlığı, bedeli yaklaşık 750 bin liraya ulaşan on bin kilometre telefon kablosu sipariş etmek istiyordu. Bu sipariş için gerekli şartname ve örnek Fen ve Sanat Dairesinde daha 1931 senesinde hazırlanmış olduğundan 15 Nasin 1931'de bir nusha da ben almış idim. Çeşitli Avrupa firmalarından özetlenmek ve en ağır şartları kapsamak üzere hazırlanan bu şartnamenin uygulanmasına ve yerine getirilmesine ne fabrikamızın teknik gücü ve mevcut tezgâhları müsait idi ne de mali durumumuz böyle önemli bir taahhüde girmemize yeterli idi.

Erikson firmasının vekâletini almış olmam dolayısıyle şartnameyi Stokholm'e gönderdim. Pek ilgilenmediler. 1934 senesi Erikson firmasının Oslo (Norveç) şubesinin bazı telefon ve santral siparişlerini takip için gönderdiği M. Peg'in İstanbul'a gelmesinden yararlanarak henüz açık artırmaya çıkarılmamış olan sahra kablosu işini kendisiyle görüştük, gerek şartname üzerinde gerek fabrikamızda incelemede bulunduktan sonra adıgeçen, Stockolm kabul etmezse bu işin Oslo şubesince fabrikamızla müştereken yapılabileceğine karar verdi. Fabrikamıza büyük bir ilerleme ve gelişme imkânı sağlayacak olan bu siparişi almak için biz de bu işbirliğinde bütün imkânlarımızı kullanacaktık.

21 Şubat 1935'de bu maksatla İsveç'e hareket ettim. Bofors genel direktörü M. Holm — ki bir müddet evvel Erikson şirketi genel müdürlüğüne getirilmişti — ve diğer direktörleriyle öngörüşmelerden sonra Oslo ve Budapeşte

direktörleri ve M. Perg'in katılmasıyle Erikson merkezinde bir toplantı yapıldı. M. Perg'in inceleme ve hesaplarına dayanılarak kabloların kısmen Erikson firmasının Stockholm yakınındaki Sivert kablo fabrikasında ve kısmen de İstanbul'da yapılmasına ve yaklaşık 100 bin lira kadar elde edilecek kârdan İstanbul kauçuk ve kablo fabrikasının 50 bin lira kadar tahmin edilen bina ve lüzumlu tezgâhları ile laboratuvar tesisatının tamamlanmasına harcanmasına karar verilmiş ve esaslar tesbit edilmişti.

Kablo eksiltmesi için 5 Mayıs günü belirlenmişken gerek fabrikamızdan yapılan girişimler ve gerek diğer firmaların bazı itirazları üzerine 16 Mayısa ertelendi. Teknik şartname M. Perg'in incelemesi ile Kauçuk ve Kablo fabrikası namına tarafımdan imza edilmiş ise de mukavelemizin «kısmen dışarıdan kısmen içeriden sağlanması» şeklinin hükümetçe kabulü için gerek Savunma gerek Maliye ile görüşmelere devam ediyorduk.

Yabancı firmalar arasında yapılan eksiltme de en az fiyat ile olmuş ise de Bakanlıkla ilişkiyi kesmemiş ve komisyon ile görüşmeye devam ederek 1 Haziran 1935 tarihli değişik teklifimiz üzerine biri yerli diğeri dışarıdan gelecek kablo için iki ayrı fiyat tesbit edilmiş, teslim şartları ve ödeme hakkında ufak bazı değşiklikler yapılarak mukavele şartlarında da uyuşma hasıl olmuş ve Maliye Bakanlığından uygun cevap alınmış ve ilk teminat mektubumuz da Kauçuk ve Kablo Fabrikası tarafından İmar Bankasından alınarak ihale sağlanmıştı.

Bu suretle ilk dış teslimat bitmeden fabrikamız tam şartnameye uygun ve hatta muayenede talep olunan evsaftan yüksek olarak hissesine düşen parti imalatına başlamış bulunuyordu. Fabrikamız yükümlülüğünü mukavelesi dahilinde yapmış olmakla memlekete hem modern bir müessese hem de güçlü bir sanat eseri getirmişti. Bugün Avrupa'dan kablo ithalatına lüzum kalmayacak surette mü-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

teaddit kablo ve lastik fabrikası kurulmuş ve bu arada fabrikamız da sermayesini 250 bin liraya yükselterek senede 2 - 3 milyon liralık çeşitli kablo üretmekte ve ham madde temini, döviz noksanlığı yüzünden dağıtma derdinden kurtulsa ve muntazam bir kapasiteyle çalışabilse üretimini bir misli artırmak ve gerek fiyat gerekse kalite bakımından Avrupa mallarıyle rekabet ederek civar memleketlere ihracat yapmak gücündedir. Ne yazık ki «memleketimiz bir tarım ülkesidir» fikri ve sanayimizin gelişmesine hizmet edecek yolların kapalı kalması, teşebbüs sahiplerinin cesaret ve gayretini kırmaktadır.

Şimdi artık meslek edindiğim yabancı fabrika mümessilliği çalışmalarına geçiyorum. Yukarıda belirttiğim gibi 10 Nisan 1929'dan itibaren Bofors'da çalışmaya başlayarak bilhassa dağ topları yapım ve deneyleri, teslim etme ve yollama işleriyle uğraşıyor, tecrübeli ve anlayışlı bir kişi olan Albay Edip Beyin dürüst ve haksever yardımı ile komisyonla birlikte hazırlanan program gereğince muntazam bir çalışma takibediyor, ayni zamanda Nobelfortd fabrikasındaki barut ve trotil siparişlerine de bakıyordum.

İlk sekiz ay zarfında şartnameye uyularak yeniden yapılan bir top üzerinde yapılan bütün tecrübelerde bazı ufak tefek düzeltmelerle başarı elde edilmiş, gerek top, gerek mühimmat üzerinde seri yapımına geçilmiş ve bu durum normal bir tarzda devam etmişti. Fabrikanın bazı görüşlerini Millî Savunma Bakanlığı ile görüşüp çözmek üzere 27 Kasım 1929'da başmühendis M. Hammer ile birlikte hareket ve Ankara'da harbiye dairesi fen heyeti genel müdürlüğü ile müzakereden sonra anlaşmaya varıldığına dair alınan kâğıtla 17 Aralık 1929'da Hammer İsveç'e dönmüştü. Ben direktör Holm'in bana verdiği gizli görevi takip ve yapmak üzere İstanbul'da kaldım. Bu vazife İsveç hükümeti tarafından doğrudan doğruya kendi sınırlarından çıkarılmasını uygun bulmadığı, Ruslar tarafından Bofors'-

tan tam patenti alınmış olan lastik tekerlekli ve özel bir kundağa oturtulmuş modern bir tip uçaksavar topunun İstanbul'da aktarma suretiyle Rus memurlarına teslimi idi.

Ankara'da iken şahsen bakan Abdülhalik (Renda) Beyin onayı alındıktan sonra Rus elçiliği başkâtibi ve deniz ataşesi ile temas edip Holm'e telgrafla haber vermiştim. Topun Dabkoviç acentasına bağlı Milanove vapuru ile 20 Aralık 1929'da İstanbul'a geleceğini öğrendikten sonra Çinili Rıhtım Hanındaki bir Rus müessesesi aracılığı ile onu teslim almaya memur yüzbaşı Andriyef ile görüşerek gereken hazırlık yapılmış, bakanlık tarafından da harbiye dairesi yollama bürosuna ve gümrük idaresine emir ve talimat verilmişti. İstanbul'a geldiğinde özel bir mavna ile Kuruçeşme'ye yollanan top Andriyef tarafından muayene ve teslim alındıktan sonra karşılığı olan bir milyon küsur dolarlık çek Stokholm'de ödenmek üzere Rus bankasından (Banka Kommerciale İtalyana)ya devir edilerek mesele iyi bir şekilde sonuçlandırılmış, top da Rus bandralı Sako vapuru ile Odesa'ya ben de Bofors'a hareket etmiştim. 3 Ocak 1930.

İşte yapım, atış, hareket deneyleri en ince detaylarına kadar komisyon ve ustalarımız tarafından takip ve uygulanarak ve fabrika tarafından da komisyonun gösterdiği bazı ilâve istekleri kabul edilmek suretiyle kesin teslimleri yapılan toplar ve mühimmatın muntazam sandıklarla parça parça yollanmasına başlanmış ve benim de devamlı fabrikada bulunmam lüzumu kalmamış olmasından faydalanarak çocuklarımın öğretimlerine devamlarını sağlamak için özel eşyalarımızı vapurla yolladıktan sonra toplam sekiz kişilik ailemle 24 Haziran 1930'da İstanbul'a hareket ettik. Ben tekrar Bofors'a dönecektim.

İsveç'te bulunduğum sırada Paris'te oturan Rauf (Orbay) Beyle haberleşmekte idim. Hatta hareketimizden bir müddet evvel Mısırlı Prens Ömer'in yatıyle Stokholm'e gel-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

diği zaman trenle Oslo'ya gideceğini ve bulunduğumuz yerden geçecekleri saati bildirerek bizleri görmek istediğini yazmıştı. Bu istasyon Boforstan yirmi dakika kadar bir uzaklıkta bulunduğundan otomobille gidip orada kendisi ile birkaç dakika görüşmüştük. Rauf Bey bu seyahatinde Prensle birlikte Norveç kıyılarında bir deniz kazası geçirmiş ve batan yattan bir mucize kabilinden kurtulmuşlardı. Kendisinden aldığım cevapta mutlaka Paris'e uğramaklığımı bildirmiş olduğundan ailemi, dönüşte buluşmak üzere 26 Haziran 1930'da Viyana'da bıraktım. Paris'te üç gün kalarak Rauf ve Adnan (Adıvar) Beylerle görüşüp dertleştik. Birini Deniz Lisesinde, diğerini Tıp Fakültesine — Almanya'ya kaçmasından önce — devam ettikleri zamandan beri tanıdığım ve sevdiğim bu iki muhterem vatandaşın İstiklâl Savaşı sırasında, çeşitli sorumluluklar altında kendilerini memlekete adamış olduklarına şahit olduğum bu yüksek vatanseverlerin hal ve durumları cidden üzücü ve acı idi. İzmir suikast tasavvurunda hiçbir ilgisi olmadığı halde uğradıkları iftira ile beş altı seneden beri yaşadıkları hayat dayanılmazdı. Manisa cephesinden gelerek, Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşayı karşılayan ve başlangıçta Temsil Heyetinde bulunan, sonradan İstanbul'da toplanan Mebuslar Meclisinde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'da aylarca esirlik hayatı geçirdikten sonra Lozan Muahedesinin imzasına kadar Başbakanlıkta herkesin hürmet ve güvenini kazanarak başarılı bir yönetim gösteren Rauf Bey, akraba ve dostlarının yardımlarıyle bir otel odasında binbir zorluk içinde yaşamakta, böbreklerinden rahatsız bulunan Mustafa Kemal Paşanın cepheye her gidişinde kendisine yoldaşlık ederek onu kötü alışkanlıklardan muhafaza ve sağlığını koruyan, İçişleri Bakanlığı yaptığı sırada meşhur İngiliz casusu Mustafa Sagir'in fesadlarını önleyen Adnan Bey ise bir Fransız üniversitesinde Türk dili öğretmenliği maaşı ile ve belediye-

nin Orlean Kapısı civarında memur ailelerine ayırdığı bir apartmanın beşinci katında eşi Halide Edip Hanımla birlikte olgun bir sabır ve bekleyişle yaşamak mecburiyetinde idiler. Kendilerine karşı nankör ve haksızca yapılan yakıştırmalar sebebiyle yokluklar içinde vatana hasret çekerek geçen seneler maddi olduğundan fazla manevi bakımdan da onları hırpaladığını görerek içim sızlamıştı. En mühim dertleri memlekete dönmek imkânını bulmak teşkil ettiğini, şahsi idarenin devamı, kendisinden kurtuluş ümidi besledikleri İsmet Paşanın tutumu hakkında malûmat alarak teselli bulmaya çalıştıklarını konuşmalarından anlıyordum. Nihayet Rauf Bey İsmet Paşanın Cumhur Başkanı olmasından sonra başbakan Refik Saydam'ın aracılığı ile Büyük Millet Meclisinin İzmir İstiklâl Mahkemesinin kararının hatalı olduğunu kabul etmesi sayesinde Rauf Bey bu alçakça lekeyi temizlemiş ve her iki günahsız kişi memlekete ve huzura kavuşmuşlardı.

Durumum fazla kalmaya uygun olmadığından Viyana'ya döndüm ve ertesi gün ailece İstanbul'a hareket ettik. Şişli'deki evimizi başkasına kiralamış olduğumdan Tünel civarında Markiz Pastahanesinin üzerinde möbleli bir daireye geçici olarak yerleştik.

Kızlarım yatılı olarak Dam De Sion Fransız kız lisesi, oğlumu da ilköğretimin yabancı okullarda yapılmasını yasaklayan kanundan evvel Alman lisesine kaydettirmiş olmam sayesinde öğretimlerine devama başladılar. Dönüşümüzden birkaç gün sonra vapurla gönderdiğimiz şahsi eşyalarımız da gelmiş ve gümrükten epeyce uğraştıktan ve İsveç'e götürmüş olduklarımızın da vergilerini ödemek suretiyle çıkarabilmiştik. Bazı işlerin takibi için kısa bir müddet Ankara'ya gittikten ve Sutko ile hesaplarımı kestikten ve evimize taşındıktan sonra 20 Ekim 1930'da tekrar Bofors'a döndüm.

O sırada yapılan dış siparişler sebebiyle hükümette

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

döviz sıkıntısı mevcut olduğundan siparişlerin bütçeye ve yıllık ihracatımızla karşılığı sağlanarak Türkiye'nin borcuna sadakati bilindiğinden duyulan güven sayesinde kolayca açılabilen kredilere ayırarak yapıyor, fakat pasaport alabilmek için yabancı memleketlerdeki bir akrabanın dâvetine — ki hemen yalnız müslüman olmayanlar için mümkün olabiliyor — lüzum kalmadan özel kişiler, dışarıdaki ve hatta içerideki yabancı paralarından kullanmak için kayıt ve şartlara uymak kanuni mecburiyeti olmadığından istedikleri kadar seyahat edebiliyorlardı. Karaborsa henüz alışkanlık halini almadığı gibi paramızın kıymeti, bütçemizin beş milyara çıkmasına rağmen bugünkü gibi düşük değildi. Kıyaslamaya yardım için o zamanın yaklaşık döviz kıymetlerini yazıyorum.

Bir Bulgar Levası 1,50 kuruş, bir Sırp (Yugoslav) Dinarı 4 kuruş, bir Avusturya Şilini 28 kuruş, bir Alman Markı 48 kuruş, bir Belçika Frangı 6 kuruş, bir Fransız Frangı 8 kuruş, bir Macar Pengosu 37 kuruş, bir Amerikan doları 120 kuruş, bir İsveç Kuronu 53 kuruş, bir İngiliz sterlini 942 kuruş idi.

Bu durum sayesinde tüccarlar ve sanayide mali itibarları ve vaziyetleri sayesinde muhtaç oldukları maddeleri doğrudan doğruya normal şartlar içinde ve müesseselerinin sağladıkları güvene göre kredili olarak getirebilmek sayesinde hükümet dağıtım ve ödeneğini beklemiyerek normal ve düzen içinde en yüksek randımanla çalışmak imkânını buluyorlardı.

Bosfor'da top siparişimizin son kısımları kalmış olması dolayısıyle artık şahsıma ihtiyaç kalmamış gibi idi. Norveç'teki Ravfos fişek fabrikasında M. S. Bakanlığının önemlice bir siparişini takip için birkaç gün süren seyahatimden dönüşümde hesabımı kesmiş ve çalışmamı takdir eden fabrikadan Türkiye mümessilliği vâdini alarak 29 Aralık 1930'da İstanbul'a döndüm. Bofors Fabrikası mümessillik

mukavelesi 30 Aralıkta son bulmuş ve uzatılmayacağı Sutko firmasına bildirilmiş olduğundan yalnız 30 Haziran tarihine kadar altı aylık bir geçiş devresi bırakılmış idi.

Pek sınırlı bir aylık gelir ile ordudan istifa ederek ayrıldıktan sonra geçen yedi yıl içinde çeşitli teşebbüs ve sebat sonucunda nihayet müstakil bir yazıhane açabilecek hale gelmiş ve sağladığım güven sayesinde doğrudan doğruya birçok önemli firmaların mümessili olarak çalışmak imkânını bulmuştum.

Ancak bir yazıhanenin kurulması ve muntazam çalışması tek başına idaresi mümkün olmadığından güvenilir ve işbilir arkadaşlara da ihtiyacım vardı. Bu sebeple evvelce birlikte çalıştığı Yılmaz müessesesinden ayrılmış olan emekli binbaşı Vehbi Beyle ve Ankara'daki işlerimi takibetmek üzere evvelce Millî Savunmada topçu şubesi müdürü bulunan ve istifa ederek özel surette çalışmaya başlamış olan Tahsin Beyle görüşerek kendileriyle işbirliği konusunda anlaştık.

Vehbi Beyin Yeni Postahane karşısındaki büyük handa bir yazıhanesi bulunduğu gibi çeşitli dillerde haberleşme işlerini bilen ve muhabereden anlayan Hitzigrath adında bir de Alman kâtibi vardı. Sutko firmasının geçiş devresinin bitimine daha altı ay kadar bir zaman olduğundan bu dönemde müstakil olarak çalışmayı hem tecrübe, hem ihtiyatlı olmak bakımından lüzumlu görmüştüm.

İstanbul'da bu hazırlıkları ve bazı işleri tanzimden sonra mümessillik mukavelelerini yapmak üzere 22 Haziran 1931'de İsveç'e hareket ettim. Bu defa Köstence, Bükreş, Lemberg, Prezişel üzerinden Romanya ve Lehistan yolu ile Breslau yolunu tercih ettim. Vapur I. mevki, Köstence'den itibaren Bofors'a kadar tren II. mevki yataklı olarak 178 TL. karşılığında biletimi almıştım. Kur farkı ve hayat ucuzluğu.

Balkan Savaşından sonra ayrılmış olduğum ve bende

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

birçok hâtıraları bulunan Bükreş ve Romanya'yı bir daha görmek istiyordum. Romanya Deniz Yolları şirketinin temiz, güzel vapurlarından biri olan Kral Karol gemisi ile güzel bir deniz yolculuğundan sonra şafakla Köstence'ye geldim. Türklerin pasaport ve gümrük muamelesinde gösterdikleri zorluklardan bahseden Romanyalı memur kolayca ve süratle görevini yaptı. Liman eskisinden daha muntazam ve temiz. Tren saat yedide hareketle 11.30'da Bükreş'e geldi. Avrupa treni saat 17.30'da kalkacağı cihetle altı saat vaktim vardı. Evvelâ ataşelik zamanında oturduğum evi ziyaret ettim.

Hipodroma giden büyük bulvarın üzerinde birçok yeni büyük köşkler ve sonundaki meydan üzerinde de bir zafer takı yapılmış. Şehrin merkezinden geçen ve kral sarayının bulunduğu Kaleviktorya'dan, Bulvar Elizabet'ten dolaşarak Çeşmecu Parkında dinlendikten sonra saray binasının civarında tanınmış güzel bir lokanta olan Enesko'da temiz bir öğle yemeği yedim. Askerî ataşelik devrinden kalma sınırlı Romencem ile etrafla anlaşmakta hiç zorluk çekmedim. Kaleviktorya ile Bulvar Elizabet'in birleştiği yerde oldukça büyük, güzel bir askerî kulüp, yeni açılan bazı yollar, tramvayların tamamen elektrikle işletilmesi gibi Bükreş'in mühim imar hareketi geçirmiş olduğu göze çarpıyordu. Şehri kesen Domboviça Kanalının karşı tarafına geçtim; fakat epey yorulmuştum. Önemli değişiklik ile genişletilmiş olan istasyona dönerek gazinoda bir süre dinlendikten sonra trene bindik ve zamanında hareket ettik.

Ploeşti, Bozeo havalisi eskisiyle kıyaslanamayacak derecede birçok yeni gaz kuyuları ile dolmuş gibi idi.

20 Haziran sabahı Berlin'e geldim. İstanbul'dan hareketten evvel Almanya'da kriz olduğundan bahsediliyordu. Ben Berlin genel hayatında böyle bir şey hissetmedim, normal hayattan farklı bir durum göremedim. Lokantalarda,

eğlence yerlerinde müreffeh bir hayatın devamı göze çarpıyordu. Almanya'da bunalım varsa eğer bu mevcut sermaye ve enerji dolu millî çalışmanın sonucunu almak hususunda yeteri kadar geliştirilememesinden olsa gerek. Akşam treni ile Baltık denizini geçerek Lasko'da aktarmadan sonra akşam saat 7.30'da Karlokoga'ya çıkarak Bofors'ın yeni yapılan oteline misafir oldum.

Seyahatimdeki esas maksat mümessillik meselesine kesin bir şekil vermekti. M. Salin standart mümessillik kontratını hazırlamış olduğundan 1 Temmuzda iki nusha olarak imzaladım. Direktör Holm"in 18 Temmuzda Amerika'dan dönüşü bekleniyordu. Gelince imzası alınıp katalog, reklam malzemesi v.s. gibi mümessillik bürosu için lâzım olan şeylerle birlikte İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı.

Nobelfortd Direktörü M. Herlin ile de görüşüp mukavele üzerinde anlaştık. Her iki firma mümessilliklerinin bana verildiğini Millî Savunma Bakanlığına bildirecekleri gibi mevcut işlerin de bana teslimi hakkında Sutko'ya bildirileceğini söylediler.

Bofors'da izli ve hassas tıpalar vesair yenilikler hakkında bazı bilgiler de edindikten, Ankara'daki çeşitli işler hakkında görüştükten sonra Erikson müessesesiyle de durumumu tesbit için 4 Temmuzda saat 10'da trenle Bofors'tan hareketle 3 saat sonra da Stokholm'de Grand Hotele indim.

Grand Hotel gerek yeri, gerek süsleme bakımından şehrin en güzel oteli olduğu gibi Bofors mensuplarına %20 tenzilat ile muayyen ücreti faturaya giren müstahdemin hissesi haricinde bahşiş kabul etmeme faidesi de vardı.

Hatta bir defasında midemden rahatsız olmam dolayısıyla kendisine hususi şahsi hizmetler yüklemeye mecbur kaldığım oda hizmetçisine rica ve ısrarlarıma rağmen bir bahşiş aldıramamıştım.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Kış mevsiminde ortalama 20 saat devam eden uzun gecelerine, bol, devamlı fakat rüzgârsız olması sebebiyle dokunmayan kar ve soğuklarına mukabil yaz mevsiminde güneşin batışı ile doğuşu arasında gecelerin birkaç saatlik fecir aydınlığında geçen İsveç'in kısmen İstanbul'umuza benzeyen başkentinin civarını gezmeye fırsat bulamamıştım. Bu sebeple şehrin batısından gelen müteaddit suların birleşerek vücuda getirdiği göllerin denize döküldüğü deltaya kadar uzanan boğazın güzelliğini çok dinlemiş olduğumdan görmeye karar verdiğimden ertesi sabah şehrin meşhur deniz banyo ve gezinti yeri olan Salzöbaden'e işleyen küçük vapurlarından birisine bindim. Şehir sınırı ilerisinde başlayan boğazın gerek iki sahili, gerek mecranın bölünerek oluşturduğu adalar tamamen işlenmiş bir zümrüt gibi köşkler, bazı yerlerinde iki kıyıyı birbirine bağlayan zarif asma köprüler gerçekten ruh açıcı, hayat verici bir manzara vücuda getiriyordu. Birçok iskelelere uğrayarak deltanın başlangıcına kadar yaklaşık iki saat kadar süren bu deniz yolunu anlatmak benim harcım değildir.

Salzöbaden'e çıktıktan sonra sakin bir denize uzanan küçük bir yarımadanın ormanları arasında yapılmış güzel bir gazino ve lokantada öğle yemeği yedim. Birçok motor ve kotraların barındığı limancıklara bitişik olan plaj, Avrupa'nın gördüğüm muhtelif banyoları kadar büyük ve muhteşem binaları yoksa da temiz ve insanı dinlendiren bir hali vardı. Öğleden sonra yarım saat kadar süren bir tren yolculuğundan sonra şehre döndüm. Yolda bol güneş, mavi sular ve değişik manzaralarıyle emsalsiz olan Boğaziçi'nin güzelliğine, gaz ve kömür depoları, harap ve bakımsız, terkedilmiş kısımları, çıplak yamaçlarıyle bozulmamış olsa, biraz insan eliyle bezense, bakımlı bir hale getirilse nasıl bir cennet olacağını düşündüm.

Ertesi gün otele yakın bir opera binasının parkına karşı olan ve Berlin'in Wertheim mağazasına benzeyen Turdiska Kompani'den bazı alış-veriş yaptıktan sonra telefonla aldığım randevu saatinde Erikson müessesesi merkezine giderek direktör Klemming ve öğleden sonra da başdirektör Gremberg ile görüştüm. Kendisiyle altı aylık geçici bir mümessillik mukavelesi üzerinde anlaşmaya vardık.

Bir gün sonra da Erikson'ın telefon atelyesini ve civardaki Sivert kablo fabrikasını direktörü ile ziyaret ederek akşam treniyle Trelleburt'a hareket ettim. Bir gün sonra buradaki otomobil lastiğine kadar her çeşit kauçuk yapımında bulunan fabrikayı görmek için Strand Hotele indim. Fabrika gerçekten muazzam ve benim için çok istifadeli oldu. Fakat öğleden sonra çıkan sert fırtına sebebiyle seyahatime devam etmiyerek bu küçük liman kasabasında sıkıntılı bir gün daha geçirmek zorunda kaldım. Ertesi gün fırtına hafiflemiş olduğundan 10 Temmuz 1931'de Alman bandralı Doyçland (Deutchland) vapuru ile biraz sallanarak Sazniç'e geçtim. Hamburg - Liege - Bruxelle yolu ile Paris'e hareket ettim. Belçika'dan itibaren tren çok kalabalık oldu. Benim de görmek istediğim Koloni sergisi bu kalabalığa sebep olmuştu. Ertesi akşam Paris'te Kuzey Garına indim. Otellerde yer bulmak zorluğu başgösterdi. Nihayet geceliği 45 franga ve üç günlüğü peşin verilmek üzere istasyona yakın bir küçük otelde bir oda bulabildim. Ertesi gün pazar olduğundan her taraf kapalı idi. Sergiyi gezmeye gittim. Eifel (Eyfel) kulesi civarında Sein (Sen) nehrinin iki tarafında ayrılan yerde Fransa'nın bütün sömürgeleri, hristiyanlık propagandası için katolik, protestan paviyonları ve dünyanın çeşitli kıtalarındaki inşaat, hayat tarzlarını, yaptıkları sanat eserlerini sergileyen bu paviyonları gezerken idadi sınıflarında iken kitabet dersi hocamız merhum Ali Nusret Beyin — Şair Cenab Şahabettin'in kardeşi — yardımı ile ve Fransızcamı ilerletmek amacıyle tercüme ettiğim «Sergent Simplet» adındaki Fransız sömürgelerinde geçen bir seyahatnameyi canlı olarak ta-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kibediyor gibi oldum. Bütün Fransa sömürgelerinin bitki, sanat, ve diğer işleri, hayat ve kıyafetleri sergilenmiş ve çok faydalı olmuştu. Akşam İbrahim isminde bir Cezayirlinin açtığı barakada kebap ve kuskus pilavı yedikten sonra otele geldim. Süsleme ve düzenlemede bazı aksamalar olmakla beraber sergi genellikle güzel, özellikle Fransız endüstrisine ait paviyon, enformasyon dairesi gibi bazı binalar ve içindekiler çok mükemmel idi.

Gerek sergi ve gerek 14 Temmuz Millî bayramı dolayısıyle sokaklar geçilmez bir hale gelmiş ve hatta yer yer meydanlarda hazırlanan muzikaların oynak havaları ile danslar bile başlamıştı.

Bir gün evvel yabancı öğrenciler sitesini de gezdikten sonra biletimi almış olduğumdan Simplon ekspresiyle 14 Temmuz sabahı Paris'ten ayrıldım ve 17 Temmuz 1931 öğle vakti Sirkeci'ye geldim.

Sutko firması vekâletlerinin mühim bir kısmının bana devredilmiş bulunması sebebiyle postahane karşısındaki yazıhanede görevlerimizi, alacağımız ücretleri arkadaşlar arasında bölüşerek işe başladım. 1932 yılı içinde Nobelfortd namına birkaç barut ve tronbel ile Ravoks fabrikası namına prinçten kovan siparişi almıştık. Fakat birlikte geçen altı ay içinde ne yazıkki tabiat, çalışması ve düşünce tarzlarında rastladığım farklar sebebiyle bu birleşmenin ümid ve arzum dairesinde devamını imkânsız görerek ayrılmaya mecbur oldum. 1 Ocak 1933'den itibaren Şişli'de evimin alt katını yazıhaneye çevirerek Vehbi Beyin yanında çalışmakta olan M. Hitzgrad'ın bana katılması ve emekliliğini istemiş olan Askerî fabrikalardaki Nuri Beyin Ankara'daki işlerimin takibini kabul etmesi üzerine tam ve müstakil bir tarzda faaliyete geçtim.

Kablo fabrikası murahhas azalığını da Murad Beyin üzerine almasıyle daha serbest kalmış olduğumdan top, mermi, barut, tronbel gibi Bofors, Nobelfrotd fabrikalarının

hemen devam eden ve bazen işlemler yüzünden sürüncemede kalan veya yeni mukavelelere bağlanan işlerden başka Erikson firmalarının PTT ve diğer dairelerdeki telefon, santral işleri, Finlandiya'da Skotla firmasının hafif ve ağır makineli tüfek tecrübelerine iştiraki, denizaltılara dair Şantiye Dolalvar müessesesinin teklifi gibi çeşitli işlerini takibetmek üzere hemen her ay birkaç gün ve hatta haftalarca Ankara'da kalmak icabediyordu. Tabii bu takip ve teşebbüslerden her zaman sonuç almamakla beraber yazıhane masrafları rahatça karşılandıktan başka bana yeteri kadar bir kâr sağlıyordu.

Büyük kızım lise tahsilini tamamlamış olduğundan piyanosunu ilerletmesi ve biraz da müstakil kalması maksadıyle Paris'te bulunan dayısının yanına göndermiştim. 5 Kasım 1934. İki senedir durmaksızın çalışma yorgunluğunu çıkarmak ve firmalarımla muhtelif işler hakkında temas ve müzakerede bulunmak üzere eşimle birlikte 21 Şubat 1935'de ekspresle İstanbul'dan hareket ettik. İki gün Peşte'de Saint Geller otelinde kalarak gündüzleri Buda cihetindeki sarayı, Bâli Baba türbesini ve Tuna sağ sahili üzerindeki muhteşem parlamento binası gibi önemli yerleri gezdik. Gerek sarayda gerek parlamento binasındaki Macaristan seferlerine ait büyük tarihî yağlı boya tabloları gördük. Geceleri de Salome ve Kavaliero Rustikana operalarını seyrettik. Peşte bu güzel şehir geçirdiği harici ve dahilî savaşlardan sonra acaba şimdi ne haldedir?

25 Şubatta Viyana'ya gelerek Erikson'ın Viyana şubesindeki telefon ve Filips radyo fabrikalarını gezdikten sonra direktör Bonernav ve mühendis Zeliç ile işlerimize dair müzakerelerde bulunduk. Gece de Fidelio operasını ve ertesi akşam da Skala tiyatrosunda Valzerparade isimdeki şarkılı, danslı bir komedi operet seyrettik. Viyananın Germinçig'leri ve Viyana muhasaramızda karargâh yeri olan Kalkenberg'i ziyaret etmeyi unutmadık.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

28 Şubatta Berlin'e gelerek ve 2 Martta Berlin'den hareketle ertesi akşam Stokholm'de Grandotele indik.

Burada en mühim işim Millî Savunma Bakanlığının sahra telefon kablo siparişini müştereken yapmayı sağlamaktı. 4 Martta Erikson merkez direktörleriyle ve 6 Martta Oslo ve Peşte direktörleri ve Ankara'da ve İstanbul'da fabrikamızda takibat ve tetkikatta bulunmuş olan M. Bery ile genel bir görüşmeden sonra müsbet bir karara varıldı ve bir protokol ile tesbit edildi.

8 Martta Bofors oteline indik. Çeşitli işler hakkında fikir alış-verişinde bulunduktan ve 15/24, 105/18 topları için sipariş aldığımız barutların tecrübelerini de yaptıktan sonra 14 Martta oradan hareket ile akşam Oslo'da Bristol Oteline indik. Ertesi gün Erikson şubesi müdürü M. Kodul ile Oslo'dan yaklaşık iki saat mesafede güzel bir su fiyordu kenarındaki Okaman kablo fabrikasını ziyaretten sonra pirinç kovan ve önemli bir piyade fişek siparişi almış olduğumuz Radfos direktörü ile görüştüm.

M. Kodul ve madamı hergün sabah akşam yemeklerini şehrin güzel manzaralı yerleirnde veya evlerinde yedirmek suretiyle bize çok ikramda bulundular ve otel masraflarımızı da vererek bizi mahcup ettiler.

17 Martta Helsinborg limanından 20 dakikada Skaşarak Boğazını geçerek Kopenhag'a geldik. Ertesi gün de Hamburg'a vardık. Oradan hareketle 20 Martta saat 10.30 da istasyonda bizi karşılamaya gelen Nihat Reşat ve kızımız Saada ile buluştuk. Oturdukları eve yakın olmak için Lütetin Oteline indik. Adnan Bey ve diğer dostlarımızı ziyaret ettik. Eşim bir müddet daha Paris'te kalmayı tercih ettiğinden ben Rauf Beyle görüşmek üzere 28 Mart akşamı Lion - Nice üzerinden Monte - Carlo'ya hareket ettim. Massena Otelinde geceliği 25 franga banyolu bir oda buldum. Rauf Bey Paris'te sıkılmış, gerek sıhhati ve gerek malî vaziyeti sebebiyle daha sâkin ve genellikle daha ucuz

olduğu için Villa Angelika adındaki bir pansiyonda kalmakta ve çok ağır hayat şartları geçirdiğini, her ihtiyacını bizzat temin mecburiyetinde olduğunu teessürle gördüm. Monte-Carlo'da yerleşmiş olan Mısırlı Aziz Paşa kendisinin yegâne dostu ve görüştüğü zat idi. İlk defa geldiğim Monte-Carlo'yı birlikte gezdikten ve bir gece de gazino'ya giderek oyunları seyrettikten sonra 31 Martta Nice yolu ile Torino üzerinden Milano'ya geldim. İtalya'nın birinci derecede sanayi ve ticaret şehri olan Milano'nun büyük ve muhteşem garının karşısında yeni yapılmış olan Exelsieure Galba oteline indim. Gündüz muazzam katedralini ve diğer görmeye değer yerlerini ziyaretten sonra gece Scala de Milano Tiyatrosunda Faust operasını seyrettim. 4 Nisan 1935 sabahı Semplon ekspresiyle hareket ve 6 Nisan'da İstanbul'a döndüm.

Almanya'da Hitler iktidara geçmiş ve mali vaziyeti düzelttikten sonra Versaille Muahedesi şartlarını bozarak ordu ve sanayiin kuvvet ve inkişafını da Amerika ve İngilizlerin takibettiği siyasetten istifade ederek temin etmişti. Almanlar bilhassa muhtelif tayyare tiplerinde vücuda getirilen yeniliklerle kurulan birçok fabrikalar için dışarıda pazar aramak ihtiyacını duymaya başlamışlar ve bütün uçak yapan fabrikalar bir dernek kurarak rekabet sahasına atılmışlardı. Bu birliği temsilen Von Bentheim Türkiye'deki vaziyeti tetkik ve birlik için bir mümessil tayin etmek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Gönüllü olarak İtalyan - Osmanlı Savaşında Bingazi cephesinde Enver Paşaya katılarak ve sonra onun Savunma Bakanlığı zamanında da yaver olarak ordumuzda teğmen rütbesiyle vazife yapan adıgeçeni tanımış olduğumdan çıkan bir fırsatta görüştük ve ilk uçak subaylarımızdan yüzbaşılıktan ayrılmış Şakir Bey (Dr. Feyzi Paşa merhumun oğlu) de beraber olarak 12 Nisan 1935'de Ankara'ya hareket ettik. O sırada Alman uçaklarının vaziyeti şöyle idi. Avcı, hız 360 km., fi-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

yatı 31 bin TL. Dovvatin uçaklarının hızı 405 km. olduğundan, mevcut motorla hız bakımından Almanlara üstün bulunuyordu. Keşif uçakları 350 km. hız, fiyatı 60 bin TL. olduğundan gerek hız gerek fiyat bakımından Fransız uçaklarına üstün bulunuyordu. Bombardman uçakları hız 330 km. fiyatı 120 bin TL. ile Alman tipleri örneklerine üstündü.

Ertesi gün Von Bentheim ve Şakir Beyle birlikte Hava müsteşarı Salim Cevat Paşa ve teknik şubesiyle görüşerek Alman uçak sanayii ve son durumları hakkında sözlü bilgi ve bu konuda bir de rapor vermişlerdi.

Bundan sonraki iki gün içinde Derneğin Türkiye'de temsili hususu hep beraber müzakere ve münakaşadan sonra Şakir Beyin uçak işlerindeki uzmanlığı ve benim de gerek kurulu bir firmaya sahip bulunmam gerek şahsi durumum itibariyle görevlerin bölünmesi suretiyle firmam altında işbirliği yapmamız kararlaştırılarak mukavelesi yazıldı. Bu suretle bütün Alman uçakları - Junkers firmasının evvelce Kayseri'de uçak fabrikası kurması dolayısıyle daha evvel temsil edilmiş olmasından hariç — Türkiye mümessilliği firmama verilmiş bulunuyordu.

Almanya'nın çelik ve savaş malzemesi sanayii, Krupp fabrikası da faaliyete geçmiş olduğundan Bofors fabrikasını ilgilendiren işlerde de yavaş yavaş rakipler başgöstermeye başlamış ve özellikle İsveç yapımı fiyatlarının yüksekliği dolayısıyle Bofors Fabrikası tekliflerinin eksiltmelerde kazanması ihtimalleri zayıflamış olduğu göze çarpmakta idi. Hatta Bofors dağ topları mermileri eksiltmesini Bohmerfrein firmasının bir milyon iki yüz bin lira fiyatına karşı dört milyon İsveç Kronu ile kaybederek tahminimiz meydana çıkmıştı. 1 Kasım 1935.

Bundan dolayı Türk uçaklarının şimdiye kadar genellikle Brege Fransız uçaklarından oluşması ve Alman firmalarının eğitim, keşif, avcı ve bombardman uçaklarının

gerek kalite gerek fiyat ve ödeme bakımından gösterebilecekleri kolaylık dolayısıyle firmamıza yeni ve cazip bir branş olması memnunluk verici idi. Ankara'da Nuri Bey, İstanbul büro işlerini önem ve dikkatle yapmakta olduklarından hem uçak birliği müdürleriyle görüşmek hem de esasları hazırlamakla beraber sahra telefon kablosunun 55 bin lira tutan garanti mektubunu temin ve mukavelenin tamamının uygulanmasına dair ayrıntıları Erikson merkeziyle tesbit maksadıyle seyahat gerektiğinden 3 Temmuz 1935 de İstanbul'dan hareket ettim. 6 Temmuzda Berlin'de uçak birliğine giderek Von Bentheim Riga'da bulunduğundan, kendimi oradakilere takdim ve müdür Klinger ve bazı uzmanlarla görüştükten sonra Stokholm'e gittim ve Erikson merkezinde evvelce Bofors'ın direktörü iken Erikson Genel Müdürlüğünü yüklenen M. Holm ile görüşerek sahra kablo siparişi ve yapımı üzerinde son durumu ve hareket tarzını tesbit ve tanzim ettik. Makineli tüfek tekliflerinde bulunmuş olduğumuz Skoha imalatını görmek üzere 10 Temmuzda Oyhoma vapuru ile Baltık Denizinin kuzey kısmındaki delta ve ilerisindeki adacıklardan geçerek ertesi gün öğleden evvel Helsingfors'a geldim. Stokholm'den telefonla haber verdiğim için beni karşıladılar ve Kamff oteline yerleştirdiler.

Öğleden sonra 20 milimetrelik makineli tüfekle donatılmış askerî motorbot ile bir saat kadar liman dışına gittik; atış tecrübelerini yaptık. Ertesi gün saat dörtte Savunma Bakanlığı müdürlerinden Güstavson ile bir bakanlık otomobili ile dört saat uzaklıktaki Tammer kasabasındaki Donner fabrikasını ziyaret ederek yapılan işleri gördüm ve öğleden sonra saat üçte hareket eden vapurla Obo'ya uğradıktan sonra 13 Temmuzda güzel bir havada sabah erken Stokholm'e geldim. Finlandiya gerek şehirleri, gerek limanları ve büyük bir kısmı ormanlar ve göllerle

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

kaplı olan arazi ve yolları bende küçük fakat medenî bir milletle karşılaştığım etkisini yaptı.

İsveçte başka işim olmadığından ayni gün Berline hareket ve bir gün sonra da Parise giderek Orlean Palas otelinde eşim ve kızımla buluştum. Birkaç gün Pariste kaldıktan sonra Nihat Reşat Bey Fransanın Vosges bölgesindeki Plombier banyoları doktorluğunu almış olduğundan 20 Temmuzda Paristen ayrıldık. Plombier küçük bir kasaba; içinde bizim Yalovadakine benzer romen tipi sıcak su kaynağı var. Güzel büyük bir oteli, gazinosu, parkı, küçük bir tiyatro ve dans salonu ve hatta bir rulet oyun salonu ile ziyaretçilerine hoş vakit geçirtecek tesisleri de var. Etrafı ormanlık, otokar ile bir saat ötede ormanlar arasında meydana gelmiş küçük bir göl, bizim Aband'a ne kadar benziyor. Kenarındaki Geradmer köyü temiz gazinoları, köşkleri, temiz ve bakımlı yolları, güzel havası ve manzaralarıyle olağanüstü bir yazlık yer.

20 Temmuz akşamı Plombier'den 20 dakika uzaklıktaki küçük istasyondan Dijon'a giden trene bindik ve burada doğu ekspresine geçerek eşimle birlikte İstanbul yolunu tuttuk.

Yolda Berlin'den gelmekte olan Heinkel Uçak Firması direktörlerinden Herr Eikler ile tanıştık. 30 Temmuz'da, Büşreş'te bulunan bir H.E. 70 bombarduman uçağının gösteri mahiyetinde Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'a geleceğini öğrendim. Bizde bir gün evvel Sirkeciye inmiştik. Ertesi gün öğleden sonra bir pilot ve iki makinist ile gelen uçağı meydanda karşıladık. Hava aktarma ambar müdürünün yardımı ile teminatsız olarak gümrük muamelesini bir gün sonra tamamladığımız uçak 55 dakikada Ankara'ya indi.

Sahra kablo siparişi mukavelesi için herşey hazırlanmış olduğundan kısmen kullanılmış kısmen yeni gereken tezgahları ve ustaları fabrikamıza gönderecek ve dışarıdan ithal edilecek 2/3 kısmını yapacak olan Sivert kablo fabrikasının direktörü Olson'da 2 Ağustosta İstanbula gelmiş olduğundan ertesi gün fabrikada birleşerek mevcudumuzu tetkik ve muhtaç olduğumuz tezgahları tesbit ve binada yapacağımız ek inşaatı kararlaştırdık.

Fabrika işlerini delege azamız Murad Beye bırakarak ben mukaveleyi imzalamak ve uçak işleriyle uğraşmak üzere deneylerin yapılacağı Eskişehire gittim. 5-6 Ağustos 1935 günleri bir komisyon önünde uçağın uçuş vaziyeti, makineli tüfenk ve fotoğraflarının kullanılma şekli, sürat ölçmeleri, telsiz görüşmeleri, atışları vesair faaliyetleri yapıldı. Genellikle sonuç memnunluk verici bulundu. Komisyonca yalnız öne ateş eden bir pilot makineli tüfengi olmaması noksan görüldü ise de bu fikir alman görüşüne uymuyor idi. Direktör Adler, Şakir Feyzi Bey Heinkel uçağıyle ertesi günü İstanbula ben de Von Bentheim ile bakanlıkla görüşmek üzere trenle Ankara'ya hareket ettik. Hava müsteşarı ve şubesiyle temas ederek Kayseri'de Junkers firması tarafından kurulmuş olan ve fakat bakanlıkla anlaşmazlık halinde bulunan eğitim uçakları fabrikası için Gotha firması tipi üzerinde müzakerelerden sonra Gotha müdürlerinden Köhentel ile Bentheim inceleme için Kayseri'ye gittiler. Ben de sahra telefonu kablo mukavelesini 9 Ağustosta imza ve büroma ait işleri takipten sonra Kayseri'den dönen Bentheim ile 17 Ağustosda İstanbula döndük.

Ankara'da Bofors ve Nobeltfrotd devamlı işlerine eklenen denizaltı, makineli tüfenk, telefon ve muhtelif uçak firmalarının tatbikat, tecrübe ve müzakereleri İstanbul'da uzun müddet kalmama engel oluyor ve hemen ayların yarıdan fazlasında Ankara'da bulunmamı gerektiriyordu. Bu arada Alman mühimmat sanayii ile rekabet zorunda kalıyorduk. Barut işleri için Rutvabler, mermilerde Bohumofrein, sahra tlefon kablosunda çeşitli kablo firmaları

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

gibi ciddi rakipler karşısında kaldık. Birinci ve üçüncülere karşı siparişleri aldı isek de ikinci bir fiyat farkından kaybetmiş, makineli tüfenk ve denizaltıda ise muvaffak olamamıştık. Bu devamlı ve çeşitli çalışmaya rağmen ortakların hisseleri, yurt içi ve dışı seyahatler, vergi gibi muhtelif masraflar sebebiyle orta halli aile hayatıma devam edebiliyordum. Bereket versin istikbal için en ziyade ümid beslediğimiz uçak kolu gittikçe gelişmeye müsait bir hal alıyordu.

30 Ocak 1936 da evvelki temas ve tekliflere dayanarak yapılan dâvet üzerine Gotha firmasının Go-145 eğitim ve okul uçağı müzakerelerine başladık. Auro Fransız tipi ile rakip bulunuyorduk.. 18 Şubat tarihine kadar devam eden müzakereler sonucunda lisansı verilmek ve yedek kısımlar için de yüzde tenzilat yapılmak hususunda anlaşarak altı uçak için ilk siparişi aldık. Alman uçak birliği gerek çalışmalarımızdan gerek Gotha siparişinin alınmasından memnun kalmış olacak ki Berlin'e gelmem ve muhtelif uçak fabrikalarını görmemi istemişlerdi. Buna benim de ihtiyacım vardı. Bu defa seyahat yolumu değiştirmeyi ve deniz yolunu tercih ederek Krinal adındaki İtalyan vapuru ile 24 Nisan sabahı hareket ettim. Ertesi sabah gemilerin hemen hemen sert rüzgârlarla karşılaştıkları Andros boğazından sakin bir hava ile geçerek saat 14 de Pire limanına geldik. Vapur dört saat kadar burada kalacağından bundan faydalanarak birçok seyahatime rağmen hiç görmediğim Atinayı ziyaret ettim. Kral sarayı, Grandbritani oteli civarı şehrin en güzel kısmını teşkil etmekte, genellikle geniş ve temiz yollarıyle bütünü, Akrepol ve diğer meşhur eski eserleri ile insanda küçük bir Avrupa şehri hissini vermekte ise de kurak ve çıplak çevresi hiç de çekici değildi. Sahildeki Faler kısmı özellikle senenin uzun süren yaz mevsiminin devamlı sıcakları altında tek yaşanabilecek bölgesi. Gece vapurumuz dar Korent kanalından hemen kıyıya sürünür derecesinde bir yakınlıkla Mora yarımadasını memleketin kuzey ana toprağına bağlayan asma köprü altından geçerek sabahleyin Korent ve Patras körfezlerini geçmiş ve gece Adriyatik denizini aşarak 27 Nisanda öğleden evvel Brendizi limanına girmişti.

Mussolini'nin İtalya'nın kalkınması hususunda muvaffak olduğu büyük bir ilerlemeden, 25 sene önce geçtiğim bu küçük kasaba da istifade etmiş, liman, güzel bir anıt ve liman feneri ile süslenmiş, istasyon sahile indirilmiş ve küçük bir park da yapılmış. Geceyi limandaki Enternasyonal otelinde geçirdikten sonra Venediğe, Ankara dan sahili takibeden trenlerle gitmek istedi isem de yoldaki bir tünelin yıkılmış olması sebebiyle Façi, Napoli, Roma, Bolonya yolundan gitmeye mecbur oldum.

Bolonyada aktarma ederek 28 Nisan 1936 da Venediğe geldik. Büyük kanalı üzerinde işleyen küçük vapurlardan biriyle Senmarkoya giderek Berline bilet aldım. Akşam saat sekizde hareket ettim. Avusturyanın güzel manzaralı dağlık bölgelerinden geçerek akşam saat yedide Berlinde Ekselsiyör oteline indim. 30 Nisanda Uçak Birliği merkezini ziyaret ederek Gotha Şirketi müdürleriyle görüştüm.

1 Mayıs günü sessizlik içinde kutlandı. Gece Unterdenlindendeki dom civarında toplanan çeşitli birlikler tarafından bir fener alayı yapıldı. Şu Alman milleti tertip ve tanzim hususunda da emsalsizdir. Toplanan birlikler için özel kamyonlar içinde hazırlanmış yemeklere varıncaya kadar herşey tertiplenmişti. Ertesi gün Von Bentheim ile buluşarak ziyaret ve seyahat programını yaptık. Öğleden evvel Uçak Birliği başkanı Klinger ile görüştükten sonra Leipziger Strassede yeni yapılan muazzam binada hava bakanlığı siyasi kısmı müdürü deniz albay Brock ile bizim hava kuvvetleri ihtiyacı ve diğer işler hakkında gö-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rüştük. Gece de Scala tiyatrosunda komik bir varyete seyrettik.

3 Mayısta Bentheim ve çocuklarıyle birlikte iki sene evvel yapılan Elbe-Oder kanalları su bendini tanzim ve deniz araçlarını birinden diğerine geçirmeye mahsus asansör tertibatını ve civardaki eski bir manastır harabesini gördükten sonra akşam saat 6.20 de uçak treniyle Gotha'ya hareket ettik. Bu tren birkaç seneden beri İstanbul - Ankara arasında işlemekte olan motorlu trenlerin bir vagonu tarzında, sigara içen içmeyenlere mahsus iki büyük kompartımandan ibaret, saatte 150 kilometre süratli bir tek vagondan meydana geliyordu. Bir defada bizim İstanbul banliyosunda işleyen motorlü trene binmiş ve Küçük Çekmeceye kadar sigara içememiştim. Bu trenlerde sigara yasağı nedendir hâla akıl erdiremedim. Halkın huzuru dünyanın medeni kısmında daima esas teşkil ederken bizim her idaremizde nedense düşünülmez. Batılımıyız, doğulumuyuz anlaşılmaz. Hareketten bir saat sonra Leipzig'e geldik. Erfurt'da tren değiştirerek öğleden sonra saat birde Gotha şehrine geldik.

Leipzig'i evvelce görmüş ve bir iki gün kalmıştım. Müzik dehası ile meşhur Sebastian Bach'ın doğduğu bu şehir, binaları, kilisesi ve meydanındaki Bach'ın muazzam heykeli, parkı, istasyon vesairesi, hasılı bütünü ile güzel ve gönül açıcıdır. Buradaki konservatuvarda öğretim yapmış ve sonradan memleketimizin iki müzik ustası olarak şöhret yapan Ferhunde (Erkin) ve Necdet kardeşleri, arkadaşım Remzi Paşanın çocuklarını da görmüş ve büyük Alman Şairi Goethe'nin Faust adlı meşhur eserine ilham veren gotik yapıdaki lokantada yemek yemiştik.

Gotha küçük bir şehir; prenslik devrinden kalma ve şimdi müze olarak iyi korunan şatosu ve parkından başka dikkat çeken bir yeri yok.

Ertesi gün başmühendis M. Kalker aracılığı ile fab-

rikayı gezdik. Tesisler günde bir uçak teslimine hazır olacak şekilde düzenlenmiş, sipariş edilen uçaklarımızın seri yapımına başlanmış bulunuyordu. Mukavele ve şartname maddeleri üzerinde görüştük. 5 Mayısta Junkers kuruluşlarını görmek üzere Dessau'a hareket ve geceyi Golden Bentel Otelinde geçirip saat 10 da Junker tesislerini ziyaret ettik. Buradaki tesisler Gotha fabrikasına nazaran çok muntazam, uçak yapım atelyeleri çeşitli ülkelerin siparişleriyle meşgul. Ju 86 son tipi tetkik ve uçuşunu seyrettikten sonra akşam Berline döndük. 8 Mayıs akşamına kadar Berlinde kalarak civardaki küçük Buker fabrikasının Jungmeister adındaki eğitim uçağı tipini-ki bu uçak firmasının bir uçağını gösteri için Ankara'ya getiren genç ve güzel pilot kızcağız dönüşte Viyana'da inerken bir kaza sonucunda ölmüş idi- ve uçak birliğindeki çeşitli diğer tipleri uzmanlarıyle inceledik ve görüştük. Yemeklerimizi ya birliğin gazinosunda veya kulüplerinde yiyorduk. Hava bakanı olan Mareşal Göering'in himayesi ve diğer kuruluşların katılması ile yapılan kulüp, gerek tertibat gerek eşyaları ve süslemeleri ile gerçekten mükemmel bir lokal.

Bentheim ile birlikte Rostok'a hareketle geceyi burada geçirdik. 9 Mayıs günü Heinkel'in esas ve yardımcı yapım yerlerini ve (He-III) son model uçağını ve uçuşunu gördük. Tamamen metal ve bombarduman uçağı olarak her türlü gelişmeleri haiz olan bu tipin (Ju 86) Junkers uçağına üstün olduğu görülüyordu. Memleketin Nasyonal Sosyalist rejimine uygun olarak, büyük müesseselerde olduğu gibi Heinkel kuruluşları da bütün çalışanların (işçiler dahil) yemek, istirahat ve diğer çeşitli ihtiyaçları için dükkânları, lokantası, gezinti yerleri ile âdeta müstakil küçük bir şehir vücuda getirmişler.

Öğleden sonra otomobil ile Variemond, Kopenhagen, Malmoe yolu ile Bofors'a hareket ettim. Burada gerek mühimmat ve gerek patlayıcı madde ve ayrıntılarıyle sahra

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

telefon kablosu yapımı işleri üzerinde görüştükten sonra 17 Mayısta Berline döndüm. Bu sırada Stokholm'de açılmış bulunan uçak sergisini de görmeye fırsat buldum. Çeşitli ülkelerin uçakları arasında Alman pavyonu en mükemmel tarzda düzenlenmiş ve hemen bütün tipler sergilenerek sahanın yarısını doldurmuştu.

Aylardan beri geçiremediğim dimağı baş ağrısı bütün seyahat boyunca beni rahat bırakmadığından Berline gelince ilk işim evvelce tavsiye edilen Prof. Dr. Schmidt'e başvurmak oldu. Doktor kendi özel metoduyla gözlerimi uzun boylu inceledikten sonra tahlil için bir miktar kazurat istedi ve tekrar gelişimde başağrısının karaciğerden meydana geldiğini söyliyerek belirli eczahanelerde yapılabilen ve yalız bitkisel bir terkip olan reçetesini yazdı ve Harlem müstahzar kapsüllerini kullanmaklığımı tavsiye etti. Reçeteye ilâve ettiği not ile Anhalter istasyonu civarındaki eczahaneden ilacı yaptırıp tedavisini takibettim. İkinci tertibe lüzum kalmadan bu rahatsız edici baş ağrısını geçirmiş oldum.

19 Mayıs 1936 akşamı saat 21.20 de Münih'e hareketle Driçe Kayzer oteline indim. Eski Bavyera krallığının merkezi olan bu büyük şehri görmeyi öteden beri arzu ederdim. Hitler'in Nasyonal Sosyalizm doktrininin merkezi olan bu tarihi şehrin önemli binalarını, çalar saati ile meşhur kilisesi - ki ağzına kadar dolu idi - ni gördükten sonra saat 10 da Deutshe Museum'a (Doyçe Müzeum) gittim ve öğleden sonra saat üçe kadar dünya sanayiini, medeniyetin ilerleyişini adım adım canlı canlı modelleri ve mamulleriyle sergileyen ve Alman milletinin çalışmalarına pratik bir rehber vazifesi gören bu muazzam müesseseyi ve yanındaki yüz binlerce sınıflandırılmış ve düzenlenmiş eserleri beş saat hayranlıkla dolaştım. Burası zengin British Museum (Britiş Müzeum) gibi olağanüstü sergileme yerleri olan bir müze değil, canlı millete hayat veren ge-

leceğe hazırlayan bir okul; ana kucağından itibaren temiz, dürüst bir karakterle hazırlanan, büyüdükçe çalışma ve kültür ile yükselen, her devrinde gördüğü örneklerle enerjisi artan ve olgunlaşan bu milletin ikinci dünya harbinden sonra kısa bir zamanda ulaştığı gelişmeye şaşmamalı, Almanya herşeyden yüksek demekte haklıdır.

Ertesi günü bavullarımı Venediğe göndererek Salzburg'a hareket ettim. Oğlumun mürebbisi olan ve senelerden beri yanımızda bulunan madmazelin ricasını fırsat bilerek hem ailesini ziyaret hem eski Avusturya İmparatorluğunun bu güzel şehrini görmek istemiştim. İki saatlik bir tren yolculuğundan sonra Salzburg'a gelerek doğru babası, posta müdürlüğünden emekli M. Handel'in evine gittim. Bizdeki kızını diğerlerine nazaran halkı olarak çok seven ve senelerden beri görmemiş olan bu nazik ihtiyar beni misafir ettikten başka şehir ve civarının görülecek yerlerini gezdirdi. Bu arada tabii müzisyen ve kompozitör Mozart'ın evini, civar tepelerden birinin üzerinde fevkalade manzaralı büyük gazine vesaireyi gördüm. Mozart heykelinin bulunduğu meydandaki kilisede org dinledim.

22 Mayısta Salzburg'tan ayrıldım. Şöhretli bir kür yeri olan Badgastein Venedik yolu üzerinde bulunduğundan burada inerek şehri görmeyi düşündüm. Günü geçirmek üzere adi trenle Badgastein'e indim. 1100 metre yükseklikte ormanlık bir vâdinin sarp yamaçlarında otelleri, köşkleri ile sakin bir dinlenme yeri de olan bu kasabacık çok hoş, bilhassa yirmi otuz metre yüksekten dökülen geniş büyük bir suyun meydana getirdiği çağlayan olağanüstü güzellikte idi. Öğle yemeğinden sonra birkaç saat bir otelde dinlenerek gece Nogel istasyonundan yataklıya binerek Verona üzerinden öğle vakti venedikte Otel Dogar'a indim. Ertesi günü vapurla Lido adasına gittim. Çok temiz ve geniş bir plaj, lâkin havaların serin gitmesi do-

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

layısıyle ne yazık ki hayat sönük. Seyahatim epeyce yorucu olmuş, memlekete dönüş lüzum ve arzusu da başlamış olduğundan öğleden sonra Semplon ekspresine bilet alarak 26 Mayıs 1936 sabahı İstanbul'a geldim. İki gün sonra da muhtelif firma işlerini takibetmek üzere Ankaraya hareket etmek gerekti. Bu senenin geri kalan aylarında Gotha siparişlerinin teslim edilmesi, uçak birliğinden Kokerdolf firmasının F. 44 için sipariş alınması Milli Savunma için de F.W. 58 ve Heinkel firmasının He 70 ve He III bombarduman tiplerinin teklifi, gösterisi, görüşmeleri ve bilhassa uçak işleriyle meşgul olmak üzere Eskişehir ve Ankara'ya birçok seferler yaptık. Henüz büyük bir sipariş sağlayamadık ise de Alman uçaklarının bakanlıkta iyi bir tesir husule getirdiğini görüyor ve yeni mukaveleler için ümitler beslemekte idik.

Yılın son aylarında birgün önemli İsveç firmalarının vekili sıfatiyle tanışmış bulunduğum İsveç elçisi beni elçiliğe davet etti. Gittiğim zaman sermayesi tamamen çelik firmaları tarafından ödenmek üzere 1930 senesinde Baştaş adında bir maden Türk Anonim şirketi teşkil edilmiş olduğunu ve Eskişehir ve Kütahya bölgelerinde çeşitli krom madenine sahip bulunduğunu, şirketi mukavelesi gereğince idare eden Orhan Brand'dan memnun kalmamaları üzerine dört sene sonunda değiştirdikleri, bir seneden beri de İsveç firmalarından birinin Türkiye vekili bulunan Alyanak adında birisinin müdür tayin olunduğunu, fakat adı geçenin de şirketi memnun edemediğini ve sorumlu müdür görevini yapmakta olan Hüsnü Türkoğlu Beyin de şikâyetçi olduğunu bildirerek Baştaş idaresinin tarafımdan kabulünü rica etti.

O zamana kadar maden işleriyle hiç ilgilenmemiş olmama rağmen kısmen uçak işlerimin gelişmesine dayanarak kısmen de aksiyonerleri arasında birçok yardımlarını gördüğüm ve mümessiliğini de yapmakta olduğum Bofors fabrikasının bulunmasından dolayı red edemedim. Mütehassıs, dürüst ve çalışkan arkadaşlarım sayesinde büyük bir gelir sağlayamamakla beraber firmam her suretle tam ve muntazam bir faaliyetle memnunluk verici bir derecede ve tam güvenlik ve doğruluk içinde çalışıyordu

Bu sebeble ve sorumlu müdür mevkiinde bulunan Hüsnü Beyin de çalışma ve yardımı ile Baştaş Şirketini, idare işlerini bilen, zeki ve tecrübeli bir arkadaşın yardımıyle yürütebileceğimi tahmin etmiştim.

Durumunu incelediğim zaman şirket vaziyetinin ne kadar karışık ve bozuk olduğunu anladım. Ortada bir sürü haberleşme evrakından, alacaklı bono ve iddialardan başka birşey yoktu. Ne muntazam bir envanter, hatta ne de bir blanço vardı. Dört çeşitli ocaktan ancak Taştepe ocakları Hüsnü bey tarafından çalıştırılmakta ve diğer ocaklar ise bütün imtiyaz ve işletme masrafları, roduvansları şirket tarafından ödendiği halde izinleri idari yoldan ve danışıklı olarak başkası namına yapılmış olduğundan bu kişi maden ocaklarına sahip olmuş bulunmakta ve ortakların koyduğu 200.000 lira esas sermayeye bir o kadar ilave edilmesine rağmen kasada bir kuruş dahi mevcut görünmüyor, Taştepe üretiminden elde edilen para masrafları kapatamıyordu.

Firmamın işleriyle karıştırmayarak şirketin işleriyle 1937 senesi başından itibaren kendim meşgul olmaya başladım. İlkönce rahatsız edici alacaklı hesaplarını ödedim. Yegane şirket elinde kalmış olan Taştepe ocağının blançoya esas olacak işlemlerini bir maliye mütehassısına tanzim ve haksız olarak diğer ocaklara sahip çıkanlar aleyhine de dava açtırdım. Fakat şahsi gelirimin bir kısmını yutmaya başlayan ve beni esas büro işlerimin takibinden azçok alıkoyacak olan bu ağır vazifede güvenilir ve faal bir ortağa kesin ihtiyaç olduğunu görüyordum.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada uzun zamandan beri ailece tanıştığım Kibar Fazıl Beyin iflas ve işini terkettiğini ve Sebuhyan apartmanındaki mükemmel dairesinden çıkarak mütevazı bir kadınla evlendiği ve Maçka Palasın bodrum katında fakir bir hayat geçirmekte ve Nişantaşındaki kızının ekmek dağıtımını üzerine almak suretiyle şöyle böyle geçinmeye çalıştığını öğrenmiş idim.

Kibarlar, Selaniğin yüksek ailelerinden olup Hasırcılar caddesinde hırdıvat üzerinde çalışan bir müesseseyi kardeşleriyle birlikte idare etmekle beraber Fazıl Beyi, Meşrutiyet ilanından sonra kurulan Donanma Cemiyeti ile anlaşarak kendi teşebbüsü ile cemiyet namına çıkardığı sigara kâğıdı satışı ile epey servet yapmış, iyi ahlaklı, gayet zeki bir kişi olarak tanıyordum.

İki bakımdan adı geçenle işbirliği yapmanın uygun olacağını düşünerek kendisi ile görüştüm. Geçirdiği felaketlerin acısı ile vücutça biraz yıpranmış ve sıhhati de bozulmuş olmasına rağmen teklifimi duraksamadan kabul etmişti.

Mart ayının son günlerinde Taştepe madeninin vaziyetini görmek üzere Eskişehir'e giden Fazıl Beyin 30 Mart 1937 günü kalb durmasından burada öldüğü haberini almak beni çok müteessir etmişti. İş başa düşmüş olduğundan bir gün sonra eski maden mühendislerinden Seferiyadis Efendi ile Taştepe'ye gittik. Vaziyet hiç de hoşa gidecek durumda değildi. İmtiyazı alındığı zaman açık olan ocaktan ancak iki bin ton kadar çıkarıldıktan sonra krom kalmamış ve civarda açılan yeni bir ocaktan da teknik olamayarak yapılan ve senede bin tonu geçmeyen bir üretim ve satış fiyatı 30-35 lira civarında olan cevherle işin idaresi çok müşkül olacağını görerek işletmeyi bir mukavele ile mühendis Seferiyadis'e bırakmıştım.

Kütahya civarındaki Alabarda madenlerinin şirkete geri verilmesi hususundaki davayı, fuzuli işgal eden kişinin ocakları başka bir şirkete devretmiş bulunması ve diğer sebeplerle maalesef kaybetmiş, Başören madeni üzerindeki şirket hukukunun da imtiyaz sırasında kendisine verilen 20 bin liralık aksiyonların geri verilmesi ve 50 bin lira da bonolarla ödenmek üzere para olarak ödenmesi şartı ile anlaşarak terketmiş idik.

1941 senesine kadar devam eden işletme açıklarına dair ortaklar mümessilliğine verdiğim rapor ve gösterdiğim bilançolara rağmen istediğim para yardımlarından olumlu bir sonuç alamadığımdan maden hesabına 60 bin liraya yakın bir masraf yapmış oluyordum. Sermayeleri milyonları geçen on çeşitli çelik fabrikalarının Baştaş için para yardımını yapmamaları, imtiyaz şartnamesinin şirkete yüklediği senelik 7 bin ton üretim zorunluğu gibi ağır şartlar sebebiyle başkasına devir ve satış imkânı da bulunamaması beni mali bakımdan zor bir duruma düşürmüştü. Durumumu değerlendiren ortaklar Başören davasının tasfiyesi sırasında kurtardığım 20 bin liradan başka bana 45 bin liralık daha hisse devrettilerse de bunun pratik bir faidesi olmadı.

Bereket versin II. Dünya Savaşı sebebiyle krom fiyatları birden bire yükselmiş, İngiliz ve Amerikalılar Etibank aracılığı ile üretimimizin sınırlı olmasına rağmen Etibank'a yaptığımız teslimat ile şirketteki alacağımı geri çekmek imkânı hasıl oldu.

1948 senesi İsveçlilerin ellerinde kalan diğer aksiyonları da bana devretmek arzusunu göstermeleri bu iş için İsveç konsolosunu vekil yapmaları üzerine 1 Kasım 1948'de yaptığım bir mukavele gereğince bir kısım peşin para, diğer kısmı taksitle ödenmek suretiyle 11 Ocak 1949 tarihinde şirketin bütün hisseleri bana geçmiş ve sonradan bunları çocuklarıma devrederek tam bir Türk Şirketi olarak resmî işlemlerini yaptırmıştım.

Şirketin tamamen sahibi olmamız ve krom fiyatlarının da yüksek bulunması sebebiyle Taştepe madenini teknik

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

ve rasyonel bir tarzda daimi bir mühendis bakımında ve bazı araç ve gereçler ilâve ve yenilemek suretiyle işletmeye devam edilmişti.

Ne garip tecelli ve ne garip bir idaredir ki imtiyazı alınırken 800 tonluk bir cevher elde edilmiş olan bu belli madenin ne jeolojik vaziyeti, ne rezervesi tesbit edilmemiş ve bir sene sonra şartname mucibince üretime müsait olmadığı görülerek İktisat Bakanlığına yazı ile başvurulmuş ve 18 senedenberi de senede iki bin tonu aşmayan ve daimi aramalara dayalı resmî aylık ve senelik raporlarına da bakanlıkça cevap verilmemiş iken maden bize geçer geçmez geçen senelerin noksan üretim vergisi oranı olarak şirketten birkaç yüzbin liralık bir borç istenmişti. Madenin tabii oluşumu, büyük kütle halinde olmayıp her biri geniş ruhsat alanında aranmak suretiyle bulunan ve ortalama bir iki ton miktarında cevher veren küçük parçalardan ibaret olması dolayısıyle ne şartnamenin uygulanmasına, ne de şirketin birikmiş ve ileride istenecek bu vergi ödemesine imkân bulunmadığı tekrar ilgililere bildirilmiş ise de mukavele gereğince çıkacak anlaşmazlığın bir komisyonca tetkik ve çözülmesi cihetine bakanlık yanaşmamış olduğundan mahkemeye baş vurulmuş ve hâlâ bugüne kadar (1958) mahkeme devam etmektedir. Şirket her sene satış miktarınca vergisini ödemek suretiyle devlete bir döviz kaynağı olmak, tren ve kara taşıması, mevcudu elliyi geçen amele ailesinin geçimlerini sağlayan, ücretleri, kazanç vergileri, sigorta primleri gibi memleketin millî ve sosyal hizmetlerinde faydalı olacağını pratik ve mantıkî bakımdan uygun görerek faaliyetine açık zararlarına rağmen son vermemiştir.

1937 senesinden bugüne kadar bu maden işi sürüp giderken mümessillik işleri, özellikle uçak kısmında önemli gelişmeler göstermişti.

Gotha uçaklarını, bunlara ait malzeme siparişi takibettiği gibi Vokervolf firmasının FW 44 ve FW 58 tipleri ve Heinkel He III. bombarduman uçakları siparişleri birbiri arkasından Mart ayında mukaveleye bağlanmıştı.

En iyi neticenin elde edilmesinde ordumuzun pek noksan olan hava kuvvetinin güçlendirilmesi ihtiyacı Almanların da bu sanayi dalında diğer rakip yabancı firmalarına üstün güç ve yetenekte tipler vücuda getirmiş olmaları ve kendi ordularında kabul edilmiş olan en iyi uçakları kendi hükümetlerinkinden daha ucuz vermeleri ve hükümetimizin malî şartlarına uymak hususundaki kolaylıkları önemli bir sebep olmuş ve bu suretle avcı uçakları hariç olmak üzere eğitim, keşif ve bombardman tipleri ordumuzda yerleşmiş bulunuyordu.

Elde edilen siparişlerin komisyon hisselerinin büromun çeşitli elemanlarına taksimi ve firma masraflarının şahsıma ait bulunması sebebiyle bana büyük bir kâr bırakmamış olmasına rağmen mümessili bulunduğum diğer kuruluşlara olan siparişlerin azalması karşısında uçak işleri üzerinde fazla çalışmak ve mümkün olduğu kadar bu dalı genişletmek lüzumu açıkca görülüyordu. Uçak fabrikalarının Türk siparişleri üzerinde süratle çalışmaları ve hatta bazı tiplerin tecrübe ve kabul devresine girmeleri dolayısiyle icabeden teması muhafaza ve kuvvetlendirmek maksadıyle Almanya'ya gitmeye karar verdim.

Bu sene Paris'te milletlerarası bir sergi açılıyordu. Kızlarımın öğretimlerini tamamlamış olmalarını, oğlumun da hayatı anlamaya başladığı çağa gelmesi ve seyahatimden onların da faydalanacaklarını düşünerek 9 Temmuz 1937'de ailece İtalya'nın Rodi vapuru ile İstanbul'dan hareket ettik. İyi bir raslantı eseri ailece tanıştığımız ve sevistiğimiz Edip Servet bey de eşi ile ayni vapurda seyahat ediyorlardı. Güzel bir hava, hafif bir meltemle ertesi gün öğleden sonra Pire'ye vardık. Çocukların görmemiş oldukları Atine ve Pire civarının görülecek yerlerini dolaş-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

tık. Korent Kanalını geçtikten sonra rüzgâr sertleşmiş olduğundan gece küçük vapurumuz Adriyatik'te epey sallanarak Brendizi'ye geldi. Hoş bir zaman geçirdiğimiz dostlarımız Venedik'e biz ise Napoli'ye gideceğimiz cihetle ayrıldık. Foci yolunu takibedecek olan trenimiz 12 Temmuzda Napoli istasyonuna gelmişti. İstasyonda bavulları pencereden hamala verirken camdan sıçrayan bir parça, hamalın göz kapağına vurarak hafifçe yaralamıştı. Hamal sakin olmakla beraber olay istasyon şefliğince haber alınmış olduğundan kaza hakkında bilgi vermek gerekmişti. Bu küçük olay İtalyanların terbiye konusunda çok ilerlemiş olduğu etkisini bırakmıştı.

İtalya trenlerinde yemekli vagona gitmeye hemen hiç lüzum kalmaz. Ekseri istasyonlarda, içinde ekmek, jambon, peynir, tavuk gibi yiyecek maddeleri ve bir şişe de şarabı ve diğer lüzumlu şeyleriyle temiz kâğıt torbalarda hazırlanmış olduğu halde 3 lira mukabilinde satılıyor. Hatta son seyahatlerimde buna ilâve olarak trende sıcak kahve de sağlanmaktadır. Napolide Ekselsiyör otelinde bir dairede yerleştik. Ertesi gün vapurda tanıştığımız İstanbul'un eski tanınmış inşaat kalfalarından M. Karlo'nın oğlu ve eşi ile birlikte Napoli harabelerini gezdikten ve yemeğimizi yedikten sonra saat dörtte Vezüv'e çıktık. Yanardağı bir müddet evvel faaliyette olduğundan dış krater henüz tamamen sönmemiş lavlarla dolmuş ve üst kraterde dumanlar ve hafif patlamalar sürmekte idi. Napoli'den birkaç defa geçtiğimiz halde ne Pompei'yi görmüş ne de Vezüv'e çıkmak fırsatını bulamadığımdan bugünkü gezintimizden hepimiz ayrı ayrı zevk duymuş ve istifade etmiştik. Ertesi gün otelimize pek yakın olan sahildeki parkta Akvaryum'u, Pompei ve Herkülatum'da bulunan ve M.Ö. 400 senesine ait mermer ve özellikle olağanüstü tunç heykellerin sergilendiği Napoli müzesini gezdik. Pompei harabelerinde muntazam bir plan dairesinde hâlâ kazı devam et-

mektedir. Şehre hâkim St. Martino'ya çıktık. Kapri Adasına gitmek kısmet değilmiş. Ertesi gün de 14 Temmuzda eşim ve büyük kızım Karloların otomobili ile ben, küçük kızım ve oğlumla trenle Roma'ya hareket ettik. Roma, yüzyıllarca Avrupa ve yakındoğuya hâkim olmuş bir milletin merkezi olan bu tarihî şehrin dikkate değer Saint Pierre, Saint Paul Kiliselerini, pek zengin papalık sarayı müzesini, Sultan Cem'in hapsedildiği şatoyu, diğer müzeleri, âbideleri ile bizlere çok faydalı iki gün geçirdik. 17 Temmuz sabahı trenle Venedik'e hareket ettik. Bolonya'da tren değiştirerek öteki yolumuza otoray ile devam ettik.

Venedik'in Doçlar sarayını, Saint Marce Kilisesini, vaktiyle Bizanslılar zamanında İstanbul'dan alınıp buraya yerleştirilen ve bir aynı İtalyan heykelci tarafından yaptırılıp bugün Emirgân'da, en basit bir hayattan başlayıp kişisel çalışma ve uğraşma ile milyonlar kazanıp fabrikalar kuran Hacı Ömer (Sapancı) Efendinin bahçesinde dikilen iki nefis at haykelinin bulunduğu meydanı ve o sırada açılmış olan yeni resim sergisini gezdikten sonra Lido'ya gittik. Gece de büyük kanalda yapılmakta olan bir deniz eğlencesinde bulunduk.

Bir taraftan günün yorgunluğu, diğer taraftan akşam yemeğini fazla kaçırdığımız iri karideslerin tesiriyle eşim rahatsızlandı. Programımızı bozmamak için ertesi sabah Brenner Geçidi yolu ile Salzburg'a hareket ettik. Fakat bugünkü kuvvetli ilaçların henüz bulunmaması dolayısıyle yanımızdakilerle ateşini düşürmek imkânını bulamadığımız gibi mevcut görüntüler bir zehirlenmeyi gösterdiğinden bizi üzmeye başlamıştı. Nihayet Brenner geçidinden sonra Avusturya'ya girmiş ve Villah'a gelmiştik. İstasyon şefliğine müracaat ettikse de Pazar günü derhal bir doktor bulmak kabil olmadığından Badgastein'a telefon ederek bir doktor bulunmasını sağladık ve o zamana kadar gerek 39 dereceyi geçen ateşe ve gerek başa hücum eden kana

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

karşı buz koymakla idare ettik. Badgastein'da trene gelen doktor enfeksiyona karşı bir ilaç vererek Salzburg'da esaslı bir tedavi lüzumunu söyledi. Akşama doğru buraya vardığımızda bizi karşılayan eski mürebbiyemiz madmazel Hendel'in yardımıyle hastamızı civardaki Pitter Oteline götürerek bir doktor getirdik. Eşim aldığı kuvvetli bir müshile rağmen iki gün madmazelin devamlı ihtimamı sayesinde seyahate devam edebilecek hale gelmişti. Krillah'tan itibaren Tuna'ya karışan Salzaç vâdisine kadar tren hattının takibettiği emsalsiz, seyrine doyulmaz manzaralı platoyu ne yazık ki zevkle seyirden yoksun kalmıştık. Küçük kızım da okulunu bitirmiş olduğundan hem dinlenmek hem de ticari bilgi edinmek arzusu ile Viyana'yı tercih etmiş ve biz de Erikson direktörü M. Zelliç yanında kalmasını uygun bulduğumuzdan uzun seyahatimizden dönüşte almak üzere eşyasını madmazele bıraktıktan sonra 21 Temmuzda sabah treniyle hareket ettik. Çocuklar bu iki gün içinde Salzburg'ı ertesi gün de München'i gezip görmekle faydalandılar. Saat 12.30 treniyle Berlin'e hareketle akşam hayvanat bahçesi yakınındaki Hessler oteline indik.

5 Ağustos tarihine kadar Berlin'de kaldık. Ben çeşitli uçak işleriyle uğraştığım sırada çocuklar da Berlin ve civarını gezdiler. Arada vakit bulduğum zamanlarda bu gezintilere ben de katılıyordum.

Uçak birliğinde gerek siparişi alınmış ve gerek yeni teklifleri yapılabilecek tipler üzerinde çeşitli firmaların birlik binasındaki özel dairelerinde görüşmeler yaptık. Birkaç günde Orienburg'da Türk komisyonu önünde muhtelif deneylerle uğraştım. Birlik başkanlarıyle yaptığım görüşmede hükümetimizin Alman uçakları üzerindeki incelemelerin lehlerinde olduğunu ve hava kuvvetleri için daha büyük siparişlere muhtaç bulunduklarını fakat bütçe endişesinin bunu sağlamaya engel olduğunu izah ederek kredi kabul edilebildiği takdirde çeşitli tipler üzerinden önemli bir si-

pariş alınabileceğini ve bu hususun dikkat nazarına alınarak yapılabilecek mali kolaylık hakkında beni haberdar etmelerini söyledim.

Vakit buldukça çocukları Wansee, Potsdam, Spandau gibi Berlin civarındaki güzel ve tarihî yerleri gezmeye götürdüm. 1 Ağustos Pazar günü de Berlin güneyinde ve benim de o zamana kadar görmediğim Sprewald'e gittik. Berlin'den geçen Spree suyunun meydana getirdiği bir göl içinde birçok kanallarla çevrili Venedik'i hatırlatan küçük bir köy. Değişik millî kıyafetleriyle hizmet eden, servisleriyle, güzel, temiz gazino ve lokantaları, gondola benzeyen ve ziyaretçileri dar kıyıları ağaçlı kanallarda dolaştıran kayıklarıyle hoş, emsalsiz bir gezinti yeri.

5 Ağustosta Baltık sahilindeki plajlardan biri olan Varnemonde'ye giderek Hülner oteline indik. Ertesi günü Rostock'a gittim. He III bombardman uçaklarının 10 gün sonra Ankara'ya hareketleri için uçuş, sürat tecrübeleri uygun bulunmuş, diğer tecrübeler devam ediyordu. Bir gün sonra da Varnemonde'de sahildeki villasında oturan M. Heinkel'e davetli idik. Aile ferdlerini deniz banyolarından faydalanmaları için burada bırakarak ben vapurla Kopenhag ve Helsingor yolu ile 9 Ağustosta Oslo'ya geçtim. Burada Erikson işleri hakkında M. Berg ile görüştükten sonra trenle Bofors'a geldim. İki gün kalarak Bofors ve Nobelfortd'daki sipariş ve tekliflerin müzakereleriyle meşgul olduktan sonra 11 Ağustosta Stokholm'e geldim. Üç gün de burada kalarak sahra kablosu işlerini ve diğer işleri Erikson ikinci direktörü ile Baştaş durumu hakkında da aksiyonerler mümessili Filinyin ile görüştüm. Erikson'da firmamın çalışmalarının memnuniyet verici olmadığını belli eden bir tutum gördüğümden istifa etmeye karar verdim.

Daima indiğim Grandotelin ruvayal kısmının çok şirin bir bahçe halinde tanzim edilmiş akşam yemeklerine ayrıl-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

mış iç avlusunda milletlerarası satranç müsabakası yapılıyordu. 20 günde bitecek olan bu müsabakanın 18. günü yarışma son bulmuş ve 50 puvanla Amerikalı, 40 puvanla Macar ikinci olmuştu.

Bu münasebetle şunu arzedeyim ki kurmay sınıflarından beri, büyük bir düşkünlüğüm olmamakla beraber, arkadaşlar arasında satranç partileri yapardık. Sonradan Beyoğlu'nda eski Lüksemburg ve Serkidoryan'da fırsat buldukça oynardım.

Operatör Emin Bey (İstanbul eski belediye başkanı ve şehremini) de denetçilerden idi. Birgün kahvelerde kâğıt oyunlarıyle vakitlerini boş veya kumarla geçiren gençleri Avrupa'da mektep programlarına kadar giren bu kibar ve dimağın gelişmesine yardımcı olan satrançla meşgul olmalarını sağlamak üzere bir dernek teşkilini teklif etmiş ve buna mukabil subaylardan İstanbul'un eski satrançcılarından Ahmet de bu fikre iştirak ederek nizamnamesini hazırlayıp bir satranç kulübü kurmuştuk. Sayıları yavaş yavaş elliyi geçen ve çoğunluğu genç heveslilerden olan meraklılar, masraflardan çekinerek evvelâ Tokatlıyan (şimdiki Konak) Otelinin arka salonlarından uygun zamanlarda sahibinin parasız ayırdığı bir kısmında ve sonra da Taksim Gazinosunun (şimdiki Şeraton Otelinin bulunduğu yerde idi) üstündeki bir salonda parasız yalnız satranç oynamak üzere açılmış; turnuvalar tertibi ile de teşvikde bulunarak yavaş yavaş gelişmişti. Ne yazık ki yaptığımız resmî ve hususi teşebbüslerin benimsenmemesi ve mühim dimağ organının beden eğitimi dışında tutularak ticari kuruluş haline giren ve gençliği pek küçük yaşlardan itibaren hastalık derecesinde futbol sahalarına bağlayan bir yol açılmış ve hastalık denecek bir yönde, satranç da birkaç senelik gelişmeden sonra dejenere edilmiştir.

15 Ağustosta Trelleburg, Zasniç yolu ile Berlin'e hareket ettim. Almanlar da Strasland adasını kıyıya bağla-

mış olduklarından aradaki küçük feribot seferi kaldırılmış ve Zasniç'den doğruca trenle Berlin'e gitmek mümkün olmuştu. Ertesi gün eşim de Berlin'e gelmiş ve geçen iki gün içinde özel işlerimizi görüp Varnemonde'ye dönmüştük.

Varnemonde küçük bir balıkçı köyü iken plaj sayesinde kıyısı yalılar, oteller, gazinolar ile civardaki ormanda yapılmış ayrı ayrı villalarla büyümüş, yazlık bir şehir halini almış ise de civardaki bazı bataklıkların bulunuşu, sivrisineklerin rahatsızlığı, kuzey rüzgârına açık bulunması yüzünden de pek ilgi görmemektedir. Buna rağmen M. Heinkel'in misafir severliği deniz banyoları ile çocuklar hoş günler geçirebilmişlerdi.

21 Ağustosta Hamburg'da Rathaus limanı ve büyük asansörle Elbe nehrinin altından bir kıyıdan diğer kıyıya geçmek üzere yapılmış tüneli gibi dikkate değer ve faydalı yerlerini gördükten sonra Brüksel'e giden trene bindik. Millî Savunma Bakanlığı tarafından gönderilen kabul komisyonu Voker-Wolf uçaklarının teslimine başlayacağından ben yolda Bremen'de inerek Hilman oteline yerleştim. Ertesi gün de direktör Nauman ve mühendisleriyle görüştükten sonra fabrikayı ve hazırlanmış olan uçakları gördüm.

Ertesi gün çok eski ve enteresan şehri gezdim. Burada en dikkate değer gördüğüm, adını şimdi hatırlayamadığım bir kilisenin mahzeni oldu. Bu mahzenin havası insan ve hayvanların öldükten sonra cildlerinin çürümeden ve kokmadan muhafazasını sağlıyordu. Çeşitli cins hayvanlar kuru olarak kaldıkları gibi İsveç kralı meşhur Güstav Adolf devrindeki Otuz Sene Savaşları zamanındaki bir generalin cesedi, adeta mumyalanmış gibi kurumuş bir halde açıkta bir musalla taşı üzerinde yatırılmış bulunuyordu. Hatta kral ailesinden birinin ölümünde bu kiliseye bırakılmasını vasiyet edenler bile vardı.

I. Dünya Savaşından sonra Almanya'daki işsizlik dev-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

rinde Boselin adındaki bir zenginin 1923 yılında halka iş bulmak için yaptırdığı bir mahalledeki asırlık tam rustik ve bugün Bremen klübü olarak kullanılan bina da dikkate değerdi. Sahilden oldukça içeride bulunmasına rağmen Veser nehriyle denize bağlı olan Bremen bu uzunlamasına tabii limanı sayesinde çok eski zamanlardan beri Almanya'nın önemli ticaret merkezi olmuştur. Şehrin Butter caddesi ayrı bir âlem.

24 Ağustos akşamı dört kişiden oluşan komisyonumuz gelmiş ve ertesi sabah deneylere başlanarak iki gün çalışılmış ise de bazı önemsiz eksikler yüzünden muayene geçici olarak kesilmiş ve heyet Berlin'e gitmiş olduğundan 30 Ağustos günü komisyon başkanlığına telefon ederek altı uçağın da geçen iki gün içinde noksanları tamamlandığı bildirilmiş ve 1 Eylül'de uçaklar komisyon reisinin istedikleri gibi teftişe hazırlanmış olduğundan akşam ben de Köln, Achen, Liege treniyle Bruxele'e hareket ettim. Sutko bürosunda beraber çalışmış olduğumuz ve bir Amerika firmasının mümessilliğini almış olan Rabiskler ile şehir ve civarını gezdikten sonra 3 Eylül öğle treniyle ailece Paris'e hareket ve akşam alışkın olduğumuz Orlean Palace oteline indik.

11 Eylül 1937 gününe kadar kaldığımız Paris'te çocuklar hergün Paris'in belli başlı yerlerini, binalarını gezdiler. Geceleri de çeşitli tiyatro ve sinemalara gittiler. Bir gece de operada Aeglon'ı seyrettik. Fakat bu sırada en önemli yer, yeniden tanzim edilmiş olan Trofaderev ile Eifel kulesi arasındaki sahada tertibedilmiş olan milletlerarası sergi idi. Birçok memleketlerin özenle yaptırdıkları binalarda kendi yaptıkları malları sergilenmiş, gece gündüz her türlü fayda ve dinlenme ve eğlence yerleri ziyaretçiler için hazırlanmıştı. Rus ve Alman paviyon binaları mimarî tarzları, muazzam ve heybetli durumlarıyle göze çarpmakta, İtalya ve Fransa paviyonları da gerek tanzim gerek içindekiler

bakımından dikkate değer Fransız cam ve porselen sanayiinin sergilendiği paviyonlar da etkileyici idi. Bu zengin ve çeşitli sergi günlerce bizleri oyaladı.

Tabii Paris'te bulunan dostları da ziyarette kusur etmedik. Rahmi Bey, Adnan Bey ve Yunanlı armatörlerden Embrikos ile İstanbul'da tanıdığımız bir Rum kızının kilisede nikâh merasiminde bulunduk. Saint Jermin ve Versaille'daki su ve fişek eğlencelerini görmeği de unutmadık. Bu suretle çocuklar da hem faydalı hem keyifli bir hafta geçirdikten sonra Batı İstasyonundan Starzburg, Münich, Salzburg, Viyana, Peşte, Bükreş, Köstence yolu ile 14 Eylül öğleden sonra İstanbul rıhtımına indik.

Salzburg'da, Viyana'da bir ticaret okuluna devam etmek üzere küçük kızımı istasyona gelmiş olan madmazel Handel'e ve babasına bırakmıştık. 1937 senesinin son ve 1938 senesinin ilk yarısı bilhassa kredi ile uçak siparişi için birkaç defa Ankara'ya ve 1938 Haziran ayında Almanya'ya gittim. Millî Savunma Bakanı ile son buluşmamda bakan 20 milyon mark üzerinden keşif, bombardman ve avcı uçakları için bir teklif yapılmasını uygun bulduğunu bildirmişti. Alman hava birliği ile evvelki görüşmelerimizde esasen anlaşma sağlanmış ise de Mareşal Geöring'den henüz müsaade alınamamıştı.

14 Haziran 1938'de birlikte genel bir görüşmeden ve çeşitli firmalar mümessilleriyle görüştükten sonra bu iznin alınmasına kadar Millî Savunma ile ön görüşmelere başlanabileceğine karar verilmiş ve birlik mümessili olarak doktor Esser görevlendirilmişti.

11 Aralıkda Esser ve ertesi gün de Heinkel komisyona geldiler. Değişik He III üzerinde He 112 teknik müzakerelere başlandı ise de Geöring'in hazırlanan mukavele şekline muvafakat cevabı alınamamış ve Türkiye - Almanya arasında 150 milyonluk bir kredi anlaşması meydana çıkmış olduğundan Esser bu hususta resmî müzakereye gire-

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

memiş ve esas mesele bir aylık bekleme devresi geçirmişti. 14 Ocak 1939'da yeni kredi mukavele şekli gelmiş olduğundan tercümesi yapılmış ve Esser ile birlikte Ankara'ya dönülerek 16 Ocakta teklif hava müsteşarlığına takdim edildi. Arada hükümet işlerinde aracı kullanılmaması ve yabancı şirketlerle doğrudan doğruya görüşme yapılmasına dair bir kararın çıkmış olması dolayısıyle fiilen değilse de resmen bakanlıkla teması kesmek zorunda kalmış, işin öncesini bilen bakanın (Kâzım Özalp) çekilmesi ve Naci Tınaz'ın bakanlığa tayini gerek tek uçak tiplerinin, gerek kredi mukavelelerinin tamamlanmasında bazı gecikmelere yol açmıştı. Nihayet Martın son gününde iki seneden beri takibettiğimiz kredi işi bakan ve Essen tarafından imza edilmek suretiyle sona ermişti. Mukavelenin imzasından bir gün önce Savunma Bakanlığından aldığım mektup ve buna ilişik cevaplarımı aynen aşağıya yazıyorum.

T. C.
Millî Müdafaa Vekâleti
Hususi Kalem
3376

Ankara
20 Mart 1939

Emekli General Selahattin Âdil

1 — Alınmakta olan 8 Heinkel bombardman uçağı için Alman firmalarından 25 bin lira komisyonculuk alacağınızı mevsuk olarak işittim. Hükümet komisyonculuğu 5/1/1939 tarihinde ilga etmişti. Vaktiyle %5 komisyon alırken bu sekiz uçaktan %1,6 komisyonculuk almak suretiyle kanaat gösterdiğinizde hikâye olunuyor. Şu halde savaş uçağından 3 bin lira komisyon almak gibi devletin müdafaa kuvvetlerine suikastte bulunuyorsunuz. Eski bir generalin fakir milletin hazinesinden hâlâ böyle para almak isteyişi beni çok müteessir etmiştir. Sizden ricam şudur:

Bu paradan vaz geçtiğinizi firmaya yazarak bizim pazarlık ettiğimiz yekûndan bu miktar tenzil edilmelidir. Eğer buna mavafakat etmezseniz ben de bu 8 bombardman uçağının satın alınmasından vaz geçeceğim. Ordumuz dünyanın bu karışık durumu içinde bu harb silahlarından mahrum kalacaktır. Bunun bütün vebali sizin omuzlarınıza yüklenecektir. Çabuk cevap vermenizi rica ederim.

2 — Emekli General Selahaddin Âdile yazılmış ve bilgi için Başvekâlet yüksek makamına ve Genelkurmay Başkanlığına arzedilmiştir.

M. M. V.
İmza
N. Tınaz
30/3/1939

M. M. Vekili General Naci Tınaz

29 Mart 1939 tarih ve hususi kalem 3376 numaralı mektubunuzu aldım. Bu hususdaki kanaat ve kararımı bir cumhuriyet hükümeti bakanına resmen bildirmeyi pek ağır ve elîm bulduğumu arz ve kullanılan suikast kelimesinden, 34 sene asker ve 15 sene sivil olarak, vatana hizmet etmiş bir emekli general sıfatiyle, kendimi tenzih ederim.

Cevabımı tercihan Başvekâlete şifahen veya hususi bir muhtıra ile bildirmeye âmade olduğumu arz eylerim.

Emekli General
Selahaddin Âdil

Muhterem Refik Bey,

M. M. Vekili Naci Paşadan aldığım, bir sureti yüksek makamınıza da gönderilmiş olan, tehditnameye verdiğim

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

cevap suretini ve bu konudaki muhtıramı takdim eder pek derin hürmetlerimin kabulünü temenni ederim.

Emekli General
Selahaddin Âdil

Muhtıra

M. M. Vekili Naci Paşa Hazretlerinin mektupları üzerine meseleyi açıklayarak kanaat ve kararımı arz edebilmek için şahsi hayat ve işlerimden de bahsetmek mecburiyetindeyim.

Askerî Hayatım :

1315-1897 senesinden başlar ve 1924 senesinde son bulur. Bu müddet içinde dahilî ve haricî geçen istisnasız bütün harp ve inkılâp hareketlerine pek yakından şahsen iştirak ve bu sırada birçok mühim askerî ve siyasî vazifelerde bulundum. Harb zamları ile 34 seneyi aşan bu vazifeler sırasında hilesiz, dürüst ve yalnız vazifeme ait daimî bir çalışmadan başka bir dayanak beklemedim ve görmedim. Bu meslek dairesinde çalışarak ordunun en yüksek kademelerine çıktım.

Milletime gurur verecek muhtelif tarihî olaylara şahsen pek büyük hisselerle iştirak ettim. Pek tehlikeli, acı zamanlar içinde geçen askerî hayatımı kendi arzumla ve yalnız 50 lira emekli maaşı ile terkettim.

Tafsilatına girişmeye alçakgönüllülüğüm mâni olduğu bu uzun askerî hizmet hayatımdan bana kalan yadigâr yıpranmış bir vücut ile temiz bir alından ibarettir. Memlekette bunun aksini söyliyecek insafsız bir kişi tasavvur edemem.

Sivil Hayatım :

1924 senesi yeni hayatıma, cebimde ancak birkaç günlük yiyeceğimize yetişecek bir para ve 43 senelik bir mazi ile girdim. Sivil elbisenin altında hayatın pek acı birçok dönemlerini görüp geçirmekliğim, yalnız çalışmama dayanarak başladığım bu yeni yolda da serbestçe ve izzetinefsime acı gelmeksizin yürümeme yardım etti. Son vazifem olan M. S. Bakanlığı müsteşarlığı ve İstanbul Kumandanı olarak taşıdığım general üniformasını çıkardıktan iki gün sonra yangın yerlerindeki demir parçalarını toplatıp bir şirkete devretmek suretiyle işe başladım. Halk arasına karışmak, her sınıf millet ferdleri arasında yuvarlanmak, tavırlarında, hareketlerinde serbest ve müstakil yaşamak zevkiyle ve sarsılmayan azmime dayanarak çalıştım. Sermayesiz serbest hayata atılmak ve muvaffak olmanın güçlüklerini bizzat senelerce tattım. Hayatımı kazanmak ve yeni yolumda da muvaffak olmak için, ana prensiplerimi ve dürüst hareketlerimi azami kıskançlıkla muhafaza ederek çalıştım.

Altı sene ecnebi bir yazıhanenin işgüderliğini, bir seneden fazla İsveç'te bir firmanın memurluğunu yapmak suretiyle yavaş yavaş yeni hayatta da yoğruldum ve yetiştim.

Hiç kimsenin yardımına muhtaç olmadan yalnız kendi çalışmam ile pek çok zorlukları karşılayarak yedi sene sonra kendime bir mevki yaptım ve biriktirebildiğim para ile ilk defa olarak memleket müdafaasına faydalı olacak bir kauçuk kablo fabrikası kurmaya muvaffak oldum. Bu benim için manevî bir mükâfat, memlekete bir hizmet oldu kanaatindeyim. Takdiri insafa bırakırım.

1931 senesinden beri artık müstakil bir firma sahibi ve ecnebi fabrikalar vekili olarak bilhassa M. M. Vekâleti ile

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

iş yapmaya başladım. Ve daima yavaş yavaş gelişen ve bu ölçüde memlekete hayırlı girişimlere de yarayan bir çalışma sonucu ile şimdiye kadar devam ediyorum.

Bir an için kendini benim yerime koyacak bir şahsın kanuni haklar dahilinde şahsi girişimin canlı bir misali olması lâzımgelen bu çalışma ve enerjiye karşı ne düşünmesi lâzımgeleceğini takdire bırakırım.

Her vatandaşın bu memlekette çalışmak, hayat ve istikbalini kazanmak tabii bir hakkı iken teşebbüs, azim ve iradeden nasibi olmayan bazı zavallıların müslüman Türkler arasında yeni uyanan ve korunmaya muhtaç bulunan çalışmalarını kıracak surette ve pek mübalağalı nazarî sayılarak çalışma sonuçlarını hoş bir nazarla görmemelerinin, ciddi makamlarca da benimsenmesi üzücü olsa gerektir.

Bahis konusu mektubun esasına gelince;

Memleketin uçak ihtiyaçlarını karşılamak için bakanlığın bütçe durumunu gözönünde bulundurarak vekili bulunduğum Alman Hava Sanayii Birliği ile temasa geçtim; birkaç defa Almanya'ya seyahat ederek, uzun görüşme ve yazışmalarda bulunarak Alman hükümetinin dışarıya ihracına izin vermekte tereddüt ettiği en son model çeşitli tip uçaklarını Türkiye'ye ihracına ve bunun için de 40 milyon marklık bir kredi açılmasına muvafakatlerini sağladım. M. S. Bakanlığına teklif için murahhasını Ankara'ya getirdim. Geçen senelerin hazırlıkları ve son bir senelik çalışma sonucu olan ve memlekete bir hizmet olarak takdir edilmesi gerektiği kanaatinde bulunduğum bu neticenin müsteşarlık kapısından, pek aziz saydığım onuruma ağır ve acı gelecek bir şekilde, çevrilmek suretiyle manevî bir cezasını gördükten sonra, benim ve benimle işbirliğinde bulunan arkadaşlarımın hak ve menfaatlerini yok sayacak ağır cümleler ve suçlamalarla dolu bir istekle karşılaştım.

Mükâfat ve takdir bekliyecek zihniyette değilim, fakat cumhuriyet kanunlarının geçerli olduğu memleketimde, kanunun verdiği haklara dayanarak serbest meslek sahibi bir şahsın kazanılmış haklarından tehditname ile vazgeçmeye zorlanması ve memleket ihtiyacı olan önemli bir savaş malzemesi siparişinin pek tabii bir haktan zorla vazgeçilmeye teşebbüs edilmesini izahtan acizim.

Askerlik hayatımda şan ve şeref ve yükselme düşkünlüğünden çok uzak kaldığım gibi sivil hayatımda da zengin olmak hevesinden de uzak ve sağladığım faydaları da şahsen uyguladığım gibi daima memleket çıkarı ile birleştirmeye çalıştım. Bu hususta bir fikir vermek için bir çizelge ekliyorum. Sekiz senelik daimi bir azim ve çalışmanın neticesini gösteren bu paraların çok görülmesini takdire bırakırım.

Vatan ve memlekete karşı fedakârlık meselesine gelince; lüzum halinde talep ve tehdide yer kalmadan hayat ve malını bu vatan için feda eden ve edecekler arasında olduğumu gururla söyleyebilirim.

Ancak Cumhuriyet kanunları ile her vatandaşın mal ve canı güven altında bulunduğuna inandığımdan hakkıma karşı yapılan saldırıyı kabul etmemeyi medenî terbiye gereği sayarım.

Yukarıki fikir ve kanaatlerimde aldanıyorsam maddî ve manevî bir mükâfat aramadan ayrıldığım askerlik hayatım gibi ticaret ve sivil hayattan ve hatta vatanımdan ayrılmaktan bir an tereddüt etmem.

İmza
S. A.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Ekleri :
Firmanın sekiz senelik
bilanço özeti

Kâr Özeti

Sene	Vergisiz		Vergi verildikten sonra		Aylık gelir
	Kâr	Zarar	Kâr	Zarar	
1931	—	352	—	352	—
1932	—	364	—	364	—
1933	335.50	—	300.—	—	25.—
1934	12.812.—	—	10.000.—	—	833.—
1935	557.—	—	500.—	—	41.50
1936	11.168.—	—	8.800.—	—	733.—
1936	45.178.—	—	31.000.—	—	2.583.—
1938	77.400.—	—	55.000.—	—	4.583.—
				Toplam	8.798.50

8798 lira, sekize bölündüğü takdirde aya düşecek paranın 1099 lira gibi normal bir kazanç olduğu görülür.

Başbakanlığa sunduğum ve M. S. Bakanlığına gönderilen bu dilekçe ve ekleri ozaman bende husule gelen ruh halini ve olayın başvekilimizin — Dr. Refik Saydam — 10/4/1939 tarihinde gazetelere geçen aşağıdaki beyanları ile teşkil ettiği zıdlığı göstermeye yeterlidir zannederim.

Asıl üzücü ve acı olan mantıksız bir kararın uygulanmasından dolayı meydana gelen gecikmeler yüzünden aynı sene içinde memlekete ithali mümkün olan ve birçok şahsî gayretlerle malî kolaylıkları da temin olunan elli kadar muhtelif tip uçak mukavelesinin, genel savaş sebebiyle uygulanmasına imkân bulunamadığından vaz geçilmeye mecburiyet hasıl olması ve memleketimizin akışı ve neticesi meçhul bulunan bir savaşta hava kuvvetlerindeki zayıflığın devam etmesidir.

Ankara'daki işlerimi tamamladıktan sonra İstanbul'a

döndüğüm vakit bir taraftan manevî diğer taraftan Yeniköy'de başlatmış olduğum binanın yapımında karşılaştığım zorluklardan dolayı maddî yorgunluk ve üzüntü sağlığımı bozmuş, tedavi için Viyana'ya gitmiş olan eşimle orada buluşarak bir müddet Koteş sanatoryumunda istirahat ve tedaviye mecbur kalmıştım.

Haziran sonuna kadar kaldığımız Sanatoryumun sakin ve huzurlu atmosferinde geçen hayatı sayesinde kendime gelmiş, 1939 sonunda mümessillik işine son vererek firmamı kapatmaya karar vermiş bulunduğumdan bu hususta vazifeli bulunduğum kuruluşlarla görüşmek ve hesaplarımı kapamak üzere 1 Temmuz 1939'da Berlin'e hareket ettim.

Gerek Berlin'de gerek İskandinavya'da mümessili bulunduğum firmalarla kalan işleri tanzim ve kendilerine veda ederek Viyana'ya geldim ve 19 Temmuz 1939'da eşimle birlikte İstanbul'a döndüm.

Bu suretle 9 senelik ticari hayatıma son verdiğim zaman Baştaş maden işletmesine yatırmak zorunda kaldığım ve geri alma imkânı belli olmayan — savaş boyunca krom satışlarının devamı sayesinde mümkün olmuştur — paralardan başka yedek param kalmamasına mukabil inşaat, vergi vesaireden doğan 70 bin lira kadar bir borcum bulunuyordu.

Şişli'deki evimi, Aksaray'da eşime babasından kalan küçük bir arsa üzerinde bir sene evvel yaptırdığım bir apartmanı, kısmen kablo fabrikasındaki aksiyonlarımı satmak suretiyle borçlarımı kapattıktan ve firmadaki arkadaşlarımla da hesaplaştıktan sonra bir huzura kavuştum.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi